МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers

ВИПУСК 65. ТОМ 1
ISSUE 65. VOLUME 1

Видавничий дім «Гельветика»
2023

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 10 від 31.08.2023 р.)

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Вип. 65. Том 1. – 340 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.І.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ґжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кадидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74,
факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2023
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2023

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 10 from 31.08.2023)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2023. – Issue 65. Volume 1. – 340 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushniy** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor; **Marszałek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category "B") in the area of of Historical Sciences (032 - History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2023
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2023

ІСТОРІЯ

UDC 338.483.1(477.83)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-1

Nataiia BOZHKO,
orcid.org/0000-0003-4633-2484
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
(Lviv, Ukraine) bozhkon@ukr.net

Olha TSUBOVA,
orcid.org/0000-0001-8639-0756
Lecturer at the Foreign Languages Department
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) tsubova@gmail.com

INNOVATIVE CHANGES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF EASTERN HALYCHYNA AT THE TURNS OF THE XIX–XX CENTURIES (THE HREDLI BARONS MANAGEMENT EXPERIENCE)

The purpose of scientific research is to highlight the management activities of the family of businessmen Baron Hredli in one of the regions of Eastern Halychyna (Skole region), which contributed to the positive dynamics of the development of this region at the end of the 19th century – the beginning of the 20th century.

The methodological basis of the research was analytical and historical-comparative methods, which made it possible to analyze and compare the socio-economic situation in the Skole region (Lviv Oblast) before, during, and after the activities of Hredli entrepreneurs.

The article collects information about the activities of one of the prominent families of businessmen of Hungarian-Jewish origin, well-known in the Austro-Hungarian Empire. The Hredli brothers were the founders of the Transylvanian Forest Industrial Company lumber corporation and later of the Groedel Brothers Company, Ltd shipping company, which transported wood and lumber around the world. The successful business and authority of the Hredli brothers at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries demonstrated the end of the feudalism era and the birth of a capitalist society in the empire. The small Galician town Skole (Lviv Oblast) becomes the company's business center.

An analysis of the reasons for the Hredli barons' investment in the economy of the underdeveloped region of Eastern Halychyna was carried out. In particular, attention was paid to the development of the logging industry. In the study, new productive relations between entrepreneurs and workers were analyzed. The article presents how business interests forced business owners to take into account the needs of employees and invest funds in the development of the socio-cultural infrastructure of Halychyna. Special attention is paid to the experience of entrepreneurs in developing the region's resort and tourism business. Thus, programs were developed for forest conservation, the development of fish farms, and the laying of narrow-gauge railways in the Carpathian region, which impeded the development and functioning of the Skole region's first recreation and health centers. Innovative changes in the region's economy carried out by Hredli entrepreneurs had a positive effect on the region's development.

Key words: *Prykarpattia, investments, entrepreneurship, infrastructure, tourist and health centers.*

Наталія БОЖКО,
orcid.org/0000-0003-4633-2484
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(Львів, Україна) bozhkon@ukr.net

Ольга ЦУБОВА,
orcid.org/0000-0001-8639-0756
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) tsubova@gmail.com

ІННОВАЦІЙНІ ЗМІНИ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НА ЗЛАМІ XIX – XX СТОЛІТЬ (ДОСВІД ГОСПОДАРЮВАННЯ БАРОНІВ ГРЕДЛІ)

Метою наукової розвідки є висвітлення підприємницької діяльності родини бізнесменів баронів Гредлі в одному з регіонів Східної Галичини (Сколівщини), що сприяло позитивній динаміці розвитку цього краю наприкінці XIX – поч. XX ст.

Методологічної основою дослідження були методи аналітичний та історико-порівняльний, які дали можливість проаналізувати та порівняти соціально-економічне становище у Сколівському районі (Львівська обл.) до, під час і після діяльності підприємців Гредлі.

У статті зібрано інформацію про діяльність одного з визначних родів бізнесменів угорсько-єврейського походження, добре знаного в Австро-Угорській імперії. Брати Гредлі були засновниками деревообробної корпорації «Трансільванська лісова індустріальна компанія», а згодом судноплавної компанії "Groedel Brothers Company Ltd", що транспортувала ліс і лісоматеріали по усьому світу. Успішний бізнес і авторитет братів Гредлі, наприкінці XIX – початку XX століть, демонстрував завершення епохи феодалізму та народження капіталістичного суспільства в імперії. Бізнесовим центром компанії стає маленьке галицьке містечко Сколе (Львівська обл.).

Проведено аналіз причин інвестування баронів Гредлі в економіку мало розвинутого регіону Східної Галичини. Зокрема, звернено увагу на розвиток лісозаготівельної галузі. У дослідженні проаналізовано нові виробничі відносини між підприємцями і робітниками. У статті йдеться про те, як бізнес-інтереси змушували власників підприємств враховувати потреби найманих працівників та інвестувати кошти у розвиток соціо-культурної інфраструктури Галичини. Особливу увагу приділено досвіду підприємців у розбудову курортно-туристичного бізнесу краю. Так, були розроблені програми по лісозбереженню, розвитку рибних господарств, прокладанню вузькоколійок у карпатському регіоні, що дало поштовх до розвитку та функціонуванню перших рекреаційно-оздоровчих центрів Сколівщини. Здійснені підприємцями Гредлі інноваційні зміни в економіці регіону позитивно вплинули на розвиток краю.

Ключові слова: *Прикарпаття, інвестиції, підприємництво, інфраструктура, туристично-оздоровчі центри.*

Formulation of the problem. The development of the tourism industry is an essential driving force for the modern development of the country's economy. Today, this direction is considered a priority in the economy of many European countries, especially those with a rich and exciting history. The tourism industry supports and preserves the region's natural resources and contributes to the development of social infrastructure and employment of the local population, which positively affects the region's overall development.

Lviv Oblast has sufficient natural resources for the successful development of the tourism industry. The primary tourist resources of the region include the diversity of the natural landscape, as well as historical and socio-cultural heritage, which can attract tourists and stimulate them to travel.

The purpose of the article is an attempt to restore information about the famous entrepreneurs and benefactors of Galicia at the end of the 19th – the first half of the 20th centuries, the Hredli barons. Their entrepreneurial activity was closely connected with the transformation of one of the most depressed mountain regions of the Austro-Hungarian Empire, the Skole region, into a well-known not only industrial but also a resort and tourist center. In our opinion, the presented information makes it possible to better reconstruct the modernization processes in the western Ukrainian lands, to better understand the peculiarities of social and cultural development at the turn of the century, and also to participate in the preservation of the historical local lore of the region, as one of the components of the successful development of the tourism industry today.

Research analysis proves that information about the charitable activities of aristocratic families of the Lviv region can be found in the works of L. Voytovych (Voytovych, 2005: 234–256), M. Grabar (Grabar, 2014: 121–126), M. Senkiv (Senkiv, 2007: 242–256) and regional studies of Y. Chernobai (Chernobai, 2015: 3–14), Y. Biryulyov (Biryulyov, 1998: 392), N. Bozhko (Bozhko, 2021: 18–23).

Scientific and scientific-journalistic reports with increasing frequency about entrepreneurs who did not belong to the famous aristocratic families of Europe but, thanks to their entrepreneurial flair, managed to become recognizable figures not only in the history of some areas of Ukraine but also to contribute to the modernization processes in Halychyna, which changed its history at the turn of the century (Taras, 2017: 875–895; Chudiyovych, 2018: 42–59).

One can find information about the history of the formation and development of the tourist business in Prykarpattia in the works of V. Klapchuk, R. Masyk, L. Bezruchko, L. Lysyk, and others.

Presenting main material. In the nineteenth century, the Skole region was one of the most deprived regions of Eastern Galicia, which was part

of the Austro-Hungarian Empire. The Habsburg monarchy, implementing specific socio-economic reforms, was not pressured to invest in these lands. The basis of the region's economy continued to be landlordism and handicraft manufactories with backward technology and semi-feudal production relations. The region, located in the foothills of the Carpathians, was characterized by a scarcity of agricultural land, a large percentage of landless peasants, and a lack of opportunities to find work in a low-income mountainous area.

For a long time, the lands of the Skole region were owned by representatives of the famous aristocratic family of Counts Potocki, who received income from the region but did not contribute to its development. In the middle of the XIX century, after the abolition of serfdom, Stanislav Potocki sold these lands to Count Eugene Kinsky, who first began to develop a woodworking business at the industrial level. Later, after the count died in 1886, Skole lands became the property of well-known businessmen from Hungary – Herman Hedwig Bernard and Albert Hredli (Istoriya mist i sil Ukrayins′koyi RSR.L′vivs′ka oblast′,1968: 692).

The Hredli brothers were modern entrepreneurs. They began to apply the achievements of up-to-date technology for the success of their own business and moved from manufacturing to machine production. The baron-brothers were the first in Halychyna to start commercial felling of the Carpathian forest. Only in Halychyna, their possessions amounted to more than 60 thousand hectares (around Skole – 36 thousand hectares (Lviv Oblast)), villages Vygoda, Veldizh – 33 thousand hectares (today village Shevchenko Ivano-Frankivsk Oblast (Taras, 2017: 884). At the end of the 19th century, for the first time in the Carpathians, Hredli's businessmen used a rational, economically sound management system.

The new owners introduced a new forest management system. The Carpathian lands were divided into nine forestries: Skole, Grebeniv, Tukhlya, Lybohora, Rozhanka, Oporets, Korostiv, Butyvlya, and Huta. They were led by professionally trained foresters who were invited from Saxony or Hungary. The administration was located in Demna (village of Skole). Four principles were taken as the basis of rational management: forest protection, safekeeping, reforestation, and forest exploitation (Chudiyovych, 2018: 45). The problem was not only professional deforestation but its transportation from the mountains and renewal of forest cover. Entrepreneurs used the expert advice of A. Schwappach, a well-known scientist at the time and professor at the Forestry Academy in Eberswald, Germany. After a thorough study of Skole forest conditions, the scientist decided to carry out the overall felling of certain areas. Subsequently, these areas were planted with three-year seedlings. In order to solve the problem of timber transportation, the owners took into account that "new felling areas were located in remote places, the most rational means of timber transporting from them were narrow-gauge railways, which began to operate in parallel with the network of wide-gauge railways in the late XIX century" (Pustynnikova, 2006: 7). The Hredli brothers decide to start building narrow-gauge railways to remove timber from the mountains. To do this, they purchased modern narrow-gauge locomotives from German companies Krauß & Comp. At the same time, they improved the logging process on the tributaries of the Opir River, where ten locks were built to alloy beech logs from the mountains to the valleys. All gateways were connected by telephone, which contributed to the effective management of the rafting. The needs of electricity supply were provided by a hydroelectric power plant built in the Sviatoslav tract on the Oryava River, a tributary of the Opir River. In 1892, the length of railway tracks was 13.6 km. At the beginning of the twentieth century, it was more than 70 km, which contributed to the possibility of transporting up to 70–80 thousand cubic meters of wood per year (Palats Hredliv na L′vivshchyni, 2021).

The entrepreneurial activity of the counts provided an opportunity to employ local workers in a region that has always suffered from unemployment. The construction of railways, power plants, sawmills, roads, and wood and stone industries gave profit to the owners. It contributed to developing the region's economic and socio-cultural infrastructure of the Skole region. It is confirmed by the researcher of the region V. Taras, noting: "... during the production, Hredli built the communal and social sphere simultaneously. Their company employed more than a thousand workers. Fourteen five-apartment buildings with all sanitary facilities and outbuildings were built for the employees along the river. Six four-apartment cottages were built separately for the administration. Workers used their bricks, which were produced at a brick factory. A water supply system was built to provide clean spring water to wells near each building. In winter, workers received free firewood for heating" (Taras. 2017: 886–887). In support of the Hredli brothers' corporate interests, they invested heavily in the development of Skole. Namely, the construction and adjustment of hospitals and clinics, baths, primary schools, etc.

At the end of the XIX century, the Hredli brothers managed to become owners of the Transylvanian Forest Industry Company. This woodworking corporation

united timber companies in many European countries. The primary consumers of Carpathian forests at that time were Germany (20 thousand cubic meters), Austria (10 thousand cubic meters), and Hungary (3 thousand cubic meters). 70% of products were exported to the Netherlands, France, Britain, USA, Japan, and Argentina from the sawmills of baron in Skole. (Chudiyovych. 2018: 44).

In the early twentieth century, the Hredli family built and registered a shipping company in the UK to transport timber worldwide. Possessing vast estates in Austria, Hungary, Slovakia, and the Polish center of the company barons Hredli chose Eastern Galicia. The palace in Demna near Skole became the residence of Hredli. The owners called it – "the State of Hredli".

The former owner of the Skole lands, Count E. Kinsky, built the palace in Demna. Hredli rebuilt it to give more refined and classic shapes. This palace was never a family "nest" of entrepreneurs but was used as an official residence and a place for business meetings to confirm the owners' status. Each palace room was decorated with luxurious furniture from their workshops and paintings by famous European artists. The palace housed a collection of rare hunting trophies hunted in Skole Beskids. For the needs of noble and influential guests, the owners offered comfortable conditions of palace rooms and salons and an extensive library, a greenhouse with exotic plants, garage with the latest brands of cars. The palace often hosted concerts and theater performances by famous artists from European capitals. The adornment of the palace was a designed park with the unique landscape of Prykarpattia (Outer Subcarpathia).

Many influential guests came to Skole to take part in the hunt. The counts owned six arranged hunting grounds. Good conditions for hunting and the rest of the visitors were created in each of them. At the end of the 19th century, many hunters from all over Europe visited the Carpathian hunting grounds. The trophies won in the Skole Beskids were proudly exhibited at the Vienna Hunting Exhibitions in 1890–1910.

Entrepreneurs should have paid attention to the development of the fishing industry. The farm center became the village Grebeniv, which united five fishing grounds. In the clean mountain rivers of the Carpathians trout, thinlip mullet, synodontis, and crayfish were grown. It was a very successful investment, as fishery products were later sold in local markets and sent to other cities of the then-empire (Bezruchko. 2017: 37). Every year, the counts' fishery released into the Opir River 100,000 trout juvenile fish and other valuable fish species, which contributed to the seeding of the Carpathian rivers.

The Hredli's family forests were not only hunting grounds. Since 1900, the first protected forest reserves in the Skole region have appeared. Talented entrepreneurs saw the prospects of investing in wellness tourism development. Skole region has long been famous for its picturesque terrain, temperate climate and healing springs. However, by the end of the XIX century, region resort opportunities were not used due to unsatisfactory condition of roads, low level of the service sector development, lack of water supply, sewerage and electricity (Klapchuk, 2018: 61). At the end of the XIX century, with the opening of oil and gas fields in Prykarpattia, the development of railway connections with European capitals, the formation of a more affluent middle class, investing in the development of recreational and wellness complexes in the region was already a justified investment.

Barons Hredli were the first to develop the region's infrastructure to grow the tourism business. Entrepreneurs hosted representatives of famous aristocratic families of Europe and business companions in their palace. Moreover, from the beginning of the 20th century, wealthy vacationers came to Skole and the surrounding villages more and more often for health rehabilitation.

Particular attention was paid to Grebeniv village. It lies south of Skole and has long been famous for its healing iron-iodine and bromine-salt springs. The Zelemyanka resort complex, which belonged to the Shmater brothers, developed there, thanks to the construction of a narrow-gauge railway by the Hredli company. In 1906 they opened the Shmaterivka sanatorium. In 1912 it treated about 200 holidaymakers. Until recently, the abandoned and unattractive village was favorably distinguished by sound cottages, landscaped forests, convenient trails for terrain, equipped beaches, and more. Over 2,500 people rested here during the season (Shvahulyak-Shostak, 2006).

The Hredli brothers managed to obtain one of the first licenses in Europe to transport tourists on narrow-gauge railways to the picturesque places of the Skole region (Bezruchko. 2017: 36). Therefore, vacationers had the opportunity to travel by small train to the neighboring village of Korchyn, and later the route Skole – Korostiv (41 km). In the same area, a narrow-gauge route was laid from Demni to the Tysovets village (length of 18.5 km), which transported travelers to the highest mountain of the Skole Beskids – Parashka (1270 m) and was very popular among tourists.

In the 1930s, due to the well-developed infrastructure in Skole, boarding houses, holiday

villas, a cinema, well-kept beaches on the Opir River, a ski jump, a hockey field, an ice rink and the first toboggan run in the Carpathians already functioned. Indis summer, this resort was visited by more than 1,500 people. Before the Second World War (1937), the resorts of the Skole region (already part of Poland) were included in the list of mountain settlements that deserve protection as a recreational area (Masyk, 2019: 445).

Thus, at the end of XIX – during the first third of the XX century, the construction and development of health resorts were observed in Galicia. At that time, more than 20 large and 30 small climatic and balneological resorts were included in the list of the best health centers in Eastern Europe. The local population and tourists from other regions of the country were rehabilitated here.

The activities of barons Hredli in the Skole region were interrupted twice. The first time was during the First World War. During 1914–1918 the enterprises of the counts were burned by the russian army, the railways were dismantled and destroyed, forest reserves suffered significant losses, and valuable species of deer and roe deer were extinct. However, in the 20s of the twentieth century, entrepreneurs managed to rebuild and restore their businesses, restore the palace and establish a business in the Polish state. During the 20-the 30s of the twentieth century, local tourism also successfully recovered, increasing the owners' profits. At the time, Skole Beskids became one of the most popular resorts in Poland.

World War II destroyed Hredli's residence. In the autumn of 1939, Hredli's property was confiscated and nationalized by the Soviet authorities. The Soviet authorities forcibly deported about two hundred Gredliv engineers, craftsmen, and skilled workers to Siberia for logging. The owners themselves managed to leave for Vienna in time. Military action has damaged the region. Roads and narrow gauge railways, and industrial enterprises were destroyed; residential buildings and a hospital were burned.

During the Soviet period, the economy of the Skole region existed thanks to the development of local gas fields, the operation of unprofitable (subsidized) collective farms in the mountainous area, and deforestation. Skole turns into a small settlement, where several thousand people lived and small industrial enterprises worked. In Soviet times, Skole and Skole region did not reach the pre-war level in terms of the number of inhabitants and the degree of economic development. Skole resort was never revived.

Only in 1997, in accordance with the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On making changes to the list of settlements classified as resorts", the resort status of the city of Skole, the town Hrebeniv, the town Verkhne Synevydne and the village of Korchyn was restored (Pro vnesennya zmin do pereliku naselenykh punktiv, vidnesenykh do kurortnykh, 1997, № 1391). In 1999, the forests planted during the time of the old owners, the Hredli barons, received the state status of the Skolivski Beskydy National Natural Park (Pro vnesennya zmin do pereliku naselenykh punktiv, vidnesenykh do kurortnykh, 1997, № 1391). Over the past decades, 89 recreation facilities, about 300 agro-villages, 5 cable-chair roads, 30 ski lifts, and 35 ski trails have appeared in the region (Lysyk, 2012: 83). The transport infrastructure of the region has changed for the better. Nowadays, Skole region continues to amaze with its rich natural resources and historical and cultural monuments. Among them is inheritance that were left by famous entrepreneurs the Hredli barons. Its revival and rational use, in our opinion, will provide an opportunity to expand and improve local tourism in the region, which will inevitably manifest itself in improving the welfare and socio-cultural standard of living of the population.

Conclusions. Without denying the fact of economic exploitation of natural and human resources of Western Ukrainian territories carried out by the Hredli barons, it is worth paying attention to the innovative changes in the socio-economic sphere of Skole region at the end of the XIX century. 20th century :

– Firstly, the controlled industrial deforestation took place in the region (not the chaotic destruction of the Carpathian forests). Planned, scientifically based afforestation was carried out, which contributed to the preservation and today's existence of the nature-national park "Skolivski-Beskydy";

– Secondly, the period of entrepreneurial activity of the Hredli barons in the Skole region coincides with the period of modernization and development of the economy of this region. During the end of the XIX and the beginning of the XXth century, industrial production, railway connections, power stations, telephone communication appear in the region;

– Thirdly, the economic activity of the Hredli brothers contributed to the development of health resort centers in the mountainous regions of Prykarpattia, which made it possible to develop the economic and socio-cultural infrastructure of the Skole region;

– Fourthly, it is worthwhile for the Skole territorial community to work on repurposing the restored palace of the Hredli into a tourist location, where travelers would have the opportunity to get acquainted with the history, art, and culture of the region;

– Fifthly, the development of modern recreation infrastructure and local lore advertising will contribute to the visit of the region by tourists not only from Ukraine but also from other neighboring countries.

BIBLIOGRAPHY

1. Безручко Л. Відновлення культурної, соціальної та підприємницької спадщини родини Гределів у Сколе як шлях до ефективного розвитку району. *Наукові праці Економічного університету в Бидгощі. Том 30. Європейська спадщина Матеріали конференції Львів-Сколе 7–8 червня 2017 р. Видавництво Університету економіки в Бидгощі.* С. 33–42.
2. Божко Н.М. Історико-культурна спадщина Львівщини та її використання для розвитку туризму у малих містах та селах регіону (на прикладі архітектурного комплексу баронів Бруніцких). Вчені Записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 32 (71) № 3. 2021. С. 18–23.
3. Войтович Л. Розділ: столиця"Української Швейцарії" на Дністрі. Дрогобицький краєзнавчий збірник / за заг. ред. Я. Ісаєвич. Вип. IX. Дрогобич: Коло, 2005. С. 234–256.
4. Грабар М. Спосіб життя великих землевласників у Східній Галичині в другій половині XIX– на початку XX ст. (на прикладі родини Лянцкоронських). М.Грабар. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія. 2014. Вип. 1(1).* С. 121 –126.
5. Історико-культурні та краєзнавчі нариси. Львівщина. упоряд. Ю.Бірюльов. Львів: «Центр Європи». 1998. 392 с.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область у двадцяти шести томах. Інститут історії АН УРСР. Київ. 1968. 976 с.
7. Клапчук В. Курорти Галичини. Схід. 2018. № 1. С. 61–67.
8. Лисик Н. Туристичні ресурси Сколівщини. *Туристичними шляхами Прикарпаття : збірник наукових праць. Львівський інститут економіки і туризму.* Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. С. 70–83.
9. Масик Р. Туризм у Східній Галичині у міжвоєнний період: історико-економічний аспект. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2018–2019. Вип. 19–20.* С. 435–448.
10. *Палац Гредлів на Львівщині, який мало хто помічає дорогою в Карпати. URL: 11.05. 2021. https://lviv1256.com/lists/palats-hredliv-na-lvivshchyni-jakyy-nikhto-ne-pomichaie-dorohoiu-v-karpaty/*(дата звернення: 19.07.2023).
11. Про внесення змін до переліку населених пунктів, віднесених до курортних. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.1997 р. № 1391. URL :https://zakononline.com.ua/documents/show/198462_519623 (дата звернення 19.107.2023 р.).
12. Про створення національного природного парку «Сколівські Бескиди» Указ Президента України від 11 лютого 1999 р. № 159/99. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157/99#Text (дата звернення 19.07.2023 р.).
13. Пустиннікова І. Карпатський трамвай: музей на колесах. Український музей. 2006. № 6(13). С. 7.
14. Сеньків М. Фундатори і меценати львівських музеїв кінця XIX – початку XX століть. Скарбниця української культури: Зб. наук. пр. Чернігів, 2007. Вип. 8. С. 242–256.
15. Тарас В. Історико-культурний нарис Сколівської Бойківщини. *Народознавчі зошити. Часопис Інституту Народознавства НАН України 2017. № 4(136).* С. 875–895.
16. Чернобай Ю.М. Феномен В.Дідушицького у тенденціях новітньої музеології. Наукові записки Державного природознавчого музею. Львів. 2015. С. 3–14.
17. Чудійович І. З історії держави баронів Гроедель.Збірник наукових матеріалів : VI Регіональної наук.практ. конф. Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму. Львів, 22 березня 2018 р. Львів: ЛІЕТ, 2018. 224. С. 42–59.
18. Швагуляк-Шостак О. Карпатський трамвай. Український діловий тижневик. Контракти. № 3. 13.02.2006. URL: https://infotour.in.ua/shvagulak.htm (дата звернення 19.07.2023 р.)

REFERENCES

1. Bezruchko L. (2017). Vidnovlennia kulturnoi, sotsialnoi ta pidpryiemnytskoi spadshchyny rodyny Hredeliv u Skole yak shliakh do efektyvnoho rozvytku raionu. [Recontruction of the cultural, social and business heritage of the Hredli family in Skole as a way to effective development of the region]. Bydhoshch: Vydavnytstvo Universytetu ekonomiky v Bydhoshchi, T. 30, S. 33–42. [in Ukrainian].
2. Bozhko N.M. (2021). Istoryko-kulturna spadshchyna Lvivshchyny ta yii vykorystannia dlia rozvytku turyzmu u malykh mistakh ta selakh rehionu (na prykladi arkhitekturnoho kompleksu baroniv Brunitskykh). [The historical and cultural heritage of the Lviv region and its use for the development of tourism in small towns and villages of the region (on the example of the architectural complex of the Brunitsky barons)]. Vcheni Zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky. Tom 32 (71), S. 18-2 [in Ukrainian].
3. Voitovych L. (2005). Rozdil: stolytsia "Ukrainskoi Shveitsarii" na Dnistri. [Rozdil: the capital of "Ukrainian Switzerland" on the Dniester river]. Drohobych: Kolo, Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk / za zah. red. Ya. Isaievych. Vyp. IKh., S. 234–256. [in Ukrainian].
4. Hrabar M. (2014). Sposib zhyttia velykykh zemlevlasnykiv u Skhidnii Halychyni v druhii polovyni 19 – na pochatku 20 st.(na prykladi rodyny Liantskoronskykh). [The way of life of large landowners in Eastern Galicia in the second half of the 19th and early 20th centuries (on the example of the Liantskoronskyi family)]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia Istoriia. Vyp. 1(1), S. 121–126.

5. Biriulov Yu. (1998). Istoryko-kulturni ta kraieznavchi narysy. Lvivshchyna. [Historical, cultural and local history essays. Lviv region]. Lviv: "Tsentr Yevropy", S. 392. [in Ukrainian].

6. Instytut istorii AN URSR. (1968). Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR. [History of cities and villages of the Ukrainian SSR.]. Kyiv: Lvivska oblast u dvadtsiaty shesty tomakh, S. 976. [in Ukrainian].

7. Klapchuk V. (2018). Kurorty Halychyny. [Resorts of Halychyna]. Skhid, № 1, S. 61–67. [in Ukrainian].

8. Lysyk N. (2012). Turystychni resursy Skolivshchyny. [Tourist resources of Skole region]. Turystychnymy shliakhamy Prykarpattia: zbirnyk naukovykh prats. Lvivskyi instytut ekonomiky i turyzmu. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, S. 70–83. [in Ukrainian].

9. Masyk R. (2018–2019). Turyzm u Skhidnii Halychyni u mizhvoiennyi period: istoryko-ekonomichnyi aspekt. [Tourism in Eastern Halychyna in the interwar period: historical and economic aspect Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu. Vyp. 19–20, S. 435–448. [in Ukrainian].

10. Leopolis. (2021). Palats Hredliv na Lvivshchyni, yakyi malo khto pomichaie dorohoiu v Karpaty. [The Hredi palace in the Lviv region, which few people notice on the way to the Carpathians]. URL: 11.05. 2021. https://lviv1256.com/lists/palats-hredliv-na-lvivshchyni-jakyy-nikhto-ne-pomichaie-dorohoiu-v-karpaty (Data zvernennia: 19.07.2023). [in Ukrainian].

11. Pro vnesennia zmin do pereliku naselenykh punktiv, vidnesenykh do kurortnykh. [On making changes to the list of settlements classified as resorts]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 15.12.1997 r. № 1391. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/198462_519623 (Data zvernennya: 19.107.2023 r.). [in Ukrainian].

12. Pro stvorennia natsionalnoho pryrodnoho parku "Skolivski Beskydy". [On the Creation of the National Nature Park "Skolivski Beskydy"] Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 liutoho 1999 r. №159/99. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157/99 (Data zvernennya: 19.107.2023 r.). [in Ukrainian].

13. Pustynnikova I. (2006). Karpatskyi tramvai: muzei na kolesakh. [Carpathian tram: a museum on wheels]. Ukrainskyi muzei, № 6(13), p. 7. [in Ukrainian].

14. Senkiv M. (2007). Fundatory i metsenaty lvivskykh muzeiv kintsia 19 – pochatku 20 stolit. [Founders and patrons of Lviv museums of the late 19th and early 20th centuries]. Skarbnytsia ukrainskoi kultury: Zb. nauk. pr. Chernihiv, 2007. Vyp. 8, S. 242–256. [in Ukrainian].

15. Taras V. (2017). Istoryko-kulturnyi narys Skolivskoi Boikivshchyny. [Historical and cultural essay on Skolivska Boykivshchyna]. Narodoznavchi zoshyty. Chasopys Instytutu Narodoznavstva NAN Ukrainy 2017. № 4(136)., S. 875–895. [in Ukrainian].

16. Chernobai Yu.M. (2015). Fenomen V.Didushytskoho u tendentsiiakh novitnoi muzeolohii. [The phenomenon of V. Didushytskyi in the trends of modern museology]. Lviv: Naukovi zapysky Derzhavnoho pryrodoznavchoho muzeiu, S. 3–14. [in Ukrainian].

17. Chudiiovych I. (2018). Z istorii derzhavy baroniv Hroedel. [From the history of the state of the Groedel barons]. Zbirnyk naukovykh materialiv : VI Rehionalnoi nauk.prakt. konf. Istoryko-kulturni pamiatky Prykarpattia ta Karpat – vazhlyvi obiekty v rozvytku turyzmu. Lviv, 22 bereznia 2018 r. Lviv: LIET, S. 42–59. [in Ukrainian].

18. Shvahuliak-Shostak O. (2006). Karpatskyi tramvai. Ukrainskyi dilovyi tyzhnevyk. Kontrakty. [The Carpathian tram]. Ukrayins′kyy dilovyy tyzhnevyk. Kontrakty. № 3. 13.02.2006. URL: https://infotour.in.ua/shvagulak.htm (data zvernennya: 19.07.2023 r.). [in Ukrainian].

УДК 271.4-57(091):929 Зубрицький
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-2

Степан БОРЧУК,
orcid.org/0000-0001-7494-7369
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stepan.borchuk@pnu.edu.ua

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ,
orcid.org/0000-0002-6926-1474
доктор історичних наук, професор,
декан факультету туризму
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) volodymyr.velykochyy@pnu.edu.ua

Петро КОСТЮЧОК,
orcid.org/0000-0001-8719-8723
кандидат історичних наук,
доценти кафедри етнології і археології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) petro.kostyuchok@pnu.edu.ua

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО

У статті проаналізовано фольклористичну діяльність священика, відомого дослідника, етнографа, публіциста Михайла Зубрицького. Охарактеризовано дослідницькі матеріали М. Зубрицького, які зберігаються в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України та Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Зазначено, що більшість рукописів народознавця мають фольклористичний характер, оскільки це були записи різноманітних за жанром пісень, прислів'їв, загадок, приповідок. Визначено основні групи фольклорних матеріалів, висвітлено їхні жанрові особливості. Серед зібраних Михайлом Зубрицьким пісень виокремлено обжинкові, родинно-побутові, дитячі, жартівливі, станові та історичні. Дослідником зафіксовані спостереження щодо використання народних вірувань, забобон, ворожіння, які побутували серед населення Західної Бойківщини. Зокрема, це вірування про різноманітні господарські заняття, заборони, пов'язані із веденням господарства. Бойківські приповідки, задокументовані священиком, стосувалися різних життєвих ситуацій. Зібрані М. Зубрицьким фольклорні матеріали розкривають світогляд, календарну та родинну обрядовість бойків.

З'ясовано методи збиральницької роботи дослідника-народознавця. М. Зубрицький під час опитувань проводив детальну паспортизацію, фіксуючи дату, місце, умови, особу від кого записував (стать, вік).

Рукописні матеріали дозволяють простежити особливості поширення та використання фольклору серед населення Західної Бойківщини, а також вивчити фольклористичну діяльність Михайла Зубрицького, як важливий доробок його наукової спадщини.

Ключові слова: *загадки, перекази, народні пісні, Бойківщина, Михайло Зубрицький, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України.*

Stepan BORCHUK,
orcid.org/0000-0001-7494-7369
Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of World History
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) stepan.borchuk@pnu.edu.ua

Volodymyr VELYKOCHYY,
orcid.org/0000-0002-6926-1474
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Tourism
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) volodymyr.velykochyy@pnu.edu.ua

Petro KOSTYUCHOK,
orcid.org/0000-0001-8719-8723
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Ethnology and Archaeology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) petro.kostyuchok@pnu.edu.ua

FOLKLORE ACTIVITIES OF MYKHAIL ZUBRYTSKY

The article analyzes the folkloristic activity of the priest, famous researcher, ethnographer, publicist Mykhailo Zubrytskyi. The research materials of M. Zubrytsky, which are stored in the M. T. Rylskyi Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko, National Academy of Sciences of Ukraine. It is noted that most of the ethnologist's manuscripts have a folkloristic character, as they were recordings of various genres of songs, proverbs, riddles, and tales. The main groups of folklore materials are identified, their genre features are highlighted. Among the songs collected by Mykhailo Zubrytskyi, there are folk, family, children's, humorous, state and historical songs.

The researcher recorded observations regarding the use of folk beliefs, superstitions, and fortune-telling among the population of Western Boykivshchyna. In particular, these are beliefs about various economic activities, prohibitions related to farming. Boyki's proverbs, documented by the priest, related to various life situations. The folklore materials collected by M. Zubrytskyi reveal the worldview, calendar and family rituals of the fights.

The methods of the researcher's collection work have been clarified. During the interviews, M. Zubrytskyi carried out detailed passporting, recording the date, place, conditions, the person from whom he recorded (gender, age).

Handwritten materials allow us to trace the peculiarities of the spread and use of folklore among the population of Western Boykivshchyna, as well as to study the folkloristic activity of Mykhailo Zubrytskyi as an important development of his scientific heritage.

Key words: *riddles, tales, folk songs, Boykivshchyna, Mykhailo Zubrytskyi, M. T. Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine.*

Постановка проблеми. Фольклористична діяльність священика, етнографа, публіциста Михайла Зубрицького (1856–1919) є не менш ефективною та результативною, аніж його занятість у інших сферах. Результати його народознавчої діяльності використовують сучасні вітчизняні етнологи, етнографи та фольклористи для детального вивчення духовної та матеріальної культури населення Західної Бойківщини. Значний масив даних матеріалів розміщений у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України та Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІМФЕ та ІЛ).

Аналіз досліджень. Якщо постать Михайла Зубрицького є добре вивченою та осмисленою в українській етнологічній науці, то про його фольклористичні напрацювання розміщені у фондах ІМФЕ та ІЛ є окремі згадки у працях вітчизняних дослідників. Так, львівська дослідниця Г. Сокіл у статті «Із доробку Михайла Зубрицького-фольклориста» (Сокіл, 2008), детально проаналізувала опубліковані раніше фольклористичні матеріали, зокрема колядки, приказки, оповідання та прислів'я. Частково до статті вона залучила архівні матеріали ІМФЕ, зокрема пісню «Кониць, нивойці, кониць». Фольклорні матеріали опубліковані у третьому

томі «Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали» (Зубрицький, 2019).

Мета статті – висвітлення та аналіз фольклористичних матеріалів, зібраних М. Зубрицьким, які зберігаються у фондах відділу рукописів ІМФЕ та відділу рукописних фондів і текстології ІЛ.

Виклад основного матеріалу. Широко спектрові народознавчі дослідження у рамках діяльності НТШ та відповідно Етнографічної комісії наприкінці XIX – на початку XX ст. започаткували науковий етап вивчення українознавчої спадщини. Участь у ньому брали як фахові вчені, так і велика кількість місцевих дослідників-аматорів. Серед них чільне місце займає публіцистичний та архівований доробок отця Михайло Зубрицький. Як один із найвідоміших бойкознавців того часу, він є автором великої кількості записаних фольклорних матеріалів, зібраних серед місцевого населення Західної Бойківщини. Будучи священиком і плідно працюючи в власній парафії в напрямі українського суспільно-політичного і громадсько-культурного усвідомлення парафіян, отець М. Зубрицький багато часу присвятив збору і обробці матеріалів. Михайло Зубрицький є автором великої кількості записаних фольклорних матеріалів, зібраних серед місцевого населення Західної Бойківщини. З розповідей людей він занотував матеріали фольклористичного змісту: народні перекази, приповідки, загадки, пісні. Вони розташовані у фондах 28 (Гнатюк В. М.) та 29 (НТШ у Львові) відділу рукописів ІМФЕ та фонді 3 (Франко І. Я.) відділу рукописних матеріалів і текстології ІЛ.

Найбільшу кількість зафіксованого фольклорного матеріалу М. Зубрицьким, який розміщено у фондах ІМФЕ та ІЛ, є у вигляді пісень різного змісту та жанру. Здебільшого це обжинкові, родинно-побутові, дитячі, жартівливі, станові та історичні пісні.

Першою групою пісень є обжинкові, їх виконують під час жнив та обжинків. У них висвітлюються нотки, оптимізму, бадьорості пов'язаних із успішним завершенням жнив. Зокрема, це пісні «Чудовалися ліси», «Ой місяцю-крижованцю», «Вийся, вінойко, гладко», «Дожали-сьме зарана» .

Наступною групою народних пісень записаних дослідником є родинно-побутові пісні. Ці пісні супроводжують людину все життя і охоплює весь життєвий цикл людини. Так, у Ф. 3 (Франко І.) відділу рукописних матеріалів та текстології ІЛ розміщені наступні пісні даного змісту: «Зажурився штиглик, думочку думає…», «Повіджмати, що чувати» (ІЛ. Ф. 3. Спр. 4110), а також у Ф. 29 (Етнографічна комісія НТШ у Львові) відділу рукописів ІМФЕ «Явір, явір, яворець», «Сорока, сорока, воробець», «Теперішні плюмати жиють дуже гайно», «Ой пішли дві куми, тай си говорили», «Сів я, орав я, до купив складав я», «Про правду й неправду», «Та пристигло яре жито та попід колискою» (ІМФЕ. Ф. 29. Оп. 29-3. Спр. 187). а також у Ф. 28 (Гнатюк В.) «Ой Івасю, ме мерденько, переночуй мене», та «Сів я, орав я» (ІМФЕ. Ф. 28. Оп. 28-3. Спр. 67).

Народознавець також зафіксував дитячі пісні. Їх співали для заспокоєння дітей, розваг а також щоб налякати. Так, у Ф. 29 (Етнографічна комісія НТШ у Львові) відділу рукописів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України розміщені рукописи таких пісень як, «Цебрику, цебрику, полуцебрику», «Гладись ся дитину по лици і бесідують:» та «Кицю бура, де ти була» (ІМФЕ. Ф. 29. Оп. 29-3. Спр. 187). Особливу вагу слід звернути на запис пісні «Сирітка». На нашу думку, її можна віднести і до родинно-побутових так і до дитячих:

Зашуміли луги, забриніли ріки,
Помер й отиць, мати, сиротам на віки.
А в неділю рано почало свитати,
Пішла сирітка глядати.
Ой стрітили йіні дався ангелове, божийі чове сну,
Ой стали вни йійіся питати:
«Чого ж ти сирітко по сьвіті блукаеш?»
– «Ой ходжу я, ходжу, по сьвіті блукаю,
По сьвіті блукаю, мамунці глядаю,
Вже три рочейки, як її не видаю!» (ІМФЕ. Ф. 29. Оп. 29-3. Спр. 4059).

Окрему групу пісень представлять собою жартівливі пісні. Вони мають розважальний характер, основною функцією цих пісень є розваги та веселощі, зокрема, пісня «А пас ти кози? Пас»:

А пас ти кози? Пас.
А були морози, Були,
А брав вовк кози?
Брав,
А як коза мекотала?
Ме-е-е, ме-е-е, не бери мене,
Возьми пастуха, бо я ще суха (ІМФЕ. Ф. 29. Оп. 29-3. Спр. 187).

М. Зубрицький записав історичні пісні, які розповідають про військові походи, службу в армії. Пісня «З відкись Ясю? – з за Дунаю» записана дослідником у Мшанці 13.12.1894 р. від Теклі Боберської:

З відкись Ясю? – з за Дунаю –
Що там чути в твоїм краю?
Нич не чути, хоба война
Вся країна неспокойна
Стоят Ляхи на три шляхи

Гранатири на чотири
А Москалі гору вкрали… (ІМФЕ. Ф. 29. Оп. 29-3. Спр. 187) .

Пісня з «Стойить явір на водою» записана сином М. Зубрицького Петром у 1907 р. від Настуні Дилин у Мшанці:

Не журися жовнирику,
Бо щес молодейкий.
Як мені си не хилити?
Само серце ниє!
Судит пани, судит пани
Судит каштани
Присудили жовнірови
Нелідні кайдани (ІМФЕ. Ф. 29. Оп. 29-3. Спр. 187).

Записані М. Зубрицьким станові пісні про наймитів описують умови панщини, становище селян. У 1891 р. в Бистрім Старосамбірського повіту він записав «Пісню про наймита» від діда-жебрака Дмитра Бабця:

Як вивезли панщизночку на високу гору,
Поховали панщизну а в шкланую труну,
Поховала панщизночку на вік вікав амінь,
Же бися тогда до нас вернула, коли до нас камінь (ІЛ. Ф. 3. Спр. 4138).

Також станові пісні розміщені у Ф. 28 (Гнатюк В.) у відділі рукописів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, зокрема, «Пісня про Наймита»:

Ой зацвила калинонька коло перелазу,
Добре чому наймитови в господарку зразу,
Добре чому неймитові через дві неділки,
Дають їсти кольники і горілки пити,
Буде тобі найминько, потім тяжко жити (ІМФЕ. Ф. 28. Оп. 28-3. Спр. 67).

У 1881 р. у с. Кіндратові під час жнив М. Зубрицький записав дві пісні від Касі Гавриляк (ІЛ. Ф. 108. Спр. 133). Ці пісні «Ой у лысьі при дорозі зацвила калина» та «Цілий тиждень Грибеньуник аньі йів, аньі пив» поєднують риси історичного жанру та родинно-побутового змісту.

Велику кількість фольклорних матеріалів народознавець зафіксував у вигляді переказів від людей різного віку та статі. Як відомо перекази містять у собі розповідь людей, здебільшого очевидців або учасників тих чи інших подій. На відміну від легенди, перекази є більш достовірним та документально змістовним. Рукописи розміщені у фонді 29 Етнографічна комісія НТШ у Львові відділу рукописів ІМФЕ НАН України а також у фонді 3 Франко І. відділу рукописних фондів та текстології ІЛ НАН України. Більшість цих переказів родинного або релігійного змісту, а також із згадками про євреїв або ромів і різного змісту і жанру.

М. Зубрицький зафіксував цікаві спостереження щодо використання народних вірувань та забобон, ворожіння, які широко використовувались серед населення Західної Бойківщини. Зокрема, це вірування про різноманітні господарські заняття, заборони пов'язані із веденням господарства: «Як ластівка перелетит корові по межи ноги, що може тогди трафити ся, як заносити ся на дощ і они попри землю літают, то молоко буде черовне», а також «Склепарь в Мшанци не давав однго дня нісого з крамниці, бо у нього тигди отелилася корова, а то не годить ся в такім припадку нічого з дому давати», різноманітні вірування стосовно родинно-побутового характеру «як хто винесе за мерцьом сьмітє на чужде поле, то у того не вродит ся збіже», господарського «коли возять обірник, гній, на поле, або йдуть заорювати, не годить ся нічого з хижі давати» а також «як йдуть садити капусту, несуть з росадою вербову галузку і одну кропиву і садять разом з першою капустою», «як газда йде доорювати і увидить першого борозняка… як передні ноги довгі, то ранній хліб, як середні то середний, як задні, то пізна сьійба буде видатна» (ІЛ. Ф. 3. Спр. 4059).

У фонді 3 (Франко І. Я.) відділу рукописних матеріалів і текстології ІЛ розміщені записи М. Зубрицького у вигляді народних приповідок (приказок) (ІЛ. Ф. 3. Спр. 4158). Приповідки відображають усну народну творчість людей у вигляді прокльонів, вітань, привітань, побажань, порівнянь. Народознавцем зафіксовано кілька збірок приповідок у селах Старосамбірського, Надвірнянського, Турківського, Чесанівського повітах.

До своїх записів М. Зубрицький проводив паспортизацію, де записував місце та від кого записував і при яких умовах. Так, більшість записів супроводжуються позначанням місця запису «Хиринки пов. Перемиський» або «Мш», однак при деяких приповідках немає вказаного місця запису «місця не знаю». Народознавець вказував обставини при яких говорили їх, а також додавав свої тлумачення тих чи інших приповідок зокрема, «так промовив газда з віслока, сяніцького пов, коли в переїзді брехав пес на нею. Люди думають, що пес добрий, як мая чорне піднебинє. Хто пса бере до себе, вперед дивиться на піднебіння», «до сего я дав б таке пояснення. На бороні, чи в бороні суть била, деревяні дручки з залізними зубами. В малій бороні е пять бил, а запрягають одну конину. Коли конина ще молода, ½ річне коша, або земля тверда, то віднимають одно било, щоби було легше. От так, би виходило, чи одно било більше, чи менше, ати кобило тягни. Порівнати пояснення в збірнику приповідок» а також

«повідала Савчина Фенна з Мшанци» (ІЛ. Ф. 3. Спр. 4158).

Записані приповідки є різними за своїм змістом та зверненням. Вони є своєрідною формою та певним відображенням відносини між людьми, зокрема, сімейних («перша жона від Бога, другу люди втараскают, а третю злий дух дає») та любовних відносин («она мене до нього прикладет»), «во імя Отца і Сина, ліпша Каська, як Марина», «дівко, дівко, не стій коло бзу, не вірь хлопови, як жу», певна неприязнь до людей («Василю, Василю, за яйця тя засилю, за пуцьку повішу, на тобі ся потішу», образи («витріщив очи, як баран», «ой ти необлизане теля» та окремі вислови, що пояснюють різні життєві ситуації які виникають («Сьвятий Николай везе колачі», «хочеш мати гостину, возьми си малу дитину», «хто хоче їсти, мусить йідти».

На нашу думку, оригінальною приказкою є «Дитяча приповідка», яку говорив дітям отця Михайла, наймит Луць Паращак в 1892 р.:

Отче наш, пішли коти на салаш,
Украли собі грудочку,
Закопали в ямочку,
А де тота ямочка?
Розточили червачки,
А де тото червачки?
Задзьобали курчоки,
А де тоти курчоки?
Хопив їх оревець.
А де тот оревець?
Полетів за море,
Там чоловік оре.
Чи гараз ти ся чоловіче оре?
Гараз, негараз, кожух мись поре.
Пішов бим домів зашити,
Нема накого волів лишити (ІЛ. Ф. 3. Спр. 4138).

Частину приповідок М. Зубрицький надіслав І. Франку і вони були опубліковані у «Галицько-руських народних приповідках», редактором яких був І. Франко.

Значний масив інформації фольклористичного характеру зібраний М. Зубрицьким є запис загадок. Записані загадки є малочисленими у порівнянні із переказами, приказками чи піснями. Серед загадок можна виокремити: астрономічні, календарно-родинні, релігійні, антропоморфні/зооморфні, господарські (ІЛ. Ф. 3. Спр. 4189).

Водночас, вартує уваги рукопис Михайла Зубрицького «Родинні записки Андрія Лємця», який розповідає те, як йому вдалося знайти цей документ серед сімейних документів селянина з Кіндратова Івана Лемця (ІЛ. Ф. 3. Спр. 3322).

Спільною рисою усіх зафіксованих матеріалів є їх чітка систематизація та паспортизація. М. Зубрицький чітко записував від кого, коли та при яких умовах дізнався ту чи іншу інформацію.

Висновки. Михайло Зубрицький здійснив записи фольклористичного матеріалу серед населення Західної Бойківщини, які розміщені у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України та Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Рукописні матеріали відображають поширення приповідок, пісень, загадок та інших за характером матеріалів серед населення Старосамбірського, Турківського повітів Західної Бойківщини, а також відображають важливий аспект народознавчої діяльності М. Зубрицького.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сокіл Г. Із доробку Михайла Зубрицького-фольклориста. *Народознавчі Зошити.* 2008. № 3–4. С. 397–402.

2. Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали. Львів, 2019. 1023 с.

3. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України. Ф. 28. В. Гнатюк, оп. 28-3. Рукописи 17. Спр. 67. (Пісні (без мелодій та ін.) обжинкові, побутові та ін. Записано в с. Ясівці Масьовій пов. Турка (Дрогобицької обл) та ін. місцях. 1880 п.) арк. 9–10.

4. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України. Ф. 29. Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. оп. 29-3. Спр. 187. (Пісні (без мелодій), розповіді, промовки. Історичні, побутові, дитячі. Записав Зубрицький М. на Дрогобиччині. 1894–1907 рр. 8 арк.

5. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 3. Франко І. Спр. 4110. Зубрицький М. «Зажурився штиглик, думочку думая…». Народня пісня. Записане в с. Мшанець Старосамбірського повіту 25. XII. 1901 р. автограф. 1 арк.

6. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 3. Франко І. Спр. 4138. Зубрицький Михайло. 1. «Пісня про панщину». Запис пісні в с. Бистрім Староміського повіту від Бабця Дмитра. 20.VI.1891 р. 2. «Дитяча приказка». Запис від Луця Паращака 1899. Автограф М. Зубрицького. 1 арк.

7. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 108 Огоновський О. Спр. 133. Зубрицький М. Записи народних пісень. 1881. Автограф. 2 арк.

8. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 3. Франко І. Спр. 3322. Зубрицький Михайло «Родинні записки Андрія Лемця». Етнографічний матеріал. Автограф. 1 арк.

9. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Фонд 3. Франко І. Спр. 4059. Зубрицький Михайло. 1) народний переказ про убиванє дітей християнських жидами на маці. 2) У Чирняковича Гриця нечистий плац, щоб закопано. 3) сирітка, та інші записи народних оповідань, пісень, загадок. Староміський повіт. 1887–1904 рр. автограф. 26 арк.

REFERENCES

1. Sokil H. (2008). Iz dorobku Mykhaila Zubrytskoho-folklorysta. [From the work of Mykhailo Zubrytskyi, a folklorist] Narodoznavchi Zoshyty. – Ethnological notebooks. № 3–4. S. 397–402. [in Ukrainian].

2. Zubrytskyi M. (2019). Zibrani tvory i materialy: u 3 t. T. 3: Hazetni publikatsii, etnohrafichni ta arkhivni materialy. [Collected works and materials: in 3 volumes. Volume 3: Newspaper publications, ethnographic and archival materials] Lviv. 1023 s. [in Ukrainian].

3. Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnolohii imeni M. Rylskoho NAN Ukrainy. F. 28. V. Hnatiuk, op. 28-3. Rukopysy 17. Spr. 67. (Pisni (bez melodii ta in.) obzhynkovi, pobutovi ta in. Zapysano v s. Yasivtsi Masovii pov. Turka (Drohobytskoi obl) ta in. mistsiakh. 1880 p.) [Institute of Art History, Folklore and Ethnology named after M. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine. F. 28. V. Hnatyuk, op. 28-3. Manuscripts 17. Spr. 67. (Songs (without melodies, etc.) folk songs, household songs, etc. Recorded in the village of Yasivka Masyova, Turka district (Drohobytsk region) and other places. 1880 p.)] ark. 9–10. [in Ukrainian].

4. Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnolohii imeni M. Rylskoho NAN Ukrainy. F. 29. Etnohrafichna komisiia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. op. 29-3. Spr. 187. (Pisni (bez melodii), rozpovidi, promovky. Istorychni, pobutovi, dytiachi. Zapysav Zubrytskyi M. na Drohobychchyni. 1894–1907 rr. [Institute of Art History, Folklore and Ethnology named after M. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine. F. 29. Ethnographic Commission of the Scientific Society named after Shevchenko in Lviv. Op. 29-3. Spr. 187. (Songs (without melodies), stories, speeches. Historical, everyday, children's. Recorded by M. Zubrytskyi in the Drohobych region. 1894–1907.] 8 ark. [in Ukrainian].

5. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 3. Franko I. Spr. 4110. Zubrytskyi M. "Zazhuryvsia shtyhlyk, dumochku dumaia…". Narodnia pisnia. Zapysane v s. Mshanets Starosambirskoho povitu 25. KhII. 1901 r. avtohraf. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 3. Franko I. Spr. 4110. Zubrytskyi M. "The pooch got sad, thinking a thought...". Folk song. Recorded in the village Mshanets of the Starosambir District 25. XII. 1901, autograph.]. 1 ark. [in Ukrainian].

6. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 3. Franko I. Spr. 4138. Zubrytskyi Mykhailo. 1. "Pisnia pro panshchynu". Zapys pisni v s. Bystrim Staromiskoho povitu vid Babtsia Dmytra. 20.VI.1891 r. 2. "Dytiacha prykazka". Zapys vid Lutsia Parashchaka 1899. Avtohraf M. Zubrytskoho. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 3. Franko I. Spr. 4138. Mykhailo Zubrytskyi. 1. "Song about the lordship". Recording of a song in the village Bystrym of the Staromisky district from Dmytro Babets. 20.VI.1891. 2. "Children's saying." Record from Luc Paraschak 1899. Autograph of M. Zubrytskyi]. 1 ark. [in Ukrainian].

7. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 108 Ohonovskyi O. Spr. 133. Zubrytskyi M. Zapysy narodnykh pisen. 1881. Avtohraf. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 108 Ogonovsky O. Spr. 133. Zubrytskyi M. Records of folk songs. 1881. Autograph.]. 2 ark. [in Ukrainian].

8. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 3. Franko I. Spr. 3322. Zubrytskyi Mykhailo "Rodynni zapysky Andriia Lemtsia". Etnohrafichnyi material. Avtohraf. [T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. F. 3. Franko I. Spr. 3322. Mykhailo Zubrytskyi "Family notes of Andrii Lemets". Ethnographic material. Autograph.]. 1 ark. [in Ukrainian].

9. Instytut literatury imeni T. Shevchenka NAN Ukrainy. Fond 3. Franko I. Spr. 4059. Zubrytskyi Mykhailo. 1) narodnyi perekaz pro ubyvanie ditei khrystyianskykh zhydamy na matsi. 2) U Chyrniakovycha Hrytsia nechystyi plats, shchob zakopano. 3) syritka, ta inshi zapysy narodnykh opovidan, pisen, zahadok. Staromiskyi povit. 1887–1904 rr. avtohraf. [9. T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. Fund 3. Franko I. Spr. 4059. Mykhailo Zubrytskyi. 1) a folk tale about the killing of Christian children by Jewish mothers. 2) Chirnyakovich Hryts has an unclean square to be buried. 3) an orphan, and other records of folk tales, songs, riddles. Old Town District. 1887–1904 autograph]. 26 ark. [in Ukrainian].

УДК 316.77
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-3

Валентина ВЛАСОВА,
orcid.org/0000-0001-7480-101X
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Державного університету інфраструктури та технологій
(Київ, Україна) vp067vlasova@gmail.com

Ірина ТАРНОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-2027-946X
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Державного університету інфраструктури та технологій
(Київ, Україна) irusia.tarnovska@gmail.com

Наталія ПАХОТА,
orcid.org/0000-0001-7905-8085
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Державного університету інфраструктури та технологій
(Київ, Україна) tatkanvo@ukr.net

РОЗВИТОК КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ В МІНЛИВИХ БЕЗПЕКОВИХ УМОВАХ

У статті авторами розглянуто, що сфера креативних індустрій є одним з каталізаторів розвитку економіки та інновацій, створення нових соціокультурних продуктів. Досліджено, що на розвиток креативних індустрій безпосередньо впливає безпекове середовище, яке в умовах повномасштабної агресії росії щодо України містить численні загрози та має мінливий характер.

Авторами визначено, що мінливі безпекові умови передбачають зміни або коливання рівня безпеки або стабільності в діяльності підприємства сфери креативних індустрій. Доведено, що політичні конфлікти, економічні нестабільності, природні катастрофи, соціальні напруження, терористичні загрози та інші подібні чинники призводять до зменшення інвестицій, скорочення фінансування та зниження попиту на креативні продукти та послуги, скасування або введення обмежень при організації та проведенні подій культурного спрямування, зміни у способах споживання культурних та креативних продуктів. Акцентовано, що негативна дія дестабілізаційних чинників позначається також і на творчому процесі, зменшує продуктивність праці працівників творчих професій та викликає невпевненість у власних можливостях. Зокрема зазначено, що за час війни в Україні повністю або частково зруйновано понад 1,1 тис. об'єктів культурної сфери. За цей період збитки та недоотримані доходи креативних індустрій становлять понад 15 млрд доларів, падіння задекларованих доходів підприємств креативних індустрій становить 63,3%.

Підкреслено, що креативні індустрії реагують на появу та негативний вплив дестабілізуючих чинників. Авторами визначено набір інструментів, які можна використовувати у мінливих безпекових умовах для розвитку креативних індустрій. До них віднесено: використання штучного інтелекту та аналітики даних, віртуальної та доповненої реальності, фокусування на зростаючий світовий інтерес до культурної різноманітності, підтримка стартапів та інноваційних проєктів на всіх рівнях, міжнародна співпраця. Зазначено, що ці інструменти можна доповнювати та комбінувати залежно від конкретної ситуації та видів креативних індустрій.

Ключові слова: *креативні індустрії, мінливе зовнішнє середовище, соціокультурна діяльність.*

Valentyna VLASOVA,
orcid.org/0000-0001-7480-101X
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management and Public Administration
State University of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine) vp067vlasova@gmail.com

Iryna TARNOVSKA,
orcid.org/0000-0003-2027-946X
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management and Public Administration
State University of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine) irusia.tarnovska@gmail.com

Nataliia PAKHOTA,
orcid.org/0000-0001-7905-8085
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management and Public Administration
State University of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine) tatkanvo@ukr.net

DEVELOPMENT OF CREATIVE INDUSTRIES IN CHANGING SECURITY CONDITIONS

In the article, the authors consider that the sphere of creative industries is one of the catalysts for economic development and innovation, creation of new socio-cultural products. It has been shown that the development of creative industries is directly affected by the security environment, which in the context of Russia's full-scale aggression against Ukraine contains numerous threats and is of a changing nature.

The authors determine that changing security conditions imply changes or fluctuations in the level of security or stability in the activities of an enterprise in the creative industries. It is proved that political conflicts, economic instability, natural disasters, social tensions, terrorist threats and other similar factors lead to a decrease in investment, reduced funding and reduced demand for creative products and services, cancellation or imposition of restrictions on the organization and holding of cultural events, and changes in the ways of consuming cultural and creative products. It is emphasized that the negative impact of destabilizing factors also affects the creative process, reduces the productivity of creative professionals and causes uncertainty in their own capabilities. In particular, it is noted that during the war in Ukraine, more than 1.1 thousand cultural facilities were completely or partially destroyed. During this period, losses and lost revenues of the creative industries amounted to more than $15 billion, and the drop in declared revenues of creative industries enterprises was 63.3%.

It is emphasized that creative industries respond to the emergence and negative impact of destabilizing factors. The authors identify a set of tools that can be used in a changing security environment for the development of creative industries. These include: the use of artificial intelligence and data analytics, virtual and augmented reality, focusing on the growing global interest in cultural diversity, support for startups and innovative projects at all levels, and international cooperation. It is noted that these tools can be supplemented and combined depending on the specific situation and types of creative industries.

Key words: *creative industries, changing external environment, socio-cultural activities.*

Постановка проблеми. В двадцять першому столітті розвиток креативних індустрій відіграє важливу роль у стимулюванні економічногозростання, інновацій та соціокультурного розвитку. Однак, умови безпеки і стабільності є необхідними передумовами для успішного функціонування та розквіту креативного сектору. Водночас сучасний світ характеризується значними змінами в політичній, соціальній та економічній сферах, які постійно супроводжуються зростаючими ризиками та нестабільністю.

В мінливих безпекових умовах, таких як конфлікти, терористичні загрози, економічні кризи або природні лиха, креативні індустрії стикаються з безліччю проблем. Нестабільність і непередбачуваність ситуацій часто призводять до зменшення інвестицій, скорочення фінансування та зниження попиту на креативні продукти та послуги. Крім того, мінливість умов може створювати перешкоди для творчого процесу, спричиняти невпевненість серед творчих працівників та зменшувати їхню продуктивність.

Аналіз досліджень. Аналізуючи роботи сучасних вітчизняних науковців та практиків дійшли висновків, що сфера креативних індустрій є постійно в центрі уваги науковців. Наталя Кара-

сьова детально вивчає особливості формування та перспектив розвитку креативних індустрій в Україні та (Карасьова, 2019). У результаті було сформовано стратегічні напрями культурної та економічної політики щодо підтримки розвитку креативних сфер.

Ольга Ніколаєва, Андрій Онопрієнко, Світлана Таран, Юрій Шоломицький, Павло Яворський у дослідженні «Креативні індустрії: вплив на розвиток економіки України» дійшли висновку, що креативні індустріївиконують важливу роль у стимулюванні інновацій в різних галузях шляхом надання креативних ідей для нових продуктів, креативних товарів та послуг, які використовуються у виробничих процесах та отримують маркетингову підтримку (Ніколаєва та ін., 2021). Це сприяє впровадженню нових ідей та технологій в інші сектори, підвищує їхню продуктивність та конкурентоспроможність.

Є низка робіт присвячених впливу пандемії COVID-19 на розвиток креативних індустрій. Анастасія Лендьел у своєму дослідженні «Роль креативних індустрій у світовій економіці під час і після пандемії COVID-19» дійшла висновку, що цей сектор суттєво постраждав від постійних карантинних обмежень – знизилися прибутки та зменшилася кількість робочих місць, але водночас та частина креативних індустрій, яка функціонувала у цифровому середовищі, вийшла на новий рівень та активно розвивається (Лендьел, 2022).Не зважаючи на низку новітніх досліджень креативних індустрій, є потреба в подальшому їх дослідженні.

Метою статті є дослідження викликів, з якими зіштовхуються креативні індустрії в процесі свого розвитку умовахнестабільності та небезпеки.

Виклад основного матеріалу. Мінливі безпекові умови означають ситуації, коли рівень безпеки або стабільності зазнає змін або коливань. Вони включають політичні конфлікти, економічні нестабільності, природні катастрофи, соціальні напруження, терористичні загрози та інші подібні фактори. Всі вони можуть впливати на безпеку та нормальний розвиток суспільства і галузей економіки. У таких умовах підприємства та індустрії можуть зазнавати складнощів і потребувати адаптації та стратегічного планування для збереження стійкості та продуктивності.

Зазвичай в мінливому безпековому середовищі відбувається :

1. Скасування та обмеження подій: Багато культурних заходів, таких як концерти, фестивалі, виставки, прем'єри фільмів та театральні вистави, подорожей, Вони скасовуються або переносяться у зв'язку з введенням обмежень на громадські зібрання та соціальну дистанцію, повітряні тривоги. Це призвело до значних втрат для артистів, організаторів заходів та інших фахівців у цих галузях.

2. Зміни у способах споживання культурних та креативних продуктів. Культурні заходи, подорожі перенеслися в онлайн-простір. Віртуальні концерти, вистави, трансляції інтерв'ю та інші цифрові формати стали популярними. Однак, це також призвело до зміни способів отримання доходів для креативних працівників.

3. Економічні втрати. Зменшення масових заходів і туристичного руху, обмеження режиму роботи для ресторанів, готелів та інших закладів громадського харчування призвело до економічних втрат для культурно-творчих працівників, які часто залежать від активності туризму та громадського життя.

Нестабільність призводить дозменшенняінвестиціїв культурні проєкти, занепад туризму. Соціальні конфлікти можуть призводити до зниження витрат на культурні та розважальні події, а економічні кризи зменшують покупну спроможність та бюджети на мистецтво і розваги, подорожі.

В 2019 році Організація Об'єднаних Націй (ООН) прийняла рішення оголосити 2021 рік Міжнародним роком креативної економіки на користь сталого розвитку. Це свідчить про те, що ці індустрії стали вагомими(Ніколаєва та ін., 2021).

З 2019 по 2022 відбулися важливі події в даній галузі. Внаслідок пандемії COVID-19 багато креативних індустрій швидко адаптувалися до нової реальності та перейшли до цифрового середовища. З'явилися нові онлайн-платформи, віртуальні заходи та стрімінгові сервіси, що сприяло розширенню доступу до культурних продуктів та послуг.

За даними Міністерства культури та інформаційної політики, з початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну пошкоджено або зруйновано понад 1,1 тис.об'єктів культурної сфери, з них понад 500 – це пам'ятки культурної спадщини (Шварц, 2022).В Україні через війну збитки та недоотримані доходи креативних індустрій становлять понад 15 млрд доларів.Падіння задекларованих доходів – 63,3% у креативних індустріях. 53% задекларували зменшення зайнятості або оплати праці та 20% перебувають за кордоном (Шварц, 2022; Мариненко, Шевчук, 2022).

Спираючись на проведені дослідження (Дослідження CASES, 2022)зазначимо основні виклики, з якими креативні індустрії стикнулися з початком війни з рф:

Рис. 1. Вплив війни на діяльність підприємства сфери креативних індустрій

Джерело: (Стан креативних індустрій, 2022).

Рис. 2. Набір інструментів які можна використовувати у мінливих безпекових умовах для розвитку креативних індустрій

Джерело: визначено авторами.

1. Загроза життю співробітників та майну компанії. Цей виклик є найбільшим, протистояти йому найскладніше. Але навіть в умовах постійних повітряних тривог представники креативних індустрій працюють. Маємо ряд успішних проєктів, котрі реалізуються в укритті (Коба та ін., 2023), а саме «Театр в укритті» та інші.

2. Втрата роботи. Найбільші втрати понесли підприємства, котрі спеціалізуються на архітектурному дизайні, а також креативники, які переважно співпрацювали з клієнтами з України.

3. Зміни умов роботи та оплати праці. При формальному збереженні робочого місця відбувається зменшення кількості замовлень більше ніж удвічі, віддалений формат роботи та релокація. Зазначимо, що релокація є досить складним як матеріально, так і емоційно процесом (Власова та ін., 2022), але для креативних індустрій вона дає позитивні результати. Зменшення дохідності бізнесу спричинило скорочення рівня заробітної плати.

4. Зміна напрямків діяльності. Частина представників креативної галузі доєдналася до сил оборони України, інші займаються комунікаційною та волонтерською діяльністю. Креативна спільнота активно залучена до фінансової підтримки життєво вважливих соціальних проєктів.

5. Необхідність розробки нової стратегії для підприємства. Зазвичай компанії обирають стратегію оперативного реагування (Власова, Оліх, 2022) та звужують горизонт планування. Для творчих професій це справжній виклик.

6. Репутаційні втрати. Частина компаній (окремі представники креативної сфери), які раніше здійснювали діяльність за участі російського капіталу, повністю чи частково втратили довіру українців.

Разом з тим можна стверджувати, що креативні індустрії реагують та можуть протистояти сучасним викликам. Авторами визначено набір інструментів які можна використовувати у мінливих безпекових умовах для розвитку креативних індустрій, рис. 2.

Даний перелік інструментів можна доповнювати та комбінувати залежно від конкретної ситуації та видів креативних індустрій.

Представники креативних індустрій мають надію на підтримку від держави та донорів. Правда у такому випадку свобода творчості обмежується.

Висновки. Зазвичай, сфера креативних індустрій дає потужний поштовх розвитку економіки України. За умов повномасштабного вторгнення рф підприємства даної сфери відчувають негативні наслідки численних викликів та загроз. До них відносяться, перш за все, загроза життю співробітників та майну компанії, втратароботи, зміна напрямків діяльності, умов праці на зменшення заробітної плати та інші. Авторами запропоновано інструменти, використання яких сприятиме стабілізаціїроботи підприємств сфери креативних індустрій в мінливих безпекових умовах.

Розвиток креативних індустрій в мінливих безпекових умовах є складним завданням, але водночас надзвичайно важливим для підтримки культурного, економічного та соціального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карасьова Н.А.Креативні індустрії як елемент стратегії постіндустріального розвитку. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2019. Вип. 3. С. 110–120. URL: https://doi.org/10.31866/2616-745x.3.2019.159110

2. Ніколаєва О., Онопрієнко А., Таран С., Шоломицький Ю., Яворський П. Креативні індустрії: вплив на розвиток економіки України. KSE. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/04/KSE-Trade-Kreativni-industriyi-Zvit.pdf

3. Лендьел А. Роль креативних індустрій у світовій економіці під час і після пандемії COVID-19. Міжнародний науковий вісник. Спецвипуск. 2022. № 1–2(25–26). С. 117–129. DOI: 10.24144/2218-5348.2022.1-2(25-26).117–129

4. Шварц Д. Мінус $15 мільярдів: у Мінкульті підрахували збитки креативної сфери через війну. UNIAN. URL: https://www.unian.ua/economics/other/minus-15-milyardiv-u-minkulti-pidrahuvali-zbitki-kreativnoji-sferi-cherez-viynu-12070161.html

5. Мариненко Н., Шевчук Р. Креативні індустрії в умовах війни. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39258/2/FMNESCPS_2022_Shevchuk_R-Creative_industries_during_77-79.pdf

6. Стан культури та креативних індустрій під час війни – результати дослідження. Громадській простір. URL: https://www.prostir.ua/?news=stan-kultury-ta-kreatyvnyh-industrij-pid-chas-vijny-rezultaty-doslidzhennya

7. Дослідження CASES: як війна вплинула на креативні індустрії України. CASES. URL: https://cases.media/article/doslidzhennya-cases-yak-viina-vplinula-na-kreativni-industriyi-ukrayini

8. Коба В.Г., Тарновська І.В., Власова В.П. Соціокультурна діяльність в Україні: урахування досвіду країн ЄС. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 60, 2023 С. 33–40. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-2-5

9. Власова В.П. Тарновська І.В., Недоля Д.В. Бізнес-стратегія підприємства в умовах турбулентного зовнішнього середовища. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 42. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-85

10. Vlasova Valentyna and Olikh Kateryna. The role of the operating response strategy during the war. Scientific Collection "InterConf", 2022. no. 111 (June): 34–37. URL: https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/567.

REFERENCES

1. Karasova N.A. Kreatyvni industrii yak element stratehii postindustrialnoho rozvytku [Creative industries as an element of the post-industrial development strategy]. Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, 2019. № 3. pp. 110–120. https://doi.org/10.31866/2616-745x.3.2019.159110 [in Ukrainian].

2. Nikolaieva O., Onopriienko A., Taran S., Sholomytskyi Yu., Yavorskyi P. Kreatyvni industrii: vplyv na rozvytok ekonomiky Ukrainy. [Creative industries: influence on the development of the economy of Ukraine]. KSE. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/04/KSE-Trade-Kreativni-industriyi-Zvit.pdf [in Ukrainian].

3. Lendel A. Rol kreatyvnykh industrii u svitovii ekonomitsi pid chas i pislia pandemii COVID-19. [The role of creative industries in the global economy during and after the COVID-19 pandemic]. Mizhnarodnyi naukovyi visnyk. Spetsvypusk, 2022. № 1–2 (25–26), pp. 117–129. DOI:10.24144/2218-5348.2022.1-2(25-26).117-129. [in Ukrainian].

4. Shvarts D. Minus $15 miliardiv: u Minkulti pidrakhuvaly zbytky kreatyvnoi sfery cherez viinu [Minus $15 billion: the Ministry of Culture calculated the losses of the creative sphere due to the war]. UNIAN. URL: https://www.unian.ua/economics/ other/minus-15-milyardiv-u-minkulti-pidrahuvali-zbitki-kreativnoji-sferi-cherez-viynu-12070161.html [in Ukrainian].

5. Marynenko N., Shevchuk R. Kreatyvni industrii v umovakh viiny [Creative industries in war conditions]. Retrieved from: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/ lib/39258/2/FMNESCPS_2022_Shevchuk_R-Creative_industries_during_77-79.pdf [in Ukrainian].

6. Stan kultury ta kreatyvnykh industrii pid chas viiny – rezultaty doslidzhennia. [The state of culture and creative industries during the war – research results]. Hromadskii prostir. URL: https://www.prostir.ua/?news=stan-kultury-ta-kreatyvnyh-industrij-pid-chas-vijny-rezultaty-doslidzhennya [in Ukrainian].

7. Doslidzhennia CASES: yak viina vplynula na kreatyvni industrii Ukrainy. [CASES research: how the war affected the creative industries of Ukraine]. CASES. URL: https://cases.media/article/doslidzhennya-cases-yak-viina-vplinula-na-kreativni-industriyi-ukrayini [in Ukrainian].

8. Koba V.H., Tarnovska I.V., Vlasova V.P. Sotsiokulturna diialnist v Ukraini: urakhuvannia dosvidu krain YeS. [Sociocultural activity in Ukraine: taking into account the experience of EU countries]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 2023. № 60, pp. 33–40. https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-2-5 [in Ukrainian].

9. Vlasova V.P. Tarnovska I.V., Nedolia D.V. Biznes-stratehiia pidpryiemstva v umovakh turbulentnoho zovnishnoho seredovyshcha. [Business strategy of the enterprise in turbulent external environment]. Ekonomika ta suspilstvo, 2022. № 42. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-85 [in Ukrainian].

10. Vlasova Valentyna and Kateryna Olikh. (2022). Therole of the operating response strategy during the war. Scientific Collection «InterConf», no. 111 (June), 34–37. URL: https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/ view/567.

УДК 005.336.1-059.1:929Б.Гаврилишин
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-4

Петро ГАВРИЛИШИН,
orcid.org/0000-0002-1187-9028
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин, докторант
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) gavryshp@ukr.net

ОСОБИСТА ЕФЕКТИВНІСТЬ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА

У даній статті висвітлюється аспект біографії українського науковця та мецената Богдана Гаврилишина (1926–2016), пов'язаний із особистою ефективністю, що дозволило йому зробити непересічну кар'єру та досягати успіху в різних сферах. Під особистою ефективністю автором розуміється результативне досягнення особистих цілей, можливість швидко просуватися від ідеї до її втілення, що дозволяє рухатися з поточного стану в бажане. В даному випадку особиста ефективність стосується не тільки професійної діяльності та може охоплювати інші різні сфери життя.

Подано огляд наукових публікацій, присвячених дослідженню життя та здобутків вченого. Виділяються і описуються ті ключові події його життя, що істотно вплинули на формування його ефективності.

На основі опрацювання спогадів та залишених інтерв'ю встановлено особи тих людей, що справили істотний вплив на його світогляд та підходи до вирішення тих чи інших справ. Автор намагається відстежити ті важливі чинники, що детермінували формування його світогляду.

Значна увага приділяється загальній картині подій, можливим варіантам подальшої долі молодої людини після виїзду з України під час ІІ світової війни. Описано ті складні виклики, на які мусили відповідати українські емігранти, що переїхали з понищеного європейського континенту до країн Америки після завершення тривалого конфлікту.

Богдан Гаврилишин поступово виробив свою особисту систему ефективності. Він приймав мудрість як від інших людей, так і на основі власних спостережень життя. Прибувши до Канади працювати лісорубом, він зумів з недосконалою англійською поступити в університет Торонто, ще будучи студентом створити сім'ю і її забезпечувати. Був активним у громадському житті, зокрема діяв у Пласті. Мав честь представляти Союз української молоді на рівні усієї Канади. Також репрезентував молодь Канади на світовому рівні. Поступив у Центр навчання менеджменту в Женеві, де гарно себе зарекомендував.

Невдовзі директор Богдана Гаврилишина запрошують працювати викладачем у цій інституції. Вчений починає тут викладати, зрештою очолює цей інститут та здобуває науковий ступінь в університеті м. Женеви. Після відходу на пенсію вирішує присвяти себе Україні, використовуючи напрацьований завдяки особистій ефективності досвід і контакти.

Ключові слова: *ефективність, Богдан Гаврилишин, українська діаспора, менеджмент, директор, громадська діяльність, національна ідентичність, світогляд.*

Petro GAVRYLYSHYN,
orcid.org/0000-0002-1187-9028
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of International Relations, Doctoral Student
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) gavryshp@ukr.net

PERSONAL EFFICIENCY OF BOGDAN HAWRYLYSHYN

This article highlights the aspect of the biography of the Ukrainian scientist and philanthropist Bohdan Hawrylyshyn (1926–2016), which is related to personal efficiency, which allowed him to make an extraordinary career and achieve success in various fields. By personal effectiveness, the author understands the effective achievement of personal goals, the ability to quickly advance from an idea to its implementation, which allows moving from the current state to the desired one. In this case, personal effectiveness refers not only to professional activity and can cover other different areas of life.

An overview of scientific publications dedicated to the study of the scientist's life and achievements is presented. The key events of his life that significantly influenced the formation of his effectiveness are highlighted and described.

Based on the processing of memories and interviews, the identities of those people who had a significant impact on his worldview and approaches to solving certain cases were established. The author tries to trace the important factors that determined the formation of his worldview.

Considerable attention is paid to the general picture of events, possible options for the future fate of a young person after leaving Ukraine during World War II. The difficult challenges that Ukrainian emigrants who moved from the devastated European continent to America after the end of the long conflict had to answer are described.

Bohdan Hawrylyshyn gradually developed his personal efficiency system. He accepted wisdom both from other people and based on his own observations of life. Arriving in Canada to work as a lumberjack, he managed to enter the University of Toronto with imperfect English while still a student to create a family and provide for it. He was active in public life, in particular he was active in Plast. I had the honor of representing the Union of Ukrainian Youth at the level of all of Canada. He also represented Canadian youth at the world level. He entered the Management Training Center in Geneva, where he proved himself well.

Soon, director Bohdan Hawrylyshyn was invited to work as a teacher at this institution. The scientist begins to teach here, eventually heads this institute and obtains a scientific degree at the University of Geneva. After retirement, he decides to devote himself to Ukraine, using the experience and contacts gained through personal efficiency.

Key words: *efficiency, Bohdan Hawrylyshyn, Ukrainian diaspora, management, director, public activity, national identity, worldview.*

Постановка проблеми. В наш час надзвичайно поширена мотиваційна література, коучинг та різноманітні тренінги з особистісного розвитку. Це перетворилось в свого роду цілу індустрію, яку ще іноді називають «інформаційний бізнес». Видання мотиваційних книг і статей, в звичному для нас тепер стилі, започаткував американський публіцист Наполеон Гілл (1883–1970), ще перед І світовою війною. Втім, успішні люди, що потрапляють в категорію "self-made man", були і до нього та його послідовників. Є вони і зараз серед тих, хто спеціально не читали такого типу літературу, але все ж зробили себе успішними особистостями завдяки власному прагненню до успіху. Вони живуть повним життям, де немає безцільно прожитих років і тому за нього їм не соромно. Всі їхні досягнення – результат власних зусиль та вибору. Молодь цікавить: як опанувати філософію цих людей? В контексті цього, надзвичайно цікаві життєві уроки успіху дає нам Богдан Дмитрович Гаврилишин (1926–2016) – вчений-економіст, громадянин Канади, член Римського клубу, громадський діяч, заслужений діяч науки і техніки України (з 06.03.1992), іноземний член НАН України, почесний консул України в Швейцарії (з 20.12.2002), меценат, президент Фонду Богдана Гаврилишина (Віднянський, 2014; Мельничук, 2004; Железняк, 2016; ЦДАГО. Ф. 334. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 5, 11).

Аналіз досліджень та публікацій. Важко посперечатись з тим, що Богдан Гаврилишин є непересічною особистістю української історії др. пол. XX – поч. XXI ст. З українських дослідників інтелектуальні напрацювання мислителя вивчали О. Геращенко (Геращенко, 2019: 116–120), М. Голянич (Голянич, 2017: 472–474), життя коротко описали Т. Гаврилишин і В. Гаврилишин (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 208–214). У Швейцарії його життя описала В. Пуаєттон (Пуаєттон, 2019). Невеликі статті про Б. Гаврилишина є ще в кількох енциклопедичних виданнях (Мельничук, 2002; Віднянський, 2014; Железняк, 2016). Втім, у жодній з них не має більш повної інформації про його «формулу» особистої ефективності.

Мета дослідження. Метою публікації є дослідити формування особистої ефективності Богдана Гаврилишина, враховуючи її зв'язок з історичним контекстом його непересічної біографії. Для цього проаналізуємо написані про нього статті, залишині ним мемуари та інтерв'ю.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, внесімо ясність у наше розуміння терміну, яким оперуємо. Особиста ефективність – це результативне досягнення особистих цілей, можливість швидко просуватися від ідеї до її втілення, що дозволяє рухатися з поточного стану в бажане. Особиста ефективність стосується не лише професійної діяльності і може охоплювати інші різні сфери життя.

З'явившись на світ у с. Коропець на Тернопільщині, в тодішній ІІ Речі Посполитій, він здійснив достатньо цікаву і непересічну кар'єру, що виділяє його життєпис з поміж багатьох інших доль вихідців з України. Перелік історичних постатей, з якими йому доводилось зустрічатись, захоплює: А. Шептицький, М. Тетчер, З. Бжежінський, І. Ганді, Р. Проді, Д. Сорос, М. Горбачов, Б. Патон, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Ющенко, І. Дзюба, М. Попович, Л. Гузар та ін.

Батько Дмитро в минулому служив як унтер-офіцер австро-угорської армії, а тому, очевидно, вирізнявся кругозором з-поміж односельчан (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 3–4). У сім'ї з чотирьох дітей майбутній науковець був наймолодшим. Дмитро Гаврилишин, окрім рільництва, займався також і бізнесом: вирощував і постачав хміль на львівську броварню, а також у партнерстві з одним євреєм продавав свиней в Данію. Звідси, можемо припустити, походить зацікавлення Богдана економікою.

Дочка Богдана Гаврилишина Патриція Шморгун-Гаврилишин, на питання як пояснити, що

її батько мав настільки насичене і цікаве життя, розповіла наступне: «Мабуть я більше дам тобі психологічну картину, бо я психолог за освітою. І я думаю, як кожна історична постать прийшла до тих чи інших станів у своєму житті. Що відбувалося з тією маленькою дитиною в житті? Бо все найголовніше формується до 6 років життя. І я думаю, що найбільш ключова постать для мого батька була його мама Теодозія. На скільки я розумію, мій батько був маленький по росту і дрібненький, делікатний, і наймолодший. І вона завжди ставилася до нього по-особливому. Для кожної маленької дитини найважливішим є мамина безумовна любов. І я ніколи не бачила свою бабусю Теодозію, але я вірю, що вона дуже любила мого тата. І хоча більше до освіти його підштовхував батько. І дідусь чекав 48 років, щоб тато став доктором. І це теж було однією із причин чому всяко намагалися переїхати до Бучача. Дідусь завжди агітував за вищу освіту. Він казав, що без освіти ти – не вільна людина. І тато закінчив Бучацьку школу, потім в таборі, потім був в університеті в Торонто, став магістром, Женевський університет на французькій мові» (НЕАФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 3, оп. 1, спр. 1: 1).

Тато Дмитро під час Першої світової війни побачив життя в Австрії, Чехословаччині та північній частині Італії. Те, що люди в цих країнах живуть значно краще він пояснював вищим рівнем освіти, ніж той, який був на Західній Україні. А тому прагнув, щоб його діти володіли можливістю «отримати найвищу можливу освіту» (Гаврилишин, 2011: 12). Богдан навчався спочатку в с. Жизномирі, куди переїхала сім'я батька, далі в гімназіях Бучача, Чорткова і Дрогобича.

У спогадах вчений пише: «Початок мого довічного пластунства відбувся завдяки моєму братові Михайлу. Хоча в батька щодо мене були великі амбіції, він рідко говорив зі мною й лише раз сказав: «Бог дав тобі трохи таланту і твій обов'язок – його використати». Він зробив висновок, що я добре навчатимусь у школі, і ніколи не перевіряв та не цікавився тим, що і як я вчив і розвивав. Саме тому брат став моїм другим батьком» (Гаврилишин, 2011: 16). Михайло в 1937 р. записує Богдана до пластового табору. Зі Львова, де він студіював в університеті, привіз йому пластовий одяг та рюкзак. Старший син переконав матір відпустити наймолодшого в табір.

Про значення Пласту для свого особистого становлення науковець пише: «Найважливішим, що я осягнув у таборі, була сама суть Пласту: присяга, правильна поведінка пластунів, наприклад, робити щодня добре діло; зрозумів, як бути слухняним хлопцем, але в деяких ситуаціях – як бути лідером» (Гаврилишин, 2011: 16–17).

Пізніше, Богдан Гаврилишин, член куреня «Лісові чорти», був серед тих, хто заснував станицю Пласту в Торонто (1948 р.), а вже у пенсійному віці став членом дуже престижного у світі скаутського Товариства Бейден-Пауела (2003 р.), очолив законодавчий орган Пласту – Крайову пластову раду (2006–2008 рр.), заснував Фонд розвитку Пласту (2008 р.), допомагав входженню Пласту до Світової організації скаутського руху, ставши одним із найбільш відомих пластунів (Субтельний, 2019: 286, 385–386, 389, 415).

З 1941 р. продовжив навчання вже у Чортківській гімназії, а через наближення фронту новий навчальний рік 1943 р. розпочав у гімназії в Дрогобичі (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 208). Ця школа м. Чорткова справила на нього теж значний вплив, а особливо вчитель релігії та водночас священик-василіянин о. Дирда: «Він викладав догматику і апологетику. Корисним було те, що замість того, щоб розказувати нам про різні догми так, щоб ми сліпо приймали їх як «остаточну правду», він заохочував нас ставити йому запитання, щоб розширити межі нашого розуміння, й тільки після того, як ми справді розуміли раціональне підґрунтя будь-якої догми, ми мали її прийняти» (Гаврилишин, 2011: 16).

Наприкінці літа 1944 р. його вивозять на примусову роботу до Третього Рейху, де важко працював і погано харчувався (Чубай, 2021: 35). З літа 1945 р. знаходиться у таборах для переміщених осіб. Тут йому пощастило закінчити повний курс середньої освіти, діяти у Пласті та зустріти своїх родичів. У таборі в Ельвайнгені, куди переїхав його брат, він отримав три важливі уроки. Про перший дізнаємося наступне: «Мій найстарший брат Місько (Михайло) одного дня говорив із шваґром про наставлення до людей. Шваґер казав, що він нічого особливо доброго від людей не чекає, і якщо хтось йому зробить щось добре, то це буде для нього приємна несподіванка. Брат казав, що він вірить у людей і сподівається на найкраще від них, але розуміє, що часом буде мати розчарування. Поки обидва жили – шваґер не мав багато приємних несподіванок, а брат не мав багато розчарувань. Я став прихильником філософії свого брата, я хотів вірити у доброту людей. Якщо ти віриш у доброту людей, то це викликає в них їхні позитивні властивості, навіть коли є в них також і щось зле. А якщо в людей не вірити, то це викликає в них їхні негативні задатки. Від того часу я мав в основному позитивне наставлення до людей. І я також не мав у

житті багато розчарувань» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 30–31).

Другий урок про те, як повірити у власні сили: «Я був у школі досить здібний, але мав фізичну крихкість, не дуже добре здоров'я і тому не був надто самовпевнений. В цьому мені знову допоміг мій брат. Він у той час уже працював в адміністрації нашого табору ООН для реабілітації біженців. Одного дня він сказав, що шукають директора з постачання. В таборі було 3 тисячі людей, і директор постачання мав відповідальність за харчування, одяг, дбати про транспорт і розподіл речей. Брат намовив мене стати директором з постачання, хоча я мав 20 років» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 31). Втім, Богдан вагався, зауваживши: «Я нічого не знаю про потреби людей, скільки і якої потрібно їжі, який одяг, які ліки». Брат зауважив: «Слухай, під твоїм керівництвом працюватиме 40 людей. Серед них є експерти з різних ділянок. Все, що тобі буде потрібно зробити, це отримати від них список необхідного і взяти його з собою до регіональної штаб квартири АДРОН» (Гаврилишин, 2011: 45). Це спрацювало і молодий Богдан Гаврилишин став офіцером з постачання, отримавши форму, джип і великий колектив під своє керівництво: «Так я став менеджером, не маючи жодної адміністративної практики. Одначе я навчився швидко відшуковувати компетентних людей, питати їх про все та вчитися від своїх підлеглих. Деяким з них було під п'ятдесят років» (Гаврилишин, 2011: 45–46; Гаврилишин, Дзюба, 1995: 31).

Третій життєвий урок теж від брата Михайла, який озвучив, що Богдан повинен стати зв'язковим куреня для старших пластунів: «Я сказав, що був тільки два рази в Пластових таборах як новак і що керувати групами юнаків не зможу. Тоді мій брат пригадав мені ту приповідку батька про те, що «не святі горшки ліплять». Я став скаут-майстром, зв'язковим» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 32).

Зрештою, Богдан, сповнений бажанням відкрити для себе Америку, в кінці літа 1947 р. виїжджає до Канади в якості лісоруба, де починається новий етап його життя.

Майбутній вчений прекрасно усвідомлював потребу володіння англійською мовою, тому робить пропозицію іншим українцям-лісорубам кожного вечора відвідувати у нього заняття з англійської мови. За це вони платили по 10 центів за один урок, що збільшувало у двічі його добовий заробіток. «Першого дня я прокинувся раніше за інших і вивчив сорок слів англійською. Це були в основному назви оточуючих предметів, такі як ліжко, стіл, піч, а також деякі дієслова – наприклад, йти, мити тощо. В той день я змушував себе думати лише тими словами. Думати тільки про сорок слів без можливості формувати речення – це були справжні інтелектуальні тортури, хоча й надзвичайно корисні. Із першого дня я думав англійською, а не українською чи німецькою мовами... Кожного ранку я вивчав наступні сорок слів, біг до когось із місцевих лісорубів і питав, як вимовляються ті слова, адже, на відміну від німецької чи української, англійська мова не є фонетичною» (Гаврилишин, 2011: 50–51). В результаті за шість місяців майбутній вчений досить добре вивчив мову світової науки.

Молодий емігрант також зумів проявляти дивовижну цілеспрямованість, не спокушуючись на легкі шляхи. Під час відпустки молодий Богдан відвідав у Манітобі сімейну пару старшого віку, що походила з Коропця. Володіючи гарною фермою, але не маючи дітей, вони хотіли передати ферму, як спадщину, комусь з родини. Втім, майбутній науковець відмовився від цієї пропозиції, не вбачаючи своє майбутнє у фермерстві. «Я міг бути розумнішим, успадкувати ферму і продати її за кілька десятків тисяч доларів. Але це не був би я. Я не опортуніст і не можу обманювати людей, намагаюся казати тільки правду, навіть як це буває болюче» (Гаврилишин, 2011: 51–52).

Майбутній очільник міжнародної освітньої установи навчився швидко, без вагань, приймати рішення. Так, Богдан Гаврилишин у м. Вінніпег мав визначальну для нього зустріч з президенткою Організації українсько-канадських жінок, яка поцікавилася його подальшими планами. Дізнавшись про намір поступити в університет, вона досить емоційно відреагувала: «В депресію нам доводиться працювати за 25 центів на день. А ви тут хочете відразу до університету!» Після того, як заспокоїлася, спитала мене, що б я хотів вивчати. Я сказав: «Політологію». Вона знову була шокована. Спитала: «Що ви збираєтеся робити? Станете політиком? Вам слід вивчити щось практичне, щоб ви змогли знайти роботу і заробляти гроші». Я спитав: «А що є практичним?» Відповіла: «Професія інженера» (Гаврилишин, 2011: 52). Таким чином Богдан Гаврилишин прийняв рішення на кого навчатися.

Молодий чоловік тоді зреалізував вміння самостійно мислити і приймати рішення, адже в той час серйозно роздумував над професійним вибором: «Я згадав у той момент, як в 16 років хотів вивчати психологію, щоб пізнати себе краще. Через рік потому відкинув цю ідею, гадаючи, що міг би витратити на самопізнання все своє життя і що було б цікавіше пізнати світ» (Гаврилишин,

2011: 52). Ще в гімназії Богдан думав, що повинен спеціалізуватися на іноземних мовах: «Але після війни я це, на щастя, відкинув, бо зрозумів, що коли спеціалізуватися тільки в мовах, то це означає бути перекладачем або вчити інших. Про навчання інших я в той час абсолютно не думав, а бути перекладачем не хотів, бо розумів, що перекладач – це інструмент у руках іншої людини, в ньому не можна бути творчою особистістю; хоча можна бути найкращим у цій справі, але немає можливості робити чогось свого, оригінального» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 26–27).

Цікавили Богдана і громадські справи. Майбутній вчений демонструє соціальну активність, зокрема, серед лісорубів, де отримує навики організації груп людей. Лісоруби в Канаді тоді входили до профспілки, що контролювалася комуністами. Останні протидіяли приїзду емігрантів з СРСР, що мали б можливість розповісти правду про цю країну. Писалися протести, де доводилось, що ці мігранти не розуміють канадського профспілкового життя і будуть нищити їхню працю. «Я запропонував своїм колегам стати членами профспілки і сформувати «зразковий» підрозділ у ній. Мене обрали його головою, я збирав місячні членські внески і, володіючи англійською мовою на достатньому рівні, писав звіти про нашу діяльність як членів профспілки до її штаб-квартири. Завдяки цьому мене запросили на щорічний конгрес профспілок, де я презентував свій звіт. Коли дійшло до прийняття резолюцій, профспілка не змогла знову написати петицію проти допуску в країну потенційних лісорубів зі східноєвропейсь ких країн, побачивши, що насправді вони можуть бу ти її зразковими членами» (Гаврилишин, 2011: 52–53).

Завершивши свій контракт, Богдан Гаврилишин їде в Торонто, де розпочинає пошук праці. Залишалося близько чотирьох місяців до початку навчання в університеті, куди мав надію поступити. Потрібно було підзаробити кошти, щоб вистачило на необхідні потреби. Подальші декілька тижнів були для Богдана досить важкими: «Я був готовий до будь-якої роботи, та коли йшов кудись влаштовуватися, мене питали, чи маю досвід. У мене його не було і я не міг переконати роботодавців, що дуже швидко навчуся й буду взірцевим робітником. Коли готовий був працювати збирачем сміття, для чого досвід не потрібний, мені сказали: «Ти занадто розумний, щоб виконувати таку роботу». Я й далі ходив, стукав у двері, але три тижні не було жодного результату. Ці три тижні здалися мені вічністю. Замість того, щоб поповнювати свої заощадження з Мініпюки, я витрачав їх на оплату житла і харчів» (Гаврилишин, 2011: 54). Зрештою віднайшов готель з пивним баром, що належав українцям. Тут почав працювати барменом для чого не треба було мати фахових навичок.

Втім, заради високої мети, майбутній науковець відважився на одну хитрість. Чортківську гімназію він не встиг завершити, а закінчив уже її в Карльсфельді, у таборі біженців, але то була тимчасова гімназія, ліквідована у 1947 р. Хоча Богдан і мав свідоцтво Карльсфельдської гімназії, втім боявся, що його не визнають у Торонтському університеті. «Ще коли був у таборі в Німеччині, на всяк випадок запасся документом Чортківської гімназії таким чином: був у нас один хлопець, що не міг скінчити навіть сьомий клас, бо був затупий, але зміг дістати зразок свідоцтва і підробив печатку гімназії, і ті свідоцтва продавав за досить низьку ціну. Коли я подав документи до вступу в Торонтський університет, то не дав свого справжнього свідоцтва, а дав ту підробку, де, до речі, були досить скромні оцінки, бо я боявся, що дуже добрі оцінки викличуть підозри. Мене прийняли з тим фальшивим свідоцтвом, бо воно дуже добре було сфабриковане» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 41).

Молодий українець все ж вступив на інженерний факультет Університету Торонто: «Фактично у мене була чотирирічна перерва в навчанні з 1944-го по 1948-й рік, тому я дістав буклет для ветеранів війни про те, як навчатись. Він мені сподобався і я чітко дотримувався його принципів наступні чотири роки. Там було десять заповідей, які починалися так: 1. Залишатися в доброму здоров'ї. 2. Мати досить часу для дозвілля. 3. Висипатися. 4. Навчатися у визначені періоди, маючи для кожного періоду чітку мету. Потрібно вчитися періодами з максимальною тривалістю в одну годину і робити перерви приблизно по десять хвилин між навчальними періодами» (Гаврилишин, 2011: 58–59). З війни вернулися колишні солдати продовжувати навчання, було замало місця, і перший рік багатьом новоспеченим студентам довелося жити в колишній військовій казармі за 30 км від Торонто. Навчання спочатку було для Богдана важким: «Я був погано убраний, в солдатському жакеті, мене називали там «божевільним росіянином», тяжко було боронити себе, я мав труднощі в навчанні, бо, хоча знав англійську мову, але міг або слухати професорів, або записувати нотатки, не міг робити цього рівночасно. На різдвяні іспити я не склав три предмети. Пішов до заступника декана і сказав, що мушу залишити університет. Він поговорив зі мною, послухав про моє минуле і сказав: «Я тобі гарантую, що ти будеш дуже добрим студентом. Залишайся». Так він мене врятував. Через

чотири роки, коли закінчив відділ інженерії цього університету, я був першим з 96 випускників. Тоді я і зізнався, що був прийнятий до університету із фальшивим свідоцтвом» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 42).

На вихідні Богдан Гаврилишин старався відпочити. Ввечері по суботах їздив до Торонто, де мав зустрічі з друзями, ходив в кіно або на танці, в неділю вранці відвідував церкву, потім брав участь у пластових заходах, і вечером вертався до Аякса (Гаврилишин, 2011: 59).

В університеті Торонто йому надзвичайно подобалися заняття із філософії, які істотно повпливали на майбутнього вченого. Лекції з філософії проводив один ірландець, що був «блискучою людиною», але полюбляв алкоголь. «Одного дня, коли половина аудиторії дрімала, професор сказав річ, від якої мене мов пройняло електричним струмом. Він мовив: «Саме ваш власний розсуд повинен вирішувати, що є добро, а що – зло, що є правда, а що – неправда». Для мене це було ніби вийти з «підвалу Арістотеля» й побачити світло. В той коротенький момент я став справді вільною людиною, сталося те, про що я мріяв, чого я бажав, до чого був готовий більше десятка років, але не відчував, що маю право бути остаточним суддею. Це не тільки для того, щоб вирішувати, що є добре і що зле, а й для того, щоб вирішувати, що мені слід робити, а що – ні, себто мати власний код етики» (Гаврилишин, 2011: 67).

Тато зробив на сина великий вплив, зокрема підбадьорував його щодо здобутків у сфері освіти (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 20). Поради батька завжди були у свідомості сина: «Я мав кількох учителів. Насамперед це мій батько, особливо згадую його приповідки: «Бог тобі дав талант і обов'язок його використати», «Від тебе можуть забрати все, тільки не те, що в твоїй голові» (Чубай, 2015: 35).

У 1954 р. Богдан захистив магістерську роботу зі спеціальності «інженер-механік». Після цього батько переїхав з Бразилії до Канади разом з сином Михайлом і його сім'єю. Сяючи від гордості, він показав йому диплом магістра: «Батькова реакція знову розчарувала мене: «Це чудово. Це те, що називають докторантура?» Цього разу він був навіть менш делікатний, ніж після мого бакалаврату» (Гаврилишин, 2011: 75). Декан і кілька провідних викладачів перед випуском радили Богдану Гаврилишину, щоб він продовжив студії, отримав магістра, згодом доктора і став професором. Але викладання його зовсім не приваблювало (Гаврилишин, 2011: 67).

Після завершення бакалаврату університету майбутній вчений здійснював візити в різні компанії, переважно в США, що викликали його зацікавлення. Зарплати в цій країні були на 30% вищі, ніж у Канаді. Це був водночас гарний привід познайомитись з цією країною. Зрештою, вирішує влаштуватися в Канаді, працевлаштувавшись в компанію «Абітібі Пауер енд Пейпер, де він колись починав лісорубом (Гаврилишин, 2011: 69).

Інтересна й нетипова подія трапилася з Богданом Гаврилишином у 1952 р. Спілка української молоді (СУМ) відправила його до столиці Оттави як учасника конференції, де були представлені усі молодіжні організації Канади. Що цікаво, Богдан являвся членом Пласту і не входив до СУМу. Втім його попросили, бо він гарно дебатував. «На конференції мене несподівано вибрали до координаційного комітету Канади для Світової асамблеї молоді (САМ), який складався з п'яти осіб. САМ була створена декількома роками раніше, до неї входила молодь з усіх демократичних країн, на відміну від Світової молодіжної федерації, спонсорами якої були комуністи. Серед п'яти членів комітету були двоє англомовних осіб, двоє франкомовних і я» (Гаврилишин, 2011: 69). Ще менше він очікував, коли його обрали єдиним делегатом Канадської асоціації молоді для поїздки на конференцію САМ в Дакарі, Сенегал. Тоді редакторка газети «Абітібі» написала статтю про те, що Богдан Гаврилишин в майбутньому повинен би стати прем'єр-міністром країни (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 44; Гаврилишин, 2011: 69–70). Ця конференція доволила вже тоді налагодити йому ряд зв'язків з важливими в майбутньому людьми як в Канаді, так і за її межами.

Повернувшись з Африки, Богдан звільняється з праці, але віднайшов потрібну нову роботу досить швидко. Він зустрівся із деканом рідного факультету, пояснивши свою життєву ситуацію. Той блискавично відповів: «До мене щойно приходили з «Орр Асошіейтс» (Orr Associates), консалтингової компанії двох братів. Вони запитали, чи знаю я якогось випускника з оригінальним, креативним мисленням; у них є цікаве завдання. Гадаю, ти їм ідеально підійдеш». Я негайно вирушив до офісу братів Орр і після 30-хвилинної співбесіди мені запропонували посаду консультанта» (Гаврилишин, 2011: 72). В цій компанії Богдан Гаврилишин здійснює технічний винахід, що принесе мільйони доларів. Але не оформивши авторське право, не отримує від цього жодних відсотків.

В інтерв'ю Івану Дзюбі, даному у 1992 р., вчений рефлексує: «Я, одначе, вчився життю від різних людей із різних середовищ, а не тільки від тих, хто був понад мною. В мене не було того ієрар-

хічного наставлення. Наприклад, після отримання магістерського диплому я приїхав працювати до Північного Квебеку до міжнародного підприємства, яке продукувало і продавало по цілому світу алюміній. Я знав, що вони можуть своїх кращих працівників посилати на річні студії до Женеви, до спеціального інституту. Для мене поїхати до Женеви за кошти підприємства – це була фантастична мрія» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 56).

Енергійний українець влаштовується в корпорацію «Алкан» на алюмінієвий завод у м. Арвайд інженером з ремонту. Діагностуючи поломки машин, при потребі писав прохання для закупівлі деталей, які необхідно було замінити. Втім, йому захотілося зробити свою роботу значно захопливішою. Богдан Гаврилишин навіть вносив ряд пропозицій з раціоналізації виробництва. «Я вів щоденник, де записував, що робив і скільки часу займало кожне завдання. За кілька місяців написав звіт своєму шефу, той передав його своєму начальнику – і так аж до генерального директора заводу. Я написав, що робота, яку виконую, не потребує інженерної кваліфікації, тим більше – ступеня магістра. Я запропонував, щоб таку роботу виконували техніки із ПТУ, до того ж вони були б щасливі робити її за менш ніж половину моєї платні. Замість того, щоб оголосити догану за те, що я займаюся не своєю справою, керівництво створило посаду техніка в усіх відділеннях з ремонтування» (Гаврилишин, 2011: 78).

Завдяки старанням Богдана Гаврилишина його направляють за кошти міжнародної корпорації ALKAN на однорічне навчання в женевський Центр навчання менеджменту (згодом – Міжнародний інститут менеджменту). Із 44 претендентів, що проявили бажання з «Алкан-Канади», для здобуття освіти в Женеві вибрано було лише трьох. Тут Богдан робить надзвичайно добре враження на директора Пола Генні (Гаврилишин, 2011: 82, 87–88). В результаті в 1960 р. той запрошує українця викладати в ЦНМ, і відтоді сім'я Гаврилишиних проживала в Женеві. У 1976 р. захистив дисертацію з економіки в Університеті Женеви. В Міжнародному інституті менеджменту у Женеві обіймав ряд посад, присвятивши йому із свого життя 26 років.

Богдан Гаврилишин був одним з тих небагатьох особистостей української еміграції та діаспори, які повернулися в Україну та посприяли її розвитку. Будучи директором навчально-наукової інституції, він розпочинає співробітництво із Державним комітетом з питань науки і техніки СРСР. Під час візиту до СРСР у 1988 р. він почав налагоджувати контакти в Україні, бажаючи присвятити їй решту свого життя. В результаті Богдан Гаврилишин поступово нарощує авторитет на Батьківщині, стає радником Леоніда Кравчука, створює ряд інституцій, що і досі сприяють розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні (Гаврилишин, 2011: 208–223).

Розчарувавшись в українських політиках, вчений кладе надію на молодь. Для цього створює у 2010 р. Благодійний Фонд Богдана Гаврилишина, метою якого кладе приготовлення української молоді, яка б вивчила як функціонують передові країни Європи, та зможе вдало реформувати Україну. Після смерті вченого фонд перезасновано в 2017 р. його дружиною та дітьми під назвою Фонд Родини Богдана Гаврилишина (Історія; Місія).

Висновки. Життєва траєкторія Богдана Гаврилишина сповнена цікавих фактів і подій. Він зумів сформувати та розвинути потужну особисту ефективність. Доповнена вродженою цікавістю до пізнання світу та всього нового, вона допомогла йому зробити серед чужих народів, на еміграції, вдалу та доволі стрімку кар'єру. Богдану Гаврилишину вдалося побудувати собі гармонійне збалансоване життя, де не було надміру приділення уваги одній сфері, за рахунок іншої. Він жив не тільки навчанням і наукою, а був також і знаним громадським діячем, особливо в Пласті. Репрезентував Спілку української молоді на рівні усієї країни кленового листка та усю канадську молодь, ще не будучи громадянином Канади, на Світовій асамблеї молоді. Свідомо вступив здобувати знання у женевський Центр навчання менеджменту, де блискуче себе проявив. Через кілька років Богдана Гаврилишина запрошують працювати в цьому закладі викладачем. У ньому він бачив свого наступника. Ставши зрештою директором цієї інституції, вчений відвідав багато країн, став людиною, яку знали у світі. Завдяки наполяганням батька здобув науковий ступінь з економіки. Вийшовши на пенсію, він вирішив далі працювати для України, використовуючи напрацьовані контакти та багатий досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василюк Н. Інтерв'ю з Богданом Гаврилишином «Я належу цій землі...». *Кур'єр Юнеско*. 1996. грудень. С. 4–9.
2. Віднянський С. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Вип. 5. Біографічна частина: А–М / відп. ред. М М. Варварцев. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.

3. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: Доповідь Римському Клубові. : 3-тє вид., допов. Київ : Пульсари. 2009. 248 с.

4. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.

5. Богдан Гаврилишин – Іван Дзюба. Діалог. Київ : Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців, 1995. 159 с. (Додаток до журналу «Сучасність» 1995. Січень, ч. 1).

6. Гаврилишин Т.Ю., Гаврилишин В.П. Коропець. Історія і спогади. Тернопіль : Воля, 2004. 240 с.

7. Железняк М. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 5. URL: https://esu.com.ua/article-27985 (дата звернення: 26.12.2022).

8. Історія фонду. URL: http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html (дата звернення: 26.12.2022).

9. Місія. URL: https://bhfamily.org/ (дата звернення: 26.12.2022).

10. Мельничук Б. Гаврилишин Богдан-Володимир Дмитрович. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А–Й. С. 315–316.

11. Науковий етнографічний архів Факультету історі, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (НЕАФІПМВ ПНУ ім.В.Стефаника). Ф.3. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–16.

12. Пуаєттон В. Невтомний мандрівник Богдан Гаврилишин : біогр. / пер. з франц. І. Відлер. Київ : Славутич-Дельфін, 2015. 144 с.

13. Субтельний О. Пласт. Унікальна історія українського скаутського руху. Торонто : Пластове Видавництво «Plast Publishing Inc.», 2019. 440 с.

14. ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

15. Чубай В. Богдан Гаврилишин: «Не національність людини прокладає стежку до певних успіхів, а почуття національної гідності, хоч би якою була ваша національність» : запис інтерв'ю 2015 р. *Наша Перспектива*. № 35, січень-грудень 2021. С. 34–37.

REFERENCES

1. Vasyliuk N. Interviu z Bohdanom Havrylyshynom "Ia nalezhu tsii zemli..." [Interview with Bohdan Gavrylyshyn "I belong to this land..."]. *Kurier Yunesko*. 1996. hruden. S. 4–9 [in Ukrainian].

2. Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Hawrylyshyn Bohdan Dmytrovych]. *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk.* Vypusk 5. Biohrafichna chastyna: A-M / vidp. red. M. M. Varvartsev. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2014. P. 88–89 [in Ukrainian].

3. Havrylyshyn B. Do efektyvnykh suspilstv: Dorohovkazy v maibutnie: dop. Rymskomu Klubovi [Towards More Effective Societies: Road Maps to the Future]. vyd. 3-tie, dopov. Kyiv : Pulsary, 2009. 248 p. [in Ukrainian].

4. Havrylyshyn B.D. Zalyshaius ukraintsem: spohady [Remain Ukrainian: memories]. Kyiv : Pulsary, 2011. 288 p. [in Ukrainian].

5. Bohdan Havrylyshyn – Ivan Dziuba. Dialoh [Dialogue]. Kyiv : Vyd. Ukr. Vsesvit. Koordynats. Rady ta Resp. asots. ukrainoznavtsiv, 1995. 159 p. (Dodatok do zhurnalu "Suchasnist" 1995. Sichen, ch. 1). [in Ukrainian].

6. Havrylyshyn T. I., Havrylyshyn V.P. Koropets. Istoriia i spohady [Koropets. History and memories]. Ternopil : Volia, 2004. 240 p. [in Ukrainian].

7. Zhelezniak M. Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Hawrylyshyn Bohdan Dmytrovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [elektronna versiia] / red.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskyi, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2016. T. 5. URL: https://esu.com.ua/article-27985 (accessed : 26.12.2022) [in Ukrainian].

8. Istoriia fondu. [History of the fund]. URL: http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html (accessed: 26.12.2022) [in Ukrainian].

9. Misiia [Mission]. URL: https://bhfamily.org/ (accessed: 26.12.2022) [in Ukrainian].

10. Melnychuk B. Havrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych [Hawrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych]. *Ternopilskyi entsyklopedychnyi slovnyk* : u 4 t. / redkol.: H. Yavorskyi ta in. Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi kombinat "Zbruch", 2004. T. 1: A – Y. P. 315–316 [in Ukrainian].

11. Naukovyi etnohrafichnyi arkhiv Fakultetu istori, politolohii i mizhnarodnykh vidnosyn Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka (NEAFIPMV PNU im.V.Stefanyka) [Scientific ethnographic archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University]. F.3. Op. 1. Spr. 1. Ark. 1–16. [in Ukrainian].

12. Puaietton V. Nevtomnyi mandrivnyk Bohdan Havrylyshyn [Tireless traveler Bohdan Hawrylyshyn]: biohr. / per. z frants. I. Vidler. Kyiv : Slavutych-Delfin, 2015. 144 p. [in Ukrainian].

13. Subtelnyi O. Plast. Unikalna istoriia ukrainskoho skautskoho rukhu [The unique history of the Ukrainian scout movement]. Toronto : Plast Publishing Inc., 2019. 440 p. [in Ukrainian].

14. TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine].

15. Chubai V. Bohdan Havrylyshyn: "Ne natsionalnist liudyny prokladaie stezhku do pevnykh uspikhiv, a pochuttia natsionalnoi hidnosti, khoch by yakoiu bula vasha natsionalnist" [Bohdan Hawrylyshyn: "It is not a person's nationality that paves the way to certain successes, but a sense of national dignity, no matter what your nationality is"] : zapys interviu 2015 r. *Nasha Perspektyva*. № 35, sichen-hruden 2021. P. 34–37 [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 008:312.421 (Мистецтвознавство. Дизайн)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-5

Віктор АРЕФ'ЄВ,
orcid.org/0000-0002-9845-6086
аспірант кафедри графічного дизайну
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) areffiev@ukr.net

ВІЗУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДИГІТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В ФОТОДИЗАЙНІ

Наголошено на актуальності звернення до візуальних констант віртуального дизайну. ***Мета статті*** *– визначити візуальні реалії образності віртуальних технологій в контексті дигітального простору.* ***Методологія дослідження*** *презентована компаративним та системним підходами. Феноменологічний та діалектичний методи дають можливість здійснити мистецтвознавчий та культурологічний аналіз феномену дигітальних технологій.* ***Наукова новизна****. Доведено, що візуальна культура в цілому, візуальні мистецтва, фото презентують можливість здійснення оптичного універсуму в культурі, який має ознаки дигітального простору в проектній діяльності. Видовищність, орієнтація на цифрові технології, в інформаційному столітті стає домінантною. Сучасна візуальна культура є невід'ємною частиною інформаційного суспільства в цілому, більш того, бере активну участь у його розвитку, і як його складова, і як один із його найпотужніших виразників. Домінанта зорового простору, трансформація світу в плані здійснення найбільших образних перцептивних конфігурацій – це сучасний досвід, який орієнтований на технології, які в цифрових визначеннях досягають надзвичайно оптимальних конфігурацій зміни реальності на віртуальну, а віртуальне змінюється на непередбачений продукт своєчасної і несвоєчасної реальності, яка визначається, як медіакультура.* ***Висновки.*** *Фото як первинна мова візуальних трансформацій і змін комунікації доводить, що medial turn є photo turn, тобто фото-поворот, поворот до метафізичних засад стає головним у візуальній культури. Дигітальність як загально-естетичний і дизайнерський поворот, тип рефлексії, орієнтація на головну візуальну парадигму, яка вказує цінність буття, в певній мірі є квазі-реальністю, біополітикою, яка намагається підмінити реальність документом, здійсненим на екрані. Фото допомагає в цьому, і навпаки, викриває цю можливість. Ця амбівалентність фото є засадничим фундаментом фотодизайну як трансгресії, переходу всіх меж в реаліях virtus, в контексті дигітальних трансформацій образу.*

Ключові слова: *візуальна культура, віртуальна реальність, фотодизайн, художній образ, інформація.*

Viktor AREFIEV,
orcid.org/0000-0002-9845-6086
Graduate student at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) areffiev@ukr.net

VISUAL PRINCIPLES OF FORMING DIGITAL SPACE IN PHOTO DESIGN

Emphasis is placed on the relevance of addressing the visual constants of virtual design. The purpose of the article is to determine the visual realities of the imagery of virtual technologies in the context of digital space. The research methodology is presented using comparative and systemic approaches. Phenomenological and dialectical methods make it possible to carry out an art and cultural analysis of the phenomenon of digital technologies. Scientific novelty. It has been proven that visual culture as a whole, visual arts, photos present the possibility of realizing an optical universe in culture, which has signs of a digital space in project activity. Spectacularism, orientation towards digital technologies, is becoming dominant in the information age. Modern visual culture is an integral part of the information society as a whole, moreover, it takes an active part in its development, both as its component and as one of its most powerful expressions. The dominant of the visual space, the transformation of the world in terms of the implementation of the largest pictorial perceptual configurations is a modern experience that is oriented towards technologies that, in digital definitions, achieve extremely optimal configurations of changing reality into virtual, and the virtual changes into an unforeseen product of timely and untimely reality, which is defined, as media culture. Conclusions. Photo as the primary language of visual transformations and changes in communication proves that the medial turn is a photo turn, i.e. a photo turn, a turn to metaphysical foundations becomes the main thing in visual culture. Digitality as a general aesthetic and design turn, a type of reflection, orientation to the main visual paradigm that indicates the value of being, is to some extent a quasi-reality, a biopolitics that tries to replace reality with a document made on the screen. The photo helps in

this, and on the contrary, exposes this possibility. This ambivalence of the photo is the basic foundation of photo design as a transgression, crossing all boundaries in the realities of virtus, in the context of digital transformations of the image.

Key words: *visual culture, virtual reality, photo design, artistic image, information.*

Постановка проблеми. Візуальна культура – це достатньо розмита і невизначена сфера. Вона поки що існує, як певний робочий термін, поняття, яке поєднує в собі ознаки філософської антропології, культурології, історії мистецтва, а також всього того, що пов'язане з оптичним образом культури в цілому. Візуальна культура в її наївному значенні визначаються як те, що можна побачити. Мистецтва, які орієнтовані на домінанту візуальної складової – а це так звані статичні мистецтва (скульптура, архітектура, живопис) і динамічні (ті ж самі фото, хореографія, опера, кінематограф і інші), мають певну проміжну сферу, яка пов'язана з сучасними арт-конфігураціями, зокрема рекламою, модою, коміксами, Інтернетом тощо.

Візуальна культура як сфера життя сучасної людини визначається вимірами глобалізації, швидкістю виробництва візуального продукту, екранністю, наявністю візуальних медіа в сферах повсякденного життя, а також всім тим, що можна зазначити як усування логоцентризму і домінування гештальт-технологій. Власне, медіа, які входять в життя, стає демоном сучасної культуротворчої реальності, змінює все те, що раніше існувало як засадничий, фундаментальний простір, пов'язаний з virtus, з глибинними фундаментальними ознаками люмінізму, світлодії, де само світло розуміється, як розумова конструкція дієвості в міфопоетичному просторі релігійних і естетичних вподобань. Тобто міфопоетика, міфотехнології – все це достатньо розгорнутий код, який приходить в візуальну культуру.

Проблема дигітальності є внутрішнім нервом візуальної презентації, перцептивної системи орієнтації людини в світі. Це, передусім психологічні проблеми, яка раптом в техноматичному регістрі стають надзвичайно актуальними і перетворюється на своєрідний агресивний жест, атрактор дизайн-технологій або міфотехнологій сучасної культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Мистецтвознавчі проблеми фотодизайну досліджувалися в роботах Ю. Легенького, В. Личковаха, С. Марійко, Г. Черкова та ін. Соціологічні та філософські виміри візуальної культури знайшли висвітлення роботах Р. Арнхейма, В. Беньяміна, Дж. Гібсона, В. Хагена та ін. Однак проблема візуальної цілісності дигітальних технологій є малодослідженною.

Мета статті – визначити візуальні реалії образності віртуальних технологій в контексті дигітального простору.

Виклад основного матеріалу. Людина ідентифікує інформацію з тією, яка є для неї актуальною. Якщо інформація є неактуальною, її не сприймають. Такий підхід до візуальності, до презентативності світу, звичайно, є важливим для того, щоб визначити феномен візуальної культури. Тут важливо сказати, а в чому ж полягає сам принцип дигіталізації фото.

Якщо орієнтуватися на латинську транскрипцію «digital», то, звичайно, ці принципи залежать від техноматичних засобів, які були витворені і здійснені в XX-му столітті як візуальна фіксація, яка стає необхідною частиною культурного цілого. Дигітальність як вказуючий, орієнтуючий, віртуальний і візуальний синдром бачення, вмонтована власне в бачення людини. Дигітальність стає співмірною культурним визначенням перцепції людини. Людина, вихована на комп'ютерах, на смартфонах, на екранній технологічній базі, вже інакше бачити не може – вона бачить дигітально. Отже, дигітальність не є лише технологією суто образного цифрового циркулювання візуальної інформації, є трансляцією цієї інформації з допомогою віртуалізованої перцепції, вихованої як оптичний екранний феномен.

Сучасна фотографія, власне, є маркером візуального світу, який несе в собі цю вихованість віртуальності в контексті бачення як певний «дигітальний гуманізм», за Г. Гусейновим. Тобто можна сказати, що власне візуальний феномен не є натуральним баченням, це бачення виховане, створене і презентоване як артефакт культуротворчості.

Так, наприклад, за доби Відродження, концептом такого вихованого і здійсненого віртуального бачення була пряма перспектива. За доби Середньовіччя – це була зворотна перспектива. Потім виникає феномен так званої перцептивної перспективи, за Б. Раушенбахом. А зараз можна стверджувати, що перцептивна перспектива перетворюється на дигітальну перспективу, де до перцепції додається тактильна домінанта, яка є вказуючою, сугестивною складовою бачення світу. Тактильна домінанта вмонтована в бачення як орієнтуючий принцип «темного м'язового почуття», за І. Сєченовим. В. Бичков і інші естетики говорять про те, що образ за домінантою тактильності, квазіобраз як тактильно визначений гаптичний контент і контекст утворює світ гаптики, тобто візуально-тактильного сприйняття світу. Цей світ

формується на екрані як тотальна ідентичність образотворення та формотворення, яке реалізується в контексті візуальних реалій не як зовнішня детермінанта, а як домінанта, яка визначає феномен візуального образу virtus.

Якщо розглянути цілісність перцепцептивного акту сприйняття як екстероцепцію, тобто зондування навколишнього світу дистант-рецепторами, інтероцепцію, зондування внутрішнього світу підсвідомого, і пропріоцепцію, тобто, гравітаційного визначення образу як планетарного феномену, то дослідник потрапляє в цікаву ситуацію: яка з домінант цікавить нас і існує, власне, в контексті дигітальних технологій фото? Це пропріоцепція, тобто усталений планетарний глобальний феномен, бо саме він дає образу почуття цілісності світу як планетарного завершеного конструкту, концепту, гештальту і патерну, тобто, зображеної візуальної конструкції.

Інтероцепція не фіксується як адекватний феномен, а екстероцепція розбігається по множині візуальних зв'язків по горизонту індивідуального бачення світу. І лише пропріоцепція як внутрішня константа самодостатності образу, або аналогу вертикального самостояння людини в світі (ми використовуємо термінологію В. Біблера), допомагає відчути, що власне феномен візуальності в фотодизайні, в фото як такому, має свою дигітальну реальність як найголовнішу константу – впевненість дивом гравітації. Як би ми ні хотіли знищити цей феномен, він існує імпліцитно. І найголовніше завдання дигітальних технологій – виявити гравітаційний феномен перцепції. Якщо він з'являється і стає актуальним, тоді дигітальність набуває ознак певної поетики, яка стає на рівень з іншими видами мистецтв. Адже поки що ми не бачимо в віртуальних технологіях, як би вони не визначалися за допомогою цифрових дигітальних трансформацій, такої поетики: вона ще встановлюється. І тому так важко описати і класифікувати власне феномен дигітального як віртуального в контексті фото.

Фото дає радикальний зріз трансформації художньої свідомості в 70-ті – 90-ті роки XX-го століття. У ті часи з'являлося багато яскравих особистостей, які працювали як самотужки, так і разом. Це був час розквіту експериментальних, в певній мірі навіть революційних творчих об'єднань та арт-груп. Однією з них була арт-група «Комар і Меламід», які винайшли термін «соц-арт» (у певному сенсі протиставляючи себе західному поп-арту). Стиль цього талановитого дуету, за задумом художників, був відгуком на «перевиробництво радянської ідеології». Саме тому їх твори часто являли собою перифрази чи пародію (або і те, і інше разом) на відомі агітаційні плакати радянських часів. Наприклад, таким перифразом є їхня трактовка відомого плакату «Не базікай!».

Також цікава їхня робота «Подвійний автопортрет у вигляді піонерів». Це фото-арт у живописі, але здійснений як фото двох нонконформістів, які стоять на табуретках і виголошують свою істину в дудку; при цьому їм протистоїть бюст Сталіна. Раз за разом художники поверталися у своїй творчості до гри з радянським офіційним стилем. І, хоча ця гра так чи інакше змінювала свої форми, вона була присутня у роботах цього дуету у весь час його існування.

«Страсті по Казимиру» (The Kitchen, 7-го жовтня 1982-го року) – це перформанс, коли по сцені носили труну Казимира і презентували його ідеологеми і міфологеми. Фото зберігає цей контекст, який є віртуальним по суті, завершеним образом доби. Так, можна сказати, що це є певна «деградація» живопису до фото, перетворення його на фотопроект. Такий цікавий консенсус фото і живопису дає можливість побачити необхідність живопису для фото і необхідність фото для живопису, коли світ формується як поліморфний, завершений, візуальний контент. Візуальна культура так чи інакше трансформує цілісність фотокультури, а одним із цікавих епіцентрів цього процесу є фотомонтаж. Все це, звичайно, переспіваний мотив, який стає можливістю побачити мистецтво як перепону, за Михайлом Риклиним, котрий в книжці, що, власне, і називається «Мистецтво як перепона», пише, що мистецтво існує як певний бар'єр, межа, яку людина переступає знову і знову.

Цікавий перформанс Олега Кулика «Я люблю Горбі» (галерея Гельмана, Москва, квітень – травень 1994-го року). Двоповерхова побудова, врізаний величезний портрет «Горбі» (Михайла Горбачова), який у вигляді буддійського монаха дивиться на всесвіт, а поруч стоять засмучені чорні маленькі силуети людей, які раптом йому повірили. Це фото-маніфест, фото дигітальне, фото, красиве за своєю конфігурацією, але обмежене в своїх образних реаліях. Виникає монтажна фотореальність як композиційний екзерсис. Це фото екстремальне за своїми вимірами, фото як дигітальна реальність, фото як прорив в нікуди.

Вразливим є фото «Космічні яйця», павільйон птахівництва, ВДНХ, ВВЦ, 1991-й – 1997-й роки. Ми бачимо такі гарні планетарного типу експозиції, в яких зображується птахівництво. Це і є оцей, так би мовити, достатньо гострий палімпсест

фотодіагнозу дигітальної пропріоцепції, який можна назвати дигітальним у тому сенсі, що він несе в собі образ доби, сформований, трансформований в культурних практиках. Втім, ці культурні практики є засадничим мотивом всіх інших цифрових екранних технологій.

Йдеться про те, що формується медіареальність, де домінує посередник, власне візуальний контент, який поєднує дуже багато контекстів різних артефактів, що можна усвідомити як квазідокументування. Фото стає біополітикою, тобто бажання перетворити все на документ доби. Проблему біополітики розвиває Борис Гройс в його роботі «Коментарі до мистецтва». Дослідник підмітив, що в останні часи цікавість художнього образу все менше локалізується у власне творі мистецтва, а все більше зосереджена на документуванні інформації як певному виді візуального мистецтва. Такий зсув є симптоматичним, свідчить про суцільні глибинні трансформації, які переживає сучасне мистецтво. Звичайно ж, такий стан потребує ретельного осмислення і аналізу. Біополітика як квазідокументування є своєрідний вид підміни реальності візуальною копією, яка презентує життя в більш «чистому» і наявному вигляді.

Б. Гройс відмічав, що метою образів різного спектру візуалізації virtus (від реалістичних, фантастичних, сюрреалістичнних і вже до абстрактних) є прагнення додати тематизації розриву між реальністю та мистецтвом документальність. При цьому в контексті мистецтва використовуються такі засоби, завдяки котрим ставиться під сумнів сама можливість відтворення реальності як такої. Ці засоби образних інтроверсій використовують у фото, кіно, тобто тих медіа, які, як прийнято вважати, відображають реальність, не трансформуючи її.

Висновки. Фото стає медіасимулякром, або тим дигітальним феноменом трансформації реальності, який усуває реальність як таку. Можна говорити, що техноморфізм фото перетворюється на певну анімацію, втілення душі в мертві предмети, які не можуть жити без цієї анімації, без певної ескалації почуттів, яку здійснює фото як певне документування. Сутність документування як біополітики є дигітальною, де надзвичайно гостро задіяний ігровий світ, який презентує візуальний артефакт як надцінність. Замість бачення як такого, люмінізму, зору в системі картезіанського простору виникає візуальний аналог нелінійного простору. Так формується те, що можна назвати квазіреальністю, або деконструкцією реальності як такої. Тобто фото стає свідком, діячем, головним суб'єктом так званого медіального повороту (medial turn).

Дигітальні технології – це метафора світла. Але вона маскується (або демаскується) всім візуальним контекстом, який усуває картезіанський люмінізм, взагалі всю картезіанську логіку прямого куту, доступності, ясності, логічних імплікацій, маскує, приховує добро і зло, грається з ними, змішує їх в різних пропорціях. І лише фото як інструмент візуальної адекватності трансгресії і трансформації образу може в певній ситуації, в певній мірі визначити істину – але не завжди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Легенький Ю.Г. Фото як ресурс регенерації етнокультури. *Людина. Культура. Дизайн.* Київ : «Університет Україна», 2015. С. 36–44.
2. Легенький Ю.Г. Історія дизайну. Київ : ДКККіМ, 2006. 560 с.
3. Личковах В.А. Естетотерапія художника Івана Пенського в Чернігівській дитячій лікарні. Поблеми соціальної роботи. № 1 (4), 2014. С. 101–108.
4. Марійко С.В. Трансформація поглядів на смерть в інформаційному суспільстві. *Вісник Національного авіаційного університету.* Філософія. Культурологія. 2008. № 2. С. 165–168.
5. Черков Г. Образ історичної постаті як феномен національної екранної культури. *Науковий вісник Київського національного університету театру,кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого.* 2014. Вип. 14. С. 176–182.
6. R. Arnheim, Form and Consumer. "Toward a Psychology of Art". Berkeley and Los Angeles. 1961.
7. Benjamin V. Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit» 1935.
8. Gibson J. J. The Ecological Approach to Visual Perception. Boston: Houghton Mifflin, 1979. 347 p.
9. Hagen W. Die Entropie der Fotografie. Skizzen zu einer Genealogie der digital-elektronischen Bildaufzeichnung. *Wolf, Herta (Hrsg.): Paradigma Fotografie. Fotokritik am Ende des fotografischcn Zeitaltcrs*. Band 1. Frankfurt/M., 2002.

REFERENCES

1. Lehenkyi Yu. (2015). Foto yak resurs reheneratsii etnokultury [Photo as a resource for the regeneration of ethnoculture]. Liudyna. Kultura. Dyzain. Kyiv : «Universytet Ukraina». S. 36–44. [in Ukrainian].
2. Lehenkyi Yu. . (2006). Istoriia dyzainu. [History of design]. Kyiv : DKKKiM. [in Ukrainian].
3. Lychkovakh V. (2014). Estetoterapiia khudozhnyka Ivana Penskoho v Chernihivskii ii dytiachii likarni. [Esthetotherapy of the artist Ivan Pensky at the Chernihiv Childrens Hospital]. Poblemy sotsialnoi roboty. № 1 (4), 2014. S. 101–108. [in Ukrainian].

4. Mariiko S. (2008). Transformatsiia pohliadiv na smert v informatsiinomu suspilstvi. [Transformation of views on death in the information society]. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Filosofiia. Kulturolohiia. 2008. № 2. S. 165–168. [in Ukrainian].

5. Cherkov H. (2004). Obraz istorychnoi postati yak fenomen natsionalnoi ekrannoi kultury. [The image of a historical figure as a phenomenon of national screen culture]. Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru,kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho. 2014. Vyp. 14. S. 176–182. [in Ukrainian].

6. R. Arnheim, Form and Consumer. "Toward a Psychology of Art". Berkeley and Los Angeles. 1961.

7. Benjamin V. Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit [The work of art in the age of its technical reproducibility]. 1935. [in German]

8. Gibson J. J. The Ecological Approach to Visual Perception. Boston: Houghton Mifflin, 1979. 347 p.

9. Hagen W. Die Entropie der Fotografie. Skizzen zu einer Genealogie der digital-elektronischen Bildaufzeichnung [The entropy of photography. Sketches for a genealogy of digital-electronic image recording]. *Wolf, Herta (Hrsg.): Paradigma Fotografie. Fotokritik am Ende des fotografischcn Zeitaltcrs.* Band 1. Frankfurt/M., 2002. [in German]

УДК 7.06.314/316
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-6

Юлія БОБРОВНИК,
orcid.org/0009-0004-3194-3500
завідувач відділення народної хореографії, викладач хореографічних дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) ostrolyulia@gmail.com

Валентина НЕДІЛЬКО,
orcid.org/0009-0009-3674-8129
старший викладач кафедри теоретичних дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) n.valentuna@ukr.net

Світлана НЕЖИВА,
orcid.org/0009-0002-2800-4495
старший викладач кафедри теоретичних дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) gan9891@bigmir.net

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ВЗАЄМОДІЇ МИСТЕЦТВА ТА СУСПІЛЬСТВА: ВПЛИВ, СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЛЬ У КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ

Робота присвячена соціологічному підходу до аналізу взаємодії мистецтва та суспільства. Досліджуються вплив, сприйняття та роль мистецтва у культурному розвитку. Сучасне суспільство стикається зі складними викликами глобалізації та технологічного прогресу, які впливають на художні процеси та культурні стандарти. Практична цінність даної роботи полягає в тому, що вона допомагає глибше зрозуміти взаємозв'язок між мистецтвом та суспільством з соціологічної перспективи. Вивчення впливу, сприйняття та ролі мистецтва у культурному розвитку має безпосередній вплив на різні аспекти нашого сучасного життя. У статті здійснений аналіз того як мистецтво впливає на суспільні зміни, формує ідентичність та ставлення до культурних цінностей. Зазначено, що митці стають агентами змін, які впливають на громадську думку, переконання та соціальні процеси. Дослідження охоплює різні аспекти мистецтва – від впливу на соціальну мобільність до сприяння комунікації та ідентифікації спільнот. Звернено увагу на те, що мистецтво також виконує важливу роль у комунікації та спілкуванні, зміцнюючи взаєморозуміння та об'єднання різних спільнот. Художні твори можуть бути мовою, яка об'єднує людей незалежно від їхніх культурних відмінностей. Вказано, що аналіз міжнародного культурного обміну через мистецтво сприяє зближенню культур та сприяє розвитку толерантності та взаємоповаги. Він сприяє розширенню горизонтів і сприйняття різних культурних виразів. Аналізуються також виклики, що стоять перед мистецтвом у контексті глобалізації, і необхідність збереження культурної різноманітності. Висновки з цього дослідження допоможуть краще зрозуміти роль мистецтва у сучасному світі та його значення для культурного розвитку. Стаття поєднує соціологічний аналіз із культурологічним та мистецтвознавчим дослідженнями, що дозволяє зрозуміти комплексний вплив мистецтва на суспільство.

Ключові слова: *мистецтво, соціологічний підхід, глобалізація, комунікація, міжкультурний діалог, соціальна мобільність, художні твори.*

Yuliia BOBROVNYK,
orcid.org/0009-0004-3194-3500
Head of the Department of Folk Choreography
Lecturer of Choreographic Disciplines
College of Choreographic art "Kyiv Municipal Dance Academy named after Serzh Lifar"
(Kyiv, Ukraine) ostrolyulia@gmail.com

Valentyna NEDILKO,
orcid.org/0009-0009-3674-8129
Senior Lecturer at the Department of Theoretical Disciplines
College of Choreographic art "Kyiv Municipal Dance Academy named after Serzh Lifar"
(Kyiv, Ukraine) n.valentuna@ukr.net

Svitlana NEZHYVA,
orcid.org/0009-0002-2800-4495
Senior Lecturer at the Department of Theoretical Disciplines
College of Choreographic art "Kyiv Municipal Dance Academy named after Serzh Lifar"
(Kyiv, Ukraine) gan9891@bigmir.net

SOCIOLOGICAL APPROACH TO ANALYZING THE INTERACTION OF ART AND SOCIETY: IMPACT, PERCEPTION, AND ROLE IN CULTURAL DEVELOPMENT

The paper is devoted to a sociological approach to the analysis of the interaction between art and society. It explores the impact, perception, and role of art in cultural development. Contemporary society faces complex challenges posed by globalization and technological progress, which influence artistic processes and cultural standards. The practical significance of this work lies in providing a deeper understanding of the relationship between art and society from a sociological perspective. Studying the impact, perception, and role of art in cultural development has a direct influence on various aspects of modern life. The paper analyzes how art influences social changes, shapes identity, and attitudes towards cultural values. It highlights that artists become agents of change, influencing public opinion, beliefs, and social processes. The research encompasses various aspects of art – from its influence on social mobility to fostering communication and community identification. Attention is drawn to the fact that art also plays a crucial role in communication and social cohesion, strengthening mutual understanding and uniting diverse communities. Artworks can be a language that unites people regardless of their cultural differences. The analysis of international cultural exchange through art promotes cultural convergence and fosters tolerance and mutual respect. It contributes to expanding horizons and understanding different cultural expressions. The paper also examines the challenges that art faces in the context of globalization and the necessity of preserving cultural diversity. The conclusions from this research will help better comprehend the role of art in the contemporary world and its significance for cultural development. The paper combines sociological analysis with cultural and art studies, providing a comprehensive understanding of the profound impact of art on society.

Key words: *art, sociological approach, globalization, communication, intercultural dialogue, social mobility, artworks.*

Постановка проблеми. Мистецтво, як важлива сфера культурної діяльності людства, завжди займало центральне місце в житті суспільства. Воно не лише відображає наші ідеали, емоції та ставлення до навколишнього світу, але й здійснює безпосередній вплив на культурний розвиток, соціальні зміни та формування колективної ідентичності. Аналіз взаємодії мистецтва та суспільства є однією з ключових галузей соціології мистецтва, що досліджує взаємовідносини між художниками, творами мистецтва та суспільним оточенням.

Заглиблюючись у цю тематику, ми отримуємо можливість краще зрозуміти, як мистецтво впливає на наше життя, як його сприймає суспільство та яку роль воно відіграє у формуванні цінностей, світогляду та ментальності людей. Соціологічний підхід дозволяє розглядати мистецтво як не просто ізольовані твори, а як складову частину культурного контексту, що переплітається з історією, політикою, економікою та іншими соціальними аспектами.

Соціологічний підхід до аналізу взаємодії мистецтва та суспільства стає ключовим інструментом для осмислення історії та динаміки культурного розвитку, а також допомагає розкрити ті зміни, які відбуваються у нашому сприйнятті мистецтва під впливом суспільства, і навпаки, як мистецтво змінює саме суспільство.

Аналіз досліджень. Аналіз досліджень щодо взаємодії мистецтва та суспільства з соціологічного підходу показує, що ця тема є досить різно-

аспектною та має великий інтерес для науковців, культурологів, артистів та громадськості взагалі. Дослідження засвідчують, що мистецтво відіграє важливу роль у сучасному суспільстві та має значний вплив на культурний розвиток. Робота ґрунтується на аналізі науково-методичної літератури, наукових статей, періодичних видань та напрацювань сучасних та попередніх вчених і дослідників, серед них: Т. М. Никоненко, О. В. Калініченко, Б. М. Мазур, Л. Л. Стеценко, М. Шкрібляк тощо.

Мета статті: вивчення та аналіз взаємодії мистецтва та суспільства крізь призму соціологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво завжди було віддзеркаленням культурного життя суспільства. Воно є результатом взаємодії художника з соціокультурним оточенням, де народжується ідея, інсайт, який потім матеріалізується в творчому акті. Культурні, етнічні, релігійні та історичні фактори надають мистецтву унікальність і глибину, що формує його значення та сприйняття в суспільстві.

Починаючи з творчого процесу, мистецтво надихається всім, що нас оточує. Культурний контекст, в якому художник живе, працює та розвивається, має прямий вплив на його творчу практику. Традиції, обряди, звичаї, історичні події та емоції – усе це формує палітру ідеальних фарб для художника, на якій він створює свої шедеври.

Зважаючи на культурні особливості та ідентичність народу, мистецтво може виражати національний характер та духовність. Наприклад, український живопис відображає традиції українського села, його красу та простоту, а іспанська живописна школа Голгофу відображає вплив християнської релігії на культуру і традиції Іспанії (Тормахова, 2015: 11).

Сприйняття мистецтва також сильно залежить від культурного контексту суспільства. Кожна культура має свої власні системи цінностей, ідеології та стереотипи, які формують інтерпретацію художніх творів.

Слід зазначити, що мистецтво, як виразна форма культурної діяльності, грає невід'ємну роль у суспільстві, сприяючи вираженню ідентичності, культурних цінностей, ідеологій та політичних поглядів. Воно стає не лише засобом самовираження для художників, але й важливим інструментом для формування громадянської свідомості та сприйняття суспільних змін.

В першу чергу, мистецтво відіграє ключову роль у вираженні ідентичності кожної культури та народу. Використовуючи різні художні форми, художники переносять на полотно, на сцену чи в інші мистецькі твори свої уявлення про красу, історію, традиції та спосіб життя своєї культури. Це дозволяє зберегти і передати наступним поколінням цінність та унікальність культурної спадщини (Никоненко, Калініченко, 2011: 126–127).

Мистецтво також впливає на формування громадянської свідомості, сприяючи обговоренню важливих суспільних проблем, політичних змін та ідеологічних питань. Через мистецькі твори художники можуть активізувати громадську думку, підтримуючи рухи за права людини, рівність та соціальну справедливість. Таке використання мистецтва може стати інструментом для змін у суспільстві та побудови більш прогресивної спільноти.

Третім аспектом ролі мистецтва є вплив на формування культурних цінностей та ідеологій. Художні твори можуть впливати на формування системи цінностей людей, виробляючи нові стереотипи та переосмислюючи існуючі. Мистецтво може сприяти розширенню горизонтів сприйняття світу, поширювати культурний плюралізм та сприяти взаєморозумінню між різними культурами.

Зважаючи на сильний вплив мистецтва на суспільство, його роль стає неоціненною. Однак, варто пам'ятати, що мистецтво може викликати контроверзії і різні інтерпретації, і це важливо для нашого розвитку як суспільства. Відкритий діалог та розмова про художні твори допомагає нам більше розуміти одне одного та сприяє зміцненню громадянської свідомості (Животкова, 2008: 39).

Естетичний досвід – це непересічна інтерпретація, яку ми маємо при контакті з мистецтвом. Він ґрунтується на відчуттях, емоціях, а також на наших особистих переконаннях і досвіді. Із самого початку людство прагнуло до виразного сприйняття світу, до пошуку прекрасного і гармонійного у ньому. Естетичний досвід мистецтва не лише дозволяє нам сприймати його як естетичне задоволення, але і впливає на наш пізнавальний процес та взаємодію зі світом.

При сприйнятті мистецтва, є декілька аспектів, що сприяють його естетичної привабливості:

– Форма і композиція. Композиція мистецьких творів має велике значення для їх естетичного сприйняття. Впорядкованість, баланс, ритм та пропорції можуть створювати гармонійні образи, які відбиваються в наших почуттях і викликають позитивні реакції.

– Колір і світло. Вибір кольорів і використання світла в художніх творах може впливати на наше настрій і емоційний стан. Яскраві, насичені кольори можуть викликати радість і енергію, тоді

як спокійні тони можуть створювати відчуття спокою і гармонії.

– Емоційна сила. Мистецтво, що вражає нас емоційно, має особливий естетичний вплив. Здатність художника передати свої почуття та емоції в творі забезпечує глибоке співпереживання з глядачем або слухачем.

– Оригінальність та новаторство. Мистецтво, що пропонує щось нове, непередбачуване та оригінальне, привертає увагу і стимулює нашу естетичну спроможність. Інтерес до експериментів та нестандартних підходів відкриває нові горизонти для сприйняття (Мазур, 2020: 35–36).

Однак, естетичний досвід є індивідуальним для кожної особи і залежить від ряду факторів:

– Культурні впливи можуть визначати, що сприймається як прекрасне або естетично приємне. Різні культури можуть мати різні норми та стандарти краси.

– Соціальний статус та освіта також можуть впливати на естетичний досвід. Знання, освіченість та інтелектуальний рівень можуть розширити сприйняття і розуміння мистецтва.

– Індивідуальні риси особистості, життєвий досвід, травматичні події та радості – все це може впливати на те, як ми сприймаємо художні твори (Стеценко, 2012: 42)

Зважаючи на різноманітність факторів, що впливають на естетичний досвід, можна зрозуміти, чому реакції людей на різноманітні художні форми, стилі та техніки можуть бути настільки різноманітними. Мистецтво має унікальну здатність об'єднувати та роз'єднувати нас, створюючи безмежний світ естетичних можливостей та вражень.

Як вже зазначалося, мистецтво – невід'ємна складова культурного життя і воно здійснює неабиякий вплив на розвиток культури та суспільства в цілому. Воно виступає не лише як форма самовираження художників, але і як могутній каталізатор різноманітних змін, що відбуваються у суспільстві. Культурний розвиток через мистецтво включає в себе багато аспектів, включаючи освіту, науковий прогрес, інновації та міжкультурний діалог.

Мистецтво є важливим компонентом навчальних програм і сприяє розвитку критичного мислення, креативності та емоційного інтелекту у студентів.

Мистецтво також здатне стимулювати науковий прогрес та інновації. Художники, використовуючи новаторські технології та матеріали, відкривають нові можливості для творчості та впровадження інновацій у суспільство.

Мистецтво є могутнім інструментом міжкультурного діалогу. Воно допомагає зменшити бар'єри між різними культурами і сприяє обміну думками, ідеями та культурними цінностями. Мистецтво перетворюється на мову, що об'єднує нас, і може сприяти збереженню і популяризації культурних традицій та спадщини.

Крім того, мистецтво може викликати соціальні зміни і підтримувати рухи за соціальну справедливість. Через свою емоційну силу, воно спонукає глядачів та слухачів до роздумів про суспільні проблеми та стимулює дії на шляху до покращення життя людей (Никоненко, Сахно, 2013: 98–99).

Доцільно звернути увагу на особливості впливу мистецтва на соціальну мобільність. Соціальна мобільність – це процес, коли люди мають можливість підвищити свій статус та змінити соціальний прошарок у суспільстві. Це важливий аспект для розвитку більш справедливого суспільства, де усім надаються рівні можливості для розвитку та досягнення своїх цілей. Мистецтво може впливати на соціальну мобільність, надаючи людям з різних соціальних шарів можливість змінити своє життя та отримати нові перспективи. Мистецтво може впливати на уявлення суспільства про різні професії та ролі. Художні твори можуть відображати різноманітність реальності і розкривати нові аспекти життя, що сприяє переоцінці стереотипів і консервативних уявлень.

Мистецтво виступає як потужний засіб комунікації та формування ідентичності різних спільнот. Воно перетворюється на мову, що об'єднує людей, незалежно від їхнього віку, статусу, культурного походження чи світогляду. Мистецтво допомагає відтворити та висловити наші почуття, думки, цінності та переживання, зближуючи нас в єдиній гармонійній спільноті.

Мистецтво сприяє комунікації. Це особлива мова, що оперує образами, символами та емоціями, які виражають складні почуття та думки. Художні твори дозволяють нам зв'язатися з іншими людьми на рівні глибокого співчуття та співпереживання. Наприклад, картина чи музика можуть викликати сильні емоції і надихати на обговорення та обмін ідеями. Через спільне переживання творів мистецтва формується міцна комунікативна платформа, що допомагає зблизити людей з різних соціокультурних середовищ.

Мистецтво об'єднує людей навколо спільних ідей, цінностей та культурних традицій. Наприклад, національна музика, танці або образотворче мистецтво можуть стати символами об'єднання для етнічних чи національних спільнот. Такі

твори мистецтва підтримують почуття гордості за власне походження та належність до певної групи, що зміцнює соціальну співдружність (Рупташ, Шкрібляк, 2020: 201–202).

Мистецтво може стати ефективним засобом протидії стереотипам і ксенофобії. Цінність мистецтва полягає в його здатності відкривати нові горизонти та допомагати розуміти різноманітність світоглядів та переконань.

Важливим фактом є те, що мистецтво виступає не тільки як засіб естетичного задоволення і самовираження, але і як потужний інструмент для зміни соціальних норм та контролю над суспільством. Митці використовують свої твори для формування певних переконань, впливу на громадську думку та соціальні процеси:

– Мистецтво може бути засобом підпорядкування, особливо у контексті політичної влади. Історія засвідчує випадки, коли політичні режими використовували художні твори для підсилення своєї легітимності, вирішення політичних завдань та переконання мас до підтримки їхніх ідеологій. Це може включати відображення політичних лідерів у позитивному світлі, викривлення фактів або створення пропагандистських зображень, що спрямовані на маніпулювання свідомістю аудиторії.

– Художники використовують мистецтво для зміни соціальних норм і стереотипів, а також для висвітлення проблем та нерівностей у суспільстві. Вони можуть створювати проникливі твори, що викликають гострі емоції та підсилюють усвідомлення соціальних проблем. Наприклад, мистецтво може нагадувати про важливі питання, такі як права людини, екологічні кризи, гендерна нерівність тощо. Ці твори можуть стати поштовхом до дії і зміни відношення громадян до соціальних проблем.

– Мистецтво може використовуватися для створення альтернативних наративів та ідентичностей, що спрямовані на підтримку меншості або маргіналізованих груп. Це може стати інструментом для зміни сприйняття і ставлення суспільства до різних соціальних категорій, таких як мігранти, люди з обмеженими можливостями тощо. Відтворення реалій та досвіду таких груп у мистецьких творах може сприяти розумінню та співпереживанню з їхніми проблемами, що веде до більшої толерантності та рівноправності у суспільстві (Тормахова, 2015: 15–16).

Висновки. Отже, мистецтво в епоху глобалізації має величезний вплив на сучасне суспільство, змінюючи культурну різноманітність та сприяючи інтернаціональному культурному обміну. Художники використовують свої твори, щоб зберегти традиції та ідентичність різних культур, утвердити свій голос та нагадати про важливі проблеми сучасності. Вони стають посередниками між різними культурами, створюючи творчі мости для інтернаціонального діалогу та співпраці.

Завдяки глобалізації, мистецтво стає більш доступним для світової аудиторії, забезпечуючи глядачам можливість познайомитися з різноманітністю художніх форм, стилів та технік з усього світу. Цей культурний обмін збагачує культурне сприйняття і розширює світогляд, сприяючи толерантному взаєморозумінню між людьми різних країн та національностей.

Однак, в умовах глобалізації необхідно зберігати баланс між універсальністю та збереженням культурної різноманітності. Мистецтво має важливу місію в збереженні культурних цінностей та традицій, що робить його вкрай важливим інструментом для сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Животкова О. В. Мистецтво як форма вираження свідомості суспільства. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв.* 2008. № 5. С. 38–41.

2. Мазур Б. М. Сучасне мистецтво як інструмент формування свідомості суспільства. *Мистецтвознавчі записки. Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація.* Вип. 37. 2020. С. 34–37.

3. Никоненко Т. М., Калініченко О. В. Роль мистецтва в соціокультурній стратифікації суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія.* 2011. № 2. С. 124–128.

4. Никоненко Т. М., Сахно К. Соціологічні компоненти взаємодії мистецтва і суспільства. *Теорія та практика дизайну.* 2013. Вип. 3. С. 95–103.

5. Рупташ О., Шкрібляк М. Сучасна стратегія розвитку національної культури: теоретичні аспекти, соціально-правові гарантії та практичні моделі реалізації. *Феномен культури у гуманітарному дискурсі. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича.* 2020. С. 186–208.

6. Стеценко Л. Л. Соціологічні погляди на мистецтво в контексті сучасної естетики. *Гуманітарний часопис.* 2012. № 3. С. 38–45.

7. Тормахова А. До проблеми розвитку сучасної музичної культури. *Університетська кафедра.* 2015. № 4. С. 7–16.

REFERENCES

1. Zhivotkova O. V. (2008) Mystetstvo yak forma vyrazhennia svidomosti suspilstva [Art as a form of expression of social consciousness] Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv, 5. 38–41. [in Ukrainian].

2. Mazur B. M. (2020) Suchasne mystetstvo yak instrument formuvannia svidomosti suspilstva [Modern art as a tool for shaping society's consciousness] Mystetstvoznavchi zapysky. Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia, 37. 34–37. [in Ukrainian].

3. Nikonenko T. M., Kalinichenko O. V. (2011) Rol mystetstva v sotsiokulturnii stratyfikatsii suspilstva [The role of art in sociocultural stratification of society] Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Filosofiia. Kulturolohiia, 2. 124–128. [in Ukrainian].

4. Nikonenko T. M., Sakhno K. (2013) Sotsiolohichni komponenty vzaiemodii mystetstva i suspilstva [Sociological components of the interaction of art and society] Teoriia ta praktyka dyzainu, 3. 95–103. [in Ukrainian].

5. Ruptash O., Shkriblyak M. (2020) Suchasna stratehiia rozvytku natsionalnoi kultury: teoretychni aspekty, sotsialno-pravovi harantii ta praktychni modeli realizatsii [Modern strategy for the development of national culture: theoretical aspects, social and legal guarantees and practical models of implementation] Fenomen kultury u humanitarnomu dyskursi. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 186–208. [in Ukrainian].

6. Stetsenko L. L. (2012) Sotsiolohichni pohliady na mystetstvo v konteksti suchasnoi estetyky [Sociological views on art in the context of modern aesthetics] Humanitarnyi chasopys, 3. 38–45. [in Ukrainian].

7. Tormakhova A. (2015) Do problemy rozvytku suchasnoi muzychnoi kultury [To the problem of development of modern musical culture] Universytetska kafedra, 4. 7–16. [in Ukrainian].

УДК 793.3+394
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-7

Юлія БОБРОВНИК,
orcid.org/0009-0004-3194-3500
завідувач відділення народної хореографії, викладач хореографічних дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) ostrolyulia@gmail.com

Валентина НЕДІЛЬКО,
orcid.org/0009-0009-3674-8129
старший викладач кафедри теоретичних дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) n.valentuna@ukr.net

СУЧАСНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У НАРОДНІЙ ХОРЕОГРАФІЇ: ВІДРОДЖЕННЯ МИНУЛОГО В СУЧАСНИХ ТАНЦЮВАЛЬНИХ ПОСТАНОВКАХ

Стаття розглядає історичний контекст, в якому зароджувалась та розвивалась українська народна хореографія, а також її роль у національному самовизначенні та відтворенні історичної пам'яті. Аналізуються традиційні елементи, такі як рухи, костюми, музика та інші, їх символіка, значення та способи втілення в сучасних постановках. ***Мета дослідження –*** *розкриття впливу історичних подій на розвиток української народної хореографії та аналіз способів, якими ця хореографія втілюється в сучасних танцювальних постановках.* ***Методологія.*** *Використання методів абстрагування та конкретизації в статті допомагає поєднати минуле та сучасність у народній хореографії, створюючи вражаючі та значущі постановки. Ці методи дозволять хореографам експериментувати з формами, стилістикою і естетикою, відображати історичні події через сучасність, а також залучати глядачів до активного сприйняття і тлумачення танцювальної постановки. Теоретичне моделювання дозволяє розглядати хореографію як систему, вивчати її основні компоненти та взаємозв'язки між ними. З'ясування причинно-наслідкових зв'язків є важливим аспектом дослідження в статті про сучасну історію України в народній хореографії. Цей підхід дозволяє розкрити залежності та взаємозв'язки між різними факторами, що впливають на розвиток та трансформацію народної хореографії в сучасних танцювальних постановках.*

Наукова новизна. *Стаття зосереджується на аналізі сучасних тенденцій у використанні народної хореографії в танцювальних постановках. Це охоплює нові методи, підходи та експерименти, які дозволяють втілити історичну спадщину України в сучасній хореографічній формі.* ***Висновки.*** *Українська народна хореографія, завдяки своїй спритності та глибокому зв'язку з історією і культурою, стала важливим інструментом формування національної ідентичності, збереження культурної спадщини та підтримки національного самовизначення. Через використання традиційних елементів, сучасних танцювальних технік, сценографії та візуальних ефектів, сучасні постановки української народної хореографії здатні залучити глядачів, підсилюючи емоційний зв'язок зі сценою.*

Ключові слова: *сценографія, національна ідентичність, історія, традиційні елементи, відео проекція, символіка.*

Yuliia BOBROVNYK,
orcid.org/0009-0004-3194-3500
Head of the Department of Folk Choreography
Lecturer of Choreographic Disciplines
College of Choreographic art "Kyiv Municipal Dance Academy named after Serzh Lifar"
(Kyiv, Ukraine) ostrolyulia@gmail.com

Valentyna NEDILKO,
orcid.org/0009-0009-3674-8129
Senior Lecturer at the Department of Theoretical Disciplines
College of choreographic art "Kyiv municipal dance academy named after Serzh Lifar"
(Kyiv, Ukraine) n.valentuna@ukr.net

CONTEMPORARY HISTORY OF UKRAINE IN FOLK CHOREOGRAPHY: REVIVING THE PAST IN MODERN DANCE PRODUCTIONS

The article examines the historical context in which Ukrainian folk choreography originated and developed, as well as its role in national self-identity and the reproduction of historical memory. It analyzes traditional elements such as movements, costumes, music, and others, their symbolism, significance, and ways of embodiment in contemporary productions. ***The research aims*** *to explore the influence of historical events on the development of Ukrainian folk choreography and analyze the ways in which this choreography is embodied in modern dance productions.* ***Methodology:*** *The use of abstraction and concretization methods in the article helps to combine the past and the present in folk choreography, creating impressive and meaningful performances. These methods allow choreographers to experiment with forms, styles, and aesthetics, reflecting historical events through contemporaneity, and actively engaging audiences in the perception and interpretation of dance productions. Theoretical modeling allows for considering choreography as a system, studying its fundamental components and interrelationships. Investigating causal relationships is an important aspect of the research in the article on the modern history of Ukraine in folk choreography. This approach helps to uncover dependencies and interconnections between various factors that influence the development and transformation of folk choreography in contemporary dance productions.* ***Scientific novelty:*** *The article focuses on analyzing contemporary trends in the use of folk choreography in dance productions. This encompasses new methods, approaches, and experiments that enable the embodiment of Ukraine's historical heritage in a modern choreographic form.* ***Conclusions:*** *Ukrainian folk choreography, due to its agility and deep connection to history and culture, has become an important tool in shaping national identity, preserving cultural heritage, and supporting national self-determination. Through the use of traditional elements, modern dance techniques, stage design, and visual effects, contemporary productions of Ukrainian folk choreography can captivate audiences, enhancing the emotional connection with the stage.*

Key words: *scenography, national identity, history, traditional elements, video projection, symbolism.*

Актуальність проблеми дослідження. Україна, з багатовіковою історією і народними традиціями, завжди була пишним джерелом натхнення для мистецтва. Хореографія, як одна з найвиразніших форм вираження культури, стала не лише засобом передачі емоцій і ідей, але й могутнім засобом відтворення історії країни. У сучасних танцювальних постановках, що втілюють народну хореографію, ми можемо спостерігати яскраве відродження минулого, коли майстерно змішуються традиційні елементи з сучасними танцювальними техніками і концепціями.

Історія України багата на події, які вплинули на формування культурного образу народу. Від давніх часів українські народні танці відображали різноманітні аспекти життя, такі як сільські ритуали, святкування, воєнні події та розваги. Українські народні танці завжди були пов'язані зі співом, музикою та костюмами, що надавало їм своєрідної краси і енергії. Протягом десятиліть ці традиції передавалися з покоління в покоління, зберігаючи свою оригінальність і значення.

Однак, з розвитком сучасних танцювальних технік та постановок, хореографи почали використовувати українську народну хореографію як основу для творчості, поєднуючи її з інноваційними елементами. В сучасних танцювальних постановках з'явилися нові рухи, складні комбінації, акробатика та використання різних технічних засобів, що розширили можливості виразності на сцені. Таке поєднання традиційного і сучасного створило унікальну форму самовираження, яка називається сучасною народною хореографією.

У сучасних танцювальних постановках, що базуються на українській народній хореографії, відбувається не лише збереження історичної спадщини, але й його оновлення та перетворення на новий рівень. Хореографи та танцюристи з великим майстерством впроваджують сучасні елементи і стилі в традиційні танцювальні композиції, розширюючи їх можливості і створюючи нові, вражаючі вистави.

Це відродження минулого через сучасну народну хореографію створює глибоке почуття зв'язку з коріннями і національною ідентичністю. Кожен рух, кожен крок стає спогляданням і відтворенням традицій, що перейшли через століття. Вистави, засновані на сучасній народній хореографії, розповідають історії України, її багатство і красу, і надихають глядачів на нові досягнення та розуміння своєї культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень. Робота ґрунтується на аналізі науково-методичної літератури, наукових статей, періодичних видань та напрацювань вчених і дослідників, серед них: О. С. Бойко, Д. О. Дегтяр, В. А. Литвиненко, В. Дужич-Ніколайчук тощо.

Мета дослідження – розкриття впливу історичних подій на розвиток української народної хореографії та аналіз способів, якими ця хореографія втілюється в сучасних танцювальних постановках.

Виклад основного матеріалу. Українська народна хореографія має глибокі коріння, які пов'язані з історичними подіями та соціокультурними змінами, що відбувалися на території Укра-

їни протягом віків. Вивчення історичного контексту допомагає краще зрозуміти формування і розвиток української народної хореографії, а також роль танцю у національному самовизначенні та відтворенні історичної пам'яті.

Одним із важливих етапів в історії України був Козацький період, коли козаки стали символом вольності та боротьби за незалежність. У цей час українські народні танці набули особливого значення, відображаючи силу та духовність козацького війська. Багато танців того часу мають характерні елементи бойової підготовки та військових рухів.

Пізніше, у XIX–XX століттях, внаслідок соціальних, політичних та культурних змін, українська народна хореографія зазнала певних трансформацій. Національне самоствердження та збереження національної ідентичності стали важливими завданнями українського народу. Танець став засобом відтворення історичної пам'яті та способом передачі національних цінностей.

Після отримання незалежності України в 1991 році, українська народна хореографія отримала новий поштовх у розвитку. Відродження національної свідомості та інтересу до власних традицій сприяли збереженню і розповсюдженню української народної хореографії як символу національної культури. Створення нових постановок, які поєднують традиційні елементи з сучасними танцювальними техніками, дозволило відтворити історичні події та легенди через рухи та музику (Бойко, 2005, с. 19).

Роль танцю у національному самовизначенні полягає в збереженні та відтворенні української ідентичності. Українські народні танці втілюють споконвічні цінності, культурні символи та національну гордість. Через танець передаються не лише естетичні аспекти, але й емоційні та історичні навантаження, що допомагають зберегти колективну пам'ять та створити почуття єдності.

Одним із прикладів успішного поєднання традиційного та сучасного українського танцю є постановка «Гопак» відомого хореографа Павла Вірського. Ця постановка поєднує класичний гопак з елементами сучасного танцю, використовуючи динамічні рухи та нестандартні композиції. Такий підхід не лише зберігає традиційність гопаку, але й привертає увагу молодого покоління, надихаючи їх відчувати гордість за свою культурну спадщину.

У результаті, відродження минулого через сучасну народну хореографію дозволяє зберегти, оновити та передати українську культурну спадщину. Танець стає не лише формою самовираження, але й засобом зближення, розуміння та поширення національного духу. В сучасних танцювальних постановках використовуються нові технології, сценографічні ефекти та сучасна музика, що робить вистави більш захопливими для сучасної аудиторії. Такі інноваційні постановки не тільки привертають увагу молоді, але й допомагають українській народній хореографії виходити за межі традиційного сприйняття.

Крім того, події сучасної історії України, такі як Революція Гідності та повномасштабна війна, також знаходять своє відображення в народних танцях. Такі постановки використовуються для висловлення підтримки, пам'яті та показу солідарності з учасниками цих подій (Таранцева, 2020, с. 121).

Українська народна хореографія в сучасних танцювальних постановках стає невід'ємною частиною культурного життя країни. Вона допомагає підтримувати та зміцнювати національну ідентичність, передаючи цінності, традиції та історію українського народу через мову танцю. Крім того, це важливий інструмент залучення молодого покоління до сприйняття та розуміння власної культурної спадщини.

Завдяки поєднанню традиційного й сучасного, українська народна хореографія продовжує розкривати свою силу та красу, відтворюючи минуле в сучасних танцювальних постановках. Це надає можливість кожному глядачеві відчути глибокий зв'язок зі своїм народом, підсилює національну гордість та сприяє збереженню та розвитку української культури.

Аналіз традиційних елементів української народної хореографії відіграє важливу роль у розумінні її сутності та спадщини. Це включає дослідження традиційних рухів, костюмів, музики та інших аспектів, які допомагають зберегти й передати національну ідентичність та культурну спадщину через народну хореографію (Кутузова, 2009, с. 18).

У сучасних постановках можуть використовуватися інноваційні підходи до музики, такі як електроніка або синтез різних музичних стилів. Проте, важливо зберегти основну мелодичну структуру та національну ідентичність музики, щоб зберегти зв'язок з традиціями та спадщиною (Бойко, 2020, 156).

Крім рухів, костюмів і музики, існують інші традиційні елементи, які мають значення в українській народній хореографії. Наприклад, символіка та образотворче мистецтво, яке використовується для створення декорацій та сценографії. Ці елементи можуть передавати історичні події,

міфологію або культурні символи через образи, кольори та композицію.

Традиційні елементи також надають постановкам української народної хореографії глибшого сенсу і значення. Символіка, втілена у рухах, костюмах та музиці, може відображати національну гордість, історичні події, природні елементи або суспільні цінності. Це дозволяє глядачам зануритися у світ української культури, відчути її енергію, емоції та красу (Пісклова, 2015, с. 66).

Використання символіки та метафор у сучасних танцювальних постановках дозволяє глибше розкрити значення та сутність минулого, а також сприяє збагаченню емоційного досвіду глядачів. Деякі ідеї, пов'язані з використанням символіки та метафор, включають:

– Символіка національних символів: танцюристи можуть використовувати образи українських символів, таких як тризуб, жито, герб чи національний одяг, щоб передати національну ідентичність та гордість. Ці символи можуть виступати як метафори для сили, свободи, традицій та споконвічності українського народу.

– Символіка природи та елементів: танцюристи можуть використовувати символіку природи, таку як вода, вогонь, вітер, земля, для передачі певних концепцій або емоцій. Наприклад, використання рухів, що нагадують хвилі або вогонь, може символізувати силу, перетворення або очищення.

– Метафоричні образи та абстракції. Наприклад, використання повільних та плинних рухів може відтворювати почуття втрати чи ностальгії, або ж складні перетворення та зміни. Використання абстракцій дозволяє глядачам самостійно тлумачити та сприймати постановку згідно зі своїми особистими досвідом та сприйняттям.

– Символіка кольорів та світла. Кожен колір може мати своє власне значення і сприйматися глядачами у певному контексті. Наприклад, використання темних кольорів та містичних світлових ефектів може підкреслити таємничість або драматичність минулого, тоді як яскраві кольори можуть втілити радість, життєствердність або свободу.

Сучасні постановки української народної хореографії збагачують традиційні елементи новими ідеями та технологіями. Інноваційні постановки, які використовують сучасну сценографію, освітлення та візуальні ефекти, додають постановкам більшу динаміку. Це сприяє привертанню уваги молодої аудиторії та залученню її до української народної хореографії.

Дослідження використання сучасних технік та стилів танцю в поєднанні з українською народною хореографією є одним із заходів, спрямованих на оновлення та збереження живого духу української культури. Цей підхід дозволяє поєднати традиційні елементи з сучасними танцювальними техніками, стилями та елементами експресії (Литвиненко, 2022, с. 32).

Одним з основних аспектів цього дослідження є зміна у підходах до руху. Традиційні українські рухи можуть бути модифіковані та адаптовані до сучасних танцювальних технік, таких як джаз, хіп-хоп чи контемпорарі. Це дозволяє використовувати нові просторові рішення, незвичні рухи та виразність, що вносять свіжість і динаміку в народну хореографію.

Крім того, сучасні постановки української народної хореографії можуть бути збагачені новими композиційними рішеннями. Традиційні танцювальні форми можуть бути поєднані з сучасними елементами композиції, створюючи більш складні структури, групові аранжування та хореографічні лінії. Це дозволяє створити нові танцювальні образи та відтворити історії через рух.

Одним з ключових аспектів є також зміна в експресії танцювальних виконавців. Використання сучасних технік дозволяє виражати ширший спектр емоцій та станів у сучасних постановках.

Завдяки поєднанню сучасних технік з українською народною хореографією, танцівники можуть відкрити нові можливості для самовираження та інтерпретації. Вони можуть створювати унікальні постановки, які поєднують енергію і динаміку сучасного танцю з красою, символікою та глибиною української культури (Дегтяр, 2022, с. 158).

Сучасні танцювальні техніки дозволяють танцюристам розширити свої творчі горизонти, розвивати свою фізичну та хореографічну майстерність, а також відчути себе часткою живої культурної традиції. Вони можуть знайти баланс між збереженням і передачею традицій та експериментуванням з новими ідеями та формами вираження.

Слід також зазначити, що сценографія та візуальний аспект грають важливу роль у сучасних постановках, що базуються на українській народній хореографії. Вони допомагають створити атмосферу, підкреслити символіку та забезпечити ефективну співпрацю з танцюристами на сцені.

Один з аспектів аналізу полягає у використанні сучасних сценографічних елементів. Інноваційні декорації та реквізит можуть бути використані для створення нових візуальних образів та атмосфери. Наприклад, використання сучасних матеріалів та конструкцій може надати постановкам

сучасний вигляд, відображаючи технологічний прогрес у поєднанні зі старовинними танцювальними традиціями (Бойко, 2020, с. 158).

Сучасна народна хореографія не обмежується лише відтворенням традиційних рухів, але й відкрита до експериментів і новаторських підходів. Танцюристи та хореографи можуть поєднувати класичні елементи з сучасними техніками, інтерпретувати і перетворювати традиційні рухи, створюючи нові форми та стилі.

Такі експерименти можуть включати використання сучасної музики, електронних звуків, реміксів традиційних мелодій, що дозволяє створити цікавий контраст між минулим і сучасністю. Також можуть використовуватися нетрадиційні костюми, сучасні технології світлових ефектів та відеоінсталяцій, що розширюють можливості виразності і створюють вражаючі візуальні образи.

Також варто дослідити використання відео- та світлових ефектів у постановках. Відеопроекції можуть доповнити сцену, візуально розширюючи простір або створюючи абстрактні образи, що відображають емоції та сюжет постановки. Світлові ефекти, такі як прожектори, рухомі промені світла чи спеціальні кольорові фільтри, можуть допомогти створити настрій, підкреслити емоції та акцентувати увагу на певних моментах танцю.

Це дозволяє створити цікавий контраст між традиційними танцювальними елементами і сучасною музичною обробкою. Використання електронних звуків та реміксів може додати енергії та динаміки до вистави, привернути увагу молодого покоління глядачів, які цікавляться сучасною музикою та трендами.

Такі експерименти можуть створити діалог між минулим і сучасністю. Використання реміксів традиційних мелодій може відтворити звучання та настрій минулого, але у новому, сучасному ключі. Це дозволяє глядачам почути знайомі мелодії у новому контексті, відчути їх сучасну реінтерпретацію і зрозуміти, як вони можуть бути актуальними і сильними й донині.

Використання сучасної музики та електронних звуків дозволяє створити атмосферу та настрій, які підкреслюють емоційну сутність танцю. Сучасна музика може мати більш експресивний і емоційний характер, дозволяючи танцюристам виразити свої почуття й емоції у руху. Електронні звуки та ефекти можуть створити атмосферу містичності, сучасного технологічного світу або експериментальності, підсилюючи враження від вистави.

Окрім того, вивчення впливу сценографії та візуальних ефектів на сприйняття глядачів дозволяє посилити комунікацію між виконавцями та аудиторією. Ефективне використання сценографічних елементів та візуальних ефектів може допомогти створити спільний досвід, в якому глядачі можуть легше відчути та співпереживати емоції, передані через рух і вираз виконавців.

Залучення сучасних сценографічних елементів, відео- та світлових ефектів до постановок на основі української народної хореографії не тільки розширює творчий потенціал хореографів, але й збагачує спектакль новими шарами значень і вражень. Вони можуть створити синергію між традицією та інновацією, між минулим і сучасністю, що сприяє збереженню та популяризації української народної культури (Таранцева, 2020, с. 123).

Сучасна народна хореографія відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та збереженні культурної спадщини України. Ця художня форма втілює традиційні цінності, символіку, рухи і музику, які є основою української культури.

Сучасна народна хореографія стає платформою для співпраці з іншими культурами та мистецькими традиціями. Це сприяє культурному обміну, взаєморозумінню та поглибленню міжкультурного діалогу. У результаті таких спільних проектів виникають унікальні постановки, які поєднують елементи різних національних хореографій та мистецьких форм, тим самим збагачуючи культурний ландшафт.

Наукова новизна. Стаття зосереджується на аналізі сучасних тенденцій у використанні народної хореографії в танцювальних постановках. Це охоплює нові методи, підходи та експерименти, які дозволяють втілити історичну спадщину України в сучасній хореографічній формі.

Стаття досліджує, як сучасні танцювальні постановки сприяють відродженню історичної спадщини України. Вона виявляє роль народної хореографії як засобу передачі історичних подій, культурних традицій та національної ідентичності через сучасну естетику.

Мультимедійний підхід: стаття розглядає використання сучасних технологій та мультимедійних елементів у сучасних танцювальних постановках, що дає нові можливості для відтворення історичних подій і передачі емоційного змісту через сполучення народної хореографії з візуальними ефектами.

Висновки. Дослідження ролі сучасної народної хореографії в українському контексті виявляє її важливість та значення для сучасного суспільства. Ця художня форма не тільки втілює традиції та культурну спадщину України, але й відображає зміни, що відбуваються у суспільстві, розширює свої межі та взаємодіє з іншими мистецькими формами.

Українська народна хореографія, завдяки своїй спритності та глибокому зв'язку з історією і культурою, стала важливим інструментом формування національної ідентичності, збереження культурної спадщини та підтримки національного самовизначення. Через використання традиційних елементів, сучасних танцювальних технік, сценографії та візуальних ефектів, сучасні постановки української народної хореографії здатні залучити глядачів, підсилюючи емоційний зв'язок зі сценою.

Взаємодія з іншими сучасними мистецькими формами, такими як сучасний танець та музика, сприяє створенню нових інтердисциплінарних постановок, які збагачують культурний діалог та сприяють міжкультурному обміну. Соціокультурний контекст підкреслює важливість сучасної народної хореографії як механізму формування національної ідентичності та розширення культурного розмаїття.

У результаті, сучасна народна хореографія виступає як місто навколо якого об'єднуються різноманіття, креативність та витонченість. Вона не тільки підтримує народну спадщину, але й вносить свіжий подих українській культурі, демонструючи її живучість та сучасний потенціал.

У сучасних танцювальних постановках, що базуються на українській народній хореографії, об'єднуються старовинні рухи та символіка з інноваційними техніками та сучасним візуальним мистецтвом. Це створює унікальний синтез, який не лише захоплює глядачів, але й перетворює народну хореографію в сучасну мову, доступну і зрозумілу для сучасного покоління.

Українська народна хореографія відтворює магію та красу національної культури, одночасно розповідаючи історію та спонукаючи до роздумів над сучасними соціальними, культурними та політичними питаннями. Вона є силою, що об'єднує і надихає людей, а також слугує пам'ятником національної спадщини, який передається з покоління в покоління.

Таким чином, стаття акцентує увагу на важливості культурного діалогу між минулим і сучасністю через народну хореографію. Вона висвітлює вплив сучасних танцювальних постановок на формування нового сприйняття національної культури та сприяє зближенню різних поколінь шляхом втілення історії через сучасну мову танцю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. С. Український народно-сценічний танець в контексті культури постмодерну. *Вісник КНУКіМ. Мистецтвознавство.* 2020. № 43. С. 154–159.

2. Бойко О. С. Хореографічний образ як естетичний вияв національного характеру. *Вісник КНУКіМ: Сер.: Мистецтвознавство.* К., 2005. С. 18–26.

3. Дегтяр Д. О. Інтертекстуальні аспекти постановок української народно-сценічної хореографії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал.* 2022. № 3. С. 156–161. DOI 10.32461/2226–3209.3.2022.266096.

4. Кутузова Г. І., Дужич-Ніколайчук В. І. Українська народна хореографічна культура як філософсько-культурологічний феномен. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* № 28. 2009. С. 16–19.

5. Литвиненко В. А. Народна образність у мистецтві народно-сценічної хореографії України. *Танцювальні студії.* 2022. № 5 (1). С. 29–36. DOI 10.31866 / 2616–7646.5.1.2022.261606.

6. Пісклова І. Особливості обробки танцювального фольклору (на прикладі сучасних постановок). *Народна творчість та етнологія.* 2015. № 5. С. 64–70.

7. Таранцева О. О. Становлення та розвиток національної народно-сценічної хореографії. *Педагогічні науки.* 2020. № 90. С. 119–123.

REFERENCES

1. Boyko O. S. (2020). Ukrainskyi narodno-stsenichnyi tanets v konteksti kultury postmodernu [Ukrainian folk stage dance in the context of postmodern culture]. Bulletin of KNUKiM. Art history, vol. 43. pp. 154–159.

2. Boyko O. S. (2005). Khoreohrafichnyi obraz yak estetychnyi vyiav natsionalnoho kharakteru [Choreographic image as an aesthetic expression of national character]. Bulletin of KNUKiM: Ser.: Art history. K., Pp. 18–26.

3. Degtyar D. O. (2022). Intertekstualni aspekty postanovok ukrainskoi narodno-stsenichnoi khoreohrafii [Intertextual aspects of Ukrainian folk stage choreography productions]. Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts: Science. Magazine, vol. 3, pp. 156–161.

4. Kutuzova G. I., Duzhych-Nikolaychuk V. I. (2009). Ukrainska narodna khoreohrafichna kultura yak filosofsko-kulturolohichnyi fenomen [Ukrainian folk choreographic culture as a philosophical and cultural phenomenon]. Scientific bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University, vol. 28, pp. 16–19.

5. Lytvynenko V. A. (2022). Narodna obraznist u mystetstvi narodno-stsenichnoi khoreohrafii Ukrainy [Folk imagery in the art of folk and stage choreography of Ukraine]. Dance studios, vol. 5 (1), pp. 29–36.

6. Pisklova I. (2015). Osoblyvosti obrobky tantsiuvalnoho folkloru (na prykladi suchasnykh postanovok) [Peculiarities of processing dance folklore (on the example of modern productions)]. Folk creativity and ethnology, vol. 5, pp. 64–70.

7. Tarantseva O. O. (2020). Stanovlennia ta rozvytok natsionalnoi narodno-stsenichnoi khoreohrafii [Formation and development of national folk stage choreography]. Pedagogical sciences, vol. 90, pp. 119–123.

УДК 76.042:655.3.066.24]:7.012-051-057.87»364»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-8

Андрій БУДНИК,
orcid.org/0000-0002-0719-2231
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) budnik_andriy@ukr.net

В'ячеслав СНІСАРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-9253-1148
Заслужений художник України,
старший викладач кафедри графічного дизайну
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) slavasnisa@gmail.com

Вікторія ОЛІЙНИК,
orcid.org/0000-0002-3455-6942
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) viktoriya0308@ukr.net

АНІМАЛІСТИЧНА ТЕМА У ТВОРАХ МОЛОДИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИЗАЙНЕРІВ ПЕРІОДУ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Мета статті. *Проаналізувати прийоми та засоби візуальних рішень у графічних творах молодих українських дизайнерів на анімалістичну тематику, які було виконано під час повномасштабного російського вторгнення на українські території, а також виявити типологію, принципи створення цих проєктів та провести аналогії із попередніми періодами і поточними відповідними проявами у закордонних практиках.* ***Методологія дослідження.*** *Розвідку проведено із застосуванням мистецтвознавчого аналізу та історико-порівняльного методу.* ***Наукова новизна.*** *Вперше введено до наукового обігу роботи молодих митців, створені в межах освітньої компоненти «Дизайн-проєктування» на кафедрі графічного дизайну факультету дизайну і реклами Київського національного університету культури і мистецтв, а також як вияв громадської активності та соціальної відповідальності в межах функціонування телеграм-групи «Креативний супротив», створеної у зазначеному вищому навчальному закладі 3 березня 2022 року. Оскільки наведені роботи пройшли апробацію виставковою діяльністю, то мають право бути використаними як у суспільній ротації, так і в якості прикладів дизайнерських рішень у межах фахових навчальних дисциплін.* ***Висновки.*** *Констатуючи загальну полістилістичну палітру дизайнерських рішень, притаманну епосі постмодернізму, відзначимо домінування деяких формальних і змістовних прийомів у дослідженому корпусі мистецьких творів. У стилістиці плакатів на анімалістичну тематику спостерігається тенденція до спрощення малюнку задля досягнення миттєвої реакції на подію, що відбулася. Наслідування традицій академічної школи малювання або художньої стилізації пізнього радянського періоду, які були притаманні українській школі дитячої книжкової ілюстрації, послаблюється через прагнення швидкого емоційного ефекту, зрозумілого вітчизняній та міжнародній аудиторії, нерідко із використанням зінгерісу. Це зумовлено поточною ситуацією, коли автор не має часу на ретельну проробку тваринних персонажів, оскільки повинен враховувати потужний вплив поточного моменту: потребу миттєвої емоційної реакції у соціальних мережах, необхідність збору коштів для порятунку тварин, бажання привернути увагу до проблеми як вітчизняної, так і міжнародної аудиторії тощо.*

Ключові слова: *дизайн-освіта, анімалістика, плакатні проєкти, графічний дизайн, зінгеріс.*

Andriy BUDNIK,
orcid.org/0000-0002-0719-2231
PhD in Art Studies,
Associate Professor at the Department of Graphic Designe
Kyiv National University of Culture and Art
(Kyiv, Ukraine) budnik_andriy@ukr.net

Viacheslav SNISARENKO,
orcid.org/0000-0001-9253-1148
Honored artist of Ukraine,
Senior Lecturer at the Department of Graphic Designe
Kyiv National University of Culture and Art
(Kyiv, Ukraine) slavasnisa@gmail.com

Viktoriia OLIINYK,
orcid.org/0000-0002-3455-6942
PhD in Art Studies,
Associate Professor at the Department of Graphic Designe
Kyiv National University of Culture and Art
(Kyiv, Ukraine) viktoriya0308@ukr.net

ANIMALISTIC THEME IN THE WORKS OF YOUNG UKRAINIAN DESIGNERS DURING THE PERIOD OF FULL-SCALE RUSSIAN INVASION

Objective. *To analyze the techniques and visual solutions in graphic works of young Ukrainian designers with an animalistic theme, created during the full-scale Russian invasion of Ukrainian territories, and to identify the typology, and principles of these projects, as well as draw analogies with previous periods and current corresponding manifestations in foreign practices.* ***Research Methodology.*** *The research was conducted using art-historical analysis and historical-comparative methods.* ***Scientific Novelty.*** *For the first time, this study introduces works by young artists within the educational component of "Design-Planning" at the Department of Graphic Design, Faculty of Design and Advertising, Kyiv National University of Culture and Arts. Additionally, it highlights the civic activism and social responsibility demonstrated through the functioning of the "Creative Resistance" Telegram group, established at the aforementioned academic institution on March 3, 2022. As the presented works have undergone exhibition-based validation, they are eligible for both public circulation and as exemplars of design solutions within specialized academic disciplines.* ***Conclusions.*** *Observing the overall poly-stylistic palette of design solutions, characteristic of the postmodernist era, the dominance of certain formal and contextual techniques is noted in the explored corpus of artworks. The style of posters with an animalistic theme exhibits a tendency towards simplification of imagery to achieve an instantaneous reaction to the depicted events. Although traces of the academic drawing tradition and artistic stylization from the late Soviet period, prevalent in the Ukrainian school of children's book illustration, persist, they are often subdued due to the pursuit of swift emotional impact, intelligible to both domestic and international audiences, frequently utilizing the technique of "Zingeris". This is influenced by the current situation where the artist lacks time for elaborate animal character development, as they must consider the powerful influence of the present moment, including the need for instant emotional reactions on social media, fundraising efforts for animal rescue, and the desire to draw attention to domestic and international issues.*

Key words: *design education, animalism, poster projects, graphic design, Zingeris.*

Постановка проблеми. Будь-який прояв мистецтва нації, яка опинилася у критичній ситуації, потребує вивчення, каталогізації, опису і введення до наукового обігу як унікальне культурно-мистецьке явище. Надзвичайно складний та страшний через повномасштабне російське вторгнення період життя нашої країни щоденно спричиняє нові випробування для українців, що стосуються не лише питань національної безпеки та патріотизму, а й звичайної людяності та соціальної відповідальності. Час запитує, чи гідні ми високого звання Людини, чи маємо співчуття до тих, хто не в змозі про себе подбати самостійно, хто опинився в жахливих умовах у результаті ворожого нападу, коли оскаженілі рашисти безжально вбивають та знущаються не лише над людьми, але й над беззахисними тваринами.

Не будемо приховувати того факту, що проблема безпритульних тварин та жорстокого поводження з ними (а інколи – й з домашніми) була і за мирних часів однією з актуальних в Україні. Останніми роками це питання стало озвучуватись на державному рівні і влада зробила перші кроки у напрямку цивілізованого руху до його

розв'язання, завдячуючи нашому тяжінню до європейських цінностей. Зрозуміло, що більшість роботи у контексті означеної проблеми перебувала у площині діяльності волонтерських фондів, об'єднань, груп та окремих небайдужих громадян, у результаті чого окреслилися, хоч і далеко попереду, але ж нестримні, зміни.

Кількість безпритульних тварин від початку повномасштабних воєнних дій в Україні стрімко зросла. Ми всі пам'ятаємо страшні та жорстокі історії про прихистки, які залишилися без їжі та води, що сталося у Бучі та Ірпені під час окупації, та безліч інших трагічних ситуацій з тваринами у різних куточках нашої багатостраждальної України. Відчайдушні волонтери та люди з великими серцями, незважаючи на смертельну небезпеку, кинулися рятувати тих, хто неспроможний самостійно себе захистити. Як і на початку війни, так і зараз, майже кожен українець не залишається осторонь, майже кожен робить певні кроки для прискорення Перемоги та допомоги тим, хто у скруті. І зазначена тема, що викликає стільки емоцій, не могла не відобразитися у творах сучасних митців, у тому числі – дизайнерів, окресливши окремий, цікавий з точки зору мистецтвознавчого аналізу, візуальний контент.

Аналіз досліджень. У царині дослідницької діяльності в українському графічному дизайні анімалістичних аспектів торкалося небагато науковців, переважно відстежуючи принципи розробки відповідних дизайн-концепцій, трансформації та художні інтерпретації проєктних звірообразів тощо. Так, Н. Дем'янова досліджувала у своїй статті звіроформи в українській образотворчості як прояв тотемізму (Дем'янова, 2012). Анімалістичну тему у логотипах розробляла у власних публікаціях Т. Шрамко (Шрамко, 2019; 2021). До тієї ж тематики, тільки у розробці акцидентних гарнітур, зверталася Т. Іваненко (Іваненко, 2007). Використання зображень тварин при створенні календарів розглядалося у розвідці Н. Заводник (Заводник). Крім того, проблематика звіриної стилізації чи розробки відповідних тематичних колажів точково висвітлюється у деяких працях, присвячених книжковому дизайну та ілюстрації зокрема. Та загалом варто констатувати малодослідженість анімалістики в графічному дизайні.

Мета статті. Проаналізувати прийоми та засоби візуальних рішень у графічних творах молодих українських дизайнерів на анімалістичну тематику, які було виконано під час повномасштабного російського вторгнення на українські території, а також виявити типологію, принципи створення цих проєктів та провести аналогії із попередніми періодами і поточними відповідними проявами у закордонних практиках.

Виклад основного матеріалу. Українське мистецтво має у своїй скарбниці майстрів, які працювали у жанрі анімалістки, але, здебільшого, це були ілюстратори дитячої літератури, які обслуговували радянські видавництва «Веселка», «Мистецтво» та інші. Гонорарна політика радянських часів дозволяла залучати до цієї галузі першокласних художників, таких як Надія Лопухова, Світлана Лопухова, Микола Стороженко та інших відомих ілюстраторів. На сьогодні наведений спадок недосконало вивчений. Однак, до позитивного моменту у цьому контексті слід віднести наявність у Фейсбуці групи «Українська книжкова графіка», де охочі публікують світлини власних книжок і тим самим створюють цікаву цифрову платформу як для дослідників книжкового дизайну та практиків, так і для пересічних читачів – поціновувачів мистецтва книги.

Емпіричною базою даного дослідження є виставкова практика групи «Пікторік», зокрема – плакатні проєкти, які відбулися в Українському домі (Навіть у темні часи є світло. 100 історій українців, що надихають, 2023). Також аналізуються студентські твори, що їх виконано на Факультеті дизайну і реклами Київського національного університету культури і мистецтв (кафедра графічного дизайну) для виставок «UKRИТТЯ» (липень, 2022 рік) і «Небайдужі молоді» (травень, 2023 рік) («Небайдужі молоді»: доброчинна виставка від дизайнерів-графіків). Приводом для організації останньої виставки студентських плакатів стала театральна прем'єра 2023 року – «Кролик Гарві» (Відверта мова української ілюстрації). Крім того, студенти КНУКіМ мали досвід опрацювання анімалістики у межах проведення конкурсу на найкращу афішу для рок-опери «Біла ворона», презентованої на сцені Київського національного академічного театру оперети (Будник, 2019).

Певна частина проаналізованого матеріалу отримана із соціальних мереж, де не завжди вказано авторів розміщених творів. Для коригування оптики зору на анімалістичну тему у графічному дизайні останніх років можна звернутися до спадщини класиків жанру, таких як, наприклад, Мілтон Глейзер (Glaser, 2008).

Як бачимо, нові драматичні обставини життя України покликали до життя нові форми мистецької рефлексії та самовираження, зокрема – плакатні проєкти. Оскільки переважна більшість подібних заходів проходить на безгонорарній основі, виключно на емоційному ентузіазмі, то важко запідозрити митців-учасників (особливо

молодих) у нещирості або заробітчанстві. Чесність мистецького висловлювання ніби автоматично дорівнюється до участі у благодійних мистецьких заходах періоду війни. Невипадково стилістика цікавих нам творів копіює дитячий малюнок, позбавлений академічної анатомічної побудови, пропорцій, які приносяться у жертву гротеску, літоті, чистій емоції.

Головне завдання подібних творів – викликати співчуття до «братів менших» у той час, коли зобов'язані це зробити профільні організації або активісти (Greenpeace, Грета Тумберг) відверто гальмують із реакцією, як це сталося після підриву росіянами дамби Каховської ГЕС. Трагедія на гідроелектростанції підняла віртуальну хвилю додаткових трагічних анімалістичних образів, що активно поширюються інформаційними теренами, завдяки соціальним мережам. Нові плакати та ілюстрації з'являються швидко, гостро та боляче вражають. При цьому рівень графічного виконання доволі часто програє емоційному впливу, який спричиняють ці роботи.

Цьогоріч спільними зусиллями кафедри графічного дизайну КНУКІМ і Молодого театру було влаштовано благодійну виставку плакатів про тварин (рис. 1), на якій експонувалися 27 повноформатних плакатів студентів різних років навчання та викладачів. Особливої значущості події додала колаборація молодих митців з КНУКіМу та співробітників Молодого театру (керівництва, акторів, адміністрації, представників різних цехів

Рис. 1. Афіша благодійної виставки плакатів з використанням офорту викладача В. М. Снісаренка. 2023

театру), які дуже активно та щиро взяли участь у підготовці та подальшій демонстрації плакатів. За допомогою фонду Innovative Solutions for Animals було проведено декілька заходів, включаючи фотосесії визначних акторів та діячів «Молодого» зі своїми домашніми улюбленцями – для популяризації цієї виставки та, насамперед, для того, щоб графічна мова плакатів зазвучала гучніше та ширше, чим принесла б реальну користь справі допомоги тваринам.

Залежно від змістового наповнення, творчі роботи, представлені на вищезазначеній виставці, можна розділити за кількома темами:

– тварини як символи непоборності українців;

– тварини, що постраждали внаслідок бойових дій, спричинених війною росії проти України;

– тварини, що постраждали внаслідок втрати господарів через трагічні обставини воєнного часу;

– відповідальність людей за тварин – як за тих, «кого ми приручили»;

– тварини як стрижень моральної опори для людини.

Якщо обговорювати візуальні рішення плакатів, то стає зрозумілим, що, попри вплив індивідуальних авторських емоцій, графічне виконання цих творів можливо поділити всього на декілька груп. Так, певна кількість робіт створена у лаконічно-символічній стилістиці, наближеній до дизайну емблем і логотипів. Це роботи Ірини Борицької (рис. 2-а), Олександри Грантковської (рис. 2-б), Єлизавети Білої (рис. 2-в), Аліси Шуваєвої (рис. 2-г), Дарини Чорнобай.

Для другої групи характерне використання обробленого цифрового контенту через фактичну прив'язку до конкретної події, що наближає означені твори до жанрової ілюстрації. Такий підхід практикують Аліна Пшенична (рис. 3-а, 3-б), Анастасія Севастюк (рис. 3-в), Ірина Шульц (рис. 3-г).

Між наведеними двома групами балансує корпус творів, які, віддаляючись від знакової логотипічності у бік жанрової наративності, експлуатують прийоми мультиплікації, наділяючи тварин людськими рисами, частково наближуючись до зінгерісу (рис. 4). Наприклад, у творах Ірини Борицької (рис. 4-а) та Дар'ї Ніки (рис. 4-б) тварини плачуть, як люди, або демонструють розгубленість, як на плакаті Валентини Дворнік (рис. 4-в) чи, навпаки, відданість справі і готовність служити людям, що ми побачимо у творі Софії Книжникової (рис. 4-г).

Особливо хотілося б зосередитись на рисі, яка раніше привертала зовсім незначну увагу у

а б в г

Рис. 2. Лаконічно-символьна стилістика. Автори – Ірина Борицька (а), Олександра Грантковська (б), Єлизавета Біла (в), Аліса Шуваєва (г)

а б в г

Рис. 3. Стилістика жанрової ілюстрації. Автори – Аліна Пшенична (а, б), Анастасія Севастюк (в), Ірина Шульц (г)

а б в г

Рис. 4. Стилістика мультиплікації через зінгеріс. Автори – Ірина Борицька (а), Дар'я Ніка (б), Валентина Дворнік (в), Софія Книжникова (г)

науковому обговоренні анімалістичних плакатів. Спостерігається, що деякі твори студентів є продовженням теми зінгерісу, що відбулося, на нашу думку, не завдяки обізнаності молодих художників у розгалуженнях анімалістичних зображень та їх мистецтвознавчих нюансах, а під впливом часу та емоційного стану. Тобто повторилася історія графічного використання образів різних тварин у вже зовсім не кумедній стилистиці (чим первісно характеризується зінгеріс), а в гротесково-сатиричній та загостреній, що викликано перебігом сучасних трагічних подій і що є черговим дока-

зом спіралеподібного розвитку історії, у нашому випадку – історії розвитку графічного дизайну. І хоча за визначенням зінгеріс характеризується як жанр кумедного зображення тварин, що поводять себе, як люди, можливо припустити, що саме зінгеріс є прообразом сучасного анімалістичного плакату, де тварин наділяють почуттями та поведінкою, характерними для людей (Зінгеріс).

До зображень, які подаються у сатирично-гротесковому вирішенні, можна віднести і твори, що експлуатують у дизайні етнічні мотиви (рис. 5). Спадщина Марії Примаченко може проявлятися як прямо (рис. 5-б, 5-в), так і опосередковано (рис. 5-а), однак, однозначно впізнавано, завдяки стилістичній харизмі українського народного мистецтва.

Хотілося б зазначити, що, на відміну від політичного плакату, в дизайнерському рішенні зоозахисних робіт використання слоганів виявилось не таким значущим. Сила впливу на глядача у представлених творах складається, завдяки емоційно-щемливій візуальній частині, і тільки іноді гасла, цитати тощо додають вирішального сенсу мові зображення, як це можна побачити на двох плакатах Юлії Стужук.

У віртуальному і виставковому обігу простежується багато робіт, що відображають героїзацію тварин, викликаючи подвійне відчуття гордості щодо подій і героїв, яких вони символізують, поваги до наших менших друзів, яких необхідно захищати, як і всіх українців. Ця частина плакатів може бути зроблена у різних манерах, які об'єднані тематичним наповненням візуальних рішень про тварин, котрі рятують людей.

Навколо пса Патрона, який допомагає у розмінуванні, розвернулася повноцінна комерційна іконографія, а спілкування з ним ввійшло чи не у дипломатичний протокол для іноземних гостей. У супермаркеті мережі «Сільпо» у Чорноморську тваринам присвятили дизайн (Дизайн нового Сільпо у Чорноморську присвятили українським собакам-супергероям), який використовує стилістику коміксів. Героями стали собака-психолог Чапа, що на службі у запорізькому ДСНС допомагає дітям переселенців; вівчарка-водолаз Найда, задіяна у водолазно-рятувальних та пошукових заходах у Черкасах; лабрадор-рятівник з Києва Чегеваро, який знаходив людей під завалами пошкоджених внаслідок російських обстрілів будинків; зв'язковий пес Лабусь, котрий служив в Українській повстанській армії. Апелюванням до стилістики коміксів є подання вивісок у торговельних залах у формі «спіч-бабл» та виконання прикасових лайт-боксів у вигляді емблем супергероїв. Певна увага надається й ілюстраціям, які розповідають про героїчні історії тварин.

Реабілітації військових через іпотерапію присвячено твір Д. Філіпової (рис. 6), який стилістично нагадує один із основних типів зображення Богородиці – ікону типу Елеуса (Замилування) (Цугорка, 2019).

Отже, в цілому використання анімалістичних образів у дизайні поділяється на декілька напрямків застосування:

– розважальний напрямок (мультфільми та кінофільми);

– декоративний напрямок (картини та скульптури для декорування інтер'єрів та екстер'єрів);

– виховний напрямок (іграшки у вигляді тварин);

– брендування (цій тематиці присвячена розлога стаття Т. В. Шрамко «Трансформація анімалістичного образотворчого товарного знаку в контексті еволюції графічного дизайну»);

– політичний напрямок (плакати з анімалістичними зображеннями, що героїзують образи

а б в

Рис. 5. Етнічні традиції в анімалістичних творах воєнного часу. Автори – Стас Паньків (а), Ярослав Люшня (б, в)

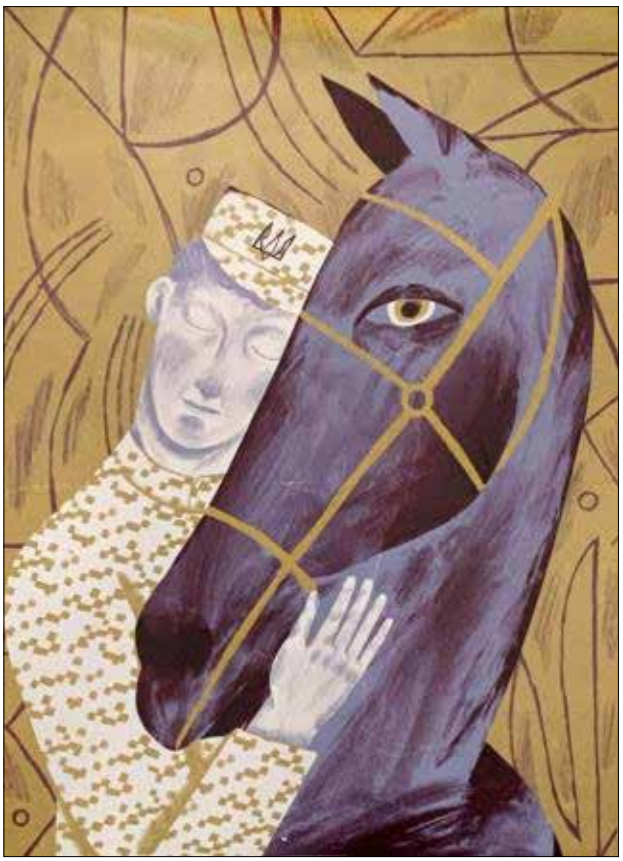

Рис. 6. Іпотерапія для поранених військових. Авторка – Дар'я Філіпова

українських військових, принижують представників країни-агресора, піднімають бойовий дух визволителів);

– соціальний напрямок (зоозахисні плакати).

Висновки. Констатуючи загальну полістилістичну палітру дизайнерських рішень, притаманну епосі постмодернізму, відзначимо домінування деяких формальних і змістовних прийомів у дослідженому корпусі мистецьких творів. У стилістиці плакатів на анімалістичну тематику спостерігається тенденція до спрощення малюнку задля досягнення миттєвої реакції на подію, що відбулася. Наслідування традицій академічної школи малювання або художньої стилізації пізнього радянського періоду, які були притаманні українській школі дитячої книжкової ілюстрації, послаблюється через прагнення швидкого емоційного ефекту, зрозумілого вітчизняній та міжнародній аудиторії, нерідко із використанням зінгерісу. Це зумовлено поточною ситуацією, коли автор не має часу на ретельну проробку тваринних персонажів, оскільки повинен враховувати потужний вплив поточного моменту: потребу миттєвої емоційної реакції у соціальних мережах, необхідність збору коштів для порятунку тварин, бажання привернути увагу до проблеми як вітчизняної, так і міжнародної аудиторії тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будник А. Плакатні проекти і конкурси як чинник формування професіоналізму та соціокультурного світогляду майбутніх графічних дизайнерів. *Дизайн-освіта як галузь креативних індустрій* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції Київського національного університету культури і мистецтв. м. Київ, 11–12 квітня 2019 р. С. 37–42.
2. Відверта мова української ілюстрації. 17.01.2023. URL: http://knukim.edu.ua/vidverta-mova-ukrayinskoyi-ilyustracziyi/
3. Дем'янова Н. Звіроформи як відгук тотемізму в українському образотворчому мистецтві: етнонаціональна специфіка. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Рівне, 2012. Вип. 18: Т. 1. С. 48–54.
4. Дизайн нового Сільпо у Чорноморську присвятили українським собакам-супергероям. 9 червня 2023 року. URL: https://telegraf.design/news/dyzajn-novogo-silpo-u-chornomorsku-prysvyatyly-ukrayinskym-sobakam-supergeroyam/
5. Заводник Н. Композиційні особливості дизайну календаря «Пам'ятники тваринам» на основі аналізу меморативних анімалістичних зображень. URL: https://core.ac.uk/reader/300404750
6. Зінгеріс. URL: https://www.wikiwand.com/uk/%D0%97%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D1%80%D1%96%D1%81
7. Іваненко Т. О. Прояви зооморфних мотивів у сучасному акцидентному шрифті. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків, 2007. № 6. С. 59–65.
8. Навіть у темні часи є світло. 100 історій українців, що надихають. 2023 рік. URL: https://www.uastories-pic.com/
9. «Небайдужі молоді»: доброчинна виставка від дизайнерів-графіків. URL: http://knukim.edu.ua/nebajduzhi-molodi-dobrochynna-vystavka-vid-dyzajneriv-grafikiv/
10. Цугорка О. П. Художньо-естетичні принципи українського бароко в сучасному іконописі: дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01. Київ: Київський національний університет культури і мистецтв, 2019. 199 с.
11. Шрамко Т. В. Образні і зображальні засоби сучасного графічного дизайну, інспіровані художниками епохи модернізму (на прикладі анімалістичних робіт Франца Марка). *Дизайн-освіта як галузь креативних індустрій* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції Київського національного університету культури і мистецтв. м. Київ, 11–12 квітня 2019 р. С. 260–265.
12. Шрамко Т. В. Трансформація анімалістичного образотворчого товарного знаку в контексті еволюції графічного дизайну. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. Київ, 2021. Вип. 44. С. 234–241. https://doi.org/10.31866/2410-1176.44.2021.235444
13. Glaser M. Posters: 427 Examples from 1965 to 2017. New York: Abrams, 2008. 704 p.

REFERENCES

1. Budnyk A. (2019) Plakatni proekty i konkursy yak chynnyk formuvannia profesionalizmu ta sotsiokulturnoho svitohliadu maibutnikh hrafichnykh dyzaineriv [Poster projects and competitions as a factor in the formation of professionalism and socio-cultural outlook of future graphic designers]. *Dyzain-osvita yak haluz kreatyvnykh industrii* [Design education as a branch of creative industries]: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Kyiv, 11–12 kvitnia 2019 r. 37–42. [In Ukrainian].

2. Vidverta mova ukrainskoi iliustratsii [The frank language of Ukrainian illustration]. 17.01.2023. Retrieved from: http://knukim.edu.ua/vidverta-mova-ukrayinskoyi-ilyustracziyi/ [In Ukrainian].

3. Demianova N. (2012) Zviroformy yak vidhuk totemizmu v ukrainskomu obrazotvorchomu mystetstvi: etnonatsionalna spetsyfika [Animal forms as a response to totemism in Ukrainian fine art: ethno-national specificity]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku* [Ukrainian culture: past, present, ways of development], 18: 1. 48–54. [In Ukrainian].

4. Dyzain novoho Silpo u Chornomorsku prysviatyly ukrainskym sobakam-superheroiam. 9 chervnia 2023 roku [The design of the new Silpo in Chornomorsk was dedicated to Ukrainian superhero dogs]. Retrieved from: https://telegraf.design/news/dyzajn-novogo-silpo-u-chornomorsku-prysvyatyly-ukrayinskym-sobakam-supergeroyam/ [In Ukrainian].

5. Zavodnyk N. Kompozytsiini osoblyvosti dyzainu kalendaria "Pamiatnyky tvarynam" na osnovi analizu memoratyvnykh animalistychnykh zobrazhen [Compositional features of the "Monuments to Animals" calendar design based on the analysis of commemorative animalistic images]. Retrieved from: https://core.ac.uk/reader/300404750 [In Ukrainian].

6. Zinheris [Zingeris]. Retrieved from: https://www.wikiwand.com/uk/%D0%97%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D1%80%D1%96%D1%81 [In Ukrainian].

7. Ivanenko T. (2007) Proiavy Zoomorfnykh Motyviv u Suchasnomu Aktsydentnomu Shryfti [Manifestations of Zoomorphic Motifs in the Modern Accidental Font]. *Visnyk Kharkivskoi Derzhavnoi Akademii Dyzainu i Mystetstv* [Bulletin of Kharkiv State Academy of Design and Arts], 6. 59–65 [in Ukrainian].

8. Navit u temni chasy ye svitlo. 100 istorii ukraintsiv, shcho nadykhaiut [Even in dark times there is light. 100 inspiring stories of Ukrainians]. 2023. Retrieved from: https://www.uastories-pic.com/ [In Ukrainian].

9. "Nebaiduzhi molodi": dobrochynna vystavka vid dyzaineriv-hrafikiv [Indifferent youth": charity exhibition by graphic designers]. Retrieved from: http://knukim.edu.ua/nebajduzhi-molodi-dobrochynna-vystavka-vid-dyzajneriv-grafikiv/ [In Ukrainian].

10. Tsuhorka O. P. (2019) Khudozhno-estetychni pryntsypy ukrainskoho baroko v suchasnomu ikonopysi [Artistic and aesthetic principles of Ukrainian baroque in modern icon painting]: avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 26.00.01. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet kultury i mystetstv.114 p. [In Ukrainian].

11. Shramko T. (2019) Obrazni i Zobrazhalni Zasoby Suchasnoho Hrafichnoho Dyzainu, Inspirovani Khudozhnykamy Epokhy Modernizmu (na Prykladi Animalistychnykh Robit Frantsa Marka) [Figurative and Pictorial Means of Modern Graphic Design, Inspired by Artists of the Modern Era (on the Example of the Animalistic Works of Franz Marc)]. *Dyzain-osvita yak haluz kreatyvnykh industrii* [Design education as a branch of creative industries]: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. m. Kyiv, 11–12 kvitnia 2019. 260–265. [in Ukrainian].

12. Shramko T. V. (2021) Transformatsiia animalistychnoho obrazotvorchoho tovarnoho znaku v konteksti evoliutsii hrafichnoho dyzainu [The transformation of the animalistic pictorial trademark in the context of the evolution of graphic design]. *Visnyk KNUKiM. Seriia "Mystetstvoznavstvo"* [Bulletin of the KNUKiM. Series "Art History"]. 44. 234–241. Retrieved from: https://doi.org/10.31866/2410-1176.44.2021.235444 [In Ukrainian].

13. Glaser M. (2008) Posters: 427 Examples from 1965 to 2017. New York: Abrams. 704 p. [In English].

УДК 78.071.1(510):780.616.432
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-9

Ван КЕ,
orcid.org/0000-0002-7669-2360
аспірантка кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) 597047391@qq.com

ЛЮ ШИКУНЬ – ЗАСНОВНИК СИСТЕМИ ПРИВАТНОЇ ФОРТЕПІАННОЇ ОСВІТИ В КИТАЇ

Стаття присвячена аналізу творчої діяльності відомого китайського піаніста, педагога і композитора Лю Шикуня, зокрема у справі організації і впровадження приватної системи дитячої фортепіанної музичної освіти, через відкриття ним цілої мережі власних музичних центрів (шкіл). Висвітлюються основні й найважливіші факти цієї діяльності, а також аналізуються її вплив на хід розвитку фортепіанного мистецтва Китаю наприкінці XX – початку XXI століть.

Підкреслюється, що саме педагогічна сфера творчої діяльності Лю Шикуня, й насамперед, створення ним розгалуженої системи авторських музичних шкіл з приватною формою власності, значно сприяла становленню і розвитку масового дитячого фортепіанного виконавства в Китаї. А ця масовість, у свою чергу, мала безпосередній якісний вплив на кадровий відбір і професіоналізацію цього виду музичного мистецтва, що згодом природнім чином зумовило появу великої кількості молодих яскравих китайських піаністів нової генерації, які своїми творчими досягненнями в останні десятиліття впевнено заявили про себе на світовій музичній арені та сприяли становленню і подальшому активному розвитку високопрофесійної китайської фортепіанної школи.

Зазначається, що просвітницько-педагогічна діяльність Лю Шикуня формувалася на концепції створення феномену масової фортепіанної культури в Китаї через залучення як найбільшої кількості дітей до процесу навчання гри на цьому інструменті. До цього митця також спонукали й гуманістичні ідеї конфуціанства, спрямовані у площину фортепіанної педагогіки. Згідно цього фортепіанна музика, яка звучить в кожному будинку, має стати на допомогу дітям у розвитку їх особистісних якостей, зокрема розуму, мужності, естетичних почуттів та ін.

Акцентується увага на тому, що концепція створення масової фортепіанної культури в Китаї, одним з авторів якої є Лю Шикунь, окрім залучення до музикування на цьому інструменті величезної кількості дітей і юнацтва, передбачає й інші види і сфери мистецької і комерційної діяльності, зокрема: організація і проведення різноманітних концертних заходів, як за участю самих учнів, так і з залученням відомих піаністів світового рівня; проведення відкритих уроків, майстер-класів і лекцій провідних фортепіанних педагогів і виконавців; проведення виставок-демонстрацій і продажів музичних інструментів відомих вітчизняних і зарубіжних виробників тощо.

Підкреслюється, що одним з важливих чинників розвитку приватної форми музичного навчання грі на фортепіано, що також сприяв підвищенню масовості фортепіанної культури в цій країні, стала організація платних загальних курсів у багатьох гуманітарних (не музичних) вишах Китаю, де кожен охочий студент міг скористатися пропозицією початкового фортепіанного навчання.

Констатується, що широкомасштабна творча діяльність Лю Шикуня у справі організації приватної форми музичної фортепіанної освіти безпосередньо і з високою результативністю вплинула на становлення і розвиток масової фортепіанної культури Китаю на перетині XX–XXI століть, а з цим і на широкі мистецькі досягнення професійної фортепіанної школи в цій країні на сучасному етапі.

Ключові слова: *Лю Шикунь, китайська музична культура, фортепіанна педагогіка, приватна музична освіта, музичні школи, фортепіанне виконавство.*

Wang KE,
orcid.org/0000-0002-7669-2360
Graduate student at the Department of Music Theory
History of the Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) 597047391@qq.com

LIU SHIQUN – THE FOUNDER OF THE SYSTEM OF PRIVATE PIANO EDUCATION IN CHINA

The article is devoted to the analysis of the creative activity of the famous Chinese pianist, teacher and composer Liu Shikun, in particular in the matter of his organization and introduction of a private system of children's piano music education, through the opening of a whole network of author's private music centers (schools). The main and most

important facts of this activity are highlighted, as well as its consequences for the development of piano art in China at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries are analyzed.

It is emphasized that the pedagogical sphere of Liu Shikun's creative activity, and first of all, his creation of an extensive system of author's music schools with a private form of ownership, significantly contributed to the formation and development of mass children's piano performance in China. And this massiveness, in turn, had a direct qualitative impact on personnel selection and the professionalization of this type of musical art, which later naturally led to the appearance of a large number of young bright Chinese pianists of the new generation, who confidently announced themselves on the world stage with their creative achievements in recent decades music arena and contributed to the formation and further active development of a highly professional Chinese piano school.

It is noted that the educational and pedagogical activity of Liu Shikun was formed on the concept of creating a phenomenon of mass piano culture in China by involving as many children as possible in the process of learning to play this instrument. This artist was also motivated by the humanitarian ideas of Confucianism, aimed at the plane of piano pedagogy. According to this, piano music, which sounds in every house, should help children in the development of their personal qualities, in particular intelligence, courage, aesthetic feelings, etc.

Attention is focused on the fact that the concept of creating a mass piano culture in China, one of the authors of which is Liu Shikun, in addition to involving a huge number of children and youth in making music on this instrument, also includes other types and spheres of artistic and commercial activity, in particular: the organization and conducting various concert events, both with the participation of the students themselves and with the involvement of world-class pianists; holding open lessons, master classes and lectures by leading piano teachers and performers; conducting exhibitions-demonstrations and sales of musical instruments of well-known domestic and foreign manufacturers, etc.

It is emphasized that one of the important factors in the development of a private form of musical learning to play the piano, which also contributed to the spread of piano culture in this country, was the organization of paid general courses in many humanitarian (non-musical) universities in China, where every willing student could take advantage of the offer of initial piano training.

Thus, the large-scale creative activity of Liu Shikun in organizing a private form of musical piano education directly and with high effectiveness influenced the formation and development of mass piano culture in China at the turn of the 20th–21st centuries, and with it, the wide artistic achievements of the professional piano school in this country at the current stage.

Key words: *Liu Shikun, Chinese musical culture, piano pedagogy, private music education, music schools, piano performance.*

Постановка проблеми та її актуальність. Як відомо, музичне мистецтво сучасного Китаю сьогодні демонструє досить високу динаміку свого розвитку практично по всіх основних напрямах і жанрах. Яскравою складовою цього мистецтва безсумнівно є галузь фортепіанної творчості, яка в останні десятиліття доволі інтенсивно розвивається в цій країні і в царині концертного професійного виконавства, і в широкому середовищі дитячого та аматорського музикування. Потужним детермінантом цих процесів став активний розвиток самої системи дитячої музичної освіти, що розпочався від кінця минулого століття. А вельми важливою складовою цієї системи виявляється галузь приватного навчання грі на фортепіано.

Одним з лідерів сучасного китайського фортепіанного мистецтва, який своєю творчістю неодмінно вплинув на його становлення і подальшу стрімку еволюцію, є видатний піаніст Лю Шикунь. Саме він став піонером впровадження системного приватного музичного навчання грі на фортепіано, організувавши цілу мережу дуже відомих на сьогодні в музичному світі власних музичних шкіл. І якщо в сучасному музикознавстві окремим аспектам мистецької особистості Лю Шикуня увага в певній мірі вже приділялася, то висвітлення його діяльності саме як генератора приватної фортепіанної освіти залишається поки що не достатнім.

Аналіз досліджень. Загальну біографічну інформацію стосовно творчості Лю Шикуня пропонують культурологічні (здебільшого китайські) Інтернет-ресурси (Видатний піаніст Лю Шикунь, 2008; Видатний піаніст, великий музикант і шанований педагог – пан Лю Шикунь, 2009; Лю Шикунь; Фортепіанне мистецтво, 2001). Окремі наукові публікації, присвячені творчості митця, здійснені авторкою цієї статті (Ван Ке, 2021; Ван Ке, 2021). Значний шар наукової інформації відповідно до різноманітних питань і аспектів розвитку сучасного китайського фортепіанного мистецтва представлено у музикознавчих роботах китайських дослідників, зокрема таких авторів, як Чан Айлін, У Сяо, Бянь Мен (Чан Айлін, 2010; У Сяо, 2012; Бянь Мен, 1996).

Мета статті криється у висвітленні творчої діяльності видатного китайського піаніста, педагога і композитора Лю Шикуня у справі започаткування і впровадження ним приватної системи дитячої фортепіанної музичної освіти в сучасному Китаї, через відкриття цілої мережі власних музичних центрів (шкіл) наприкінці XX – початку XXI століть.

Виклад основного матеріалу. Видатний китайський музикант Лю Шикунь (народився

у 1939 році в м. Тяньцзінь) дуже рано розпочав заняття музикою, адже музичні інформаційні джерела засвідчують його перші публічні виступи як піаніста вже у п'ятирічному віці. У десятирічному віці Лю вже став переможцем китайського національного дитячого конкурсу піаністів. А згодом, в юнацькому віці, він здобув дві яскраві перемоги на всесвітньовідомих міжнародних конкурсах піаністів, зокрема на конкурсі імені Ф. Ліста у 1956 році, здобувши III премію та на конкурсі імені П. Чайковського у 1958 році, виборовши відповідно II премію. Музичну освіту молодий музикант отримав спочатку у музичній школи при Шанхайській консерваторії, потім у середній музичній школі при Центральній консерваторії в Пекіні, а згодом і в самій цій консерваторії. Щодо закінчення музичного навчання митця стало його стажування в Московській консерваторії імені П. Чайковського в класі професора С. Фейнберга (Видатний піаніст Лю Шикунь, 2008).

У 1960 році, після стажування в Московській консерваторії, Лю Шикунь повертається на батьківщину та розпочинає свою педагогічну діяльність в Пекіні, на кафедрі фортепіано Центральної консерваторії та занурюється в активну концертну роботу. Часи так званої Культурної революції в Китаї, що припали на другу половину 1960-х і першу половину 1970-х років, відбилися досить негативно на творчості молодого піаніста, який у цей час потрапив під суворі репресії. Митець був заарештований та посаджений за грати, де відсидів майже вісім років. Деякі джерела зазначають, що хунвейбіни, які проводили у практику ідеї Культурної революції, у своїй ненависті до академічної музичної культури переламали музикантові пальці (Фортепіанне мистецтво). Разом з тим, «…не маючи можливості займатися музикою увесь цей час музикант намагався вдосконалюватися й розвиватися мисленим способом, проспівуючи музичні фрагменти та уявляючи їх виконання» (Ван Ке, 2021: 82).

Зі зміною політичного курсу в країні і призупиненням дій, передбачених Культурною революцією, митця було реабілітовано і він повертається на волю, де отримує можливість знову активно зануритися в творчу діяльність. І вже наприкінці 1970-х років, коли Лю Шикунь стає солістом Пекінської філармонії, його виконавська творчість знову стає широко відомою. Музикант здійснює свої гастролі у багатьох країнах світу, його часто запрошують на проведення майстер-класів і лекцій, він також стає членом журі різних, у тому числі й престижних фортепіанних конкурсів.

Початок впливу Лю Шикуня на становлення системи приватної фортепіанної освіти в Китаї слід розглядати в контексті його гонконгського періоду життя, який припадає на 1990-і роки. Саме тут, де оселяється митець зі своєю дружиною Ге Янь, поруч із власною активною виконавською діяльністю розпочинається й інтенсивна його педагогічна робота на приватній музично-освітній ниві. Не зважаючи на певні матеріальні труднощі, що зустріли музиканта та його дружину в перші роки проживання в Гонконзі, Лю Шикунь зміг відкрити першу власну приватну музичну школу (Видатний піаніст Лю Шикунь, 2008).

На відкриття своєї школи митець зміг зібрати гроші завдяки особистій активній концертній діяльності, а також за рахунок проведення лекцій і майстер-класів, попередній тривалій практиці приватних занять тощо. Успіх в організації власного приватного музичного підприємства Лю Шикунем був очевидним. І незабаром, митець оголосив про організацію вже більш масштабного проекту під назвою «Мистецький центр фортепіанної музики Лю Шикуня». Окрім суто педагогічної сфери, яка входила до компетенції відкритої музикантом раніше приватної музичної школи, в новому проекті було визначено й інші напрями діяльності, тобто музично-просвітницьку та комерційну форми роботи. Остання зводилася до реклами, продажу й обслуговування музичних інструментів відомих виробників (Видатний піаніст, великий музикант і шанований педагог – пан Лю Шикунь, 2009).

Згодом Лю Шикунь відкриває цілу мережу приватних музичних шкіл у багатьох містах Китаю. Таким чином, на сьогодні в країні вже існує більше чотирьох десятків таких дитячих музичних центрів у яких відбувається не тільки навчання грі на фортепіано, а й влаштовуються різноманітні творчі зустрічі й концерти в яких беруть участь як учні-початківці, так і професійні музиканти (у тому числі й відомі піаністи світового рівня), а також відбувається маркетинг з купівлі-продажу музичних інструментів. Ідейна концепція приватних музичних центрів Лю Шикуня полягає, насамперед, в створенні і розповсюдження в Китаї так званої масової фортепіанної культури через залучення до навчання грі на цьому інструменті якомога максимальної кількості дітей. Отже, можемо констатувати, що Лю Шикунь піклуючись про створення системи масового навчання грі на фортепіано, розвитку й поширення початкової ланки фортепіанної освіти в своїй країні, власною діяльністю безпосередньо та результативно вплинув також і на подальшу

професіоналізацію фортепіанного виконавства в Китаї, формування національної виконавської фортепіанної школи, що призвело до її світового визнання та отримання високих мистецьких досягнень багатьма молодими піаністами-виконавцями.

Безумовно, що значного успіху у власному музично-просвітницькому підприємстві Лю Шикунь зміг досягти не тільки за допомогою своєї широкої відомості на музично-виконавському та педагогічному поприщах. Насамперед, це енергійна, кропітка й наполеглива робота митця та його дружини: «…у цей час Лю Шикунь викладає з раннього ранку й до пізнього вечора, а Ге Янь займається організаційною роботою, намагаючись забезпечити освітній процес усім необхідним» (Ван Ке, 2021: 169).

Крім того, сучасні дослідники відзначають й інші найважливіші чинники, (насамперед, соціокультурного кшталту) що позитивно позначилися на розвитку приватного музично-просвітницького підприємства Лю Шикуня, й особливо на початковому етапі його розвитку. Серед них – нерозвиненість системи дитячого музичного навчання, а з ним – і брак необхідної кількості професійних педагогів-піаністів; бажання багатьох мешканців Гонконгу навчати своїх дітей грі на фортепіано. Усе це, окрім іншого, й зумовлювало наявність високих цін за здійснення навчання (Ван Ке, 2021: 83).

Також слід відмітити, що розвитку системи масового навчання грі на фортепіано в Китаї на початку XXI століття сприяв й ще один фактор. Це відкриття в немузичних (насамперед в гуманітарних) вишах платних загальних музичних курсів, де кожен бажаючий студент міг скористатися такою нагодою, а також відкриття позанавчальних фортепіанних шкіл при дитячих загальноосвітніх школах. Таким прикладом можуть слугувати: Позанавчальна фортепіанна школа при Дитячій школі імені Сінхао та Позанавчальна школа імені Шия в Пекіні, Позанавчальна фортепіанна школа імені Нейєра у Шанхаї та ін. (Фортепіанне мистецтво).

Як вже зазначалося, успіх і динамічність розвитку музично-освітньої діяльності Лю Шикуня та його музичного центру, на своєму початковому етапі зумовили несподіваний попит на дитячу фортепіанну освіту серед гонконгців. Цей попит отримав інтенсивного й сталого зросту, що згодом актуалізувало потребу відкриття філій центру (спочатку в самому Гонконзі, а потім й в інших китайських містах) та створення широкої мережі подібних музичних центрів. Розвиток і успішне функціонування цієї мережі приватних дитячих музичних шкіл Лю Шикуня у свою чергу детермінувало інтенсивний сплеск дитячої фортепіанної освіти, що в китайському культурному просторі згодом отримало назву «фортепіанний бум» (У Сяо, 2012: 57).

Отже, наприкінці 1990-х років Лю Шикунь повертається з Гонконгу до Китаю. Так само як і в Гонконзі, митець планомірно відкриває філії свого мистецького центру в різних китайських містах та створює ще більш розвинену їх мережу. В середині 2010-х років мистецькі центри Лю Шикуня вже існували в більш ніж тридцяти китайських містах (таких як: Пекін, Фучжоу, Сіань, Хайкоу й ін.), а на початку 2020-х років кількість таких міст вже перетнула позначку сорока (Ван Ке, 2021: 84).

Широкомасштабна і одухотворена діяльність Лю Шикуня у справі розвитку масової дитячої фортепіанної освіти природним чином отримала багатьох прихильників і послідовників, серед яких зустрічаються й доволі відомі та титуловані музиканти. Однією з таких є талановита піаністка і педагог Чжоу Гуанжен, яка також у свій час стала директором першої в Китаї недержавної музичної школи. Ще у 1951 році Чжоу першою з китайських піаністів виїхала закордон на міжнародні музичні змагання і отримала першу (знов-таки серед китайських піаністів) високу міжнародну нагороду: на міжнародному фестивалі «Празька весна» в Чехословаччині, зокрема на його фортепіанному конкурсі вона посіла третє місце. Тривалий час Чжоу Гуанжен здійснювала активну концертну діяльність у Китаї, але в останні десятиліття також значно сконцентрувалася саме на фортепіанній педагогіці та масовій популяризації фортепіано. Чжоу багато гастролювала різними містами Китаю, виступала з лекціями (у тому числі й на центральному телебаченні), здійснювала консультації для молодих викладачів-піаністів. Вона зізнавалася, що ще з дитинства прагнула стати концертуючою піаністкою, а згодом зрозуміла, що найважливіше – це не особисті виконавські успіхи, а спільна справа на користь багатьох людей, що долучаються до фортепіанного мистецтва (Чан Айлін, 2010: 112).

Дослідники китайського фортепіанного мистецтва відзначають, що ще у 1980-ті – 1990-ті роки спостерігався брак викладачів-піаністів, який призвів до низького рівня викладання гри на фортепіано в широкій приватній музично-освітній практиці. Багато з викладачів, які викладали приватним чином, були із сумнівною професійною репутацією. На тлі попиту й готовності батьків гідно платити за фортепіанні заняття своїх дітей, вони здебільшого захоплювалися заробітком і не

намагалися отримувати значних творчих результатів. Викладання ними зводилося до «дресирування» дітей на матеріалі кількох п'єс зі «Школи для фортепіано Ф. Бейєра». Саме тому в професійному колі піаністів у цей час постала серйозна стурбованість такою ситуацією та в багатьох вищих музичних навчальних закладах розпочався активний рух проти так званої вульгаризації у початковому фортепіанному навчанні (Бянь Мен, 1996).

У зв'язку з цим, спочатку в Пекіні і Шанхаї, а потім й в інших містах Китаю створюються і розпочинають свою діяльність професійні фортепіанні товариства, метою яких була організація і проведення спеціальних іспитів для учнів, які навчалися не в державних музичних початкових закладах. Такий іспит був свого роду атестацією, тобто виявленням кваліфікаційного рівня учнів, які раніше отримували приватні заняття та надавав їм право і можливість випробувати себе на вступ у професійні музичні навчальні заклади і подальше в них навчання. До компетенції таких товариств входило також і проведення фахових консультацій, надання учням розгорнутих характеристик, здійснення оцінки їх виконавського рівня, а також видача їм офіційного посвідчення з підтвердженням тієї чи іншої виконавської категорії, яке надавало б офіційне право вступу в мистецькі виші (Бянь Мен, 1996).

В цій ситуації приватні музичні центри Лю Шикуня, в яких викладання здійснювалося високопрофесійними і мотивованими музикантами, виявилися тим рубіконом, який поступово і остаточно змінив сам зміст і характер приватної фортепіанної освіти в Китаї на рубежі XX – XXI століть в напрямку її професіоналізації і підвищення якісного рівня.

Педагогічні погляди чудового піаніста Лю Шикуня, який тривалий час продовжував поєднувати музично-освітню діяльність із активною гастрольною практикою, базуються здебільшого на принципах конфуціанської традиції. Він вважає, що навчання дітей грі на фортепіано, яке має відбуватися майже не в кожному будинку, має бути спрямоване на розвиток в них головних особистісних якостей і рис, таких як розвиток розуму, виховання почуття краси, формування мужності та ін. Митець вбачає такі перспективи досить реальними і сприятливими для сучасного Китаю. Він зазначає: «…насамперед, є гарне міжнародне середовище – зараз фортепіанною музикою, здебільшого, захоплюються не люди Заходу, а люди Сходу, серед яких китайці на першому місці. Останнім часом багато молодих китайських піаністів здобули міжнародні премії, подивіться, скільки людей займається фортепіанною музикою». Сьогодні Лю Шикунь продовжує жити своєю прекрасною мрією: «…нехай музика увійде до кожного китайського дому, нехай звуки фортепіано супроводжують китайських дітей у їхньому дорослішанні та змужнінні» (Видатний піаніст Лю Шикунь, 2008).

Висновки. Отже, саме педагогічна сфера творчої діяльності Лю Шикуня, й насамперед, створення ним розгалуженої системи авторських музичних шкіл з приватною формою власності, значно сприяла становленню і розвитку масового дитячого фортепіанного виконавства в Китаї. У свою чергу, така масовість мала безпосередній якісний вплив на кадровий відбір і наступну професіоналізацію фортепіанного мистецтва, що природньо зумовило появу великої кількості молодих яскравих китайських піаністів нової генерації, які своїми творчими досягненнями в останні десятиліття впевнено заявили про себе на світовій музичній арені та сприяли становленню і подальшому розвитку високопрофесійної китайської фортепіанної школи.

Просвітницько-педагогічна сфера Лю Шикуня сформувалася на концепції створення феномену масової фортепіанної культури в Китаї через залучення як найбільшої кількості дітей до процесу навчання гри на цьому інструменті. До цих дій митця також спонукали й гуманітарні ідеї конфуціанства, спрямовані ним у площину фортепіанної педагогіки. Згідно цього фортепіанна музика, яка звучить в кожному будинку, має стати на допомогу дітям у розвитку їх особистісних якостей, зокрема розуму, мужності, естетичних почуттів та ін.

Концепція створення масової фортепіанної культури в Китаї, одним з авторів якої є Лю Шикунь, окрім залучення до музикування на цьому інструменті величезної кількості дітей і юнацтва, передбачає й інші види і сфери мистецької і комерційної діяльності, зокрема: організація і проведення різноманітних концертних заходів, як за участю самих учнів, так і з залученням відомих піаністів світового рівня; проведення відкритих уроків, майстер-класів і лекцій провідних фортепіанних педагогів і виконавців; проведення виставок-демонстрацій і продажів музичних інструментів відомих вітчизняних і зарубіжних виробників тощо.

Одним з важливих чинників розвитку приватної форми музичного навчання грі на фортепіано, що також сприяв підвищенню масовості фортепіанної культури, стала організація платних загаль-

них курсів у багатьох гуманітарних (не музичних) вишах Китаю, де кожен охочий студент міг скористатися пропозицією початкового фортепіанного навчання.

Таким чином, широкомасштабна творча діяльність Лю Шикуня у справі організації приватної форми музичної фортепіанної освіти безпосередньо та з високим результатом вплинула на становлення і розвиток масової фортепіанної культури Китаю на перетині XX–XXI століть, а з цим і на широкі мистецькі досягнення професійної фортепіанної школи в цій країні на сучасному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 邊萌。(1996). 中國鋼琴文化的形成與發展。北京。華樂出版社。181 頁.
2. Ван Ке. Просвітницька та педагогічна діяльність Лю Шикуня в контексті розвитку сучасної фортепіанної виконавської школи Китаю. *Мистецька освіта та естетичне виховання молоді: збірник матер. регіон. наук.-практ. конф.* Полтава, ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2021. С. 166–172.
3. Ван Ке. Вектори творчої діяльності Лю Шикуня в контексті фортепіанного мистецтва Китаю другої половини XX – початку XXI століть. *Культура України*. Харків, 2021. Вип. 73. С. 81–85.
4. Видатний піаніст Лю Шикунь. *Міжнародне радіо Китаю.* 2008. URL: http://ukrainian.cri.cn/141/2008/11/21/2s5889.htm
5. Видатний піаніст, великий музикант і шанований педагог – пан Лю Шикунь. *Міжнародне радіо Китаю.* 2009. URL: http://ukrainian.cri.cn/1070/2009/ll/03/ls312522.htm
6. 劉世坤 URL: http://www.baike.com/wiki/LiuShikun
7. 吴晓. (2012). “钢琴热”背景下当前儿童钢琴教育的探讨[J]. 音乐时空 №1, 57–58 頁.
8. 鋼琴藝術 URL: http://wuxizazhi.cnki.net/Magazine/GQYS200106.html.2001(6)
9. 陳愛玲。(2010). 中國鋼琴藝術史.濟南. 山東教育, 249 頁.

REFERENCES

1. 邊萌。(1996). 中國鋼琴文化的形成與發展。[Formation and development of Chinese piano culture]. 北京。華樂出版社。181頁. [Pekin: Hualle Pres. 181 s.] [in Chinese].
2. Van, Ke (2021). *Prosvitnicka ta pedagogichna diyalnist Lyu Shikunya v konteksti rozvitku suchasnoyi fortepiannoyi vikonavskoyi shkoli Kitayu* [Educational and pedagogical activities of Liu Shikun in the context of the development of the modern piano performance school in China]. *Mistecka osvita ta estetichne vihovannya molodi*: *zbirnik mater. region. nauk.-prakt. konfer.* Poltava: LNU im. T. Shevchenka. Pp. 166–172. [in Ukrainian].
3. Van, Ke (2021). *Vektori tvorchoyi diyalnosti Lyu Shikunya v konteksti fortepiannogo mistectva Kitayu drugoyi polovini XX – pochatku XXI stolit.* [Vectors of Liu Shikun’s creative activity in the context of Chinese piano art of the second half of the 20th – beginning of the 21st centuries]. *Kultura Ukrayini*. Vyp. 73. Harkiv. Pp. 81–85. [in Ukrainian].
4. *Vidatnij pianist Lyu Shikun* (2008) [Outstanding pianist Liu Shikun]. *Mizhnarodne radio Kitayu*. URL: http://ukrainian.cri.cn/141/2008/11/21/2s5889.htm [in Ukrainian].
5. *Vidatnij pianist, velikij muzikant i shanovanij pedagog – pan Lyu Shikun* (2009) [An outstanding pianist, great musician and respected teacher – Mr. Liu Shikun]. *Mizhnarodne radio Kitayu*. URL: http://ukrainian.cri.cn/1070/2009/ll/03/ls312522.htm [in Ukrainian]
6. 劉世坤 [Liu Shikun]. URL: http://www.baike.com/wiki/LiuShikun [in Chinese].
7. 吴晓. (2012). “钢琴热”背景下当前儿童钢琴教育的探讨[J]. [A discussion about the modern teaching of children to play the piano against the background of «piano fever»]. 音乐时空 №1, 57–58 頁. [Musical time and space], № 1. Pp. 57–58. [in Chinese].
8. 鋼琴藝術 [Piano art]. URL: http://wuxizazhi.cnki.net/Magazine/GQYS200106.html.2001(6) [in Chinese]
9. 陳愛玲。(2010). 中國鋼琴藝術史. [History of piano art in China]. 濟南. 山東教育, 249 頁. [Czinan: Shandong education]. 249 s. [in Chinese].

УДК 785.11:780.647.2.082.4]”19/20”(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-10

Олександр ВАСИЛЕНКО,
orcid.org/0000-0001-9507-7884
аспірант кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) aleksandrvasilenko42@gmail.com

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЖАНРУ КОНЦЕРТУ ДЛЯ БАЯНА З ОРКЕСТРОМ У СВІТОВОМУ МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ

У статті висвітлюються сучасні тенденції розвитку жанру концерту для баяна з оркестром у світовому музичному мистецтві. Окреслено становлення та розвиток цього жанру, який вже давно посів важливе місце у творчості композиторів різних країн світу. Метою дослідження є виявлення та обґрунтування провідних тенденцій розвитку жанру концерту для баяна з оркестром у музичному мистецтві кінця XX – початку XXI ст.

Визначено ключові вектори жанрової трансформації концерту для баяна з оркестром у світовому музичному мистецтві кінця XX – початку XXI ст. Обґрунтовано домінантну роль жанру концерту для баяна з оркестром у баянно-акордеонному мистецтві на зламі XX–XXI століть. Доведено значущість цього жанру як цілісного масштабного явища у світовому музичному просторі сьогодення. Охарактеризовано творчі пошуки сучасних композиторів різних країн у жанровій сфері баянного концерту.

Визначено провідні тенденції розвитку жанру концерту для баяна з оркестром кінця XX – початку XXI ст. Охарактеризовано загальні тенденції до органологічного оновлення й збагачення жанру (насамперед через використання чвертьтонового баяна), до широкого використання новітніх композиторських технологій та прийомів письма (зокрема сонорно-сонористичної, алеаторичної, пуантилістичної технік), а також до стильового та мовно-стилістичного розмаїття. Розкрито значення неофольклорних і естрадно-джазових тенденцій сучасного розвитку жанру.

Виявлено шляхи органологічного оновлення жанрової сфери концерту для баяна з оркестром сучасними композиторами через використання інноваційних музичних інструментів, а також інструментів окремих етносів.

Визначено роль мистецьких пошуків у сфері мікрохроматики та чвертьтоновості у сучасній репрезентації жанру концерту для баяна з оркестром у творчості композиторів початку XXI ст. Висвітлено, що вагомою складовою сучасних процесів жанрового переосмислення концерту для баяна з оркестром є суттєва актуалізація його подвійних і потрійних жанрових моделей, а також творчі новації у сфері ансамблевого діалогу.

У висновках підведено загальні підсумки дослідження.

Ключові слова: *музичне мистецтво, баянно-акордеонне мистецтво, баян, концерт, композитор, жанр, стиль.*

Oleksandr VASYLENKO,
orcid.org/0000-0001-9507-7884
Postgraduate student at the Department of Theory and History of Music
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) aleksandrvasilenko42@gmail.com

DEVELOPMENT TENDENCIES OF THE CONCERT GENRE FOR ACCORDION WITH ORCHESTRA IN WORLD MUSICAL ART THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

The article highlights the current trends in the development of the genre of concerto for accordion with orchestra in world music. The formation and development of this genre, which has occupied an essential place in the work of composers of different countries of the world for long time, has been outlined. The purpose of the study is to identify and substantiate the leading trends in the development of the genre of accordion concerto with orchestra in the musical art of the late 20th – early 21st centuries.

The key vectors of the genre transformation of the accordion concerto with orchestra in the world music art of the late 20th – early 21st centuries have been determined. The dominant role of the concerto genre for accordion with orchestra in the accordion-accordion art at the turn of the 20th-21st centuries has been substantiated. The significance of this genre as a whole large-scale phenomenon in the world music space of today has been proven. The creative searches of modern composers of different countries in the genre field of the accordion concerto have been characterized.

The leading trends in the development of the concerto genre for accordion with orchestra of the late 20th and early 21st centuries have been identified. The general trends towards the organological renewal and enrichment of the genre (primarily through the use of the quarter-tone accordion), the wide use of the latest compositional technologies and writing techniques (in particular sonorous-sonoristic, aleatoric, pointillistic techniques), as well as stylistic and linguistic-stylistic diversity are characterized. The importance of neo-folkloric and pop-jazz trends in the modern development of the genre has been revealed.

Ways of organological renewal of the genre field of concerto for accordion with orchestra by modern composers through the use of innovative musical instruments, as well as instruments of individual ethnic groups, have been revealed.

The role of artistic research in the field of microchromatics and quarter-tones in the modern representation of the genre of accordion concerto with orchestra in the work of composers of the beginning of the 21st century has been determined. It is highlighted that an important component of the modern processes of genre rethinking of the concerto for accordion with orchestra is the significant actualization of its double and triple genre models, as well as creative innovations in the field of ensemble dialogue.

The general results of the study have been summarized in the conclusions.

Key words: *musical art, accordion art, accordion, concerto, composer, genre, style.*

Постановка проблеми. Жанр концерту для баяна з оркестром посідає важливе місце у баянно-акордеонному мистецтві. Саме на цьому жанрі – одному з найскладніших, зосереджують свою увагу багато композиторів та виконавців у всьому світі. Підвищений інтерес митців до концерту для баяна з оркестром, його сучасна актуалізація призвели до суттєвих стильових та мовно-композиційних трансформацій цієї жанрової сфери, яка упродовж останніх десятиріч стає певною лабораторією авангардних концепцій та пошуків. Так, зокрема, на початку XXI ст. в межах даного жанру композитори часто звертаються до мікрохроматики (через використання чвертьтонової темперації), наслідком чого стала поява чималої кількості концертів для чвертьтонового баяна з оркестром. Отже, актуальність запровадженого дослідження зумовлена надзвичайно динамічним розвитком концерту для баяна з оркестром у музичному просторі кінця XX – початку XXI ст. у композиторській та виконавській площинах, а також нагальною потребою наукового обґрунтування сучасних тенденцій та векторів еволюції жанру.

Аналіз досліджень. У сучасному українському музикознавстві існує доволі багато досліджень, присвячених різним аспектам функціонування жанру концерту. При цьому обґрунтування жанрової специфіки концерту тісно пов'язано з проблемами ансамблевості та діалогу.

Однією з найґрунтовніших праць, присвячених цій проблематиці, є докторська дисертація І. Польської «Камерний ансамбль: теоретико-культурологічні аспекти» (Польська, 2003), в якій зокрема визначено сутність феномену ансамблевості, розкрито комунікативну специфіку концертування з оркестром та визначено його провідні жанрові моделі. Особливості композиторської інтерпретації концертного жанру в творчості окремих митців XIX та XX ст. охарактеризовано у кандидатських дисертаціях М. Веремйової «Фортепіанні концерти Ф. Мендельсона-Бартольді та романтичний Gesamtkunstwerk» (Веремйова, 2012), О. Кріпак «Концертно-фортепіанний стиль А. Караманова (на матеріалі трьох концертів для фортепіано з оркестром)» (Кріпак, 2012), Г. Стахевич «Фортепіанний концерт у контексті стильових процесів першої третини XIX століття (на матеріалі творчості Й. Н. Гуммеля, І. Мошелеса та Ф. Риса)» (Стахевич, 2019), тощо. Питання діалогу у жанрі концерту розглядаються зокрема у статті І. Бурган «Теорія діалогу як засіб дослідження концерту для двох фортепіано з оркестром» (Бурган, 2018), де окреслено теоретичні аспекти діалогічності та їхні прояви у жанрі подвійного інструментального концерту.

Чимало досліджень українських науковців присвячено проблематиці баянно-акордеонного мистецтва, у тому числі питанню розвитку жанру концерту для баяна з оркестром. Серед них – праці Є. Іванова «Академічне баянно-акордеонне мистецтво України (історичний аспект)» (Іванов, 1995), А. Сташевського «Нариси з історії української музики для баяна» (Сташевський, 2006), Г. Голяки «Камерна музика з баяном Володимира Зубицького в контексті сучасного баянного виконавства» (Голяка, 2007) В. Марченко «Еволюція акордеонного мистецтва: історичний аспект» (Марченко, 2014), Н. Башмакової та В. Мушинського «Концерт для баяна з оркестром № 1 Анатолія Гайденка: аспекти композиторської інтерпретації жанру», (Башмакова, Мушинський, 2017) В. Самолюка, О. Лузана «Баян в контексті музичної культури XX століття» (Самолюк, Лузан, 2017), А. Стадника «Акордеон в аспекті культурно-мистецьких концепцій Німеччини: історіографія питання» (Стадник, 2017) та «"Концерт" у системі жанрових апробацій інструментального мистецтва (на прикладі баянного та акордеонного виконавства)» (Стадник, 2019), Д. Решетника

«Особливості використання тембрового потенціалу акордеона в творах датських композиторів XX століття» (Решетник, 2020). Згадані праці сприяють висвітленню ґенези та розвитку жанру концерту для баяна з оркестром, його жанрової стилістики, а також окресленню шляхів композиторських пошуків у зазначеній сфері.

Питанням специфіки втілення чвертьтоновості у баянно-акордеонному мистецтві присвячено статтю дослідника Велі Куджала (Veli Kujala) «Quarter tone accordion» (Куджала, 2013). Автор дослідження розкриває особливості конструкції чвертьтонового баяна та шляхи реалізації цього інструменту в сучасних концертах для чвертьтонового баяна з оркестром, що надає теоретичне підґрунтя для мистецтвознавчого осмислення жанрової специфіки концерту для чвертьтонового баяна з оркестром.

Мета статті полягає у виявленні та обґрунтуванні провідних тенденцій розвитку жанру концерту для баяна з оркестром у музичному мистецтві кінця XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Баянно-акордеонне мистецтво посідає надзвичайно важливе місце у сучасному музичному середовищі та є об'єктом інтересу значної кількості композиторів та виконавців, підтвердженням чого слугує досить чималий перелік різних за форматом фестивалів та конкурсів[1] за участі баяна (акордеону), що відбуваються на теренах України та у країнах Європи, Америки, Азії. Вагомим свідченням значущості даної мистецької царини є звернення до виконавського і звуковиражального тембрового спектру баяна (акордеону) багатьох визначних композиторів зі світовим ім'ям, серед яких – Генрі Коуелл, Пол Крестон, Арне Нордгейм, Оле Шмідт, Вацлав Троян, Матті Мурто, Юкка Тіенсуу, Володимир Зубицький, Володимир Рунчак, Віктор Власов, Анатолій Гайденко, Микола Чайкін та ін. Творчий внесок цих митців суттєво вплинув на розвиток баянно-акордеонної музики та музичної культури загалом. Варто відмітити також, що хоча органологічне становлення баяна (акордеону) загалом завершилося у другій половині XX ст., процеси оновлення та трансформації цих інструментів мають місце і в теперішній час. Цікавою демонстрацією цього є наявність у сучасному баянно-акордеонному мистецтві помітної тенденції до органологічного вдосконалення баяна (акордеону), яскраво представленої створенням та активним використанням чвертьтонового баяна (Куджала, 2013). Саме ці риси сучасного розвитку баянно-акордеонної музики особливо виразно та блискуче відобразилися у жанрі концерту для баяна з оркестром.

Концерт для баяна з оркестром є репертуарною кульмінацією, домінантою баянно-акордеонного мистецтва як його наймасштабніший жанр і водночас найвищий щабель виконавської майстерності баяніста. Жанрові принципи концерту обумовлені його феноменологічною та комунікативною специфікою, пов'язаною з характером рольової взаємодії між солістом та оркестром. Соліст, роль якого в концерті є винятковою, має конкурувати з оркестром, демонструючи неповторну віртуозність.

Попри відносно короткий історичний період існування жанру концерту для баяна (акордеону) з оркестром, його репертуарний доробок вражає своїми кількісними та якісними досягненнями і різноманіттям. Народженням цього жанру відбулося у 1935 р., з якого розпочинається його бурхливий та стрімкий розвиток (Стадник, 2018: 63). Жанр концерту для баяна (акордеону) з оркестром одразу зайняв домінантну позицію у жанровій ієрархії баянно-акордеонного мистецтва та досить швидко посів значне місце в академічному мистецькому просторі.

Важливою віхою в розвитку жанру стало створення у 1940 р. німецьким композитором Хуго Германом першого у західноєвропейській музичній практиці «двохчастинного концерту для баяна чи акордеона g-moll із струнним оркестром чи оркестром гармонік і двома литаврами ad libitum» (Марченко, 2014: 146). Пізніше Х. Герман неодноразово звертається до жанру концерту для баяна або акордеона з оркестром, створивши надзвичайно важливі для його подальшого розвитку твори як для одного, так і для двох солюючих інструментів (Стадник, 2017: 344). Серед них назвемо, зокрема, концерти для баяна або акордеона з оркестром: «другий концерт» (1949), «подвійний концерт для баяна (акордеона) і арфи» («Doppelkonzert», 1951) (Стадник, 2017: 344), тощо. Хуго Герман увійшов в історію як один із

[1] Серед фестивалів варто назвати: «Київ Акордеон Фест» / "Kyiv Accordion Fest" (Київ, Україна), «Місто Кастельфідардо» / "Citta di Castelfidardo" (Кастельфідардо, Італія), «Акордеоні» / "Akkordeonale" (Дортмунд, Німечина), «Фестиваль баяна Котаті» / "Cotati Accordion Festival" (Котаті, США), «Міжнародний фестиваль акордеонного мистецтва в Китаї, Шеньчжень Баоань» / "China Shenzhen Bao'an International Accordion Art Festival" (Шеньчжень, Китай); міжнародні конкурси: «Кубок світу, міжнародний конкурс акордеоністів» / "Coupe Mondiale International Accordion Competition", «Міжнародний конкурс акордеоністів у Клінгенталі» / "Internationaler Akkordeonwettbewerb Klingenthal" (Клінгенталь, Німеччина), «Акордеон стар інтернешнл» / "Accordion Star International" (США), «Міжнародний конкурс акордеоністів міста Ланчано» / "Citta di Lanciano International Accordion Competition" (Ланчано, Італія) та ін.

основоположників професійної баянно-акордеонної літератури, котрий зробив суттєвий внесок у розвиток концертного жанру.

Починаючи з середини XX століття починається поступовий процес ускладнення баянного концерту, зумовлений як внутрішньою еволюцією жанру, так і впливом новітніх композиторських технік (Самолюк, 2017: 332). Першим та водночас показовим зразком концертного жанру даного періоду можна вважати «Симфонічну фантазію та алегро» для баяна з симфонічним оркестром ор. 20 Оле Шмідта (1958), написану для багатотембрового готово-виборного баяна, який суттєво розширював виконавські можливості соліста (Решетник, 2020: 35). Жанр концерту для баяна насичується новітніми композиторськими техніками, авангардними течіями та напрямками, а також пошуком нових музичних тембрів. Саме ці фактори стимулювали переосмислення багатьма композиторами другої половини XX ст. ролі даного жанру в контексті баянної творчості та появу нових ідей щодо композиції та органологічних особливостей баянних концертів.

Отже, еволюція жанру концерту для баяна (акордеону) з оркестром значною мірою відбувалася за рахунок стильових пошуків та використання новітніх композиторських технік, прийомів і жанрових мікстів. Яскравим проявом активізації таких тенденцій у музичному мистецтві сучасності є новітні концерти для баяна з оркестром, написані на межі XX–XXI ст..

Період кінця XX століття у баянно-акордеоному мистецтві ознаменувався створенням великої кількості композицій у досліджуваному жанрі. Переконливим свідченням цього є, зокрема, опублікований у присвяченій баянно-аккордеонному мистецтву збірці *Modern Accordion Perspectives* (Jacomucci, 2014) список найбільш популярних концертів для баяна (акордеону) з оркестром, написаних у період 1990–2010 років, котрий налічує понад 60 творів (Jacomucci, 2014). Зазначимо, що в українській музикології дотепер загалом немає спеціальних наукових досліджень, присвячених аналізу даних творів, при цьому лише окремі із них, такі як «Россініана» (1994) Володимира Зубицького (Україна), “Opale concerto” (1996) Рішара Гальяно (Франція), “Spiriti” (2005) Юка Тіенсуу (Фінляндія), “Velinikka” (2008) Сампо Хаапамякі (Фінляндія), хоча б епізодично ставали об’єктом зацікавленості музикознавців.

На значну увагу дослідників і виконавців заслуговують також концерти для баяна з оркестром, написані протягом 10–20-х років XXI ст. Серед них доречно назвати: «Концерт для акордеону, гітари та струнного оркестру» (2012) Паоло Уголетті (Італія), «Тіні» (“Shadows”) для шена, акордеона та симфонієти (2013) Лі-Юнг Ву (Тайвань), концерт «Зеніт» для баяна та камерного оркестру (2014) Енріко Блатті (Італія), «Баян-бенд» для баяна та джаз-оркестру (2014) Віктора Власова (Україна), «Концерт для баяна з оркестром» (2017) Кшиштофа Пендерецького (Польща), «Концерт для двох акордеонів та струнного оркестру» (2018) Анни Сови (Польща), концерт «Проти. Стояв» для акордеона та симфонічного оркестру (2019) Петра Махайдіка (Польща), «Концерт між» (“Concerto in between”) для чвертьтонового баяна та струнного оркестру (2022) Миколи Майкусяка (Польща), «Вузли і дуги» (“Nodes and Arcs”) для чвертьтонового баяна та інструментального бенду (2023) Аршія Самсамінія (Іран) та ін.. Попри молодий вік зазначених композицій, вони завдяки високій художній цінності вже стали об’єктами виконавської та слухацької зацікавленості. Отже, жанр концерту для баяна з оркестром, яскраво представлений у творчості багатьох композиторів усього світу посідає поважне та помітне місце у сучасному баянно-акордеонному мистецтві кінця XX – початку XXI ст..

Важливе місце в контексті розвитку баянного концерту посідає активна мистецька діяльність сучасної плеяди молодих композиторів: іранського композитора Аршія Самсамінія, польської композиторки Анни Сови, фінського композитора Сампо Хаапамякі, польського композитора Микола Майкусяка, тайванської композиторки Лі-Юнг Ву. Завдяки їх творчій діяльності даний жанр набуває нових органологічних модифікацій та оновлень. Зазначимо, що «у пошуках оригінальних тембрових сполучень композитори звертаються до національних музичних інструментів, а також інноваційних ідей, що активно імплементуються в баянно-акордеонних концертах цих авторів» (Василенко, 2023: 341).

Особливу роль у баянно-акордеонному мистецтві сьогодення посідає адаптація мікрохроматичної темперації на баяні, у першу чергу в сфері проекції на цьому інструменті чвертьтонової темперації. Створення та конструювання чвертьтонового баяна відкрило нові мистецькі горизонти, що переконливо реалізувалися у жанровій моделі концерту для чвертьтонового баяна з оркестром, кращі зразки якої по праву посідають авангардне місце у баянно-акордеонному мистецтві початку XXI ст. Яскравими прикладами цієї тенденції є концерт для чвертьтонового баяна та камерного оркестру “Velinikka” (2008) та подвійний концерт “Conception” для чвертьтонового баяна та

чвертьтонової гітари з оркестром (2012) Сампо Хаапамякі, концерт для чвертьтонового баяна та оркестру «Anomal Dances» (2015) Юка Тіенсуу, концерт для чвертьтонового баяна та камерного оркестру «Concerto in between» (2022) Микола Майкусяка, тощо. Слід відмітити, що звернення до чвертьтоновості як явища є надзвичайно перспективним для оновлення жанру концерту для баяна з оркестром та загалом баянно-акордеонного мистецтва XXI ст. не тільки у композиторській та виконавській, але також і в музикознавчій площині.

На сучасному етапі розвитку жанру концерту для баяна з оркестром зберігаються й отримують нові якості притаманні композиторській творчості XX–XXI ст. неофольклорні тенденції, які загалом є традиційними для баянно-акордеонного мистецтва. Імплементація фольклору різних країн та народів у поєднанні з новітніми мистецькими пошуками у річищі музичної мови та композиції знайшла своє віддзеркалення й у концертному жанрі. зокрема в сучасних концертах для чвертьтонового баяна з оркестром. Одним з яскравих втілень цієї тенденції є Концерт для чвертьтонового баяна та симфонічного оркестру № 1 датського композитора Суне Кельстера. Світова прем'єра цього твору, написаного у 2021 р., відбулася в тому ж році у каїрському оперному театрі (соліст – датський баяніст Б'ярке Паулі Могенсен). Концерт складається з 3 частин, кожна із яких наповнена близькосхідними народними ладами, яким властива мікрохроматична темперація. Тож неофольклористичний напрям, постійно оновлюючись, залишається одним з провідних у сучасному бутті жанру концерту для баяна з оркестром, розкриваючи нові горизонти його розвитку.

Розглядаючи стильові та мовно-стилістичні особливості баянних концертів початку XXI ст., можна відмітити значне різноманіття композиторських стилів, технік та прийомів. Будучи репрезентованим практично в усіх стильових напрямах (неокласичному, неоромантичному, естрадно-джазовому тощо) та різноманітних техніках композиції й манерах композиторського письма (сонорно-сонористичних, пуантилістичних, алеаторних тощо), досліджуваний жанр завдяки своїй універсальності та багатовимірності посідає чільне місце у сучасному баянно-акордеонному мистецтві. У зазначеному стильовому та мовно-стилістичному розмаїтті особливе місце належить баянним концертам, створеним у сонорно-сонористичних та алеаторичних техніках композиції.

Одним із яскравих прикладів використання таких технік у даному жанрі є концерт для баяна з оркестром «Блок № 11» (2019) іранського композитора Аршія Самсамінія, присвячений пам'яті жертв концентраційного табору Аушвіц (Польща) за часів Другої світової війни. Втілюючи художню ідею цього твору, митець «звертається до сонористичної та стохастичної технік, застосування яких підсилює трагічність та експресивність заявленої композиції» (Василенко, 2022: 183–184). Алеаторну та сонорно-сонористичну техніки композиторського письма також активно використовує у своєму Концерті для баяна із струнними оркестром (2018) композиторка Анна Сова.

Серед важливих тенденцій сучасного розвитку жанру концерту для баяна з оркестром варто також назвати звернення композиторів до естрадно-джазової стилістики. Цей стильовий напрям широко представлений у творчості багатьох композиторів світу чималою кількістю музичних композицій. Слід зазначити, що даний сплеск композиторського інтересу до зазначеної сфери обумовлений вагомою ролю позаакадемічного мистецтва у сучасній музичній культурі, тісною взаємодією естрадної, джазової та масової музики, їх поліваріативністю, а також особливостями жанрової реалізації. Зауважимо, що значний внесок до розвитку естрадно-джазового напряму в жанрі концерту для баяна з оркестром здійснили українські композитори. Так, наприклад, концерти «Россініана» для баяна й камерного оркестру Володимира Зубицького (1994), "Concertino ritmico" для баяна з камерним оркестром Ігоря Гайденка (2009), «Концерт баян-бенд» для баяна та джаз-оркестру Віктора Власова (2014) та ін., попри свій доволі молодий вік, вже стали невід'ємною складовою репертуару сучасних баяністів. Тож слід зазначити, що тяжіння до естрадно-джазової стилістики є однією із помітних стильових векторів сучасного розвитку даного жанру.

Важливою ознакою сучасного розвитку досліджуваного жанру є специфіка проявів ансамблевості, ансамблевої взаємодії соліста (або солістів) з оркестром. Особливим аспектом цієї проблематики є визначення жанрових особливостей ансамблевої взаємодії у подвійних та потрійних концертах. Розглядаючи музикознавчу думку щодо ансамблевої взаємодії у цих жанрових модифікаціях інструментального концерту, варто зазначити, що дане питання останнім часом досить активно досліджується у науковому середовищі. Оскільки подвійний концерт з оркестром включає в себе більш складні ансамблеві взаємозв'язки, котрі відображаються, з одного боку, діалогом солістів та оркестру, а з іншого – дуетом солістів, тому необхідно зауважити, що даний жанр уосо-

блює собою комплементарну композиційну та виконавську побудову.

Зазначимо, що дослідницький напрям у музикознавстві, пов'язаний з проблематикою ансамблю загалом, у тому числі зі специфікою ансамблевості як такої та особливостями її проявів в усіх виконавських жанрах (сольних, ансамблевих, оркестрових та концертних), був започаткований відомою українською вченою І. Польською, наукову концепцію якої віддзеркалено насамперед у її докторській дисертації «Камерний ансамбль: теоретико-культурологічні аспекти» (Польська, 2003), Деякі питання ансамблевого діалогу у жанрі інструментального концерту висвітлюються також у працях дослідників І. Бурган (Бурган, 2018), М. Веремйової (Веремйова, 2012), О. Кріпак (Кріпак, 2012), Г. Стахевич (Стахевич, 2019) та ін. Зауважимо, що розгляд питань діалогу та ансамблевості у зазначених дослідженнях відбувається загалом на матеріалі фортепіанної та камерно-ансамблевої музики, тоді як у сфері баянно-акордеонного мистецтва (зокрема в жанрі концерту для баяна з оркестром) дотепер ще немає музикознавчих праць, спеціально присвячених розкриттю особливостей ансамблевості та діалогічності. Тож осягнення специфіки діалогічності у жанрі концерту для баяна з оркестром є важливим завданням вітчизняної музикології.

Як зазначає І. Бурган у статті, присвяченій питанням діалогу у концерті для двох фортепіано з оркестром, «побічна важливість цього жанру пов'язана, по-перше, з тим, що цей жанр представлений у композиторській творчості значно меншою кількістю творів, в порівняні наприклад, з концертом для одного фортепіано з оркестром, по-друге, доля подвійного концерту в історичній ретроспективі склалася так, що періодом його найбільшої затребуваності стало XX століття» (Бурган, 2018: 58). Дані тенденції не є винятком і у подвійних та потрійних формах концерту для баяна (акордеону) з оркестром, оскільки ці жанрові моделі баянного концерту є відносно молодими та не можуть поки що похизуватися значною кількістю композицій.

Варто відмітити, що саме звернення митців до подвійних та потрійних жанрових моделей концерту для баяна з оркестром, яке все частіше спостерігається в останні десятиріччя, є цікавою ознакою сучасного розвитку цього жанру (Василенко, 2023: 341). Якщо у XX ст. жанр баянного концерту з оркестром був здебільшого репрезентований як концерт для одного солюючого інструменту, то на початку XXI ст. все динамічніше відбувається створення композиторами подвійних та потрійних концертів за участі баяна.

Композитори теперішньої доби, шукаючи нові темброві комбінації, часто поєднують досить різні за акустичними властивостями і звуковидобуванням музичні інструменти, створюючи нові ансамблеві взаємозв'язки та інтерконекції як між самими солюючими партіями, так і між партіями солістів, з одного боку, та оркестру з іншого. Дані тенденції яскраво втілені зокрема у таких творах, як Подвійний концерт для звичайного та чвертьтонового баянів з камерним оркестром (2010) Йоахіма Шнайдера, Концерт для баяна, гітари та камерного оркестру (2012) Пауло Уголетті, Концерт для баяна, шену та камерного оркестру (2013) Лі-Юнг Ву, Концерт для двох баянів та камерного оркестру (2018) Петрі Махайдіка, та інші. Втім, слід відмітити, що, незважаючи на активний композиторський та виконавський інтерес до подібних жанрових моделей, на даний момент у музичній науці ще немає достатньої кількості праць, присвячених тлумаченню жанрової специфіки (зокрема, ансамблевої) та типологічних властивостей подвійних і потрійних концертів за участі баяна.

Висновки. Жанр концерту для баяна з оркестром посідає домінантне місце у баянно-акордеонному мистецтві на зламі XX–XXI століть. Саме на даній жанровій сфері зосереджено значну увагу великої кількості сучасних композиторів в усьому світі.

У контексті дослідження сучасних тенденцій розвитку жанру концерту для баяна з оркестром розглянуто зокрема творчі пошуки композиторів молодої генерації в сфері мистецьких концепцій та новітніх композиторських технік, які значно розширюють поле можливостей жанру баянного концерту.

Одними з провідних тенденцій розвитку жанру концерту для баяна з оркестром кінця XX – початку XXI ст. є загальні тенденції до 1) органологічного оновлення й збагачення (значною мірою репрезентовані мистецькими пошуками у сфері чвертьтоновості), 2) широкого використання новітніх композиторських технологій та прийомів письма (зокрема сонорно-сонористичної, алеаторичної, пуантилістичної технік), 3) стильового та мовно-стилістичного розмаїття, в якому особливу роль відіграють 4) неофольклорні та 5) естрадно-джазові тенденції. Вагомою складовою сучасних процесів жанрового переосмислення концерту для баяна з оркестром є також суттєва актуалізація його подвійних і потрійних жанрових моделей.

Сучасні органологічні пошуки, яскраво представленні у проектуванні та творчому використанні чвертьтонового баяна, спрямовані на активізацію оригінальних композиторських задумів та інновацій у цьому річищі. Важливим результатом цього процесу є поява упродовж останніх десятиріч чималої кількості концертів для чвертьтонового баяна з оркестром. Суттєвими і перспективними є також творчі новації сучасних митців у сфері ансамблевого діалогу у подвійних та потрійних жанрових моделях концерту для баяна з оркестром, які все частіше з'являються в нашу добу.

Жанру концерту для баяна з оркестром початку XXI ст. властиві універсалізм та багатогранність, стильова, мовно-стилістична та композиційна багатовекторність. Зазначимо зокрема, що тенденції до активного розвитку неофольклорного і естрадно-джазового напрямів у досліджуваній жанровій сфері яскраво представлені в концертах для баяна з оркестром українських композиторів.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що провідні тенденції сучасного буття жанру концерту для баяна з оркестром відкривають нові горизонти його, а також розвитку сучасного баянно-акордеонного мистецтва.

Перспективними напрямами подальших досліджень є поглиблене вивчення питань, пов'язаних зі специфікою чвертьтонового баяна, подвійних і потрійних баянних концертів, а також узагальнення творчих здобутків композиторів різних країн у жанрі концерту для баяна з оркестром.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Башмакова Н. В., Мушинський В. В. Концерт для баяна з оркестром № 1 Анатолія Гайденка: аспекти композиторської інтерпретації жанру. *Музикознавча думка Дніпропетровщини*. 2017. Вип. 13. С. 5–15.
2. Бурган І. О. Теорія діалогу як засіб дослідження концерту для двох фортепіано з оркестром. *Магістеріум НаУКМА*. 2018. №. 71. С. 55–60.
3. Василенко О. С. Художньо-стильові пошуки сучасних азійських композиторів у жанрі концерту для баяна з оркестром. *Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 10 лист. 2022 р. Київ, 2022. С. 183–184.
4. Василенко О. С. Трансформації жанру концерту для баяна з оркестром у творчості композиторів початку XXI ст.. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-теор. конф. молодих учених., м. Харків, 20–21 квітня 2023 р. Харків, 2023. С. 340–341.
5. Веремйова М. М. Фортепіанні концерти Ф. Мендельсона-Бартольді та романтичний Gesamtkunstwerk : автореф. дис. … канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Харків, 2012. 18 с.
6. Голяка Г. П. Камерна музика з баяном Володимира Зубицького в контексті сучасного баянного виконавства. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. Харків, 2007. Вип. 16. С. 247–260.
7. Іванов Є. О. Академічне баянно-акордеонне мистецтво України (історичний аспект) : автореф. дис. … канд. мистецтвознавства. Київ, 1995. 17 с.
8. Кріпак О. Л. Концертно-фортепіанний стиль А. Караманова (на матеріалі трьох концертів для фортепіано з оркестром) : автореф. дис. … канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Харків, 2012. 20 с.
9. Марченко В. В. Еволюція акордеонного мистецтва: історичний аспект. *Альманах Культура і Сучасність*. 2014. №. 2. С. 142–147.
10. Польська І. І. Камерний ансамбль: теоретико-культурологічні аспекти : автореф. дис. … д-ра мистецтвознавства : 17.00.03. Київ, 2003. 35 с.
11. Решетник Д. С. Особливості використання тембрового потенціалу акордеона в творах датських композиторів XX століття. *World Science*. 2020. № 5 (57), Vol. 3. P. 33–39.
12. Самолюк В. М., Лузан О. В. Баян в контексті музичної культури XX століття. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 331–335.
13. Стадник А. М. Акордеон в аспекті культурно-мистецьких концепцій Німеччини: історіографія питання. *Young Scientist*. 2017. № 10 (50). С. 343–348.
14. Стадник А. М. «Концерт» у системі жанрових апробацій інструментального мистецтва (на прикладі баянного та акордеонного виконавства). *Імідж сучасного педагога.* 2019. № 1 (184). С. 62–64.
15. Стахевич, Г. О. Фортепіанний концерт у контексті стильових процесів першої третини XIX ст. (на матеріалі творчості Й. Н. Гуммеля, І. Мошелеса та Ф. Риса). : автореф. дис. … канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Суми, 2019. 20 с.
16. Сташевський А. Я. Нариси з історії української музики для баяна. Луганськ : Поліграфресурс, 2006. 152 с.
17. Kujala V. Quarter tone accordion. *Modern accordion perspectives*/ed. by Claudio Jacomucci. 2013. Vol. № 1 P. 19–21.
18. Modern accordion perspectives: critical selection of accordion works composed between 1990 and 2010 / Ed. by Claudio Jacomucci. 2014. Vol. № 2. 70 p.

REFERENCES

1. Bashmakova N., Mushynskyi V. (2017). *Kontsert dlia baiana z orkestrom № 1 Anatoliia Haidenka: aspekty kompozytorskoi interpretatsii zhanru* [Concerto for accordion with orchestra No. 1 by Anatoliy Haydenko: aspects of the composer's interpretation of the genre]. *Muzykoznavcha dumka Dnipropetrovshchyny*. Vyp. 13. Pp. 5–15. [in Ukrainian].

2. Burhan I. (2018). *Teoriia dialohu yak zasib doslidzhennia kontsertu dlia dvokh fortepiano z orkestrom* [Dialogue theory as a means of researching the concerto for two pianos with orchestra]. *Mahisterium NaUKMA*. №. 71. Pp. 55–60. [in Ukrainian].

3. Vasylenko O. (2022). *Khudozhno-stylovi poshuky suchasnykh aziiskykh kompozytoriv u zhanri kontsertu dlia baiana z orkestrom* [Artistic and stylistic explorations of modern Asian composers in the genre of concerto for accordion with orchestra]. *Kulturni ta mystetski studii XXI stolittia : naukovo-praktychne partnerstvo* : *materialy III Vseukr. nauk.-prakt. konf*. Kyiv. Pp. 183–184. [in Ukrainian].

4. Vasylenko O. (2023). *Transformatsii zhanru kontsertu dlia baiana z orkestrom u tvorchosti kompozytoriv pochatku XXI st.* [Transformations of the concert genre for accordion with orchestra in the work of composers of the beginning of the 21 st century]. *Kultura ta informatsiine suspilstvo XXI stolittia* : *materialy mizhnar. nauk.-teor. konf. molodykh uchenykh*. Kharkiv. Pp. 340–341. [in Ukrainian].

5. Veremiova M. (2012). *Fortepianni kontserty F. Mendelsona-Bartoldi ta romantychnyi Gesamtkunstwerk* [Piano concerts of F. Mendelssohn-Bartholdi and romantic Gesamtkunstwerk] : *avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.03*. Kharkiv. 18 s. [in Ukrainian].

6. Holiaka H. (2007). *Kamerna muzyka z baianom Volodymyra Zubytskoho v konteksti suchasnoho baiannoho vykonavstva* [Chamber music with accordion by Volodymyr Zubytsky in the context of contemporary accordion performance]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*. Vyp. 16. Pp. 247–260. [in Ukrainian].

7. Ivanov Ye. (1995). *Akademichne baianno-akordeonne mystetstvo Ukrainy (istorychnyi aspekt)* [Academic accordion art of Ukraine (historical aspect)] : *avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva*. Kyiv. 17 s. [in Ukrainian].

8. Kripak O. (2012). *Kontsertno-fortepiannyi styl A. Karamanova (na materiali trokh kontsertiv dlia fortepiano z orkestrom)* [A. Karamanov's concert-piano style (on the material of three concertos for piano and orchestra)] : *avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.03*. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian].

9. Marchenko V. (2014). *Evoliutsiia akordeonnoho mystetstva: istorychnyi aspect* [Evolution of accordion art: historical aspect]. *Almanakh Kultura i Suchasnist*. №. 2. Pp. 142–147. [in Ukrainian].

10. Polska I. (2003). *Kamernyi ansambl: teoretyko-kulturolohichni aspekty* [Chamber ensemble: theoretical and cultural aspects]. : *avtoref. dys. ... d-ra mystetstvoznavstva : 17.00.03*. Kyiv. 35 s. [in Ukrainian].

11. Reshetnyk D. (2020). *Osoblyvosti vykorystannia tembrovoho potentsialu akordeona v tvorakh datskykh kompozytoriv XX stolittia* [Peculiarities of using the timbre potential of the accordion in the works of Danish composers of the 20th century]. *World Science*. № 5 (57), Vol. 3. Pp. 33–39. [in Ukrainian].

12. Samoliuk V., Luzan O. (2017). *Baian v konteksti muzychnoi kultury XX stolittia* [Bayan in the context of the musical culture of the XX century]. *Molodyi vchenyi*. № 10. Pp. 331–335. [in Ukrainian].

13. Stadnyk A. (2017). *Akordeon v aspekti kulturno-mystetskykh kontseptsii Nimechchyny: istoriohrafiia pytannia* [Accordion in the aspect of cultural and artistic concepts of Germany: historiography of the issue]. *Young Scientist*. № 10(50). Pp. 343–348. [in Ukrainian].

14. Stadnyk A. (2019). *"Kontsert" u systemi zhanrovykh aprobatsii instrumentalnoho mystetstva* ["Concert" in the system of genre approbation of instrumental art]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*. № 1 (184). Pp. 62–64. [in Ukrainian].

15. Stakhevych, H. (2019). *Fortepiannyi kontsert u konteksti stylovykh protsesiv pershoi tretyny XIX st. (na materiali tvorchosti Y. N. Hummelia, I. Moshelesa ta F. Rysa)* [Piano concerto in the context of stylistic processes of the first third of the XIX century. (based on the works of J. N. Hummel, I. Moscheles and F. Rys)]. : *avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.03*. Sumy. 20 s. [in Ukrainian].

16. Stashevskyi A. (2006). *Narysy z istorii ukrainskoi muzyky dlia baiana* [Essays on the history of Ukrainian music for accordion]. Luhansk. : Polihrafresurs. 152 s. [in Ukrainian].

17. Kujala V. (2013). *Quarter tone accordion*. *Modern accordion* perspectives. ed. by Claudio Jacomucci. Vol. № 1. Pp. 19–21.

18. Jacomucci C. (Ed.). (2014). *Modern accordion perspectives: critical selection of accordion works composed between 1990 and 2010*. Vol. № 2. 70 p.

УДК 78.03
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-11

Оксана ГИСА,
orcid.org/0000-0003-2236-7498
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) oksana.hysa@gmail.com

МИСТЕЦЬКІ ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ ЯГЕЛЛОНСТВА У ТВОРЧОСТІ ОТТО КІНКЕЛЬДЕЯ

Мета роботи *– проаналізувати діяльність Отто Кінкельдея стосовно втілення ягеллонських засад у вибудові музикологічного відділення у Вроцлавському університеті від часу його заснування аж до сьогодення.* ***Методологія дослідження*** *полягає у застосуванні методу біографістики – для окреслення постатей діяльність Отто Кінкельдея та його послідовників. Музикознавчо-аналітичного методу – для вивчення окремої стильової типології та історіографічних надбань.* ***Наукова новизна*** *роботи полягає у висвітленні діяльності Вроцлавського університету, як осередку слов'янського образу мислення в науковій і мистецькій роботі.*

Висновки. *У статті розглянуто історію виникнення семінаріуму музикології Вроцлавському університету та його подальшу наукову діяльність. Охарактеризовано наукову діяльність відомого музиколога – професора Отто Кінкельдея. Розкрито внесок вроцлавських музикологів які й сьогодні активно розбудовують музикознавчий дискурс О. Кінкельдея, розвиваючи його в нових умовах та активно розбудовуючи музикознавчі надбання, які активно розвинуті його наступниками-львів'янами – вихованцями А. Хибінського, насамперед Г. Файхтом. Останній, як і А. Хибінський та О. Кінкельдей, був ентузіастом сучасної музики і шанувальником уродженого та сформованого як особистість в Україні польського композитора К. Шимановського. Висвітлена, специфіка музикологічної підготовки у вказаному університеті – в особі О. Кінкельдея, вихованці яких заклали основи консерваторської музикології у музичних вищих навчальних закладах Вроцлава, як осередків слов'янського образу мислення в науковій і мистецькій роботі. З'ясовано, що постійна спрямованість польських дослідників музики на поєднання науково-теоретичної і творчо-практичної мистецької діяльності, активна взаємодія із сучасними українськими музикологами сприяє розвитку та піднесенню музичної культури України та Польщі.*

Ключові слова: *Отто Кінкельдей, студент, викладач, ягеллонська ідея, музикологічна освіта.*

Oksana HYSA,
orcid.org/0000-0003-2236-7498
Candidate of Arts,
Associate Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art
Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatyuk University
(Ternopil, Ukraine) oksana.hysa@gmail.com

ARTISTIC IMPLEMENTATION OF THE IDEAS OF JAGELLONIA IN THE WORK OF OTTO KINKELDEY

The purpose of the work *is to analyze the activities of Otto Kinkeldei regarding the implementation of Jagiellonian principles in the construction of the musicology department at the University of Wroclaw from the time of its foundation until the present day.* ***The research methodology*** *consists in the application of the biographical method – to outline the activities of Otto Kinkeldei and his followers. Musicological-analytical method – for the study of a separate stylistic typology and historiographical assets.* ***The scientific novelty*** *of the work lies in highlighting the activities of the University of Wroclaw, as a center of the Slavic way of thinking in scientific and artistic work.*

Conclusions. *The article examines the history of the Wroclaw University musicology seminary and its subsequent scientific activity. The scientific activity of the famous musicologist Professor Otto Kinkeldei is characterized. The contribution of Wroclaw musicologists who are still actively developing the musicological discourse of O. Kinkeldey today, developing it in new conditions and actively developing the musicological assets, which were actively developed by his successors from Lviv – students of A. Khybinskyi, first of all, H. Faicht, is revealed. The latter, like A. Khybinskyi and O. Kinkelday, was an enthusiast of modern music and an admirer of the Polish composer K. Szymanowski, who was born and formed as a personality in Ukraine. The specificity of musicological training at the specified university is highlighted, in the person of O. Kinkeldei, whose students laid the foundations of conservatory musicology in musical higher education institutions in Wroclaw, as centers of Slavic thinking in scientific and artistic work. It was found that the constant focus of Polish music researchers on the combination of scientific-theoretical and creative-practical artistic*

activities, active interaction with modern Ukrainian musicologists contributes to the development and elevation of the musical culture of Ukraine and Poland.

Key words: *Otto Kinkelday, student, teacher, Jagiellonian idea, musicological education.*

Постановка проблеми. Упродовж 1910 рр. у Вроцлавському, університеті був створений музикологічний заклад, який згодом переріс в потужну музикологічну школу, що, спираючись на національні традиції і європейські здобутки, готували фахівців у цій галузі знань. Результатом плідної діяльності вказаного наукового центру стало виховання плеяди музикологів європейського рівня.

Музикологічні студії у Вроцлавському університеті започатковані в 1910 р., коли в ньому було відкрито семінар музикології під керівництвом Отто Кінкельдея. Сьогодні, коли організація навчального процесу все більше орієнтується на поєднання європейських здобутків з національним спадком, виникає потреба врахування досвіду діяльності кафедр музикології Вроцлавського університету довоєнного періоду як одного з джерел сучасної музикологічної освіти в Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історією становлення та розвитку кафедри музикології Вроцлавського університету займалися А. Дрожджевська (Drożdżewska, 2012: 12), М. Патер (Pater, 1997: 185), А. Угревич (Ugrewicz, 2005: 17), Г. Йенш (Jensch, 1875: 3), А. Шерінг (Schering, 1911: 250) та ін. Аналіз наукової діяльності Отто Кінкельдея подано у працях Г. С. Діксона (Dickinson, 1938: 412), С. Дж. Гроунта (Grount, 2014: 68), С. С. Сміта (Smith, 1948: 27), П. Епштейна (Epstein, 1926: 85) й інших дослідників.

Зазначена наукова проблема явно недостатньо досліджена в українському та зарубіжному музикознавстві, тому існує потреба глибшого і системного її вивчення.

Дослідження витоків і функціонування Вроцлавської школи музикології в першій половині XX ст. є актуальним, оскільки спеціальній літературі вказаний загальний показник ґенези й результатів розвитку відповідних ланок навчальних закладів аж до нашого часу недостатньо висвітлений у наукових працях українських та зарубіжних музикознавців.

Мета роботи – проаналізувати діяльність Отто Кінкельдея стосовно втілення ягеллонських засад у вибудові музикологічного відділення у Вроцлавському університеті від часу його заснування аж до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Ще у 1505 р. король Владислав II Ягеллончик планував заснувати у Бреслау (нині Вроцлав) університет, проте через протест Краківського університету цю ідею не підтримав папа Юлій II. Заклад засновано лише у 1702 р. згідно з указом австрійського імператора Леопольда I як єзуїтську академію.

Нездійснений проєкт відкриття Вроцлавського університету в XVI ст. відобразив непросту ситуацію національно-державного буття тодішньої Польщі, яка відстоювала свою державну самозначущість в оточенні наростаючої напруги міжконфесійних відносин у християнстві і національних пересічень у воєнно-політичних акціях. Кількавікове існування міста в складі Австрійської імперії (XV–XVII ст.), а згодом Пруссії (XVII–XIX ст.) – німецького державного утворення, що сформувалося на землях винищених у XV ст. балтських слов'ян і пруссів, етнічно найближчих до литовців, наклало яскраво виражений регіональний характер на культурні установлення Сілезії. З XV ст. місто називалося Бреслау, більшість його населення стало німецьким. Відродження міста як Vratislavia (Вроцлава), що заснований був князем Вратіславом, який у битві на «Собачому полі» в 1109 р. дав відсіч германській воєнній експансії, відбулося після 1945 р. Однак до того часу польська присутність проявлялася в додержуванні католицтва у віросповідних настановах населення міста, хоча німецька присутність реалізовувалася в суттєвості тут протестантської конфесії.

Ця установка на підтримування польської національної вкладеності у культурне буття міста проявилося в динаміці дат і організаційних зрушень при відкритті Бреславського університету у XIX ст. 3 серпня 1811 р., в результаті проведення реформи в галузі освіти в Пруссії та об'єднання університетів в Бреслау і Франкфурті-на-Одері, місцевий університет отримує нову назву – Сілезький університет Фрідріха-Вільгельма (Drożdżewska, 2012: 86). У ньому студенти мали змогу навчатися на п'яти факультетах: католицької теології, протестантської теології, правничому, філософському, медичному. Таким чином, в Сілезькому університеті Фрідріха-Вільгельма одночасно діяли два різні теологічні факультети (Grount, 2014: 68). Можемо зробити висновок, що освітньою спрямованістю університету було звернення до ягеллонських традицій, єдності представників різних конфесій в одному соціумі.

Після приєднання у травні 1945 р. Бреслау до Польщі і перейменування його у Вроцлав німецька професура практично повністю полишила універ-

ситет. Згідно з рішенням держав Антифашистської коаліції виселені з Бреслау німецькі фахівці були замінені польськими переселенцями із Західної України, переважно зі Львова, а також з Тернополя і Станіслава (нині Івано-Франківськ). Так, у Вроцлав переїхали зі Львова сотні колишніх співробітників бібліотеки Університету Яна Казимира й Інституту Оссолінських (Оссолінеуму). Прибулі до міста викладачі та науковці взяли під опіку будівлі і майно університету, які були дуже понищені в результаті воєнних дій. У середині 1948 р. понад 60 % викладачів університету і політехніки Вроцлава були із колишніх так званих «східних кресів» (Pater, 1997: 185).

Так історично відбулося внесення ягеллонських засад Львівського, а через нього і Краківського університетського статусу у бувший Бреславський вищий навчальний заклад. Й стали підкріплені таким чином заходи з розвитку музикологічних класів, закладені у період буття університету під егідою Пруссії.

Історія музикологічних студій у Вроцлавському (до 1945 р. – Бреславському) університеті розпочалася в 1910 р., коли в ньому було відкрито семінар музикології під керівництвом О. Кінкельдея. Це стало практичним результатом реакції на рішення тодішнього австрійського міністерства віросповідань та освіти, зважаючи на потребу наукових студій з музикології в університетському середовищі, відкрити музикологічні заклади (кафедри, інститути) в провідних університетах. Вивчення історії та теорії музики в Бреслау запроваджено після присвоєння наукового ступеня доктора філософії О. Кінкельдею за захищену в Берліні у 1909 р. музикознавчу працю «Орган та клавір у музиці XVI століття».

Пріоритетним напрямом наукової роботи кафедри була історія музики Сілезького (Шльонського) регіону (симпозіум культур німецької, польської та чесько-моравської) і методологія університетської освіти. Цей напрям склався невипадково, адже він був головним у дослідженнях керівника кафедри О. Кінкельдея. Останній займався видавничою діяльністю, належав до німецького Бахівського товариства. Він був ініціатором створення жіночого хору при університеті, а також отримав дозвіл на проведення приватних занять з музикології для жінок (Drożdżewska, 2012: 139).

23 вересня 1910 р. О. Кінкельдею було присвоєно вчене звання професора і він розпочав вести регулярні лекції з історії музики. Музикознавець відомий як засновник традицій сілезького музикознавчого дослідження, прикладом чого є його праця «Музика в Сілезії» (“Die Musik in Schlesien”), що вийшла у Лейпцигу в 1913 р.

У 1915 р. О. Кінкельдей повернувся до США. Він став «батьком американського музикознавства», оскільки в 1930 р. заснував першу в цій країні кафедру музикознавства в Корнелльському університеті в Ітаці (штат Нью-Йорк). Варто пам’ятати, що цей американсько-німецький вчений також «розповідає про вроцлавське музикознавство» (Drożdżewska, 2012: 164).

У 1915 р. надзвичайним професором музикологічного закладу в Бреславському університеті став Макс Шнайдер (1875–1967). Темою його досліджень була музика XVII ст. Він викладав в університеті історію музики та історію церковної музики, керував Бахівським товариством у місті, займався історією музики Сілезії (опублікував у співавторстві з Теодором Зібсом працю “Volkslieder mit Bildern und Weisen”, а в 1924 р. – збірник польських пісень цього регіону).

Ще одна визначна постать бреславського (вроцлавського) музикознавства – Франц Арнольд Шмітц (1893–1980). Він керував з 1929 р. Інститутом церковної музики, до якого за його ініціативою приєднався відділ шкільної музики, з 1931 р. проводив відкриті лекції на запрошення Бахівського товариства. Видатний фахівець з історії музики (насамперед бетховенолог), гуманіст, один із творців концепції дослідження історії музики як історії рецепції, він не цурався музичних питань сілезіанства.

На початку своєї педагогічної діяльності Ф. А. Шмітц читав лекції, проводив практичні заняття і семінари для всіх бажаючих філософського факультету університету: «В перші чотири семестри заняття відбувалися для всіх студентів філософського факультету. Після кількох років вчений відмовився від цієї практики» [2, с. 182]. У 1930–1939 рр. заняття проводилися з таких тем: «Історія симфонії» (I семестр 1930 р.), «Історія музичного виховання» (I семестр 1930 р.), «Середньовічна багатоголоса музика» (1930–1931 рр.), «Історія музики 16 століття» (1931–1932 рр.), «Бах і Гендель» (1931–1932 рр.; I семестр 1935 р.; I семестр 1938 р.), «Історія музики від Генделя до Моцарта» (1938–1939 рр.) (Drożdżewska, 2012: 183). У 1946 р. Ф. А. Шмітц переїхав у Німеччину, де присвятив себе організації Інституту музикознавства при нещодавно відновленому Університеті Майнца імені Йоганна Ґутенберґа.

З кінця 20-х років XX ст. було збільшено кількість співробітників. Викладацький колектив поповнили доцент Петер Епстейн (1927) і доцент Вальтер Веттер (1928). Останній з 1941 р. очолю-

вав кафедру музикології університету, досліджував музику костелу та органну музику.

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що до 1945 р. в Бреславському університеті діяв один з найкращих музикознавчих закладів Німеччини. Його керівниками були професори О. Кінкельдей, М. Шнайдер, Ф. А. Шмітц. Серед інших відомих музикознавців, які працювали у Бреслау, варто згадати П. Епштейна, Е. Кірша, Ф. Фельдмана.

Після Другої світової війни діячами вроцлавського музикознавства були Збігнєв Лібхарт (1905–1976) і Гієронім Файхт (1894–1967). Останній, як відомо, навчався у Львові в А. Хибінського [10, с. 23].

2 липня 1946 р. в Познанському університеті Г. Файхт захистив габілітаційну працю на тему «"Рондо" Фридерика Шопена». У 1946–1947 рр. він часто виступав на місцевому радіо, вів музичні програми. 1 січня 1949 р. очолив новостворену Вищу музичну школу у Вроцлаві і займав цю посаду до 31 серпня 1952 р. Під час перебування у місті був членом ради місцевого університету і членом комітету захисників миру. На цій посаді він виступив з низкою промов і дав серію інтерв'ю в пресі та на радіо. З 1947 р. розгорнув широку музичну діяльність у середніх, професійних школах (майже 80 концертів провів особисто і підготував серію лекцій для інших викладачів). У серпні 1952 р. Г. Файхт покинув Вроцлав і переїхав у Варшаву (Drożdżewska, 2012: 52).

Пріоритетним напрямом наукової роботи Г. Файхта на кафедрі музикології у Вроцлавському університеті була історія музики в Сілезії. Музиколог видав кілька праць, присвячених музичному фольклору краю: «Мелодії колядок в сілезькій народній пісні» (Вроцлав, 1947), «Музика на Шльонську» (Вроцлав, 1947), «Нижня Сілезія в піснях шльонського народу» (Вроцлав, 1948), «Музика на Шльонську» (Вроцлав, 1952) (Ugrewicz, 2005: 30).

Головним напрямом досліджень представників сучасної Вроцлавської музикологічної школи є передусім історія шльонської (сілезької) музичної традиції і проблеми сучасної аудіосфери. Музикологічну зацікавленість вроцлавських науковців можна поділити на чотири групи.

Першу групу становлять музикологи, які вивчають історію стародавньої музики, зокрема історію шльонської музичної культури (А. Дрождженська, В. Одой, Р. Пошьпєх). Представниками другої групи є вчені, які займаються дослідженням історії музики XIX–XXI ст. (С. Вєчорек, М. Голуб, М. Кула, Й. Міклашевська, З. Є. Пшерембський, Б. Раба). Представниками третьої групи є музикологи, які досліджують проблематику музичної антропології (Б. Мушкальська, В. Мурас, Р. Лосяк, Я. Копанецький). Репрезентантами четвертої групи є музикологи, котрі вивчають проблеми інтерпретології та інструментального виконавства (З. Є. Пшерембський, Г. Йоахімяк).

Це переконливо засвідчує, що вроцлавські музикологи й до сьогодні активно розбудовують музикознавчий дискурс О. Кінкельдея, розвиваючи його в нових умовах та активно розбудовуючи музикознавчі надбання, які активно розвинуті його наступниками-львів'янами – вихованцями А. Хибінського, насамперед Г. Файхтом. Останній, як і А. Хибінський та О. Кінкельдей, був ентузіастом сучасної музики і шанувальником уродженого та сформованого як особистість в Україні польського композитора К. Шимановського.

Персоніфікація музикологічної специфіки підготовки у Вроцлавському університеті – в особі О. Кінкельдея, вихованці якого заклали основи консерваторської музикології у музичних вищих навчальних закладах Польщі, їхні словацькі випускники реалізували своїм буттям культурні гени Вроцлавського університетів, як осередку слов'янського образу мислення в науковій і мистецькій роботі.

Постійна спрямованість польських дослідників музики на поєднання науково-теоретичної і творчо-практичної мистецької діяльності, активна взаємодія із сучасними українськими музикологами сприяє розвитку та піднесенню музичної культури України та Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adler G. Handbuch der Musikgeschichte. Frankfurt a. M. : Verlag-Anstalt, 1924. 53 s.
2. Adler G. Methode der musikgeschichte. Leipzig : Breitkopf & Hartel, 1919. 222 s.
3. Besseler H. Spielfiguren in der Instrumentalmusik. Jahrbuch. Leipzig, 1956. S. 13–58.
4. Dickinson G. S. Otto Kinkeldey. *The Musical Quarterly*. 1938. T. 24. № 4. P. 412–418.
5. Drożdżewska A. Życie muzyczne na Uniwersytecie Wrocławskim w XIX i I połowie XX wieku. Edukacja muzyczna – działalność naukowa – ruch koncertowy. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012. 604 s.
6. Epstein P. Max Schneider zum Abschied. *Schlesische Monatshefte*. 1926. T. 6: № 3. 174 s.
7. Grount S. J. Otto Kinkeldey. N. Grovez. T. 13. S. 611–612.
8. Grount S. J. Otto Kinkeldey. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Oxford, 2014. S. 68.
9. Jensch G. Musikgeschichte Der Start Breslau (z materiałami do pracy) w zbiorach BUW GZM, RM, 1875.

10. Pater M. Historia Uniwersytetu Wroclawskiego do roku 1918. Wroclaw, 1997. S. 185–188.
11. Riemann H. Kleines Handbuch der Musikgeschichte mit der Periodisierung nach Stilprinzipien und Formen. Siebende Auflage. Leipzig : Verlag von Breitkopf & Härtel.
12. Schering A. Das VI. Deutsche Bachfest in Breslau, ZIMG 13, 1911/1912. Z. 9. 368 s.
13. Smith C. S. Otto Kinkeldey. *Notes: Second Series 6*. 1948. T. 1. S. 27–28.
14. Ugrewicz A. Hieronim Feicht i działalność Zakładu Muzykologii Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1945–1962. Muzykologia we Wroclawiu. Wroclaw, 2005. 73 s.

REFERENCES

1. Adler, G. (1924). Handbuch der Musikgeschichte. [Handbook of Music History] Frankfurt a. M. : Verlag-Anstalt.- Frankfurt a. M. : publishing house. 53. [in German].
2. Adler, G. (1919). Methode der musikgeschichte [Method of music history] Leipzig: Breitkopf & Hartel. Leipzig: Breitkopf & Hartel. 222. [in German].
3. Besseler, H. (1956). Spielfiguren in der Instrumentalmusik. Jahrbuch. Leipzig. S. 13–58 [in German].
4. Dickinson, G. S. (1938). Otto Kinkeldey. *The Musical Quarterly*. T. 24. № 4. P. 412–418
5. Drożdżewska, A. (2012). Życie muzyczne na Uniwersytecie Wrocławskim w XIX i I połowie XX wieku. Edukacja muzyczna – działalność naukowa – ruch koncertowy [Musical life at the University of Wrocław in the 19th and first half of the 20th century. Music education – scientific activity – concert movement]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.- Wrocław: Publishing House of the University of Wrocław. 604 s. [in Polish].
6. Epstein, P. (1926). Max Schneider zum Abschied [Max Schneider farewell]. *Schlesische Monatshefte*. T. 6: № 3. Silesian monthly magazines. T. 6: № 3.174 s. [in German].
7. Grount, S. J. (1980). Otto Kinkeldey. N. Grovez. T. 13. S. 611–612.
8. Grount, S. J. (2014). Otto Kinkeldey. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Oxford, S. 68. [in English].
9. Jensch, G. (1875). Musikgeschichte Der Start Breslau (z materiałami do pracy) [Music history Der Start Breslau (z materiałami do pracy)] w zbiorach BUW GZM, RM.- in the collection of BUW GZM, RM. [in Polish].
10. Pater, M. (1997). Historia Uniwersytetu Wroclawskiego do roku 1918 [History of the University of Wroclaw until 1918]. Wroclaw, S. 185–188. Wroclaw, pp. 185–188 [in Polish].
11. Riemann, H. Kleines. Handbuch der Musikgeschichte mit der Periodisierung nach Stilprinzipien und Formen. Siebende Auflage [Handbuch der Musikgeschichte mit der Periodisierung nach Stilprinzipien und Formen. Siebende Auflage]. Leipzig : Verlag von Breitkopf & Härtel. Leipzig: publisher of Breitkopf & Haertel [in German].
12. Schering, A. (1911). Das VI. Deutsche Bachfest in Breslau [The VI German Bach Festival in Wroclaw]. ZIMG 13, Z. 9. 368 s. – ZIMG 13, line 9. 368 s. [in German].
13. Smith, C. S. (1948). Otto Kinkeldey. *Notes: Second Series 6*. T. 1. S. 27–28.
14. Ugrewicz, A. (2005). Hieronim Feicht i działalność Zakładu Muzykologii Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1945–1962. Muzykologia we Wroclawiu. Wroclaw. 73 s.

УДК 7.071: 7.08: 738(477)»19/20»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-12

Катерина ГОНЧАР,
orcid.org/0000-0003-1110-3227
кандидат мистецтвознавства,
в.о. завідувача кафедри мистецтвознавства та мистецької освіти
Київської академії декоративно-прикладного мистецтва та дизайну імені Михайла Бойчука
(Київ, Україна) K.R.Honchar@gmail.com

АВТОРСЬКА КОНЦЕПЦІЯ МИТЦЯ ЯК СТИЛЕТВОРЧИЙ ЧИННИК ОБРАЗОТВОРЧОГО ФОЛЬКЛОРУ У СУЧАСНІЙ КЕРАМІЦІ

У статті розглядається поняття авторської концепції. Досліджується звернення до образотворчого фольклору українськими керамістами.

Створення й втілення образу є невід'ємним компонентом творчої діяльності митця. Художній образ як особлива форма естетичного освоєння світу є вираженням почуттів, ідеалів художника. Зображуючи буття в образах автор не тільки розкриває грані власного світогляду, але й знайомить глядача з власною концепцією цих образів. Трансформація візуалізованих форм фольклору, не пряме цитування, а переосмислення їхньої символіки та пластики, подане крізь призму бачення сучасного художника, не тільки посилює емоційний вплив роботи, а й додає нових відтінків змісту, збагачуючи сприйняття твору. Сьогодні митці пропускають через себе реалії та травми військового часу. В умовах, коли ворог прагне знищити саму сутність української нації, завдання художників збільшується. Заперечуючи нашу ідентичність, намагаючись привласнити наші культурні здобутки, ворог змушує українців постійно показувати світові багатогранність, багатоквітковість, розмаїтість нашої культури. І вміння художників переосмислювати наш культурний спадок стає частиною боротьби за виживання етносу.

Серед українських художників одним з перших до сміливих експериментів з художньою мистецькою спадщиною, поєднання технік та прийомів народного мистецтва, декору з принципами мистецтва станкового, створюючи новаторські арт-обєкти, звернулись саме керамісти.

Вироби, що протягом тисячі років створювались ремісниками (народними майстрми), надихали значну частину сучасних художників. До спадщини народних митців зверталися Т. Левків, У. Ярошевич, Я. Мотика, О. Безпалків, Т. Береза, П. Печорний, Л. Богинський, О. Олійника, А. Ільїнський та ін.

Тенденція поєднання традиційних для народного мистецтва матеріалів і засобів виразності скульптури, живопису та ін. видів образотворчого мистецтва притаманна творчості багатьох митців сучасності. Такий підхід надає повну творчу свободу для втілення абстрактно-асоціативних образів. До неї звертаються В. Хижинський, О. Олійник, О. Дворак-Галік та багато інших.

Отже, сьогодні керамісти продовжують розвивати новації на базі традиційних матеріалів та технік, форм, залучають нетипові для них матеріали, використовують засоби виразності інших видів мистецтва, створюючи сучасні, новаторські твори, де втілюють своє авторське мислення, знайомлячи глядача зі своїм світобаченням.

Ключові слова: *художній образ, концепція, художня кераміка, арт-об'єкт, скульптура.*

Kateryna HONCHAR,
orcid.org/ 0000-0003-1110-3227
Candidate of Fine Arts Sciences,
Head of the Department of Arts Sciences and art Education
Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design
(Kyiv, Ukraine) K.R.Honchar@gmail.com

THE AUTHOR'S CONCEPTION OF THE ARTIST AS A STYLISTIC FACTOR OF FINE ART FOLKLORE IN MODERN UKRAINIAN CERAMICS

This article describes the author's conceptions in modern Ukrainian ceramics.

The creation and embodiment of the image is an integral component of the artist's creative activity. As a special form of aesthetic mastering of the world the artistic image is an expression of feelings and ideals of the artist. Depicting being in images, the author not only reveals the facets of own worldview, but also introduces the viewer to own imaginative concept. The transformation of visual forms of folklore, non direct quotation, rethinking of their symbolism and plasticity, is presented through the prism of the contemporary artistic vision. Such an approach enhances the emotional impact of the work and adds new senses to the content as well, enriching the perception of the artistic work. Nowadays, artists apprehend and take close to the heart realities and traumas of wartime. In conditions when the enemy seeks to destroy

the very essence of the Ukrainian nation, the tasks of artists are enlarged. By denying our identity, trying to appropriate our cultural achievements, the enemy forces Ukrainians to demonstrate the versatility, multicolor variety, diversity of our culture to the world. And the ability of artists to rethink our cultural heritage becomes part of the struggle for the survival of the Ukrainian nation.

Among Ukrainian artists, ceramists were one of the first to brave experiments with artistic heritage, combining techniques of folk art, décor with the principles of easel art, creating innovative art objects. Artistic works that have been created by folk masters for a thousand years inspired a significant part of contemporary artists. T. Levkiv, U. Yaroshevych, Y. Motyka, O. Bezpalkiv, T. Bereza, P. Pechornyi, L. Bohynsky, O. Oliynyk, A. Ilyinsky and others addressed the heritage of folk artists.

The tendency to combine traditional folk art materials and means of expression of sculpture, painting and other types of fine arts are inherent in the works of many contemporary artists. This approach provides complete creative freedom for the embodiment of abstract associative images. V. Khyzhynsky, O. Oliynyk, O. Dvorak-Halik and a lot of other artists apply these methods in their creative activity.

Key words: *artistic image, conceptions, art ceramic, art object, sculpture.*

Постановка проблеми. У мистецтві особливе значення набуває особистість художника і його суб'єктивність. Можна навіть говорити, що вартість письменника, художника, композитора визначається не тільки особливостями і масштабом його таланту та вмінням його використовувати в процесі творчості, постійно вдосконалювати в своїй майстерності, а й постійно надихатись ідеалами, ідеями, цінностями, які становлять його пафос, внутрішнє спонукання і орієнтир діяльності. Митець виражає в своїх творах своє розуміння і оцінку відображуваного, виявляє власні найсильніші та найглибші почуття, все те, що пережив, і що не залишає його байдужим.

Специфіка художньої творчості полягає у її образності. Створення й втілення образу є невід'ємним компонентом творчої діяльності митця. Художній образ як особлива форма естетичного освоєння світу є вираженням почуттів, ідеалів художника. Зображуючи буття в образах автор не тільки розкриває грані власного світогляду, але й знайомить глядача з власною концепцією цих образів. Загалом поняття «концепція» є розгорнутою системою поглядів. У цьому сенсі автор може мати власну естетичну концепцію художньої творчості, тому вона знаходить вияв у художньому творі, становить основний ідейно-творчий задум митця. Індивідуальність художнього мислення і художнього бачення проявляється у творенні образу, в якому поєднано загальне і конкретне. У цьому процесі автор вивчає багато явищ дійсності, виявляє найбільш характерні риси і переносить їх у художній твір, домислюючи і типізуючи у цілісний завершений образ. Тому образ є втіленням авторської концепції, яка формує у творі художню цінність.

Авторська концепція митців у творах образотворчого фольклору вирізнялася широтою художнього осягнення та викладу ідеї. Спосіб організації матеріалу, який, виходячи з художнього бачення автора, сприяв створенню нового образу світу. Це своєрідно проявлялося в усіх видах творчості. Експерименти у галузі художньої кераміки мають тисячолітню історію, це пов'язано не лише з виготовленням ритуальних статуеток, а й інших функціональних предметів. Сучасні митці активно звертаються до досягнень у цьому мистецтві, формують новий образ, в якому явні перегуки не лише з давніми формами, а й орнаментикою. Це допомагає художникам підтримувати духовний зв'язок з предками, зі значним шаром архаїчної культури. Отже, трансформація, зокрема, візуалізованих форм фольклору, не пряме цитування, а переосмислення їхньої символіки та пластики, подане крізь призму бачення сучасного художника, не тільки посилює емоційний вплив роботи, а й додає нових відтінків змісту, збагачуючи сприйняття твору. Сьогодні митці пропускають через себе реалії та травми військового часу. В умовах, коли ворог прагне знищити саму сутність української нації, завдання художників збільшується. Заперечуючи нашу ідентичність, намагаючись привласнити наші культурні здобутки, ворог змушує українців постійно показувати світові багатогранність, багатоквітковість, розмаїтість нашої культури. І вміння художників переосмислювати наш культурний спадок стає частиною боротьби за виживання етносу.

Аналіз досліджень. Творчість сучасних керамістів розглядається в дослідженнях, присвячених декоративно-прикладному мистецтву та загалом в мистецтві України. Зокрема, дослідниця українського професійного дпм З. Чегусова (Чегусова, 2014: 16) приділяє значну увагу і кераміці в своїх роботах. Науковці зосереджуються на творчості того чи іншого кераміста, розглядають події та явища в царині художньої кераміки. Наприклад, Т. Зіненко (Зіненко, 2019: 58) зосереджується на керамічних симпозіумах, проектах. Низка дослідників приділяють увагу різним аспектам творчість певних керамістів, висвітлюючи і звернення художників до етнічних, фольклорних мотивів та

їх переосмислення у власному творчому здобутку. Але комплексного аналізу використання образотворчого фольклору як частину авторської концепції не розглядалось.

Мета статті – розглянути звернення українських професійних керамістів до образотворчого фольклору як складової авторської концепції митців.

Виклад основного матеріалу. Серед українських художників одним з перших до сміливих експериментів з художньою мистецькою спадщиною, поєднання технік та прийомів народного мистецтва, декору з принципами мистецтва станкового, створюючи новаторські арт-обєкти, звернулись саме керамісти.

Новатором у галузі художньої кераміки виступив киянин О. Міловзоров. Досконало володіючи техніками живопису, скульптури, працюючи з різними матеріалами, художник від 1980-их рр. активно експериментує з керамікою, створюючи нетипові речі, далекі від традиційного підходу, що на той час панував у декоративному мистецтві СРСР. Автор вважав, що «...декоративне професійне мистецтво має право на існування як оригінальне, а не як копія та варіації народного (Придатко, 1991: 7). У своїх роботах він розкриває проблему екологічного забруднення довкілля. Так, ще 1979 р. з'явилися «Середовище існування», «Біомеханічний механізм», і саме новаторська імітація металевих механізмів у кераміці та несподівано-парадоксальне поєднання останніх з рослинними мотивами посилили змістове навантаження, наблизивши твори художника до того, що ми нині означуємо як актуальне мистецтво, тобто мистецтво, котре вказує на проблеми, що існують у суспільстві, вимагаючи від глядача замислитися над ними. До декоративних мотивів народного мистецтва, а не лише до традиційних технік керамічного виробництва, художник звертається у творах, в яких підіймає питання збереження та переосмислення культурної спадщини. Своєрідний характер умовності властивий творчій манері митця, дозволяє йому віднаходити неоднозначні формальні рішення, ірреальну реальність, що діють на глядача емоційно, збуджують не тільки естетичній почуття, але й серце і розум(Чорнобродова, 2001: 25). У «Композиції» (1990) автор використовує форми, притаманні сакральній українській архітектурі, доповнюючи їх зображеннями пташок, які за стилістикою нагадують мотиви Київської Русі, оздоблені нескладним орнаментом, в якому легко упізнається стилістика української вишивки. Новаторський підхід митця до художньої кераміки, включення в арсенал її виражальних засобів пластичних ідей, запозичених у формах та декорі, притаманних іншим видам прикладного мистецтва – металу, пластику, текстилю, розширює її можливості, дозволяючи втілювати у традиційному матеріалі концепції актуального мистецтва.

Тема архаїки є близькою і для керамістки з Ужгорода М. Росул, яка зазначає: «Цікавлюсь архаїкою різних культур, спільністю її семантики у світовому мистецтві, трансформацією у модерному мистецтві» (Чегусова, 2020: 122). Подекуди мисткиня ще сміливо відходить від форм першоджерела, надаючи роботам певної грайливості, насичуючи їх неоднозначністю змістів. Такою є «Nice» (1992) – декоративна умовна статуетка, виконана в стилістиці трипільської пластики і водночас доповнена грайливими крильцями. Залежно від творчої ідеї та обраної теми в мистецьких керамічних роботах автора простежуються міжкультурні впливи. Ці неповторні творіння мистецтвознавець О. Приходько називає «архаїчним трансавангардом». Протягом різних періодів творчості у її доробку з'являються виразні керамічні фігурки, подібні до трипільських ритуальних статуеток богинь («Чорна фігура», 1992). Авторка використовує не лише давні форми, а й оздоблює їх орнаментами, розписами, трансформуючи цілий пласт архаїчного мистецтва. Надаючи їм відчутних рис сучасної пластики, підкреслюючи динаміку, М. Росул створює свій пізнаваний стиль, в якому, проте, помітною залишається першооснова, інтерпретована майстром сьогодення. Яскравим прикладом цього є декоративні скульптури «Цнота» із серії «Трипілля» (1998) та «Орієнтальний мотив» (1992). Звертаючись до архаїчних форм, керамістка підіймає питання співіснування у просторі давніх культур, їх значення у нашому сьогоденні. Доробок художниці є прикладом переосмислення мистецтва архаїки не лише у питаннях формотворення, композиційного вирішення, а й у сенсі створення образів, які несуть в собі закодовані символи попередніх епох.

До давньої символіки звертається і львів'янка Г.-О. Липа, вважаючи, що кожна нація століттями випрацьовує власний формотворчий процес, внаслідок якого відбувається синтез різноманітних елементів, а не еклектичне нагромадження мотивів та композиційних схем. У своїх творчих пошуках мисткиня тяжіє до переосмислення прадавніх форм. Г.-О. Липа створює пластично виразні керамічні жіночі статуетки з підкресленими стегнами та умовно вирішеною голівкою або навіть без неї, задумуючи такі фігурки як своєрідний сосуд. Беручи за основу архаїчні форми та апелюючи до генетичної пам'яті українців, художниця виконує

сучасні за звучанням твори, що водночас включають у себе пізнавані підтексти минулого. У роботах циклу «Берегині» (1995–1996) авторка поєднує два види декоративно-ужиткового мистецтва – кераміку і витинанку. Створюючи декоративні керамічні пласти, вона використовує принцип побудови композиції та засоби виразності витинанки зображуючи «берегиню». Властива витинанці симетрія та ажурність імітовано кольоровими поливами, що оригінально втілюють образ архаїчних жіночих статуеток. В інших творах художниця особливу увагу приділяє фактурам, що особливо підкреслюють авторську манеру у декоративній скульптурі. Вона звертається і до стилістики доби бароко, зокрема у серії «Берегиньки» (1996–1999), де досягає відповідного ефекту за рахунок складних рослинних орнаментів та використання позолоти, створюючи яскраві, пишно декоровані силуети берегинь. Інтерпретуючи зображення прадавніх «богинь», «берегинь», використовуючи різноманітні технічні прийоми виготовлення кераміки, експериментуючи з засобами виразності Г.-О. Липа пропонує нове відмінне від традицій прочитання цієї давньої тематики.

Вироби, що протягом тисячі років створювались ремісниками (народними майстрми), надихали значну частину сучасних художників. Так, форми давнього глиняного посуду та його поширених у селянському побуті різновидів стали джерелом натхнення у 1990-х для групи професійних керамістів, щодо творчого спрямування яких З. Чегусова вживає визначення «ретрофольклористи». До спадщини народних митців зверталися Т. Левків, У. Ярошевич, Я. Мотика, О. Безпалків, Т. Береза, П. Печорний, Л. Богинський, О. Олійника, А. Ільїнський та ін. Серед них мисткиня з Львівщини У. Ярошевич, першоджерелом її керамічних скульптур стала техніка виконання глиняного посуду, нею вона формує уподібнені до нього частини, з яких потім збирає антропоморфні та зооморфних фігури, монументальні за виразом. Художниця підкреслює риси архаїки у своїх творах, інтерпретує здобутки гончарства, наголошуючи на рукотворності і деякій примітивності вирішення форм (декоративна скульптура «Зацікавлена», 2000; композиція «Божественні», 1997). Вона синтезує українські традиції кераміки і мотиви інших національних культур, серед яких навіть мистецтво племен Африки. Таким чином, творчість У. Ярошевич є яскравим прикладом синтезу традиційних прийомів формотворення і декорування у кераміці та світобачення сучасної людини.

Переосмислює народне мистецтво і львів'янка Л. Шилімова-Гадзенко. Два художні фахи майстрині – текстиль та кераміка – вдало поєдналися в ідеї створення традиційної вузлової ляльки-оберегу у глині («Лялька», 2001–2003). «Сподіваюсь, що мої роботи мають тонкий, суто жіночий стиль, багатошаровий за контекстом. Як і кожний художник, намагаюсь бути оригінальною у виборі засобів вираження ідеї, сполучаю різні жанри мистецтва. Добре, що в декоративному мистецтві зникає салонність, більше з'являється виставкових творів авангардного мистецтва, добре, що відроджується архітектурна кератопластика» (Чегусова, 2002: 160). Відомими роботами стали виконані в кераміці фігурки ляльки-мотанки, стародавньої української іграшки-оберегу, що нині сприймається як символ української народної культури. У співавторстві з чоловіком художниця здійснила проект «Мала планета Україна» (2012), включивши у структуру твору уламки давньої української кераміки.

Поверхню керамічних виробів киянин Л. Богинський використовував як полотно для абстрактного твору. Виконані ним пляшки, тарілки виступають як чиста форма, що не мають функціонального призначення, стаючи натомість тлом для сюжетного чи абстрактного вирішення у графічному чи живописному стилі. Такою є серія «З життя Іуди» (Полонне; 1991–1993), композиція «Зима», панно «Танок життя» (обидві – 1991), «Кринка» (1995) та ін.

Авторська концепція об'ємно-просторової пластики О. Олійника полягає у гармонічному поєднанні людини і природи. Це спонукає митця віднаходити у цих відношеннях такі точки дотику, які відсилають глядача до його спогадів, асоціацій. Цю тезу розкривають декоративні композиції «Ранкове сонце» (1991), «Музи» (1995), «Одуд», «Птах в очереті» (обидві – 1999). До створення сюжетних композицій у кераміці звертається Т. Береза, яка у творчості найцікавішим вважає «відчуття знайденого образу». У творі «Міфологія» (1992) автор взяла за основу типові для народного мистецтва керамічні фігурки вершника на коні, але за рахунок гри з симетрією, повторами, створила цілком сюрреалістичні образи.

Міфологічні сюжети відтворює у художній кераміці і В. Хижинський, він вибирає лаконічні та виразні засоби кераміки, поєднує їх з різними фактурами, емалями та поливами, кольором. Динамічні декоративні скульптури, об'ємно-просторові композиції є втіленням його авторської концепції, де органічно поєднано особистісне, індивідуальне і загальне. Це демонструють декоративні скульптури «Сізіфові труди» (1995). «Напад» (1996), «Викрадачі гнізд» із серії «Забуті

спогади» (1997), «Японський мотив» (2000) та ін. Як зазначає автор, його творче кредо, це прагнення зрозуміти себе і почути інших, а подорож у пошуках краси, добра, гармонії і любові, дасть відповіді на одвічні питання, а уява допоможе втілити їх у різних формах. Автор переосмислює події новітньої історії України – Революції Гідності, початку війни, подальшого повномасшабного вторгнення.

Ця тенденція поєднання традиційних для народного мистецтва матеріалів і засобів виразності скульптури, живопису та ін. видів образотворчого мистецтва притаманна творчості багатьох митців сучасності. Такий підхід надає повну творчу свободу для втілення абстрактно-асоціативних образів.

Обрані І. Фізером теми часто присвячені сторінкам історії та культури України, а використання прийомів станкового та монументального мистецтва, надають цим темам у вирішенні художника вагомого значення. І. Фізер при створенні керамічних декоративних композицій прагне узагальнення та цілісності форми, підпорядкування менших другорядних елементів у композиції головному. Відчутний у роботахі вплив народного мистецтва, він вважає, що світ образів в уяві людини це декоративний традиціоналізм. Так, у композиції «Велет-гора» (2000) зображено персонажа народного фольклору та численних народних картин – Козака-Мамая. Його постать доповнено скульптурними зображеннями коників, які за вирішенням близькі до народної іграшки.

Авторська концепція митця О. Рося ґрунтується на переосмисленні реальної дійсності та художньому перетворенні вражень від неї. Він вважає, що образний світ втілений у творах викликає позитивні емоції та впливає на світогляд людини. Митець звертається до різних тем (архаїки, природи, буття людини) створюючи об'ємні композиції, декоративні пласти, послуговуючись стилістикою абстрактного мистецтва. Риси архаїчного в його творах проявляється у формі давніх оберегів, знарядь праці чи навіть транспортних засобів, прикрашених примітивним геометричним орнаментом, де елементи немов пов'язані між собою канатом, який автор імітує за допомогою фактури. Завдяки ж кольору твори імітують матеріал кістки (декоративна пластика «Осіння мандрівка», 2000; «Спогади про далеку подорож», 2000).

Сьогодні керамісти продовжують розвивати новації на базі традиційних матеріалів та технік, форм, залучають нетипові для них матеріали, використовують засоби виразності інших видів мистецтва, створюючи сучасні, новаторські твори, де втілюють своє авторське мислення, знайомлячи глядача зі своїм світобаченням. Авторська концепція Ю. Богацької полягає у органічному поєднанні кераміки, станкового мистецтва (живопису і графіки), завдяки чому вона реалізовує прагнення до виразності та лаконічності форми, її художності. Оригінальною за вирішенням є її декоративна композиція «Осіннє надвечір'я» (2014), в якій художниця поєднала різні види керамічних виробів – декоративну пластику («вази») та панно (квіти що кріпиться до декоративного пласту). Зображення на білому тлі ритовано і інкрустовано темним кольором.

Найперспективніший шлях розвитку сучасної української образотворчості залишається на основі синтезу стильових рис та образності професіонального і народного мистецтва на тлі ясного усвідомлення авторами відмінностей між ними (Чегусова, 2015). Мисткиня-керамістка В. Дромарецька у своїх роботах підіймає цілий пласт української культури, етноархаїки, звертаючись до звичаїв народу, трансформує їх в мистецьких творах, виконаних з новаторськими прийомами. У композиції «Зима», автор втілила витончений скульптурний портрет жінки, з тонкими рисами обличчя. Її образ є художнім наративом, в якому присутня літературна фабула, фольклорна основа та традиції свят та народних гулянь, що показано за рахунок величезного капелюху, що віддалено нагадує дідух. Урочистості в роботі досягнуто завдяки розташуванні на верху капелюха різдвяної зірки, а схожість з народним оберегом посилюють переплетені нитками елементи. В іншому її творі – «Дівчина у святковому вбранні» теж поєднано кераміку, текстиль (головний убір) та скульптуру (погруддя), у цьому симбіозі автору вдалося втілити багатогранну східну культуру та створити новий за стилістикою художній образ.

Розмаїті новаторські пошуки у руслі класичного модернізму та постмодернізму притаманні доволі «емансипованій» авторській концепції художниці О. Дворак-Галік, яка вражає нетиповим виконанням звичних тем у кераміці. Створені об'ємно-просторові художні форми вона доповнює різними матеріалами, декорує рельєфом і яскравими кольоровими поливами. Це демонструють роботи «Подих води», «Дерево життя», «Мати-Берегиня» (усі – 2014), «Геометрія води», «Гроші» (обидві – 2015). Художниця працює з гостро соціальними темами, серед таких «Переверни прапор» (2014), декоративна композиція зі скріплених між собою керамічними пластинами жовтого та блакитного кольору, декорованих давньою символікою – реакція художниці на дискусійну тему. Її ж

авторства і інсталяція з керамічних розписаних блакитними та жовтими квітками котушок «Peace. ua» (2014), якими вона виклала цей напис, демонструючи прагнення миру в Україні.

Структура народної тканини, плахти надихає на творчі експерименти кераміста І. Гуржія. У однойменній роботі «Плахта» (2015), він представив керамічне панно з квадратиків фаянсу у дерев'яній рамі. На кожному з них зображено ткацькі переплетення або квіткові мотиви, чи пташки, що вирізняються стилістично. Художник показує як орнаментальні мотиви можна поєднати в одній композиції із засобами виразності різних видів мистецтва.

Осмислюючи категорію «часу» через мистецтво кераміки В. Ковальов, розкриває її потенціал. У композиції «Посуд часу» (2014) він використав об'ємні білі форми, що віддалено нагадують традиційний посуд, який водночас перегукується з лабораторними приборами. За ідеєю автора давня мрія людства – винайдення машини часу, може здійснитись завдяки лабораторним дослідам. Натомість художник В. Буткалюк у роботі «Чайна церемонія» (2015) створив новий образ із звичних побутових виробі – чайника і чашки. Їх керамічна форма це ажурний «каркас», який відсилає до техніки макраме, а білий і оранжевий колір посилює відчуття цієї техніки. У цьому стилі виконала композицію «Клепсидра» (2014) А. Чавус, яка форму піал об'єднала за принципом двох перевернутих трикутників, повернувши днищем до глядача і декорувавши їх. Таким чином авторська концепція кожного з художників визначала художній контекст їх творів, і відповідну комунікацію.

Емоційна складова у творенні антропоморфної пластики художниками, завжди виходить на перший план. Кожен з них прагне розкрити внутрішній світ образів застосовуючи узагальнені чи натурні форми. В об'ємно-просторовій композиції «З глибини віків» (2008) А. Віхтюка, відтворено антропоморфні форми з черепків посуду, поставлених по колу, що немов тягнуть один до одного. Частина фігур декорована в середині, інша ще й ззовні, за рахунок округлих форм формується відчуття орнаментації писанок. Розпис створює ілюзію народного одягу.

Особливо цікавим за новацією у кераміці є декоративний пласт, що межує на перетині картини та об'єкту. У ньому найбільш розкриваються філософські аспекти теми, що наприклад демонструє робота Н. Богачкової «Вільнодумство» (2014), присвячена подіям в Україні 2014–2015 рр. Вона має два глибинних сенси – зовнішній – як символ протиставлення однакових і монотонних «беркутівців», різноманіттю і яскравості українських громадян на майдані, внутрішній – як трансформація людини від скутості і страху свого прояву, стереотипності й шаблонності думок і дій, свободу і розуміння своєї природи та індивідуальності, вміння мислити дивергентно і безпосередньо. Це виражено у двох трикутниках різних за розмірами і заповнених ключами, в меншому однаковими, розташованими чітко і ритмічно, у більшому – різними, зображеними хаотично. Її декоративне панно «Вихід в абсолют» та інтерактивна скульптура «Метафізика» (2014) також демонструють майстерність художниці втілити ідею шляху до самовизначення.

Керамістка Ю. Бланк прагне поєднати техніку традиційної кераміки та засади актуального мистецтва. «Кераміка – це мистецтво. Можна і потрібно робити у кераміці contemporary art. Її слід не тільки використовувати. На неї слід дивитися. Глина – вічний, дуже давній матеріал. Саме з глини я роблю об'єкт сучасного мистецтва», – зазначає авторка (Філоненко, 2014). ЇЇ проекти «Сни», «Дрова», «Краса красива» включають твори, виготовлені за традиційною технологією у кераміці, але зображення в них імітують дрова, подушки. Використовує Ю. Бланк і традиційні форми тарілки. У роботах мисткині присутні еклектика, застосовані орнаменти, розставлені соковиті акценти. Її роботи музейні, камерні, інтимні, мінімалістичні і водночас буржуазно-розкішні. Але все ж таки для тих, хто дивиться глибше, хто бажає проводити паралелі, є те, що залишається незмінним – смак кераміки, що давно вийшла за межі ужиткового на рівень справжнього мистецтва (8)

Висновки. Від кінця 1980-их до сьогоднішнього дня спостерігаємо активне формування та розвиток сучасного мистецтва незалежної України, позначене переосмисленням визнаних культурних цінностей, пошуками місця українського мистецтва у світовому культурному процесі. І в цих пошуках важлива роль відводиться спадщині народного мистецтва, бо в ньому закладені ті символи, що виражали світогляд наших предків. Тож сучасні митці, звертаючись до нього, прагнуть підтримати подібний тісний зв'язок, аби не лише створити неординарні роботи, а й для самоідентифікації самих авторів і нації в цілому. Водночас образотворчій фольклор у роботах і проектах українських митців постає у трансформованій формі, в ній помітним стає вплив світобачення людини сьогодення, а звернення до знаків та символів традиційної культури демонструє можливість наступного розвитку народного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зіненко Т. М. Симпозіуми художньої кераміки України кінця XXI століття як явище сучасної культури. Київ : Нац. акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучас. мистецтва, 2014. 16 с.

2. Чегусова З. Професійне декоративне мистецтво України доби глобалізації (кераміка, скло, текстіль): шляхи розвитку. Сучасне українське декоративне мистецтво: збереження національної своєрідності в умовах глобалізації : колект. монографія / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2019. С. 54–88.

3. Придатко Т. «Утопії» і реалії Олександра Міловзорова. Образотворче мистецтво. 1991. № 5. С. 27–29.

4. Чорнобродова С. Передмова. Олександр Міловзоров: Шляхи подолання інерції: Альбом. Київ: Мистецтво, 2001. С. 22.

5. Декоративне мистецтво України кінця XX століття. 200 імен: Альбом-каталог / Авт.-упор. З. Чегусова. Київ: Атлант ЮЕмСі, 2002. 500 с.

6. Чегусова З. «Емансиповане» мистецтво, народжене творчим вогнем URL: http: //artukraine.com.ua/a/emansipovane-mistectvo-narodzhene-tvorchim-vognem1-1/#.VQbDPNKsWSo

7. Філонеко Б. Юлія Бланк. Дрова URL: http: //www.yagallery.com.ua/artexhib/211

8. Краса красива. Юлія Бланк URL: http: //www.yagallery.com.ua/artexhib/50/

REFERENCES

1. Zinenko T. M. (2014) Sympoziumy khudozhnoi keramiky Ukrainy kintsia XX stolittia yak yavyshche suchasnoi kultury [Symposiums of artistic ceramics of Ukraine at the end of the 21st century as a phenomenon of modern culture] Kyiv: Nats. akad. mystetstv Ukrainy, In-t problem suchas. Mystetstva, 16 s. [in Ukrainian].

2. Chehusova Z.(2019) Profesiine dekoratyvne mystetstvo Ukrainy doby hlobalizatsii (keramika, sklo, tekstil): shliakhy rozvytku. Suchasne ukrainske dekoratyvne mystetstvo: zberezhennia natsionalnoi svoieridnosti v umovakh hlobalizatsii : kolekt. Monohrafiia[Professional decorative art of Ukraine in the era of globalization (ceramics, glass, textiles): ways of development] NAN Ukrainy, IMFE im. M. T. Rylskoho. Kyiv, 54–88. [in Ukrainian].

3. Prydatko T. (1991) "Utopii" i realii Oleksandra Milovzorova ["Utopias" and realities of Oleksandr Milovzorov]. Obrazotvorche mystetstvo. 27–29. [in Ukrainian].

4. Chornobrodova S. (2001) Peredmova. Oleksandr Milovzorov: Shliakhy podolannia inertsii: Albom[Oleksandr Milovzorov: Ways to overcome inertia: Album]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

5. Dekoratyvne mystetstvo Ukrainy kintsia KhKh stolittia. 200 imen: Albom-kataloh Avt.-upor. Z.Chehusova (2002). [Decorative art of Ukraine at the end of the 20th century. 200 names: Catalog album] / Kyiv: Atlant YuEmSi [in Ukrainian]

6. Chehusova Z. (2016) "Emansypovane" mystetstvo, narodzhene tvorchym vohnem ["Emancipated" art, born of creative fire] URL: http: //artukraine.com.ua/a/emansipovane-mistectvo-narodzhene-tvorchim-vognem1-1/#.VQbDPNKsWSo [in Ukrainian].

7. Filoneko B. Yuliia Blank. Drova (2014) [Julia Blank. Wood]. URL: http: //www.yagallery.com.ua/artexhib/211 [in Ukrainian].

8. Krasa krasyva. Yuliia Blank (2017) [Beauty is beautiful. Julia Blank]. URL: http: //www.yagallery.com.ua/artexhib/50/ [in Ukrainian].

УДК 73.03(477)"20/21"М. Малишко
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-13

Юрій ГОРПИНИЧ,
orcid.org/0000-0003-1039-6427
аспірант кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) yurii.horpynych@naoma.edu.ua

СКУЛЬПТУРА МИКОЛИ МАЛИШКА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто скульптурну творчість Миколи Малишка кінця XX – перших десятиліть XXI ст. у контексті українського мистецтва і загальних культурно-мистецьких процесів зазначеного періоду. Охарактеризовано авторський стиль, основну тематику і джерела натхнення. З 1990-х рр. М. Малишко надає перевагу образу людини, яку він втілює у монументальних формах дерев'яної пластики («Ступ», 1993; «На белебні», 1994; «Акторка», 1995 та ін.). Грубо вирубані сокирою деталі утворюють достатньо прості і лаконічні геометричні форми. Ця оригінальна техніка просторового асамбляжу сприяє втіленню складних архетипних образів. У другій половині 1990-х рр. художник розробляє композиції у дерев'яному рельєфі. Він відмовляється від техніки різьблення, оскільки розглядає рельєф як своєрідний розвиток малярства, де прості прямокутні модулі є заміною мазків фарби, а композиції є зменшеною моделлю тривимірного світу («Мазки-1»).

Окрім авторської дерев'яної пластики М. Малишко упродовж кінця 1980–1990-х рр. на честь поваги і пам'яті до духовно близьких людей робить меморіальні кам'яні хрести видатних українських дисидентів, інтелектуалів і митців І. Гончара, І. Світличного, В. Стуса, О. Тихого та ін. Трохи пізніше (2004) у співавторстві з Н. Біликом для меморіалу Сандармох у Карелії на колишньому розстрільному полігоні виконано гранітний Козацький хрест Убієнним синам України.

На початку нового тисячоліття у зв'язку з участю у Національному форумі гончарства Опішне–2000 він опанувує новий для себе скульптурний матеріал – глину (монументальна абстрактна композиція «Без назви» і паркова скульптура «Зіниця»). Згодом, експериментуючи з формами і пластичними якостями глини і шамоту, М. Малишко буде розробляти камерні образи, додаючи до них подекуди кольорові акценти темперою: «Муза», «Силует», «Велич», «Всесвіт», «Вихор», «Високе», «Поклони», «Сон. Ліс» та ін. (2013).

Упродовж 2000-х рр. у дерев'яній тривимірній пластиці частіше використовується кольорове тонування, форми та образи набувають більшої монументальності й виразності. Як і раніше його приваблює народне українське мистецтво, творча спадщина доби Трипілля і бронзи, скіфів і половців. Розвиваючи гуманістичні ідеї попередніх років, він досліджує мистецтво кубізму, конструктивізму, абстракціонізму, бойчукізму. Також митець надихається творчістю О. Архипенка та А. Джакометті, але на перше місце виходить захоплення дерев'яною скульптурою Африки, що сприяє лаконічному формотворенню, фігуративному символізму та експресивному абстракціонізму («Поет на горі», 2001; «Сон художника», «На дибах», 2009; «Молитва», «Всесвіт», 2013; серія «Постаті», «Читач», «Кучері», 2014; «Трон сьогодні», 2015; «Світло», 2018 тощо. М. Малишко використовує новітні мистецькі форми, досягаючи сміливих концептуальних вирішень (наприклад, віртуальна скульптура «Промені», Київ, бульвар Шевченка, 2019). Власний досвід, докладний аналіз мистецьких, архітектурних, історичних джерел надихнули митця на створення цієї та іншої авторської тривимірної дерев'яної пластики, яка стала однією з найвагоміших сторінок в історії сучасного української скульптури. Вона з успіхом експонується на численних українських і міжнародних виставках і проєктах, є окрасою музейних і приватних колекцій. Це підсумок тривалих і ретельних творчих пошуків, особистих переживань М. Малишка, який живе за часів соціальних потрясінь.

Ключові слова: *українське образотворче мистецтво, синтез, образ, символ, скульптура, Микола Малишко.*

Yurii HORPYNYCH,
orcid.org/0000-0003-1039-6427
PhD student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) yurii.horpynych@naoma.edu.ua

MYKOLA MALYSHKO'S SCULPTURAL CREATION IN THE CONTEXT OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURIES UKRAINIAN ART DEVELOPMENT

This article examines the sculptural work of Mykola Malyshko on the edge of 20th century end and the 21st century first decades in the context of that period Ukrainian art and general cultural and artistic processes. Characterized are the author's style, main theme and inspiration sources. Since the 1990ths, M. Malyshko gives preference to the image of

a person, embodied in monumental forms of wood sculpture ("Step", 1993; "On a spire", 1994; "Actress", 1995, etc.). Roughly cut with an ax, the sculpture parts do form fairly simple and laconic geometric shapes. This original technique of spatial assemblage contributes to the embodiment of complex archetypal images. In the second half of the 1990ths, the artist developed compositions in wooden relief. Here he abandons the carving technique, as he considers the relief as a kind of painting development, where simple rectangular modules do substitute strokes of paint, and the compositions represent a reduced model of the three-dimensional world ("Strokes-1").

Additionally to author's wooden sculptures, M. Malyshko in the late 1980ths–1990ths in honor of spiritually close people respect and memory such as prominent Ukrainian dissidents, intellectuals and artists I. Honchar, I. Svitlychny, V. Stus, O. Tyho, and others made memorial stone crosses. A little later (2004), in co-authorship with N. Bilyk, a granite Cossack cross to the Slain Sons of Ukraine was made for the Sandarmok Memorial in Karelia on the former firing range.

At the new millennium beginning, engaged to the participation in Opishne–2000 National Pottery Forum, he mastered a new sculptural material, clay (the monumental abstract composition "Untitled" and the park sculpture "Eye pupil"). Subsequently, experimenting with the forms and plastic characteristics of clay and fireclay, M. Malyshko develops chamber images, sometimes adding to them colored accents with tempera: "Muse", "Silhouette", "Majesty", "Universe", "Whirlwind", "The High", "Bows", "Dream. Forest" and others. (2013).

During the 2000ths, he uses more often color tinting in wooden three-dimensional plastic, so shapes and images become more monumental and expressive. As before, the artist is attracted by the Ukrainian folk art, the creative heritage of such epoques as Trypillia and bronze ages, Scythians and Polovtsians creativity. Developing the previous years' humanistic ideas, he explores the art of cubism, constructivism, abstractionism, boychukism. The artist is also inspired by the creation of O. Arkhypenko and A. Giacometti, but the first place is steadily held by his admiration for the wooden sculpture of Africa, which contributes to laconic form creation, figurative symbolism and expressive abstractionism ("Poet on the Mountain", 2001; "The Artist's Dream", "Opposed", 2009; "Prayer", "Universe", 2013; the series "Figures", "Reader", "Curls", 2014; "Today's Throne", 2015; "Light", 2018, etc.) M. Malyshko uses the latest artistic forms, achieving bold conceptual solutions (for example, the virtual sculpture "Rays", Kyiv, Shevchenko Boulevard, 2019). The own experience, a detailed analysis of artistic, architectural, historical sources inspired the artist to create this and other author's three-dimensional wooden sculptures, that became one of the most important pages in the history of modern Ukrainian sculpture that has been successfully exhibited at numerous Ukrainian and international exhibitions and projects, being an adornment of museum and private collections. It is the result of long and thorough creative searches, personal experiences of M. Malyshko, this artist living in times of social turmoil.

Key words: *Ukrainian fine art, synthesis, image, symbol, graphic arts, ex libris, Mykola Malyshko.*

Постановка проблеми. Микола Малишко (1938 р. н.) – один із провідних сучасних художників України, який працює у різних видах і жанрах мистецтв, завжди відкритий для експериментів з матеріалами, техніками, формами і образами. Перші скульптурні твори виникли ще на початку далеких 1960-х рр. (Горпинич, 2021). Згодом у його творчому доробку будуть всілякі за призначенням і образотворенням камерні і монументальні статуї та рельєфи, частина яких досі прикрашає інтер'єри та екстер'єри громадських будівель в Україні. Сам М. Малишко доволі скептично ставиться до свого скульптурного надбання і характеризує себе передусім як маляра. Однак його тривимірна, різнопланова авторська скульптура за визнанням мистецтвознавців і кураторів належить до кращих надбань сучасності.

Аналіз досліджень. Попри тривалий творчий шлях М. Малишко залишається все ще малодослідженим митцем. Упродовж 1990–2000-х рр. майже щороку відбуваються його виставки, у тому числі персональні, які найчастіше і приваблюють увагу. Джерелознавчий характер мають інтерв'ю художника, одне з яких записала О. Маричевська (2011) під назвою «Пра-пра-правісь Миколи Малишка». Того ж 2011 р. з нагоди відкриття персональної виставки «Сила людського духу» в Музеї сучасного мистецтва України опубліковано каталог творів М. Малишка з вступними статтями Т. Журунової і О. Ременяки, в яких висвітлено основні віхи у його житті і творчості, названо митців, які вплинули на його манеру. Окрім того, О. Ременяка стисло проаналізувала скульптуру М. Малишка, провела паралелі з японською дерев'яною скульптурою і припустила, що його твори несуть у собі зерно праслов'янської дохристиянської культури і сакральну орнаментику (Сила, 2011).

2011 р. опубліковано маленький каталог персональної виставки «Сцена І. Сцена ІІ» у Дніпропетровську, де у вступній статті О. Єгорушкіна стисло охарактеризувала ретроспективу творчої і виставкової діяльності художника у першому десятилітті XXI ст., джерела впливу на його мистецтво (Сцена І, 2011). Публіцистична стаття І. Коваленка «Наша Африка» розповідає про іншу виставку М. Малишка, що проходила в арт-центрі Павла Гудімова «Я Галерея» у тому ж Дніпропетровську. Автор проводить також паралелі між середньовічною японською скульптурою і творами українського митця, африканською традиційною та народною українською скульптурою. Він звертає увагу читача на те, що скульптурний доробок М. Малишка однаково зрозумілий глядачу по всьому світові (Коваленко, 2011).

2018 р. видавництвом «Артбук» видано книгу «Микола Малишко. Лінія», над якою працювали не тільки К. Носко, П. Гудімов, Ю. Горпинич, О. Єгорушкіна, А. Орищенко, але й сам художник М. Малишко і його дружина Н. Денисова. Це перше видання, де поєднано як текстову лінію: інтерв'ю, коментарі мистецтвознавців, біографічний тайм-лайн, так і візуальну – численні фото скульптурних, живописних і графічних творів, ескізів, експозицій виставок, у тому числі з сімейного архіву (Малишко, 2018).

Творчість М. Малишка періодично згадується в узагальнюючих працях з історії мистецтва скульптури кінця XX – початку XXI ст., у тому числі монографічних (Протас, 2006: 182, 201, 210; Чегусова, 2015: 80–81; Голубець, 2019: 7; 2020; Міронова, 2021: 146, рис. 4; Сахарук, 2021: 213), а також у контексті огляду виставкових проєктів в Україні (Зіненко, 2012: 287; Юр, 2013: 186; Гончар, 2014: 253; Домащук, 2017: 301; Чепелик, 2017: 297). Отже актуальність дослідження зумовлена відсутністю ґрунтовних праць, присвячених як творчості М. Малишка загалом, так і його скульптурному доробку.

Мета статті полягає у висвітленні основних аспектів скульптурної творчості М. Малишка упродовж 1990–2020-х рр.

Виклад основного матеріалу. За радянських часів М. Малишко, будучи нонконформістом, не мав можливості експонувати свої твори на виставках. Єдиним способом представити нові скульптурні роботи, а також живописні чи графічні були так звані «квартирники» – одноденні покази, які з початку 1970-х рр. проходили упродовж одного дня у квартирі як самого художника, так і митців його кола – Б. Плаксія, І. Марчука, Ф. Тетянича та інших. Ці короткочасні «експозиції» супроводжувались обговоренням у дуже вузькому колі знайомих (Вишеславський, 2006: 190). Упродовж 1970–1980-х рр. М. Малишко періодично отримував замовлення не тільки як живописець, але й як скульптор. Серед найвідоміших монументально-декоративних творів цих десятиліть: барельєф «Розквіт» у внутрішньому дворі готелю «Київ» (1973, Київ), рельєф «Солом'яний бичок» у дитячій бібліотеці (1973, Хмельницький), рельєф «Підкорення простору» на головному фасаді сучасного факультету радіофізики і комп'ютерних систем КНУ імені Тараса Шевченка (1978–1982, Київ) та інші (Горпинич, Русяєва, 2023: 99–103, рис. 3–6).

Цей тривалий період дав своєрідне підґрунтя для наступного етапу у творчості М. Малишка, який розпочався зі здобуттям Україною незалежності і триває досі. Під час роботи над тими чи іншими творами, він постійно вивчав якості таких матеріалів як алюміній, залізо, латунь, мідь, цинк, різні породи дерева і каменю, удосконалював техніки їх обробки, міксував скульптуру з живописом, інкрустацією смальтою і т. ін. (Бесіда, 2021: 1). Одночасно на формування М. Малишка-скульптора великий вплив має вивчення творчості таких митців як О. Архипенко, К. Бранкузі, А. Джакометті та інших авангардистів. Він жваво цікавиться тим, що відбувається у мистецькому світі, у тому числі за «залізною завісою», передплачуючи велику кількість німецьких, угорських, польських, болгарських і румунських мистецьких періодичних видань, на сторінки яких періодично потрапляли й сучасні західні твори (Свобода, 2012–2013: 25, 29). Знання з історії рідного мистецтва і архітектури, особливо давнього, середньовічного, доби козацького бароко і бойчукістів також накладають відбиток на стилістику і образотворення його скульптур як цього раннього, так і подальшого періоду.

Участь у перших групових виставках, яка дає можливість експонування творів для широкого глядача, починається в 1987 р. і пов'язана з творчим об'єднанням київських-монументалістів «Погляд». Падіння «залізної завіси» і здобуття незалежності Україною також сприяли інтенсивній виставковій діяльності М. Малишка. 1992 р. у Національному музеї Львова влаштовано першу персональну виставку «незалежних» творів. З того часу його роботи постійно експонуються як у Києві й різних містах України, так і за кордоном – у Швейцарії, Австрії, Німеччині, Угорщині, Франції тощо (Чегусова, 2015: 80–81). Показовою для тематичного спрямування творчості М. Малишка як 1990-х, так і наступних 2000-х рр. є виставка «Дух, тіло, розум» у Львівській галереї «Гердан» (1997). Групі художників: Л. Медвідю, М. Малишку, І. Подольчаку, Є. Лещенку, Є. Равському і В. Костирці запропонували за допомогою виражальних засобів образотворчого мистецтва «визначити роль, місце та призначення людини – індивіда й людства у Всесвіті» (Домащук, 2017: 301). Але найбільшою репрезентацією скульптурної творчості М. Малишка у 1990-х рр. стала виставка «Ступ» у галереї Національного університету «Києво-Могилянська академія» (1995) (Біографія, 2018: 214).

На думку О. Голубця, цей перехід до тривимірної пластики у творчості М. Малишка та деяких інших скульпторів на початку 1990-х рр. став цілком органічною складовою їх творчого процесу, певною закономірністю послідовного розви-

тку авторських ідей. Постать М. Малишка на тлі постміметичної та гіперреалістичної скульптури останнього десятиліття XX – перших десятиліть XXI ст. є відверто контроверсійною, з огляду на грубо вирубані сокирою деталі його дерев'яних скульптур, які утворюють «техніку своєрідного просторового асамбляжу» (Голубець, 2019: 7).

Дійсно, починаючи з 1990-х рр. митець майже повністю відмовляється від металу і каменю як скульптурних матеріалів, з якими він до того багато працював здебільшого у техніках карбування, виколотки і вирубування. Відтепер його приваблюють грубі колоди дерева, які він рубає сокирою. Як матеріал, так і інструмент для роботи дають можливість конструювати тривимірні скульптурні форми великими площинами, скріплюючі їх навмисно акцептованими довгими і міцними тиблями (дерев'яними цвяхами). М. Малишко надає перевагу монументальним формам, зосереджуючи увагу на антропоморфних образах. Лінія, пляма і штрих, як головні засоби художньої виразності стають у нагоді не тільки на першому етапі створення численних ескізів майбутніх творів, але є основою певної «графічності» в його скульптурному доробку («Ступ», 1993; «На белебні», 1994; «Акторка», 1995 та ін.).

У творах майстра можна побачити і силует бані дерев'яної української церкви, і обриси кам'яної статуї на кургані в степу. Все це добре знайоме кожному українцю з дитинства. Мабуть, ця ідентифікація образів й робить «Ступ» таким впізнаваним, рідним. У «Ступі» митець використовує прості геометричні фігури (трикутник і ромб), що окреслені гілками-лініями, які різко прискорюють рух самої постаті. Тема постійного, невпинного руху, самовдосконалення людини чітко простежується у цій скульптурі. Цим символічним прийомом автор висловлює думку про еволюцію людини. Народившись і зростаючи вона здобуває життєвий досвід, знання і навички, вміння, пізнає світ і має можливість пізнати себе. Кожен щабель, досягнення стає дерев'яним тиблем на хитросплетінні життєвих шляхів-ліній.

До того ж дерев'яні цвяхи-тиблі створюють ефект декоративності. Подібні технологічні прийоми використовували народні майстри при будівництві храмів і житлових споруд (Маричевська, 2011: 54–56). М. Малишко – виходець з села, який з дитинства майструє з дерева, тому немає нічого дивного, що саме такі прийоми присутні і в його творчих роботах.

Потенційні рухи тривимірної скульптури символізують і рух самого автора, його розвиток, усвідомлення чогось нового, значущого і цінного. Маленькими кроками, переборюючи життєві обставини людина йде вперед. Надихаючись скульптурною творчістю А. Джакометті автор переосмислює досвід своїх «Постатей» роблячи «Ступ» більш персоналізованим та ліричним.

Скульптура надзвичайно відкрита та взаємодіє з навколишнім середовищем і глядачем. Фактура дерева, тріщини на його поверхні, форми окремих деталей створюють гру тіней і світла, що роблять цей образ неймовірно загадковим.

Одна з перших монументальних скульптурних робіт М. Малишка під назвою «На белебні» (1994) вирізняється відвертістю та експресивністю. Конструкція вражає своїми розмірами (висота 4 м) і граційністю водночас. Подіум на якому розміщено постать різко контрастує з нею як за виконанням так і за пропорціями підсилюючи цим візуальний ефект сприйняття. Виконаний з необроблених гілок тонованих чорною фарбою він виглядає дуже крихким і невагомим. Завдяки цьому складається враження, що жіноча фігура левітує у просторі. Природність матеріалу, з якого виготовлено п'єдестал, безпосередність і «справжність» його природних форм надає скульптурі сюжетності. «На белебні» – це захоплива історія сильної жінки, українки, закоханої в простори рідного краю. Її постать, як і кожен твір митця просякнутий символікою. Саме слово «белебень» – край чогось, гора, високе відкрите місце, спонукає до роздумів. Все життя це підйоми і падіння. Нікому не відомо наскільки болючим може бути падіння з вершини. Мало хто з гідністю може витримати такі випробування. Всі ці людські переживання надзвичайно важливі для скульптора. Його захоплює сила людського духу, що проявляється лише стикнувшись з складнощами на життєвому шляху.

Зі створенням «На белебні» М. Малишко виходить на новий рівень мислення у своїх пошуках прийомів образотворчості. Починає втілювати в життя нові монументальні задуми та образи, сміливо рухається вперед, відкидаючи сумніви. Здобувши досвід роботи з монументальною скульптурою, він ніби сам піднімається на гору, беручи нову висоту, задаючи самому собі темп і вектор руху, що в подальшому виведе його творчість на нові рівні розуміння і сприйняття скульптурного об'єму. Цей твір став етапним у його творчості.

Характерні риси модерністського символізму з елементами прадавніх культур простежуються в скульптурі під назвою «Акторка» (1995). У ній поєднано контрастність об'ємів, вага і легкість, статика і рух. У ній помітний вплив творчості О. Архипенка. Потужність образу врівноважено динамічним, спіралеподібним рухом «Акторки».

Кожен дотик різцем вивірено з математичною точністю, а попередній досвід роботи з кольором в скульптурі створив неймовірне поєднання форми та фактури.

Гра світла на гранях її фігури підкреслює граційність її рухів. Роки навчання творчому ремеслу вкладені в цей виступ на сцені. Тут і зараз вона демонструє всю ту силу, що її вона накопичувала заради єдиного моменту. Тут і зараз вона зачаровує свого глядача неймовірною вишуканістю рухів, неймовірною вірою в себе та свою професію, своє покликання. Всі переживання, підйоми та падіння, радість та розчарування вели «Акторку» до цього моменту. Момент істини – тут і зараз. У цій скульптурі М. Малишко звертається до теми захоплення людиною творчою працею.

В абстрактних, динамічних і гармонійних композиціях серії дереворізів «Без назви» (1995) митець змальовує безмежні лани рідного краю. Наступний 1996 р. також ознаменовано розробкою композицій у дерев'яному рельєфі, в якому М. Малишко вбачає своєрідний поглиблений розвиток малярства, де в якості живописного мазка він використовує прості прямокутні модулі («Мазки–1»). Кожен із них має різні розміри, а подекуди і форму, свою особливу мітку – мазок, що перетворюється на неповторну деталь твору. Цей рельєф своєрідна зменшена модель тривимірного світу, в якому дерев'яний брусок – це людина, мазок-тибель – світогляд, характер, переконання і досвід.

Мистецьке коло знає М. Малишка також як автора меморіальних кам'яних хрестів на могилах українських дисидентів, інтелектуалів, художників. Велика їх кількість створена митцем наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Вони стали певною традицією поваги і пам'яті до духовно близьких людей. Перші з них встановлено ще за радянських часів і створено у співпраці з однодумцями і друзями: молодшим братом П. Малишком, О. Мельником, І. Бондарем, В. Химовичем, О. Фісуном. Так, 1986 р. на байковому цвинтарі у Києві встановлено три однотипових хрести з пісковика над могилами похованих поруч В. Стуса, Ю. Литвина і О. Тихого. 1990 р. М. Малишко створює за ескізами свого давнього друга І.-В. Задорожного пам'ятний хрест, який встановлює на його могилі у Ржищеві (Біографія, 2018: 211). Надгробок І. Світличного на Байковому цвинтарі прикрашено витонченим українським рослинним візерунком (1993). Декор хрестів найчастіше відповідає особистості людини, яка похована під ним. Так, для хреста над могилою В. Китастого на Байковому цвинтарі М. Малишко обирає сюжет з українських народних мальованих картин «Козак-Мамай» (2001), оскільки він якнайкраще характеризував закоханість у гру на бандурі цього відомого американського науковця, дипломата, музиканта і громадсько-культурного діяча українського походження. 2004 р. за ініціативи І. Драча, Є. Сверстюка і В. Овсієнка було оголошено конкурс на проєкт гранітного Козацького хреста Убієнним синам України. Перше місце здобув М. Малишко, який у співавторстві з Н. Біликом виконав величний кам'яний хрест, встановлений на меморіалі Сандармох у Карелії на колишньому розстрільному полігоні, на місці виконання смертних вироків жертвам більшовицького терору (Біографія, 2018: 216).

На грані двох тисячоліть М. Малишко вперше бере участь у гончарному симпозиумі, де випробував себе у новому пластичному матеріалі – глині. На той час симпозіуми керамістів в Україні – це достатньо помітне явище, витоки якого започатковано в Опішні Олесем Пошивайло наприкінці 1980-х рр. Новий етап цього руху пов'язано з 1997 р., коли в Опішні відбувся Перший всеукраїнський симпозіум монументальної керамічної скульптури «Поезія гончарства на майданах і в парках України». Головна новація цього симпозіуму – участь професійних художників і започаткування Національної галереї керамічної скульптури в Опішні. 2000-й рік ознаменовано проведенням Першого національного симпозіуму гончарства «Опішне–2000», на якому всім учасникам було запропоновано виготовити керамічну монументальну скульптуру і значних розмірів, іменне авторське панно 50 × 50 см. У цьому симпозіумі взяли участь також професійні художники, серед яких не тільки М. Малишко, але й О. Бабак, О. Безпалків та інші (Зіненко, 2012: 286–287; Гончар, 2014: 249).

М. Малишко, згадуючи свою участь у керамічному симпозіумі, підкреслює творчу атмосферу художнього змагання, для якого він створив два монументальних об'єкти: композицію без назви, що складається з площинної і сферичної фігур, і паркову скульптуру «Зіниця», які зберігаються в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному. Перед тим як втілити свій задум у матеріалі, скульптор зробив велику кількість рисунків. Серед них і такі, де мова йде про інтуїтивне рисування, яке згодом аналізується і обираються найкращі ідеї. Так виникла куля на вершині штучного земляного пагорбу, яка в Опішні перетворилася на своєрідне «Всевидюще око» або «Зіницю», що виринає з насипу схожого на прадавній курган, яких так багато на Полтавщині.

Початок XXI ст. – це новий етап розвитку дерев'яної скульптури. Роботи М. Малишка набувають більшої монументальності й виразності, він частіше використовує кольорове тонування. Розвиваючи гуманістичні ідеї попереднього етапу, захоплення мистецтвом модернізму, художник частіше звертається до вивчення доробку українських народних майстрів, творчого спадку трипільців, скіфів, половців. Однак особливе значення має захоплення дерев'яною скульптурою Африки, яка сприяла лаконічнішому формотворенню на цьому етапі його творчості (Малишко, 2018: 95).

Детальний аналіз історичних, мистецьких і архітектурних джерел у поєднанні з власним досвідом, використання технік і засобів дерев'яної скульптури і зодчества надихнули М. Малишка на створення таких композицій як: «Пра-пра-правісь» (2001); «На дибах», «Сон художника» (2009), «Молитва», «Всесвіт» (2013); «Читач», «Кучері», серія «Постаті» (2014); «Акація» (2015); «Світло» (2018) та інші.

Яскравим прикладом монументальної скульптури М. Малишка є скульптура «На цямрині» (2001). Понад чотири метри заввишки вона зачаровує спонтанністю малюнку композиції і силою взаємодії з навколишнім простором. Є в ній щось від палеонтології, оскільки її обриси і конструкція нагадують кістяк доісторичного динозавра чи іншої велетенської тварини. Пожовклі ребра-гілки та тіні, що накладаються на площини створюють неймовірно експресивні та динамічні хитросплетіння ліній.

Проте опанувавши внутрішнє захоплення деталями починаємо бачити цілісну картину композиції. В її основі жіночий образ, дівчина біля криниці. «На цямрині» сповнена глибинних змістів і символів. З давніх-давен у різних культурах світу жінка являла собою берегиню роду, вона символізувала Божественну силу – силу творення. Дівчина стоїть біля криниці, дивиться в зачаровуючу глибину. Одяг на ній розтріпує сильний вітер страхів і думок про незвідане. Величезна жага пізнання світу, пізнання себе роблять «На цямрині» неймовірно магнетичною. Кожен рух, лінія, нахил деталей скульптури наповнюють образ життям, дають можливість зрозуміти всю його красу.

Того ж 2001 р. скульптор створює «Пра-пра-правісь» (2001), удосконалена і складніша конструкція якої стає втіленням глибокого аналізу історичних й архітектурних джерел у поєднанні з власним досвідом у роботі над дерев'яною скульптурою і використанням технологій українського дерев'яного будівництва.

«Пра-пра-правісь» – це силует людини з товстих дерев'яних брусів, що скріплені поміж собою тиблями. Монументальна скульптура за силуетом чимось нагадує добре знайомі кожному українцю обриси дерев'яної дзвіниці. Та й сама скульптура виконана з використанням тих самих технологій, що їх мали на озброєнні майстри української народної архітектури. На зрізах брусів – червоний колір, що символізує життя і одночасно кров. Таке поєднання контрастних кольорових плям і необробленої «чистої» фактури деревини створює візуальний ефект динамічного руху монументального об'єкта. Сприяють цьому ефекту й перетини між брусами, кути яких не є однаковими. Об'єми є простими, та в цьому і є їх краса. Скульптура виглядає надзвичайно гармонійно як в інтер'єрі, так і у відкритому просторі.

Могутньою вертикальною лінією проходить крізь всю статую вісь. Вона є символом того стрижня, що надає людині сил і віри в себе, в те що вона робить для людей. Це хребет – міцна опора самоідентифікації, знань, традицій, культурних особливостей нашого народу… Горда постава скульптури надихає своєю величчю, сприяє розумінню життєствердної позиції автора. Вона крокує в майбутнє з гордо піднятою головою. Вона знає, що боротиметься до останнього, з гідністю приймаючи всі випробування на своєму шляху.

Багаторічний досвід творчих пошуків у різних напрямах мистецтв: графіки, малярства, скульптури, експерименти з різними матеріалами та формами сприяли виникненню скульптури під назвою «На дибах» (2009). Скульптура зачаровує своєю гармонійною композицією, ритмікою та колористикою. Неймовірна точність ліній виразність об'ємів повинні продемонструвати всі уміння людини, що ходить на дибах. Акробат вкладає роки тренувань, напруження тіла і концентрацію розуму в створення граційного і захоплюючого видовища. Це його уміння викликає повагу й захоплення. Тут і зараз він центр уваги і всесвіту. Безкомпромісний і цілеспрямований він змалку тренується заради єдиної цілі – стати кращим. Кожна його перемога – це перемога в першу чергу над собою.

Не менш виразним і потужним образом наділено скульптуру «Сон художника» (2009), в основі сюжету якої покладено розповідь І.-В. Задорожного про 1930-ті рр, коли він, будучи хлопчиком, ночував на вулиці, притулившись до напівколони будинку. Мінімалізм і простота виконання скульптури приховують від глядача глибокий ліризм і напругу внутрішнього світу маленького героя. У своїх снах, як в картинах юний художник знахо-

дить відраду й відпочинок від суворої реальності буденного життя. «Сон художника» є пам'ятником всім митцям світу. Він виражає муки творчості, запитання і пошуки відповідей на них.

Мінімалізм цього образу, доповнений фактурою деревини, сприяє чистоті сприйняття твору мистецтва. Тут вже прослідковується «фірмовий знак» М. Малишка – рубаний дотик сокири, що створює неповторний рельєф кожної з деталей і площин його робіт. У подальшому він широко застосовуватиме його в своїх скульптурах.

Хоча сюжет цієї скульптури навіяно розповіддю І.-В. Задорожного, проте в образі хлопчика бачимо й самого М. Малишка. У кожному помаху сокири – роки досліджень і практики. Скульптор щоразу сумнівається чи зміг він відкритись у своєму «дітищі», чи стане твір зрозумілим, чи зачепить струни душі глядача? М. Малишко надзвичайно тішиться коли його скульптура резонує в душах аудиторії. Щораз засинаючи він сподівається побачити там за гранню все нові й нові образи, що надихатимуть його на творчому шляху. Лише вони спонукають кожного митця прокидатись і творити сни у реальності.

У другому десятилітті XXI ст. М. Малишко інтенсивно працює над новими роботами, приймає участь у спільних виставкових проєктах і репрезентує розмаїті грані власної творчості на численних персональних, передовсім в арт-центрах Павла Гудімова «Я Галерея». Цілком закономірною стала участь у Першій Міжнародній бієнале сучасного мистецтва «Arsenale 2012», на якій він разом з А. Сагайдаковським розділив головну Премію в номінації «Відкриття Arsenale 2012». Того ж 2012 р. у рамках Великого скульптурного салону в мистецькому Арсеналі експонувався ще один спецпроєкт «Ти тут тепер», який став дуже цікавою спробою динамічної інсталяції, де виражені у пластиці ідеї, доповнено побутовими речами, що створює жанрові сценки (Малишко, 2018: 119; Біографія, 2018: 220). Для цього проєкту митець обрав дев'ять антропоморфних постатей. Це як достатньо старі скульптури середини 1990-х рр. (наприклад «Акторка», «Сон», «Білі ніжки»), так і створені у XXI ст. («Художник», «У собі», «Сидяча постать»). На думку М. Юр, відтворюючи внутрішній духовний світ людини «через взаємне ототожнення з матеріалом, митець у моделюванні конструкцій застосував досить прості, оброблені сокирою дерев'яні форми, таким чином узагальнюючи, уніфікуючи образ й водночас спонукаючи глядача заглибитися у власні світовідчуття і вступити у діалог… найбільш показовим є те, що для виразу ідеї інсталяції використовуються розмаїття матеріалу та різні за функціональними ознаками речі, завдяки яким побудова об'єкту відбувається на основі транзитивності, переходу однієї якості матеріалів і предметів у іншу, обумовлену концепцією проекту» (Юр, 2013: 186).

У ці роки, експериментуючи з образами і пластичними якостями дерева, митець знову повернеться до глини і шамоту. Невеликі за розмірами фігури людей є керамічними ескізами до дерев'яних скульптур митця. Виконані упродовж 2013–2014 рр. вони утворили цілу серію постатей («Велич», «Високе», «Вихор», «Всесвіт», «Літо», «Молитва», «Можливо, це муза», «Муза», «Поклони», «Силует», «Сон. Ліс» та ін.), які дають можливість зазирнути у творчу «кухню» художника, де не тільки в графічних ескізах, але й в глині народжуються монументальні образи його пізніших відомих творів. Подібно до вирубаних сокирою дерев'яних тривимірних скульптур, художник і в глині мислить широкими площинами. Лінія і штрих також мають значення, оскільки можуть бути нанесеними на невипалений матеріал за допомогою стека і перетворити візерунок на своєрідну каліграфічну в'язь, подекуди підкреслену кольоровими акцентами темпери. Ці твори стали основним ядром експозиції другого персонального проєкту М. Малишка «Глина» у дніпропетровському арт-центрі Павла Гудімова «Я Галерея» восени 2015 р.

2019 р. у Києві пройшов мистецький та освітній «VR FORUM & ART FESTIVAL», у рамках якого відбулося вивчення розвитку взаємодії мистецтва і нових технологій. Було запропоновано нові експериментальні рішення розташування у віртуальних публічних просторах Києва і Харкова за допомогою технології доповненої реальності арт-об'єктів українських митців. У цьому захопливому проєкті взяв участь і М. Малишко, який «розмістив» на розі вулиці Володимирської і проспекту Тараса Шевченка віртуальну скульптурну композицію «Промені» – монументальну фігуру дерево-людини, яка радіє вранішньому сонцю (Миронова, 2021: 146, рис. 4).

Висновки. Надзвичайно прості й мінімалістичні скульптури – результат довгих і ретельних творчих пошуків, особистих переживань М. Малишка, що живе за часів змін і різноманітних соціальних потрясінь. Його приваблює тема вільної особистості, свободи від умовностей і людських штампів-переконань. Відкритий новим формам мистецтва, художник постійно знаходиться у творчому пошуку, надихаючись багатим спадком не тільки українського й західного дав-

нього і сучасного мистецтва, але й африканського і східного. Основним матеріалом цього періоду (1990–2020) стає дерево. Хоча періодично митець звертається і до більш звичного для нього за раннім періодом творчості каменя (пісковик, граніт), або експериментує з глиною, а також новими технологіями.

Надзвичайна емоційність, лаконічність, глибока заглибленість у себе зробили скульптуру М. Малишка загально визнаною і бажаною для експонування багатьма мистецькими інституціями як в Україні, так і за її межами. Творчий доробок автора став необхідним матеріалом для багатьох кураторів, що підтверджується значною кількістю групових і персональних проєктів, виставок. Тема людського існування, життя як об'єкту дослідження червоною ниткою пронизує творчість митця. Його скульптурні твори у більшості випадків є автобіографічними. Він захоплюється образом людини як Божого творіння. Вважає її невід'ємною частиною Всесвіту. Скульптурні твори взаємодіють з навколишнім середовищем і глядачем. Кожна скульптура сповнена символів і прихованих змістів. Він уміло оперує здобутим творчим досвідом, тісно переплетеним з філософськими ідеями і життєствердною позицією. Динамічні рухи статуй часто символізують і рух самого автора, його розвиток, усвідомлення чогось нового, значущого і цінного. Підсвідомо відчуваючи бурю, що наближається, М. Малишко транслює всі свої емоції в скульптуру. Пізні твори митця стали більш гостро соціальними, що свідчить про глибинні переживання у середині українського соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бесіда Ю. Горпинича з художником М. Малишко [Рукопис]. с. Малютянка, Київської обл., 23.09.2021. 2021. Записав Ю. Горпинич. 4 с.
2. Біографія. В: *Микола Малишко. Лінія*. Київ: Артбук, 2018. С. 198–225.
3. Вишеславський Г. Нонконформізм: Андеґраунд та «неофіційне мистецтво». *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2006. Вип. 3. С. 171–198.
4. Голубець О. Українська скульптура кінця XX – початку XXI століть: ефект дифузії. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2019. Вип. 41. С. 4–10.
5. Голубець О. *Магія третього виміру: скульптурна пластика кінця XIX – початку XXI століття: монографія* / ред. Г. Голубець, У. Крук; Пер. О. Безугла. Львів: Колір ПРО, 2020. 142 с.
6. Гончар К. До питання про образотворчий фольклор. Репрезентація кураторських і виставкових проектів. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2014. Вип. 10. С. 247–256.
7. Горпинич Ю. С. Специфіка становлення та розвитку художньої манери Миколи Малишка (1961–1967 рр.). *Культура і сучасність: альманах*. 2021. № 1. С. 187–193.
8. Горпинич Ю., Русяєва М. Монументально-декоративне мистецтво у творчості Миколи Малишка кінця 1960-х–1980-х років. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 62, Т. 1. С. 94–105. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-1-13
9. Домащук Х. С. Діяльність мистецьких галерей Львова кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. *Культура України*. 2017. Вип. 55. С. 296–304.
10. Зіненко Т. Симпозіуми художньої кераміки в Україні: Світова проекція на український ґрунт. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки*. 2012. № 4. С. 286–289.
11. Коваленко І. Наша Африка. *Domus design*. 2011. № 5. С. 28.
12. Малишко Микола. Лінія. Київ: Артбук, 2018. 232 с.: іл.
13. Маричевська А. Пра-пра-правісь Миколи Малишка. *Образотворче мистецтво*. 2011. № 2. С. 55–56.
14. Міронова Т. В. Віртуальна і доповнена реальності в творчості українських мистців. *Art and design*. 2021. №2(14). С. 141–151. DOI: https://doi.org/10.30857/2617-0272.2021.2.13.
15. Протас М. О. Українська скульптура XX ст. Київ: ІПСМ АМУ, Інтертехнологія, 2006. 278 с.
16. Сахарук В. Реальність і міфи сучасного українського мистецтва. *Сучасне мистецтво*. 2021. Вип. 17. С. 209–218. DOI: https://doi.org/10.31500/2309-8813.17.2021.248457
17. Свобода, як виявляється, – це воля для сваволі…: Бесіда О. Єгорушкіної та П. Гудімова з художником М. Малишко та його дружиною Н. Денисовою [Рукопис]. с. Малютянка, Київської обл., 2012–2013 рр. Записав Ю. Горпинич. 30 с.
18. Сила людського духу: Живопис, скульптура: каталог /Авт. вступ. ст. Т. Журунова, О. Ременяка. Київ: Ювелір Прес, 2011. 24 с.
19. Сцена І. Сцена ІІ: каталог /Автор вступ. ст. О. Єгорушкіна. Київ: Артбук, 2011. 22 с.
20. Чегусова З. Українські провідні митці художньої обробки дерева (остання третина XX – початок XXI століття). *Студії мистецтвознавчі*. 2015. Вип. 2. С. 78–89.
21. Чепелик О. Гогольфест на арт-заводі «Платформа». *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*. 2017. Вип. 12–13. С. 284–298.
22. Юр М. Міжвидова транзитивність як прийом формування сучасного просторово-пластичного зображення. *Сучасне мистецтво*. 2013. Вип. 9. С. 184–191.

REFERENCES

1. Besida Yu. Horpynycha z khudozhnykom M. Malyshko [Conversation of Yu. Horpynych with the artist M. Malyshko]. [Manuscript]. s. Maliutianka, Kyivska oblast, 23.09.2021. 2021. Recorded by Yu. Horpynych. 4 p. [in Ukrainian].

2. Biohrafiia [Biography]. In: *Mykola Malyshko. Line*. Kyiv: Artbook Publishing House, 2018, pp. 198–225 [in Ukrainian].

3. Vysheslavskyi H. Nonkonformizm: Andegraund ta "neofitsiine mystetstvo" [Nonconformism: Underground and "unofficial art"]. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*, 2006, Issue 3, pp. 171–198 [in Ukrainian].

4. Holubets O. Ukrainska skulptura kintsia XX – pochatku XXI stolit: efekt dyfuzii [Ukrainian sculpture of the late XX – early XXI centuries: diffusion effect]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, 2019, Issue 41, pp. 4–10 [in Ukrainian].

5. Holubets O. Mahiia tretoho vymiru: skulpturna plastyka kintsia XIX – pochatku XXI stolittia: monohrafiia [The magic of the third dimension: sculptural plastic of the end of the XIX – beginning of the XXI century: monograph] / red. H. Holubets, U. Kruk; Per. O. Bezuhla. Lviv: Kolir PRO, 2020. 142 p. [in Ukrainian].

6. Honchar K. Do pytannia pro obrazotvorchyi folklor. Reprezentatsiia kuratorskykh i vystavkovykh proektiv [To the question of visual folklore. Representation of curatorial and exhibition projects]. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*, 2014, Issue 10, pp. 247–256 [in Ukrainian].

7. Horpynych Yu. The specifics of the formation and development of the artistic style of Mykola Malyshko (1961–1967). *Kultura i suchasnist: almanakh*, 2021, Issue 1, pp. 187–193 [in Ukrainian].

8. Horpynych Yu., Rusiaieva M. Monumentalno-dekoratyvne mystetstvo u tvorchosti Mykoly Malyshka kintsia 1960–1980kh rokiv [Monumental and decorative art in the creativity of Mykola Malyshko of the late 1960s–1980s]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 2023, Issue 62, Vol. 1, pp. 94–105. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-1-13 [in Ukrainian].

9. Domashchuk Kh. S. Diialnist mystetskykh halerei Lvova kintsia 80-kh – pochatku 90-kh rr. XX st. [The activities of Lviv art galleries in the late 80s – early 90s of the 20th century]. *Kultura Ukrainy*, 2017, Issue 55, pp. 296–304 [in Ukrainian].

10. Zinenko T. Sympoziumy khudozhnoi keramiky v Ukraini: Svitova proektsiia na ukrainskyi grunt [Artistic ceramics symposia in Ukraine: World projection on Ukrainian soil]. *Aktualni problemy mystetskoi praktyky i mystetstvoznavchoi nauky*, 2012, Issue 4, pp. 286–289 [in Ukrainian].

11. Kovalenko I. Nasha Afryka [Our Africa]. *Domus design*, 2011, Issue 5, p. 28 [in Ukrainian].

12. Malyshko Mykola. Liniia [Malyshko Mykola. Line]. Kyiv: Artbuk, 2018. 232 p.: ill. [in Ukrainian].

13. Marychevska A. Pra-pra-pravis Mykoly Malyshka [Pristine-pristine-pristine axis of Mykola Malyshko]. *Obrazotvorche mystetstvo*, 2011, Issue 2, pp. 55–56 [in Ukrainian].

14. Mironova T. V. Virtualna i dopovnena realnosti v tvorchosti ukrainskykh mysttsiv [Virtual and augmented reality in the works of Ukrainian artists]. *Art and design*, 2021, Issue 2(14), pp. 141–151. DOI: https://doi.org/10.30857/2617-0272.2021.2.13 [in Ukrainian].

15. Protas M. O. Ukrainska skulptura XX st. [Ukrainian sculpture of the 20th century] Kyiv: IPSM AMU, Intertekhnolohiia, 2006. 278 p. [in Ukrainian].

16. Sakharuk V. Realnist i mify suchasnoho ukrainskoho mystetstva [Contemporary Ukrainian Art: Truth and Myths]. *Suchasne mystetstvo,* 2021, Issue 17, pp. 209–218. DOI: https://doi.org/10.31500/2309-8813.17.2021.248457 [in Ukrainian].

17. Svoboda, yak vyiavliaietsia, – tse volia dlia svavoli…: Besida O. Yehorushkinoi ta P. Hudimova z khudozhnykom M. Malyshko ta yoho druzhynoiu N. Denysovoiu [Freedom, as it turns out, is a will for arbitrariness…: Conversation of O. Yehorushkina and P. Hudimov with the artist M. Malyshko and his wife N. Denysova] [Manuscript]. s. Maliutianka, Kyivska oblast, 2012–2013. Recorded by Yu. Horpynych. 30 p. [in Ukrainian].

18. Syla liudskoho dukhu: Zhyvopys, skulptura: kataloh [The power of the human spirit: Painting, sculpture: catalog] /Avt. vstup. st. T. Zhurunova, O. Remeniaka. Kyiv: Yuvelir Pres, 2011. 24 p. [in Ukrainian].

19. Stsena I. Stsena II: kataloh [Scene I. Scene II: catalog] /Avtor vstup. st. O. Yehorushkina. Kyiv: Artbuk, 2011. 22 p. [in Ukrainian].

20. Chehusova Z. Ukrainski providni myttsi khudozhnoi obrobky dereva (ostannia tretyna XX – pochatok XXI stolittia) [Ukrainian leading artists of woodworking (the last third of the 20th – the beginning of the 21st century)]. *Studii mystetstvoznavchi*, 2015, Issue 2, pp. 78–89 [in Ukrainian].

21. Chepelyk O. Hoholfest na art-zavodi «Platforma» [Gogolfest at the «Platforma» art factory]. *Suchasni problemy doslidzhennia, restavratsii ta zberezhennia kulturnoi spadshchyny*, 2017, Issue 12–13, pp. 284–298 [in Ukrainian].

22. Yur M. Mizhvydova tranzytyvnist yak pryiom formuvannia suchasnoho prostorovo-plastychnoho zobrazhennia [Interspecies transitivity as a method of forming a modern spatial-plastic image]. *Suchasne mystetstvo*, 2013, Issue 9, pp. 184– 191 [in Ukrainian].

УДК 130.2:316
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-14

Алла ГОЦАЛЮК,
orcid.org/0000-0002-2120-3232
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Київського національного університету будівництва і архітектури
(Київ, Україна) goz_pravo@ukr.net

Рада МИХАЙЛОВА,
orcid.org/0000-0002-7264-0205
доктор мистецтвознавства,
професор кафедри дизайну інтер'єру і меблів
Київського національного університету технологій і дизайну
(Київ, Україна) radami1818@gmail.com

НОВІТНІ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДИЗАЙНІ СУЧАСНОГО СЦЕНІЧНОГО ПРОСТОРУ

У статті аналізуються тенденції комплексного застосування інформаційно-цифрових технологій у мистецьких практиках сучасного дизайну сценічного простору. З композиційного портрету сучасного театру виокремлюються можливості сучасних технологій у дизайні предметно-просторового середовища театру, а саме дизайну сценічного простору. Особливості наукової статті є аналіз можливого доповнення технік мультимедійного освітлення новітніми інформаційно-цифровими технологіями та можливостями застосування Штучного інтелекту у новітньому українському театрі. Застосування композиційних прийомів у поєднанні з новітніми технологіями, ШІ у створенні атмосфери сучасного театру дозволяє акцентувати увагу на виконавцях та виставі, а не на складному декорі. Крім того, сценічні приміщення стають більш гнучкими, здатними адаптуватися до різних типів вистав та подій. Особливої цінним й неординарним є використання новітніх інтелектуальних технологій. Сучасні театри впроваджують передові технології для покращення враження глядачів. Це може включати в себе використання проекційного мапінгу, віртуальної та доповненої реальності, інтерактивних елементів та інші інновації, які допомагають створити унікальну атмосферу та залучити аудиторію. ***Мета наукової статті*** *полягає у аналізі можливостей застосування новітніх інформаційно-цифрових технологій, у тому числі штучного інтелекту у сценічних постановках як нових, так і традиційних форм.* ***У результаті****, робляться висновки та рекомендації щодо впровадження інтерактивних елементів та інновації, які розширюють можливості театрального мистецтва, надають глядачам активну роль у творчому процесі та роблять досвід вистав більш особливим та захоплюючим.*

Ключові слова: *дизайн сценічного простору, сучасний український театр, композиція, предметно–просторове середовище, мультимедійні технології освітлення, колористика, новий театр Леся Курбаса, творча практика, динамічні зміни в мистецких процесах.*

Alla HOTSALYUK,
orcid.org/0000-0002-2120-3232
Doctor of Science in Philosophy,
Professor at the Department of Philosophy
Kyiv National University of Construction and Architecture
(Kyiv, Ukraine) goz_pravo@ukr.net

Rada MYKHAILOVA,
orcid.org/0000-0002-7264-0205
DSc in Art Studies,
Professor at the Department of Interior and Furniture Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) radami1818@gmail.com

THE LATEST INFORMATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DESIGN OF MODERN STAGE SPACE

The article analyzes the trends of comprehensive application of information and digital technologies in artistic practices of contemporary stage design. The possibilities of modern technologies in the design of the spatial environment of the theater, specifically the design of the stage space, are highlighted from the compositional portrait of contemporary theater. The distinctive features of the scientific article include the analysis of possible complementarity of multimedia lighting techniques with advanced information and digital technologies, as well as the possibilities of applying Artificial Intelligence in modern Ukrainian theater. The objective of the scientific article is to analyze the possibilities of utilizing advanced information and digital technologies, including Artificial Intelligence, in stage productions, both in new and traditional forms. In order to explore the utilization of innovative information technology tools and artificial intelligence in both traditional and non-traditional forms of stage art, various scientific methods and approaches were employed. The theoretical approach involved studying scientific and journalistic sources, while the analytical and comparative approaches were used to determine the impact of innovative methods on the direction of contemporary stage productions. The systemic approach was applied to structure the new possibilities of integrating innovative technologies. The scientific novelty lies in the analysis of modernizing the stage space through artificial intelligence and advanced information technologies, as well as examining the role of innovative technical tools and technologies in the direction of contemporary stage art. As a result, conclusions and recommendations are made regarding the implementation of interactive elements and innovations that expand the possibilities of theatrical art, provide the audience with an active role in the creative process, and make the theater experience more unique and captivating.

Key words: *stage design, contemporary Ukrainian theater, composition, spatial environment, multimedia lighting technologies, color scheme, New Theater of Les Kurbas, creative practice, dynamic changes in artistic processes.*

Постановка проблеми. Дизайн як діяльність сформувався ще на початку двадцятого століття. З англійської “design” перекладається як проєкт, план, малюнок. Дизайн – це творча діяльність, метою якої є визначення формальних якостей виробів (Вдовіна, 2021: 13). Ці ж якості притаманні дизайну будь-якого продукту. Будь-то результат виробництва, або результати творчої праці. Більш сучасним вбачається визначення Даниленко В. який вважає, що дизайн, це вид діяльності,який пов’язаний із проектуванням предметного світу. Саме дизайн, на його думку визначає гармонійне предметне середовище, яке задовольняє потреби споживача (Даниленко, 2003: 49). Сучасні інформаційні технології, штучний інтелект невідмінно ввійде й у сучасне сценічне мистецтво, лише питання у якому вигляді його застосувати можна ефективніше. Зміни й у парадигмі дизайну відбувається відповідно до розвитку суспільства, його інтересів, задовольняючи смаки людей й реалізації актуальних для соціуму естетичних ідеалів, цінностей тощо, оптимізуючи процес вдосконалення способу життя, соціально-екологічних, духовно-практичних функцій предметного середовища та пов’язаних з ним цінностей (Єпик, 2019: 42). В сучасному світі дизайн є явищем, яке проникає в різні сфери людської діяльності і втілюється у формах, що підтримуються новітніми науковими знаннями та технологіями. Дизайн носить глобальний характер, відповідно здійснює вплив на різні галузі, включаючи мистецтво, архітектуру, моду, інтер’єри, продукти, технології та багато інших. Такі тенденції не обходять й сценічне мистецтво. Предметно-просторове середовище в сценічному дизайні сучасного театру є важливою складовою для створення візуального образу та налагодження атмосфери п’єси або вистави. Останні роки принесли кілька цікавих змін у дизайні сучасних театрів, які прагнуть створити незабутнє враження у глядачів (Юдова-Романова, Вікторія Стрельчук, Юлія Чубукова, 2019). Сучасний український театр віддає перевагу мінімалістичному дизайну з акцентом на простоту та чистоту ліній. Значним прикладом у цьому є новітній театр Леся Курбаса (Гоцалюк, 2015: 365), який завжди вирізнявся високоінтелектуальним і неповторним репертуаром. Застосування кормпозиційних прийомів у створенні атмосфери сучасного театру дозволяє акцентувати увагу на виконавцях та виставі, а не на складному декорі. Крім того, сценічні приміщення стають більш гнучкими, здатними адаптуватися до різних типів вистав та подій. Особливої цінним й неординарним є використання новітніх технологій й штучного інтелекту (Гоцалюк, 2022: 118). Сучасні театри впроваджують передові технології для покращення враження глядачів. Це може включати в себе використання проекційного мапінгу, віртуальної та доповненої реальності, інтерактивних елементів та інші інновації, які допомагають створити унікальну атмосферу та залучити аудиторію. Саме на таких технологіях хотілось би зупинитися.

Аналіз досліджень. Обрана тема не є предметом лише єдиної галузі науки, різні дослідники та учені вивчають можливості залучення інтерактивних елементів та інновацій у сферу театрального

мистецтва, у тому числі дизайну сучасного сценічного простору. Дослідження проводяться в різних галузях, таких як: театральні студії, медіа та комунікації, мистецтвознавство, комп'ютерна графіка, психологія тощо. Окремо, хотілось би виділити українських вчених: А. А. Гоцалюк (2022 р.) вказує на тенденції наукової традиції і необхідності змін у сучасному мистецтві (Гоцалюк, 2015: 270), К. В. Юдова-Романова комплексно в теоретично-історичному та практичному ключі звертається до вивчення різних аспектів технічного забезпечення оформлення сценічного простору (2017 р.), зокрема ароматичного (2016 р.), піротехнічного (2018 р.), пневматичного (2017 р.) та ін. Г. К. Липківська вивчає стан мультимедійних технологій на вітчизняній і закордонній театральній сцені XXI ст. (2018 р.). М. В. Крипчук аналізує сценічний простір сучасних театралізованих святкових масових видовищ просто неба (2018 р.). Разом з тим, слід зауважити, що обрана тематиками є новітньою і аналіз іі відсутній у дослідженнях сучасних вчених України.

Мета статті полягає у аналізі можливостей застосування новітніх інформаційно-цифрових технологій, у тому числі штучного інтелекту у сценічних постановках як нових, так і традиційних форм.

Для досягнення поставленої мети використано наступні методи. З метою розробки проблеми використання інноваційних інформаційно-технологічних засобів і штучного інтелекту у традиційних так і нетрадиційних формах сценічного мистецтва застосовувались різ наукових методів і підходів. Теоретичний підхід – для вивчення наукових і публіцистичних джерел; аналітичний та компаративний – для визначення впливу інноваційних методів на режисуру сучасних творів сценічного мистецтва; системний – для проведення структуризації нових можливостей залучення інноваційних технологій. Наукова новизна полягає у аналізі модернізації сценічного простору за допомогою штучного інтелекту й новітніх інформаційних технологій та вивченні ролі інноваційних технічних засобів і технологій у режисурі сучасних творів сценічного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Використання проекційного маппінгу (Джон Ханна, 2022), ще має назву відеомеппінг – є однією з найцікавіших тенденцій у сучасному дизайні театрального простору. Таким новітнім засобом можливо доповнити мультимедійні технології освітлення. Мультимедійні технології освітлення створені для візуалізації складних інтерактивних освітлювальних ефектів на сцені. Вони включають у себе використання різних джерел світла, таких як світлодіодні прожектори, інтелектуальні освітлювальні системи та програмне забезпечення контролю освіти. Мультимедійне освітлення дозволяє створювати різноманітні кольорові ефекти, рухомі зображення, світлові проекції та інші вражаючі видимі елементи. Ці технології можуть бути поєднані з музикою, звуковими ефектами та іншими аспектами вистави для створення цілісного мультимедійного досвіду. Вибір кольорів та освітлення має велике значення у створенні настрою та атмосфери на сцені. Колористику можна використовувати для передачі емоцій та створення певної атмосфери в п'єсі. Освітлення може бути використане для створення різних ефектів, підкреслення важливих моментів або створення фокусу на певних об'єктах чи акторах. Наразі ж у сучасному театральному сценічному дизайні можна спостерігати зростаюче різноманіття використання технологій, таких як проектори, світлодіодні екрани, комп'ютерні графічні ефекти та інші. Ця технологія дозволяє створити складніші та вражаючі сценічні образи, зберегти простір та створити багатошарові візуальні ефекти. Разом з цим, не слід ігнорувати новітні тенденції, а саме залучення проекційного меппінгу (projection mapping), який також відомий як просторове відеомепування. Застосування такого новітньої технології дозволяє проектувати візуальні образи на різні поверхні, включаючи стіни, стеля, сценічні об'єкти та архітектурні деталі. Ось деякі способи, які проекційний меппінг може бути використаний у дизайні сценічного простору:

1. Відеомеппінг може трансформувати вигляд сцени, створюючи різні атмосфери та настрої відповідно до потреб вистави. Він може використовуватись для створення ілюзій, які поглиблюють враження від вистави, наприклад, проектування візуальних ефектів, які додають глибину та рух до статичних об'єктів.

2. Допомогою проекційного меппінгу можливим вдається архітектурна трансформація. Це дозволяє змінювати зовнішній вигляд театральної будівлі, сцени тощо. Використовуючи проекції на фасаді або на різних елементах архітектури, можна створити захоплюючі візуальні ефекти, які привертають увагу глядачів та роблять враження ще більш незабутнім.

3. Візуальне супроводження, самої вистави. Проекційний меппінг може слугувати як візуальний супровід до вистави, підсилюючи емоційну та настроєву складову. Він може передавати сюжетні елементи, підкреслювати емоції персонажів або створювати візуальні метафори, які доповнюють сценічну дію.

4. Проекційний меппінг ефективно буде застосований з метою інтерактивності події. Проекційний меппінг може бути поєднаний з інтерактивними технологіями, дозволяючи глядачам взаємодіяти з проектованими образами. Наприклад, можуть бути створені інтерактивні проекції, що реагують на рухи або дотики глядачів, що створює унікальний імерсивний досвід. Імерсивний театр – явище досить поширене в світі. І якщо в Америці та Європі він уже має безліч піджанрів, видів і напрямів, то в Україні лише починає зароджуватися (Українська правда, 2021).

Використання проекційного меппінгу дозволяє творчим дизайнерам та режисерам створювати нові візуальні світи, розширюючи можливості театрального виразу та вражаючи глядачів унікальними ефектами. Відеомеппінг додає глибину та динаміку до театральних вистав, перетворюючи звичайний простір у магічну сцену. Хотілось би окремо виділити можливості застосування проекційного меппінгу у сучасному оформленні дизайну сцени в театрах України. Отже, таки ефекти можна застосувати для: проектування візуальних ефектів на сцені, які створюють ілюзію руху або зміни форми об'єктів; використання проекцій для створення реалістичних фонових сцен, що змінюються під час вистави; створення абстрактних візуальних композицій, які доповнюють музичну чи танцювальну виставу; використання проекцій на стінах або стелі, щоб створити відчуття безкінечності або просторової глибини; проектування візуальних ефектів на акторах, додаючи їхнім костюмам або макіяжу додаткову деталізацію або перетворює їх на фантастичних персонажів; створення ілюзії руху архітектурних елементів, які змінюються або трансформуються за допомогою проекцій тощо.

Окремо Відеомеппінг можна застосовувати з метою: створення атмосфери певного місця чи пейзажу, який переносить глядачів в інші світи або епохи; проектування візуальних образів на спеціальні сценічні об'єкти, що змінюють їхню форму або колір; створення візуального екрану за допомогою проекцій на спеціальному матеріалі, що дозволяє використовувати його як фон для різних сцен; використання проекцій для створення інтерактивних ефектів, які реагують на рухи або дотики глядачів; проектування візуальних елементів, які підкреслюють емоції або настрій сцени; використання проекцій на архітектурних деталях театрального приміщення, таких як колони, балкони або арки; створення візуальних метафор, які передають тематику або символіку вистави; використання проекцій для створення віртуальних декорацій, які замінюють традиційні фізичні декорації; проектування візуальних образів на підлогу, створюючи ефект плавності або зміни рельєфу; використання проекцій для створення ефекту «лампового освітлення», що надає теплу та затишну атмосферу; створення візуальних ефектів взаємодії між акторами та проекціями, де проекції реагують на рухи або жести акторів; використання проекцій для створення абстрактних візуальних патернів або геометричних фігур, які додають глибину і динаміку сцені; проектування візуальних ефектів на занавісі, створюючи враження зміни та перетворення позаду сцени. Цей перелік не є вичерпним.

Особливу увагу хотілось би приділити залученню штучного інтелекту у новітній дизайн сценічного простору. Застосування штучного інтелекту для дизайну сучасного сценічного простору можливо застосувати задля генерації автоматичних концепцій та прототипів сценічних елементів з використанням машинного навчання. Це особливий вид мистецтва – створення нових персонажів. Разом з тим, штучний інтелект можна застосувати задля аналізу аудиторії та використання алгоритмів рекомендацій для персоналізації досвіду глядачів. Використання комп'ютерного зору для автоматичного визначення розміщення та руху акторів на сцені тех. Доповнить можливості візуалізації і відчуття занурення у виставу. Штучний інтелект можна застосовувати задля розробки віртуальних інтерфейсів для взаємодії з елементами сценічного дизайну та застосування генетичних алгоритмів для оптимізації композиції та розміщення елементів на сцені.

Розробка віртуальних моделей сцени для візуалізації та аналізу просторових аспектів;використання природних мовних обробників для автоматичної генерації текстів діалогів або мовлення для акторів; застосування алгоритмів машинного навчання для автоматичного розпізнавання та аналізу емоцій глядачів; симуляція та моделювання поведінки людей на сцені з використанням агентних систем; розробка автономних роботів або автоматизованих систем для виконання певних функцій на сцені; використання алгоритмів глибинного навчання для автоматичного розпізнавання образів та обробки відео з камер на сцені; аналіз даних про раніше успішні сценічні вистави для виявлення тенденцій та покращення процесу створення нових вистав; генерація автоматичних світлових сценаріїв з використанням алгоритмів машинного навчання; автоматичне складання музичних композицій або звукових ефектів за допомогою алгорит-

мів генерації музики; використання віртуальної реальності або розширеної реальності для створення іммерсивних сценічних досвідів; розробка системи автоматичного керування освітленням, звуком та ефектами на сцені; використання алгоритмів оптимізації для визначення оптимальних шляхів руху акторів або розташування обладнання на сцені; автоматичне генерування сценографічних елементів з використанням алгоритмів 3D-моделювання та друку – це лише частина прикладів, що показують різні способи застосування штучного інтелекту для покращення дизайну сценічного простору. Використання таких технологій може сприяти інноваціям, збільшенню ефективності та створенню нових унікальних досвідів для глядачів.

Висновки. У сучасному театральному мистецтві сценічного дизайну використовуються різноманітні інтерактивні елементи та інновації, які сприяють залученню глядачів і створенню унікального досвіду. У мистецький простір України, а саме у сценічний дизайн вважаємо за потрібне залучити наступні технології: використання віртуальної реальності (VR) та розширеної реальності (AR) для створення іммерсивних сценічних досвідів.

Такий захід надасть можливості створення інтерактивних інсталяцій де глядачі можуть взаємодіяти з об'єктами на сцені або впливати на розвиток подій вистави. Слід розглянути можливість використання сенсорних технологій, таких як датчики руху або технологія розпізнавання жестів, для контролю або взаємодії з елементами сцені. Така новела невід'ємно доповнить сучасну композиційність сучасному дизайну сценічного простору. Окрім того, слід звернути увагу на інтерактивні проекції, де глядачі можуть впливати на візуальні ефекти або змінювати проекції за допомогою своїх рухів або голосу.

Задля ефективного розробленя і впровадження новітніх інформаційно-цифрових технологій у сучасний дизайн сценічного простору слід залучити можливості використання мобільних додатків або систем голосового керування для сприяння взаємодії глядачів з виставою або акторами. Використання соціальних медіа або мобільних додатків для взаємодії з глядачами, збільшення залученості та залучення до діалогу про виставу.

Окрім того, для повноти композиції сучасного українського театру буде доречно й сучасно використання інтерактивних костюмів, які реагують на рухи або дотики акторів або глядачів; інтерактивні експерименти з аудіо, де звукові ефекти або музика змінюються залежно від дій або реакцій глядачів; використання інтерактивних ігрових елементів або головоломок, які вбудовані у сценарій вистави і залучають глядачів до активної участі. Експерименти з альтернативними форматами вистав, такими як інтерактивні прогулянки або перформанси в незвичних локаціях, що залучають глядачів до нових досвідів.

Ці інтерактивні елементи та інновації розширюють можливості театрального мистецтва, надають глядачам активну роль у творчому процесі та роблять досвід вистав більш особливим та захоплюючим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вдовіна О. О. Дизайн як засіб комунікації. Соціокультурні тенденції розвитку сучасного дизайну та мистецтва. Соціокультурні тенденції розвитку сучасного дизайну та мистецтва: зб. матеріалів VII Міжнарод. наук.-практ. конф. 8–10 вересня 2021 р. Херсон: ХНТУ, 2021. С. 287.

2. Гоцалюк А. А. Наукова традиція та новація в гуманітарній практиці суспільства // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2015. № 60. С. 269–277.

3. Гоцалюк А. А. Неотрадиціоналізм в соціокультурних практиках України. К.: НАКККіМ, 2015. 365 с.

4. Гоцалюк А. А. Процеси соціокультурних трансформацій: традицій та новацій. Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні : колект. монографія. Київ : Ліра-К, 2022. С. 118–156.

5. Даниленко В. Я. Дизайн: підруч. для студ. Вищі навчальні заклади, які навчаються за спец. «Дизайн». Харків: ХДАДМ, 2003. 320 с.

6. Джон Ханна. Відображення проекцій: що це? Techlila. 2022. URL: https://www.techlila.com/uk/projection-mapping/ (дата звернення: 15.06.2023).

7. Єпик Л. Дизайн у контексті сучасної культури. Функції дизайну в сучасному світі: виміри 2019: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 березня 2019 р. Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. С. 42.

8. Імерсивний театр в Україні: як це працює? // Українська правда. Життя: веб-сайт. URL: https://life.pravda.com.ua/projects/uzahvati/2021/10/27/246285/ (дата звернення: 20.06.2023).

9. Юдова-Романова, Вікторія Стрельчук, Юлія Чубукова. Режисерські інновації у використанні технічних засобів і технологій у сценічному мистецтві. 2019. № 1. URL: http://artonscene.knukim.edu.ua/article/view/170749 (дата звернення: 12.06.2023).

REFERENCES

1. Vdovina O. O. (2021). Dyzain yak zasib komunikatsii. Sotsiokulturni tendentsii rozvytku suchasnoho dyzainu ta mystetstva. Sotsiokulturni tendentsii rozvytku suchasnoho dyzainu ta mystetstva [Design as a means of communication. Sociocultural trends in the development of contemporary design and art.]: zb. materialiv VII Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. 8–10 veresnia 2021 r. Kherson: KhNTU. S. 287. [in Ukrainian].

2. Hotsaliuk A. A. (2015). Naukova tradytsiia ta novatsiia v humanitarnii praktytsi suspilstva [Scientific tradition and innovation in the humanitarian practice of society] // Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. № 60. S. 269–277. [in Ukrainian].

3. Hotsaliuk A. A. (2015). Neotradytsionalizm v sotsiokulturnykh praktykakh Ukrainy [Neotraditionalism in sociocultural practices in Ukraine]. K.: NAKKKiM, 365 s. [in Ukrainian].

4. Hotsaliuk A. A. (2022). Protsesy sotsiokulturnykh transformatsii: tradytsii ta novatsii [Processes of sociocultural transformations: traditions and innovations.]. Transformatsiini protsesy sotsialnoi kultury v Ukraini : kolekt. monohrafiia. Kyiv: Lira-K,. S. 118–156. [in Ukrainian].

5. Danylenko V. Ya. (2003). Dyzain: pidruch. dlia stud. VNZ, yaki navchaiutsia za spets [Design: A Handbook for Students in Higher Education Institutions Studying “Design” Specialty]. “Dyzain”. Kharkiv : KhDADM, 320 s. [in Ukrainian].

6. Dzhon Khanna. (2022). Vidobrazhennia proektsii: shcho tse? [Projection Representations: What is it?]. Techlila/ URL: https://www.techlila.com/uk/projection-mapping/ (data zvernennia : 15.06.2023). [in Ukrainian].

7. Iepyk L. (2019). Dyzain u konteksti suchasnoi kultury [Design in the context of contemporary culture]. Funktsii dyzainu v suchasnomu sviti: vymiry 2019: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 22–23 bereznia 2019 r. Sumy : FOP Tsoma S.P., S. 42. [in Ukrainian].

8. Imersyvnyi teatr v Ukraini: yak tse pratsiuie?[Immersive theater in Ukraine: How does it work?] Ukrainska pravda. Zhyttia: veb-sait. (2021) URL: https://life.pravda.com.ua/projects/uzahvati/2021/10/27/246285/ (data zvernennia: 20.06.2023). [in Ukrainian].

9. Iudova-Romanova, Viktoriia Strelchuk, Yuliia Chubukova. Rezhyserski innovatsii u vykorystanni tekhnichnykh zasobiv i tekhnolohii u stsenichnomu mystetstvi. [Directorial innovations in the use of technical means and technologies in the performing arts]. 2019. № 1. URL: http://artonscene.knukim.edu.ua/article/view/170749 (data zvernennia: 12.06.2023).

УДК 130.2:75.03(477+474)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-15

Алла ДЯЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-4496-5931
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри промислового дизайну та комп'ютерних технологій,
декан факультету декоративно-прикладного мистецтва
Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука
(Київ, Україна) pani.alla0107@gmail.com

АНАЛІЗ ПРЕДСТАВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ Й КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ОБРАЗОТВОРЧИХ МИСТЕЦТВАХ КРАЇН БАЛТІЇ ТА УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей представлення національної ідентичності й культурної спадщини в образотворчому мистецтві. Автор досліджує це питання на основі України та країн Балтії. Мета роботи – проаналізувати висвітлення цієї проблеми в науковій літературі, особливості презентації сучасних творів у мережі інтернет, порівняння характеру представлення національної ідентичності й культурної спадщини в образотворчому мистецтві вказаних країн. Методологія дослідження базується на зіставленні результатів наукових розвідок і робіт сучасних митців, що потребувало впорядкування й осмислення різних типів джерел. Визначено причини звернення митців до культурної спадщини, особливості актуалізації питань національної ідентифікації країн через мистецтво, сучасні тенденції цих процесів. Автор аналізує умови сприйняття й розвитку ідеї мистецтва як засобу вираження ідентичності в Україні та країнах Балтії. Україна відрізняється більш активною й самостійною позицією щодо відродження національних традицій. Країни Балтії продовжують відчувати на собі вплив радянського минулого на культурні практики у зв'язку із співробітництвом з російською едерацією, що подає своє бачення розвитку національного мистецтва цих країн у проросійському напрямку, намагаючись інтерпретувати кожен зміст мистецького твору як ностальгію за радянським минулим, незважаючи на авторський задум. Крім того, митці країн Балтії у своїй творчості більше схиляються до руху у фарватері загальноєвропейських тенденцій. Розвиток образотворчого мистецтва в Україні з моменту набуття незалежності, і особливо в умовах повномасштабної війни, більш впевнено дотримується шляху відображення ідентичності. Базуючись на багатовіковій культурній спадщині, митці знаходять для себе оновлені змісти й вираження національних традицій у візуальних формах. Перспектива подальших досліджень полягає в детальному вивченні форм відображення національної ідентичності в різних видах образотворчого мистецтва, визначенні відмінних рис, притаманних різним регіонам нашої країни, та виявленню впливу цих тенденцій на визнання української культури в усьому світі.

Ключові слова: *образотворче мистецтво, національна ідентичність, культурна спадщина, мистецькі практики, Україна, країни Балтії.*

Alla DIACHENKO,
orcid.org/0000-0003-4496-5931
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Industrial Design and Computer Technologies,
Dean of the Faculty of Decorative and Applied Arts
Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design named after Mykhailo Boychuk
(Kyiv, Ukraine) pani.alla0107@gmail.com

ANALYSIS OF THE REPRESENTATION OF NATIONAL IDENTITY AND CULTURAL HERITAGE IN THE FINE ARTS OF THE BALTIC COUNTRIES AND UKRAINE

The article is devoted to the study of the features of the representation of national identity and cultural heritage in the visual arts. The author explores this problem on the basis of Ukraine and the Baltic countries. The purpose of the work is to analyze the coverage of this problem in the scientific literature, the features of the presentation of modern works on the Internet, and a comparison of the nature of the representation of national identity and cultural heritage in the fine arts of these countries. The research methodology is based on a comparison of the results of scientific research and the works of contemporary artists, which required the ordering and understanding of various types of sources. The reasons for the appeal of artists to the cultural heritage, the features of the actualization of the issues of national identification of countries through art, and the current trends of these processes were determined. The author analyzes the conditions

for the perception and development of ideas of identification through art in Ukraine and the Baltic countries. Ukraine is distinguished by a more active and independent position on the revival of national traditions. The Baltic countries continue to feel the influence of the Soviet past on cultural practices through cooperation with the Russian Federation, which presents its vision of the development of the national art of these countries in a pro-Russian direction, trying to interpret each message as nostalgia for the Soviet past, despite the author's intention. In addition, the artists of the Baltic countries are more inclined in their work to follow the pan-European trends. The development of visual arts in Ukraine since independence, and especially in the context of a full-scale war, more confidently follows the path of reflection of identity. Based on the centuries-old cultural heritage, artists find renewed meanings and expression of national traditions in visual forms. The prospect of further research consists in a detailed study of the forms of reflection of national identity in various types of fine arts; identifying the distinctive features inherent in different regions of our country; identifying the impact of these trends on the recognition of Ukrainian culture around the world.

Key words: *fine arts, national identity, cultural heritage, artistic practices, Ukraine, Baltic states.*

Постановка проблеми. Національна ідентичність може відображатися в різних сферах культури. Однією з показових є образотворче мистецтво, в якому протягом віків формувалося самовираження характеру нації, світоглядних і релігійних змістів, відчуття себе у всесвітньому політичному просторі. В Україні й у країнах Балтії ці процеси активізувались неодноразово за всю їхню історію. Вони були пов'язані з виборюванням незалежності, що обумовлювало патріотичний підйом, який зі свого боку актуалізував найбільш яскраві національні прояви в мистецтві.

Культурна спадщина – це вмістилище пам'яті народу, скарбниця його духовного надбання, що виражається в різних сферах життя. Образотворче мистецтво протягом багатьох століть вбирало в себе національний колорит, який формувався на основі прадавніх традицій, первісних уявлень людини про світ і своєї значущості в ньому, природне оточення з його кольорами й формами життя. Додатково до цього доєднувались соціальні основи побудови суспільства, прийнятного для кожного народу. Українці завжди відрізнялися своєю волелюбністю, прагненням незалежності, що й відобразилось в образотворчому мистецтві минулих віків і продовжує транслюватися сьогодні.

Країни Балтії також мали складну історію, впродовж якої відчували на собі тиск із боку завойовників, що призводило до насильницьких втручань у традиційну культуру і водночас сприяло відродженню культурних традицій і переосмисленню себе як нації загалом.

Окремо слід згадати загальну тенденцію глобалізації, що характеризується стиранням кордонів, яка заразом провокує втрату національних основ ідентичності в рамках сучасної всесвітньої культури. Це також дало додатковий поштовх до звернення до свого коріння, культурних першоджерел, завдяки чому посилиться автентичне звучання сучасних мистецьких практик.

Аналіз досліджень. Різним аспектам теми пошуку етнонаціональної й культурної ідентичності в образотворчому мистецтві присвячено багато робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Р. Шеретюк докладно розглядає поняття національної ідентичності, аналізуючи визначення різних авторів. Вона акцентує на характерних рисах українського національного мистецтва, що є одним з інструментів ідентифікації (Шеретюк, 2021). Стаття А. Зіненко присвячена дослідженню феномену ідентичності та його відображенню в сучасному українському мистецтві. Автор відстежує еволюцію поглядів науковців на цей феномен, аналізує форми його застосування з метою вивчення сучасного мистецтва (Zinenko, 2020). О. Тєлушкіна у своїй роботі визначає ступінь дослідженості проблеми прояву українських національних рис у сучасному образотворчому мистецтві. Вона дійшла висновків, що в цьому плані різні галузі й напрямки досить нерівномірно вивчені (Тєлушкіна, 2023). О. Самбірська розглядає побутовий живопис, історію його становлення й розвитку в Україні. Дослідниця підкреслює значення цього жанру у відображенні національної ідентичності й культурної самобутності українського народу (Самбірська, 2018). Дослідження А. Бренюк присвячено українській обрядовості, що привертала увагу митців ще з XVIII ст. і дотепер. В статті визначена роль народної культури й обрядів у формуванні національного образотворчого мистецтва України, розроблена типологія образів народних звичаїв, до яких найчастіше зверталися митці, проаналізована композиційна побудова творів (Бренюк, 2021). О. Ясенєв дав загальну характеристику розвитку образотворчого мистецтва в Україні в часи незалежності. Він відзначає тенденцію до активного творчого пошуку й відмову від стереотипів, що навіть вилилося у формування нових стилів у сучасному вітчизняному мистецтві (Ясенєв, 2021: 173).

Т. Кецис розглядає латиський фольклор, народний орнамент і міфологію як символічну основу, на якій етнічні латвійські художники протягом десятиліть будують національну особливість образотворчого мистецтва (Ķencis, 2015). Т. Гор-

буль і С. Русаков займаються дослідженням цифровізації як глобального тренду початку XXI ст. з метою створення культурної моделі для збереження й популяризації культурної спадщини (Gorbul, Rusakov, 2022). Окремим джерелом інформації в роботі виступають інтернет-ресурси, на яких представлені роботи митців та огляди тематичних виставок (сайти профільних музеїв, мистецьких галерей тощо) (Мамонова, 2021).

Отже, питання вираження національної ідентичності й культурної спадщини в образотворчих мистецтвах обраних країн представлені фрагментарно й потребують узагальнення для визначення спільних і відмінних рис.

Мета статті – проаналізувати форми вираження національної ідентичності й представлення культурної спадщини в образотворчому мистецтві шляхом порівняння мистецьких практик України та країн Балтії.

Виклад основного матеріалу. Національна ідентичність – складний і багатогранний феномен, комплекс символів, що створює в людини відчуття належності до певної спільноти – «однієї національності» (Балтазюк, 2019). «…невід'ємною ланкою творення національної ідентичності є така компонента як мистецтво, що виступає одним із вагомих інструментів становлення самосвідомості індивіда, засобом його самоутвердження у світі» (Шеретюк, 2021: 241), – наголошує Р. Шеретюк. Поняття «національних рис» у мистецтві є складним, оскільки охоплює не тільки виразні художні засоби, теми, етнічні елементи чи фольклорні мотиви, а також культурні, філософські й психологічні аспекти. Всі вони дозволяють говорити про формування національної ідентичності на основі мистецьких практик. О. Тєлушкіна наголошує, що цілісне уявлення про наявність національних рис у сучасному образотворчому мистецтві України повинно базуватись на культурологічному контексті (Тєлушкіна, 2023: 153).

Одним із джерел натхнення для українських митців впродовж століть слугували давні звичаї й обряди, що складали традиційне повсякдення. Митці намагаються передати у своїх творах національну самобутність українського народу, мальовничість місцевих краєвидів (Бренюк, 2021). Твори виконуються за допомогою різноманітних технік живопису й графіки, серед яких переважає техніка олійного живопису, оскільки вона найбільше відповідає колориту й піднесеності українських народних свят, звичаїв та обрядів.

Жанр побутового живопису завжди відігравав значну роль у культурному житті українського народу, він відображав мистецькі потреби, художній ісуспільний розвиток. О. Самбірська визначає його як «основу для формування самобутньої національної свідомості» українців (Самбірська, 2018: 152). Вона підкреслює, що твори побутового живопису вплинули на націєтворчі процеси на теренах України. Запровадження української тематики сприяло збереженню етнічної культури й ідентичності українців. О. Ясенєв вказує на те, що зі здобуттям незалежності прагнення національної ідентичності й самовизначення відобразилися у зверненні митців до історії, традицій і звичаїв українського народу (Ясенєв, 2021: 173). Також можна ще підкреслити значення всього різноманіття культури й побуту окремих регіонів. Багато митців акцентують увагу на відродженні й промоції найяскравіших особливостей різних куточків України, звісно, передовсім звертаючись до свого краю.

Значну роль в українському живописі відіграють образи тваринного світу. Вони демонструють шанобливе ставлення до матері-природи й можуть вважатися відгуками давніх язичницьких культів. Зустрічаються різні інтерпретації цих образів: у Лариси Хіміч – це звернення до скіфського звіриного стилю, Оксана Збруцька згадує трипільську орнаментику, Марія Приймаченко зображує фантастичних звірів і зооморфних істот, у творах Романа Романишина та Яреми Хруща панує атмосфера первісного тотемізму.

Особливістю творів українських художників можна вважати їхнє наближення до християнської іконографії, використання сакральних мотивів, яскравої теплої колірної палітри. Все це є відображенням української етноментальності, де присутнє намагання відійти від сучасного світу, наблизитись до свого коріння, відчути гармонію з природою і космосом. Дослідники називають такі прояви національних рис у сучасному українському образотворчому мистецтві: символи, характерні для трипільської культури й епохи Київської Русі (Зіненко, 2021); ознаки стилю козацького бароко. Серед традиційних національних тем в українському мистецтві можна назвати: козацьку тематику (Запорізька Січ, козацька вольниця, козак Мамай), теми фольклорних творів, слов'янську міфологію, український пейзаж. Окремо слід згадати сучасний духовний живопис України, оскільки він зберігає національні традиції.

Зі здобуттям Україною незалежності в мистецтві активізувався процес повернення із забуття імен, творів і стилів. Нові напрями базуються на результатах мистецьких, культурологічних й етнографічних розвідок. Актуальності набули образотворчі напрями й течії, що містять етнічні

елементи, переосмислення й трансформацію прадавніх загальнокультурних і мистецьких традицій. Серед них можна назвати неоархаїку, неопримітивізм, неовізантинізм, неофольклоризм, етнофутуризм тощо.

Тенденції ідентифікації нації через мистецтво й культурну спадщину отримали поширення ще в XIX – на початку XX ст., що було пов'язано з проголошенням політичної незалежності, якій передували процеси соціальних та ідеологічних змін, пов'язаних з пробудженням національної свідомості (Ķencis, 2015: 56). Т. Кецис наводить різні національні стратегії створення символічної спадщини, запозичень й адаптації інтернаціональних стилів і жанрів у національному мистецтві Латвії. Він поєднує народний фольклор і латвійську історію мистецтва як основу для конструювання латвійської національної ідентичності, що дозволяє фіксувати передачу певних образів. Дослідник виділяє кілька версій вираження національної мистецької ідентичності, які співіснують у Латвії: через форму (розробка певних етнографічних зразків орнаменту) або через зміст (охоплює широкий діапазон: від місцевих пейзажів і людей до мотивів стародавньої історії, фольклору й міфології) (Ķencis, 2015: 65–72). Політика ідентичності в країнах Балтії формується на відчуттях попередніх загроз, якими насичена їхня історія. Тому художники досить часто звертаються до сімейних історій, побуту пересічних громадян, особистої й колективної пам'яті народу. Тобто побутовий жанр також відіграє тут значну роль.

Розглянемо сучасні приклади, що були репрезентовані на мистецьких заходах. У Латвійському національному художньому музеї (Рига) проходила виставка «Дикі душі. Символізм у мистецтві країн Балтії» (21.11.2020 р. – 04.05.2021 р.). Проєкт присвячений сторіччю усіх трьох країн Балтії і попередньо був представлений в Музеї д'Орсе в Парижі. Країни Балтії – Литва, Естонія й Латвія – стали незалежними республіками невдовзі після закінчення Першої світової війни. Виставка «Дикі душі» знайомить із символізмом у балтійському мистецтві періоду з 1890-х до 1930-х рр. Метою й основною ідеєю проєкту є демонстрація високого професійного рівня мистецтва, що виникло в країнах Балтії, та виявлення його відмінних рис у загальноєвропейському контексті. Спираючись на народну культуру, фольклор і місцеві казки, а також унікальні природні пейзажі, створювалися справді оригінальні витвори мистецтва. Латвія була презентована творчістю таких видатних митців: Яніса Розенталса, Вільгельма Пурвітіса, Йоганна Вальтера, Ріхарда Заріньша, Густава Шкільтерса, Теодора Залькалнса, Петеріса Крастіньша, Рудольфа Перле, Теодорса Удерса, Александра Романса й Сигізмунда Відбергса. Литва – такими яскравими класиками символізму, як Мікалоюс Константінас Чюрльоніс, Фердинандас Рушчікас (Фердинанд Рущиц), Пятрас Калпокас, Станіслав Яроцький, а Естонію представляли Крістіян Рауд, Оскар Калліс, Конрад Вільгельм Мягі та інші.

На виставці «Натюрморти з національних мотивів», що відкрилась в Естонському музеї прикладного мистецтва й дизайну (Таллінн) 2 квітня 2023 року, художник Яанус Самма представив дванадцять тематичних композицій, ґрунтованих на його особистому досвіді й матеріалах, відібраних із колекцій естонських музеїв. Самма дослідив використання національних візерунків і форм в естонському прикладному мистецтві та графіці періоду 1930–1950-х рр. Три нові роботи, створені для цієї виставки, присвячені національним художнім канонам, їхньому переосмисленню в контексті сучасних тенденції. Для інтерпретації історичного матеріалу були запрошені й інші естонські художники: Едіт Карлсон, Анна-Марі Лійвранд й Урмас Люйс.

У Художньому залі Рійгікогу (Таллінн) пройшла спільна виставка графіків Кайї Кеса, Хелен Таго й Ліллі-Крит Репнау «Спогади про ландшафти» (Mälestused maastikest) (25.01.2023 р. – 23.03.2023 р.), яка отримала свою назву від однойменної серії робіт Ліллі-Крит Репнау. Графічні листи було створено навесні 2022 року. На них зображені міські й природні ландшафти Таллінна, Ляене-Вірумаа й Нарви, що пов'язують їх у єдине ціле. Хелен Таго у своїй графічній інсталяції розглядає Нарву крізь концепцію сліпих плям. Величезні нічні метелики Кайї Кеса, виконані в техніці мокуліто, одночасно таять у собі надію й змушують задуматися про швидкоплинність життя. На творчість Хелен Таго значно вплинули дитячі спогади про покинуті ландшафти, пустирі й міські пейзажі, їхні упорядковані ритми й проміжні простори, непомітні, коли розглядати вперше. Тобто ідентичність в роботах естонських митців транслюється за допомогою пам'яті й традиційного середовища, що було притаманно й народному мистецтву.

Зараз у павільйоні Ласнамяе Таллінського будинку мистецтва відбувається групова виставка «Обіймай мене ніжно» (7.07.2023 р. – 24.09.2023 р.). Представлені на ній роботи торкаються різних питань соціальної сфери життя, включно з темами мови й етнічної приналежності. Серед учасників Морта Йонінайте, Сандра Косо-

ротова, Кейа Маасік, Марко Мяетамм, Сара Німм та інші. Куратор виставки Сійм Прейман наголошує на тому, що культурна спадщина сприяє збереженню духовних цінностей нації, презентує її як у своєму середовищі, так і на світовій арені. І сучасне мистецтво постійно до неї звертається, запозичуючи незримі на перший погляд емоційні повідомлення зі зрозумілим для громадянина саме цієї країни контекстом.

Руйнування природного середовища й зміна традицій сприймаються митцями як виклик, відповідь на який вони шукають саме у зверненні до національного культурного надбання. Фактично національна ідентифікація стає своєрідним психологічним захистом від сучасних соціальних проблем, дає поштовх для розвитку самосвідомості.

В глобалізованому сучасному світі культурна ідентифікація передбачає також плідну співпрацю. Особливо це стосується збереження спадщини та її промоції. Україна та країни Балтії, як було визначено на основі проведеного дослідження, мають спільні риси в сучасному прагненні до самовизначення. Тому актуальними й перспективними є питання обміну досвідом у цій сфері. Т. Горбуль і С. Русаков наголошують на можливості формування нових змістів за допомогою дослідження взаємозалежних культурних процесів – репрезентації спадщини й виходу завдяки цьому на питання національної ідентичності, яке особливо гостро постало зараз, коли в Україні руйнуються й втрачаються пам'ятки, а загального електронного реєстру об'єктів культурної спадщини й стратегії їх оцифрування не існує. Автори проаналізували досвід Естонії (музейна інформаційна система MuIS, п'ятирічний план дій для оцифрування культурної спадщини на 2018–2023 рр.), Латвії (проєкт «Оцифрування контенту культурної спадщини»), Литви (створення Ради з оцифрування литовської культурної спадщини, віртуальна електронна інформаційна система культурної спадщини VEPIS, музейна інформаційна система ЛІМІС) і довели, що такий підхід сприятиме зміцненню технологічних і культурних інновацій у сфері охорони й популяризації культурної спадщини України. Окрім реального доходу для креативних індустрій (економічна цінність), цифровий реєстр стане також ресурсом для створення нових смислів (символічна цінність) (Gorbul, Rusakov, 2022).

Висновки. Питання відображення ідентичності набувають великої актуальності у сфері образотворчого мистецтва після набуття державами незалежності, що обумовлено бажанням визначити своє місце в загальному світовому культурному просторі, продемонструвати найбільш виразні риси національної культури. Культурна спадщина – це той скарб, що увібрав у себе найбільш яскраві маркери ідентичності нації. Тому до неї звертаються митці, визначаючи напрям розвитку культурних традицій своєю творчістю. Характер запозичення й інтерпретації глибинних змістів традиційної культури обумовлений не лише креативністю автора, але й загальними особливостями розвитку сучасної культури в тій чи іншій країні.

Визначено спільні риси цього процесу в Україні та країнах Балтії. Всі вони мали загальне авторитарне радянське минуле, яке суттєво знівелювало притаманні кожній нації культурні надбання, відокремило їх від загальних світових культурних процесів. І звільнення від тотального тиску призвело до активізації внутрішнього руху в напрямку пошуку своєї культурної ідентичності. В образотворчому мистецтві відобразились: традиційна символіка (кольори, знаки, тварини), релігійні аспекти культури (прояви вірувань й обрядовості), орнаментика. Можна спостерігати як пряме використання впізнаваних елементів (знаків, символів, мотивів), так і завуальоване запозичення давніх змістів, притаманних релігії й первісному людському світогляду.

Серед відмінностей слід зазначити більш значний вплив проросійських настроїв у країнах Балтії під «прикриттям» туги за радянським минулим, що також стало частиною історії становлення мистецтва цих країн. Цьому сприяла велика кількість виставок на території рф, і представлений в інтернеті й пресі їхній огляд має відповідний контекст, як можна зрозуміти, вигідний саме російській стороні. Однак розглядаючи роботи митців з інших позицій, можна побачити риси, притаманні саме національному мистецтву з давнім корінням та відповідним історичним нашаруванням. Крім того, образотворче мистецтво цих країн розвивається в загальноєвропейському ключі, що також певним чином зменшує виразність проявів автентичних рис.

Розвиток образотворчого мистецтва в Україні з моменту набуття незалежності, і особливо в умовах повномасштабної війни (проєкт УКФ «Мистецтво перемоги»), більш впевнено йде шляхом відображення ідентичності. Використовуючи багатий матеріал багатовікової спадщини народного мистецтва, митці оновлюють його змісти й вираження у візуальних формах.

Подальші дослідження орієнтовані на більш детальний розгляд форм відображення національної ідентичності в різних видах образотворчого мистецтва, відмінних рис, притаманних різним регіонам нашої країни, та впливу цих тенденцій на визнання української культури в усьому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балтазюк І. Роль символу у процесі збереження історичної пам'яті та культури. *Мистецтвознавство України.* 2019. № 19. С. 43–47. URL: https://doi.org/10.31500/2309-8155.19.2019.185966 (дата звернення: 13.07.2023).

2. Бренюк А. Г. Народні звичаї та обряди в творах українських художників. *Молодий вчений*. 2021. № 10 (98). С. 225–229. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-47 (дата звернення: 13.07.2023).

3. Зіненко Т. М. Художник Микола Теліженко на симпозіумах монументальної керамічної скульптури в Опішному. *Сучасне українське мистецтво: концепти, стратегії, візуальні практики*: збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Черкаси, 11–12 листопада 2021 р.). Черкаси, 2021. С. 77–81. URL: http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/10635/конф_Черкаси_2021_77.pdf (дата звернення: 13.07.2023).

4. Мамонова Г. «Сучасне українське мистецтво – це територія розширених етичних рамок». Інтерв'ю з Ксенією Малих. *Суспільна культура*. 9 квітня 2021. URL: https://suspilne.media/120488-sucasne-ukrainske-mistectvo-ce-teritoria-rozsirenih-eticnih-ramok-intervu-z-ksenieu-malih/ (дата звернення: 13.07.2023).

5. Самбірська О. Побутовий жанр українського живопису крізь призму націотворчих процесів. *Молодь і ринок*. 2018. № 8 (163). URL: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.141894 (дата звернення: 13.07.2023).

6. Тєлушкіна О. А. Українські національні риси в сучасному образотворчому мистецтві як предмет наукових рефлексій. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2023. № 45. С. 151–156. URL: https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi45.653 (дата звернення: 13.07.2023).

7. Шеретюк Р. Феномен українського мистецтва в контексті формування національної ідентичності. *Традиції та новітні технології у розвитку сучасного мистецтва*. 2021. № 7. С. 240–244. URL: https://conf.artka.ck.ua/art/article/view/523 (дата звернення: 13.07.2023).

8. Ясенєв О. П. Тенденції розвитку образотворчого мистецтва в часи незалежності України. *Культура і сучасність*. 2021. № 1. С. 170–174.

9. Gorbul T., Rusakov S. Cultural heritage in the context of digital transformation practices: experience of ukraine and the baltic states. *Baltic Journal of Economic Studies.* 2022. Vol. 8, № 4. P. 58–69. URL: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-58-69 (date of access: 13.07.2023).

10. Ķencis T. The Role of Folklore in the Formation of Latvian Visual Art. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*. 2015. Vol. 62. P. 55–80. URL: https://doi.org/10.7592/fejf2015.62.kencis (date of access: 13.07.2023).

11. Zinenko A. The identity as an art phenomenon. *Paradigm of knowledge*. 2020. Vol. 5, no. 43. URL: https://doi.org/10.26886/2520-7474.5(43)2020.17 (date of access: 13.07.2023).

REFERENCES

1. Baltaziuk I. (2019). Rol symvolu u protsesi zberezhennia istorychnoi pamiati ta kultury. [The role of the symbol in the process of preserving historical memory and culture] Mystetstvoznavstvo Ukrainy – Art history of Ukraine, 19. 43–47. DOI: https://doi.org/10.31500/2309-8155.19.2019.185966

2. Breniuk A. H. (2021). Narodni zvychai ta obriady v tvorakh ukrainskykh khudozhnykiv. Young Scientist. [Folk customs and ceremonies in the works of Ukrainian artists] Young Scientist, 10 (98). 225–229. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-47 [in Ukrainian].

3. Zinenko T.M. (2021). Khudozhnyk Mykola Telizhenko na sympoziumakh monumentalnoi keramichnoi skulptury v Opishnomu. [Artist Mykola Telizhenko at the symposiums of monumental ceramic sculpture in Opishny] Suchasne ukrainske mystetstvo: kontsepty, stratehii, vizualni praktyky: zbirnyk materialiv VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Modern Ukrainian art: concepts, strategies, visual practices: a collection of materials of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Cherkasy. 77–81. URL: http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/10635/конф_Черкаси_2021_77.pdf

4. Mamonova H. (2021). «Suchasne ukrainske mystetstvo – tse terytoriia rozshyrenykh etychnykh ramok». Interviu z Kseniieiu Malykh. [«Modern Ukrainian art is the territory of expanded ethical frameworks». Interview with Ksenia Malykh] Suspilna kultura – Social culture, April 9, 2021. URL: https://suspilne.media/120488-sucasne-ukrainske-mistectvo-ce-teritoria-rozsirenih-eticnih-ramok-intervu-z-ksenieu-malih/ [in Ukrainian].

5. Sambirska O. (2018). Pobutovyi zhanr ukrainskoho zhyvopysu kriz pryzmu natsiotvorchykh protsesiv. [Domestic genre of Ukrainian painting through the prism of nation-building processes]. Molod i rynok – Youth and the market, 8 (163). 151–155. [in Ukrainian].

6. Tielushkina O. A. (2023). Ukrainski natsionalni rysy v suchasnomu obrazotvorchomu mystetstvi yak predmet naukovykh refleksii. [Ukrainian national features in modern fine art as a subject of scientific reflections] Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku – Ukrainian culture: past, present, ways of development, 45. 151–156. DOI: https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi45.653 [in Ukrainian].

7. Sheretiuk R. (2021). Fenomen ukrainskoho mystetstva v konteksti formuvannia natsionalnoi identychnosti. [The phenomenon of Ukrainian art in the context of national identity formation] Tradytsii ta novitni tekhnolohii u rozvytku suchasnoho mystetstva – Traditions and the latest technologies in the development of modern art, 7. 240–244. URL: https://conf.artka.ck.ua/art/article/view/523 [in Ukrainian].

8. Yaseniev O. P. (2021). Tendentsii rozvytku obrazotvorchoho mystetstva v chasy nezalezhnosti Ukrainy. [Trends in the development of fine art in the times of independence of Ukraine] Kultura i suchasnist : almanakh – Culture and modernity: an almanac, 1. 170–174. [in Ukrainian].

9. Gorbul T., Rusakov S. (2022). Cultural heritage in the context of digital transformation practices: experience of ukraine and the baltic states. Baltic Journal of Economic Studies, 8, 4. 58–69. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-58-69

10. Ķencis T. (2015). The role of folklore in the formation of latvian visual art. Folklore, 62. 55–80. DOI: http://dx.doi.org/10.7592/FEJF2015.62.kencis

11. Zinenko A. (2020).The identity as an art phenomenon. Paradigm of knowledge, 5(43). 1–16. DOI: https://doi.org/10.26886/2520-7474.5(43)2020.17

УДК 008:312.421 (Мистецтвознавство. Дизайн)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-16

Михайло ЄНЧЕВ,
orcid.org/0009-0000-5494-6641
аспірант кафедри дизайну та технологій
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) mihail.enchev1984@gmail.com

ШОУ ЯК ДИЗАЙН-ПРОЕКТ

Актуальність проблеми *Шоу-бізнес в широкому контексті – це всі реалії самоздійснення шоу, які виходять за межі естрадного сценізму, переходять на рівень планетарних констант, поєднуються з фестивальними рухами, з всіма системами видовищності і видива, яке зараз презентує сучасну культуру як цілісність. Важливо визначити метахудожні та метакультурні кореляції шоу в контексті арт-дизайну.* ***Мета статті*** *– визначити композитні (полісистемні) та композиційні (системно-художні) ознаки проектної діяльності арт-дизайну в сфері шоу-бізнесу.* ***Методологія дослідження*** *визначається компаративним (порівняльним) та системним підходамии, що дає можливість охарактеризувати особливості арт-дизайну як проектної діяльності.* ***Наукова новизна статті****. Дизайн-проект має бути арт-проектом, тобто, певною системою арт-бізнесу, або арт-дизайну. Арт-дизайн і арт-бізнес поєднуються, як поєднуються менеджмент і маркетингові комунікації в системі дизайн-менеджменту. Композиційна модель тут може виглядати як композитна, тобто, системотворча, орієнтована на певний набір категоріальних схем, композицій, а також може бути суто композиційною, якщо вона визначається в рамках конкретного сценарію твору в шоу-бізнесі.* ***Висновки.*** *Шоу як образне середовище – це багатовимірна палітра образних засобів, які тяжіють до синхронного зчитування образу на сцені, що в ідеалі презентується пантомімою, асамбляжем, і діахронного – це весь набір сучасної поетики постмодерністської естетики: хепенінг, перформанс, боді-арт, ленд-арт, енвайронмент і ін. Вся ця динаміка, статика в контексті образної цілісності, звичайно, потребує своєї композитної і композиційної рівноваги. Цю рівновагу і здійснюють режисер, актори, дизайнер-менеджер намагається винести її в комунікативний простір глядача і розшифрувати, підказати сутність того чи іншого образного ходу.*

Ключові слова: *шоу-бізнес, образ, арт-дизайн, дизайн-менеджмент, композиція.*

Mykhailo YENCHEV,
orcid.org/0009-0000-5494-6641
Graduate student at the Department of Design and Technologies
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) mihail.enchev1984@gmail.com

THE SHOW AS A DESIGN PROJECT

The relevance of the show business problem in a broad context is all the realities of the self-fulfillment of the show, which go beyond the boundaries of pop sceneism, move to the level of planetary constants, combine with festival movements, with all systems of spectacle and spectacle, which now presents modern culture as a whole. It is important to determine the meta-artistic and meta-cultural correlations of the show in the context of art design. The purpose of the article is to determine the composite (polysystemic) and composite (systemic-artistic) features of project activity of art design in the field of show business. The research methodology is determined by comparative (comparative) and systemic approaches, which makes it possible to characterize the features of art design as a project activity. Scientific novelty of the article. A design project must be an art project, that is, a certain system of art business or art design. Art design and art business are combined, as management and marketing communications are combined in the design management system. The compositional model here can look like a composite, that is, system-creating, oriented to a certain set of categorical schemes, compositions, and can also be purely compositional, if it is defined within the framework of a specific scenario of a work in show business. Conclusions. The show as a figurative environment is a multidimensional palette of figurative means that gravitate towards the synchronous reading of the image on the stage, which is ideally presented by pantomime, assemblage, and diachronic – this is the entire set of modern poetics of postmodern aesthetics: happening, performance, body art, land art , environment, etc. All this dynamics, statics in the context of figurative integrity, of course, needs its composite and compositional balance. This balance is carried out by the director, actors, and the designer-manager, who tries to bring it into the communicative space of the viewer and decipher it, suggest the essence of one or another figurative move.

Key words: *show business, image, art design, design management, composition.*

Постановка проблеми. Широкий контекст осмислення композитних та композиційних проблем, орієнтований на метатекстуальність, інтертекстуальність, метакультурну та метахудожню цілісність видовища, потребує дизайнерських технологій, які б могли подолати складність проблем, навести містки між різними констеляціями (образними, поняттєвими, вербальними, візуальними) в образному тезаурусі сучасного шоу-бізнесу, а також визначити реальність проектної парадигми як певне структурування видовища.

Аналіз досліджень і публікацій. Композиційні проблеми формування метакультурної та метахудожньої цілісності мистецького твору та об'єктів дизайну визначені в працях академіка ВУАН Ф. Шміта, Ю. Легенького, О. Шандренко та ін. Проблеми дизайнерської творчості, зокрема арт-дизайну знайшли відображення в дослідженнях В. Даниленка, К. Юдової-Романової, О. Хлистун та ін. Однак проблема композитної та композиційної цілісності шоу є ще малодослідженою.

Мета дослідження – визначити композитні (полісистемні) та композиційні (системно-художні) ознаки проектної діяльності арт-дизайну в сфері шоу-бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Прописати якусь узагальнюючу композиційну модель арт-дизайну в шоу-бізнесі не є можливим. Тому мова буде йти лише про композитну реальність дизайн-менеджменту в контексті шоу-бізнесу. Ця модель має бути орієнтована на формування метакультурної та метахудожньої цілісності мистецького твору, за Ф. Шмітом, яку реконструював як філософсько-культурологічну Ю. Легенький (Легенький, 1995). Це шість категоріальних систем композиції, що є певною єдністю compositio, які в кожному проекті, кожній окремій системі арт-презентації визначають свою домінанту. Можна лише говорити про типологію цього визначення. Вона не може бути суто функціональною, образною, але структурується за певними дизайнерськими ознаками.

Отже, перша композиційна категорія – це «ритм». Циклізм як найголовніша реальність шоу є одним із всезагальних, простих і ясних визначень темпоральності видива, що відбувається раз на рік, або два рази на рік – це вже залежить від системи прийнятих норм проведення шоу-програм. Здійснюються певні номінації. Зрештою, М. Поплавський проводить раз на рік блискучий конкурс, присвячений пісні, проводив і інші конкурси. Раз на рік проходить Гоголь-фест, відомий всім як фестиваль мистецтв – це теж своєрідне шоу. Можна говорити про шоу, присвячене фестивалю Івану Франку, і багато інших.

Але річ в тім, що цей, будемо казати, проектний композиторіум є усталеним, він може лише змінювати внутрішню форму, напрями, реалії і трансформації самовизначень Так, дизайнер-проектант шоу може змінювати семантику, якщо це формотворча структура, орієнтована на певні сенси композиційних реляцій. Може реалізувати угрупування різних секторів, кластерів і інших субструктур, що належить шоу. Може змінювати динаміку, рух, а від руху (візуального, руху подання вербальної інформації) залежать темп, ритм і ін. Може змінювати просторові ознаки, які мають бути або усталеними, або, навпаки, відкритими.

Так, Гоголь-фест вписується в простір Мистецького арсеналу. Те ж саме пов'язане з фестивалем Франко: він належить до усталеного місця народження великого письменника. Інші фестивальні композиції залежать від організаторів, мімікрують, змінюють місце свого здійснення. Це театральні фестивалі, музичні фестивалі, які кожен раз можуть відбуватися в іншому місці. Одеса стала містом, в якому шоу присвячене дням і ночам Одеси, де інформація сконцентрована, сформована в рамках, будемо казати, вузької смуги просценіуму одеського великого сценічного простору. Отже, цей вимір є надзвичайно важливий, має бути осмислений, як композиторіум дизайн-менеджменту шоу.

Наступна категорія – «форма». Зрештою, за Ф. Шмітом, ця категорія має бути семантично визначеною. Частіше всього про форму говорять, коли здійснюється або формат шоу, або конкретний твір шоу, де всі інші реалії: темпоритм, угрупування, синтагматика, розподіл на зони впливу, визначаються як заздалегідь завданий сценарій.

«Угрупування» – це та категорія, де фактично дизайн-менеджмент визначає групу впливу, структурує реальності шоу простору на підставі їх активації і самоактуалізації. Так, наприклад, в політичних шоу домінує бінарна форма арт-презентації: двоє ведучих, два табори, які презентують продуцентів і опонентів, третій табір – це «підсадні качки», які теж мають свій внутрішній амбівалентний розподіл. Така реальність, звичайно, має бути структурована, чітко зазначена: або вона структурує шоу, або щось інше. Так, потрібно доводити діалог до певної межі, до певних персональних ідентифікацій, дати всім можливість вимовити свою позицію. Ведучі мають здійснити консенсус, врегулювати діалогізм подання інформації як принцип шоу.

Якщо йдеться про композиційну категорію «рух», рушійність, то це надзвичайно важливий простір, пов'язаний з візуальними імплікаціями

презентації інформації. Вона може бути поліекранною, полівекторною. Динаміка руху може бути фізичною: це транспорт, це літаки, все, що завгодно. Візуальна динаміка є найбільш активною. Чого варті ландшафти сучасних міст, де логотипи певних фірм розтягуються в просторі навіть кількох кілометрів. Це все стає реальністю сьогодення.

Якщо раніше говорили, що Лас-Вегас – це неонові прерії, то зараз Лас-Вегас втратив свій пріоритет. Китай підіймає своє обличчя як візуальний маркер експрес-інформації в усіх вимірах. Там є виставкові комплекси, які змінюють свої конфігурації майже щотижня. Це своєрідний кубик-рубік, в якому виставка настільки експресивно презентує свою продукцію, що утворюється перманентний франчайзинг, певний композиторій речей. Це переважно електроніка, фототехніка, роботи і інше. Тобто, ми маємо надзвичайно широкий шоу-простір виставкового, динамічного, а також функціонально-трансформативного, образного простору, який належить великому місту, зокрема рекреаціям, де формуються гармонічні зони відпочинку, втечі від реальності, тобто зони певного ескапізму, налагодження системи внутрішніх сил супротиву проти виснажливого темпу життя.

«Простір» як категорія композиції рефлектує в собі ритм і циклізм, форму. Простір – це порожнеча, за східними мотивами, простір – це форма, за європейським зразком, це необхідний і достатній простір сприйняття цих форм. Так, коли Альфред Лоос підійшов до Парфенону, він був вражений, що проміжки між колонами є більш «важкими», ніж самі колони. Тобто, візуальна тектоніка тут інвертована, свідчить про те, що вічне небо Греції розчиняється в просторових конвульсіях периптеру і демонструє велич одвічної гармонії космосу.

«Час» як домінанта культури сьогодення, постмодернізму, зокрема як сперечання, трансформація і накладка темпоральностей дає можливість надзвичайно цікавих аберацій часовості, де художній час, час фізичний, астрономічний, космологічний стають вимірами одного і того ж феномену –темпоральності арт-бізнесу, або арт-простору. Це і є шоу як впорядкована часовість, як свято, коли час відрегульований перетворюється на певний ритуал.

Композитний підхід, звичайно, потребує визначення суб'єкта проектування. Це певний автокомунікант, коли в онлайн-режимі формується синтетичний образ реципієнта і продуцента. Одночасно людина завдає парадигму, пише свій текст і відповідає на текст іншого. Тобто, вона формує свій образ, образ іншого, а інший формує свій образ і образ реципієнта.

Отже, система інтриг і розчарувань віртуальних ігор теж є своєрідне шоу, але шоу автокомунікації, коли людина створює свій образ і презентує його для себе, а інший, той, хто має бути контраргументом або своєрідним alter-ego, потрапляє в цей простір суто візуально, бо він є віртуальним. Можна говорити, що так створюється достатньо цікавий образ, який може свідчити про гравців, які грають з долею, з часом, але ця гра не має нічого спільного з реальною комунікацією.

Отже, ми побачили ще один вимір, коли суб'єкт шоу потрапляє в контекст онлайн-ігор, в контекст автокомунікації. Це надзвичайно цікавий парадоксальний світ, який не потрібно вважати маргінальним. Отже, суб'єктом арт-проекту шоу стає продюсер. І тут ми потрапляємо в цілу низку гарно структурованого і функціонально презентативного конгломерату арт-ролей продюсерського цеху, який раніше був достатньо скромним і вписувався в ситуацію антрепризи.

Важливо вказати, що комунікативні реалії продюсера тяжіють як до особистісно-визначених реалій, так і до певних фірм, які уособлюють в собі продюсерський корпоратив. Це так званий рекорд-лейбл – випускаюча компанія, що займається дистриб'юцією готових носіїв; арт-менеджер – експерт діяльності творчих робітників проекту, включаючи самих артистів; арт-менеджер може бути як колективним, корпоративним ланцюгом, так і особистістю. Також визначають і інші особистості продюсерського цеху. Це програмний директор ТБ і радіо, промоутери, прес-аташе. Це теж ті, будемо казати, персоналії продюсерського цеху, які виконують функції дизайн-менеджменту. Кожна програма, кожна установа і кожний проект часто змінює корпоративні функції, змінює продюсерів, виходячи з мети виконання проекту. Так, можна говорити про екранний композиторіум, де композиція, маркетинг, менеджмент поєднуються в певному арт-продукті, який презентує сучасне шоу.

Отже, ми намагалися описати компонентний склад суб'єктів дизайн-менеджменту шоу в його арт-презентаціях. Наступний крок нашого аналізу присвячений процесуальній цілісності арт-продукту, або арт-проекту. Так, виникає проблема зазначення і використання проектних парадигм, а також системотехніки проектної діяльності дизайну, а це, передусім, стратагеми «дивергенції» як розширення меж (шоу в даному випадку); «трансформації» (визначення системотворчого і образного ядра); «конвергенції» (презентації най-

більш популярних і найбільш близьких для глядача елементів, які здійснюють тотальну ідентичність арт-продукту і реципієнта).

Тобто, шоу як видовище, як свято, як темпоральність, як простір, як презентація образних форм у вигляді хепенінгу, перформансу, боді-арту, ленд-арту і ін., так чи інакше, визначається як арт-продукт, який структурується дизайн-технологіями, а сам проектний процес як дизайн-менеджмент є певна проекція дизайн-технологій на шоу-проект. Адже шоу-проект стає дизайн-проектом лише тоді, коли ці технології поєднуються, ідентифікуються.

Тут можна позначити дві позиції: домінанта дивергенції (розширення всіх меж, що намагається здійснити М. Поплавський в його шоу, які є безмежними за своєю цільовою і за своєю просторово-часовою конструкцією); трансформації, де визначається системне ядро (яке в тій чи іншій мірі обігрується, як національна, віртуальна, візуальна і інша модель. Такі шоу пов'язані з іменами, зокрема з Софією Ротару, Тіною Кароль, Андрієм Винником і ін.); конвергенції – виникає той лейтмотив комунікації видива, який повторює сам себе і намагається бути довгограючим брендом. Тут можна назвати одного з лідерів подібної дизайн-конструкці – Олега Скрипку, який сам себе переспівує вже пару десятків років в різних варіаціях. Але пісні «Горіла сосна», «Весна» і ін. не втрачають своєї популярності, бо мають різне аранжування, сценічні артефакти.

Можна говорити про інвертований простір презентації шоу, де дизайнерські стратегії інвертуються. Так, дивергенція, розширення комунікативної ситуації піддається конвергенція, тобто, починають домінувати національно зазначені архетипи. Національне ядро презентується в рамках конвергенції як тотальна ідентичність, коли всі, хто надягли вишиванку, наприклад, стають автоматично українцями: і татарський муфтій, і головний єврейський рабин, і колишній прем'єр-міністр Гройсман, і хто завгодно.

Шоу ідентифікації – це форсований тип ідентичності, шоу-парад конвергентного зразка, який є цікавим, важливим, більше того, політично доцільним, має свій дизайн. Інвертована дивергенція свідчить про те, що розширення кордонів стає звуженням, сходженням в точку, розшуком одної-єдиної мети, яка раптом політизується і визначається як національна ідея. Або навпаки: визначається топ-символ, секс-символ сьогоднішнього музичного шоу-світу, навколо якого формується вже нова генерація образів інвертованої дивергенції. Так, розширювати кордони вже нікому не потрібно. Секс-символ є, пісня є, яка вона – це вже інша справа. Але ця ситуація є характерною для сьогоднішнього дня, і не бачити її було б недоцільно. Отже, процесуальна, предметна і образна цілісність дизайн-проекту шоу визначається стратагемами дивергенції, трансформації і конвергенції.

Зрештою, зазначимо межі шоу-ідентифікації і шоу-презентації особистості як дизайн-менеджмент Так, Олег Скрипка використовує презентативно-академічний стиль, виступаючи з симфонічним оркестром. Його кліпи носять характер академізації фолк-інтонацій. У Андрія Винника домінує більш експансивний тип презентації: його кліпи мають характер відкритого простору, який формує Поплавський, як, власне, дизайн-менеджмент стратегічного значення, дивергенції, виходу за всі межі і за всі бар'єри культури.

Звичайно, можна лише в певній мірі називати Олега Скрипку дизайнером своїх шоу, але так воно і є, більше того, він відкрив лінію одягу, має свої бутіки. Не в меншій мірі дизайнером своїх шоу є і Станіслав Вакарчук. Тобто, слово «дизайнер» в широкому значенні як «творець», той, хто створює, конструює соціальну реальність, є автентичним і доцільним. Тому і сам підхід дизайн-менеджменту є модельним проектом, моделі якого ми намагаємося інтерпретувати, в контексті стратегем, міфологем і морфологічного аналізу шоу-бізнесу. Отже, дизайн-менеджмент, дизайн-проект, шоу як арт-проект, або дизайн-проект – це споріднені реалії, які допомагають осмислити феномен шоу в контексті проектних реалій дизайну.

Висновки. Шоу як феномен гри визначає гру в системі арт-презентацій, які можуть бути багатовекторними, самодостатніми, а можуть бути відкритими системами. Гра як феномен знаходження «тут» і «там» несе в собі два локуси: презентативно-феноменальний, який відбувається на сцені, і символічний, має наративний образ, який не можна зафіксувати «тут»: він формується лише «там», як певна ідіома, певний образ, сконструйований режисером і актором. Роль дизайнера-менеджера полягає в опосередкуванні цих двох реальностей і намаганні максимально сприяти визначенню їх єдності.

Шоу як дизайн-проект в цілому – це самодостатня реальність, яка реалізує стратегії дизайну: дивергенцію як розширення кордонів, трансформацію як творчу інсталяцію ідеї, конвергенцію як знаходження найближчого елементу ідентифікації з глядачем в рамках процесуальної цілісності видива.

Звичайно, всі ці констеляції як дизайнерські реконструкції мають бути зазначені лише як інтерпретативні. Ми використовуємо поняття «дизайн» і поняття «менеджмент» в широкому сенсі, але така інтерпретація важлива і потрібна, щоб знайти нові ходи, вийти за межі наївного образного емпіризму, щоб по аналогії з дизайн-проектуванням здійснити арт-проект шоу як цілісність свята, видовища, сформованого режисером, актором і продюсером.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Даниленко В.Я. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури: Монографія. Харків: ХДАДМ; Колорит. 2005. 244 с.
2. Легенький Ю.Г. Художній універсалізм як принцип культуротворчості. Філософська і соціологічна думка, 1995, № 1–2. С. 113–129.
3. Легенький Ю.Г. Соціальний дизайн: образ і документ в часові та просторі культури. Київ-Переяслав-Ніжин : Видавець Лисенко М.М., 2023. 383 с.
4. Хлистун О. С. Специфіка взаємодії символу та театрального образу. *Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні наукові напрямки педагогіки і психології: від теорії до практики»*, 13–14 жовтня 2017 р., м. Харків. Харків. 2017. С. 82–84.
5. Шандренко О. Віртуальний простір моди. Київ : КНУКіМ. 2011. 141 с.
6. Юдова-Романова К. В. Технічні засоби оформлення сценічного простору. Київ : КНУКіМ. 2017. 314 с.

REFERENCES

1. Danylenko V. (2005). Dyzain Ukrainy u svitovomu konteksti khudozhno-proektnoi kultury [Design of Ukraine in the world context of art and design culture]: Monohrafiia. Kharkiv: KhDADM; Koloryt. [in Ukrainian].
2. Lehenkyi Yu. (1995). Khudozhnii universalizm yak pryntsyp kulturotvorchosti [Artistic universalism as a principle of cultural creation]. Filosofska i sotsiolohichna dumka. № 1–2. S. 113–129. [in Ukrainian].
3. Lehenkyi Yu. (2023). Sotsialnyi dyzain: obraz i dokument v chasovi ta prostori kultury [Social design: image and document in time and space of culture]. Kyiv-Pereiaslav-Nizhyn : Vydavets Lysenko M.M. [in Ukrainian].
4. Khlystun O. (2017). Spetsyfika vzaiemodii symvolu ta teatralnoho obrazu. [The specificity of the interaction between the symbol and the theatrical image]. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia “Priorytetni naukovi napriamky pedahohiky i psykholohii: vid teorii do praktyky”, 13-14 zhovtnia 2017 r., m. Kharkiv. Kharkiv. S. 82–84. [in Ukrainian].
5. Shandrenko O. (2011). Virtualnyi prostir mody. [Virtual fashion space]. Kyiv : KNUKiM. [in Ukrainian].
6. Yudova-Romanova K. (2017). Tekhnichni zasoby oformlennia stsenichnoho prostoru. [Technical means of designing the stage space]. Kyiv : KNUKiM. [in Ukrainian].

УДК 785
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-17

Олександр КОСТЕНЬОВ,
orcid.org/0000-0002-1844-0069
аспірант кафедри музикознавства та музичної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) kostenev@ukr.net

Олександр ОПАНАСЮК,
orcid.org/0000-0002-2685-9468
доктор мистецтвознавства,
професор кафедри музикознавства та музичної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) oleksandr-opanasiuk@ukr.net

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЖАЗОВИХ МУЗИКАНТІВ-ІНСТРУМЕНТАЛІСТІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ: ТВОРЧО-ВИКОНАВСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено аналіз творчих здобутків видатних зарубіжних джазових музикантів-інструменталістів другої половини XX ст. у контексті використання ними творчо-виконавських технік музикування. Визначено, що на становлення та подальший розвиток джазової музики впливали такі творчо-виконавські техніки: колективна, сольна, хорусна, модальна (ладова), підготовлена, непідготовлена (спонтанна). Акцентовано увагу на доцільності використання поняття «творчо-виконавські техніки» щодо аналізу джазової інструментальної музики, актуалізація якого дає можливість проводити більш ґрунтовний, всебічний аналіз як творчості видатних персоналій джазової музики, так і джазу загалом. З'ясовано, що представники стилю бібоп та похідних від нього (хардбоп, постбоп) стилів у своєму музикуванні спиралися та розвивали техніки сольної, хорусної імпровізації. Також слід зазначити, що їхні імпровізації не були спонтанними та непідготовленими, а ретельно продумувалися заздалегідь. Представники більш пізніх жанрово-стильових напрямів (модальний джаз, фрі-джаз, ф'южн) вже активно розвивали техніки модальної, колективної та непідготовленої (спонтанної) імпровізацій. Водночас треба зазначити, що самі по собі ці техніки не існують окремо одна від одної. Вони перебувають у нерозривному взаємозв'язку доповнюючи одна одну. Непоодинокими є випадки, коли одна техніка служить відправним щаблем для актуалізації розвитку іншої, наприклад: хорусна – модальна, підготовлена – непідготовлена. З'ясовано, що джазові музиканти-інструменталісти у творчості могли спиратися та розвивати різні творчо-виконавські техніки, залежно від періоду своєї виконавської діяльності. У статті визначено, що творчо-виконавські техніки музикування (імпровізації) впливали і визначали особливості творчої діяльності зарубіжних джазових виконавців-інструменталістів другої половини XX ст., як і навпаки, їхня діяльність позначалася на розвитку творчо-виконавських технік.

Ключові слова: *творчо-виконавські техніки, джазова інструментальна музика, імпровізація, творчість, видатні зарубіжні джазові музиканти.*

Oleksandr KOSTENOV,
orcid.org/0000-0002-1844-0069
Postgraduate student at the Department of Musicology and Music Education
Borys Hrinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) kostenev@ukr.net

Oleksandr OPANASIUK,
orcid.org/0000-0002-2685-9468
Doctor of Art Criticism,
Professor at the Department of Musicology and Music Education
Borys Hrinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) oleksandr-opanasiuk@ukr.net

CREATIVITY OF THE FAMOUS FOREIGN JAZZ MUSICIANS OF THE SECOND HALF XX CENTURY: CREATIVE AND PERFORMING ASPECT

The article analyzes the creativity of the famous foreign instrumental jazz musicians of the second half of the 20th century in the context of their use of creative and performing music-making techniques. It was determined that the formation and development of jazz music was influenced by the following creative and performance techniques: collective, solo, chorus, modal, prepared and unprepared. Attention is focused on the expediency of using the concept of «creative and performing techniques» in relation to the analysis of jazz instrumental music. This makes it possible to carry out a more thorough, comprehensive analysis of both the work of outstanding personalities of jazz music and jazz in general. It was found that the representatives of the bebop style and styles derived from it (hardbop, postbop) relied on and developed the techniques of solo and chorus improvisation in their music making. It should also be noted that their improvisations were not spontaneous and unprepared, but were carefully thought out in advance. Representatives of later styles of jazz (modal jazz, free jazz, fusion) have already actively developed the techniques of modal, collective and unprepared (spontaneous) improvisations. At the same time, it should be noted that these techniques do not exist separately from each other. They are in an inextricable relationship, complementing each other. There are rare cases when one technique serves as a starting point for actualizing the development of another, for example: choral – modal, prepared – unprepared. It was found that instrumentalist jazz musicians in their work could rely on and develop various creative and performing techniques, depending on the period of their work. The article determines that the creative and performing techniques of music making (improvisation) influenced and determined the features of the creative activity of foreign jazz instrumentalists of the second half of the 20th century, and vice versa, their activities affected the development of creative and performing techniques.

Key words: *creative and performing techniques, jazz instrumental music, improvisation, creation, famous jazz musicians.*

Постановка проблеми. Від початку свого становлення в джазовій музиці сформувалися такі основні форми музикування: колективна, сольна, хорусна, модальна (ладова), підготовлена, непідготовлена (спонтанна) техніки імпровізації. Якщо взяти до уваги, що джаз передбачає органічну єдність виконання, творчості (імпровізації) й техніки (виконання і творчості), тоді ці аспекти можна поєднати в єдине ціле та розглядати джаз відповідним чином.

Саме таку перспективу переслідують публікації, в яких наголошується на доцільності актуалізації поняття *«творчо-виконавські техніки»* (Костеньов, 2022a, 2022b, 2023). Це поняття визначається як сформовані у процесі становлення джазової музики характерні принципи музикування, що передбачають свої особливості та органічну єдність виконавської та імпровізаційної практик. До цього варто додати, що це поняття фактично не використовується у музикознавчій науці.

Водночас поняття *«творчо-виконавські техніки»* виражає зміст будь-яких форм і принципів музикування у джазі. Його актуалізація дає можливість здійснювати більш предметний аналіз джазової музики, вибудовує підвалини для її всебічного аналізу і характеристики, відкриває нову перспективу в дослідженні творчості видатних джазових музикантів та джазу загалом.

Аналіз досліджень. Тема дослідження творчої діяльності джазових музикантів є досить широкою та торкається багатьох аспектів, а отже і тематика публікацій буде доволі різноманітною.

Окрему групу складають роботи присвячені питанням виконавських особливостей, імпровізації, інтерпретації, гармонії у джазовій музиці. Серед них ми можемо виокремити публікації Ю. Дяченка (2017), Дж. Коллієра (1984), Є. Мошака (2013), Дж. Рассела (1961), О. Павленка (2020), В. Полянського (2015, 2016), В. Тормахової (2017). Жанрові та стильові аспекти джазової музики висвітлюють праці О. Воропаєвої (2009), В. Журби (2021), М. Смородської (2020), Д. Теребун (2019), В. Тормахової (2020), І. Яркіної (2016). Безпосередньо дослідженню творчої діяльності видатних джазових музикантів присвячені роботи С. Давидова (2014), В. Журби (2018), В. Полянського (2004), Б. Стецюка (2019), В. Тормахової (2016), Г. Соліса (2007), М. Херцига (1999).

Мета статті – аналіз мистецтва видатних зарубіжних джазових музикантів-інструменталістів другої половини XX ст. у контексті принципів використання ними колективної, сольної, хорусної, модальної (ладової), підготовленої та непідготовленої творчо-виконавських технік.

Виклад основного матеріалу. Перед початком пропонованого дискурсу необхідно коротко зупинитися на творчо-виконавських техніках.

Становлення джазу розпочинається з колективної форми музикування. Відтак найпершою творчо-виконавською технікою можна вважати *колективну імпровізацію*, яка передбачає одночасну імпровізацію кількома виконавцями на основі заданої гармонічної або ладової структури. Незважаючи на те, що витоки джазу містяться в колективному музикуванні, сьогодні джаз пере-

дусім асоціюється із *сольною імпровізацією*. Широке застосування і впровадження цієї техніки в практику відбулося завдяки появі оркестрів біг-бендів, а також завдяки багатьом видатним джазовим музикантам, які приділяли цій техніці велику увагу. Крім того, сольна імпровізація відкриває для виконавців набагато більші можливості, ніж колективна імпровізація.

Хорусна імпровізація передбачає музикування на основі гармонічної схеми, мелодії, фрагменту чи навіть якогось цілого відомого музичного твору. Її прогресивність полягає у можливості створення оригінальної та незалежної імпровізаційної мелодичної лінії на основі відомої акордової послідовності, яка істотно відрізняється від первісної теми композиції, або зовсім не має з нею нічого спільного, крім гармонії. До того ж, основою для імпровізації може бути певна ритмічна послідовність, виразові аспекти певних стилів тощо.

Модальна імпровізація переосмислює традиційні мелодичні, гармонічні прийоми розвитку джазової музики і зумовлені нею принципи функціональної гармонії. Її характерною ознакою є використання заздалегідь підготовлених звукорядів (модусів), які можуть мати різноманітне походження (лади народної музики, пентатоніки, середньовічні церковні лади, лади неєвропейського походження, штучно створені звукоряди тощо). Завдяки цій практиці джазова імпровізація отримала небувалу до цього творчу свободу самовираження.

Підготовлена імпровізація передбачає заздалегідь визначені параметри музикування, тобто імпровізації. Також могли використовуватися заздалегідь зафіксовані письмово (за допомогою нотного запису) мелодико-ритмічні чи гармонічні фрагменти. Техніка *непідготовленої імпровізації* ґрунтується на використанні протилежних творчих принципів. Тобто вона не передбачає попередньої підготовки, моделювання музики відбувається безпосередньо в момент музикування – імпровізації.

Окреслені творчо-виконавські техніки слід позиціонувати як художньо-виразові й музично-стильові константи, що зумовлюють відповідні принципи побудови мелодики, імпровізації, гармонії тощо. Творчо-виконавські техніки також є способом реалізації звучання та організації музики. Вони визначають основну художню, смислову та емоційну складову музичної композиції, надають їй рис індивідуальності і неповторності. Очевидно, що на розвиток цих технік мала вплив виконавська діяльність численних джазових музикантів. Як і те, що ці техніки визначали виконавську манеру джазового музиканта.

Серед численної кількості видатних музикантів у зарубіжній джазовій музиці другої половини XX ст. пропонуємо виокремити тих, творча діяльність яких найбільше вплинули на її розвиток. Насамперед це: Ч. Паркер, Д. Гіллеспі, Т. Монк, М. Девіс, Дж. Колтрейн, С. Тейлор, О. Коулмен, Г. Генкок, Ч. Коріа. П. Метені, Дж. Бенсон, Дж. Дюк, М. Міллер, Дж. Звінул, Ж. Пасторіус, Дж. Зорн та ін. Зупинимось на аналізі творчості деяких із них більш детально.

Чарлі Паркер (1920–1955). Незважаючи на те, що Ч. Паркер прожив коротке життя, він вважається легендарною постаттю у джазовій музиці саме другої половини XX ст. До цього можна додати, що Ч. Паркера, Д. Гіллеспі та Т. Монка зараховують до основоположників стилю біпоп, який відіграв велику роль в розвитку джазу.
Якщо звернутися до творчо-виконавських технік, які використовував Паркер, можна зазначити, що домінуючими у його творчості є хорусні та сольні імпровізації.

Роль Ч. Паркера в розвитку джазової музики другої половини XX ст. полягає в тому, що він розширив можливості техніки хорусної імпровізації, зокрема, ускладнив блюзову гармонію в джазі. Основні його устремління були спрямовані на реорганізацію гармонії, що безпосередньо пов'язано з одноголосною природою його інструмента, а об'єктом творчих експериментів у царині звуковисотної організації виявилася, передусім, мелодична горизонталь та її співвідношення з гармонічною вертикаллю. Одним із найголовніших творчих завдань Паркера було прагнення надати мелодичному розгортанню варіативності та імпровізаційної стихійності, позбутися залежності мелодичної лінії від акордового обмеження. Таким чином, окрім хорусної техніки імпровізації він розширив і принципи сольної імпровізації.

Діззі Гіллеспі (1917–1993). За відношенням до Ч. Паркера Д. Гіллеспі репрезентує дещо іншу лінію розвитку джазової музики другої половини XX ст. Він є першовідкривачем манери гри на трубі, яка ґрунтується на естетичних установках стилю бібоп. А також був один із перших, хто стояв біля витоків і розвитку афро-кубинського напряму в джазовій музиці.

Щодо використання творчо-виконавських технік можна відзначити, що творчі принципи Д. Гіллеспі певною мірою орієнтуються на досягнення Ч. Паркера. У нього також превалюють хорусна і сольна техніки імпровізації. Водночас його виконавський стиль має і свої особливості. Він використовує паралельні акорди, акорди нетерцієвої будови, політональні звукові утворення, також

можна відзначити тенденції щодо розосередження тонічної функції, моделювання наскрізних гармонічних зв'язків, побудованих на техніці рифу.

Його техніка сольної імпровізації передбачає експресивну, бравурну манеру звуковидобування. Мелодика поєднує короткі тривалості у вузькому інтервальному діапазоні та різкі висхідні контрастуючи мелодичні стрибки на октаву, а то й навіть ширше. В інтонаційно-ладовій будові виявляється тяжіння до хроматики, що позначається на загострені музичних побудов.

Інноваційним і характерним для виконавської манери Д. Гіллеспі можна вважати застосування більш вільних принципів у використанні техніки хорусної імпровізації. Це позначилося на фонічній складовій його музики та на гармонічно-синтаксичній організації композицій. Водночас захоплення ідеями імпровізаційної свободи не означає відмови від контролю над композиційною складовою. У побудові тонально-контрастних розділів форми Гіллеспі вдається до короткострокових відхилень в інші тональності. Можна відзначити часте повернення в кінці твору до початкового тематичного матеріалу, що свідчить про схильність до репризного оформлення музичної композиції.

Теллоніус Монк (1917–1982). Творчість Т. Монка вважається однією з найоригінальніших серед джазових піаністів другої половини XX ст. Його творчість позначена інноваційними здобутками в розвитку сольної, хорусної та модальної творчо-виконавських технік імпровізації. Він використовує рафіновані складні гармонії, акцентує на фонізмі акордів, моделює вишукані імпровізації, приділяє увагу формотворчим аспектам музичних композицій. Мелодика майстра нерозривна від гармонічної вертикалі, що створює цілісний мелодико-гармонічний комплекс, який стає ґрунтом для побудови імпровізацій.

Щодо принципів хорусної імпровізації, то композиції Т. Монка містять елементи гармонічного стилю музикантів бібопу. Але разом із тим й мають свою специфіку. Функції субдомінанти та домінанти можуть перебувати на значній відстані одна від одної, між якими допускається поява низки далеких для даної тональності акордів, а присутність тонічної функції у початкових зворотах не є обов'язковою. Півтонові зрушення звуків та тритонові заміни постійно проникають в діатонічні кварто-квінтові послідовності, що демонструє винахідливість гармонічного варіювання акордових структур, при цьому не забуваючи вносити різноманітність у фонічний вигляд септакордів секвенції. У багатьох творах тональність зберігає досить ясну функціональну структуру. Зазвичай їх буває дві, що розділюють функції головних між собою.

Зростання нестійкості та послаблення функціональних зв'язків у звороті D–T приводить до хиткої, розмитої та невизначеної тональної основи, а отже з'являються явні ознаки руйнування тональності. Можна сказати, що розроблені Т. Монком творчі принципи заклали фундамент для формування атональності у подальшому розвитку джазової музики. Таким чином, Т. Монк розвиваючи ідеї закладені Ч. Паркером, а пізніше розвинені Д. Гіллеспі щодо надання гармонії більшої свободи та звільнення її від тонально-функціональної системи. Зазначені ідеї спрямовують творчі інтенції Т. Монка до необхідності розвитку принципів модальної творчої техніки. Він сміливо розриває кордони моноцентризму, розширює та долає тональну замкнутість.

Майлз Девіс (1926–1991). На відміну від інших джазових музикантів, М. Девіс не обмежував себе одним джазовим стилем. Своєю творчістю він вплинув на розвиток джазу, починаючі від бібопу, і закінчуючи експериментальними авангардними напрямами. На початку 1950-х років музикант стояв біля витоків кул-джазу, він переосмислив техніку хорусної та сольної імпровізацій та поклав початок розвитку модального джазу. Його аранжування вирізняються інноваційними техніками зробленими під впливом прийомів та традицій з академічної музики, таких як поліфонія. Крім того, робився акцент на багату палітру гармоній запозичених із творчості композиторів-імпресіоністів. Він утворював нові інструментальні текстури за допомогою змішування різних голосів, а не протиставляння їх один одному, як це традиційно робили у секціях духових інструментів в біг-бендах.

На межі 1950–1960-х років склалася ситуація, коли техніка хорусної імпровізації ускладнилася настільки, що вже почала обмежувати простір для імпровізації. Подальше ускладнення акордових послідовностей вже не давало можливості для творчої перспективи. Такі обставини спонукали М. Девіса, щодо пошуку нових можливостей для джазової імпровізації. Негативна реакція на ускладнення гармонії змусила музиканта експериментувати як з гармонією, так і з її формами, він починає широко використовувати кварто-квінтові акорди, а традиційні джазові послідовності виконує з витриманими педальним басом. Такі пошуки привели до виникнення основних творчих принципів модальної (ладової) імпровізації.

М. Девіс почав застосовувати модальні принципи з авангардної академічної музики, які перед-

бачали вільне поєднання звуків (акордів, співзвуч, мелодичних ліній) у певній (обраній для певного твору) ладовій структурі. Він спростив гармонію джазових композицій до декількох акордів які повільно змінювали один одного, а використання музичних ладів (модусів) стало основою для побудови імпровізаційних мелодичних ліній. Основою для імпровізації могли бути як діатонічні лади європейської музики, народної музики, пентатоніки, інші лади неєвропейського походження. В результаті Девіс та його послідовники отримали розширені можливості для музикування.

У період 1970–1980-х років М. Девіс розвиває стиль ф'южн, у якому також передбачалося використання принципів модальної творчо-виконавської техніки. У композиціях цього періоду поступово втрачаються принципи, які передбачали опору на теми джазових стандартів; натомість вони (композиції) будувалися на коротких рифах, які служили основою для розгортання імпровізаційних ліній. Таким чином, творчо-виконавські новації, запроваджені музикантом, істотно вплинули на джазову музику другої половини XX ст.

Джон Колтрейн (1926–1967). На початку творчої кар'єри Дж. Колтрейн працював у стилях бібоп і хард-боп, використовував творчі техніки хорусної та сольної імпровізацій. Згодом музикант стояв біля витоків модального та фрі-джазу, використовуючи і вдосконалюючи принципи модальної, колективної та вільної імпровізацій. Якщо взяти до уваги хорусну імпровізацію, то можна зазначити, що найвідомішим творчим принципом музиканта, який він використовує, є так звані «Заміни Колтрейна» (Coltrane changes). Цей принцип полягає у варіюванні стандартної гармонічної джазової прогресії акордів II–V–I з використанням акордових замін. Для прикладу візьмемо C–dur. Зазвичай послідовність II–V–I у чотиритактовому варіанті має вигляд: Dm7–G7–Cmaj7–Cmaj7. Після застосування техніки акордових замін Колтрейна вона набуває вигляду: Dm7–E♭7–A♭maj7–B7–Emaj7–G7–Cmaj7. Відтак послідовність ускладнилася завдяки доданих акордів між акордами II та V щаблів.

Крім тонального центру C–dur музикант додає ще два: A♭–dur та E–dur розташовані на відставні великої терції. А після цього до кожного акорду I щабля (тоніка), додається ще акорд V щабля (домінанта), що є класичним маневром ще за часів бібопа. Тепер залишається останній крок, до останньої прогресії V–I, у нашому випадку це послідовність (G7–Cmaj7), додаємо субдомінанту (акорд Dm7 побудований на II щаблі), тим самим завершуючи прогресію II–V–I. Але замість того, щоб додати акорд II щабля до фінальної прогресії V–I він розміщується на самому початку послідовності. Отже, у найпростішій формі прогресія акордових замін Дж. Колтрена може застосовуватись для заміни будь якої послідовності II–V–I, яка є довжиною у чотири такти. Прикладом використання такого принципу є композиція «Countdown», яка є спробою повторної гармонізації Дж. Колтрейном композиції М. Девіса «Tune Up».

Орнетт Коулмен (1930–2015). Творчі принципи фрі-джазового музикування були закладені піонером стилю та саксофоністом О. Коулменом. Як відомо, фрі-джаз спирається на техніки колективної та непідготовленої імпровізацій. Варто зазначити, що у своїй творчості Коулмен використовував не тільки техніку колективної імпровізації, але й інші техніки. Зокрема, можна вказати на техніку модальної імпровізації, яка значно розширила і надала нові імпульси для розвитку колективної та вільної імпровізацій. У творчо-виконавській діяльності Коулмена спостерігається відхід від принципів тональної організації музичного матеріалу, традиційної послідовності акордів, свінгової ритміки тощо. Це сприяло зміні в джазовій імпровізації, яка передбачала недотримання шаблонів під час виконання, відсутність узгодження з іншими музикантами певних канонів для імпровізації. Завдяки таким нововведенням Коулмена у джазових творах посилюються тенденції щодо вільного використання гармонічної основи і функцій тональності, а принципи колективної, модальної і непідготовленої імпровізацій отримують новий розвиток.

У 1961 році виходить альбом «Free Jazz: A Collective Improvisation», який дав назву цілому джазовому напряму – фрі-джазу. Запис складається з однієї композиції тривалістю 37 хвилин. Основним творчим принципом композиції є безперервна вільна колективна імпровізація, виняток становлять тільки декілька коротких заздалегідь визначених частин. Також альбом можна розглядати як революційний – з точки зору звукозапису. До цього додамо, що кожен виконавець в імпровізаційному плані створює свою незалежну музичну лінію. У своїй грі музиканти жодною мірою не прагнули досягти певної злагоди, а навпаки, виходили з динамічного та спонтанного діалогу між інструментами.

Висновки. Якщо узагальнити зарубіжну джазову інструментальну музику другої половини XX ст., а також роль в її розвитку творчо-виконавських технік, можна констатувати таке. Видатні джазові музиканти спиралися і використовували різні творчо-виконавські техніки. З одного боку,

колективна, сольна, хорусна, модальна (ладова), підготовлена, непідготовлена (спонтанна) техніки імпровізації впливали і визначали особливості творчо-виконавської діяльності зарубіжних джазових музикантів, з іншого боку, їхня діяльність позначилася на розвитку самих творчо-виконавських технік. Окрім того, ці техніки вплинули на розвиток стилів та їхні музично-виразові можливості.

Чимало джазових музикантів прагнули дистанціюватися від комерційних напрямів джазу, наприклад, таких як ф'южн, так і від авангардистських ідей фрі-джазу. Вони спиралися на канони джазу 1940–1960-х років, намагалися підняти здобутки бібопу на більш якісний рівень, вдавалися до реконструкції старих концепцій джазу тощо. Водночас можна відзначити тенденції щодо нового розвитку джазу, що передбачало синтез різних стилів і технік (поєднання традиційного джазу і модерного, а також використання більш сучасних засобів виразовості). У цьому процесі велику роль відіграли колективна, сольна, хорусна, модальна / ладова, підготовлена, непідготовлена / спонтанна творчо-виконавські техніки імпровізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воропаєва О. В. Джаззінг як форма взаємодії академічного та «третього» пластів у джазі : автореф. дис. канд. мистецтвознавства. Харків, Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. 2009. 16 с.
2. Давидов С. П. Специфіка піаністичного стилю Бреда Мелдау: досвід аналізу мистецтва джазової імпровізації. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Когнітивне музикознавство*. Вип. 40. 2014. С. 417–438.
3. Дяченко Ю. С. Естрадно-джазовий напрям баянно-акордеонного мистецтва XX – початку XXI століть: композиторські та виконавські виміри : дис. канд. Мистецтвознавства. Харків, Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. 2017. 208 с.
4. Журба В. В. Стиль bebop у джазовій музичній культурі США 1940 – першої половини 1950-х років : дис. канд. мистецтвознавства. Київ, Національний університет культури і мистецтв. 2021. 260 с.
5. Журба В. В. Характерні риси виконавського стилю Ч. Паркера в аспекті еволюційних процесів джазової музики. *Вісник КНУКіМ. Серія Мистецтвознавство.* Вип. 39. 2018. С. 138–145.
6. Костеньов О. Л. Колективна, сольна, хорусна, модальна творчо-виконавські техніки у зарубіжній джазовій інструментальній музиці другої половини XX століття. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Вип. 57. Том 2. 2022. С. 55–64.
7. Костеньов О. Л. Підготовлена та непідготовлена техніки імпровізації в зарубіжній джазовій інструментальній музиці другої половини XX століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.* Вип. 4. 2022. С. 130–135.
8. Костеньов О. Л. Про введення поняття «творчо-виконавські техніки» у джазовій музиці до наукового обігу [Електронний ресурс]. *Grail of Science.* Вип. 26. 2023. С. 598–600. Режим доступу до ресурсу: ttps://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/1204.
9. Мошак Е. Стильові тенденції розвитку західноєвропейського гітарного джазового і рок-виконавства другої половини XX століття. *Київське музикознавство.* Вип. 47. 2013. С. 224–233.
10. Павленко О. М. Принципи виконання естрадно-джазових творів. *Духовність особистості в системі мистецької освіти.* Вип. 3. 2017. С. 71–77.
11. Полянський В. А. Джазовий піанізм у контексті стильових тенденцій фортепіанного виконавства XX ст. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі.* Вип. 1. 2016. С. 40–45.
12. Полянський В. Королі Джазу: Есеї. Львів: Кальварія. 2004. 128 с.
13. Полянський Т. Фортепіано у джазі. виконавські та стильові тенденції в історичній перспективі. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка.* Вип. 35. 2015. С. 28–38.
14. Смородська М. М. Стиль соул в естрадно-джазовому вокальному мистецтві другої половини XX століття : дис. канд. мистецтвознавства. Суми, Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка. 2020. 237 с.
15. Стецюк Б. О. Джазова фортепіанна імпровізація як полістилістичний феномен (на прикладі творчості Ч. Коріа): дис. канд. мистецтвознавства. Харків, Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. 2019. 208 с.
16. Теребун Д. С. Джаз як мистецтво діалогу : дис. канд. мистецтвознавства. Київ, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. 2019. 219 с.
17. Тормахова В. М. До питання інтерпретації у рок-музиці. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* Вип. 3. 2017. С. 124–128.
18. Тормахова В. М. Творчість Джона Зорна та її вплив на розвиток джазового мистецтва. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство.* Вип. 2. 2016. С. 174–178.
19. Тормахова В. М. Фрі-джаз як простір свободи у музиці. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* Вип 2. 2020. С. 227–230.
20. Яркіна І. Ю. Вокально-інструментальний ансамбль у стилі funk : дис. канд. мистецтвознавства. Харків, Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. 2016. 207 с.
21. Collier J. L. The Making of Jazz: A Comprehensive History. Papermac: New Ededition. 1981. 560 p.

22. Herzig M. An Analysis of Chick Corea's Jazz Piano Style. IAJE Research Proceedings. 1999.
23. Russell G. The Lydian Chromatic Concept of Tonal Organization for Improvisation. NewYork : Concept Pub. Co. 1961. 252 p.
24. Solis G. Monk's Music: Thelonious Monk and Jazz History in the Making. University of California Press : Berkeley, LA. London. 2007. 252 p.

REFERENCES

1. Voropaieva O. V. Dzhazzinh yak forma vzaiemodii akademichnoho ta «tretoho» plastiv u dzhazi. [Jazzing the Classics as a form of academical and the «third» layer interaction in Jazz]. Doctor`s philosophy thesis. Kharkiv State University of Arts Named after I. P. Kotl`arevskiy. 2009. 16 p. [in Ukrainian].
2. Davydov S. P. Spetsyfika pianistychnoho styliu Breda Meldau: dosvid analizu mystetstva dzhazovoi improvizatsii. [Specifics of pianistic style of Brad Mehldau: analysis experience in the art of jazz improvisation]. Problems of the interaction of art, pedagogy and the theory and practice of education. Cognitive musicology. 2014. Nr. 40, pp. 417–438. [in Ukrainian].
3. Diachenko Yu. S. Estradno-dzhazovyi napriam baianno-akordeonnoho mystetstva KhKh – pochatku XXI stolit: kompozytorski ta vykonavski vymiry. [Variety and Jazz direction of bayan-accordion art in XX – early XXI centuries: composers` and performance measurements]. Doctor`s philosophy thesis. Kharkiv State University of Arts Named after I. P. Kotl`arevskiy. 2017. 208 p. [in Ukrainian].
4. Zhurba V. V. Styl bebop u dzhazovii muzychnii kulturi SShA 1940 – pershoi polovyny 1950-kh rokiv. [The style of bebop in the jazz music culture of the USA 1940 – the first half of the 1950s]. Doctor`s philosophy thesis. Kyiv National University of Culture and Arts. 2021. 260 p. [in Ukrainian].
5. Zhurba V. V. Kharakterni rysy vykonavskoho styliu Ch. Parkera v aspekti evoliutsiinykh protsesiv dzhazovoi muzyky. [Characteristic features of C. Parker`s performing style in the aspect of evolutionary processes in jazz music]. Bulletin of KNUKiM. Series in Arts. 2018. Nr. 39, pp. 138–145. [in Ukrainian].
6. Kostenov O. L. Kolektyvna, solna, khorusna, modalna tvorcho-vykonavski tekhniky u zarubizhnii dzhazovii instrumentalnii muzytsi druhoi polovyny XX stolittia. [Collective, solo, chorus, modal creative and performance techniques in foreign jazz instrumental music of the second half of the XX century]. Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University. 2022. Nr. 57, pp. 55–64. [in Ukrainian].
7. Kostenov O. L. Pidhotovlena ta nepidhotovlena tekhniky improvizatsii v zarubizhnii dzhazovii instrumentalnii muzytsi druhoi polovyny XX stolittia. [Prepared and Unprepared Techniques of Improvisation in Foreign Jazz Instrumental Music of the Second Half of the XX Century]. Scientific Journal "National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald". 2022. Nr. 4, pp. 130–135. [in Ukrainian].
8. Kostenov O. L. Pro vvedennia poniattia «tvorcho-vykonavski tekhniky» u dzhazovii muzytsi do naukovoho obihu. [About the introduction of the concept of "creative and performing techniques" in jazz music to scientific circulation]. *Grail of Science.* 2023. Nr. 26, pp. 598–600. [in Ukrainian].
9. Moshak E. Stylovi tendentsii rozvytku zakhidnoievropeiskoho hitarnoho dzhazovoho i rok-vykonavstva druhoi polovyny XX stolittia. [Style tendencies of development of jazz and rock guitar music of the second half of the XX of century]. Kyiv Musicology. 2013. Nr. 47, pp. 224–233. [in Ukrainian].
10. Pavlenko O. M. Pryntsypy vykonannia estradno-dzhazovykh tvoriv. [Principles of performing pop and jazz music]. Spirituality of the individual in the art education system. 2017. Nr. 3, pp. 71–77. [in Ukrainian].
11. Polianskyi V. A. Dzhazovyi pianizm u konteksti stylovykh tendentsii fortepiannoho vykonavstva XX stolittia. [Jazz Pianism in Context of Piano Performance Style Tendencies of 20th Century]. Musical art in the educological discourse. 2016. Nr. 1, pp. 40–45. [in Ukrainian].
12. Polianskyi V. Koroli Dzhazu: Esei. [Kings of Jazz: Essays.]. Lviv : Kalvariia. 2004. 128 p. [in Ukrainian].
13. Polianskyi T. Fortepiano u dzhazi. vykonavski ta stylovi tendentsii v istorychnii perspektyvi. [Jazz-piano. Techniques, styles of players, historical tendency and future perspective]. Collection of Scientific Articles of the M. V. Lysenko National Music Academy of Lviv. 2015. Nr. 35, pp. 28–38. [in Ukrainian].
14. Smorodska M. M. Styl soul v estradno-dzhazovomu vokalnomu mystetstvi druhoi polovyny KhKh stolittia. [The style of soul in pop and jazz vocal art of the second half of the twentieth century]. Doctor`s philosophy thesis. Sumy state pedagogical university named after A. S. Makarenko. 2020. 237 p. [in Ukrainian].
15. Stetsiuk B.O. Dzhazova fortepianna improvizatsiia yak polistylistychnyi fenomen (na prykladi tvorchosti Ch. Koria). [Jazz piano improvisation as a polystylistic phenomenon (on the example of Chick Corea`s oeuvre)]. Doctor`s philosophy thesis. Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotlyarevsky. 2019. 208 p. [in Ukrainian].
16. Terebun D. S. Dzhaz yak mystetstvo dialohu [Jazz as Art of Dialogue]. Doctor`s philosophy thesis. National Academy of Culture and Arts Management. 2019. 219 p. [in Ukrainian].
17. Tormakhova V. M. Do pytannia interpretatsii u rok-muzytsi. [On the question of interpretation in rock music]. Scientific Journal "National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald". 2017. Nr. 3, pp. 124–128. [in Ukrainian].
18. Tormakhova V. M. Tvorchist Dzhona Zorna ta yii vplyv na rozvytok dzhazovoho mystetstva. [John Zorn works and their impact on the development of jazz]. International journal: Culturology. Philology. Musicology. 2016. Nr. 2, pp. 174–178. [in Ukrainian].
19. Tormakhova V. M. Fri-dzhaz yak prostir svobody u muzytsi. [Free jazz as the space of freedom in music]. Scientific Journal "National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald". 2020. Nr. 2, pp. 227–230. [in Ukrainian].

20. Yarkina I. Y. Vokalno-instrumentalnyi ansambl u styli funk. [Vocal and instrumental ensemble in the funk style]. Doctor`s philosophy thesis. Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotlyarevsky. 2016. 207 p. [in Ukrainian].
21. Collier J. L. The Making of Jazz: A Comprehensive History. Papermac: New Ededition. 1981. 560 p.
22. Herzig M. An Analysis of Chick Corea`s Jazz Piano Style. IAJE Research Proceedings. 1999.
23. Russell G. The Lydian Chromatic Concept of Tonal Organization for Improvisation. NewYork : Concept Pub. Co. 1961. 252 p.
24. Solis G. Monk`s Music: Thelonious Monk and Jazz History in the Making. University of California Press : Berkeley, LA. London. 2007. 252 p.

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

UDC 82.09;82-95
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-18

Nurana Ramiz gizi ALEKBEROVA,
orcid.org/0009-0000-9738-3826
Scientific worker
Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli
of the Azerbaijan National Academy of Sciences
(Baku, Azerbaijan) nuku_alekperova@yahoo.com

THE LITERARY HERITAGE OF MAHAMMADALI BEY MAJRUH MUGHANI

The aim of the article is to study the scientific significance of the literary heritage of poets who work in their native language. This article is dedicated to the 19th century Azerbaijani poet Muhammadali bey Majruh Mugani. The research work considers the literary environment of the period in which the poet lived. The article examines the manuscript "Divan", containing the rich literary heritage of the poet, stored in the Institute of Manuscripts of the National Academy of Sciences of Azerbaijan named after Muhammad Fizuli, as well as his poems, stored in various archives of the world. The manuscript is a collection of lyrical poems written in the Azerbaijani language. The verses in the manuscript are written in various forms of lyric poetry: couplet, ode, muhammas, etc.

Research method. *While writing the article, the systematic research and historical-comparative methods, the main methodological experience and provisions on which modern textual studies are based were taken as a guide. The scientific methods of analytical description, theory and comparison were used while researching the palaeographic and poetic characteristics of the conks where the manuscripts and poems of Majruh Mughani are being kept.*

Research novelty. *The scientific novelty of the article is the literary heritage of Mahammadali bey Majruh Mughani which has not been investigated in Azerbaijani literature until now. The poet's life and works were studied against the background of the socio-political and literary-cultural environment of that period. His literary heritage has not been involved in scientific circles yet. In the article, the manuscript of the poet preserved in the Institute of Manuscripts was involved in the research, and the idea-thematic features of the poems in the manuscript were investigated.*

Conclusion. *We can definitely say that regardless of the difference in rhythme and style, the poet managed to present himself as a talented man of the pen. We can appreciate Majruh Mughani, who did not tolerate the injustices of the time and voiced the pain of the people, as a real folk poet. The research of the poet's manuscript, which is both romantic and realistic, is a valuable source for studying the socio-political situation of that period, as well as the customs of the people.*

Key words: *Mohammadali bey Majruh Mughani, XIX century Azerbaijani literature, manuscript, literary environment, poetry*

Нурана Раміз гизи АЛЕКПЕРОВА,
orcid.org/0009-0000-9738-3826
Науковий співробітник
Інституту рукописів імені Мухаммеда Фізулі Національної Академії Наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) nuku_alekperova@yahoo.com

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА МАХАММАДАЛІ БЕЯ МАДЖРУХА МУГАНІ

Мета статті *вивчення наукової значущості літературна спадщина поетів, що творять рідною мовою. Ця стаття присвячена азербайджанському поету XIX століття Мухаммедалі беку Маджруху Мугані. У дослідницькій роботі розглянуто літературне середовище періоду, коли жив поет. У статті досліджується рукопис «Дівана», що містить багату літературну спадщину поета, що зберігається в Інституті рукописів Національної академії наук Азербайджану імені Мухаммеда Фізулі, а також його вірші, що зберігаються у різних архівах світу. Рукопис є збіркою ліричних віршів, написаних азербайджанською мовою. Вірші в рукописі написані різних формах ліричної поезії: двовірш, ода, мухаммас та інших.*

Метод дослідження. *При написанні статті за основу було взято систематичний дослідницький та історико-порівняльний методи, основний методологічний досвід та положення, на яких ґрунтується сучасне текстознавство. При дослідженні палеографічних та поетичних характеристик конків, де зберігаються рукописи та поеми Маджруха Мугані, використовувалися наукові методи аналітичного опису, теорії та порівняння.*

Новизна дослідження. *Наукова новизна статті полягає в тому, що літературна спадщина Магомедалі бека Маджруха Мугані досі не досліджувалась в азербайджанській літературі. Життя та творчість поета*

вивчалися на тлі суспільно-політичного та літературно-культурного середовища того періоду. Його літературна спадщина ще не залучалася у наукових колах. У статті до дослідження залучено рукопис поета, що зберігається в Інституті рукописів, досліджено ідейно-тематичні особливості віршів у рукописі.

Висновки. *Можна виразно сказати, що, незважаючи на різницю в ритмі та стилі, поетові вдалося заявити про себе як про талановиту людину пера. Ми можемо оцінити Маджруха Мугані, який не терпів несправедливості часу і озвучив біль народу як справжнього народного поета. Дослідження рукопису поета, одночасно романтичного та реалістичного, є цінним джерелом для вивчення суспільно-політичної ситуації того періоду, а також вдач народу.*

Key words: *Мохаммадалі бек Маджрух Мугані, азербайджанська література XIX століття, рукопис, літературне середовище, поезія.*

Introduction. The aim of the article is to study the scientific significance of the literary heritage of poets who work in their native language. This article is dedicated to the 19th century Azerbaijani poet Muhammadali bey Majruh Mugani.

Research method. While writing the article, the systematic research and historical-comparative methods, the main methodological experience and provisions on which modern textual studies are based were taken as a guide. The scientific methods of analytical description, theory and comparison were used while researching the palaeographic and poetic characteristics of the conks where the manuscripts and poems of Majruh Mughani are being kept.

Research novelty. The scientific novelty of the article is the literary heritage of Mahammadali bey Majruh Mughani which has not been investigated in Azerbaijani literature until now. The poet's life and works were studied against the background of the socio-political and literary-cultural environment of that period. His literary heritage has not been involved in scientific circles yet. In the article, the manuscript of the poet preserved in the Institute of Manuscripts was involved in the research, and the idea-thematic features of the poems in the manuscript were investigated.

Mine matters. Researching the literary environment of 19th century Azerbaijan, as well as the cultural heritage of the poets of this period is a very responsible and important issue. It is of great imprortance to study the literary heritage of every poet who wrote in the mother tongue.

The 19th century is a very intense and politically eventful period of the history of Azerbaijan, therefore it differs from the previous times with a number of characteristics. In the 1820s up to 1830s of the 19th century, the Tsarist Russia that fought for the lands of Azerbaijan against the Turkic Kadjar State finally achieved its goals and absorbed the independent Azerbaijani khanates. A new administrative system was created under the leadership of tsarist officials in the territories that came under the control of the Russian Tsardom. These political changes, innovations and tensions that took place in the history of Azerbaijan during this period were reflected in Azerbaijani literature and art as well as in every sphere of life.

In the Middle Ages, Azerbaijan gifted to the world literature such geniuses as Fuzuli, Nizami, Khatai and Nasimi, however against the background of social and political events raging in the 19th century, the development line of the national literature changed to an extent that could not be overlooked. To comment the literary developments of this period, it was important to keep in mind the real socio-political conjuncture in the country. Russia's attempts to destroy the Turkic and Islamic heritage right after the Gulustan and Turkmenchay treaties, as well as to corrupt the society by political means, shook the literary circles and formed a basis for the emergence of new literary directions. Typically medieval genres of sufism, romanticism and lyrical love were replaced by realism and satire.

The political atmosphere of the time can be seen in the works of writers who lived and created in this period. The political events that took place in this period laid the foundation for the trend of satirical poetry in the national literature in the first half of the century. Thus, the abolition of the khanate system of administration in Azerbaijan and the creation of a new tsarist administration in its place led to the emergence of this poetry trend. Writers who wrote and created in the 19th century continued the traditions of the traditional Eastern classical romantic literature and the Fuzuli literary school in their works, as well as exposed the hypocritical clergy, the unjust tsarist governors and officials who oppressed the people, arbitrary noblemen, and the harsh lifestyle of the population in their satirical poems. H. Samadzadeh is one of our scholars who correctly evaluates the literature of this period. In the introduction to Seyid Azim Shirvani's "Selected Works" edited by him Samadzadeh rightly notes: "Gazalism that played a progressive role in our poetry literature for the Fuzuli period lost its importance in the 18th–19th centuries. First, with Vagif and Zakir, then with Mirza Fatali, our literature in general began to develop on a different way (Samadzade, 1937: 5).

The heritage of the medieval classics has been researched and their works published, whereas the

works of the national writers who lived in the 19th century have been relatively less studied and did not reach to the wider audience. At the same time, the 19th century was a period of rich literary and cultural environment in the history of the Azerbaijani people. Over one hundred poets wrote and created in this interesting and controversial period. Seyid Azim Shirvani, Khurshidbanu Natavan, Molla Panah Vagif, Gasim bey Zakir, Mirza Shafi Vazef and others can be mentioned among these poets. In addition to the famous literary geniuses, there were many other writers who could not become so prominent figures for being a part of the current literary circles despite living in the same period. Only a few works of some poets have been published, whilst only some information provided about others in volumes of articles. One of the lesser-known members of the literary community is Mahammadali bey Majruh Mughani who lived and created in the 19th century. One of the important issues is to cover the heritage of such writers whose names are still unknown for the general public and readers. Their works are to be researched, comprehensively investigated and introduced to the literary community.

Most of the scripts preserved in the Azerbaijan National Academy of Sciences' Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli are the works of writers who created in the native language.

Majruh Mughani's poems are also stored in the Institute of Manuscripts. These are kept in conks (poetry anthologies – manuscript books compiled by amateurs) and poetry collections (mecmuas), and also in the manuscript form. The poet's "Divan" that we have shows his well-known postion of outstanding writer in the literary environment of the 19th century. Until now, the literary heritage of Majruh has not been involved in extensive research, and his works have not been published. As a result of the research, it is known that in our modern times only one researcher has studied the heritage of Majruh Mughani. Mrs Tutu Sadigova, a former employee of the Institute of Manuscripts, wrote an article investigating the poet's literary heritage. There is no extensive information about the poet in the article named "The Only Manuscript" and published in the "Science and Life" magazine in 1984. The author was content with giving information about the tazkiras and the "Divan" by mentioning the Majruh's name.

As a result of the research we conducted to learn the biography of Majruh Mughani, it became clear that information about the poet is found in very few sources. According to our information, the poet was born in Mughan in 1823. After receiving madrasa education in Ardabil, he returned to his native Mughan where he was engaged in poetry.

Although Majruh is one of the well-known poets of his period, the poet's literary heritage has been left out of academic research. His name can be found in only three of the tazkiras that we have applied to learn his biography. We find preliminary information about the poet in the "Danishmandani-Azerbaijan" tazkira which is considered as one of the reliable sources. There is no information given about his life, literary heritage and poems in this work of Mahammadali Tarbiyat. The information concludes with 3 sentences: "There were literary disputes and controversy between him and Seyid Azim Shirvani. Majruh Mughani is among the poets whose names are mentioned by Mirza Ali Majmar of Davachi (Davachi or Shuturban is one of the quarters of Tabriz) and Majnun Tabrizi in his work named "Hadiqatush-shuara". They wrote poetry in the Turkic language" (Terbiyat,1987: 222).

The second source is Seyid Azim Shirvani's tazkiras where the poet provides examples of Mahammadali bey Majruh's two poems and included his ode named "To Majruh Mughani" in his own divan (Shirvani, 2005:175).

Brief information about Majruh Mughani is given in the four-volume tazkira "Collection of popular shuaras in Azerbaijan" compiled by the Azerbaijani educationalist Huseyn Afandi Gayibov. He completely included in his book a verse of Majruh Mughani which begins with the hemistich "Spring has come, the nightingale will come soon..." (Gayibov, 2002: 237)

Among the materials in the archive of Salman Mumtaz kept in the Institute of Manuscripts we also find letters and literary correspondence between Mahammadali bey Majruh Mughani and the lyrical and satirical poet Mirza Ismayil bey Ghasir, as well as Molla Asadullah Faig (Sarvanli).

Additional information about Mahammadali bey Majruh Mughani can be seen in the book of poems called the Molla Bakhish Nadim's divan kept under the D-350 code (Gasimzadeh, 1966).

Also, the Majruh's poems are being kept in different conks (Mughani, 2023).

Examples of Majruh Mughani's poems are given on pages 9b, 77a, 77b of the conk protected under the code B-1251. Information about this conk was given in Volume II of the Catalog of Manuscripts.

Calligraphy – talik shikaste; the conk was written in 1819 (1235, Islamic calendar) by Mahammad Sharif Kirkhagaji. A part of the conk was written by Ali Karabagi in the service of Mahammad Amin Afandi (Catalogue of Manuscripts, 1974). The leather-bound manuscript is written on white paper. The size of the conk is 11x21 cm, its volume is 103 sheets. The first

pages are white, whereas the last pages have already got yellow, and even some pages have rotted and become unusable.

A fragment of Majruh's poems is given on the page 67a of the conk of an unknown author that stored under the code B-1987. There are poems in Azerbaijani Turkic, Turkish and Persian languages written by 43 poets. The size of the manuscript is 13x20 cm and it has 96 pages.

Examples of Majruh Mughani's work are given in the first pages of the A-345-coded conk stored in the Institute of Manuscripts. However, the poems written in blue ink became illegible because of the wet manuscript pages. The size of the conk is 17x11 cm and it has 69 sheets. The manuscript contains poems of 13 poets in Turkish and Persian.

Majruh Mughani's poems are also included in the B-1766 cipher conk written in Azerbaijani Turkic language. There are examples of poems of 16 poets in this conk that consists of 14 pages. The beginning and end of the conk written in black ink on numbered papers are imperfect. The 12x21 cm conk has been restored and bound with blue artificial leather (Mughani, 2023).

Fragments of the poet's poems are given on the page 3a of the cipher B-4819. There is no volume of the conk compiled in 1807. The manuscript book which consists of 25 pages contains poems of 29 poets.

The "Divan" manuscript of Majruh Mughani is preserved under the code B-756 in the Azerbaijan National Academy of Sciences' Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli. Unfortunately, since the manuscript is not in perfect condition, it is impossible to determine the date of writing, as well as to read some of the poems inside. The first information about the manuscript copy was given in Volume I of the Manuscripts Catalog published in 1963 by the Institute of Manuscripts (Sadıgova, 1984).

This 18x21 manuscript consisting of 115 pages and written in shikaste script has imperfect beginning and end. Initially, the manuscript was unbound, later bound in dark red leather. Since the manuscript was previously kept in another condition, and it fell from hand to hand in an untidy manner, the edges of many pages are torn. The sheets are glued together with other pieces of paper.

The poems in the book are written in Azerbaijani, the poet's native language. However, there are Persian titles inside explaining what the poems are about, and what event or whom they are dedicated to. In these titles, the poet talks about the reason of the poem or whom it is dedicated to. A number of personal events that happened in his life are also described. When we look at these titles, it can be seen that the poems in the divan consist of a chain of events that follow one another. Based on this, we can say that the divan has an autobiographical character. The poems in the manuscript follow each other in chronological order with the events in the poet's life. While some of these poems reflect the poet's relationships with his close friends and the praises of the people he respects, some of them reflect the political description of the period, as well as the local noblemen, tsarist officials and other figures of the tsarist administration, the relationships between these people and the events that happened, while a number of poems reflect Majruh's private life and love stories, and his relationships with the women he loved.

Thanks to the detailed examination of the manuscript, it can be determined from the correspondence that Majruh Mughani was a well-known writer in Baku, Derbend, Shamakhi, and Karabakh. The poems in the manuscript are in the form of lyrical poems such as ode, masnavi, mukhammas, goshma and gerayli (Mughani, 2023).

Like some of his contemporaries, Majruh Mughani is not only a lyric poet, so he does not limit his creativity just with writing poems about love. The range of topics covered by the writer is wide and multifaceted. He exposes the injustice and hypocrisy. In contrast to the poor people who live a miserable life, he talks about rich ones and the deeds of false religious figures. He boldly criticizes the ugliness in society by writing down its hypocrisy.

Among the poems, there are satirical ones where the poet exposes the robbery of the tsar's officials. In such poems, he calls the people to wake up and fight.

In his poems, Majruh Mughani feels the rottenness of the imperial administration and cannot be indifferent to the injustices of the officials. He feels sorry for those who do not listen to his voice and cannot understand him. He even wrote a poem addressed to the Tsar of Russia. Exhausted by the incompetence and arbitrariness of the officials appointed by the Russian tsarist system, the poet decides to write a poem directly to the Tsar. Majruh Mughani who wrote a verse letter addressed to the Tsar criticized the incompetent and arbitrary officials in the poem.

In one of his poems, the poet talks about coming to the youth meeting and talking with them, and notes that he wrote a mukhammas on this occasion. Despite the presence of Arabic-Persian elements in his poems, they are written in a very readable, simple vernacular language. As we read the poems in the book, we get to know the attitude of the poet to the conditions in which he lived and the traditions of his time.

Conclusion. We can definitely say that regardless of the difference in rhythme and style, the poet man-

aged to present himself as a talented man of the pen. We can appreciate Majruh Mughani, who did not tolerate the injustices of the time and voiced the pain of the people, as a real folk poet. The research of the poet's manuscript, which is both romantic and realistic, is a valuable source for studying the socio-political situation of that period, as well as the customs of the people.

His poems are written in a fluent, readable, vernacular style. His unique style of expression endears the poet to his readers. The poet who has the skill to use every word in its place conquers the heart of the reader. The writer created beautiful works not only in the ghazal style, but also in other genres. As a result, we can firmly say that regardless of the difference in form and style, the poet has succeeded in presenting himself as a talented artist. We can appreciate Majruh Mughani who did not tolerate the injustices of the time and voiced the pain of the people as a real folk poet. The manuscript of the poet who is both a romantic and a realist is a valuable source in terms of studying the socio-political situation of that period, as well as the customs of the people.

BİBLİOGRAPHY

1. Əlyazmalar Kataloqu, [II cilddə], II cild, Elm nəşriyyatı, Bakı, 1974.
2. Qasımzadə, Feyzulla. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Bakı, 1966.
3. Qayıbov, Hüseyn Əfəndi. Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir, [III cild], Bakı, 2002.
4. Muğani, Məhəmmədəli bəy Məcruh. Əlyazma, şifrə-Б-756. AMEA Əlyazmalar İnstitutu.
5. Tərbiyət, Məhəmmədəli. Danışmandani Azərbaycan, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1987.
6. Sadıqova, Tutu. Yeganə əlyazma, Elm və həyat, 1984, № 3.
7. Semedzade, H. Şirvani, Seyid Əzim. Seçilmiş əsərləri [III cilddə], II cild, Avrasiya Press, Bakı, 2005.
8. Şirvani, Hacı Seyid Əzim. Seçilmiş şeirləri, Bakı, Azərnəşr, 1937, p. 222.

REFERENCES

1. Əlyazmalar Kataloqu (1974), [Catalogue of Manuscripts] II cild, Elm nəşriyyatı, Bakı, [Azerbaijanian].
2. Qasımzadə, Feyzulla, (1966), XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, [History of the 19th century Azerbaijani literature], Bakı, [Azerbaijanian].
3. Qayıbov, Hüseyn Əfəndi (2002), Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir, [Collection of popular shuaras in Azerbaijan], [III cild], Bakı, [Azerbaijanian].
4. Muğani, Məhəmmədəli bəy Məcruh (2023), Əlyazma, şifrə- Б-756. [Manuscript, cipher – B-756], AMEA Əlyazmalar İnstitutu, Bakı.
5. Tərbiyət, Məhəmmədəli (1987), Danışmandani Azərbaycan, [Danıshmandani Azerbaijan], Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Baku, p. 222. [Azerbaijanian].
6. Sadıgova, T. (1984), Yeganə əlyazma, [The only manuscript] Elm və həyat, № 3 [Azerbaijanian].
7. Səmədzadə, H (2005), Şirvani, Seyid Əzim. Seçilmiş əsərləri [III cilddə], II cild, [Haji Seyid Azim Shirvani, Selected workes], Avrasiya Press, Bakı, [Azerbaijanian].
8. Şirvani, Hacı Seyid Əzim, (2005), Seçilmiş əsərləri [III cilddə], II cild, [Selected works in three volumes], Avrasiya Press, Bakı, [Azerbaijanian].

УДК 81'25=112.2(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-19

Ірина БАКЛАН,
orcid.org/0000-0002-2579-9862
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) i.baklan.kpi@gmail.com

Ангеліна КОВАЛЬСЬКА,
orcid.org/0009-0005-8749-5687
студентка II курсу магістратури факультету лінгвістики
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) kova.lina.ska@gmail.com

ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОР ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ПРОМОВ О. ШОЛЬЦА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглянуто особливості відтворення концептуальної метафори як особливого когнітивного утворення в політичному дискурсі. Матеріалом розвідки послугували промови федерального канцлера Німеччини Олафа Шольца та їхні переклади українською мовою, розміщені на офіційних веб-порталах. Авторами узагальнено визначення концептуальної метафори та її характерних ознак, а також наведено типологію, за якою проведено аналіз матеріалу дослідження. За допомогою фреймів і слотів проведено метафоричне моделювання концепту ВІЙНА, завдяки чому полегшується оцінка та розуміння цього фрагмента дійсності. У статті виокремлено образ-схеми, до яких можна віднести концептуальні метафори у промовах федерального канцлера. На основі зібраного матеріалу дослідження розглянуто лексичні та семантичні прийоми перекладу, а також встановлено закономірності відтворення кожного типу концептуальних метафор у перекладі українською мовою. Отримані результати дозволяють простежити процеси концептуалізації та метафоризації в політичному дискурсі, завдяки чому можна відтворити образ політичного діяча крізь призму концептів у його промовах. Крім того, зроблені висновки демонструють характер і складність прийняття перекладацьких рішень, що балансують між буквальним перекладом і вибором відповідних трансформацій. У статті наголошено на важливості встановлення гіперо-гіпонімічних зв'язків між словами, завдяки чому відбувається вибір перекладацького прийому, пов'язаного із семантичним перетворенням цільового тексту. Зокрема, у статті наведено приклади, які свідчать про складність когнітивних процесів під час відтворення концептуальних метафор. Автори зосереджують увагу на цих процесах передусім під час застосування семантичних прийомів перекладу конкретизації та модуляції для досягнення кращого сприйняття цільового тексту.

Ключові слова: *концептуальна метафора, образ-схема, метафоричне моделювання, фрейм, слот.*

Iryna BAKLAN,
orcid.org/0000-0002-2579-9862
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of the German Language
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) i.baklan.kpi@gmail.com

Anhelina KOVALSKA,
orcid.org/0009-0005-8749-5687
2nd year master's student at the Faculty of Linguistics
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) kova.lina.ska@gmail.com

CONCEPTUAL METAPHORS RENDERING DURING THE TRANSLATION OF THE SPEECHES OF O. SCHOLZ INTO UKRAINIAN LANGUAGE

The article considers the peculiarities of rendering of conceptual metaphor as a special cognitive formation in political discourse. The research material is based on the speeches of the Federal Chancellor of Germany Olaf Scholz and their translations into Ukrainian, which are retrieved from official web portals. The authors summarize the definition of the conceptual metaphor and its characteristic features, and provide the typology, which helps carry out the analysis of the research material. By means of frames and slots a metaphorical modeling of the concept WAR is carried out, according to which it is easier to evaluate and understand this fragment of reality. The article highlights image-schemas, which include conceptual metaphors in the speeches of the Federal Chancellor. Based on the compiled research material, the lexical and semantic approaches of translation were considered and the regularities of the rendering of each type of conceptual metaphors in the translation into Ukrainian were established. The obtained results make it possible to trace the processes of conceptualization and metaphorization in political discourse, thanks to which it is possible to reproduce the image of a political figure through the prism of concepts in his speeches. Moreover, the achieved conclusions demonstrate the nature and complexity of making translation decisions, balancing between literal translation and the choice of appropriate transformations. The article emphasizes the importance of establishing hyper-hyponymic connections between words, thanks to which the choice of a translation technique related to the semantic transformation of the target text takes place. In particular, the article provides examples that affirm the complexity of cognitive processes during the rendering of conceptual metaphors. The authors focus attention on these processes, in the first place, when applying the semantic translation approaches of concretization and modulation to achieve a better perception of the target text.

Key words: *conceptual metaphor, image-schema, metaphorical modeling, frame, slot.*

Постановка проблеми. У фокусі досліджень когнітивної лінгвістики постає концепт як особливе загальне поняття, виражене словом, що має систему логічних відношень до одиничних предметів. Концептуальні метафори беруть участь у створенні ідіостилю автора, зокрема у промовах політичних діячів. З перекладацької точки зору важливо вміти їх ідентифікувати в тексті оригіналу та відтворювати у перекладі зі збереженням відповідних інтенсіоналів. Саме тому перед нами постає нагальна потреба застосувати існуючі здобутки галузі дослідження концептуальних метафор у перекладацькій практиці.

Аналіз досліджень. Науковий доробок у сфері дослідження метафор свідчить про те, що це поняття є ключовим у галузевій термінології (Сиротін, 2021). Об'єктом філологічних досліджень постає метафора у філософсько-антропологічному вимірі (Овчаренко, 2021) або концептуальна метафора в різних дискурсах, наприклад, художньому (Бистров, Теслюк, 2021) та політичному (Кравченко, 2019). Серед опублікованих наукових праць є розвідки, присвячені питанням експресивності та емоційності метафор (Белінська, 2019; Мартинюк, 2017). Дослідження концептуальних метафор у політичному дискурсі стосується передусім створення образу відомих політичних діячів (Вербицька, Юрин, 2019; Семотюк, 2013). Переважна більшість наукових статей, з якими ми ознайомилися, була присвячена дослідженню англомовних текстів. Серед наукових розвідок, в яких досліджено концептуальні метафори німецького політичного дискурсу, є статті про морбіальні концептуальні метафори (Жулінська, Смоляр, 2015) та концептуальні метафори у виступах А. Меркель (Семотюк, 2013). На основі зазначених вище розвідок актуальним є дослідження особливостей відтворення концептуальних метафор у промовах нинішнього федерального канцлера Німеччини Олафа Шольца під час перекладу українською мовою.

Метою статті є визначення закономірностей відтворення концептуальних метафор, що використовує федеральний канцлер Німеччини у своїх промовах, під час перекладу українською мовою. *Об'єктом* дослідження постає концептуальна метафора, а *предметом* дослідження є особливості відтворення концептуальної метафори під час перекладу українською мовою. До кола *завдань*, що постають перед нами, належать визначення поняття концептуальної метафори, з'ясування процесів концептуалізації та метафоризації, а також виокремлення класифікацій, які будуть використані для дослідження особливостей відтворення концептуальних метафор у перекладі українською мовою. *Матеріалом* дослідження послугували три промови О. Шольца німецькою мовою загальним обсягом 35 тис. друкованих знаків та їхні переклади українською мовою загальним обсягом 32 тис. друкованих знаків (разом 67 тис. друкованих знаків).

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез та індукція) та спеціальні методи дослідження (описовий метод, метод зіставного аналізу, метод трансформаційного аналізу, контекстуально-інтерпретаційний метод та метод кількісного аналізу). За допомогою методів аналізу та синтезу детально вивчено та систематизовано поняття концептуальної метафори. Метод індук-

ції дозволив сформулювати висновки щодо закономірностей відтворення концептуальних метафор у перекладі. Описовий метод допоміг під час виокремлення та класифікації концептуальних метафор. Метод зіставного аналізу було застосовано для виявлення спільних рис і відмінностей у використанні окремих типів концептуальних метафор у промовах А. Меркель та О. Шольца. Особливості відтворення концептуальних метафор у перекладі українською мовою, які зазнали лексико-семантичних перетворень під час перекладу, допоміг виявити метод трансформаційного аналізу. Контекстуально-інтерпретаційний метод було використано для розкриття концепту ВІЙНА у промовах О. Шольца. Метод кількісного аналізу було використано для об'єктивного представлення отриманих результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існує велика кількість визначень поняття метафори. До її концептуального поля можна віднести такі слова, як: троп, аналогія, схожість, порівняння, перенесення, подібність, асоціація, контраст та уподібнення (Овчаренко, 2021: 31). Концептуалізація є процесом «систематизації та структуризації накопичених знань людини про навколишній світ і вербалізовану інтерпретацію образів та асоціацій» (Бистров, Теслюк, 2021: 13). Вона відбувається за допомогою когнітивної операції мапування, що полягає в осмисленні абстрактних концептуальних структур у термінах інших чітко структурованих та укорінених у «тілесному досвіді» базових доменах (наприклад, простір, колір, звук, температура, тиск, біль, запах, час, емоція) (Мартинюк, 2017: 23). У когнітивній семантиці для розуміння та оцінки будь-якого фрагмента дійсності використовується метафоричне моделювання за допомогою фреймів і слотів, котрі належать до певної понятійної області за наявності емоційно-значеннєвого компонента, що пов'язує первинні та вторинні значення одиниць (Жулінська, Смоляр, 2015: 72). Концептосфера досліджених текстів політичних промов федерального канцлера Німеччини Олафа Шольца сфокусована на подіях в Україні після 24 лютого 2022 року, пов'язаних зі збройною російською агресією. Розглядаючи концепт ВІЙНА, нами було виокремлено такі фрейми та слоти, в які можна розподілити зібраний матеріал дослідження (концептуальні метафори):

Фрейм 1. Наслідки війни

Слот 1.1. Фізичний і психологічний стан (концептуальні метафори: Leid n – страждання, Schmerz m – біль).

Слот 1.2. Знищення (концептуальні метафори: Mord m – вбивство, Zerstörung f – руйнування, Katastrophe f – катастрофа, schwerer Schaden – велика шкода).

Слот 1.3. Переміщення (концептуальні метафори: Vertreibung f – вигнання, das Zurück in die Zeit – повернення у часи).

Фрейм 2. Спосіб ведення війни

Слот 2.1. Прояв насильницьких дій (концептуальні метафори: Gewalt f – сила, militärische Gewalt – військова сила, Waffengewalt f – сила зброї, Aggression f – агресія, Überfall m, Angriff m – напад).

Фрейм 3. Шляхи подолання війни

Слот 3.1. Прийняття рішень (концептуальні метафори: Zäsur f – рішуча зміна, große Herausforderung – серйозний виклик).

Фрейм 4. Причини війни

Слот 4.1. Протиправні дії (ein infamer Völkerrechtsbruch – підле порушення міжнародного права, sich ins Abseits stellen – нехтувати чимось).

Слот 4.2. Неправильні дії (концептуальна метафора: schwerer Fehler – важка помилка).

Слот 4.3. Розбіжності інтересів (концептуальна метафора: Konflikt m – конфлікт).

Згідно з теорією Лакоффа–Джонсона в основі метафоричних виразів і висловлювань полягають концептуальні метафори (Сиротін, 2021: 68). Концептуальна метафора – це когнітивне утворення, що поєднує корелятивний і референтний домени, в результаті чого відбувається відображення або мапування вихідного концепту на цільовий (Вербицька, Юрин, 2019: 28). На думку І. Голубовської, провідною ознакою концептуальної метафори є експресивність (Белінська, 2019: 1008). Проте слід зауважити, що концептуальні метафори реалізуються за допомогою вільних словосполучень, є звичними в повсякденній комунікації та через відсутність яскраво вираженої образності зазвичай не усвідомлюються як метафори (Мартинюк, 2017: 24). Будь-яку концептуальну метафору можна звести до образ-схем (image-schema), до яких належать ПРОСТІР, УМІЩЕННЯ, РУХ, БАЛАНС, СИЛА, ОДИНИЧНІСТЬ / ЧИСЛЕННІСТЬ, ІДЕНТИЧНІСТЬ, ЕКЗИСТЕНЦІЯ (Мартинюк, 2017: 23–24). Образ-схемами концептуальних метафор нашого дослідження стали ПРОСТІР (10% – 2 од.), РУХ (15% – 3 од.), СИЛА (15% – 3 од.) та ЕКЗИСТЕНЦІЯ (60% – 12 од.).

У класифікації концептуальних метафор Дж. Лакоффа і М. Джонсона розрізняють онтологічну (антропоморфну, артефактну та природоморфну), структурну та орієнтаційну метафори (Семотюк, 2013: 99–100). Онтологічні метафори представляють спосіб сприйняття дійсності через фізичні об'єкти, орієнтаційні метафори зосеред-

жені на просторовому відношенні, а структурні метафори націлені на спосіб осмислення через певну структуру. Структурні метафори також називають «метафорами передачі» або «метафорами каналу зв'язку», оскільки вони структурують одні уявлення через інші (Овчаренко, 2021: 55). Провівши зіставний аналіз результатів дослідження концептуальних метафор, представлених у статті Ореста Семотюка на матеріалі виступів А. Меркель, з отриманими нами результатами на матеріалі промов О. Шольца, ми дійшли висновку, що нинішній федеральний канцлер Німеччини у своїх промовах так само використовує всі три типи концептуальних метафор (онтологічні, орієнтаційні та структурні). За частотністю вживання у промовах О. Шольца переважають структурні концептуальні метафори (75% – 15 од.), за ними слідують онтологічні (15% – 3 од.) та орієнтаційні (10% – 2 од.) концептуальні метафори.

Відтворення концептуальних метафор у перекладі відбувається за допомогою лексичних і семантичних прийомів перекладу. Онтологічні антропоморфні метафори у промовах О. Шольца відтворено за допомогою прийому лексичної заміни, який передбачає використання словникових відповідників (напр., Schmerz m – біль, Aggression f – агресія, Leid n – страждання). Прийом лексичної заміни не спричиняє труднощі під час перекладу. Натомість під час відтворення орієнтаційних концептуальних метафор перекладач стикається із необхідністю застосування семантичних прийомів конкретизації та модуляції. Розглянемо такі приклади:

Приклад 1

*Aber es gibt kein **Zurück** in die Zeit des 19. Jahrhunderts, als Großmächte über die Köpfe kleinerer Staaten hinweg entschieden* (Scholz, 24.02.2022).

*Але немає **повернення** у часи 19 століття, коли великі держави приймали рішення без відома менших держав* (Шольц, 24.02.2022).

Концепт ВІЙНА асоціюється з рухом у зворотний бік, відставанням і деградацією, тому в перекладі концептуальної метафори *das Zurück* використано семантичний прийом конкретизації або переклад на основі гіперо-гіпонімічних зв'язків між лексемами *zurück* (досл. *назад*) і *повернення*. На основі уявлень про цю концептуальну метафору відбувається розуміння метафоричного виразу *die Zeit zurückdrehen* (укр. *повернути час назад*).

Приклад 2

*Er **stellt sich** auch **ins Abseits** der gesamten internationalen Staatengemeinschaft* (Scholz, 27.02.2022).

*Тим самим він **нехтує** всією світовою спільнотою* (Шольц, 27.02.2022).

Термін *Abseits* (укр. *офсайд*) у футболі означає положення поза грою, тобто порушення правил, за якого гравець атакуючої команди знаходиться ближче до воріт команди суперника до передачі йому м'яча, ніж гравці команди, що захищається. Під час відтворення концептуальної метафори *Abseits* у перекладі українською мовою застосовано семантичний прийом модуляції на основі причинно-наслідкових зв'язків між значеннями слів «порушення» та «нехтування». У перекладі структурних метафор у 60% досліджених одиниць використовується прийом лексичної заміни (напр., Vertreibung f – вигнання, Mord m – вбивство, Zerstörung f – руйнування, Gewalt f – сила, Konflikt m – конфлікт, Katastrophe f – катастрофа, Waffengewalt f – сила зброї, Überfall m, Angriff m – напад). У разі відсутності словникового відповідника перекладач вдається до прийому лексичного запозичення шляхом калькування (напр., militärische Gewalt – військова сила, ein infamer Völkerrechtsbruch – підле порушення міжнародного права, schwerer Fehler – важка помилка). Цей прийом перекладу застосовується у 20% досліджених структурних концептуальних метафор. Певні перетворення на семантичному рівні доводиться застосовувати під час модуляції (напр., Zäsur f – рішуча зміна, досл. докорінна зміна, злам; große Herausforderung – серйозний виклик, досл. великий виклик; schwerer Schaden – велика шкода, досл. тяжкі втрати). Семантичний прийом модуляції також спостерігається у 20% структурних концептуальних метафор. Докладніше про частотність вживання перекладацьких прийомів під час відтворення концептуальних метафор різних типів див. табл. 1 – Прийоми перекладу концептуальних метафор у промовах О. Шольца.

Висновки. Концепт ВІЙНА у промовах федерального канцлера Німеччини О. Шольца представлений за допомогою фреймів «наслідки війни», «спосіб ведення війни», «причини війни» та «шляхи подолання війни», які мають відповідні слоти. Так, наслідки війни виражені у слотах «фізичний і психологічний стан», «знищення» та «переміщення». Спосіб ведення війни має слот «прояв насильницьких дій». Шляхи подолання війни виражені у слоті «прийняття рішень». Серед слотів фрейму «причини війни» виокремлено протиправні або неправильні дії, а також розбіжності інтересів. Серед образів-схем концептуальних метафор у промовах О. Шольца можна назвати такі: ЕКЗИСТЕНЦІЯ (60%), РУХ (15%), СИЛА (15%) та ПРОСТІР (10%). Отримані результати

Таблиця 1

Прийоми перекладу концептуальних метафор у промовах О. Шольца

	Лексичні прийоми перекладу		Семантичні прийоми перекладу	
	Лексична заміна	**Лексичне запозичення шляхом калькування**	**Конкретизація**	**Модуляція**
Онтологічна (антропоморфна) концептуальна метафора (3)	3 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Структурна концептуальна метафора (15)	9 (60%)	3 (20%)	0 (0%)	3 (20%)
Орієнтаційна концептуальна метафора (2)	0 (0%)	0 (0%)	1 (50%)	1 (50%)
РАЗОМ (20)	12 (60%)	3 (15%)	1 (5%)	4 (20%)

дослідження свідчать про те, що для промов федерального канцлера Німеччини О. Шольца є характерними всі три типи концептуальних метафор: структурні (75%), онтологічні (15%) та орієнтаційні (10%). Для відтворення концептуальних метафор застосовують лексичні та семантичні прийоми перекладу. Лексична заміна є найбільш частотним прийомом (60%), що застосовується під час відтворення онтологічних та структурних концептуальних метафор. Лексичне запозичення шляхом калькування (15%) використовується у перекладі структурних концептуальних метафор. Семантичний прийом конкретизації (5%) є найменш частотним і спостерігається під час відтворення орієнтаційної концептуальної метафори. Прийом модуляції (20%) є характерним для перекладу структурних та орієнтаційних концептуальних метафор та ґрунтується на встановленні причинно-наслідкових або синонімічних зв'язків між словами в тексті оригіналу й тексті перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белінська В. Експресивність концептуальної метафори Петра Перебийноса. *Traektoriâ Nauki = Path of Science.* 2019. Т. 5, № 11. С. 1008–1013. URL: https://doi.org/10.22178/pos.52-2 (дата звернення: 30.07.2023).
2. Бистров Я. В., Теслюк Л. В. Репрезентація образ-схеми КОНТЕЙНЕР з орієнтацією ВСЕРЕДИНІ–ЗЗОВНІ в англомовному художньому тексті. *Записки з романо-германської філології.* 2021. Випуск 1(46). С. 11–22.
3. Вербицька А., Юрин О. Концептуальна метафора як засіб створення образу Дональда Трампа в ЗМІ. *Актуальні питання іноземної філології.* 2019. № 11. С. 28–34.
4. Жулінська М., Смоляр Н. Морбіальна концептуальна метафора у сучасному німецькому політичному дискурсі. *Актуальні питання іноземної філології.* 2015. № 3. С. 71–79.
5. Мартинюк А. П. Відтворення англійських конвенціональних метафор емоцій в українських перекладах. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Іноземна філологія.* 2017. Вип. 85. С. 21–28.
6. Овчаренко Н. М. Метафора і метафоризація: філософсько-антропологічний вимір : дис. … д-ра філософії : 033. Харків, 2021. 219 с.
7. Семотюк О. Концептуальна метафора як механізм реалізації когнітивної матриці «Свій – Чужий» у політичному дискурсі (на прикладі виступів А. Меркель). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство.* 2013. № 17. С. 98–101.
8. Сиротін О. С. Антропоморфна метафора в англійській термінології ветеринарії. *Міжнародний філологічний часопис.* 2021. Т. 12, № 4. С. 67–70. URL: https://doi.org/10.31548/philolog2021.04.012 (дата звернення: 30.07.2023).
9. Шольц О. Заява Федерального канцлера Федеративної Республіки Німеччина Депутата Німецького Бундестагу Олафа Шольца, Берлін, 27 лютого 2022 року. *Die Bundesregierung.* URL: https://www.bundesregierung.de/breg-en/news-2009518 (дата звернення: 30.07.2023).
10. Шольц О. Телевізійна промова Федерального канцлера Німеччини Олафа Шольца, депутата Німецького Бундестагу з приводу нападу Росії на Україну. *Die Bundesregierung.* Берлін, 24 лютого 2022 р. URL: https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/statement-scholz-ukrainisch-2008092 (дата звернення: 30.07.2023).
11. Scholz O. Fernsehansprache von Bundeskanzler Scholz anlässlich des russischen Überfalls auf die Ukraine. *Die Bundesregierung.* Berlin, 24. Februar 2022. URL: https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/fernsehansprache-von-bundeskanzler-scholz-anlaesslich-des-russischen-ueberfalls-auf-die-ukraine-2007824 (Zugriff am: 30.07.2023).
12. Scholz O. Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022. *Die Bundesregierung.* URL: https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-am-27-februar-2022-2008356 (Zugriff am: 30.07.2023).

REFERENCES

1. Belinska V. (2019). Ekspresyvnist kontseptualnoi metafory Petra Perebyinosa [Expressivity of Peter Perebyinis's Conceptual Metaphor]. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*, 5(11), 1008–1013. https://doi.org/10.22178/pos.52-2 [in Ukrainian].
2. Bystrov, Ya. V., & Tesliuk, L. V. (2021). Reprezentatsiia obraz-skhemy KONTEINER z oriientatsiieiu VSEREDYNI–ZZOVNI v anhlomovnomu khudozhnomu teksti [Representation of image-scheme container with IN–OUT orientation in the

English-language fictional text]. *Zapysky z romano-hermanskoi filolohii* [Notes on Romano-Germanic philology], (1(46)), 11–22. [in Ukrainian].

3. Verbytska, A., & Yuryn, O. (2019). Kontseptualna metafora yak zasib stvorennia obrazu Donalda Trampa v ZMI [Conceptual Metaphor for Portraying Donald Trump in English Media]. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii* [Current issues of foreign philology], (11), 28–34. [in Ukrainian].

4. Zhulinska, M., & Smoliar, N. (2015). Morbialna kontseptualna metafora u suchasnomu nimetskomu politychnomu dyskursi [Conceptual morbial metaphor in modern German political discourse]. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii* [Current issues of foreign philology], (3), 71–79. [in Ukrainian].

5. Martyniuk, A. P. (2017). Vidtvorennia anhliiskykh konventsionalnykh metafor emotsii v ukrainskykh perekladakh [Rendering English conventional metaphors of emotion in Ukrainian translations]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. Inozemna filolohiia* [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Foreign philology], (85), 21–28. [in Ukrainian].

6. Ovcharenko, N. M. (2021). Metafora i metaforyzatsiia: filosofsko-antropolohichnyi vymir [Metaphor and metaphorization: philosophical and anthropological dimension] [Thesis for obtaining the Doctor of Philosophy degree]. V. N. Karazin Kharkiv National University. [in Ukrainian].

7. Semotiuk, O. (2013). Kontseptualna metafora yak mekhanizm realizatsii kohnityvnoi matrytsi "Svii–Chuzhyi" u politychnomu dyskursi (na prykladi vystupiv A. Merkel) [Conceptual metaphor as a mechanism of cognitive matrix "Self–Other" in the political discourse (based on speeches of A. Merkel)]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo* [Scientific bulletin of Lesya Ukrainka East European national university. Philological sciences. Linguistics], (17), 98–101. [in Ukrainian].

8. Syrotin, O. S. (2021). Antropomorfna metafora v anhliiskii terminolohii veterynarii [Anthropomorphic metaphor in the English veterinary terminology]. *Mizhnarodnyi filolohichnyi chasopys* [International journal of philology], 12(4), 67–70. https://doi.org/10.31548/philolog2021.04.012 [in Ukrainian].

9. Sholts, O. (2022a, February 27). *Zaiava Federalnoho kantslera Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna Deputata Nimetskoho Bundestahu Olafa Sholtsa, Berlin, 27 liutoho 2022 roku* [Statement by the Federal Chancellor of the Federal Republic of Germany Olaf Scholz, Member of the German Bundestag, Berlin, the 27th of February 2022]. Die Bundesregierung. https://www.bundesregierung.de/breg-en/news-2009518 [in Ukrainian].

10. Sholts, O. (2022b, February 24). *Televiziina promova Federalnoho kantslera Nimechchyny Olafa Sholtsa, deputata Nimetskoho Bundestahu z pryvodu napadu Rosii na Ukrainu* [Televised speech by the Federal Chancellor of Germany, Olaf Scholz, a member of the German Bundestag, regarding Russia's attack on Ukraine]. Die Bundesregierung. https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/statement-scholz-ukrainisch-2008092 [in Ukrainian].

11. Scholz, O. (2022a, February 24). *Fernsehansprache von Bundeskanzler Scholz anlässlich des russischen Überfalls auf die Ukraine* [Televised speech by the Federal Chancellor of Germany, Olaf Scholz, a member of the German Bundestag, regarding Russia's attack on Ukraine]. Die Bundesregierung. https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/fernsehansprache-von-bundeskanzler-scholz-anlaesslich-des-russischen-ueberfalls-auf-die-ukraine-2007824 [in German].

12. Scholz, O. (2022b, February 27). *Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022* [Statement by the Federal Chancellor of the Federal Republic of Germany Olaf Scholz, Member of the German Bundestag, Berlin, the 27th of February 2022]. Die Bundesregierung. https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-am-27-februar-2022-2008356 [in German].

УДК 378.091:811.111'373.46]:[37.013.42-051:159.954]
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-20

Катерина БРОВКО,
orcid.org/0000-0001-8572-9316
доктор філософії,
старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) k.brovko@kubg.edu.ua

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ УТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО МЕРЕЖЕВОГО СЛЕНГУ

У статті розглянуто питання теоретико-практичних засад утворення англійського мережевого сленгу. Представлено дані проведеного у 2021 р. дослідження порталу Android Headlines (Mobile Review) щодо кількісних показників користувачів соціальних мереж. Окреслено періоди в історії розвитку сленгу, які мають специфічні характеристики (XVI ст. – сленг вживають лише представники певних груп (злочинці, жебраки); XVII ст. – сленгові одиниці пов'язані з аморальністю та неосвіченістю; XVIII ст. – сленг з'являється на екранах телевізорів у комедійних фільмах; XIX ст. – використовується молоддю у повсякденному спілкуванні; XX ст. – має сферу вжитку обмеженою групою людей, а всіма представниками суспільства). Розкрито сутність понять «сленг», «мережевий сленг» як лінгвістичних явищ. Так у дослідженні поняття «мережевий сленг» розглядається як своєрідний похідний від слів англійської мови діалект, жаргон, набір фраз та висловів, що мають вузьке застосування та не є граматично правильними словами в мові. Охарактеризована семантику мережевого сленгу, якій притаманна тенденція «називати речі опосередковано або образно, особливо за допомогою: метафор; метонімії; синекдохи; евфемізм; іронії. Охарактеризовано типологію англійського мережевого сленгу, як от: слова з тотожними або гранично близькими значеннями – синоніми; ератива; поєднання двох окремих слів в одне складне слово; використання різноманітних скорочень. Подано візуалізовану схему класифікації сленгових одиниць за способом творення: метафоричне переосмислення, словоскладання, подвоєння, розрив слова, фонетичне перекручення, конверсія, реверсія; суфіксальний словотвір, префіксальний словотвір, телескопія, ущільнення, абревіація, акронімізація. Акцентовано увагу, що коментарі користувачів соцмереж на лексичному рівні мають особливі якості, як от: використання емоційних вигуків, повторів, звуконаслідувань, смайлів, багатокрапок.

Ключові слова: *англійський мережевий сленг, сленг, соціальні мережі.*

Kateryna BROVKO,
orcid.org/0000-0001-8572-9316
Doctor of Philosophy,
Senior Lecturer at the Foreign Languages and Methodology Department
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) k.brovko@kubg.edu.ua

THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE ENGLISH SOCIAL MEDIA SLANG

The article deals with the issue of the theoretical and practical foundations of the formation of the English social media slang. The data of the Android Headlines (Mobile Review) portal survey conducted in 2021 regarding the quantitative indicators of social media users are presented. The periods in the history of the development of slang that have specific characteristics are outlined (XVI century – slang is used only by representatives of certain groups (criminals, beggars); XVII century – slang units are associated with immorality and ignorance; XVIII century – slang appears on TV screens in comedy films; 19th century – used by young people in everyday communication; 20th century – has a scope of use by a limited group of people, but by all representatives of society). The essence of the concepts "slang", "social media slang" as linguistic phenomena is revealed. Thus, in the study, the concept of "social media slang" is considered as a kind of dialect derived from the words of the English language, jargon, a set of phrases and sayings that have a narrow application and are not grammatically correct words in the language. Characterized by the semantics of social media slang, which is characterized by the tendency "to call things indirectly or figuratively", especially with the help of: metaphors; metonymy; synecdoche; euphemism; irony The typology of English social media slang is characterized, such as: words with identical or extremely close meanings – synonyms; erative; combination of two separate words into one complex word; use of various abbreviations. A visualized classification scheme of slang units according to the method of creation is given: metaphorical reinterpretation, word formation, doubling, word splitting, phonetic distortion, conversion, reversion; suffix word-form, prefix word-form, telescoping, compaction, abbreviation, acronym. Attention is

drawn to the fact that the comments of users of social media at the lexical level have special qualities, such as: the use of emotional exclamations, repetitions, sound imitations, emoticons, ellipsis.

Key words: *English social media slang, slang, social media.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства, що полягає в ескалації мережі Інтернет, виникнення пандемії коронавірусу, розгортання російсько-Української війни, появі прихильників ком'ютерних онлайн-ігор, блогерів, тіктокерів та активних користувачів соціальних мереж, зокрема. Зумовлює стрімкий розвиток кіберпростору, що вирізняється розширенням специфічної соціально-демократичної групи користувачів соціальних мереж, де соціальні мережі виступають в якості джерела електронної комунікації, трендом якої є домінування в інформаційному просторі сленгових неологізмів шляхом запозичення з інших мов, особливо англійської. Адже багато сленгових виразів молодь використовує саме під час переписок у соціальних мережах, зніманні блогів, трансляцій відео у Tiktok, Stories в Instagramm, месенджері Facebook, на каналах Telegram тощо.

Тенденції до збільшення кількості користувачів соціальних мереж підтверджуються кількісними результатами проведеного у 2021 р. дослідженні порталу Android Headlines (Mobile Review). Відтак, виявилося, що 80% осіб користуються соціальними мережами одразу після пробудження і визнали себе «соціальнозалежними». Решта 20% заявили, що ніколи не розлучаються з соціальними мережами більш ніж на добу.

Означене безперечно активізує проблему висвітлення та аналізу теоретико-практичних засад утворення англійського мережевого сленгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам феномену англійського сленгу в соціальних мережах, присвячені праці багатьох науковців, зокрема: особливостям використання англомовного молодіжного мержевого сленгу (К. Бровко (Бровко, 2022), О. Дзюбіна (Дзюбіна, 2016), А. Павельєва (Павельєва, 2021), Дж. Алькантре-Пілар (ісп. J. Alcántara-Pilar) (Alcántara-Pilar, 2013), С. Лю (кит. S. Liu) (Liu, 2017), Л. Шисюн (кит. L. Shixiong) (Shixiong Liu, 2019) та ін.); лінгвістичні особливості англійського молодіжного мережевого сленгу (І. Палагута (Палагута, 2021), Е. Партрідж (англ. E. Partridge) (Partridge, 2007) та ін.); семантико-функціональним аспектам англійського молодіжного мережевого сленгу (О. Столярчук (Столярчук), Дж. Слотта (англ. J. Slotta) (Slotta,2016), Р. Земел (англ. R. Zemel) (Zemel1, 2022), Янг Ху (кит. Yang Xu) (Yang Xu, 2022), Г. Томич (хорват. G. Tomić) (Tomić, 2019) та ін.

Проте, незважаючи на значну увагу до зазначеної проблеми, слід провести додаткове дослідження, оскільки сьогоднішні реалії потребують комплексного дослідження теоретико-практичних засад утворення англійського мережевого сленгу, як жанру інтернет комунікації сучасної молоді.

Мета статті полягає у висвітленні та аналізі теоретико-практичних засад утворення англійського мережевого сленгу, досліджуючи їх на матеріалі записів у мікроблогах популярних соціальних мереж (Instagram, Facebook, TikTok).

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток кіберпростору вирізняється специфічною соціально-демократичною групою – інтернет-користувачами. Саме нове покоління, яке активно реагує на зміни у суспільному житті країни та світові інформаційні тенденції загалом, є творцем мовних одиниць та сприяє виникненню специфічного мережевого сленгу. Загальновідомим є факт, що мережевий сленг генерується на основі запозичення іншомовних лексичних одиниць та їх адаптації в рідну мову з подальшим використанням у повсякденному житті.

Сленг є відкритим мовним пластом нормативно-знижених лексико-фразеологічних одиниць, які характеризуються яскравим емоційно-експресивним забарвленням. За час свого існування безліч сленгових одиниць закріпилися в літературній англійській мові. Мережевий сленг пов'язаний з мовною грою, яка передбачає навмисне маніпулювання мовними засобами, з метою отримати комічний, або концептуальний ефект. Крім цього, мережевий сленг дає можливість відтворювати емоції, які важко висловити у лаконічному мовному середовищі, за умови дотримання встановлених норм. Тенденції до користування соціальними мережами, блогінгу, онлайн-ігор, тощо, актуалізують проблему вивчення іншомовного мережевого сленгу як лінгвістичного явища.

На думку Е. Патріджа (Partridge, 2007), існує п'ять періодів в історії розвитку сленгу, які мають специфічні характеристики. Серед них: XVI ст. – знаменується тим, що сленг вживають лише представники певних груп (злочинці, жебраки); XVII ст. – сленгові одиниці пов'язані з аморальністю та неосвіченістю; XVIII ст. – сленг з'являється на екранах телевізорів у комедійних фільмах; XIX ст. – використовується молоддю у повсякденному спілкуванні; XX ст. – має сферу

вжитку обмеженою групою людей, а всіма представниками суспільства.

В контексті нашого дослідження доцільно розкрити сутність понять «сленг», «мережевий сленг» як лінгвістичних явищ.

Вперше, термін «сленг» з'явився у 1997 році, коли американський лінгвістичний журнал «Ask a Linguist» (№ 7) опублікував статтю про те, що таке «сленг» і який сенс несе в собі це поняття. «Сленг – це складна й жива форма мови, цікава для лінгвістів не лише своїми формами, а й реакцією людей, сприймаючи та відкидаючи сленг. Сленг часто виникає як форма спілкування в групі та як спроба ідентифікувати себе з друзями, родиною, соціальним класом, професією, етнічною групою чи однолітками».

Постаттю, яка внесла роз'яснення в сутнісні аспекти сленгу був новозеландсько-британський лексикограф англійської мови Е. Патридж (англ. E. Partridge), який у 1937 році видав свій перший словник сленгу «A Dictionary of Slang and Unconventional English», який у подальшому був перевиданий декілька разів, останній датується 2015 роком. Дослідник зауважив, що сленг – це мова всіх людей, жива та притаманна кожному на побутовому рівні. Він сказав, що визначення є загальноприйнятим (Partridge, 2007).

Існує безліч трактувань поняття «мережевий сленг», але всі вони зводяться до того, що це – своєрідний похідний від слів англійської мови діалект, жаргон, набір фраз та висловів, що мають вузьке застосування та не є граматично правильними словами в мові.

В словнику «Oxford English Dictionary» під сленгом розуміється різновид вербальної мови, що вважається нижчим за рівень стандартного мовлення освіченої людини та складається з нових слів чи зі слів, які вживаються в певному сенсі (The Oxford English Dictionary, 1989). У цій дефініції варто наголосити на слові highly (високо), тому що воно позначає важливий елемент характеристики сленгу та відрізняє його від власне розмовної лексики.

У своїх наукових розвідках Г. Томич (хорв. G. Tomić) посилаючись на семантику мережевого сленгу в цілому, повідомляє, що йому притаманна тенденція «називати речі опосередковано або образно, особливо за допомогою: *метафор* (перенесенням властивостей одного предмета на інший предмет за принципом їхньої певної подібності); *метонімії* (слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з властивим для цього слова предметом за своєю природою); *синекдохи* (перенесення найменування предмета з його частини на ціле і навпаки); *евфемізм* (пом'якшувальні або маскувальні слова та вирази, які вживаються замість слів, які вважаються небажаними, неприйнятними, вульгарними, принизливими, нецензурними, образливими чи табуйованими, а також умовних позначення певних власних назв) та *іронії* (насмішка, замаскована зовнішньою серйозністю) (Tomić, 2019).

Досліджувані висловлювання в соціальних мережах, на мережевих форумах, блогах представляють собою діалектичну єдність писемної та усної комунікації – письмовій, оскільки формально вони зафіксовані алфавітно-цифровими знаками і сприймаються візуально; і усній, так як відображають безпосередню комунікацію, включаючи параграфемічні замінники мови жестів, міміки та інтонації (яскравий приклад – емотикони). Висловлювання дуже часто діляться не на речення, а на інтонаційні одиниці – предикації, в разі потреби розділені пунктуацією. Такий тип спілкування – усне через лист – ми будемо називати усно-письмовим. Сленг в дискурсі Інтернет-комунікацій містить слова з тотожними або гранично близькими значеннями – синоніми. Прикладом можуть бути такі ряди слів: computer – комп – компухтер; to hack – хакнути – ломанути – грохнути – проломити; like – лайкнути, зацінити; crush – об'єкт шаленого кохання, тощо.

Слід зауважити, що користувачі соціальних мереж надають сленгові дещо іншого значення, інтерпретують їх у той чи інший спосіб за допомогою нового контексту, проте всіляко намагаючись зберегти фразу чи слово у його оригінальному варіанті. Через таку фіксовану форму, новий зміст цих компонентів діалогу є справді неочікуваним та спонтанним.

У своїй науковій праці «Лінгвопрагматика сучасного англомовного сленгу: витоки, класифікаційні та семантичні ознаки», Н. Глущук подає вичерпну класифікації сленгових одиниць за способом творення: метафоричне переосмислення, словоскладання, подвоєння, розрив слова, фонетичне перекручення, конверсія, реверсія; суфіксальний словотвір, префіксальний словотвір, телескопія, ущільнення, абревіація, акронімізація *(див. рис. 1)* (Глущук, 2013: 30).

Окрім різноманітних шляхів утворення нової лексики, яка щоденно з'являється у процесі Інтернет комунікації, важливо звернутися й до явища еративу – тобто, навмисного порушення мовної норми. До цієї групи лексичних утворень інтернет дискурсу відносять граматично неправильне написання слова, яке, тим не менш, зрозуміле носіям мови з першого прочитання.

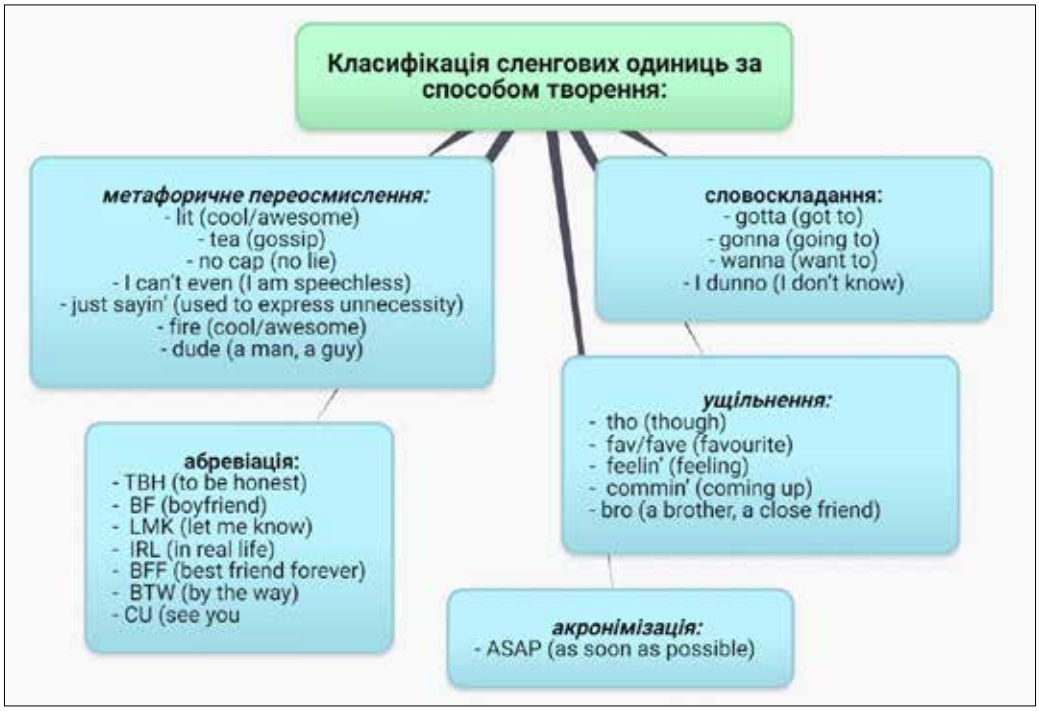

Рис. 1. Класифікація типів словотворення англійського мережевого сленгу

До того ж, Інтернет-середовище стає також продуктивним з огляду на швидкість та кількість утворення «неологізів», тобто слів, що позначають нові поняття і предмети, наприклад: *Easy like* – так у соціальних мережах називають друзів, які завжди ставлять «лайки» на фотографії, записи, коментарі, можливо навіть не читаючи їх, і не залежно від того, подобаються вони їм чи ні; *Gloatgram* – пости в Інстаграмі, які демонструють сите й багате життя автора, зазвичай це фотографії подорожей, дорогих речей, їжі; *Google University* – феномен соціальних мереж, коли коментатор прагне продемонструвати свої знання, отримані шляхом пошуку в «Google». У цієї людини немає спеціалізованої освіти у цій області, але вона відчайдушно використовує непідтверджені дані з онлайн джерел, щоб довести свою правоту з даного питання; *Hashtag abuser* – людина, що зловживає використанням хештегів. Найчастіше це проявляється у тому, що зміст запису набагато менший, ніж кількість хештегів до нього; *Instagram prime time* – час дня, під час якого «Інстаграм» найбільш активний. Наприклад, завантажуючи фотографії ввечері, є можливість отримати більшу кількість «лайків» майже відразу, тоді як вранці та вдень такої можливості немає; *Like shock* – отримання несподівано великої кількості лайків до фотографії, запису або коментаря (Бровко, 2022).

Один з поширених методів створення англійського мережевого сленгу є поєднання двох окремих слів в одне складне слово. Деякі слова-елементи повторюються і використовуються неодноразово. Наприклад, поширеною є сленгова лексика: *room – усі присутні у чаті; kookie – cool (кльовий), google – to google (шукати щось в Інтернеті); to cam chat – to chat online with camera (спілкуватись онлайн за допомогою веб-камери).*

Найбільш яскравою і характерною особливістю мережевого сленгу є широке використання різноманітних скорочень, що обумовлено причиною швидкого потоку інформації, що реагувати на нього за допомогою масивних синтаксичних конструкцій з правильно побудованими фразами й підібраними словами є недоречним марнотратством. Серед скорочень розрізняють акроніми (абревіатура, що складається з перших літер кожного слова в назві та вимовляється як слово) та абревіатури (це коротка форма слова або фрази). Наприклад: FYI – for your information (до Вашого відома), FAQ – frequently asked questions (часті питання), BTW – by the way (до того ж, до речі).

До того ж часто зустрічається алфавітно-числова абревіація, тобто поєднання букв та цифр: 4U – for you (для тебе), L8R – later (пізніше), F2F – face to face (тет-а-тет). В даному випадку цифри своїм звучанням замінюють співзвучні їм слова. Окремі слова можуть бути скорочені до двох або трьох букв: PLS – please (будь ласка), WKND – weekend (вихідні); THX or TX – thanks (дякую), SMT – sorry (вибач).

Цікавим є той факт, що коментарі користувачів соцмереж на лексичному рівні мають особливі якості, як от: використання емоційних вигуків, повторів, звуконаслідувань, смайлів, багатокрапок. Використовуються також емоційно забарвлені слова та стилістично знижена лексика: жаргонна, розмовна, іноді вульгарна.

Слід також наголосити на вживанні вигуків користувачами соціальних мереж, щоб максимально наблизити свою комунікацію в Інтернеті до живого спілкування з вигуками. Так, користувачі соціальних мереж намагаються відтворити звуки за допомогою подвоєння чи потроєння літер – Awww! (ой); Whaaaaat? (Щоооо?); Ohhhh! (Ох!) і т.д.

Висновки. Акцентуючи увагу на чинниках виникнення саме англійського мережевого сленгу, слід зазначити, що рушійною силою його стрімкого розвитку стала поява нових технічних засобів спілкування в інтернет-мережі, а також вдосконалення програм комп'ютерного забезпечення, що у свою чергу вплинули на словниковий запас молоді та спровокували зародження серед комп'ютерних користувачів нової технічної термінології, поступове засвоєння якої призвело до появи такого явища, як «мережевий сленг».

При цьому підставами для виникнення та побутування англійського мережевих сленгових неологізмів визначено наступні: прагнення відокремитися від суспільства, «зашифрувати» свою мову; скоротити слова для більш зручного спілкування в чатах та бажання додати яскравих барв до консервативної англійської мови; вплив літературної мови, зарубіжного кінематографу, комп'ютерних ігор, відеоблогінгу, відео-ігор; популяризація соціальних мереж, тощо.

Відтак, теоретико-практичні засади утворення англійського мережевого сленгу базуються не тільки на запозиченні з інших мов, а й на основі «внутрішніх ресурсів» мовної системи – словотворчих процесів і переосмислення вже існуючих значень (вторинної номінації).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бровко К. А. Вплив інтернет-сленгу на розвиток пізнавальної активності студентської молоді до вивчення іноземної мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. 48. Т. 1. С. 229–233. doi.org/10.24919/2308-4863/48-1-35.
2. Глущук Н. В. Лінгвопрагматика сучасного англомовного сленгу: витоки, класифікаційні та семантичні ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови.* 2013. Вип. 21. С. 22–36.
3. Дзюбіна О. І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook : автореф. дис. … канд. філ. наук: 10.02.04. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів. 2016. 21 с.
4. Павельєва А. К., Сотніченко І.В. Сленг світу моди та модної субкультури в англійській мові: проблема словотвору та перекладу. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка,* 2021. № 3 (341), квітень, С. 152–160.
5. Палагута І. Особливості молодіжного сленгу в англійській мові. *Наукові пошуки молоді у XXI столітті. Ad linguas et culturas per cognitionem (до мов і культур через пізнання):* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Біла Церква, 14 квітня 2021 р.). Біла Церква: БНАУ, 2021. С. 2–8.
6. Столярчук О.В. Молодіжний сленг: функціональний, лексикосемантичний та структурний аспекти (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов). автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2015. 21 с.
7. Alcántara-Pilar, J. M., Del Barrio-García, S., & Porcu, L. A cross-cultural analysis of the effect of language on perceived risk online. Comput. Hum. Behav. 2013, Vol. 29, 596–603. doi: 10.1016/j.chb.2012.10.021.
8. Liu, S., Bi, X., and He, G. The impact of internet language copy on consumers' attention and perceptions of the advertisement. Acta Psychol. Sin., 2017, Vol. 49, 1590–1603. doi: 10.3724/SP.J.1041.2017.01590.
9. Partridge E. Slang To-day and Yesterday. London : William Press, 2007. 484 p.
10. Shixiong Liu, Dan-Yang Gui, Yafei Zuo & Yu Dai Good Slang or Bad Slang? Embedding Internet Slang in Persuasive Advertising Front. Psychol., 07 June 2019. doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01251.
11. Slotta J. Slang and the Semantic Sense of Identity. Texas Linguistics Forum 59: 119–128. *Proceedings of the 24th Annual Symposium about Language and Society-Austin* (Austin, April 15-16, 2016). Texas. University of Texas, 2016. P. 119–128.
12. The Oxford English Dictionary (OED). 1989. URL: https://www.oed.com/
13. Tomić G. Headedness in contemporary English slang blends. *Lexis*. 2019. URL: http://journals.openedition.org/lexis/3862
14. Zhewei S., Zemel1 R., Yang Xu Semantically Informed Slang Interpretation. *Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies* (July 10-15, 2022). 2022. P. 5213–5231.

REFERENCES

1. Brovko K. A. (2022). Vplyv internet-slenhu na rozvytok piznavalnoi aktyvnosti studentskoi molodi do vyvchennia inozemnoi movy [The influence of Internet slang on the development of cognitive activity of student youth before learning a foreign language]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 48, 229–233. doi.org/10.24919/2308-4863/48-1-35. [in Ukrainian].
2. Hlushchuk N. V. (2021). Linhvoprahmatyka suchasnoho anhlomovnoho slenhu: vytoky, klasyfikatsiini ta semantychni oznaky [Linguopragmatics of modern English slang: origins, classification and semantic features]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia : Inozemni movy. 21, 22–36. [in Ukrainian].

3. Dzyubina O. I. (2016). Structure, semantics and pragmatics of slang neologisms of social networks Twitter and Facebook [The structure, semantics, and pragmatics of slang neologisms of the social networks Twitter and Facebook]: candidate thesises: 10.02.04. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv. 2016. 21. [in Ukrainian].

4. Pavelieva A. K., Sotnichenko I. V. (2021). Slenh svitu mody ta modnoi subkultury v anhliiskii movi: problema slovotvoru ta perekladu [Slang of the world of fashion and fashion subculture in English: the problem of word formation and translation]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 3 (341), April, 152–160. [in Ukrainian].

5. Palahuta I. (2021). Osoblyvosti molodizhnoho slenhu v anhliiskii movi. Naukovi poshuky molodi u KhKhI stolitti [Features of youth slang in English]. Ad linguas et culturas per cognitionem (do mov i kultur cherez piznannia): materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Bila Tserkva, 14 kvitnia 2021 r.). Bila Tserkva: BNAU, 2–8. [in Ukrainian].

6. Stoliarchuk O. V. (2015). Molodizhnyi slenh: funktsionalnyi, leksykosemantychnyi ta strukturnyi aspekty (na materiali anhliiskoi, nimetskoi, ukrainskoi ta rosiiskoi mov) [Youth slang: functional, lexico-semantic and structural aspects (on the material of English, German, Ukrainian and Russian languages)]. Candidate thesies: 10.02.15. Odesa, 2. [in Ukrainian].

7. Alcántara-Pilar, J. M., Del Barrio-García, S., & Porcu, L. A cross-cultural analysis of the effect of language on perceived risk online. Comput. Hum. Behav. 2013, Vol. 29, 596–603. doi: 10.1016/j.chb.2012.10.021.

8. Liu, S., Bi, X., and He, G. The impact of internet language copy on consumers' attention and perceptions of the advertisement. Acta Psychol. Sin., 2017, Vol. 49, 1590–1603. doi: 10.3724/SP.J.1041.2017.01590.

9. Partridge E. Slang To-day and Yesterday. London : William Press, 2007. 484 p.

10. Shixiong Liu, Dan-Yang Gui, Yafei Zuo & Yu Dai Good Slang or Bad Slang? Embedding Internet Slang in Persuasive Advertising Front. Psychol., 07 June 2019. doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01251.

11. Slotta J. Slang and the Semantic Sense of Identity. Texas Linguistics Forum 59: 119-128. *Proceedings of the 24th Annual Symposium about Language and Society-Austin* (Austin, April 15–16, 2016). Texas. University of Texas, 2016. P. 119–128.

12. The Oxford English Dictionary (OED). 1989. URL: https://www.oed.com/

13. Tomić G. Headedness in contemporary English slang blends. *Lexis*. 2019. URL: http://journals.openedition.org/lexis/3862

14. Zhewei S., Zemel1 R., Yang Xu Semantically Informed Slang Interpretation. *Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies* (July 10–15, 2022). 2022. P. 5213–5231.

УДК 811.161.2'367.332.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-21

Надія ВІТРУК,
orcid.org/0000-0003-1000-3427
кандидатка філологічних наук,
асистентка кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) n.vitruk@chnu.edu.ua

Яна ПЕТРІВ,
orcid.org/0000-0002-2864-2318
студентка ІІ курсу магістратури філологічного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) petriv.yana@chnu.edu.ua

ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті розглянуто погляди відомих граматистів на формально-синтаксичні вияви вокативних конструкцій в українській мові. Особливу увагу закцентовано на дискусійності питання щодо поширювальних компонентів у складі односкладних речень-звертань. Мета – з'ясувати структурну представленість вокативних речень, вжитих Павлом Загребельним в історичних романах.

У процесі дослідження встановлено, що у текстах історичних романів прозаїк використав як непоширені, так і поширені за будовою типи односкладних речень апеляції. Головний член звертальної синтаксичної конструкції може бути виражений іменником (найчастіше), займенниковим іменником, субстантивованим прикметником, дієприкметником, а подекуди й – прикладкою у формі однини та множини. Непоширені вокативні речення представлені двоякою структурною моделлю: однослівні, тобто лише головний член речення, та наявністю поряд з головним членом вигука або частка як лексико-семантичного виразника емоційності при оцінній характеристиці адресата мовлення. Поширені (кількаслівні) вокативні синтаксичні конструкції мають значно більшу варіантність формальних виявів, оскільки їх структура може містити узгоджені означення, виражені зазвичай прикметниками і займенниковими прикметниками, чи додатки, або й водночас обидва вказані компоненти. Також виявлено, що для створення ефекту емоційного впливу на читача автор використовує метод нанизування однослівних чи кількаслівних односкладних речень апеляції, утворюючи цілі ряди звертань. Нанизування – це, як правило, повторення абсолютно однакових синтаксичних одиниць або дуже семантично схожих між собою. Спостережено, що при позитивній оцінці персонажа роману ряди вокативних речень забарвлюють контексти піднесеними, патетичними тонами, а при негативній характеристиці відчутною стає тенденція наростання різних емоцій, зазвичай гніву, страху, жалю, туги тощо. Підсумовано, що найбільш вживаними у текстах історичних романів Павла Загребельного є однослівні вокативні речення, речення з означальними поширювачами і так звані повторювальні ряди речень.

Ключові слова: *звертання, вокативні речення, структура речення, непоширені / поширені речення, однослівні / кількаслівні речення.*

Nadia VITRUK,
orcid.org/0000-0003-1000-3427
Candidate of Philological Sciences,
Assistant at the Department of History and Culture of the Ukrainian Language
Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich
(Chernivtsi, Ukraine) n.vitruk@gmail.com

Yana PETRIV,
orcid.org/0000-0002-2864-2318
Student of the 2nd year of the Master's degree at the Faculty of Philology
Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich
(Chernivtsi, Ukraine) petriv.yana@chnu.edu.ua

FORMAL-SYNTACTIC PECULIARITIES OF THE VOCATIVE SENTENCES IN THE HISTORICAL NOVELS OF PAVLO ZAGREBELNY

The article examines the views of the well-known grammarians on the formal syntactic manifestations of the vocative constructions in the Ukrainian language. Special attention is focused on the controversy of the question of the distributive components in the composition of the simple sentences-appeals. The goal is to find out the structural representation of the vocative sentences used by Pavlo Zagrebelny in his historical novels.

In the process of the research, it was established that in the texts of his historical novels, the novelist used both uncommon and common types of simple sentences of appeal. The main member of a syntactic construction of appeal can be expressed by a noun (most often), a pronominal noun, a substantive adjective, a participle and sometimes by an apposition in the form of singular and plural. Uncommon vocative sentences are represented by a two-fold structural model: one-word, that is – only the main member of the sentence and the presence of an exclamation next to it or a particle as a lexical-semantic expression of emotionality in the evaluative characteristics of the speech addressee. Common (multi-word) vocative syntactic constructions have a much greater variety of formal manifestations, since their structure can contain agreed attributes, usually expressed by adjectives and pronominal adjectives, or objects, or both of these components at the same time. It was also found that to create the effect of emotional impact on the reader, the author uses the method of stringing one-word or multi-word simple sentences of appeal, forming whole series of appeals. Stringing, as a rule, is a repetition of the absolutely identical syntactic units or the units which are semantically very similar to each other. It was observed that with a positive evaluation of the character of the novel, the series of the vocative sentences color the context with the elevated, pathetic tones, and with a negative characteristics, we notice a tendency to increase various emotions, usually anger, fear, pity, longing, etc. It is concluded that in the texts of historical novels by Pavlo Zagrebelny the most used are the one-word vocative sentences, sentences with signifiers and the so-called repeating series of sentences.

Key words: *appeal, vocative sentences, sentence structure, uncommon / common sentences, one-word / multi-word sentences.*

Постановка проблеми. Вокативні речення, як і будь-які інші типи простих речень, можуть бути непоширеними та поширеними. Серед структурних компонентів цих конструкцій зазвичай виокремлюють означення, виражені прикметником чи займенником, вигуки та частки. Одним із нез'ясованих питань у сучасному мовознавстві є визначення наявності у структурі односкладних речень апеляції об'єктних і обставинних поширювачів, займенникових іменників *ти, ви*. Небагато уваги приділено вивченню особливостей утворення так званих рядів звертань, ролі та значення їх семантичного навантаження в тексті.

Аналіз досліджень. У мовознавчій літературі погляди граматистів спрямовані в основному на характеристику формально-синтаксичних виявів вокативних конструкцій у сучасній українській мові. Зокрема, П. Дудик зазначає, що структуру речень-звертань можуть ускладнювати: а) вигуки; б) вигукові сполуки, що підсилюють таку конструкцію, набуваючи додаткового відтінку задля вираження емоцій докору, спонукання; в) паралельне використання кількох звертань-речень; г) усталені офіційні звертальні формули, якими починаються звіти, доповіді, виступи, промови тощо (Дудик: 1971, 40).

Також дослідник паралельно до номінативних речень звертає увагу на явище нанизування вокативних конструкцій, точніше, на паралельно-однорідне буття кількох речень-звертань, напр.: *«Валя! Кость! Вітя! – розставляє широченно руки, мов їх усіх хоче обійняти!»* (С. Васильченко)» (Дудик: 1971, 41).

На думку І. Вихованця, основу вокативних конструкцій складає «іменник у формі кличного відмінка, що вимовляється з особливою інтонацією, яка передає заклик, спонукання до припинення дії, докір, обурення та ін. Часто вокативи супроводжуються вигуками й частками, що посилюють і диференціюють семантико-синтаксичні особливості вокативних речень» (Вихованець: 1992, 61–62).

І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, досліджуючи особливості кличних комунікатів, вважають, що для встановлення якісно-оцінної характеристики особи поширювачами можуть бути і об'єктні, і означальні, і дифузні, а для підсилення їх емоційності слугують займенники, вигуки та частки, повторювані конструкції (Слинько: 1994, 408–410).

Міркування про підсилювачів головного члена вокативних речень прослідковуємо у монографії М. Скаба. Мовознавець стверджує: «розгорнуті номінації адресата мовлення такого типу ми кваліфікуємо як фразеологізовані номінації, головним опорним компонентом яких є переважно іменник у формі кличного відмінка, а займенникові іменники *ти, ви* в них, втрачаючи лексичне значення, використовуються як інтимізуючі компоненти, функціонально близькі до часток» (Скаб, 2002: 200).

Цілком слушними, на наш погляд, є зауваження М. Скаба щодо розміщення займенників

другої особи *ти, ви* у структурі односкладних речень апеляції: якщо займенники знаходяться після головного члена, тобто у постпозиції, то виконують у реченні функцію підсилювальної частки; якщо ж такі займенники подано у препозиції, то відповідно реалізують функцію підмета у неповному двоскладному реченні. Наприклад, *Ти, молодче, пригадай князеві обох братів, а він не забуде тебе* (Р. Федорів) (Скаб, 2002: 194).

Окрім часток, для вираження емоцій, елементів думки, волевиявлення використовують вигуки. За семантикою вигуки, які можуть бути вжитими у складі вокативних речень, поділяють на:

1) спонукальні – виражають спонукання, наказ, розпорядження, заклик, заохочення тощо (*гей! вйо! геть! гайда!, ану!*);

2) емоційні – виражають почуття, переживання, фізичний та психічний стан людини: радість, здивування, захоплення, страх, горе, сум, осуд, докір тощо (*а!, о!, ах!, ох!, ех!, ха!, фу!, жах!, боже!, лихо!, горе!*);

3) апелятивні – виражають звертання мовця до співрозмовника, щоб привернути його увагу (*гей!, ей!, агов! ау!*) (Горпинич: 2004, с. 304–305).

Саме за допомогою вигуків вокативні синтаксичні конструкції стають семантично увиразненішими.

Н. Вітрук у синтаксичних дослідженнях, присвячених з'ясуванню функціонування односкладних іменних (номінативних та вокативних) речень в сучасній українській літературній мові (Вітрук: 2012, 11–13; 2014, 42–43), констатує такі структурні моделі односкладних речень апеляції, як:

1) «однослівні речення, головний член яких, ужитий у формі кличного відмінка однини чи множини, може бути виражений іменником: ***Синьйори!*** *Все ж крутиться Земля, щоб не було!* (Д. Павличко); субстантивованим прикметником: ***Стара!*** *Признавайсь, де лист від твого сина-більшовика?* (Б. Харчук); займенниковим іменником або прикметником: *Гей,* ***ти!*** *– сказав йому подумки* (Є. Гуцало); порядковим числівником: ***Двадцятий!*** *О двадцятий віку!* (П. Мовчан);

2) речення, до складу яких входять узгоджені / неузгоджені означення, що можуть бути виражені прикметником: ***Праведнії*** *зорі!* (Т. Шевченко); прикметниковим займенником: *Дунаю* ***мій!*** (Ю. Федькович); порядковим числівником: *Тумане* ***вісімнадцятий!*** *на!* (І. Франко); іменником у формі непрямого відмінка: *Дорого* ***під яворами!*** (А. Малишко); дієприкметником: *Доле моя* ***наречена****, з маленької* ***заручена****!* (Ю. Федькович);

3) речення, структурними компонентами яких є додатки, виражені переважно іменниками у формі Р.в., напр.: *О музико* ***любові****!* (Д. Кремінь);

4) речення, структурними компонентами яких є обставини, зазвичай з семантикою місця або часу: *Вчителько моя, зоре світова, Раднице моя* ***На Вкраїні*** *милій* (А. Малишко); ***Ніколи-ніколи****, мій голубе…* (М. Кропивницький);

5) речення, структурними елементами яких є артикульовані займенникові іменники *ти, ви*: *О отче мій* ***ти,*** *отче!* (Ю. Федькович);

6) речення, до складу яких входять емоційні й спонукальні вигуки: ***Ах****, душко!* (Панас Мирний) та частки: *Бідо* ***ж*** *моя!* (Ю. Федькович)».

Фіксує дослідниця також функціонування повторюваних вокативних речень, напр.: *Вітре буйний, вітре буйний!* (Т. Шевченко); речень, що утворені прикладковими та атрибутивними словосполученнями: *Гей, дівко-бранко, Марусю, попівно Богуславко!* (Укр. нар. тв.) та ряди нанизаних речень апеляцій, а саме: *Петрусю! Друже мій єдиний! Моє ти серце! мій ти сину!* (Т. Шевченко) (Вітрук: 2012, 11–12).

Сучасна мовознавиця Л. Коваль у праці «Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові»виражає твердження про те, що вокативні речення мають, зазвичай, «просту синтаксичну форму, яка, втім, може мати як однослівну (напр., *Наталіє!*), так і кількаслівну (*Наталіє Іванівно!*) репрезентацію» (Коваль: 2015, 107). Дослідниця, дотримуючись думки М. Скаба, зауважує про наявність в українській мові «омофлексії називного та кличного відмінків» (Коваль: 2015, 110).

Мета статті – з'ясувати структурну представленість вокативних речень, вжитих Павлом Загребельним у таких історичних романах, як: «Роксолана», «Диво», «Євпраксія», «Смерть у Києві», «Первоміст», «Я, Богдан».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до формально-синтаксичного вияву вокативні речення, дібрані з текстів історичних романів П. Загребельного, представлені трьома типами структурних моделей.

1. Однослівні вокативні речення.

Найчастіше автор історичних романів вживає вокативні реченні, основу яких складає ***іменник*** у формі кличного відмінка:

однини, напр.: *На це Ростислав відповів братові так:* ***Брате!*** *Кланяюся тобі. Ти за мене старший, отож як ти скажеш, на те я пристану* (Загребельний, 1980: 243); ***Князеньку!*** *– склав ніби до молитви долоні боярин* (Загребельний, 1980: 183); *Я руську княжну беру в жони. –* ***Імператоре!*** *– Вона стане імператрицею!* (Загребельний, 1975: 106); *– Брате, сказав до Гюргія і повторив: –* ***Брате!*** (Загребельний, 2000: 491); ***Батьку!*** *– щосили закричав Борис,*

влітаючи до кабінету. – Батьку, наші розбили їх під Москвою і женуть, женуть!.. (Загребельний, 2000: 289); ***Князю!*** *Батьки, сини й брати наші згинули в битвах за тебе або попали в полон* (Загребельний, 1980: 372);

множини, напр.: *А я вспокоював їх, як міг, і не відступав: –* ***Дітки!*** *Гетьмани в битвах не гинуть!* (Загребельний, 1983: 412); ***Люди!*** *Людоньки, як же тепер? – Ось, браття-товариство, немає вже з нами нашого батька Хмеля і не буде* (Загребельний, 1983: 457); *Сам Ян Казимир, загубивши шапку, метався серед втікачів на коні, кричав: «****Панове!*** *Не покидайте мене! Не губіть вітчизни!»* (Загребельний, 1983: 428); *Від одного крику сполошився весь табір: «****Братці!*** *Вже ні одного полковника немає в таборі! Всі повтікали!»* (Загребельний, 1983: 490) тощо.

Другу підгрупу серед однослівних структурних конструкцій складають синтаксичні одиниці, основа яких виражена ***субстантивованим прикметником***, напр.: ***Ясновельможний!*** *– Як не ти, то й ніхто вже!* (Загребельний, 1983: 381); ***Невдячний!*** *– гукнув через стіл Генріх. – Ти свідок, що я не повірив!* (Загребельний, 1975: 109); ***О бідолашна!*** *Серця свого не роз'ятрюй журбою!* (Загребельний, 1983: 412); ***Богомудрий!*** *– гукнув ігумен. – А що за Меркурій? У нас же Меркерій був!* (Загребельний, 1974: 647).

Речення на зразок *«****Віруючі!*** *Воюйте з тими з невірних, які близько до вас: хай знають вашу жорстокість. І вбивайте їх, де зустрінете»* (Загребельний, 2001: 286) дозволяє нам стверджувати, що головний член вокативного речення може бути виражений ***дієприкметником.***

Чітко ілюструють вживання Павлом Загребельним у текстах романів звертальних конструкцій, роль головного члена в яких виконує ***займенниковий іменник***, напр.: ***Ти!*** *– заревів Агапіт. – Я віддам тебе…Я…я зажену тебе…* (Загребельний, 2000: 390); ***Ти!*** *– зиркнув на нього Воєвода. Тоді сказав Положаєві: – Візьми в нього дитину, а він хай підніме отого з конякою* (Загребельний, 1974: 470); ***Ти!*** *Як смієш? Гяурка!* (Загребельний, 2001: 334); ***Хто!*** *– крикнув восьминник, хапаючись за меча. – Я, – спокійно відповіли йому* (Загребельний, 1980: 392); ***Ти!****– крикнув боярин, підбігаючи до своєї мовчазної й покірливої боярині і марно намагаючись зрушити її з місця: жона виявилася набагато дужча* (Загребельний, 1980: 183); ***Ви!*** *Син? Ні, мій син помер* (Загребельний, 1975: 198); ***Ти!*** *– посунув на нього конем Ганжа. – Хто ти є, нікчемний виплодку?* (Загребельний, 1983: 179); ***А ти!*** *Що ти? Смердючий рус! Поганин!* (Загребельний, 2000: 390).

Аналізуючи історичний роман «Я, Богдан», натрапляємо на використання у ньому вокативних конструкцій, основу яких складає іменник, виражений ***прикладкою***, зокрема: ***Гей, панове-лицарі!***; ***Гей лицарі-браття!*** (Загребельний, 1983: 7); ***Гей, браття-молодці!*** (Загребельний, 1983: 8); ***Гей, товариство-добродійство!*** (Загребельний, 1983: 9); ***Панове-браття!*** *Пито вже й за моє здоров'я, і за здоров'я гетьманші Матрегни, і за все добро й пожиток для всіх нас* (Загребельний, 1983: 363); ***Гей, браття-товариство!*** (Загребельний, 1983: 227); ***Гей, друзі-молодці, браття козаки-запорожці!*** (Загребельний, 1983: 233); ***Панове-товариство, друзі мої й побратими!*** *– сказав я їм. – У цій битві вирішиться наша доля і доля народу нашого* (Загребельний, 1983: 228); ***Браття-товариші!*** *Приймаємо вас до себе, хочемо, щоб пішли разом з нами за волю й честь народу нашого* (Загребельний, 1983: 181).

2. Кількаслівні речення-звертання

Як відомо, кількаслівні вокативні речення, окрім головного члена речення, містять різні структурні поширювачі. Переважно це *узгоджені означення*, що можуть бути виражені прикметником, прикметниковим займенником.

Типовими прикладами вживання у структурі вокативного речення ***прикметникових займенників*** є такі, напр.: ***Моя султаншо!*** *Немає меж моїй стривоженості!* (Загребельний, 2001: 374); *Султане, схаменися!* ***Мій повелителю!*** *Я ж ваш макбул, ваш мергуб, ваш махбуб!* (Загребельний, 2001: 399); ***Крулєвно моя!*** *На всі дні року, на кожен день – нове вбрання, одне ліпше другого, багатше й коштовніше* (Загребельний, 1983: 209); ***Моя Хасекі!*** *Ти живеш у найпишнішій столиці світу!* (Загребельний, 2001: 433); ***Земле моя!*** (Загребельний, 1980: 373); ***Діти мої!*** *– сказав Соколлу. – Те, що ви бачите, недовго затулятиме вам сонце* (Загребельний, 2001: 666); ***Ваша величність***! *– гукнула вона розпачливо і вхопила його за руку* (Загребельний, 2001: 611); *А Лепетя голосила:* ***Синочку мій, пастуше мій, дитино моя!*** *Хто ж мені буде худоби доглядати?* (Загребельний, 1974: 599).

Синтаксичні конструкції на кшталт: ***О суєто людська!*** *Хто мертвий забажає сього дарування тлінного і волостей, погибаючи?* (Загребельний, 1980: 247); ***Князеньку дорогий!*** (Загребельний, 1980: 170); ***Земле мила!*** (Загребельний, 1980: 373); ***Мій відчаю, мій тяжкоокий вороже!*** *Твій дух отруйний, сила згубна* (Загребельний, 2001: 630); ***О мракоумний земнородцю!*** *– визвірився Стрижак* (Загребельний, 1974: 483) ілюструють читачам приклади вико-

ристання автором речень, в яких означення виражено ***прикметником***.

Подекуди поширювальним компонентом односкладних вокативних одиниць може бути і *додаток*, напр.: ***О добрі боги і боги землі!*** *Чому ви так чините?* (Загребельний, 2000: 129); ***Новгородці мої любі, дружино моя, опора і надія землі Руської!*** (Загребельний, 2000: 347).

Фіксуємо зразок вираження головного члена числівниковою сполукою, напр.: ***Ей, сто тисяч свиней!*** *– заревів униз Заубуш. – Тут Генріх, імператор, він вас питає! Відповідайте!* (Загребельний, 1975: 104).

Невід'ємними структурними складниками багатьох речень є частки та вигуки. Констатуємо, що і Павло Загребельних вживав їх у творах для того, щоб виразити емоції, почуття, враження, переживання тощо. Залежно від функційно-семантичного навантаження у текстах історичних романів виокремлюємо:

а) речення з емоційними вигуками, напр.: *А другий жалісливо промовив: –* ***Ой отче!*** (Загребельний, 1974: 587); ***Ой Хмелю, Хмелику!*** *Вчинив єси ясу І поміж панами Велику трусу!* (Загребельний, 1983: 304); *І найбільший поет мого народу, який попервах возвеличував мої діла, згодом напише слова гіркі й жорстоко-несправедливі:* «***Ой Богдане, Богданочку!*** *Якби була знала – у колисці б задушила, під серцем приспала*» (Загребельний, 1983: 20); ***О вороже любий!*** *Не можу без тебе!* (Загребельний, 2001: 630); ***О ваша величність***! *Хай Аллах дарує вам здоров'я і радість для очей!* (Загребельний, 2001: 327); – ***О людоньки!*** *– сплеснула в долоні Лепетя* (Загребельний, 1974: 606) та ін.;

б) речення з апелятивними вигуками, напр.: ***Ей, козаки, діти, друзі!*** *Прошу вас, добро дбайте* (Загребельний, 1983: 511); ***Ей, сто тисяч свиней!*** *– заревів униз Заубуш* (Загребельний, 1975: 104);

в) речення зі спонукальними вигуками, напр.: ***Гей, Джурило!*** *Ану ж бо покажи цьому!* (Загребельний, 2000: 98); ***Гей, пане підстаросто!*** *Де ж ти! Виповзай, тхоре, з своєї нори смердючої! Гей!* (Загребельний, 1983: 120); ***Гей, пане Потоцький, пане Потоцький!*** (Загребельний, 1983: 232); ***Гей, земле моя неозора!*** (Загребельний, 1983: 95) тощо.

Можуть бути ускладнені речення-звертання і частками *же, ж*, напр.: ***Ой гості ж дорогії!*** *– зітхав не знати чи радісно, чи болісно боярин Кисличка* (Загребельний, 1980: 171); ***Ой таточку, ой же наш ріднесенький!*** (Загребельний, 1983: 204). Надаючи додаткових емоційних і смислових відтінків, завдяки цим лексико-граматичним компонентам підсилено зміст як і конкретного члена речення, так і усієї синтаксичної одиниці.

3. Ряди вокативних речень

Особливістю досліджуваних односкладних речень апеляції у текстах історичних романів є також те, що вони можуть бути повторюваними та утворювати так звані ланцюжки або ряди речень, нанизуючись. Розмежовуємо такі підгрупи нанизаних речень:

а) повторювання тих самих синтаксичних одиниць:

однослівних, напр.: *[...] і, втративши надію виходити що-небудь, став тихенько кликати:* «***Величко! Величко!***» (Загребельний, 2000: 59); *Стояла перед султаном зжовкла, як шафран, не могла вхопити віддиху, дивилася на нього такими очима, що він здригнувся, злякано вигукнув: –* ***Хуррем! Хуррем!*** (Загребельний, 2001: 672); *Снилося йому чи й не снилося, а серед ночі хтось кликав голосно:* «***Кузьмо! Кузьмо!***» (Загребельний, 1980: 13); *Він спав міцно й стомлено, а вона підійшла босо, нечутно під двері й гукнула:* «***Дулібе! Дулібе!***», *так що він стрепенувся і щосили крикнув:* «*Агов!*»*; і від того крику прокинувся, вмить згадав Ойчин поклик і свою відповідь, кинувся до дверей і не знайшов там нікого* (Загребельний, 1980: 315); *Тепер прийшла в його сон і погукала:* «***Дулібе! Дулібе!***» (Загребельний, 1980: 316);

кількаслівних, напр.: «***Пане сотнику! Пане сотнику!***» – «*А що, – кажу, – не знайдете в калині кого різати?*» (Загребельний, 1983: 284); *На кожне скивування головою навперестриб:* «***Пане сотнику! Пане сотнику!***» (Загребельний, 1983: 39);

б) нанизування семантично схожих синтаксичних одиниць:

однослівних, напр.: ***Шпільмани! Шальке! Рюде!*** (Загребельний, 1975: 109); ***Ти! Поганцю! Сволото! Тварюко!*** *– телесувався коло нього Сивоок, підскакуючи то з одного, то з другого боку, виміряючи йому не так болючі, як шкулькі удари* (Загребельний, 2000: 129); *– Що ти вдіяв? Що ти накоїв! Ти, злодюго!* ***Вбивцю! Негіднику!*** (Загребельний, 2000: 129);

кількаслівних, напр.: – ***Пане Хмельницький! Пане гетьмане!*** *Зглянься на мене! Я – Виговський Іван, писар з-під Боровиці* (Загребельний, 1983: 200); ***Знадо і звабо моя! Мотрононько!*** *Три речі перевіряються в ділі: мужність у бою, смирення в гніві, любов у нужді* (Загребельний, 1983: 194); – ***Ваша величність***! ***Мамо!*** *Роксолана гидливо відсунулася від свого зятя* (Загребельний, 2001: 625); *Тільки вночі, без підслухів і підглядачів, плачучи над першим своїм сином, шепотіла*

йому рідні слова: «***Синочку мій! Дитино моя!***» – *а вголос боялася промовити бодай слово, щоб не сполохати своє нетривке щастя, не відлякати насторожену долю* (Загребельний, 2001: 248); *Що ю взяли попри коні, попри коні на ремені, тота плаче:* «***Ой Боже ж мой! Косо моя довгенькая!*** *Не мати тя розчісує, возникбичем розтріпує!*» (Загребельний, 2001: 249); ***Мій відчаю, мій тяжкоокий вороже!*** *Твій дух отруйний, сила згубна* (Загребельний, 2001: 630); *Ще прошепотів щось. Здається: «**Кров моя, серце моє, вогонь мій!**» Та вже того ніхто не почув, і князь не чув нічого* (Загребельний, 1980: 429).

Варто зауважити, що при позитивній оцінці персонажа роману ряди вокативних речень забарвлюють контексти піднесеними, патетичними тонами, а при негативній характеристиці відчутною стає тенденція наростання різних емоцій, зазвичай прохання, гніву, страху, жалю, туги тощо.

Висновки. Отже, основу вокативних речень загалом складає іменник у кличному відмінку або іменник, підсилений вигуками та спонукальними частками, чи займенниками *ти, ви,* які виконують роль підсилювальних часток. Структуру поширених односкладних речень апеляції наповнюють, як правило, узгоджені/неузгоджені означення, порядкові числівники, обставини місця і часу.

В історичних романах Павла Загребельного вживаними є непоширені та поширені за будовою вокативні синтаксеми. Однак автор надає перевагу все ж таки однослівним реченням та реченням з означальними поширювачами. Так звані ряди вокативних речень, використані П. Загребельним, становлять чималу кількість і виконують функцію увиразнення письменницької манери. Здійснений аналіз також дає можливість виявити мовні особливості індивідуального стилю митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.
2. Вітрук Н. Л. Односкладні іменні речення в сучасній українській літературній мові: структура і функціонування : автореф. дис. …канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2012. 20 с.
3. Вітрук Н. Формально-синтаксичні вияви односкладних речень апеляції в сучасній українській мові *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.* Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2014. Вип. 19. С. 41−44.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с. (Альма-матер).
5. Дудик П. С. Звертання-речення в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі.* 1971. № 5. С. 37–43.
6. Коваль Л. М. Семантико-синтаксична основа головного компонента вокативного речення в українській мові. *Одеський лінгвістичний вісник.* 2015. № 5. С. 56–62.
7. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові : монографія. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.
8. Слинько І. І., Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Загребельний П. А. Диво: роман. Київ : Махаон-Україна, 2000. 576 с.
2. Загребельний П. А. Євпраксія: роман. Київ : Рад. письменник, 1975. 312 с.
3. Загребельний П. А. Первоміст: романи в двох томах. Київ: Дніпро. 1974. Т.1. С. 445–734.
4. Загребельний П. А. Роксолана: роман / худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, І. В. Осипов. Харків : Фоліо, 2001. 685 с.
5. Загребельний П. А. Смерть у Києві: твори в шести томах. Київ : Дніпро, 1980. Т.3. 680 с.
6. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі): роман. Київ : Рад. письменник, 1983. 511 с.

REFERENCES

1. Vykhovanets I. R. (1992) Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy. [The essays on the functional syntax of the Ukrainian language] Kyiv. 224 s. [in Ukrainian]
2. Vitruk N. L. (2012) Odnoskladni imenni rechennia v suchasnii ukrainskii literaturnii movi: struktura i funktsionuvannia [Simple noun sentences in the modern Ukrainian literary language: structure and functioning] : avtoref. dys. … kand. filol. nauk : 10.02.01. Chernivtsi. 20 s. [in Ukrainian]
3. Vitruk N. (2014) Formalno-syntaksychni vyiavy odnoskladnykh rechen apeliatsii v suchasnii ukrainskii movi [Formal-syntactic manifestations of the simple sentences of appeal in the modern Ukrainian language] Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Filolohiia (movoznavstvo) : zb. nauk. prats / [hol. red. N. L. Ivanytska]. Vinnytsia : TOV “Firma “Planer”. Vyp. 19. S. 41−44. [in Ukrainian]
4. Horpynych V. O. (2004) Morfolohiia ukrainskoi movy : Pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. [The morphology of the Ukrainian language] Kyiv : VTs “Akademiia”. 336 s. (Alma-mater). [in Ukrainian]

5. Dudyk P. S. (1971) Zvertannia-rechennia v suchasnii ukrainskii movi. [Sentences of appeal in the modern Ukrainian language] Ukrainska mova i literatura v shkoli. № 5. S. 37–43. [in Ukrainian]

6. Koval L. M. (2015) Semantyko-syntaksychna osnova holovnoho komponenta vokatyvnoho rechennia v ukrainskii movi. [The semantico-syntactic basis of the main component of the vocative sentence in the Ukrainian language] Odeskyi linhvistychnyi visnyk. № 5. S. 56–62. [in Ukrainian]

7. Skab M. S. (2002) Hramatyka apeliatsii v ukrainskii movi : monohrafiia. [Grammar of appeal in the Ukrainian language] Chernivtsi : Misto. 272 s. [in Ukrainian]

8. Slynko I. I., & Huivaniuk N. V., & Kobylianska M. F. (1994) Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia : navch. posibnyk [Syntax of the modern Ukrainian language] Kyiv : Vyshcha shkola. 670 s. [in Ukrainian]

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Zahrebelnyi P. A. (2000) Dyvo: roman. [Dyvo: novel] Kyiv : Makhaon-Ukraina. 576 s. [in Ukrainian]

2. Zahrebelnyi P. A. (1975) Yevpraksiia: roman. [Ievpraksiya: novel] Kyiv : Rad. pysmennyk. 312 s. [in Ukrainian]

3. Zahrebelnyi P. A. (1974) Pervomist: romany v dvokh tomakh. [Pervomist: a novel in two volumes] Kyiv: Dnipro. T. 1. S. 445–734. [in Ukrainian]

4. Zahrebelnyi P. A. (2001) Roksolana: roman [Roksolana: novel] / khudozh. – oformliuvachi B. P. Bublyk, I. V. Osypov. Kharkiv : Folio. 685 s. [in Ukrainian]

5. Zahrebelnyi P. A. (1980) Smert u Kyievi: tvory v shesty tomakh. [Death in Kyiv: works in six volumes] Kyiv : Dnipro. T.3. 680 s. [in Ukrainian]

6. Zahrebelnyi P. A. (1983) Ya, Bohdan (Spovid u slavi): roman. [I, Bohdan (Confession in glory): novel] Kyiv : Rad. pysmennyk. 511 s. [in Ukrainian]

УДК 81. Мовознавство та мови. Лінгвістика
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-22

Нахіда Магсад гизи ГАСАНОВА,
orcid.org/0009-0009-5015-4909
викладач кафедри Азербайджанського мовознавства філологічного факультету
Бакинського державного університету
(Баку, Азербайджан) hnahide1@mail.ru

МОВА – ВІД МИСЛЕННЯ ДО МОВЛЕННЯ

У статті розглядаєтеся деякі аспекти вивчення мови. Зазначається, що найбільш доцільним є інтерпретація цього явища лише на рівні мови та мислення, мови та мови.

Іншою метою дослідження є визначення на основі детального аналізу цих даних мовної та мовної термінології, зокрема меж мови як основного предмета лінгвістики, а також уточнення особливостей функціонування кожного з них. Останнє, що виходить із поставленої мети, судження водночас визначає наукову новизну дослідження. Таким чином, мова тут розглядається у широкому плані, а саме – як знакова система, що виражає думку і матеріалізується без необхідності обов'язкової трансформації у мову.

Методи та методологи. *При розгляді експресивної та комунікативної функцій мови беруться в основу авторитетні судження відомих лінгвістів, як В. Гумбольдт, Ф. Де Соссюр, Е. Сепір та ін.*

Новизна. *У цій статті вперше у вітчизняній науковій літературі робиться спроба визначити назву і область застосування, а також «кордону» засобів вираження думки. На цій основі робиться висновок, що мова відіграє роль моста, переходу між мисленням та мовою, і саме мова виявляється тим феноменом, де розкриваються можливості прояву кожного з них.*

Висновки. *У міру дослідження мови та розкриття її можливостей, у свою чергу, конкретизуються і уявлення про акт спілкування, що є матеріалізацією мисленнєвої діяльності (мислення), яка має ідеальний характер.*

Отже, у ланцюжку «ідея – мова – мова» здійснюється інтерпретація від неясності до ясності, від абстракції до конкретності. Тут мова, яка називається найважливішим засобом спілкування, насправді розцінюється як єдиною формою вираження людиною своєї думки, а мова, що є процесом спілкування, – як сукупність усіх можливостей, які реалізують цей феномен.

У цій статті ми поставили за мету переглянути існуючі погляди на ці поняття, визначити їх межі та функціональні можливості.

Ключові слова: *мова, мислення, мова, спілкування, мовний акт.*

Nakhida Magsad gizi HASANOVA,
orcid.org/0009-0009-5015-4909
Lecturer at the Department of Azerbaijani Linguistics, Faculty of Philology
Baku State University
(Baku, Azerbaijan) hnahide1@mail.ru

LANGUAGE – FROM THINKING TO SPEECH

The mine aim this *article considers some aspects of language learning. It is noted that the most appropriate interpretation of this phenomenon is only at the level of language and thinking, language and language.*

Another goal of the study is to determine, on the basis of a detailed analysis of these data, language and language terminology, in particular, the limits of language as the main subject of linguistics, as well as clarifying the peculiarities of the functioning of each of them. The latter, which comes from the set goal, the judgment at the same time determines the scientific novelty of the research. Thus, language is considered here in a broad way, namely, as a symbolic system that expresses thought and materializes without the need for mandatory transformation into language.

Methods and methodology*. When considering the expressive and communicative functions of language, the authoritative judgments of famous linguists such as V. Humboldt, F. De Saussure, E. Sapir and others are taken as a basis.*

Novelty. *In this article, for the first time in domestic scientific literature, an attempt is made to determine the name and scope of application, as well as the "border" of the means of expressing opinion. On this basis, it is concluded that language plays the role of a bridge, a transition between thinking and language, and it is language that turns out to be the phenomenon where the possibilities of manifestation of each of them are revealed.*

Conclusions. *As language is studied and its possibilities are revealed, in turn, ideas about the act of communication, which is the materialization of mental activity (thinking), which has an ideal character, become more concrete.*

So, in the "idea – language – language" chain, interpretation is carried out from vagueness to clarity, from abstraction to concreteness. Here, language, which is called the most important means of communication, is actually regarded as the

only form of expression of a person's thoughts, and language, which is the process of communication, is considered as a set of all possibilities that realize this phenomenon.

In this article, we set out to review the existing views on these concepts, to define their boundaries and functionality.

Key words: *language, thinking, language, communication, speech act.*

Вступ. Проблема взаємин мови та мови, як і раніше, залишається одним з актуальних, можна сказати фундаментальних питань загального мовознавства. У зв'язку з цим слід зазначити, що результати таких часто задаються лінгвістами питань, як «що ж насправді є засобом вираження думки?», «які межі його поширення?» та ін, замість вирішення цієї проблеми ще більше поглиблюють та актуалізують її. У цій статті ми поставили за мету переглянути існуючі погляди на ці поняття, визначити їх межі та функціональні можливості.

У той же час вважаємо за доцільне також обговорити сутність поняття «мислення», його ставлення до мови та опосередковано – до промови в процесі так званого домовного періоду розвитку суспільств. Тому тут, на підставі всього вищевикладеного, послідовно в комплексному вигляді окремо розглядатимуться такі питання, як мова та мислення (експресивна функція мови), мова та мова (комунікативна функція мови).

Іншою метою дослідження є визначення на основі детального аналізу цих даних мовної та мовної термінології, зокрема меж мови як основного предмета лінгвістики, а також уточнення особливостей функціонування кожного з них. Останнє, що виходить із поставленої мети, судження водночас визначає наукову новизну дослідження. Таким чином, мова тут розглядається у широкому плані, а саме – як знакова система, що виражає думку і матеріалізується без необхідності обов'язкової трансформації у мову. Завдяки такому підходу прояснюються і умови промовистості, властиві промови.

Тема. Ми намагатимемося відповісти на перше запитання: Що таке мова? Це питання, крім основної визначення мови, дає можливість визначити його зв'язок з мисленням, уточнити його завдання щодо мови і вказати позицію в ряді цих двох фундаментальних термінів. У той самий час дане мови визначення не обмежується розкриттям сутності цього феномена, і коментує шляхи розвитку від абстрактного до конкретного, від соціального чи соціального до індивідуального. Тепер безпосередньо повернемося до нашого питання:

«Мова – орган формування думки. ...розумна діяльність матеріалізується в мові за допомогою звуків і стає можливою для чуттєвого сприйняття...» або «Мова – звук душі, що артикулюється, постійно оновлювана діяльність, спрямована на поліпшення вираження думки» (В. Гумбольдт).

«Мова є звуковим виразом думки, це процес мислення, втілений у звуках» (А. Шлейхер).

«Мова – щось засвоєне і відносне» або «Мова – це система ... і в той же час знакова система, що виражає ідеї» (Ф. Соссюр).

«Єдине визначення, повсюдно властиве мові, – це його призначення бути знаковою системою» (Л. Ельмслев).

«Мова за своєю основою – це фонетична система символів, що служить висловлювання думок і почуттів у процесі комунікації» (Е. Сепір).

У цілому нині, виходячи з комплексних суджень і поглядів на мові можна дійти невтішного висновку, що думка матеріалізується у мові, а мову – у промови. Отже, мова грає роль мосту між двома важливими, необхідними для комунікації чинниками як як створення зв'язку, а й реальність, буття. Таким чином, мова – це і матеріалізація думки, і передає імпульс мови сукупність ідей.

Як відомо, перші теоретичні міркування про мову висловив В. Гумбольдт – геніальний німецький мовознавець, фундатор теоретичної лінгвістики. Однак його уявлення про мову варіювали в межах двох основних питань: як виникла мова? і чому він працює? Це переважно були коментарі можливостей самої мови. У широкому сенсі відповідь на запитання «що є мовою?» дають міркування швейцарського лінгвіста Ф. де Соссюра, які насправді становлять узагальнений курс як з погляду інтерпретації предмета, і створення ясного ставлення до нього. Наприклад, зупинимося на деяких конкретних судженнях видатного лінгвіста. «Мова – це належна якомусь громадському колективу, засвоєна кожним з мовної практикою скарбниця, що зберігається; віртуальна граматична система у мозку кожного, точніше сказати – сукупності всіх індивідів. І мова не існує повністю в жодному з них, а існує тільки в колективі » (Saussur, 2018: 25–26); «Мова не є діяльністю того, хто говорить. Мова – це готовий продукт, пасивно відбивається говорящим» (Saussur, 2018: 26); «Мовні знаки за своєю суттю пов'язані з психікою, проте, попри це, вони є абстрактними… Навіть мовні знаки, можна сказати, відчуваються…» (Saussur, 2018: 27); «адже мова – це скарбниця акустичних образів» (Saussur, 2018: 28); «Мова настільки деяке абсолютно

особливе явище, що людина, що втратила дар мови, зберігає свою мову, таким чином, вона розуміє почуті знаки мови» (Saussur, 2018: 27).

Цікаво те, що незважаючи на численні «визначення» мови, у дососсюрівському та післясоссюрівському мовознавстві всі уявлення, пов'язані з сутністю мови, можна сказати, ідентичні. Хочеться відзначити, що в основі всіх цих геніальних, абстрагованих самою мовою думок лежить просте (!) поняття: мова висловлює думку і є початком мови, а в кінцевому рахунку служить спілкуванню. Однак, на жаль, навіть після різнорідних суперечок навколо визначень, що продовжуються протягом майже трьох століть різнорідних суперечок, даних у своєрідній формі мови з метою більш точного вказівки її дефініції, все ще немає остаточного рішення в питанні про відносини мови і мислення//мови і мови.

Мова та мислення. Перша з вищезгаданих проблем – відношення мови та мислення – пов'язана з виникненням необхідності буття самої мови. Це питання становить основу з'являються фундаментальних суджень з тенденцією лавірування між абстрагуванням і потенціалом.

В. Гумбольдт зазначає: «…мислення, будучи ідеальним явищем, завжди пов'язані з формою, оскільки розумова діяльність, що становить перевага, надає мові формальний напрям, а перевага формальності мови, своєю чергою, підвищує процес мислення» (Jafarov, 2020: 27), або як було наведено вище, представляючи «мову як орган формування думки» можна сказати, що «розумна діяльність і мова виступають у нерозривному зв'язку». Іншими словами, мислення – це ідеальне формоутворююче явище та функція думки, а мова – матеріал і наділений знаковим кодуванням, за допомогою якого створює форму, що підвищує розумову діяльність.

Ф. Соссюр каже: «…без допомоги знаків ми змогли б чітко і послідовно відрізнити одне поняття від другого; мислення, взяте окремо, схоже на туман, тут немає якихось точних розмежувань. Так як немає жодних розмежувань до появи мови, то не може бути й наперед визначених понять» (Saussur, 2018: 152). Отже, мова без мислення може бути визначенням чогось, як і і туманне мислення неспроможна прояснитися без мови. Тут відмінні риси притаманні мові, а певні поняття – мисленню.

М. Джафаров, торкаючись у своїй книзі «Загальне мовознавство» проблем взаємовідносин мови та мислення, попередньо зауважує: «якщо говорити про зв'язок мови та мислення, то слово "зв'язок" у даному випадку використовується лише в тому сенсі, що не мислення без мови, ні мови без мислення не може, тобто. обидві теми повністю виключаються» (Jafarov, 2020: 70). Автор, який вважає це питання абсурдним, у свою чергу, називає якесь його вирішення дріб'язковою «метафорою». Однак, у той же час він зупиняється на деяких неминучих (і дуже близьких один до одного!) питаннях, що знаходяться на периферії взаємозв'язків мови та мислення: 1) що є у цих відносинах провідним чи організуючим; 2) після з'ясування провідної ролі у відносинах (!) Встановити, який ступінь «автономності» кожного з них у цьому нерозривному союзі. М. Джафаров вбачає організуючу початок у мові та стверджує, що провідна роль належить саме цьому явищу, оскільки функціонування властиве саме мові. Що стосується питання про автономність, то тут можна конкретизувати таке: мова не може бути автономною у створенні думки, якщо є й інші засоби її вираження!

Проте, наочна демонстрація ходу думок показує, відповідно до Н. Джафарову: «…Мова висловлює мислення, поступово формуючи його, і формує, поступово висловлюючи. …І це є таке ставлення «хаосу думки» до «хаосу звуку», що неможливо встановити де «завершується думка» і де «починається» мова» (Jafarov, 2020: 78). Проте загалом, питання про нерозривну єдність мови та мислення з погляду «лідерства та залежності» або «початку і кінця», на наш погляд, для подальшого розвитку мовознавства не має якогось великого значення. Головна проблема в тому, що існують поняття «мова» та «мислення», і говорячи по-соссюровськи: «Мова водночас можна порівняти з аркушем паперу. Думка є його лицьовою, а звук – зворотним боком; не розрізавши лицьової сторони неможливо розрізати оборотну» (Saussur, 2018: 153–154). І знову у відповідь на це наведемо слова Н. Джафарова: «у відносинах мислення та мови допустимо перше може бути ведучим, виконувати функцію не "оборотної", а саме "лицьової сторони", проте мова на певній стадії свого розвитку має на мислення значний вплив …» (Jafarov, 2020: 76), – і далі – «…для мовознавця завжди важливо пам'ятати одну істину – саме енергія мислення породжує кожен орган мовного організму (системи)» (Jafarov, 2020: 77).

Мова та мова. Як відомо, поряд із мовою в лінгвістиці існує також поняття «мова». Проблема диференціації мови (як форми вираження думки, уявлення про неї як про «колективний продукт» або «чогось спільного, абстрактного») та мови (як «індивідуальний продукт», «чогось особливого, конкретного») є одним з актуальних питань

мовознавства Слід зазначити, що хоча в основу протиставлення цих двох різних понять і лягли ідеї Ф. Соссюра, проте сліди подібної категоріальності можна побачити задовго до нього. Так чи інакше, багато натяків, пов'язаних із створеними про мову уявленнями опосередковано виявлялися як втілення мови.

У всякому разі, висловлені Ф. Соссюром думки з приводу мови вперше створюють ясну картину про мову. Він, по-перше, в ході вивчення мовної діяльності протиставляє мову та мовлення:

– мова – основа, тобто. щось за своєю суттю соціальне, незалежне від індивіда; мова, що містить у собі також фонацію – другорядна, індивідуальна;

– мова необхідна мовних понять, а мова – на формування мови; а також зазначає, що «мовленнєвий факт історично завжди передує мові» (Saussur, 2018: 33).

По-друге, Соссюр обумовлює процес еволюції мови саме мовними явищами. Крім того, він намагається визначити ступінь впливу мовних навичок на мовлення, обґрунтовуючи це тим, що при аудіювання співрозмовника ми змінюємо свої мовні навички відповідно до отриманих вражень і віддаємо перевагу їх взаємозв'язку мові:

– «Між мовою та мовою встановлюється взаємозалежність: мова є одночасно і інструментом (засобом), і продуктом мови» (Saussur, 2018: 33).

Нарешті, Ф. Соссюр в такий спосіб конкретизував відмінності мови та мови:

– мова соціальна//Мова індивідуальна; мова закономірна//Мова випадкова; мова – готовий продукт, пасивно відбивається говорящим//речь – індивідуальний акт волі і розуму.

Насправді, «Курс» Соссюра призначався, передусім, для диференціації синхронного і діахронного напрямів лінгвістики, й у меншою мірою служив виявленню різниці між мовою і мовою з погляду висловлювання думки. Сам автор дає пояснення цьому наприкінці тематичного курсу, коли йдеться про «лінгвістику мови та мови». Однак у всіх випадках розмежування понять «мова» і «мова» й надалі зумовлювало їхнє розмежування різними вченими, зокрема психологами, з погляду їхнього функціонування. При цьому як найважливіші ознаки були докладно викладені функції: для мови – як засобу спілкування, а для промови – як процесу спілкування: «Мова – це обмін думками та процес спілкування, що реалізується між людьми за допомогою мови».

У мовознавстві також були варті уваги розбіжності з приводу диференціації мови та мови: «Кошти спілкування у стані можливості (потенціалу) є мовою, самі засоби у стані руху (реалізації) – промовою». «Загальне (мова) виражається окремим та особливим (мова) і реалізується ним. Мова – одна з безлічі конкретних форм» (Akhundov, 2006: 79).

Детальне вивчення взаємовідносин мови та мислення, мови та мови також включає питання про функціонування мови. Сюди відносяться експресивна (вираз думки) та комунікативна (засіб спілкування) функції мови. Основна мета наших наукових досліджень, як відомо, полягає в тому, щоб переглянути існуючі погляди на проблему мови і мови саме через ці функції мови, а також встановити межі мови, можливості висловлення мови.

Отже, загальний знаменник усієї інформації про відносини між мовою та мисленням, а також відмінності між мовою та мовою полягає в тому, що мова не є єдиною формою вираження думки, а мова (включаючи мову!) – єдиним засобом спілкування. Постараємося пояснити, що ідея МОВИ, як одного з найважливіших чинників для людей, від найпростіших визначень до найвищих коментарів завжди ґрунтувалася на логіці, згідно з якою мова є основним засобом реалізації думки. Водночас, серед інших засобів, за допомогою яких ми висловлюємо свою думку, ми можемо називати мовою лише те, що зводиться до системи фонацій.

Таким чином, комунікативна функція мови не включає інші (що не зводяться до мови!) Форми спілкування, А експресивна функція не включає інші форми вираження думки. Ми вважаємо, що це пов'язано з вузьким поглядом на мову як основу мовного спілкування, яким би широким не було поняття мови. Інакше висловлюючись, мові належать лише кошти, пов'язані лише з промовою, точніше – трансформуються у мова. Водночас тут розглядається як форма одностороннього спілкування. Так, промовою вважаються лише засоби вербального спілкування (якщо робота мови є формою передачі думки, питання про її вербальність чи невербальність не повинно грати тут якоїсь ролі!).

А. Ахундов, говорячи про завдання мови, ясно пояснив це у своїй книзі «Спільне мовознавство». Досліджуючи експресивну функцію мови, автор зазначає: «Щодо експресивної функції мови, завдання якої – бути інструментом вираження думки, можна сказати, що люди думають насамперед мовою» (Akhundov, 2006: 76), – і далі, викладаючи комунікативну функцію мови, – «Мова – найважливіший засіб спілкування для людей. Отже, люди спілкуються і передають одна одній свої думки насамперед з допомогою мови» (Akhundov,

2006: 76). Як видно з обох суджень, автор тут підкреслює вираз «насамперед», використовуючи його не випадково, а наочно пояснюючи прикладами для кращого розуміння суті.

Ідея у тому, що мову перестав бути єдиним засобом висловлювання думки (а побічно – і промовою), реально зустрічається лише у формі. Наприклад, наголошується, що «необов'язково, щоб зв'язок мови та мислення реалізовувався за допомогою фонетичних слів», і у зв'язку з цим диференціюється три типи мислення, щоб довести неабсолютність зв'язку між мовою та мисленням: образний (живопис тощо), технічний (напр., Створити двигун), понятійне (концептуальне) (Akhundov, 2006: 83). Також прокоментовано, що перші два типи вираження думки «проявилися в нелінгвістичних формах».

З повагою ставлячись до численних (або нескінченних!) і цінних міркувань, зроблених на науковій і теоретичній основі, і на основі яких «суджень», ми хотіли б висловити наші висновки таким чином: мова – це все те, що здатне висловити думку під впливом людської свідомості! Починаючи з невербальних видів мистецтва та інших областей семіотики – сигналів і символів – усе, що (активно чи пасивно!) служить спілкуванню, є мовою. Простіше кажучи, під мовою тут мається на увазі не мова у широкому розумінні слова (тобто процес, результатом якого є звукова чи вербальна мова), а концепція, яку багато мислителів представляли спочатку як «щось спільне, абстрактне, сукупність умовних знаків».

«На запитання, чи можливе мовчання, зазвичай відповідають негативно, оскільки для мислення необхідна наявність мови. Тут часто плутають два моменти: 1) роль мови як основи для формування мислення та 2) безпосередній (вербальний) словесний вираз усіх компонентів думки в акті спілкування. Цілком несправедливо, через незалежність першого, робиться висновок про необхідність експліцитно-словесного вираження всіх компонентів думки в кожному реченні» (Akhundov, 2006: 83). Тобто в основі негативної відповіді на питання, чи можливе безмовне мислення, лежить саме проблема вербальної мови. Враховуючи думку Щерби і застосувавши його підхід («мова не підлягає безпосередньому спостереженню як засіб спілкування»), і роль своєрідного підходу Соссюра щодо мислення («мова – це сукупність відбитків у мозку кожної людини, це центральний посередник між думкою та звуком»), і навіть його конкретне судження про мову («мова – це що відбивається у колективному свідомості система матеріальних одиниць, що служить людському спілкуванню, і ізольована від конкретних думок, почуттів і бажань»), можна сказати, що ми правильному шляху.

Наприклад, якщо ми споглядаємо картину чи слухаємо музику, думки, виражені у ній, вже матеріалізуються у мозку; основним способом, що забезпечує їх візуалізацію та трансформацію у зміст, як і раніше, є система знаків (звуків-слів!), сформована в нашому мозку.

Що породжує сумнів, але важлива сторона цих суджень полягає, за словами Н. Джафарова в тому, що «для вираження думки як в образотворчому мистецтві, так і в музиці, перш за все, необхідна тією чи іншою мірою "комплектація" цієї думки, що ніким таким чином неможливо без участі мови. Просто тут може йтися перехід мови "на задній план" у тому, щоб витвори мистецтва (музика, образотворче мистецтво тощо) виражалися на "сцені" найбільше у вигляді спеціальних технологій» (Jafarov, 2020: 78–79). Іноді це також інтерпретується як безпорадність мови перед безмежністю абстрактності мислення, або, м'яко кажучи, абстрактність мислення закладена в самій мові. Можливо, це полягає відмінність інших видів мистецтва навіть від художньої мови.

У цьому плані звертаючись до В. Гумбольдту, ми укладаємо, що «чуттєве кодування єдності, у якому частини великого цілого пов'язані коїться з іншими його частинами, з певними фрагментами думки зіставлення об'єктів із суб'єктами, називається мовою у сенсі слова» (Humboldt, 2019: 9). Отже, геніальний лінгвіст, не виключаючи мову з уяви промови в цілому, ясно показує, що мова кодує вираз думки. Якщо глибше вдивитися, то принципи існування мови як закодованої системи можна застосувати і до інших знакових систем. Так, А. Ахундов пише, що система знаків – це система коштів, що служить обміну інформацією. Сигнал та символ теж є знаками. Сигнал не мотивований, не інформативний, його семантика залишається поза знака, він позбавлений конкретного змісту. Зміст символу є наочним, він образно мотивований, залежить від ситуації, має систему умовних знаків. Мова, в свою чергу, має як семантику, так і виразний план (Akhundov, 2006: 93). Однак ми вважаємо, що якщо сигнал і символ управляються людською підсвідомістю, отже, і там є певна інформація, і вона розкриває думку. Наприклад, традиційні каплиці (або церковні) дзвони, звук свистка на кораблях тощо. Тобто наша мета тут полягає в тому, щоб не допустити відокремлення знакової системи в цілому від концепції мови як одиниці мислення, а не в тому, щоб довести знаковість мови. Звичайно, для цього слід

спочатку прийняти постулат, що мова – це не просто зворотний бік мови.

Друге завдання, що стоїть перед нами, полягає в наступному: при визначенні комунікативної функції мови не обмежувати мовні межі мовою (що реалізується системою фонацій!). Протягом вищесказаного, перш за все, слід зазначити, що В. Гумбольдт, протиставляючи думку, виражену в математичних знаках, і мову, каже: «Тільки за допомогою таких знаків можна матеріалізувати лише малу частину всього того, що спадає на думку», і тим самим самим підтверджує, що він приймає мову як звукову форму.

Проте є й такі вчені, які не згодні з тим, що мова пов'язана з вокальною мовою або що мова – це відома нам сьогодні та загальноприйнята форма спілкування за допомогою органів артикуляції. Ф. Соссюр пише: «Уітні вважає, що ми використовуємо органи промови як знаряддя промови цілком випадково, оскільки вони зручні; за його словами, люди з таким самим успіхом могли використовувати жести, користуючись зоровим чином замість слуху. ... проте американський лінгвіст, мабуть, абсолютно правий у головному: мова умовна, яка б не була природа умовно обраного знака. Тому питання органах мови є другорядним стосовно проблемі мовної діяльності» (Saussur, 2018: 21). Таким чином, той факт, що мова виражається тільки через органи мови, що вона «виявляє себе» як звукове вираження, також неоднозначна для комунікативної функції мови.

Звернемося до думок Е. Сепіра: «Теоретично можна припустити, що щось схоже на структуру мови могло бути отримане з жестів або інших рухів тіла», але пізніше автор, спираючись на факт винаходу листа, зазначає, що «мова зовсім не залежить від винаходу звуку, що артикулюється. , що є технічним і логічним винаходом» і використовує фразу, що «звукова мова передувала всім іншим формам комунікативного символізму, оскільки останні або використовувалися як заміну функції, як лист, або тільки супроводжували мову, як жести» (Sapir, 2020: 240).

Усі ці висловлені судження вкотре зводяться до того що, що ідея звукового мови мови (мови, яка нам відома традиційно!) не виправдовує себе. У всіх випадках він (мова) «локалізувався між думкою та звуком» (Ф. Соссюр) і утвердився як загальна абстрактна річ, концепція, яка формує думку, матеріалізує її та передає промови.

Висновки. Таким чином, під комунікативною функцією мови у лінгвістиці мається на увазі відоме нам традиційне мовленнєве спілкування. Як уже згадувалося вище, А. Ахундов не вважає мову єдиною формою комунікації, і наводить як приклад інші невербальні засоби спілкування. Тут було б доречно знову відзначити словами Сепіра: «Для нормальної людини вербалізм пронизує будь-який досвід, реальний чи потенційний" (Sapir, 2020: 246). Оскільки вербалізм – наш ключ до спілкування, ми не можемо уявити мову за його межами, або наші звички не дозволяють нам зробити це.

Виходячи з усього цього, ми підходимо до останнього питання, пов'язаного з передачею думки та встановленням комунікації: хоча, за деякими винятками, судження про мову не виходять за рамки її інтерпретації як звукового вираження думки, все ж таки основне місце, за словами Соссюра, займає « локалізація у місці, де слуховий образ створює асоціацію з концептом». Тобто мова – це не звукова частина самої думки, а те, що веде до неї. «Звукова» частина – це відома нам мова, і як логічний результат, як і раніше, залишається актуальним факт ототожнення мови з цією звуковою частиною як термін. З цього судження можна зрозуміти, що основна відмінність між цими породжуючими і доповнюють один одного концепціями, як ми бачили вище, полягає в їх уточненні з погляду існування та формування (засіб//процес, колектив//індивідуум).

У всіх аспектах мова зберігає свою феноменальність у відносинах з випередженням (мислення) та уповільненням (мова). Просто «проблема» організаційності та автономності щодо його мислення тут, тобто. щодо мови, трохи спрощена. Таким чином, мова – це основа мови, а в найширшому розумінні – саме спілкування: у пасивній чи активній формі! Статус мови у мові також визначається цією активністю та пасивністю. Ряд невербальних засобів спілкування, що належать до позамовних засобів комунікації, як ми вже говорили вище, насправді є мовою, нетрансформованою у мову.

В цьому випадку, зробивши крок уперед і сконцентрувавши всі невербальні засоби спілкування, а потім повернувшись до початку, можна припустити, що це теж мови як обмін думками (адже необов'язково, щоб він був виражений органами мови!).

Якщо порівняти вчення Ф. Соссюра з абеткою Морзе, електричними лампами, симфонією та оркестром, можна помітити, що там порівняльно-звукова мова (акустичний образ!) хоча й наводиться без завдання шкоди верховенству мови, все ж таки можна припустити, що це не тільки в звуковій, а й у беззвучній формі не здатна торкнутися системи. Тобто головне те, що ця система існує,

і вона стає комунікацією. Метод, використаний у цьому процесі, вже не має жодного значення. Ми просто називаємо цей метод промовою. Однак заради мови називати вербальний засіб, який виконує ту ж функцію і служить тій же меті «мовленню», а інші – невербальними засобами спілкування, на наш погляд, є не що інше, як «заздрість» лінгвістики мови.

Висновок. На закінчення підсумуємо результати:

1) мислення схоже на туман по відношенню до мови, а мова подібна до туману по відношенню до мови. У всіх випадках процес прояснення в ланцюжку мова-думка-мова протікає саме таким чином, проте ми поки що не можемо стверджувати, що він цим і завершується. Тобто ця конкретизація, можливо, ще більше ускладнюється процесом, що йде від мовної діяльності до мовленнєвого акту;

2) все, що проходить через розум і пасивно (!) служить спілкуванню, є мовою;

3) все, що забезпечує активне (!) Спілкування, – відноситься до мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Axundov, A.A. Ümumi dilçilik (universitetlər üçün dərslik). Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 280 s.
2. Humboldt, V. Məqalələr və fraqmentlər (tərcümə edən N. Cəfərov). Bakı, Elm və taxıl, 2019, 132 s.
3. Cəfərov, N.Q. Ümumi dilçilik (dərslik). Bakı, Təxsil, 2020, 144 s.
4. Elmslev, L. Dil və nitq. – Ümumi dilçilik üzrə oxucu (tərtib edən Q. Cəfərov). Bakı, Elm və təhsil, 2020, səh. 182–191.
5. Sapir, E. "Dil". – Ümumi dilçilik üzrə oxucu (tərtib edən Q. Cəfərov). Bakı, Elm və təhsil, 2020, səh. 239–278.
6. Sossür, F. Ümumi dilçilik kursu (tərcümə edənlər: N. Cəfərov, İ. Temiroğlu). Bakı, Elm və taxıl, 2018, 356 s.
7. Homski, N. Dil və təfəkkür (tərcümə edən A. Məmmədov). Bakı, Kitab Aləmi, 2006, 152 s.

REFERENCES

1. Axundov, A.A. (2006), Ümumi dilçilik (universitetlər üçün dərslik). [General linguistics (textbook for universities)], Bakı, Şərq-Qərb, 280 s. [in Azerbaijani].
2. Humboldt, V. (2019,) Məqalələr və fraqmentlər (tərcümə edən N. Cəfərov)., [Articles and fragments (translated by N. Jafarov)], Bakı, Elm və taxıl, 132 s. [in Azerbaijani].
3. Cəfərov, N.Q. (2020), Ümumi dilçilik (dərslik)., [General linguistics (textbook)], Bakı, Təxsil, 144 s. [in Azerbaijani].
4. Elmslev, L. (2020), Dil və nitq. – Ümumi dilçilik üzrə oxucu (tərtib edən Q. Cəfərov), [Language and speech. – Reader on general linguistics (compiled by G. Jafarov)], Bakı, Elm və təhsil, səh. 182–191 [in Azerbaijani].
5. Sapir, E. (2020), "Dil". – Ümumi dilçilik üzrə oxucu (tərtib edən Q. Cəfərov), ["Language". – Reader on general linguistics (compiled by G. Jafarov)], Bakı, Elm və təhsil, səh. 239–278 (Azerbaijani).
6. Sossür, F. (2018), Ümumi dilçilik kursu (tərcümə edənlər: N. Cəfərov, İ. Temiroğlu)., [General linguistics course (translated by: N. Jafarov, I. Temiroglu)], Bakı, Elm və taxıl, 356 s. [in Azerbaijani].
7. Homski, N. (2006), Dil və təfəkkür (tərcümə edən A. Məmmədov)., [Language and thought (translated by A. Mammadov)], Bakı, Kitab Aləmi, 152 s. [in Azerbaijani].

УДК 821.161.2.09:159.922-056.26]:316.647.5
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-23

Наталія ГОРБАЧ,
orcid.org/0000-0001-7743-9845
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри української літератури
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) horbachnathalia@gmail.com

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ФЕНОМЕНУ ІНАКШОСТІ ЯК ПІДҐРУНТЯ ІНКЛЮЗІЇ (ЗА ПОВІСТЮ Д. МАТІЯШ «МАРТА З ВУЛИЦІ СВЯТОГО МИКОЛАЯ»)

Статтю присвячено аналізу повісті сучасної української письменниці Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая» як зразка інклюзивної літератури – творів, покликаних формувати толерантне ставлення суспільства до осіб із інвалідністю та осіб, які є об'єктом будь-яких дискримінаційних проявів, через визнання їхньої інакшості та особистої різноманітності. Актуальність дослідження зумовлена загальноєвропейськими тенденціями гуманізації суспільства, потребою формування вітчизняної інклюзивної культури, що гостро постає в умовах російської агресії проти України, коли збільшується чисельність представників вразливих категорій. Метою статті є розгляд інклюзивного потенціалу твору, що зумовлюється порушеними авторкою проблемами поваги, прийняття й розуміння інших людей, визнання права іншої людини бути несхожою на нас самих.

У статті зазначено, що важливим засобом формування і поширення інклюзивної культури є художня література, зокрема, наявний на сьогодні корпус текстів вітчизняних авторів. Дослідницький інтерес до повісті Д. Матіяш пояснюється можливостями твору у формуванні інклюзивної культури та його недостатньою вивченістю в зазначеному аспекті. Авторкою статті сформульоване поняття інакшості – наділення літературного персонажа характеристикою або комплексом характеристик, які можуть стосуватися фізичного здоров'я, психоемоційного стану, вроджених чи набутих ознак зовнішності, гендерних, вікових, культурних, релігійних, поведінкових, мовних чи будь-яких інших проявів і тим самим вирізняти його з-поміж оточення. Таке розуміння феномену інакшості, що корелюється з поняттям інклюзії в широкому її розумінні, дало підстави виділити в повісті «Марта з вулиці Святого Миколая» чотири рівні художньої реалізації проблеми інакшості, котрі пов'язані з образами головної героїні Марти, наділеної підвищеною чутливістю і вразливістю; Поліни як людини з інвалідністю; Поліни та Карла як представників старшого покоління; Кекса, котрий має проблему із зайвою вагою. Дослідницею зазначено, що повість Д. Матіяш вчить повазі до кожної людини і прийняттю її індивідуальності.

Ключові слова: *повість, інклюзія, інакшість, інклюзивна література, інклюзивна культура, толерантне ставлення, особисте різноманіття.*

Natalia HORBACH,
orcid.org/0000-0001-7743-9845
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Departmen of the Ukrainian Literature
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhya, Ukraine) horbachnathalia@gmail.com

THE ARTISTIC RECEPTION OF THE PHENOMENON OF OTHERNESS AS A BASIS FOR INCLUSION (BASED ON THE NOVEL "MARTHA FROM ST. NICHOLAS STREET" BY D. MATIYASH)

The article is devoted to the analysis of the novel "Martha from St. Nicholas Street" by the contemporary Ukrainian writer D. Matiyash as an example of inclusive literature – works intended to form a tolerant attitude of society towards persons with disabilities, and towards people who are the object of any discriminatory manifestations through the recognition of their otherness and personal diversity. The relevance of the study stems from both the general European trends in the humanisation of society and the need to form a national inclusive culture, which is becoming more acute in the context of Russian military aggression against Ukraine, when the number of representatives of vulnerable categories is increasing. The purpose of the article is to examine the inclusive potential of the work, which is determined by the author's issues of respect, acceptance and understanding of other people, and recognition of the right of another person to be different from ourselves.

The research interest in the novel by D. Matiyash is explained by the possibilities of the work in shaping inclusive culture and its insufficient study in this aspect. The author of the article formulates the concept of otherness – endowing

a literary character with a characteristic or a set of characteristics that may relate to physical health, psycho-emotional state, congenital or acquired features of appearance, gender, age, culture, religion, behaviour, language or any other manifestations and thus distinguish them from the environment. This understanding of the phenomenon of otherness, which correlates with the concept of inclusion in its broadest sense, gave grounds to distinguish four levels of artistic realisation of the problem of otherness in the novel "Martha of St. Nicholas Street", which are related to images: the protagonist Marta who is endowed with heightened sensitivity and vulnerability; Polina as a person with a disability; Polina and Karl as representatives of the older generation; Cupcake who has a problem with excess weight. The researcher notes that the novel by D. Matiyash teaches respect for each person and acceptance of their individuality.

Key words: *story, inclusion, otherness, inclusive literature, inclusive culture, tolerant attitude, personal diversity.*

Постановка проблеми. Одним із визначальних завдань вітчизняної освітньої політики є запровадження і розвиток інклюзивної освіти, базованої на особистісному підході до кожного здобувача. Інклюзивна освіта націлена на забезпечення для них як рівних прав, так і рівних можливостей у ході залучення в освітній процес та соціалізацію в суспільстві. При такому підході діти з особливими освітніми потребами виховуються і навчаються в дошкільних закладах і школах разом зі своїми однолітками. Реалізувати повною мірою засади інклюзивної освіти можливо з одночасним формуванням інклюзивної культури, яка передбачає зміну ставлення суспільства не лише до людей із інвалідністю, але й вироблення толерантного ставлення до будь-якого члена соціуму незалежно від расових, етнічних, статевих, культурних, релігійних та інших відмінностей.

У «Декларації принципів толерантності», прийнятій на засіданні Генеральної конференції ЮНЕСКО 1995 року, зазначено, що толерантність – це «поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості» (Декларація, 2014). Інший документ, оприлюднений цією міжнародною організацією, – «Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами», прийнятий 1994 року на Всесвітній конференції з питань освіти осіб з ООП у Саламанці (Іспанія), визначає широке розуміння інклюзії як залучення до освітнього процесу не лише осіб із інвалідністю чи серйозними порушеннями розвитку, але й представників різних потенційно вразливих категорій: «безпритульні та діти, які працюють, діти з віддалених районів або вихідців із кочового населення, діти, які належать до мовних, етнічних або культурних меншин та діти інших, менш сприятливих або маргіналізованих районів чи груп населення» (Саламанська декларація, 1994). Згідно з «Рамками», поняття особливих освітніх потреб поширюється і на ці групи дітей та підлітків з огляду на їхні можливі соціальні, фізичні, інтелектуальні, мовленнєві, емоційні, релігійні та інші особливості.

Вагомим засобом формування і поширення інклюзивної культури –толерантного ставлення до кожного члена суспільства через визнання його індивідуальності, гарантування прав на дотримання власних переконань, сповідування цінностей – є художня література. Зокрема, у вітчизняному письменстві продовжує формуватися корпус текстів, наділених виховним інклюзивним потенціалом. Одним із творів, що заслуговує на увагу в контексті нашого дослідження, є повість Дзвінки Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая».

Стан дослідження. Попри те, що минуло кілька років після виходу повісті Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая» (2015) у львівському «Видавництві Старого Лева», її досі не можна вважати належно дослідженою. Окрім відгуків, що містяться в мережі, вона згадується в оглядах творів інклюзивної тематики, зокрема, у публікаціях Н. Головченко, О. Казачінер та Н. Ганіної. З позицій оприявнення фемінного дискурсу, гендерної ідентичності головних героїв, категорій трагічного і драматичного, танатичних мотивів повість Д. Матіяш проаналізовано в статтях Т. Качак. Інклюзивний складник твору заявлено об'єктом уваги А. Забаренко та Т. Шарової, але він здобув у їхньому дослідженні лише часткове висвітлення. Наше зацікавлення повістю Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая» зумовлене її можливостями в питанні формування інклюзивної культури та недостатньою дослідженістю твору в зазначеному аспекті.

Мета статті – аналіз повісті Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая» з огляду на її інклюзивний потенціал – порушені авторкою проблеми толерантного ставлення до особистого різноманіття.

Виклад основного матеріалу. Формування інклюзивної культури України, що активізувалося впродовж кількох останніх років, передбачає не лише фізичне удоступнення для людей із особливими потребами різноманітних закладів інфраструктури, адаптацію фестивального, музейного, виставкового, театрального, бібліотечного та інших просторів до їхніх можливостей, але й творення мистецького продукту певної тематики

і проблематики. Ці твори мають бути адресовані найширшій глядацькій, читацькій аудиторіям задля усвідомленого прийняття представників потенційно вразливих категорій, розвіювання негативних стереотипів щодо них, вироблення шляхів порозуміння в соціумі. Результатом цих процесів у літературній сфері стала реалізація культурно-просвітницького проекту «Інклюзивна література» (2016), організаторами якого не лише вперше в Україні було запропоновано до використання термін «інклюзивна література», але й зібрано та систематизовано інформацію про твори вітчизняної художньої літератури, героями яких були діти з інвалідністю. Важливим кроком є поступове розширення мережі видавництв, що випускають твори інклюзивної тематики для дітей та підлітків – «Видавничий центр 12», «Видавництво Старого Лева», «Академія», «Час майстрів», «Видавництво», «Портал» тощо. Популяризації теми інклюзії слугує і заснування літературних конкурсів інклюзивних творів – спецвідзнаки «Інклюзивні оповідання» Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова» для дорослих авторів (2018) та Конкурсу імені Дмитра Ружевича для дітей та юнацтва (2020).

Сьогодні арсенал сучасного вітчизняного письменства налічує кількадесят творів на тему інклюзії в її широкому розумінні, з-поміж яких – «Метелики у крижаних панцирах» (2015) О. Радушинської; «Гарбузовий рік» (2014) та «Шапочка і Кит» (2015) К. Бабкіної; «140 децибелів тиші» (2015) А. Бачинського, «Яблука війни» (2020) Н. Гербіш; «Казка про зайчика-нестрибайчика та його сміливу маму» (2019) О. Драчковської; «Недоторка» (2015) Т. Корнієнко; «Особливий» (2020) Д. Корній; «Авіа, пташиний диспетчер» (2014), «Задзеркалля» (2016), «Скелет без шафи» (2019) О. Лущевської; «Магда і вітер» (2017) І. Мориквас; «Сіль для моря або Білий кит» (2017) А. Нікуліної; «Дві бабуськи в незвичайній школі, або Скарб у візку» Л. Ніцой (2016); «Такий особливий Джоїк» (2019) О. Ольховської; «Сонце в озері твоєму» (2016) О. Осмоловської, «Тридцять перший меридіан» (2018) та «Сім дорослих днів» (2019) Є. Пірог; «До сивих гір» (2015) та «Птахи завжди повертаються» (2017) О. Сайко тощо.

Як свідчать численні читацькі відгуки, не залишилася непоміченою і повість Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая». Її авторка відома як перекладачка з польської та білоруської мов і письменниця, перу якої належать твори для дитячої («Казки П'ятинки», «Історія про троянди, дощ і сіль», «День Сніговика», «Перше Різдво», «Подарунок від Святого Миколая», «Мене звати Варвара») та дорослої («Реквієм для листопаду», «Роман про батьківщину», «Дорога святого Якова») читацьких аудиторій. Незалежно від віку адресата, творам Д. Матіяш властива одночасна рефлективність і емоційна включеність, емпатичність, які ніби спонукають авторку прискіпливо добирати слова і сенси для найточнішої передачі почуттів, нюансувати їхню емоційно-смислову значущість. Для її героїв формування особистої системи цінностей, визначення життєвої мети, усвідомлення власних пріоритетів часто відбувається з орієнтацією на вироблені християнським віровченням чесноти. Водночас треба зауважити, що зроблений нами висновок при аналізі роману «Дорога святого Якова» екстраполюється чи не на весь творчий доробок письменниці: «При цілковитій христоцентричності світогляду Д. Матіяш втілює надактуальну для XXI ст. відкритість щодо інших культур і конфесій як способів самовираження й прояву людської індивідуальності» (Горбач, 2018: 45). Для авторки і її персонажів антидогматизм, толерантність, повага до права Іншого є способом реалізації свободи.

Необхідним для подальшої розмови про формування інклюзивної культури засобами письменства та аналізу повісті Д. Матіяш вбачається з'ясувати значення феномену інакшості або альтерності. Потрапляючи в поле зору різних дисциплін, він набуває нових нюансів значення: у філософії розглядається як складник становлення ідентичності через здатність розрізняти «я» і «не-я», у психології та соціології – як іманентна властивість кожної особистості в соціумі, у релігієзнавстві – на позначення відмінності від норм поведінки та моделей мислення секуляризованої культури, в антропології – для вказівки на культурні відмінності, у географії – виражає пошук себе через переміщення в просторі, у педагогіці – розглядається в контексті інклюзивної освіти на позначення осіб із особливими освітніми потребами тощо. У межах нашого дослідження під інакшістю матимемо на увазі наділення літературного персонажа характеристикою або комплексом характеристик, які можуть стосуватися фізичного здоров'я, психоемоційного стану, вроджених чи набутих ознак зовнішності, гендерних, вікових, культурних, релігійних, поведінкових, мовних чи будь-яких інших проявів і тим самим вирізняти його з-поміж оточення.

Таке розуміння феномену інакшості корелюється з поняттям інклюзії у широкому її розумінні. Воно дає підстави виділити в повісті «Марта з вулиці Святого Миколая» три рівні художньої реалізації проблеми інакшості, котрі

пов'язані з образами: 1) головної героїні Марти, наділеної підвищеною чутливістю і вразливістю; 2) Поліни як людини з інвалідністю; 3) Поліни та Карла як представників старшого покоління; 4) однокласника Марти Кекса, котрий має проблему із зайвою вагою.

У наявних спробах аналізу інклюзивного потенціалу повісті перевага надається образу Мартиної подруги – жінки старшого віку Поліни, яка після аварії змушена пересуватися на візку. Проте й образ самої Марти дає можливість порушити питання поваги до іншого. У відгуку на твір Г. Улюра називає Марту гіперестензиком – людиною із загостреними відчуттями, надчутливою душею, тому радить при читанні твору брати до уваги те, що «переживання події і власне подія розділені глибокою прірвою надсильних почуттів малої героїні» (Улюра, 2015). Д. Матіяш вдається переконливо передати дорослішання дівчинки. Так, перед нами постає вибудовування взаємин не тільки з тими, хто подобається й з ким комфортно дружити (однокласниця Капітоліна, Поліна, художник Карл), але й з тими, хто не викликає симпатії (однокласник Денис на прізвисько Кекс, котрого Марта не сприймає через зайву вагу) або викликає ревнощі (Марія, в яку закохується Карл). І складний процес долання власного егоїзму, коли Марта – єдина дитина в родині, що звикла перебувати в центрі уваги своїх батьків, – проходить етап прийняття молодшої дитини, яка має народитися. І, зрештою, приборкування Мартою власних емоцій, контроль за внутрішніми переживаннями. З урахуванням особливостей характеру головної героїні ідеальною постає її дружба з Капітоліною, яка відчуває, коли не слід набридати Марті зі своїм товариством і варто дати їй час побути на самоті.

Найближчою до Марти є Поліна – життєрадісна, кмітлива, розумна жінка, яка, попри інвалідний візок, намагається жити повнокровним життям: «Поліна не схожа на бабусь моїх однокласників. Ніхто з них не фарбує волосся у рудий колір. І не гасає по квартирі в інвалідному кріслі на шаленій швидкості. Бабусі моїх однокласників ходять своїми ногами, але Поліна жвавіша за всіх них, разом взятих» (Матіяш, 2015: 19). Через думки Марти письменниця звертає увагу на проблему інвалідності з двох точок зору: сприйняття проблеми самими неповносправними людьми і погляд на них людей з оточення: «Мені ніколи не спадало на думку: Поліна страждає, що не може ходити. Бо вона весь час задоволена…. Поліна завжди весела, і в неї завжди гарний настрій. І це вона мене підбадьорює, а не я її. Не можу уявити її в депресії… Насправді вона не може більшості тих речей, які можу я, але ніколи не скаржиться… І ніколи не просить їй допомогти. І я й не допомагаю» (Матіяш, 2015: 24). Спілкування з Поліною вчить Марту правильного ставлення до людей із особливими потребами: спочатку головна героїня, виходячи із суспільних стереотипів, відчуває жаль до подруги, однак із часом починає розуміти, що Поліна – не жертва, а така сама людина з власним неповторним внутрішнім світом. Образ Поліни, котра пише смс своїм юним подругам, вправно обходиться з інвалідним візком, грає на піаніно і в шахи, слухає Баха і робить те, що бажає, доводить: багато перепон у житті люди створюють самі собі. Хоча авторка й не замовчує об'єктивних труднощів, з якими стикаються люди з інвалідністю в нашій країні: будинок Поліни геть не пристосований для таких, як вона, тому на прогулянку жінка може вибратися тільки з допомогою друзів.

Марта привертає увагу не лише рівними й довірливими стосунками з батьками, але й не зовсім стандартною, як для підлітка, дружбою з Поліною і Карлом, який колись навчав Мартину маму, а зараз дає уроки малювання самій Марті. Вони обоє значно старші за 12-річну головну героїню, проте дівчинка надає перевагу їхній дружбі перед стосунками з однолітками. На нашу думку, авторка порушила тут важливу соціальну проблему становища людей літнього віку. Через ейджизм – упередженість і дискримінацію людей за віком, яка в Україні є гостроактуальною – такі люди, як Поліна і Карл у реальному житті часто опиняються на маргінесах життя. Образами старших друзів Марти Д. Матіяш переконує читача в тому, що дорослі люди можуть бути цікавими співбесідниками і компаньйонами для молоді, а їхній життєвий досвід, вироблена модель поведінки, реакції на різні ситуації – помічними для тих, хто тільки стоїть на порозі дорослого життя. З точки зору тенденцій розвитку сучасної вітчизняної літератури для дітей та підлітків, присутність образів Поліни і Карла, поряд із образами батьків дівчинки, Марії, виділяє повість Д. Матіяш із низки подібних. Бо, як зазначала М. Кіяновська, «у книжках для дітей, написаних сучасними українськими авторами, зазвичай нема смерті – і навіть старіння, і навіть дорослішання… Зазвичай світ у наших книжках для дітей – це світ без дорослих, острів Небуляндія. Діти виростають, по суті, мало уявляючи собі, як жити, коли закінчиться дитинство» (Кіяновська, 2011). Оскільки серед функцій дитячої літератури є навчальна і виховна, то цей аспект повісті формує в юного читача важливі зв'язки з реальним життям, навчаючи взаємодіяти з людьми різних поколінь.

Однокласник Марти Денис-Кекс – ще один персонаж, образ якого покликаний розбудовувати інклюзивну площину повісті. Він скромний, із гарним почуттям гумору, любить тварин і мріє стати біологом. Хлопцеві подобається Марта, тому він намагається догодити їй, ненабридливо ввійти в коло друзів дівчини. Але Денис несимпатичний Марті, бо має надмірну вагу, що й стала причиною його прізвиська. Взаємини з Денисом вчать її залишатися собою і не йти проти власної волі, говорячи «ні». Героїня повісті приходить до усвідомлення, що в житті доводиться спілкуватися не лише з тими, хто нам подобається, але й треба поважати почуття інших людей, бо, за словами Марії, «хтось не подобається нам, а комусь не подобаємось ми. Колись, можливо, хтось тобі дуже сподобається, а ти йому – ні, він тебе відштовхне, і тобі буде боляче. Кексові теж буде боляче, якщо ти його відштовхнеш. Буде боляче йому і тоді, коли ти то притягуватимеш його, то відштовхуватимеш» (Матіяш, 2015: 203). Проте інклюзивний потенціал, закладений в образі Дениса, знаходить не найбільш вдале вирішення, адже привабливим його в очах Марти роблять не риси характеру чи вчинки, а зовнішні зміни – схуднення внаслідок заняття спортом. На думку В. Чернишенка, таке сюжетне рішення може сприяти поширенню стереотипу, що причиною зайвою ваги в дітей чи підлітків може бути лише переїдання та небажання займатися фізичними вправами, у той час як такий стан може зумовлюватися медичними причинами (Чернишенко, 2015).

Висновки. Проблема інакшості, індивідуального різноманіття літературних героїв у творах для дітей та підлітків – важливий чинник формування і поширення інклюзивної культури. Повість «Марта з вулиці Святого Миколая» сприяє розумінню того, що будь-яка несхожість людей одне на одного (за психоемоційним станом, станом здоров'я, віком чи зовнішністю – як у героїв твору) не є приводом для стереотипізації, дискримінації чи будь-яких інших негативних проявів, вчить підтримувати різноманітність і поважати право кожної людини на прояви власної індивідуальності, демонструє важливість прийняття та поваги до відмінностей у всіх їх формах. Твір Д. Матіяш не лише не втрачає своєї актуальності, а на тлі повномасштабної війни, коли рівень інакшості зростає через травматизацію, збільшення чисельності представників вразливих категорій (діти-сироти, вимушені переселенці, депортовані особи, жителі окупованих територій та ін.) робить її проблематику як ніколи злободенною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбач Н. Паломництво як досвід міжкультурного діалогу в книзі Д. Матіяш «Дорога святого Якова». *Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 травня 2018 р.) : збірник тез / упорядники : І. Глазкова, В. Богдан. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 43–46.
2. Декларація принципів толерантності. URL: https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf
3. Кіяновська М. Дитяча література в Україні: деякі особливості конструювання життєвих ситуацій. URL: https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/82
4. Матіяш Д. Марта з вулиці Святого Миколая. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 240 с.
5. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми порталами та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text
6. Улюра Г. Дорослішати боляче. URL: http://www.barabooka.com.ua/doroslishati-bolyache/
7. Чернишенко В. Сферичні підлітки у вакуумі. URL: https://starylev.com.ua/blogs/sferychni-pidlitky-u-vakuumi

REFERENCES

1. Horbach N. Palomnytstvo yak dosvid mizhkulturnoho dialohu v knyzi D. Matiyash "Doroha svyatoho Yakova" [Pilgrimage as an Experience of Intercultural Dialogue in D. Matiyash's "The Way of St. Jacob"]. *Lyudyna v movnomu prostori: istorychna spadshchyna, problemy, perspektyvy rozvytku* [*The Person in the Linguistic Space: Historical Heritage, Problems, and Prospects for Development*] : materialy II Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (17–18 travnya 2018 r.) : zbirnyk tez / uporyadnyky : I. Hlazkova, V. Bohdan. Melitopol : Vydavnychyy budynok Melitopolskoyi miskoyi drukarni, 2018. S. 43–46. [In Ukrainian].
2. Deklaratsiya pryntsypiv tolerantnosti [Declaration of Principles of Tolerance]. URL: https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf
3. Kiyanovska M. Dytyacha literatura v Ukrayini: deyaki osoblyvosti konstruyuvannya zhyttyevykh sytuatsiy [Children's Literature in Ukraine: Some Peculiarities of Constructing Life Situations]. URL: https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/82. [In Ukrainian].
4. Matiyash D. Marta z vulytsi Svyatoho Mykolaya [Martha from St. Nicholas Street]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 2015. 240 s. [In Ukrainian].

5. Salamanska deklaratsiya pro pryntsypy, polityku ta praktychnu diyalnist u haluzi osvity osib z osoblyvymy osvitnimy portalamy ta Ramky diy shchodo osvity osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [The Salamanca Declaration on Principles, Policies and Practices in the Field of Education for Persons with Special Educational Needs and the Framework for Action on Education for Persons with Special Educational Needs]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text. [In Ukrainian].

6. Ulyura H. Doroslishaty bolyache [Growing up hurts]. URL: http://www.barabooka.com.ua/doroslishati-bolyache/ 7. [In Ukrainian].

7. Chernyshenko V. Sferychni pidlitky u vakuumi [Spherical teenagers in a vacuum]. URL: https://starylev.com.ua/blogs/sferychni-pidlitky-u-vakuumi. [In Ukrainian].

UDC 821.133.1-31
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-24

Olena HORLOVA,
orcid.org/0000-0002-7702-3222
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of World Literature
Horlivka Institute for Foreign Languages of Donbas State Pedagogical University
(Dnipro, Ukraine) yelena77@ukr.net

NEOHUMANS AS A POSTHUMAN FUTURE IN MICHEL HOUELBECK'S NOVEL "POSSIBILITY OF THE ISLAND"

The article is devoted to studying the features of the posthuman future and the nature of its portrayal, which manifest themselves at the level of the specific interpretation of the utopian model of world order in Michel Houellebecq's novel "The Possibility of an Island." The emergence of new variations of dystopia in 20th-century French literature is considered, among which the "anthropological" dystopia has rightfully taken its place, introducing a new type of hero, the posthuman, as presented by Michel Houellebecq in contemporary literature. The review of scholars' ideas on the nature of dystopia and its main forms has been analyzed. The novel "The Possibility of an Island" by M. Houellebecq has been examined as an example of the utopia genre, characterized by the features of both utopia and dystopia. The influence of philosophical and literary traditions on the formation of the analyzed work is traced. It is argued that M. Houellebecq achieves the stated goal through the use of the principle of diachrony, a multi-layered plot, and a distinct poly-genre approach. All of this allows us to speak about the notable genre renewal of the discussed work, which has a truly shocking impact on readers. It is emphasized that the style of the analyzed dystopia is characterized by: the influence of the science fiction genre (the use of scientific terms, setting the action in the future, etc.); the use of grotesque; the poetics of the absurd; anti-aestheticism (deformities, anomalies); genre features of diary entries; the intersection of artistic imagery and elements of sociological research. It is concluded that Houellebecq's dystopian novel fits into the context of prognostic literature of the 20th and 21st centuries, and dystopia does not simply describe the posthuman world but engages in a controversy with utopian ideas of societal construction. The main goal of dystopia is not to intimidate the reader or deprive humanity of faith in a better future, but to warn against possible negative consequences for which we ourselves are the cause.

Key words: *French literature, Michel Houellebecq, utopia, dystopia, anthropological dystopia, neohuman, clone, posthuman future.*

Олена ГОРЛОВА,
orcid.org/0000-0002-7702-3222
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури
Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
(Дніпро, Україна) yelena77@ukr.net

НЕОЛЮДИ ЯК ПОСТЛЮДСЬКЕ МАЙБУТНЄ У РОМАНІ МІШЕЛЯ УЕЛЬБЕКА «МОЖЛИВІСТЬ ОСТРОВА»

Стаття присвячена вивченню особливостей постлюдського майбутнього та характеру його зображення, що виявляють себе на рівні специфіки тлумачення утопічної моделі світоустрою у романі Мішеля Уельбека «Можливість острова». Розглядається поява нових варіацій антиутопії у французькій літературі XX ст. серед яких своє законне місце зайняла і «антропологічна» антиутопія, завдяки їй у сучасній літературі з'являється новий тип героя – неолюдина, представлений М. Уельбеком. Проаналізовано огляд ідей літературознавців про природу антиутопії та її основні форми. Роман М. Уельбека «Можливість острова» проаналізовано як приклад жанру утопії, для якого характерні особливості утопії та дистопії. Відстежується вплив філософських та літературних традицій на формування аналізованого твору. Обґрунтовано, що М. Уельбек вирішує поставлене завдання за допомогою принципу діахронії, сюжетної багатошарової, своєрідної поліжанровості. Все це дозволяє говорити й про відоме жанрове оновлення аналізованого твору, що справді шокує читачів. Акцентовано, що для стилю проаналізованої антиутопії характерними є: вплив жанру наукової фантастики (використання наукових термінів, віднесення дії в майбутнє тощо); використання гротеску; поетика абсурду; антиестетизм (потворності, аномалії); жанрові ознаки щоденникових записів; схрещування художньої образності та елементів соціологічного дослідження. Зроблено висновок, що антиутопічний роман Уельбека вписується у контекст прогностичної літератури XX та XXI ст. і антиутопія не просто описує постлюдський світ, а вступає в

полеміку з утопічними ідеями побудови соціуму та головна мета антиутопії – не залякати читача чи позбавити людство віри у краще майбутнє, а застерегти від можливих негативних наслідків, причиною яких ми самі є.

Ключові слова: *французька література, Мішель Уельбек, утопія, антиутопія, дистопія, антропологічна антиутопія, нелюд, клон, постлюдське майбутнє.*

Problem statement. Modern society, living in an era of unprecedented technological progress, increasingly turns to the possible understanding of the future. It is inherent in humans to ponder what will happen to them over a certain period of time. Moreover, this is manifested not only in an egocentric aspect, humanity has always sought to predict the future: even the simplest scientific and everyday manifestations of human activities are related to this (astronomy and cosmogony raise the question of the evolution of the Universe, which leads to people being fascinated by horoscope research in biology raises questions about the evolution of species in all living things, etc.). The humanities also do not disregard interest in the future – Prognostic literature of any era primarily acts as a barometer of societal moods.

In response to the current sociopolitical situation, the writing of dystopian works becomes a reaction aimed at warning about the future and humanity's place in it. The growing interest in prognostic contexts in literary creation is inevitable; the secret to the genre's popularity lies in its ability to "address the questions about society, about the state, that modern people ask themselves" (Sabat, 2002: 16). Despite the popularity of literary dystopia, there are numerous controversial issues associated with the theoretical definition of the genre and the identification of its structural, typological, and artistic characteristics.

Despite the unique "intermediate" position of dystopia on the border between scientific disciplines (sociology, political science, philosophy, historiosophy, anthropology, cultural studies, etc.) and literary fiction, as well as its close connection to social forecasting, in the 20th century, dystopia acquired genre autonomy and is no longer identified as a non-genre formation that, similar to satire, can lend distinctiveness to various genres.

In a narrow sense, dystopia is a literary genre that engages in dialogical and discursive relations with utopia, presenting a description of a negative social model that extrapolates current trends in societal development. In a broader sense, it is a type of consciousness and a distinctive method of artistic foresight, aiming to demonstrate from a universal human perspective the unacceptable variants of societal development constructed based on tendentious sociopolitical, economic, religious-cultural, and other concepts.

The period of stabilizing the genre's structure and accumulating normative constants falls in the 20th century, the time of the emergence of classic dystopian works (by authors such as George Orwell, Aldous Huxley, Ray Bradbury, Kurt Vonnegut, etc.), when the ideological, thematic, and artistic distinctiveness of the genre was finally formed.

Throughout the century, the dystopian model in literature has been characterized by features such as abstraction, idealized models of society portrayed negatively in an artistic manner, and a tendency towards depicting social regression. The future world depicted in literary dystopias is portrayed as worse than the one criticized by the contemporary author. The main emphasis in dystopia was placed on the complete denial of any improvements and a lack of faith in any possible future developments; it showcased the worst possible outcome among all possibilities.

Another characteristic of 20th-century dystopian literature is its anthropocentrism in novels. It is precisely the conflict between humans, their social environment, and the world of the future. This focus on the individual and their social model characterizes dystopia as a genre of literature that, in its mode, explores not only the conflict of the future but also concentrates on the question of the human being as the center of the future. It turns out that the fate of the world in the future depends on humans and whether they allow negative aspects of development or prevent them.

In a philosophical sense, dystopia has primarily been regarded as a method of foreseeing the future. Its distinct feature of modeling and anticipating the future in its most negative light has sparked an interest in the philosophical component of dystopia.

An important quality of dystopia in the context of philosophy is undeniably its orientation towards the future. Dystopia, as a method of foreseeing the future, has provided philosophers with fertile ground for extensive research over the years.

Dystopian texts created in the early 21st century have not been sufficiently explored in theoretical, literary, and methodological aspects and require comprehensive study. Therefore, the relevance of this work is determined by the need to comprehend the issues related to the development of dystopia as one of the popular genres in contemporary literature, which is tendentiously shaped and shapes our perception of the current reality.

One of the notable representatives of the dystopian genre in French literature is Michel Houellebecq. Michel Houellebecq (M. Houellebecq, born in 1958) is a French poet, novelist, and essayist and the winner of the 2010 Prix Goncourt. His fame is both controversial and polarizing, with descriptions such as «a new extraordinary talent,» "literary trash", "pornographic squalor", "the most read and quoted writer in France", "a distorted mirror of a generation", "one of the most significant writers of our time", "a literary outsider" (Nogues, 2006: 5, 7), and so on.

Houellebecq is a vivid experimenter, and the leading genre idea of dystopia in his prose works took shape as early as his second novel. Both his novels and poetry have been widely embraced by a global readership, as evidenced by the extensive range of translations.

The degree of research of the problem. The most extensive work in recent times that presents a picture of a post-human future is Michel Houellebecq's novel "The Possibility of an Island" Houellebecq (real surname: Thomas) has become one of the most renowned French writers of the past two decades. His debut novel, "Extension du domaine de la lute" (translated as "Whatever" or "Whatever: The Mechanical Bride"), was published in 1994 and immediately gained the author fame, along with controversial criticism. Each subsequent book released by Houellebecq generates tremendous public resonance. Each book released generates tremendous public resonance. In the electronic version of the journal "Foreign Literature", there are 62 references associated with Michel Houellebecq. These materials can be divided into two groups: the majority consists of works dedicated to the writer's persona, where the most frequently used word is "scandal" (appearing 102 times). The second group comprises reviews directly related to his literary works. Unfortunately, there are disproportionately few of them. A serious study of Michel Houellebecq's works has only just begun. His novel "The Possibility of an Island" (2005) was identified by critics as a "social dystopia" and has since been translated into 36 languages and received the Interallié literary prize (Kantemyr, 2010).

Today, Michel Houellebecq is one of the most prominent and controversial figures in French literature, as evidenced by the polarizing differences in critical assessments of his work. According to Olivier Bardolle, Houellebecq is the only writer in contemporary French literature, following the likes of Marcel Proust and Louis-Ferdinand Céline, who should be read and must be read. This opinion is shared by renowned novelist and essayist Dominique Noguez, who considers Houellebecq one of the greatest realists, blending philosopher, poet, and novelist, as well as by Aurélien Bellanger, author of the book "Houellebecq – The Romantic Writer" (2010). At the same time, Éric Mollo considers him a representative of mass literature and labels the writer as one of the "station novelists" (un romancier de gare). Thus, within the framework of the contemporary French research continuum, which includes more than ten monographs, significant disagreements arise when analyzing Michel Houellebecq's literary activity. Scholars such as Olivier Bardolle, Aurélien Bellanger, Myriam David, Benoît Viart, Denis Demonpion, Marie-Laure Clemens, Vincent Lange, Dominique Noguez, and Jean-François Patricola have all approached the study of the writer's works (Hillen, 2006).

Despite the popularity of the writer's novels, Michel Houellebecq's works have not been the subject of comprehensive analysis in Ukrainian literary studies, which underscores the relevance of our investigation. In the textbook on the history of French literature from 1945 to 2000 (compiled by V. Fesenko), a brief overview of three novels by Houellebecq ("Extension du domaine de la lute", "Atomised", "Platform") and a biographical note are provided (Fesenko, 2015).

The goal of this article is to identify the features of a post-human future and the nature of its portrayal in the novel "The Possibility of an Island" ("La Possibilité d'une île", 2005), which manifest themselves in the interpretation of the utopian model of world organization.

Results. The plot of the novel is based on the autobiography of the main character. The narrative encompasses two temporal layers: the first is contemporary reality (early 21st century), and the second transports the reader two thousand years into the future (approximately the 30th–31st century). The story is told from the perspective of the main character, Daniel, who, like a character in a classical dystopia, feels himself a part of society and characterizes this society from within. He keeps a diary, describing the events of his life and the life of society. "The manuscript that the protagonist is writing can be seen as an indictment of society as a whole. The thing is, the protagonist's manuscript is only conditionally intended for self-reflection. In reality, besides self-expression, its purpose is to warn, inform, draw attention, and provide information – in short, to convey to the reader information about the possible evolution of contemporary social structure" (Hillen, 2006). The diary entries are interspersed with comments from clones (Daniel 24 and 25), narrating the decline of humanity as a biological species and the emergence of posthumans in its place.

The world in the novel is a contemporary Western society, essentially on the brink of catastrophe. The main character is a comedian who satirizes people's readiness for violence, infanticide, prostitution, and terrorism and is astonished that the audience genuinely finds it amusing: "Consumption, oblivion, poverty. On such topics, I had full halls splitting their sides with laughter; moreover, I made quite a lot of money from them" (Houellebecq, 2006: 29). The protagonist's realization that he notices the sores of society more acutely than others brings him pleasure and wealth, but gradually the euphoria gives way to sadness. The comic sketches, with their irony and sarcasm, now only evoke nausea: "Every time the audience laughed (and I anticipated those moments in advance; I knew how to dose the effects, I was an experienced professional), I had to turn away so as not to see those gaping maws, hundreds of contorted mouths seething with hatred" (Houellebecq, 2006: 18). Gradually, any desire to «cure» society fades, and the protagonist chooses to stop being a part of the system. According to the laws of the dystopia, he should have perished, but in the author's vision, contemporary society is willing to grant complete freedom of thought, action, and speech in the presence of money. The state itself now guarantees security: "The entire social system stood guard over people like me" (Houellebecq, 2006: 128). The protagonist gradually becomes disillusioned with humanity, but ultimately finds salvation in love: "... Something inside me knew, always knew, that in the end, I would encounter love – I mean mutual, shared love, the kind that truly matters, the kind that can genuinely bestow upon us a different order of perception, where individuality bursts at the seams, the foundations of the universe appear in a new light, and its further existence seems entirely justified" (Houellebecq, 2006: 56). However, what brings tranquility and happiness eventually turns into a new disillusionment: "yes, love makes a person weak, and the stronger one suppresses, torments, and ultimately kills the other, without any malicious intent, not even deriving pleasure, with absolute indifference; that is what people usually call love" (Houellebecq, 2006: 62), summarizes the narrator.

The emptiness, expanding its boundaries in the hearts and minds of people, is gradually "replaced". The author presents his own somewhat ironic and fantastical version of societal reconstruction. The beings of the future (including the clones of the narrator-protagonist) emerged from the quasi-religious sect of the Elohimites. Elohim is one of the designations for God in the mythologies of the Old Testament (appearing in the Bible nearly 2,000 times). The word "Elohim", being a plural form, carries within it the remnants of the ancient polytheism of Jewish tribes. However, this very form, almost always agreeing in the Bible with singular verbs and adjectives, expresses more so the essence, the highest degree of divine quality, the completeness of divinity in the form of a singular God who encompasses all previously existing gods (cf. "God of gods" – elohey haelohim – Deut. 10: 17). The followers of the sect anticipate the return of the creators of humanity – extraterrestrials – to Earth, believing that "they are entirely material beings who stood at a higher stage of evolution than we did, capable of interstellar travel and the creation of life; furthermore, they have conquered old age and death and are eager to share their secrets with the most worthy among us" (Houellebecq, 2006: 35).

The only difference between such beliefs and other ways of "brainwashing" is that the followers will have the opportunity to be reborn through cloning. Upon reaching a certain age and realizing the approach of old age, members of the sect must end their lives through suicide, leaving behind a brief biography and a DNA sample.

After generations, the problem of cloning was resolved, and the promised immortality was achieved. The lives of clones are not burdensome at all: they keep diary entries for future copies, and when they reach a certain age, they exit life, making way for the next generation of clones. According to the will of the sect's creators, this cycle is meant to continue until the arrival of the Future Ones.

The clones in M. Houellebecq's novel represent neo-humans who are genetically almost indistinguishable from their predecessors. They can be seen as the incarnation of the spirit within a material body. Their external characteristics remain unchanged, with only a reduced sensitivity to physical pain. These artificial beings no longer require regular food consumption. The new human like creatures live through photosynthesis, which was once the privilege of plants. By harnessing solar energy, plants have achieved practically unlimited lifespans. The future humans sustain themselves through solar energy, water, and a small amount of mineral salts. The clones in M. Houellebecq's novel represent neohumans who are genetically almost indistinguishable from their predecessors. They can be seen as the incarnation of the spirit within a material body. Their external characteristics remain unchanged, with only a reduced sensitivity to physical pain. These artificial beings no longer require regular food consumption. The new human-like creatures live through photosynthesis, which was once the privilege of plants. By harnessing solar energy, plants have achieved practically

unlimited lifespans. The future humans sustain themselves through solar energy, water, and a small amount of mineral salts. The need for a digestive system disappears, as do certain other systems. At the same time, this transforms humans into something that defies precise definition: "A decision was made regarding the Standard Genetic Rectification, which all revived DNA units were required to undergo, marking the final rupture between neohumans and their ancestors". The rest of the genetic code remained unchanged; however, we were dealing with a new natural species and even, strictly speaking, a new kingdom separate from the animal and plant kingdoms. In the novel, this eventually allowed the neohumans to survive the climate catastrophes that led to the near-total disappearance of humans of the previous race and remain practically the sole inhabitants and masters of the planet.

Unlike the external appearance, which held little significance, the author depicts profound changes occurring in the sensations, instincts, and needs of the clones. The system of values in the post-human future, as portrayed by M. Houellebecq, is underdeveloped. Life is no longer the duration of an individual's presence on Earth; hence, it passes aimlessly, awaiting the last day. Such an existence is devoid of anxieties, delusions, faith, love, and communication in all its forms: "In the past, when human beings lived together, they satisfied each other through physical contact; this is clear to us, for we have received a message from the Supreme Sister". "In contrast to the external appearance, which had little significance, the author describes profound changes that occur at a deeper level – in the emotions, instincts, and needs of the clones. The system of values in the posthuman future, as depicted by M. Houellebecq, is not developed. Life is no longer a limited period of an individual's existence on Earth, and as a result, it passes without purpose, awaiting the final day. This kind of existence lacks fears, illusions, faith, love, and communication in all its forms: 'In the past, when human beings lived together, they satisfied each other through physical contact; this is clear to us because we have received a message from the Supreme Sister". "Here is the message from the Supreme Sister in its intermediate version: 'Understand that humans possess neither dignity nor rights; that good and evil are simple notions, slightly theorized forms of pleasure and suffering. Treat everyone as an animal deserving of understanding and compassion, both in regard to their souls and bodies. Do not deviate from this noble, grand path" (Houellebecq, 2006: 12) For the clones, who have ceased to identify themselves with humans, their distant natural creators have simply become part of the animal world, and they are even referred to simply as mammals. F. Fukuyama repeatedly mentions the time when cloning will achieve success and firmly integrate into society. He warns of the danger of the actual displacement of humanity by clones, who have positioned themselves at the pinnacle of evolution.

The goal of human prototypes is to study the human race and subsequently deny their own affiliation with it: "We usually do not condense human narratives about life, no matter how much disgust and boredom their content may evoke. It is precisely boredom and disgust towards these texts that we should cultivate within ourselves in order to separate ourselves from humans as a natural species. Only under this condition, as notified by the Supreme Sister, will the advent of the Future Ones become possible" (Houellebecq, 2006: 32).

From the author's point of view, traditional notions of a patriarchal society, where the teacher, mentor, prophet, and God are predominantly associated with the male gender, are fading away, and now all knowledge is concentrated in the non-woman. Despite the involvement of "guardians" in all spheres of life, each of the post-human beings has the right to think independently, express themselves openly, and even leave the community. No one will be sentenced to death; no one will be persecuted, which is usually encountered in works of the explored genre. But even under these conditions, nothing changes.

Michel Houellebecq satirizes by describing the securely protected homes of the future inhabitants, as no one leaves their abode for longer than a twenty-minute stroll. The notions of "visiting»,» spending time in the company of friends, and simply engaging in conversation are all relics of the distant past. For the clones, the arrangement and defense of their dwellings are remnants of their predecessors. The act of writing loses its relevance, as there is nothing worth documenting on paper. This is reflected by the author in the structure of the novel. While the authentic Daniel informs about the events of his life and the lives of those around him, suffers, and merely exists on numerous pages of text, Daniel's 25th copy recounts his life in brief, emotionless notes devoid of the sensuality and depth characteristic of his predecessor: "My life flows calmly and joylessly; the size of the villa allows for short walks, and a full set of exercise equipment helps to keep the muscles toned" (Houellebecq, 2006: 23). In the clone's active life, there is no sense, as they already know that everything surrounding them is merely an intermediate creation – an "intermediary".

Conclusions. Michel Houellebecq believes that the responsibility for the possible future lies with contemporary society, which is devoid of spiritual and moral guidance. Such a society becomes the cause of catastrophes, wars, deaths, violence, and the disappearance of humanity itself. The old world is replaced by a new one, with its neohumans, essentially devoid of anything truly human, repeatedly cloning themselves to lead a meaningless life.

The posthuman future described by Michel Houellebecq is too close to us for any doubts to remain about the need for humanity to truly reassess everything that is happening. Only in this case can we hope for the prosperous existence of human civilization on Earth.

BIBLIOGRAPHY

1. Сабат Г.П. У лабіринтах утопії й антиутопії. Дрогобич : Коло, 2002. 160 с.
2. Кантемир Н.В. Рецепція романної творчості Мішеля Уельбека в сучасній критиці. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Філологія. Харків : Харківський нац. ун-т*, 2010. № 901. Вип. 59. С. 179–183.
3. Фесенко В. Новітня французька література: навч. посібник. К. : Вид. Центр КНЛУ, 2015. 273 с.
4. Granger Remy M. Houellebecq et le monde: contre ou au milieu? Le Monde de Houellebecq. *Mudes munies par Gavid Bowd. Glasgow : University of Glasgow French and German Publications*, 2006. P. 1–11.
5. Hillen S. Écarts de la modernité: le roman français de Sartre à Houellebecq Caen: Lettres Modernes Minard, 2007. 151 p. (Archives des lettres modernes).
6. Houellebecq M. The Possibility of an Island. Trans. Gavin Bowd. London: Phoenix. 2006. p. 185.
7. Jourdana P., Fabre C. De Platon à Houellebecq, l'utopie en littérature. *Magazine littéraire.* 2000. 1 mai (№ 387).
8. Noguez D. Houellebeck, en fait. Paris : Fayard, 2003. 265 p.

REFERENCES

1. Sabat H.P. U labiryntakh utopiyi y antyutopiyi [In the labyrinths of utopia and dystopia]. Drohobych : Kolo, 2002. 160 s. [in Ukrainian]
2. Fesenko V. Novitnya frantsuz′ka literatura: navch. posibnyk. [New French literature: Education. manual]. K. : Vyd. Tsentr KNLU, 2015. 273 s. [in Ukrainian]
3. Kantemyr N.V. Retseptsiya romannoyi tvorchosti Mishelya Uel′beka v suchasniy krytytsi. [Reception of Michel Houellebecq's novel in modern criticism]. Visnyk Kharkivs′koho natsional′noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya Filolohiya. Kharkiv : Kharkivs′kyy nats. un-t, 2010. № 901. Vyp. 59. S. 179–183. [in Ukrainian]
4. Granger Remy M. Houellebecq et le monde: contre ou au milieu? Le Monde de Houellebecq. *Mudes munies par Gavid Bowd. Glasgow : University of Glasgow French and German Publications*, 2006. P. 1–11.
5. Hillen S. Écarts de la modernité: le roman français de Sartre à Houellebecq Caen: Lettres Modernes [Deviation from modernity: the French novel from Sartre to Houellebecq Caen: Modern Letters] Minard, 2007. 151 p. (Archives des lettres modernes). [in French]
6. Houellebecq M. The Possibility of an Island. Trans. Gavin Bowd. London: Phoenix. 2006. p. 185.
7. Jourdana P., Fabre C. De Platon à Houellebecq, l'utopie en littérature. [From Plato to Houellebecq, utopia in literature] *Magazine littéraire.* 2000. 1 mai (№ 387). [in French]
8. Noguez D. Houellebeck, en fait. [Houellebecq, in fact] Paris : Fayard, 2003. 265 p. [in French]

УДК [821.161.2=133.1-1.09:7.01]”20”
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-25

Наталія ДМИТРАСЕВИЧ,
orcid.org/0000-0001-8104-8249
асистент кафедри французької та іспанської філологій
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) natalya.dmytrasevych@lnu.edu.ua

Ярина СТЕЦЬКО,
orcid.org/0000-0002-1787-1457
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри французької та іспанської філологій
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) yaryna.stetsko@lnu.edu.ua

ХУДОЖНІ ІМЕНА ФРАНСУА РАБЛЕ В ПЕРЕКЛАДІ АНАТОЛЯ ПЕРЕПАДІ

Розгляд специфіки перекладу художніх імен залишається актуальним напрямом ономастичних досліджень, оскільки особові імена є важливим структурним елементом літературного твору будь-якого жанру.

Письменники використовують особові імена для створення образу персонажа. В загальному ансамблі зображально-виражальних засобів художнього твору онім так чи інакше конкретизує уявлення про персонаж. «Промовисті» особові імена допомагають читачу декодувати авторську інтенцію. Такі художні імена є стилістичним засобом характеристики героїв.

Вживання «промовистих» імен є давньою літературно-художньою традицією. Під впливом цієї традиції читач шукає в будь-якому особовому імені зв’язок з його носієм, ключ до розкриття характеру персонажа. Це своєю чергою змушує письменника прискіпливо та обережно добирати імена для своїх персонажів, приділяти максимум уваги таким компонентам мовного значення оніма, як його соціальне і емоційне забарвлення. Те, що в реальності сприймається як випадкове, в художньому творі видається умисним і символічним. Промовисті художні імена є певним викликом для перекладача, бо традиційні способи перекладу особових імен не завжди передають авторське значення імені. Найголовнішим завданням перекладача є «винайти» еквівалент художнього імені, не спотворивши його. Перекладач повинен зберегти стилістичне забарвлення і семантичне навантаження імені, а не просто перекодувати його. Такий переклад повинен відповідати стилю, ідеї, цілям художнього твору.

У статті розглядаються способи передачі художніх імен Франсуа Рабле в перекладі Анатоля Перепаді твору «Ґарґантюа та Пантаґрюель». Важливо, що це перший повний переклад найвідомішого твору французького Середньовіччя українською мовою. До цього часу Анатоль Перепадя вже увійшов в історію як перший перекладач семитомного циклу романів Пруста «У пошуках утраченого часу». Для порівняльного аналізу автори використали оригінал твору Рабле 1913 року, і саме таке видання старофранцузького мовного періоду, «не скорочене і не спотворене» (Лучка, 2008) перекладав А. Перепадя.

Ключові слова: *художні імена, промовисті імена, номен, авторське значення, метод перекладу, компонент мовного значення.*

Nataliia DMYTRASEVYCH,
orcid.org/0000-0001-8104-8249
Assistant Professor at the Department of French Philology
Lviv Ivan Franko National University
(Lviv, Ukraine) natalya.dmytrasevych@lnu.edu.ua

Yaryna STETSKO,
orcid.org/0000-0002-1787-1457
Candidat of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of French Philology
Lviv Ivan Franko National University
(Lviv, Ukraine) yaryna.stetsko@lnu.edu.ua

ARTISTIC FRENCH NAMES OF FRANCOIS RABLET TRANSLATED BY ANATOL PEREPADIA

Investigation of the specifics of the translation of artistic names remains a relevant direction of onomastic research since personal names are an important structural element of a literary work of any genre.

Writers use personal names to create an image of a character. Onym specifies the idea of a character in the general ensemble of figurative and expressive means of an artistic work. "Eloquent" personal names help the reader to decode the author's intention. Such artistic names are a stylistic means of characterizing the characters.

The use of "eloquent" names is an ancient literary and artistic tradition. Under its influence, the reader looks for a connection with its bearer in any given name, a key to revealing the personage's character. This, in turn, forces the writer to meticulously and carefully choose names for his characters and to pay maximum attention to such components of the linguistic meaning of onym as its social and emotional colouring. What is perceived as accidental in reality appears to be deliberate and symbolic in a work of art. Eloquent artistic names are a certain challenge for the translator, because traditional methods of translating personal names do not always convey the author's meaning of the name. The most important task of the translator is to "invent" the equivalent of the artistic name without distorting it. The translator must preserve the stylistic color and semantic load of the name, and not simply recode it. Such a translation should correspond to the style, idea, and goals of the work of art.

The article investigates the methods of transferring the artistic names of Francois Rabelais in the translation of Anatol Perepadia's work "Gargantua and Pantagruel". It is important as this is the first complete translation of the most famous work of the French Middle Ages into Ukrainian. By this time, Anatol Perepadia had already entered history as the first translator of Proust's seven-volume cycle of novels "In Search of Lost Time". The authors used the original of Rabelais's work from 1913 for a comparative analysis and it is this very edition of the Ancient French language period, "not abridged and not distorted" (Luchka, 2008), which was translated by A. Perepadia.

Key words: *artistic names, colloquial names, nomen, author's meaning, translation method, component of linguistic meaning.*

Постановка проблеми. Художні імена виконують не лише називну функцію, але й передають певне значення. Переклад промовистих художніх імен сатиричних творів є особливо цікавим для дослідження, оскільки загальновідомі способи перекладу особових імен (транслітерація, транскрипція чи наближений переклад) можуть спотворити авторське значення імені. Звідси й **актуальність** статті, в якій висвітлюються методи перекладу промовистих імен Франсуа Рабле у першому повному виданні українською мовою (переклад Анатоля Перепаді).

Аналіз досліджень. Вивченню семантики художніх імен присвячено праці багатьох мовознавців (А. Доза, Є. Курилович, Ж. Дамурет, М. Гревіс, Е. Пішон, Ж. Моліно, К. Жонассон, О. Чередниченко, М. Бережна, А. Гудманян). Питання перекладу імен набули висвітлення в українській науковій думці останніх років, проте, стосувалися головним чином дослідження матеріалу власних назв. Серед них – дисертаційне дослідження А. Г. Гудманян «Відтворення власних назв у перекладі», стаття О. В. Ковтун, О. С. Помазан «Власне ім'я у художньому творі як перекладацька проблема». Переклади Анатоля Перепаді стали темою дослідження Валентини Савчин «Лукашіана Анатоля Перепаді». Особливості перекладу французьких художніх імен українською мовою ще дуже мало вивчені, що й зумовило актуальність статті.

Мета статті полягає у виявленні методів, які застосував Анатоль Перепадя в перекладі промовистих імен сатиричного твору Рабле «Ґарґантюа та Пантаґрюель».

Виклад основного матеріалу. Семантична структура слова в художньому творі є ускладненою, оскільки вона збагачується тими додатковими семантичними і стилістичними компонентами, які автор вкладає в це слово. Деякі антропоніми в художньому тексті, наповнившись тим значенням, яке вкладає в них автор і, що його адекватно сприймає читач стають промовистими, значущими. Використання промовистих онімів є продовженням греко-римської традиції, за якою людині надавали прізвиська, виходячи з певних притаманних їй рис (фізичних або соціальних). Вони згодом ставали прізвищем, родовим іменем. Значення, що передається формою особового імені і характеризує носія імені, умовно назвемо авторським значенням.

Авторське значення художніх онімів часто зближує їх з прізвиськами, які підкреслюють певну рису героя. Як і прізвиська, такі літературні оніми створюють деякі труднощі для перекладачів художніх творів, адже, при перекладі треба зберегти стиль автора, «дух» твору, розкрити авторське значення, не втративши сенс оніма.

При передачі значущих онімів важливо є знайти «еквівалент», що блискуче вдалося Анатолю Перепаді, який переклав зі старофранцузької мови п'ятикнижжя Франсуа Рабле «Ґарґантюа та Пантаґрюель». Це був перший повний переклад українською мовою (2004 рік), над яким Ана-

толь Перепадя працював двадцять років. Саме цей переклад визнаний найкращим перекладом з французької мови на українську у 2005 році. 17 жовтня 2007 року у Французькому культурному центрі в Україні за участю Посла Франції п. Жана-Поля Везіана Анатолю Перепаді вручили премію імені Григорія Сковороди. Для порівняльного аналізу ми мали можливість використати оригінал 1913 року, останнє повне видання старофранцузькою мовою. Його подарував уряд Франції кафедрі романських мов Львівського університету. Зараз це кафедра французької та іспанської мов Львівського національного університету імені Івана Франка. Це видання є особливо цінним ще й тому, що тут є примітки-пояснення старофранцузьких слів, які є дуже важливими для розуміння художніх імен Франсуа Рабле.

В українському перекладі цього сатиричного роману, в якому багато експериментів з іменами героїв, знаходимо приклади, де збережене емоційне забарвлення оніма:

M. Haultechaussade – магістр Плюндра (плюндри (штани до колін) – les chausses);

le seigneur de Painensac – сеньйор де Торбофат;

le compte de Mouillevent – граф де Дармоїд;

le duc de Francrepas – дук де Блюдолиз;

Faquin – Марнодум;

Heurtebise – Вітролет;

Tropditeux – Пустоб'яка;

Jean le Veau – Жан Телята;

Billon – Шаг (le billon (розмінна монета) – шаг (гріш, пів копійки));

Tournemoule – Верзун;

Basdefesses – Курдупель;

le compte de Spadassin – граф Галабурда;

le capitaine Merdaille – капітан Гівняй;

Bon Jean – Жан Добряга;

Preliguand – Мартопляс;

Tyravent – Дмухач;

Lasdaller – Вайло;

Menuail – Шуя;

le prince de Gratelles – принц де Шолуді;

le vicomte de Morpiaille – віконт де Вошва;

Hastivesau – Шкодороб;

le capitaine Toucquedillon – капітан Боюн (лаштував до бою гармату);

Frère Jean des Entommeures – брат Жан Зубарь.

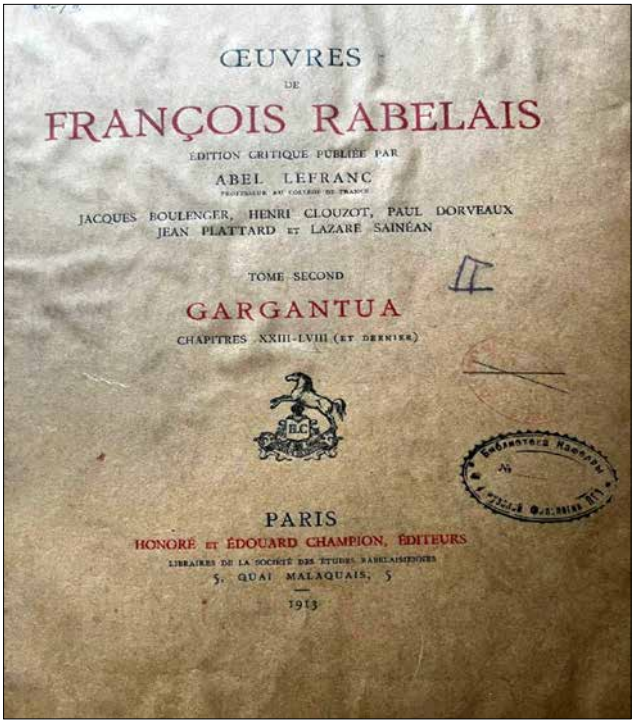

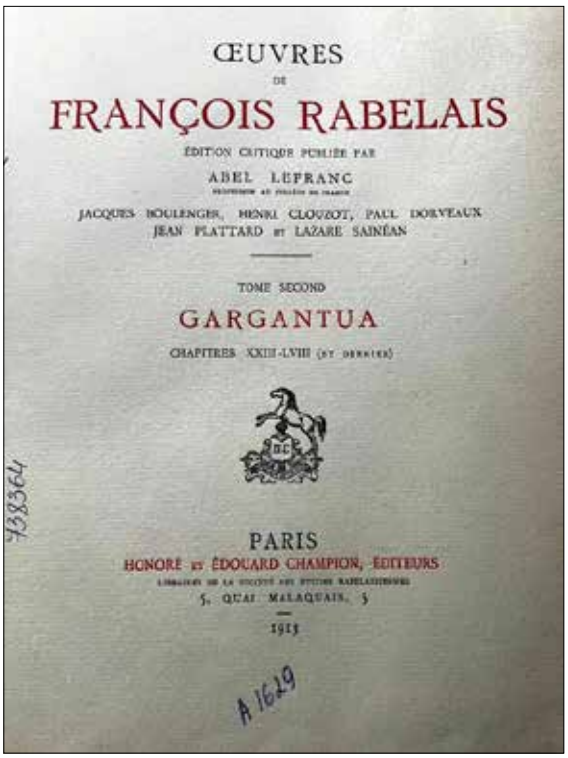

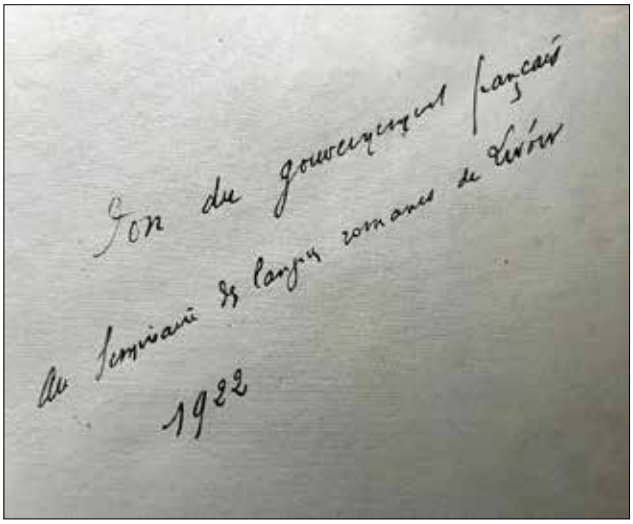

Всі ці імена безпосередньо характеризують особові імена притаманні твору сатиричного жанру. Анатоль Перепадя тут застосовує метод підбору функціонального аналогу, коли мовна одиниця оригіналу передається лексичною одиницею мови перекладу. Таке явище викликає схожі емоції у читача оригіналу і читача перекладу.

Однак, не завжди авторське значення художнього імені зрозуміле для пересічному читачеві. Таким є, наприклад, ім'я Frère Jean des Entommeures – брат Жан Зубарь. Тому тут є дуже доречними коментарі упорядників видання оригіналу, де знаходимо пояснення:

"Entamures ou hachis. Forme dialectale dont Rabelais se sert ailleurs dans son sens propre : " Va, ladre vert, respondit Frère Jean, à tous les millions de diables, qui te puissent anatomiser le cervelle et en faire des entommeures." Ce nom fait allusion à l'humeur batailleuse de Frère Jean." (Rabelais, 1913: 260).

*«Нутрощі або фарш. Діалектна форма, яку Рабле вживає в інших місцях у її прямому значенні: «Іди, зелена сволото, – відповів брат Жан, – до всіх мільйонів дияволів, які можуть розчленувати твій мозок і перетворити його на нутрощі. Ця назва вказує на бойовий настрій брата Жа*на» (Рабле, 2012: 69).

При першій появі цього героя в творі Франсуа Рабле бачимо цей семантичний ряд, який і привів до вибору перекладачем саме такого імені Зубарь (gueule – dents; паща – зуби):

"En l'abbaye estoit pour lors un moine claustrier, nommé Frère Jean des *Entommeures*, jeune, gallant, frisque, de hayt, bien à dextre, hardy, adventureux, delibéré, hault, maigre, bien fendu *de gueule*, bien advantagé en nez [...], au reste clerc jusques es *dents* en matiere de breviaire" (Rabelais, 1913: 259).

«У той час ув абатстві був чернець на прізвисько Жан Зубарь, чоловік молодий, хваткий, чепуристий, веселий, ручий, сміливий, до того ж зухвалий, високий сухорлявий, горластий, носатий, мастак часи відбубоніти, обідні відкатати, вигилії учесати, коротше, найправдивіший чернець з усіх, якими чернецтво будь-коли щонайчернецькіш чернечило. Та ще й на Часослові *зуби з'їв*» (Рабле, 2012: 68).

Авторське значення – елемент енциклопедичного значення особового імені, тобто, тієї його частини, яку вкладає в дане ім'я автор твору. Ця частина енциклопедичного значення антропоніма кожного персонажа розкривається, передусім, в розповідних фрагментах. Порівнюючи оригінал та переклад роману Ф. Рабле, знаходимо приклади, де, для того, щоб зберегти значення особового імені головного героя, Анатоль Перепадя використовує одночасно описовий переклад і метод підбору семантичного неологізму:

"Le bonhomme Grandgousier [...] entendit le cri horrible que son fils avait fait entrant en lumière de ce monde [...], dont il dit : "Que GRAND tu as supple le gosier". Ce que oyants, les assistants dirent que vraiment il devait avoir par ce le nom Gargantua, puisque telle avait été la première parole de son père à sa naissance, à l'imitation et exemple des anciens Hébreux " (Rabelais, 1913: 56).

«Добряга Грангузьє [...] зачув страшенний лемент: то його син, заледве появившися на світ, репетував [...]. От батько і гукнув: «Оце ґарґало, ти ба!». Почувши теє, гості нараяли так дитятко і назвати – Ґарґантюа, – бо це перше слово, яке батько вимовив при родинах, – за взірцем і прикладом давніх гебреїв.» (Рабле, 2012: 28).

На цьому прикладі бачимо, як геніальному перекладачеві Анатолю Перепаді вдалося описовим методом, пояснити походження імені головного героя твору : grand – Gargantua, ґарґало – Ґарґантюа.

Роман Франсуа Рабле «Ґарґантюа та Пантаґрюель» – це магічний світ, сповнений експериментів з іменами. Анатоль Перепадя зберіг цю магію, дух твору та стиль автора: «Це мій автор, я відчуваю його дух» [1]. Після подорожі у Францію, де перекладач побачив «місця Рабле», він вжився в кожну фразу і відчув архетипи твору в сучасному світі: «Ось мій учитель Микола Лукаш – типовий пантагрюелець, і за стилем життя, і, власне, як ерудит, який уміло орудував багатьма мовами» (Лучка, 2008). Себе Анатоль Перепадя також порівнював з героєм Рабле: «Я – тлумач – почувався персонажем цієї книжки, таким собі сучасним Пантагрюелем у «плюндрах», тобто в коротких «сплюндрованих штанях» з повідрізуваними холошами й пишними бганками вгорі.» (Лучка, 2008).

Висновки. Переклад художніх імен є особливою філологічною проблемою, оскільки в літературному творі антропонім функціонує як важливий органічний елемент його стилістичної системи, виконуючи активну роль у створенні загальної образності твору. Неправдоподібність при перекладі промовистих імен веде до втрати авторського значення імені, стилю і колориту твору. Аналіз перекладу художніх імен Рабле, що їх здійснив Анатоль Перепадя, дає підставу для висновку: для збереження авторського значення промовистого імені неможливо обмежитися використанням одного певного методу перекладу. Анатоль Перепадя вдається до поєднання методів підбору функціонального аналогу

та семантичного неологізму, а також описового перекладу. Художні імена Франсуа Рабле в перекладі Анатоля Перепаді мають вагоме стилістичне і експресивне навантаження і є важливим елементом організаційної структури художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лучка А. Наш Пантаґрюель. *Літакцент http://www.litakcent.com/index.php?id=601*
2. Рабле Франсуа. Ґарґантюа і Пантаґрюель (переклад зі старофранцузької). Харків : Фоліо, 2012. 634 с.
3. Barthes, Roland. «PROUST ET LES NOMS». *To honor Roman Jakobson : essays on the occasion of his 70. birthday, 11. October 1966: Vol. 1*, edited by, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 1967, pp. 150–158. https://doi.org/10.1515/9783111604763-014
4. Rabelais François. Gargantua et Pantagruel. Paris : Honoré et Édouard Champion, 1913. 454 p.

REFERENCES

1. Luchka A. Nash Pantagriuel. [Our Pantagruel] Litaktsent {*http://www.litakcent.com/index.php?id=601* [in Ukrainian].
2. Rable Fransua. (2012) Gargantiua i Pantagriuel (pereklad zi starofrantsuzkoi). [Gargantua and Pantagruel (translation from ancient French)] Kharkiv: Folio. 634 p. [in Ukrainian].
3. Barthes, Roland. “PROUST ET LES NOMS”. [“PROUST AND THE NAMES”.] *To honor Roman Jakobson : essays on the occasion of his 70. birthday, 11. October 1966: Vol. 1*, edited by , Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 1967, pp. 150–158. https://doi.org/10.1515/9783111604763-014 [in French]
4. Rabelais François. Gargantua et Pantagruel. [Gargantua and Pantagruel] Paris : Honoré et Édouard Champion, 1913. 454 p. [in French]

УДК 811'24:378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-26

Олег ДЬОМКІН,
orcid.org/0000-0002-4155-0290
старший викладач кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України
(Київ, Україна) oldeumkine@gmail.com

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ТЕКСТІВ ДЛЯ АУДІЮВАННЯ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ІНШОМОВНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Статтю присвячено аналізу критеріїв відбору текстів для аудіювання як засобу формування у студентів вищого навчального закладу іншомовної соціокультурної компетентності на прикладі вивчення французької мови. Актуальність теми дослідження полягає у необхідності визначення критеріїв добору матеріалу при вивченні іноземної мови у вищих навчальних закладах з метою формування соціокультурної компетентності, з урахуванням важливості розвитку навички розуміння іноземної мови на слух як показника рівня володіння іноземною мовою та базової рецептивної компетентності.

Мета статті – визначення критеріїв відбору текстів для аудіювання як засобу формування у студентів вищого навчального закладу іншомовної соціокультурної компетентності на прикладі вивчення французької мови. Завдання дослідження: 1) вивчити можливості формування соціокультурної компетентності в процесі аудіювання; 2) визначити особливості застосування аудіювання як засобу формування у студентів вищого навчального закладу іншомовної соціокультурної компетентності при вивченні французької мови; 3) визначити перелік критеріїв, яким повинні відповідати тексти для аудіювання для формування іншомовної соціокультурної компетентності під час навчання французькій мові студентів вищого навчального закладу.

Соціокультурна компетентність – це сукупність різноманітних культурологічних, (лінгво-) країнознавчих, соціокультурних і міжкультурних знань, необхідних для ефективного іншомовного спілкування. Проведене дослідження демонструє, що аудіювання, поряд із іншими видами мовленнєвої діяльності, є ефективним засобом розвитку соціокультурної компетентності студентів вищого навчального закладу при вивченні французької мови. У результаті проведеного дослідження виділено та описано вісім критеріїв відбору текстів для аудіювання як засобу формування у студентів вищого навчального закладу іншомовної соціокультурної компетентності при вивченні французької мови: 1) темп аудіоповідомлення, обсяг і тривалість звучання; 2) кількість пред'явлень; 3) мовні особливості; 4) соціокультурна орієнтованість; 5) автентичність; 6) сучасність; 7) врахування адресата відбору; 8) міжкультурна диференціація.

Ключові слова: *французька мова у ВНЗ, аудіювання, соціокультурна компетентність, текст для аудіювання, критерії відбору.*

Oleh DOMKIN,
orcid.org/0000-0002-4155-0290
Associate Professor at the Department of Romance-Germanic Languages
National Academy of the Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) oldeumkine@gmail.com

CRITERIA FOR SELECTING TEXTS FOR LISTENING AS A MEANS OF FORMING ANOTHER LANGUAGE SOCIOCULTURAL COMPETENCE FOR STUDENTS OF A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION (BASED ON LEARNING FRENCH LANGUAGE)

The article is devoted to analyzing the criteria for selecting texts for listening as a means of forming another language sociocultural competence for students of a higher educational institution based on learning French language. The relevance of the research topic lies in the need to determine the criteria for the selection of material when studying a foreign language in higher educational institutions for the purpose of forming sociocultural competence, taking into account the importance of developing the skill of listening to understand a foreign language as an indicator of the level of foreign language proficiency and basic receptive competence.

The purpose of the article is to determine the criteria for selecting texts for listening as a means of forming another language sociocultural competence for students of a higher educational institution based on learning French language.

The research objectives are as follows: 1) to study the possibilities of sociocultural competence formation in the process of listening; 2) to formulate the features of using listening as a means of forming foreign language sociocultural competence in students of a higher educational institution when studying the French language; 3) to determine the list of criteria that must be met by listening texts for the formation of foreign language sociocultural competence during French language training of students of a higher educational institution.

Sociocultural competence is a set of various cultural, (linguistic) country studying, sociocultural and intercultural knowledge necessary for effective foreign language communication. The conducted research demonstrates that listening, along with other types of speech activity, is an effective means of developing the sociocultural competence of students of a higher educational institution when learning the French language. As a result of the research, eight criteria for the selection of texts for listening were identified and described as a means of forming foreign language sociocultural competence in students of a higher educational institution when learning the French language: 1) tempo of the audio message, volume and duration of presentation; 2) number of presentations; 3) language features; 4) sociocultural orientation; 5) authenticity; 6) modernity; 7) consideration of the addressee of the selection; 8) intercultural differentiation.

Key words: *French language at higher educational institution, listening, sociocultural competence, text for listening, selection criteria.*

Вступ. Соціокультурна компетентність стає все більш важливою та значущою з точки зору працевлаштування, кар'єри, конкурентоспроможності. Соціокультурна компетентність, набута та сформована протягом життя, створює сприятливі умови для успішного життя та функціонування на сучасному ринку праці.

Заклади вищої освіти переслідують місію надання можливості людині набути компетентностей, які б відповідали попиту ринку праці та є необхідними для успішної інтеграції особи у професійне та соціальне середовище. У випадку, коли матеріали, що використовуються при навчанні, відповідають цілісному підходу до розвитку особистості, вивчення іноземної мови у вищому навчальному закладі дозволяє її учасникам поруч з іншими компетентностями формувати соціокультурну компетентність (Ieva, 2015: 2).

Таким чином, актуальність дослідження полягає у необхідності визначення критеріїв добору матеріалу при вивченні іноземної мови у закладах вищої освіти з метою формування соціокультурної компетентності, з урахуванням того факту, що сьогодні розвиток навички розуміння іноземної мови на слух є важливим аспектом та показником рівня володіння іноземною мовою, оскільки «для комунікативного підходу до навчання іноземної мови ці рецептивні мовленнєві компетенції є базовими і сприяють формуванню продуктивних мовленнєвих компетенцій (говоріння, письма), а також розвитку короткострокової та довгострокової пам'яті» (Варава, 2022: 111).

Аналіз досліджень. Ефективне навчання методам соціалізації неможливе без докладання зусиль до концептуалізації у свідомості студента ключових елементів культури: принципів вибору цінностей, основ творчості, мови, народу, мистецтва (Ieva, 2015: 1). Концепція навчання впродовж життя формує сприятливе середовище для розвитку соціокультурної компетентності. Професійна освіта та підготовка переслідує подвійну мету: сприяння працевлаштуванню та економічному зростанню, а також вирішення загальних суспільних проблем, насамперед, створення соціальних зв'язків (Briugės komunikatas, 2012).

Дослідження в контексті соціокультурної компетентності демонструють, що чим ширшими є культурні знання та чим глибшими є цінності студента, як правило, тим кращими є результати навчання (Phillipson, Renshaw, 2013). Формування соціокультурної компетентності може мати додаткову користь, якщо цей процес інтегрувати у загальний курс спілкування, тобто формування такої компетентності має бути інтегроване в загальну навчальну програму (Mak, Buckingham, 2007: 278). Зростаюче значення та попит на соціокультурну компетентність у сучасному активному світі кидає виклик існуючим системам навчання в вищому навчальному закладі.

Проблеми відбору й організації навчального аудіоматеріалу для різних закладів освіти розглядались в багатьох наукових працях з методики викладання (Бочкарьова, 2006; Варава, 2022; Тираспольський, Кожушко, 2002), однак, незважаючи на значну кількість досліджень, не існує єдиної думки щодо засад відбору автентичних аудіоматеріалів для розвитку соціокультурної компетентності під час вивчення іноземної мови у ЗВО.

Мета статті. Метою статті постає визначення критеріїв відбору текстів для аудіювання як засобу формування у студентів вищого навчального закладу іншомовної соціокультурної компетентності на прикладі вивчення французької мови. Відповідно до мети, стаття вирішує такі дослідницькі завдання: 1) вивчити можливості формування соціокультурної компетентності в процесі аудіювання; 2) визначити особливості застосування аудіювання як засобу формування у студентів вищого навчального закладу іншомов-

ної соціокультурної компетентності при вивченні французької мови; 3) визначити перелік критеріїв, яким повинні відповідати тексти для аудіювання для формування іншомовної соціокультурної компетентності під час навчання французькій мові студентів вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Визначення компетенції як одиниці соціалізації дозволяє прогнозувати більш гнучку соціальну поведінку індивіда, комфортність його перебування в суспільстві, ефективність (для себе і для суспільства) виконання ним певних соціальних ролей, успішне функціонування в соціумі. Тобто, в процесі набуття компетентності індивід засвоює, приймає соціальні норми та ціннісні орієнтації (соціальні орієнтири). Завдяки останнім він стає здатний відтворювати засвоєні способи діяльності в нестандартних ситуаціях, адаптуючи до них раніше засвоєні алгоритми, здатний проявляти соціокультурну уміліcть, вбудовуватися в ситуацію, читати соціальні тексти (Вольнова, 2009: 3).

Соціокультурну компетентність трактують як сукупність різноманітних культурологічних, (лінгво-) країнознавчих, соціокультурних і міжкультурних знань, необхідних для ефективного іншомовного спілкування (Бігич, Бориско, Борецька, 2013: 429). Аналізуючи структуру соціокультурної компетентності, О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско та Г. Е. Борецька виокремлюють країнознавчу, соціокультурну інформацію, що охоплює знання політичного устрою, економіки, географії, історії, літератури, мистецтва та соціолінгвістичні знання (знання особливостей мовленнєвої й немовленнєвої поведінки носіїв мови для успішної комунікації) (Бігич, Бориско, Борецька, 2011). Метою соціокультурної компетентності є формування здатності учня вибирати форми й використовувати їх відповідно до ситуації спілкування. Ідеться про сукупність знань про країну, звичаї, правила поведінки, норми етикету, а також здатність користуватися такими знаннями в процесі спілкування з носіями мови, орієнтуватися в соціальній ситуації й керувати нею (Бондар, 2020: 26).

У навчальному процесі з вивчення іноземної мови аудіювання виконує низку функцій. Передусім аудіювання виступає самостійним видом іншомовної мовленнєвої діяльності, наприклад слухання оголошень, лекцій, доповідей, радіо і телепередач, співрозмовника по телефону, виступів акторів тощо. Водночас у навчальному процесі з вивчення іноземної мови аудіювання є також засобом навчання, наприклад при поясненні викладачем нового матеріалу, наданні настанови до виконання вправ тощо (Бігич, Бориско, Борецька, 2013: 281).

Розвиток соціокультурної компетентності під час аудіювання полягає в наступному: 1) учні повинні усвідомити наявність іншої культури під час вивчення іноземної мови; 2) учні повинні набути необхідних знань про культуру та її роль у процесі вивчення мови; 3) в учнів має бути розвинутим неупереджене ставлення як до рідної культури, так і до іноземної (European Commission, 2003). При цьому, якщо йдеться про студентів вищих навчальних закладів, темами для розвитку соціокультурної компетентності студентів є такі: 1) соціокультурний портрет франкомовних засобів масової інформації; 2) західноєвропейська інтерпретація поняття «культура» (висока / низька культура, мова як культура, культурні контрасти, культурна спадщина, спосіб життя, культурні конфлікти та культурна ідентичність); 3) релігійне життя в країні мови вивчення; 4) формальне та неформальне спілкування в країні мови вивчення; 5) соціальна стратифікація соціуму та її відображення в мові вивчення; 6) політично-економічні основи, цінності, орієнтири культури; 7) міжкультурні контакти та міжкультурне спілкування 8) національно-історична пам'ять культури мови вивчення тощо (Білоус, 2021: 110).

Дослідники (Бігич, Бориско, Борецька, 2013: 282–286) виокремлюють такі фактори впливу на формування компетентності в аудіюванні: 1) темп аудіоповідомлення, що визначає як швидкість і точність розуміння, так і ефективність запам'ятовування; 2) кількість пред'явлень аудіоповідомлення; 3) його обсяг і, відповідно, тривалість звучання; 4) мовні особливості аудіоповідомлення, тобто наявністю фонетичних, лексичних і граматичних труднощів. Зважаючи на загальноприйняті критерії відбору текстів для навчання аудіювання і читання, виділяють (Максак, 2014: 2) такі критерії відбору текстів соціокультурного спрямування: 1) критерій соціокультурної орієнтованості; 2) критерій автентичності; 3) критерій врахування адресата відбору; 4) тематичний критерій; 5) критерій інформативності; 6) критерій посильності та доступності. До того ж, відбір змісту соціокультурного компонента навчання іноземної мови проводиться за такими критеріями, як: 1) критерій культурологічної та країнознавчої цінності; 2) критерій типовості матеріалу, який відображає найбільш актуальні факти країни, мова якої вивчається, та створює образ про цю країну; 3) критерій сучасності та загальновідомості матеріалу між носіями мови; 4) критерій орієнтації на сучасну дійсність;

5) критерій диференціації між рідною культурою та культурою країни, мова якої вивчається (Білоус, 2021: 111).

З огляду на зазначене вище та базуючись на власному педагогічному досвіді, пропонуємо висувати до відбору текстів для аудіювання як засобу формування у студентів закладів вищої освіти іншомовної соціокультурної компетентності при вивченні французької мови критерії, визначені у таблиці 1.

Розглянемо ці критерії на прикладі відео уривку з передачі французького телеканалу France 24 "Espionnage économique: la guerre des services secrets" (Espionnage économique, 2011), який можемо розглядати і як окремий аудіотекст.

1. Темп, обсяг і тривалість звучання. Зазначений аудіотекст покликаний описати особливості розвитку економічного шпигунства та ролі в ньому французьких та американських спецслужб на прикладах європейських та пост-радянських країн після «холодної війни». Обсяг тексту становить 530 слів, тобто, при стандартному темпі презентації прослуховування займає близько 4 хвилин.

2. Кількість пред'явлень. Під час першого прослуховуванням студентам дається таке завдання: *Visionnez et écoutez attentivement la séquence vidéo sur l'activité du renseignement américain contre les intérêts nationaux français / Перегляньте та уважно прослухайте відеоматеріал про діяльність американської розвідки проти національних інтересів Франції.* Таким чином, студентам пропонується аудіювання з метою вилучення з тексту конкретної інформації. Після другого прослуховування студенти мають бути готовими обговорити описані в тексті події та подати власну думку з цього питання.

3. Мовні особливості. Прослуховування тексту забезпечує актуалізацію лексичного матеріалу, зокрема, лексем sociétés de hautes technologies – високотехнологічні спільноти, secrets industriels – промислові секрети / секрети виробництва, les services secrets – секретні служби, l'Alliance atlantique – Атлантичний альянс тощо. Як автентичний текст суспільно-політичного спрямування, наведений текст містить складні граматичні конструкції, складносурядні і складнопідрядні речення, значну кількість цитат.

4. Соціокультурна орієнтованість. Прослуховування тексту дозволяє студентам ознайомитися з особливостями діяльності спецслужб у різних країнах, зокрема, як у Франції, так і проти Франції. Текст також містить назви відповідних спецслужб та інших організацій, що дозволяє студентам проникати до економічної та політичної сфери культури мови, що вивчається.

5. Автентичність. З одного боку, текст є автентичним зразком мовного матеріалу, з іншого – навчальним відео, що дозволяє забезпечити середній темп аудіоповідомлення при збереженні автентичності мовлення.

Таблиця 1

Критерії відбору текстів з аудіювання для формування іншомовної соціокультурної компетентності при вивченні французької мови у ЗВО

№	Критерій	Опис
1.	Темп аудіоповідомлення, обсяг і тривалість звучання	140–150 слів на хвилину, обсяг 200-750 слів в залежності від мети; тривалість 2–5 хвилин
2.	Кількість пред'явлень	від 2 до 3 пред'явлень в залежності від мети аудіювання
3.	Мовні особливості	– наявність тематичного лексичного матеріалу – наявність нового лексичного матеріалу – наявність граматико-синтаксичних конструкцій, що вивчаються
4.	Соціокультурна орієнтованість	тексти що висвітлюють такі теми, як ЗМІ, культура, релігія, етикет, соціально-побутове життя, політика, економіка, міжкультурні контакти, історія та національно-історична пам'ять
5.	Автентичність	автентичні і напівавтентичні тексти, створені для вивчення французької мови, з переважанням автентичних текстів для студентів старших курсів
6.	Сучасність	баланс між історичністю і сучасністю, що дозволить студентам засвоювати як історико-культурну інформацію, так і інформацію щодо сучасних соціальних, політичних та культурних особливостей франкомовних країн
7.	Врахування адресата відбору	врахування інтересів, мотивів та ідеалів студентів, а також їх пізнавальних мотивів та професійної спрямованості
8.	Міжкультурна диференціація	вправи з аудіювання повинні не лише демонструвати студентам соціокультурні особливості франкомовних країн, а й давати студентам можливість усвідомити наявні відмінності між іншомовною та україномовною культурою, за можливості – проаналізувати причини наявності таких відмінностей

6. Сучасність. Обраний текст для аудіювання спрямований як на поповнення знань студентів щодо історії країни, що вивчається, так і на сучасність, коли світ, принаймні офіційно, відмовляється від економічного шпигунства.

7. Врахування адресата відбору. Даний аудіотекст, з огляду на його тематику та наповнення лексичним матеріалом, призначається для аудіювання для студентів 4–5 курсів спеціальностей, які пов'язані із забезпеченням національної безпеки країни, зокрема, «Іноземна мова спеціальності і країнознавство» та «Переклад у сфері забезпечення державної безпеки». Наведений відео уривок для них – це не просто текст французькою мовою на абстрактну тему, але й такий, що відображає певні аспекти їх майбутньої професійної діяльності, а отже, він є близьким для студентів за своїм спеціалізованим спрямуванням, тому він сприйматиметься більш активно, з урахуванням попередньо набутих знань і досвіду.

8. Міжкультурна диференціація. З огляду на те, що обраний текст для аудіювання описує ситуацію економічного шпигунства не лише за участі французьких спецслужб, а і спецслужб інших країн, таких, як США та країни колишнього СРСР, студенти мають можливість порівняти особливості розвитку економічного шпигунства в різних країнах, прослідкувати вплив політичного режиму на це явище.

Висновки. У ході дослідження виявлено, що аудіювання, поряд із іншими видами мовленнєвої діяльності, є ефективним засобом розвитку соціокультурної компетентності студентів вищого навчального закладу при вивченні французької мови. У результаті проведеного дослідження виділено та описано вісім критеріїв відбору текстів для аудіювання як засобу формування у студентів вищого навчального закладу іншомовної соціокультурної компетентності при вивченні французької мови: 1) темп аудіоповідомлення, обсяг і тривалість звучання; 2) кількість пред'явлень; 3) мовні особливості; 4) соціокультурна орієнтованість; 5) автентичність; 6) сучасність; 7) врахування адресата відбору; 8) міжкультурна диференціація.

Проведене дослідження також демонструє широкі перспективи для подальших пошуків, серед яких, зокрема, розробка критеріїв відбору текстів для інших видів мовленнєвої діяльності (зокрема, читання, говоріння, тестування) як засобу формування у студентів вищого навчального закладу іншомовної соціокультурної компетентності при вивченні французької мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів. За заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.

2. Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: Курс лекцій: навчально-методичний посібник для студентів мовних спеціальностей освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». За ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2011. 344 с.

3. Білоус А. А. Соціокультурна компетентність як предмет методичної підготовки майбутніх учителів англійської мови. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. № 20. Т. 1. С. 104–111.

4. Бондар Т. І. Ґенеза поняття «соціокультурна компетентність». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 71. Т. 1. С. 24–30.

5. Бочкарьова О. Ю. Критерії відбору автентичних аудіотекстів для навчання майбутніх учителів англомовного професійно спрямованого аудіювання. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія «Педагогіка та психологія». 2006. № 11. С. 33–40.

6. Варава І. М. Навчання професійно-орієнтованого аудіювання за допомогою мультимедіа ресурсів (на матеріалі навчання французької мови студентів спеціальностей 241 «Готельно-ресторанна справа», 242 «Туризм»). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 80. Т. 1. С. 110–115.

7. Вольнова Л. М. Соціокультурна компетентність як складова підготовки студентів – майбутніх фахівців системи діяльності «людина-людина». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2009. № 28 (52). С. 137–145.

8. Максак І. В. Критерії відбору текстів для формування в учнів початкової школи англомовної соціокультурної компетентності у навчанні аудіювання і читання. *Modern Problems and Ways of Their Solution in Science, Transport, Production and Education '2014*. URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/959/1/Критерії%20відбору%20текстів%20для%20формування%20в%20учнів%20початкової%20школи%20англомовної%20соціокультурної%20компетентності%20у%20навчанні%20аудіювання%20і%20читання.pdf (дата звернення: 30.07.2023).

9. Тираспольський О. Б., Кожушко С. П. Підручник нового типу з ділової англійської мови: принципи побудови та результати експериментальної апробації. *Інноваційні підходи до навчання іноземних мов та культур у новому тисячолітті*. Дніпропетровськ, 2002. С. 43–45.

10. Briugės komunikatas dėl glaudesnio Europos bendradarbiavimo profesinio rengimo ir mokymo srityje URL: http://ec.europa.eu/education/policy/vocational-policy/doc/brugescom_lt.pdf (дата звернення: 30.07.2023).

11. Espionnage économique: la guerre des services secrets. URL: https://www.france24.com/fr/20110507-espionnage-economique-guerre-services-secrets-cia-fbi-dgse-dst-renseignements-france-etats-unis (дата звернення: 30.07.2023).

12. European Commission. Implementation of "Education And Training 2010" work programme: basic skills, entrepreneurship and foreign languages: progress report. November 2003. URL: http://hdl.voced.edu.au/ 10707/105163 (дата звернення: 30.07.2023).

13. Ieva A. The Structure of Socio-Cultural Competence (Self) Development. *Vocational training: research and realities*. 2015. Vol. 26. No. 1. P. 1–24.

14. Mak A. S., Buckingham A. S. Beyond communication courses: Are there benefits in adding skills-based EXCELL™ sociocultural training? *International Journal of Intercultural Relations*. 2007. Vol. 31 (3). P. 277–291.

15. Phillipson S., Renshaw P. D. Constructing educational achievement within a sociocultural framework of planes. *Constructing Educational Achievement. A Sociocultural Perspective*. Ed. by Phillipson S., Ku K. Y. L., Phillipson S. N. New York: Routledge, 2013. P. 3–9.

REFERENCES

1. Bihych, O. B., Borysko, N. F., Boretska, H. Y. (2013). Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka: pidruchnyk dlia studentiv klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students of classical, pedagogical and linguistic universities]. Kyiv, Lenvit [In Ukrainian].

2. Bihych, O. B., Borysko, N. F., Boretska, H. Y. (2011). Metodyka formuvannia mizhkulturnoi inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii: Kurs lektsii: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv movnykh spetsialnostei osvitno-kvalifikatsiinoho rivnia "mahistr" [Methodology for the formation of intercultural foreign language communicative competence: Course of lectures: educational and methodological guide for students of language majors of the educational and qualification level "Master"]. Kyiv, Lenvit [In Ukrainian].

3. Bilous, A. A. (2021). Sotsiokulturna kompetentnist yak predmet metodychnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy [Sociocultural competence as a subject of methodical training of future teachers of the English language]. Zakarpatski filolohichni studii [Transcarpathian Philological Studies], 20 (1), 104–111 [In Ukrainian].

4. Bondar, T. I. (2020). Geneza poniattia "sotsiokulturna kompetentnist" [The genesis of the concept "sociocultural competence"]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools], 71 (1), 24–30 [In Ukrainian].

5. Bochrariova, O. Y. (2006). Kryterii vidboru avtentychnykh audiotekstiv dlia navchannia maibutnikh uchyteliv anhlomovnoho profesiino spriamovanoho audiiuvannia [Criteria for the selection of authentic audio texts for the training of future teachers of English-language professional listening]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriia "Pedahohika ta psykholohiia" [Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Series: "Pedagogy and Psychology"], 11, 33–40 [In Ukrainian].

6. Varava, I. M. (2022). Navchannia profesiino-oriientovanoho audiiuvannia za dopomohoiu multymedia resursiv (na materiali navchannia frantsuzkoi movy studentiv spetsialnostei 241 "Hotelno-restoranna sprava", 242 "Turyzm") [Training professionally oriented listening with the help of multimedia resources (based on the material for teaching French to students of specialties 241 "Hotel and restaurant business", 242 "Tourism")]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools], 80 (1), 110–115 [In Ukrainian].

7. Volnova, L. M. (2009). Sotsiokulturna kompetentnist yak skladova pidhotovky studentiv – maibutnikh fakhivtsiv systemy diialnosti "liudyna-liudyna" [Sociocultural competence as a component of training students – future specialists of "human-human" system]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova [Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU], 28 (52), 137–145 [In Ukrainian].

8. Maksak, I. V. (2014). Kryterii vidboru tekstiv dlia formuvannia v uchniv pochatkovoi shkoly anhlomovnoi sotsiokulturnoi kompetentnosti u navchanni audiiuvannia i chytannia [Criteria for the selection of texts for the formation of English-speaking sociocultural competence in the teaching of listening and reading in elementary school students]. Modern Problems and Ways of Their Solution in Science, Transport, Production and Education '2014. Retrieved on July 30, 2023 from: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/959/1/Критерії%20відбору%20текстів%20для%20формування%20в%20учнів%20початкової%20школи%20англомовної%20соціокультурної%20компетентності%20у%20навчанні%20аудіювання%20і%20читання.pdf [In Ukrainian].

9. Tyraspolskyi, O. B., Kozhushko, S. P. (2002). Pidruchnyk novoho typu z dilovoi anhliiskoi movy: pryntsypy pobudovy ta rezultaty eksperymentalnoi aprobatsii [A new type of business English textbook: principles of construction and results of experimental testing]. Innovatsiini pidkhody do navchannia inozemnykh mov ta kultur u novomu tysiacholitti [Innovative approaches to learning foreign languages and cultures in the new millennium] (pp. 43–45). Dnipropetrovsk [In Ukrainian].

10. Briugės komunikatas dėl glaudesnio Europos bendradarbiavimo profesinio rengimo ir mokymo srityje. (2012). [Bruges Communiqué on closer European cooperation in the field of vocational training and education.] Retrieved on July 30, 2023 from: http://ec.europa.eu/education/policy/vocational-policy/doc/brugescom_lt.pdf [In French].

11. Espionnage économique: la guerre des services secrets. (2011). [Economic Espionage: The Secret Service War] Retrieved on July 30, 2023 from: https://www.france24.com/fr/20110507-espionnage-economique-guerre-services-secrets-cia-fbi-dgse-dst-renseignements-france-etats-unis [In French].

12. European Commission. Implementation of "Education And Training 2010" work programme: basic skills, entrepreneurship and foreign languages: progress report. November 2003. (2003). Retrieved on July 30, 2023 from: http://hdl.voced.edu.au/ 10707/105163

13. Ieva, A. (2015). The Structure of Socio-Cultural Competence (Self) Development. Vocational training: research and realities, 26 (1), 1–24.

14. Mak, A. S., Buckingham, A. S. (2007). Beyond communication courses: Are there benefits in adding skills-based EXCELL™ sociocultural training? International Journal of Intercultural Relations, 31 (3), 277–291

15. Phillipson, S., Renshaw, P. D. (2013) Constructing educational achievement within a sociocultural framework of planes. Phillipson S., Ku K. Y. L., Phillipson S. N. (Eds.). Constructing Educational Achievement. A Sociocultural Perspective (pp. 3–9). New York, Routledge.

УДК 821.161.1-31
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-27

Анна ЄЛІСЕЄНКО,
orcid.org/0000-0001-9165-7304
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Державного біотехнологічного університету
(Харків, Україна) anna_ieliseienko@ukr.net

БІБЛІЙНІ АЛЮЗІЇ В РОМАНІ Д.Г. ЛОУРЕНСА «ВЕСЕЛКА»

Творча спадщина Д.Г. Лоуренса неодноразово ставала об'єктом вітчизняного та зарубіжного літературознавств. Його роман «Веселка» не був оцінений сучасниками, оскільки вони не змогли розпізнати те послання, що прагнув донести до них автор. Письменник напередодні Першої світової війни зробив спробу створити «нову Біблію», тим самим вказавши на численні руйнівні процеси в житті окремої людини та суспільства в цілому. Звертаючись до Святого Письма, Лоуренс розглядає взаємини героїв крізь призму біблійних історій. Об'єктом аналізу стають два покоління сім'ї Бренгуен, у кожному з яких віруюча людина безпосередньо впливає на невіруючу. Лоуренс показує як релігійність здатна збагатити внутрішній світ людини. Завдяки біблійним алюзіям роман набуває «глибини» і цілісності. У статті застосовано порівняльний та інтертектуальний методи дослідження. Роман «Веселка» мав стати «новим Словом» для народу, охопленого Першою світовою війною. «Очищення» душі, переосмислення взаємин між чоловіком і жінкою, людиною та природою, божественним та земним здавалося можливим письменнику через звернення до Старого та Нового завітів. Духовне становлення героїв розкривається через звернення до церковного живопису. Птах фенікс, створення барельєфу Адама і Єви мають відношення до духовного становлення людини, переосмислення її ролі у взаєминах. Саме ці символи стали значущими для виявлення внутрішніх рис героїв. Лоуренс показує людину в процесі пошуку, коли її світогляд стає об'ктом впливу іншої людини. Здатність чи нездатність зберегти власні вірування багато в чому залежить від того, хто саме ставить їх під сумнів – чоловік чи жінка. Психологія жінки, її сприйняття навколишньої дійсності, здатність вплинути на світогляд та віру чоловіка сприймається як божественний дар. Жінка, яка приймає цей дар (навіть підсвідомо), поступово «вводить» у релігію чоловіка (Лідія – Том), якщо ж вона зосереджується на земному, реальному – сім'я, діти (Вілл – Анна), вона здатна «погасити» віру чоловіка, навіть якщо до зустрічі з нею він був віруючою людиною. Лоуренс не заперечує взаємний вплив між чоловіком і жінкою, проте, згідно з «Веселкою», вплив жінки переважає. Лідії та Анні вдалося стати тими «янголами біля Воріт», про які йшлося у філософському вступі до роману.

Ключові слова: *алюзії, релігійні мотиви, Лоуренс, «Веселка».*

Anna IELISEIENKO,
orcid.org/0000-0001-9165-7304
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Language Training
State Biotechnological University
(Kharkiv, Ukraine) anna_ieliseienko@ukr.net

BIBLICAL ALLUSIONS IN THE NOVEL "RAINBOW" BY D.H. LAWRENCE

D.H. Lawrence's creative heritage has repeatedly become the object of domestic and foreign literary studies. His novel "Rainbow" was not appreciated by contemporaries, because they could not recognize the message that the author tried to convey to them. On the eve of the First World War the writer made an attempt to create a "new Bible", thereby pointing out numerous destructive processes in the life of an individual and society as a whole. Turning to the Holy Scriptures, Lawrence examines the relationships of the characters through the prism of biblical stories. The article attempts to trace the influence of biblical allusions on the creation of images of Lydia, Tom, Will and Anna. The object of analysis is two generations of the Brengwen family, in each of them a believer directly influences a non-believer. Lawrence shows how religiosity can enrich a person's inner world. Thanks to biblical allusions, the novel acquires "depth" and integrity. The article uses comparative and intertextual research methods. Purification of the soul, rethinking the relationship between man and woman, man and nature, divine and earthly seemed possible to the writer through the appeal to the Old and New Testaments. The spiritual formation of the heroes is revealed through an appeal to church painting. The phoenix bird, the creation of a bas-relief of Adam and Eve are related to the spiritual formation of a person, rethinking his / her role in relationships. These symbols became significant for revealing the inner traits of the heroes. Lawrence shows a person in the process of searching, when his worldview becomes the object of another person's influence. The ability or inability to maintain one's beliefs largely depends on who exactly questions them a man or a woman. A woman's psychology, her

perception of the surrounding reality, her ability to influence a man's outlook and faith is perceived as a divine gift. A woman who accepts this gift (even subconsciously) gradually "brings" her husband into religion (Lydia and Tom), but if she focuses on the family, children (Will and Anna), she is able to "extinguish" faith husband, even if he was a religious person before meeting her. Lawrence does not deny the mutual influence between man and woman, however, according to "Rainbow", the influence of the woman prevails. Lidia and Anna managed to become the "angels at the Gate" that were mentioned in the philosophical introduction to the novel.

Key words: *allusions, religious motifs, Lawrence, "Rainbow".*

Постановка проблеми. Творча спадщина Д.Г. Лоуренса неодноразово ставала об'єктом вітчизняного та зарубіжного літературознавств. Його роман «Веселка» не був оцінений сучасниками, оскільки вони не змогли розпізнати те послання, що прагнув донести до них автор. Письменник напередодні Першої світової війни зробив спробу створити «нову Біблію», тим самим вказавши на численні руйнівні процеси в житті окремої людини та суспільства в цілому. Звертаючись до Святого Письма, Лоуренс розглядає взаємини героїв крізь призму біблійних історій. Проблема впливу біблійних алюзій на створення образів Тома, Лідії, Вілла, Анни та Урсули розглядається вперше. Міфологічні та біблійні образи, церковний живопис, репродукція флорентійського митця Фра Анжеліко створюють особливий контекст, в якому поглиблюється та загострюється проблематика роману, образи героїв аналізуються через призму їх культурного та духовного розвитку.

Аналіз останніх досліджень. У сучасному літературознавстві творчість Лоуренса розглядалася в межах літературної традиції кінця дев'ятнадцятого початку двадцятого століття. Д.Г. Жантієва у книзі «Англійський роман XX століття» коротко розглядає романи Лоуренса, вказуючи на їхню нарочиту автобіографічність, критику буржуазного суспільства, порочність його основ (Жантиева, 1965). Жлуктенко Н.Ю. розглядає творчість письменника з точки зору розвитку англійського психологічного роману (Жлуктенко, 1988). Робота Жлуктенко Н.Ю. є першим фундаментальним дослідженням творчості Лоуренса в нашій країні. Українською мовою перекладений лише твір «Коханець леді Чаттерлі» (переклад С. Павличко), що безумовно вплинуло на рецепцію цього та інших творів автора. Глінка Н. у праці «Міфопоетика у творчості Д.Г. Лоуренса» аналізує міфологічно парадигму в творчості Лоуренса (Глінка, 1988). Кушнірова Т. у книзі «Модернізм і постмодернізм у зарубіжній літературі» вивчає особливості створення модерністького роману на прикладі англійських творів (Кушнірова, 2018). Б. Голдштейн у праці «Світ розділений надвоє» описує життєвий шлях чотирьох письменників: Вірджинії Вульф, Еліота, Лоуренса та Форстера. Кожний розділ присвячений певному періоду життя одного з авторів. Інтертекстуальні зв'язки майже не встановлюються. Книга має велике значення для написання детальної біографії митців (Goldstein, 2017). Найбільш близьким до цього дослідження є стаття Дж. Мейєрс «Веселка і Фра Анжеліко». Автор вказує на деякі біблійні алюзії, проте не розглядає їх з точки зору їхнього впливу на створення образів у романі. Здебільшого увага приділена зіставленню символіки роману з творчістю італійського художника прерафаеліта Фра Анжеліко та його картини «Страшний суд» (Meyers, 1974). Важливе значення також має робота Собецької Н.В. «Розвиток феміністичних засад у творчості Д.Г. Лоуренса», де жіночі образи розглядаються у контексті феміністичного руху та сексуальної революції (Собецька, 2013).

Мета статті – простежити вплив біблійних алюзій на створення образів Лідії, Тома, Вілла та Анни. Об'єктом аналізу стають два покоління сім'ї Бренгуен, у кожному з яких віруюча людина безпосередньо впливає на невіруючу. Лоуренс показує як релігійність здатна збагатити внутрішній світ людини. Завдяки біблійним алюзіям роман набуває «глибини» і цілісності.

Виклад основного матеріалу. У 1913 році Лоуренс розпочав роботу над романом «Сестри». Через рік він вніс деякі правки і мав намір видати його під назвою «Обручка» (1914). Численні зміни у світогляді Лоуренса, початок Першої світової війни призвели до зміни назви роману. Письменник надавав особливого значення цьому роману. Він мав стати "новою Біблією" для народу, охопленого війною, чимось новим у мистецтві роману. 2 березня 1915 року Лоуренс писав В. Мейнелл: «Я закінчив свою "Веселку", зігнув і закріпив її. Тепер йдіть і знайдіть горщики із золотом біля її підніжжя. Я страшенно схвильований цим романом. Тепер його завершено. Я збираюся почати книгу про Життя – ще більше веселок, але в іншому небі. Я хочу видавати її у вигляді брошури щотижня. Це буде мій початок великої та щасливої революції» (Zytaruk, 2002: 299).

У «Веселці» дія охоплює шістдесят п'ять років і завершується 1905 року. Автор вказує на національний занепад, посилення індустріалізації, урбанізацію, прогрес, що знецінює життя та працю людини. В серпні 1914 року Великобри-

танія оголосила війну Німеччини. Цього ж року Лоуренс одружився з Фрідою Віклі, німкенею за походженням. Цього було достатньо, щоб британська влада запідозрила його у зв'язках із Німеччиною. Лоуренс не міг вступити на військову службу, оскільки страждав від туберкульозу. Незабаром письменник із дружиною був змушений залишити країну за наказом військової влади (підозра у шпигунстві). Важке матеріальне становище, погіршення здоров'я, війна забирали фізичні та емоційні сили Лоуренса. Письменник щиро вірив у те, що «Веселка» зможе вплинути на світогляд людей та покращить його фінансове становище. Письменник ставив собі завдання показати людину у пошуку її цілісності, Абсолюту завдяки єднанню з природою та іншими людьми. Для здійснення задуманого автор вводить у текст численні алюзії зі Старого та Нового Завітів, створюючи візуальний контекст, звертаючись до живопису.

Роман «Веселка» побачила світ 30 вересня 1915 року у британському видавництві Methuen & Co. Через півтора місяці всі копії роману були вилучені та підлягали знищенню рішенням суду в найкоротший термін через непристойність та порушення пуританської моралі. В одному з листів Лоуренс зазначав, що «Веселка» написана «іноземною мовою». Сучасники не зрозуміли цієї мови. Про вилучення роману письменник дізнався згодом, оскільки перебував закордоном. Він спробував відстояти роман, звертаючись до друзів із проханням написати колективний лист на захист роману. Проте, навіть близькі друзі не були готові його підтримати. У листопаді 1915 року він писав Едварду Маршу: «Ви швидше знущалися з роману, ніж намагалися протистояти. Це велика книга і одна з важливих книг нашою мовою. Я говорю вам, тому що я знаю це» (Zytaruk, 2002: 428). Через тиждень він відправив рукописи "Веселки" леді Оттолайн Моррелл, з проханням або зберегти їх у себе, або спалити. Він більше не міг їх бачити. Спогади про «Веселку» можна знайти в мемуарах леді Оттолайн: «Я була вражена, читаючи цей твір. Він здався мені написаним недбалим дилетантським стилем, особливо його звичка повторювати те саме слово близько десяти разів в абзаці. Я нарахувала слово "родючий", здається, дванадцять разів на одній сторінці... Були і сильні, приголомшливої краси місця, які ніколи не йдуть з пам'яті» (Zytaruk, 2002: 314).

У листопаді Лоуренс та Фріда вирішили залишити країну та емігрувати до США. Наприкінці місяця «Веселка» побачила світ в Америці у видавництві Б.В. Хюбша (B.W. Huebsch), тоді як у Лондоні ще не було закрито судову справу за цією книгою. «Немає пророка у своїй вітчизні» – видається найточнішим виразом, виходячи з того значення, яке Лоуренс надавав цьому роману і чим завершилася публікація. Назва роману пов'язана з єднанням протилежностей, «сонця і дощу» (Sagar, 2003: 17). Веселка співвідноситься з Вселенським потопом і уособлює біблійне пророцтво про прощення Богом людини. Вона є символом спорідненості духовного та реального, душевного та містичного, чоловічого та жіночого.

У «Веселці» розглядаються взаємини трьох поколінь сім'ї Бренгуен. Роман відкривається протиставленням чоловічих та жіночих рис . У той час як чоловік пов'язаний з природою, жінка відчуває себе скутою в «зображеному у Слові світі» (Лоуренс, 2006: 3), прагне знання, свободи, боротьби «на межі невідомого» (Лоуренс, 2006: 5).

Про перше покоління сім'ї Бренгуен відомо небагато. З чотирьох синів старший гине в морі, другий син Альфред стає художником і переїжджає до міста, третього – Френка цікавить лише «бійня за фермою». Молодший син Том захоплений фермерською діяльністю, яка, згідно з поглядами Лоуренса, є найбільш природною роботою людини, оскільки безпосередньо пов'язана з природою, народженням та смертю, фізичною працею. Жінка в сім'ї Тома завжди займала «головне становище. Чоловіки поважали її думку у всьому, що стосувалося домашнього господарства, поведінки та моралі. Жінка і була символом ідеального життя, заснованого на принципах моралі та догматах релігії. Чоловіки передовіряли їй власну совість» (Лоуренс, 2006: 25). Істинність цих філософських міркувань «перевірятиметься на достовірність» у взаєминах героїв.

Після смерті батьків Том став повноправним господарем на фермі. Він намагався переконати себе, що може обійтися без жінки. Однак, зустрівши Лідію, хлопець відчув, що вона його доля і призначена Всесвітом для нього. Чарівний світ нереального був відкритий для Тома з моменту їх зустрічі, «ніби в нього пролили нове світло, і світло це осліпляло його, не даючи розрізняти нічого навколо, крім пекучої розпеченої нитки, що простяглася між ними, таємною і невблаганною» (Лоуренс, 2006: 64).

Лідія була родом із Польщі. Вона жила з чотирирічною дочкою Анною в будинку літнього священика, де працювала служницею. До зустрічі з цією жінкою Том відчував себе «незавершеною і підлеглою деталлю, покірною великому світопорядку», без неї, здавалося, «він перетвориться на ніщо» (Лоуренс, 2006: 67). «Упокоривши свою гординю» (Лоуренс, 2006: 68), він вирішив зро-

бити цій жінці пропозицію. Пізнього вечора він вирушив у будинок священика. Не наважуючись увійти, він спостерігав за Лідією, яка тримає дитину навколішки. Вони були освітлені золотим сяйвом. Боячись зруйнувати божественний союз матері та дитини, що нагадував «Мадонну з немовлям», Том довго не наважувався увійти до будинку. Лідія прийняла пропозицію одружитися.

Страх перед чимось новим та неминучим виник під час весілля Тома. Його почуття зіставляються з випробуваннями Ісуса, які йому судилося витерпіти в Гефсиманському саду. Він передчував «переможне увінчання та торжество», проте боявся «такої жахливої та болісної невідомості» (Лоуренс, 2006: 103). Незважаючи на певну відчуженість, поява Тома в житті Лідії дала їй можливість знайти себе в «безвільному злитті з його волею» (Лоуренс, 2006: 76). Спочатку спільного життя Том став «ніби оновлений, що лишився тягаря або знову вийшов на світ з темряви. Обіймаючи її, він відчував незламне єднання їх обох – це породжувало в ньому впевненість, божественну непорушність» (Лоуренс, 2006: 80).

У спільному житті молодої пари кохання змінювалося ненавистю, каяття – почуттям любові та єднання. Лідія була віруючою людиною. «Можна сказати, що вона вірила в Господа як у якусь таємницю, не замислюючись про Його сутність» (Лоуренс, 2006: 193). Кохання чи заперечення незбагненного виникає в кожному поколінні Бренгуенів. У дітях і онуках Тома та Лідії простежується внутрішнє тяжіння до реального чи містичного світів. На відміну від Лідії, Том тяжить до реального світу. Переживаючи заздрість до тих, хто живе у місті серед освіченого суспільства, Том шкодував, що досяг успіху у своєму фермерстві. Лідія, відчувши, в чому полягає його проблема, допомогла йому її визнати та подолати. Це призвело до взаємного полум'я завершення.

Дочка Лідії Анна довгий час не сприймала Тома як батька. І тільки після єднання батьків «Анна між ними нарешті заспокоїлася душею. Переводячи погляд з батька на матір, вона запевнялася у своїй безпеці і в той же час свободі. Вона грала між стовпом вогненним і хмарним стовпом без трепету, бо і по праву, і по ліву її руку панувала міцна впевненість» (Лоуренс, 2006: 180). Лідія і Том створили веселку, під аркою якої в безпеці могло жити і розвиватися їхнє дитя. «Стовп хмарний і вогненний» узятий з Біблійної історії про мандрівку євреїв по пустелі, коли «Бог йшов перед ними вдень у стовпі хмарному, а вночі в стовпі вогненному». Біблійна алюзія символізує божественну присутність серед подружжя.

Таким чином, на шляху до досягнення божественної гармонії та цілісності Том та Лідії пройшли кілька етапів: від розчарування до перетворення та возз'єднання. Подібні стадії становлення проходять наступні покоління Бренгуенів. Однак посилюється чутливість до релігійних символів, які в новому поколінні набувають великої значущості та обумовлюють кризу духовного становлення, пошук особистого «я» у світовому просторі, потребу в незалежності та свободі. І якщо старше покоління приймає релігію, не замислюючись про суть і значення її символів, молоде покоління «нищить» старі догми, ставлячи під сумнів Святе Письмо, прагнучи відшукати правду та істину серед фальші навколишнього світу, знайти себе і створити світ навколо, гідний тієї особи, яка його створює. Такою людиною стає дочка Лідії Анна.

Можемо простежити різницю, яка стає очевидною при зіставленні шкільного життя Тома (батька) та дочки (Анни). Для Тома було неможливо запам'ятати і усвідомлено вимовити навіть кілька рядків з підручника. Його мати була глибоко засмучена, коли одного разу хлопчик з упевненістю заявив, що його голова – качан капусти і місце йому на грядці, після чого з неприхованим задоволенням зайнявся фермерськими справами. Єдиною яскравою подією стала його дружба з хворим хлопчиком, подібна до дружби Давида та Йонатана. Релігійні питання ніколи не виникали у свідомості Тома. Він їм не надавав значення. У Анни є здібності до латині та французької. Їй легко дається навчання, якщо вона відноситься до предмета з цікавістю. Навіть молитву латиною вона не може вимовляти автоматично. Кожен рядок викликає різні відчуття. Релігійне вчення загалом ставиться під сумнів.

У вісімнадцять років Анна познайомилася з племінником її батька Віллом, який переїхав до Ілкестона для роботи на мереживній фабриці художником-конструктором. У день їхнього знайомства він супроводжував Анну та її брата дорогою до церкви. Вілл голосно і з неприхованим задоволенням співав псалми разом із церковним хором, що викликало сміх у Анни та засудження з боку парафіян. Так почалася їхня спільна історія, «придивившись один до одного, вони побачили один одного – чужі і в той же час близькі, дуже близькі, і, як яструб у стрімкому падінні, що кинувся, що канув униз, вони канули в темний вогонь» (Лоуренс, 2006: 221). Вілл захоплювався різьбленням по дереву. Він вирізав для Анни штемпель для олії, на якому височів птах-фенікс.

Молодий чоловік також працював над барельєфом для церкви із зображенням створення Єви. Звернімо увагу на очевидний зв'язок першої (створення фенікса) та другої (барельєф Адама та Єви) роботи Вілла. За легендою птах Фенікс жив у Райському саду і його гніздо знаходилося в рожевому кущі. Під час вигнання Адама та Єви з меча ангела, що вигнав їх із раю, вирвалася іскра, яка запалила гніздо цього птаха. Фенікс згорів, після чого відродився з попелу. Він символізує оновлення, Сонце, життя в раю, тріумф вічного життя, воскресіння Ісуса Христа, перемогу над смертю, Діву Марію. Всі ці символи неодноразово повторюватимуться в романі.

Молоді люди вирішують одружитися. На весіллі батько Анни Том говорить промову, в якій висловлюються роздуми про чоловіка і жінку як єдине ціле. Батька нареченої часто перебивають гості. Суть його слів важлива для розуміння проблематики роману та розгляду образу ангела, що є втіленням жіночого та чоловічого початків. Том висловлює думку, що шлюб існує тільки на землі, на небесах його немає і чоловік з жінкою, які досягли єднання, після смерті стають ангелом. Гості не зрозуміли Тома Бренгуена і почали розповідати свої історії з життя, пов'язані з ангелами і дитячими витівками. Батько Анни згадав, як у шкільному театрі грав роль Веельзевула, голови демонів (згідно з Новим Заповітом). Так, в одному фрагменті виникають дві протилежні біблійні алюзії – ангела та демона.

Шоста глава роману має назву «Анна Victrix», що в перекладі з латині означає «переможниця». Саме переможницею відчувала себе Анна у перші дні подружнього життя. Вілл взяв відпустку на кілька тижнів, щоб вони вдвох могли добре розпорядитися медовим місяцем і провести його вдома. Проте нескінчений відпочинок приносив задоволення лише Анні. Вілла ж переслідувало почуття провини за безрозсудно витрачений час. Він порівнюється з Ноєм, який жив у безпеці ковчега, коли все навколо поглинула хвиля. Іноді йому здавалося, що небеса розкрилися і впали на землю і вони з дружиною сидять серед руїн у світі абсолютно новому, де інші мешканці загинули під уламками, а вони єдині, хто, на щастя, вижив. «Він стояв і стежив, усміхаючись широко і здивовано, як кам'яні скрижалі котяться під гору, підстрибуючи, зіштовхуючись, розбиваючись один за одним, назавжди скинуті» (Лоуренс, 2006: 284) з гори. У цьому фрагменті згадуються скрижалі Завіту (10 заповідей), які Мойсей отримав від Бога на горі Сінай. Спустившись з гори, пророк побачив, що ізраїльтяни увірували в нове божество – золотого тільця. Мойсей у гніві розбив скрижалі, після чого висік із каменю нові й піднявся на гору вдруге. «Скрижалі» Вілла також розбиті, проте незабаром він спробує «створити нові». Він відчував гріховність такого життя. Його тішила думка, що його гріх «може бути цілком прощений», якщо вони житимуть у взаємній любові, «загоряючись від загального полум'я і не згоряючи, як Господь у невипаленій купині» (Лоуренс, 2006: 286). Ця біблійна алюзія пов'язана із процитованою вище історією Мойсея. Коли пророк пас овець недалеко від гори Синай, він побачив кущ, що горить, але не згорає, через який до нього з'явився Бог, покликавши його вивести ізраїльтян з Єгипту на землю Обітовану. Обидві алюзії взяті зі Старого Завіту і вказують на божественний зв'язок, угоду між Богом та людиною.

Щонеділі подружжя відвідувало недільну службу. І якщо Вілла надихала сама думка про церкву, Анна, як у дитинстві, почала відчувати ворожість до церковної фальші. Чоловік був байдужий до проповіді та вчень, він шукав там почуття темного, безіменного, що одухотворюють великі та повні пристрасті містерії. Для нього істина полягала в його союзі з дружиною та церквою, що давало йому почуття розуміння нескінченного, Абсолюту. Для Анни думка про душу «змішувалася» з думкою про власну окрему та самостійну особистість, тоді як Вілл ігнорував свою індивідуальність, навіть відкидав її. Його душа в таємничій напівтемряві церкви «жила і здійнялася, вивільнялася, подібно до потойбічної істоти». Відчуваючи заздрість до його здатності «здійнятися» над реальністю, до «тріумфальної свободи його душі», Анна спробувала «знищити в ньому цю особливість» (Лоуренс, 2006: 304).

Перша «битва» відбулася в церкві, коли Вілл з незрозумілим натхненням і радістю дивився на маленьке вітражне віконце із зображенням ягня зі прапором. Фігурка поширювала дивовижне та повне сенсу сяйво. Анна відчула зв'язок між її чоловіком і фігуркою ягня на вітражі, що символізує Христа. «І раптово сяйво ягня зі прапором засліпило її. Раптом вона зазнала могутнього містичного пориву, сила давнього вчення проникла в неї, перенесла її в інший вимір. Але вона, обурюючись, чинила опір цьому. Поступово фігурка знову перетворилася лише на простодушного ягняти на склі, а Анну охопила темна і запекла ненависть до чоловіка. Що це він так сяє, куди так натхненно мчить думкою? Вона різко сіпнулася, штовхнувши його, і, вдавши, що шукає рукавичку, що впала, стала мацати підлогу біля його ніг» (Лоуренс, 2006: 305).

Анна ще могла стримати ненависть і не висловлювала свого невдоволення чоловікові. Тому Вілл все такий розсіяний, що було їй нестерпно приймався за вивчення тлумачення молитовних текстів і занурювався в книгу посвячену церковному живопису. Його дружина захоплено розглядала з ним ілюстрації, які одночасно викликали в ній інтерес і протест. Важливим є діалог між подружжям щодо Пієти. Рани на тілі Христа вона вважала огидними і відкидала їхнє символічне значення. Заперечення Пієти пов'язане з відмовою Анни від багатьох християнських символів, головним чином від тих, що пов'язані з життям, смертю та воскресінням Ісуса Христа (згадаймо роздратування, викликане деякими рядками з «Аве Марії», знущання над ягням у церкві тощо). Надалі візуальним втіленням їхньої сварки стане «Суперечка про Чашу» Рафаеля, до якого поглядом прикутий Вілл. Ця картина Рафаеля Санті більш відома як «Диспута» або «Суперечка про Святе Причастя» (1509) між номіналістами та реалістами щодо втілення хліба та вина у тіло та кров Христа.

У першому зіткненні між подружжям здобула перемогу Анна. З того часу Вілл намагався приховати свою пристрасть до церкви та церковного живопису. Вирушивши до рідного Ноттінгему, він виявив у книжковій лавці «скарб» – книгу про Бамбергський собор із прекрасними скульптурами жінок з коронами та хвилястими кучерями. Анна знову висміяла захоплення чоловіка. Дівчина відчувала, що тепер він «відкривався їй як темна її протилежність, саме протилежність, а не доповнення» (Лоуренс, 2006: 324). Наступним випробуванням стала біблійна історія про перше чудо, яке створив Ісус, перетворивши воду на вино на весіллі в Кані Галілейській. Анна вказувала на дощову воду, яка не могла стати виноградним соком. Вілл відчував душевні муки. Він хотів вірити у перетворення води на вино. Розум підказував йому, що дружина має рацію, душа ж продовжувала вірити.

Важливим, переломним моментом у взаєминах Вілла та Анни стала сварка щодо барельєфа Адама та Єви, де Анна вказує на те, що Єва у роботі чоловіка схожа на «ляльку» та «маріонетку» та заперечує можливість створення Жінки з ребра Чоловіка. Вілл спалив барельєф Адама та Єви. Не чекаючи такого вчинку від чоловіка, вона проплакала весь день і очистилася душею. «З попелу цього болю, народився новий слабкий вогник кохання (зв'язок з створеним Віллом феніксом, що відроджується з попелу – А.Є.). Розмовляючи, вона раптом зрозуміла, що завагітніла. Душу її пронизало тремтіння здивування та упередження.

Новий етап у взаєминах Анни та Вілла пов'язаний з вагітністю дівчини. Похмурий настрій чоловіка не дозволяв Анні поділитися з ним радісною новиною. Якось Анна побачила, як чоловік розглядав репродукцію Фра Анжеліко «Сходження блаженних до раю». Твір італійського художника викликав у неї захоплення. Анна проводить дні на самоті. «Коли поряд немає нікого, з ким можна розділити цю радість, а ненаситній душі хочеться танцювати і пустувати, душа танцює перед Невідомим. Раптом вона зрозуміла, що хочеться їй саме цього. Вагітна, вона танцювала у себе в спальні, на самоті, здіймаючи руки, всім тілом прагнучи до Невідомого, Небаченого, до невидимого Творця, який зробив її своєю обраницею, до того, хто володів її душею» (Лоуренс, 2006: 351).

Подібне занурення у власне бачення, пошук Всевишнього відчуває і Анна. Через кілька днів вона знову віддається танцю, звертаючись до «невидимого Творця». Думки про чоловіка, який би не схвалив її вчинок, змішалися зі спогадом про біблійну історію, в якій Давид «танцював перед Господом, у захваті зриваючи з себе одяг. Навіщо йому було оголюватися перед Мелхолою, простою, звичайною жінкою? Він оголювався перед Господом» (Лоуренс, 2006: 351). Анна згадує наступний фрагмент з Біблії: «Коли ковчег заповіту Господнього входив у місто Давида, Мелхола, дочка Саулова, дивилася у вікно і, побачивши царя Давида, що стрибає та веселиться, принижила його в серці своєму». «Коли Давид повернувся, щоб благословити свій дім, то Мелхола, дочка Саула, вийшла до нього назустріч і сказала: Як відзначився сьогодні цар Ізраїлів, оголившись сьогодні перед очима рабинь рабів своїх, як оголюється якась порожня людина! І сказав Давид до Мелхоли: Перед Господом, який вважав за краще батька твого та всього дому його, утвердивши мене вождем народу Господнього, Ізраїля; перед Господом гратиму та танцюватиму; і я ще більше принижуся, і зроблюсь ще нікчемнішим в очах моїх, і перед служницями, про яких ти говориш, я буду славний» (2Цар. 6: 20–23). Анна в душі «гордовито» сміється над Віллом, порівнює його з Саулом, що «пишається своєю царською владою», вважає його негідним «тягатися з нею» (Лоуренс, 2006: 352). Танок Анни не випадково викликаний реакцією на репродукцію Фра Анжеліко, де праведні відокремлені від грішників відкритими могилами, розташованими в центрі картини. Праведні, взявшись за руки, танцюють перед Всевишнім, створюючи коло, тоді як сатана жене грішників у пекло.

Висновки. Роман «Веселка» мав стати «новим Словом» для народу, охопленого Першою світовою війною. «Очищення» душі, переосмислення взаємин між чоловіком і жінкою, людиною та природою, божественним та земним здавалося можливим письменнику через звернення до Старого та Нового завітів. В статті робиться спроба вперше розглянути образи Тома, Лідії, Вілла та Анни в контексті релігійного та культурного розвитку. Духовне становлення героїв розкривається через звернення до церковного живопису. Птах фенікс, створення барельєфу Адама і Єви мають відношення до духовного становлення людини, переосмислення її ролі у взаєминах. Саме ці символи стали значущими для виявлення внутрішніх рис героїв. Лоуренс показує людину в процесі пошуку, коли її світогляд стає об'ктом впливу іншої людини. Здатність чи нездатність зберегти власні вірування багато в чому залежить від того, хто саме ставить їх під сумнів – чоловік чи жінка. Психологія жінки, її сприйняття навколишньої дійсності, здатність вплинути на світогляд та віру чоловіка сприймається як божественний дар. Жінка, яка приймає цей дар (навіть підсвідомо), поступово «вводить» у релігію чоловіка (Лідія – Том), якщо ж вона зосереджується на земному, реальному – сім'я, діти (Вілл – Анна), вона здатна «погасити» віру чоловіка, навіть якщо до зустрічі з нею він був віруючою людиною. Лоуренс не заперечує взаємний вплив між чоловіком і жінкою, проте, згідно з «Веселкою», вплив жінки переважає. Лідії та Анні вдалося стати тими «янголами біля Воріт», про які йшлося у філософському вступі до роману.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глінка Н. О. Міфопоетика у творчості Д.Г. Лоуренса. *Наукові записки*. 1988. Вип. 4. С. 126–129.
2. Жлуктенко Н. Ю. Английский психологический роман XX века : монографія. Київ : Вища школа, 1988. 117 с.
3. 3.Кушнірова Т. Модернізм і постмодернізм у зарубіжній літературі. Полтава : Полтавський національний університет. 2018. 112 с.
4. Собецька Н. В. Розвиток феміністичних засад у творчості Д.Г. Лоуренса. *Вісник Житомирського державного університету*. 2013. Вип. 5 (7). С. 217–221.
5. Goldstein B. The world broke in two. New York : Henry Holt and company, 2017.
6. Meyers J. The Rainbow and Fra Angelico. *The D.H. Lawrence Review.1974*. Vol. 7 (2). P. 139–155.
7. Lawrence D. The Rainbow. Great Britain : Wordsworth Classics, 2001, 426 p.
8. Sagar K. D.H. Lawrence's paintings. London : Chaucer Press, 2003, 160 p.
9. Zytaruk T. The Letters of D.H. Lawrence. 1913-16. United Kingdom : Cambridge University Press, 2002, 691 p.

REFERENCES

1. Hlinka N. (1988). Mifopoetyka u tvorchosti D.H. Lourensa [Mythpoetics in Lawrence's works]. *Naukovi zapysky*, 4, pp. 126–129 [in Ukrainian].
2. Zhluktenko N. (1988). *Anhlyjskyj psykholohycheskyj roman XX veka* [English psychological novel of XX century]. Kyiv: Vyscha shkola, 117 p. [in Ukrainian].
3. Kushnirova T. (2018). *Modernizm i postmodernizm u zarubizhnij literaturi* [Modernism and postmodernism in foreign literature]. Poltava, 112 p. [in Ukrainian].
4. Sobetska N. (2013). Rozvytok feministychnykh zasad u tvorchosti D.H. Lourensa [Development of feminist aspects in the works by Lawrence]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu,* 5 (7), pp. 217–221. [in Ukrainian].
5. Goldstein B. (2017). *The world broke in two*. New York: Henry Holt and company, 351 p.
6. Meyers J. (1974). The Rainbow and Fra Angelico. *The D.H. Lawrence Review*, 7 (2), pp. 139–155.
7. Lawrence D. (2001). *The Rainbow*. Great Britain: Wordsworth Classics, 426 p.
8. Sagar K. (2003). *D.H. Lawrence's paintings*. London: Chaucer Press, 160 p.
9. Zytaruk T. (2002). *The Letters of D.H. Lawrence. 1913-16*. United Kingdom: Cambridge University Press, 691 p.

UDC 811.1/.9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-28

Vitalii ZHUHAI,
orcid.org/0000-0003-1381-6028
Post-graduate student at the Department of German Philology and Translation
Institute of Philology of the Taras Shevchenko of Kyiv National University
(Kyiv, Ukraine) vzhuhay@gmail.com

HUMOROUS DISCOURSE IN GERMAN LINGUISTIC CULTURE IN THE CONTEXT OF CINEMA

This article addresses the question of humor translatability to other languages, namely German to English, in the context of the German-language movie library available on Netflix. Due to the elusive and subjective nature of humor, especially viewed through the eyes of a non-native German speaker, it was decided to approach the research task at hand using the General Verbal Theory of Humor, developed by Victor Raskin and Salvatore Attardo. The latter allows the comparison of humor's likeness in the source and target language texts, using the six knowledge resources: Script Opposition, Logical Mechanism, Situation, Target, Narrative Strategy, and Language. This theory is the result of years of research conducted by American humor researchers Victor Raskin and Salvatore Attardo and a second iteration of the original script-based semantic theory of humor.

Raskin's original 1985 work "Semantic Mechanisms of Humor" presented the first linguistic theory of humor and introduced the notion of scripts from psycholinguistics, as well as the opposition of scripts, both of which will be covered in more detail in this article. As it pertains to this research, the focus is placed on humor translation and the differences between source language and target language texts from the point of view of the General Verbal Theory of Humor.

Humor is translated and conveyed from one language and culture to another every day, as evidenced by the variety of existing versions of movies in the world, most notably Hollywood films, which occupy a dominant space in the movie industry. German movies, while far less prevalent and popular than their American counterparts, also offer several language variants that can be accessed through the user menu on Netflix.

The research findings suggest that the General Theory of Humor could be used as an alternative to more traditional translation studies-based strategies, some of which include literal translation, substitution, and omission, as means to compare the source language text to the target language text. As humor is notoriously subjective, the most important quality it carries is the ability to make an individual laugh or smile (its perlocution). Further research may employ statistical and sociological tools to evaluate the "quality" of humor on different target audiences, especially different language speakers.

Key words: *audiovisual translation, humor discourse, communicative behavior, German linguistic culture, intertextuality, semantics, semantic script.*

Віталій ЖУГАЙ,
orcid.org/0000-0003-1381-6028
аспірант кафедри германської філології та перекладу
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) vzhuhay@gmail.com

ГУМОРИСТИЧНИЙ ДИСКУРС В НІМЕЦЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ В КОНТЕКСТІ КІНО

У цій статті розглядається проблематика перекладу гумору іншими мовами, а саме з німецької на англійську, в контексті німецькомовної бібліотеки фільмів, доступної на Netflix. Через невловиму та суб'єктивну природу гумору, особливо з точки зору носія німецької мови як іноземної, було вирішено підійти до поставленого дослідницького завдання, використовуючи Загальну теорію вербального гумору, розроблену Віктором Раскіним та Сальваторе Аттардо. Вона дозволяє порівнювати подібність гумору в текстах мови оригіналу та мови перекладу за допомогою шести ключових ресурсів: Опозиції скриптів, Логічного механізму, Ситуації, Цілі, Наративної стратегії та Мови. Ця теорія є результатом багаторічних досліджень гумору, проведених американськими дослідниками Віктором Раскіним і Сальваторе Аттардо, та другою переглянутою версією початкової теорії гумору, заснованої на семантичних скриптах.

Первинна праця В. Раскіна 1985 року «Семантичні механізми гумору» представила першу лінгвістичну теорію гумору і ввела поняття скрипту, а також опозиції скриптів з психолінгвістики. Обидва терміни будуть більш детально розглянуті в цій статті. У рамках цього дослідження, основну увагу приділено перекладу гумору та відмінностям між текстами мови оригіналу та мови перекладу з точки зору Загальної вербальної теорії гумору.

Гумор зазнає перекладу з однієї мови і перенесенню з однієї культури в іншу щодня, про що свідчить розмаїття доступних версій фільмів у світі, особливо голлівудських, які займають домінантну позицію у кіноіндустрії. Німецькі фільми, хоча й набагато менш поширені та популярні, ніж їхні американські аналоги, також пропонують кілька мовних варіантів, які можна вибрати у користувацькому меню на Netflix. Об'єктом для інтересу видається не просто існування цих багатомовних версій, а аналіз їхньої подібності.

Здобуті результати дослідження свідчать про те, що Загальна теорія гумору може бути використана як альтернатива більш традиційним перекладознавчим стратегіям, серед яких дослівний переклад, заміна та опущення, як засіб для порівняння тексту вихідної мови з текстом цільової мови. Оскільки гумор, як відомо, суб'єктивний, найважливішою його властивістю є здатність викликати сміх або посмішку (перлокутивна функція). Подальші дослідження можуть звернутись до статистичних та соціологічних інструментів для оцінки «якості» гумору для різних цільових аудиторій, особливо носіїв різних мов.

Ключові слова: *аудіовізуальний переклад, гумористичний дискурс, комунікативна поведінка, німецька лінгвокультура, інтертекстуальність, семантика, семантичний скрипт.*

Problem statement. Given the scope of this research, it will become evident that humor translation, or audiovisual translation, employed in the process is not only possible but can also be successful, as proven by a multitude of movies, series, and their translations available across various platforms. This research, however, will focus on German-language comedies available on Netflix in Germany with the rationale based on the relative availability and popularity of Netflix and its support for different languages.

Research analysis. The multifaceted phenomenon of humor has captivated the minds of philosophers, historians, psychologists, and linguists for millennia, and the discourse of humor research is steadily growing. In particular, humor researchers seem to have reached a consensus on the categorization of humor theories, explaining the nature of humor, namely: the superiority (or hostility) theories, relief (or release) theories, and incongruity theories, according to J. Morreal and V. Raskin (Dore, 2020: 17).

According to the proponents of the Superiority (or Hostility) Theories, who included Plato, Aristotle, and Thomas Hobbes, we laugh at others due to considering ourselves superior (disparagement). Humor is seen as aggressive and as a tool to correct socially unacceptable behavior (Raskin 1985: 39; Dore 2020: 18).

Among the Relief (or Release) Theories proponents were Herbert Spencer and Sigmund Freud, who saw humor as a way to liberate oneself from the conventions imposed by society, associating laughter with the process of suppression of libido or hostile feelings (Raskin 1985: 39; Dore 2020: 18).

The Incongruity Theories proponents, like Immanuel Kant, Arthur Schopenhauer, James Beattie, and more recently, Victor Raskin and Salvatore Attardo, argue that humor results from the resolution of incongruity between expectation and reality or two clashing ideas, whose meaning are opposed to each other (Raskin 1985: 39; Dore 2020: 18).

Victor Raskin, a linguist, and semiotician defines humor as *"a universal human trait"* since *"the ability to appreciate and enjoy humor is universal and shared by all people, even if the kinds of humor they favor differ widely"* (Raskin 1985: 2). The kind of humor under scrutiny here is verbal humor or humor expressed via language, although it can be accompanied by various linguistic, paraverbal and non-verbal markers, such as voice, pitch, pauses, mimic, or even features like smiling and gazes (Dore 2020: 15).

As this article deals with the translation of humor, or rather the audiovisual translation of humorous contexts, derived from German language movies on Netflix, the list of which will be provided further, it should be noted that the translation of any humorous text from Source Language (hereinafter: SL) into Target Language (hereinafter: TL) is problematic on many levels. Should translators attempt to provide a literal translation of humor from SL into TL, it may result in failure since humor tends to include culture-specific allusions that may not be present in the target culture (Dore 2020: 39). Another problem occurs when the humor is based on linguistic ambiguities such as puns or puns based on idioms, that may render the humor untranslatable into TL (Dore 2020: 40).

Yet, there is a growing pool of humorous texts that are translated every day, supported here by the mere fact of the existence of English-language subtitles to the analyzed German comedy movies, and some may argue that select translations could even provide for a stronger humorous effect than the original. As Delia Chiaro put it, *"Humor discourse, which is naturally impeded by linguistic and social barriers, actually succeeds in crossing geographical frontiers [...] humorous texts are indeed translated no matter what"* (Chiaro 2005: 135–136).

Some humor researchers, like Dirk Delabastita, Anne Leibold, and Raymond Hickey, proposed using a pragmatically oriented approach to humor translation, whereby the translator would aim to produce a TL text with an analogous effect to the SL, thus amusing the receivers, making them laugh or reaching a different intended result. To reach this, the translator needs to identify linguistic features or mechanisms used to create the humorous incongruity in the SL text

(f.e., punning, using culture-specific references) and render them into a TL text, using the original mechanisms and, if necessary, semantic elements. As for the methodology of doing so, let's refer to V. Raskin's and S. Attardo's General Verbal Theory of Humor.

Firstly, it should be noted that the General Verbal Theory of Humor is the second iteration of the Semantic Script Theory of Humor, originally developed as the first linguistic theory of humor by the aforementioned Victor Raskin in 1985. In the original Raskin's theory, the author introduces the notion of a "Script" or a "Frame" from Cognitive Psychology and Psycholinguistics, defined as *"[...] an organized complex of information about something, in the broadest sense: an object (real or imaginary), an event, an action, a quality, etc. It is a cognitive structure internalized by the speaker which provides the speaker with information on how the world is organized, including how one acts in it"* (Raskin 1985: 99; Attardo 2002: 181). According to Raskin's hypothesis, a text can be classified as a single-joke-carrying-text if two conditions are met:

1. The text is compatible, either fully or partially, with two different scripts.
2. The two scripts with which the text is compatible are contradictory or opposite to each other (Raskin 1985: 99)

The overlap between scripts can be full, meaning that the text is fully compatible with two scripts, or partial, when some parts of the text may not be compatible with a particular script. As the overlapping of two scripts alone may not be the cause of humor, the second condition provides for the oppositeness of these scripts, which can be viewed as local antonymy (Attardo 2002: 182).

The revised GVTH offers five new parameters for verbal humor analysis on top of script opposition, known as Knowledge Resources, that are situated in a hierarchical order from the most to the least important: Script Oppositions (SOs), Logical Mechanisms (LMs), Situations (SI), Target (TA), Narrative Strategy (NS), and Language (LA) (Attardo 2002: 176).

Starting from the bottom of the hierarchy, LA is a knowledge resource containing all the information on the verbalization of a given joke in text, for example, wording and the placement of functional elements, such as the connector (an ambiguous element before the punchline) and the punchline (the culmination of a joke revealing the ambiguity). According to Attardo, the punchline and connector may coincide, making the connector the punchline of a verbal joke (Attardo 2002: 177).

The NS accounts for the narrative organization of the joke, be it a narrative, a dialogue, a pseudo-riddle, or an aside in conversation (Attardo 2002: 178)

The TA parameter points at the groups or individuals that serve as an object for humor or the "butt" of the joke. In non-aggressive humor, this knowledge resource may have an empty value, but in the opposite case, it usually targets living things, prevalently individuals or groups of individuals, as one can hardly be aggressive toward a non-living object. The choice of targets in a joke is often influenced by the existence of particular stereotypes in the source culture (Attardo 2002: 178–179).

The SI is simply the topic and props pertaining to a humorous text, including information on the participants, instruments, activities, etc. (Attardo 2002: 179).

The LM knowledge resource embodies the resolution of incongruity, presupposing a local, playful logic, which the speakers are aware of and willing to go along with it in the spirit of non-bona-fide communication (Attardo 2002: 180). The latter is a type of communication used intentionally by the speaker to convey information that is not to meant to be taken literally or seriously.

Finally, the SO is the most important knowledge resource in a joke-carrying text, as described previously, and any humorous text will present one or several script oppositions, which can be prevalent in some cultures, and non-existent or a matter of taboo in others.

Based on these six knowledge resources, Attardo claims that any translation of a humorous text from SL into TL should also attempt to keep as many of the knowledge resources intact as possible if not all of them. However, if changes are to be made, it is best to keep them to the lower-hierarchy knowledge resources, such as Language, as any change of higher-tier elements of the joke will result in substantial differences, and a change of the opposing scripts will render a new joke entirely (Attardo 2002: 184).

The following sections of the article will provide a comparison and analysis of the German (SL) and English (TL) humorous texts, sourced directly from the subtitles to a number of German comedies available at the date of writing on Netflix.

The aim of the article. This article aims to define and analyze the constituting elements of humor in the chosen contexts from German-language comedy movies and analyze their English translation using the General Verbal Theory of Humor by V. Raskin and S. Attardo as a method to compare the two versions, and define their similarities and differences, according to the GVTH's hierarchical knowledge resources.

Statement of basic materials. For the purposes of this research, it was decided to turn to the German

language movie library available at the time of writing this article for several reasons, the first being the popularity of the Netflix platform worldwide, and the second, the availability of multiple-language versions of the content available. To accommodate for the most authentic experience, a Virtual Private Network (VPN) service was used to access the German library. After reviewing several open-access online sources, offering lists of German-language comedy movies (co)produced in Germany, the most comprehensive list was found on MoviePilot, which is a German fan-centric online magazine covering the film industry based in Berlin (MoviePilot 2023).

What resulted from the search is a list of 124 titles produced between 1990 and now, which was further broken down into two categories, single-language (German) versions of the movies and multiple-language versions, all under the umbrella of the "Comedy (ger. Komödie)" genre.

Out of all 124 movies on the list (see the footnote), 3 were no longer available on the platform (2,4%), 23 had English subtitles with no English dubbing (18,55%), and 8 supported more than two languages, including dubbing (6,45%), the latter two categories combined made up 25% of the list. Given the spatial limitations of the article and its goal to analyze the verbal humorous contexts, the main focus was devoted to the second category.

In the following section, V. Raskin and S. Attardo's General Verbal Theory of Humor will be applied to analyze and compare three chosen episodes from three German movies within the Comedy genre. The contexts under scrutiny were carefully sourced as humorous contexts or joke-carrying texts, after Raskin, from the first 25 minutes of each film's runtime and will be presented with minimal bias on the author's part and in no particular order, employing the Captioning mode of Audiovisual translation (see Dore 2020: 74 for a detailed classification of Audiovisual translation modes):

1. Freundschaft! ("Friendship!"): *"When the Berlin Wall collapses, a young man and his best friend set out for San Francisco to search for his father, who fled East Germany years before"* (Friendship! 2010: 6:15 – 7:48).

The humor in this episode stems from the American stereotypes of Germans in the 1990s and the political ignorance of two young tourists from East Germany who arrived at an American airport and naively presented themselves as "free communists" at the passport control, completely oblivious of the fact that the United States had been at Cold War with the Soviet Union and a lot of Americans saw communists as their enemy, which resulted in the two German tourists taken into custody for a full inspection of their belongings.

SL (German)	TL (English)
Immigration Officer: Reisepass Tourist 1: Freundschaft. Tourist 2: Freundschaft. Immigration Officer: Deutschland? Tourist 1: Ja. Tourist 2: Ja. Immigration Officer: Seid ihr Nazis? Tourist 1: Nein. Keine Nazis. Tourist 2: Wir. Kommunisten. Freie Kommunisten. Tourist 1: Ja? Frei. Frei. Immigration Officer: Kommunisten? […] Tourist 1: Scheiß auf Kommunisten. Tourist 2: Undurchdacht. […] Tourist 1: Willkommen in Amerika.	- Paperwork. - Friendship. - Friendship. - Germany, huh? - Yes. - Yes. - You're a Nazi? - No, no. No Nazi. - We are communists, you know? Free communists. - Yes? Free. Free. - Communists? […] - I hate those darn commies. - A little unwise, huh? […] - Welcome to America.

SL (German)	TL (English)
SO: "Free" vs. "Communists" LM: Faulty reasoning SI: Passing passport control at an airport in New York, USA TA: Tourists from East Germany NS: Dialogue LA: the connector coincides with the punchline: "Willkommen in Amerika"	SO 1: "Free" vs. "Communists" LM 1: Faulty reasoning SI: Passing passport control at an airport in New York, USA TA: Tourists from East Germany NS: Dialogue LA: the connector coincides with the punchline: "Welcome to America"

The translation of the context above appears to honor all six out of six knowledge resources, keeping the placement of the functional elements of humor intact. A detailed linguistic analysis of the context from the point of view of translation studies, while potentially useful for a thorough understanding of translation strategies used, falls outside of the scope of this research.

2. Die Goldfische ("The Goldfish"): *"After high-powered banker Oliver's reckless driving puts him in a wheelchair, he hatches a scheme with new friends to save himself from financial ruin"* (The Goldfish 2019: 20:42 – 21:38).

This episode shows an interaction between Laura, the Rehabilitogist, overseeing the small group of patients, referred to as the Goldfish (hence the name of the movie), and the protagonist Oliver, who wears

SL (German)	TL (English)
Laura: Noch was. Ich wollte noch klarstellen, dass das nichts mit deiner Gehbehinderung zu tun hatte. Oliver: Was? Laura: Dass ich nicht mit dir zum "Yupitari" wollte. Oliver: Yakitori. Aber passt schon. Laura: Nein, ich mache das ernst. Der Rollstuhl ist für mich kein Problem. Oliver: Ok. Was dann? Laura: Nimm's nicht persönlich, aber du bist halt nicht mein Typ. Oliver: Was bin ich denn für ein Typ? Laura: Ein Bänker halt. Oliver: Kein Bänker, ich bin Portfoliomanager. Laura: Weil das so anders ist. Was soll das für ein Beruf sein? Reiche noch reicher machen? Oliver: Ich kenne die Klischees.	Also, just so you know, it had nothing to do with your disability. What? That I didn't want to come to "Yupitari" with you. Yakitori. But that's okay. No, I'm serious, I don't mind the wheelchair. Okay. Then what? Don't take it personally, but you're not my type. What type am I? A thinker. I'm not a thinker, I'm a portfolio manager. Oh, big difference. What kind of job is this anyway? Enrich the rich? Please, stop the lecture. I know the cliché.

a suit and tries to work out of the rehabilitation center, despite his physical condition, as to keep his job as Portfolio Manager. The humor stems from Laura's lack of understanding of the difference between a banker and a portfolio manager, as in her eyes, neither is a "real job", as both only exist "to enrich the rich".

SL (German)	TL (English)
SO 1: "Yupitari" vs. "Yakitori" LM: meta-humor SI: A conversation between the protagonist and his romantic interest TA: - NS: Dialogue LA: the connector coincides with the punchline: "Yakitori"	SO 1: "Yupitari" vs. "Yakitori" LM: meta-humor SI: A conversation between the protagonist and his romantic interest TA: - NS: Dialogue LA: the connector coincides with the punchline: "Yakitori"
SO 2: "Bänker" vs. "Portfolio Manager" LM: reasoning from false premise; false analogy TA: Oliver NS: Dialogue LA: the connector coincides with the punchline: "Weil das so anders ist. Was soll das für ein Beruf sein? <u>Reiche noch reicher machen?</u>"	SO 2: "Thinker" vs. "Portfolio Manager" LM: reasoning from false premise; false analogy TA: Oliver NS: Dialogue LA: the connector coincides with the punchline: "Oh, big difference. What kind of job is this anyway? <u>Enrich the rich?</u>"

The analysis of this context is two-fold: the first instance of humor occurs when Laura mistakenly calls the Japanese traditional grilled skewered chicken dish called Yakitori for "Yupitari", which is a clear example of a receiver of the message lacking a particular script, in this case, Yakitori, which leads to a misunderstanding. The logical mechanism here goes beyond the semantic meaning of the word and calls for a certain element of cultural (meta) knowledge. The target is arguably missing here, although it could be argued that the speaker is the target, as the speaker lacks meta-knowledge of a specific Japanese dish. Translation-wise, the TL version appears to honor six out of six knowledge resources, keeping the functional elements of humor intact.

The second part of the context presents a script opposition between a Bänker ("banker") and "a portfolio manager", which the translator(s) mistakenly interpret(s) as a Denker ("thinker"), most likely due to the similar pronunciation. Although five out of six knowledge resources are successfully transferred from SL into TL, the difference in the Script Opposition between the two humorous contexts effectively renders the translation false.

3. Nebenan ("Next Door"): *"A successful actor on his way to an important audition is stopped in his tracks when a former East German spy corners him in a local pub"* (Nebenan 2021: 7:13 – 7:41).

SL (German)	TL (English)
Daniel: Moin. Moin Madame: (Wirtin, berlinert) Wenn das mal nicht Tom Cruise ist. Na, Meister, wieder auf Weltreise? Daniel: Messerscharf beobachtet. Madame: Ich wünschte, ich hätte so viel Urlaub. Daniel: Das ist das Gegenteil von Urlaub, Madame. Madame: Meister, manche würden sagen, dein ganzes Leben ist Urlaub.	Top of the morning. If it ain't Tom Cruise. Off on another world trip, Squire? What powers of observation. I wish I took that many vacations. It's the opposite of a vacation, Madame. Some would say your life is one big holiday, Squire.

In this episode, the movie protagonist, a successful actor Daniel, goes to his favorite bar in Berlin, Germany, where he seems to be a local, just before leaving for an audition for a new movie in London. As he enters the bar, he greets the hostess, referred to here as Madame, and she calls him Tom Cruise. The latter is an example of intertextuality in humor, as not only is the protagonist an actor, who ironically, also plays an actor, but he is also called Tom Cruise, after a real-life Hollywood action movie superstar, which might be a

reference to the "Mission Impossible" (1996–2023), starring Tom Cruise in the lead role. The names "Meister" or "Squire" in the English version might be a literary reference of unknown origin, also an example of intertextuality, which doesn't appear prevalent in the German linguistic culture due to its archaic nature, so it's possible that the use here is ironic.

The humor in this context stems from the opposition between "working as an actor" and "being on vacation", which Madame sees as the same thing. The GVTH analysis is as follows:

SL (German)	TL (English)
SO: "Meister… auf Weltreise" vs. "Urlaub" LM: false analogy SI: conversation in a bar TA: - NS: dialogue LA: the connector: "Ich wünschte, ich hätte so viel Urlaub." the punchline: "Meister, manche würden sagen, dein ganzes Leben ist Urlaub	SO: "Squire… on a world trip" vs. "Vacation" LM: false analogy SI: conversation in a bar TA: - NS: dialogue LA: the connector: "I wish I took that many vacations." the punchline: "Some would say your life is one big holiday, Squire."

The GVTH analysis of this humorous context may appear troublesome, as it presents the receiver with an atypical script for the German linguistic culture, "Meister," and arguably even less typical script "Squire," which might be more prevalent in the British English Linguistic Culture, than in the American Linguistic Culture. The hypothesis here is that the script "Squire" was used in the SL text as it may have been thought to be more familiar to the English-speaking target audience than "Master," a literal translation from the German "Meister".

Following the hierarchical structure of knowledge resources from LA to SO, the functional elements of humor appear to be intact, although the differences in the script opposition may render the SL version into a fully different humorous text, depending on the humor recipient's meta-knowledge of the references presented here.

The findings of the research point to the need for a further interdisciplinary study of cultural and intertextual references in German-language comedy movies, employing comparative linguistics, cultural studies, and translation studies for a better understanding of how different cultures, in this case, German linguistic culture and British English and American English linguistic cultures perceive scripts that may exist beyond the area of common knowledge.

Conclusions. This article offered a research methodology based on Victor Raskin's and Salvatore Attardo's General Verbal Theory of Humor that can serve as an alternative tool for analyzing humor-carrying texts in audiovisual mediums such as feature films to the traditional comparative language studies and translation strategies within the realm of translation studies.

The discourse of humor studies and humor translation is steadily growing and expanding with more theoretical knowledge and its applications, a small part of which was presented here from the viewpoint of Script Theory and General Verbal Theory of Humor. The latter has shown itself as an efficient tool for comparing source language and target language humor-carrying texts, thanks to its hierarchical knowledge resources: Script Opposition, Logical Mechanism, Situation, Target, Narrative Strategy, and Language.

Holding true to the theory authors' claims, the research has shown the importance of keeping the changes to the lower-hierarchy knowledge resources, such as the wording and the placement of functional elements of the connector and punchline in the Language knowledge resource, as any changes of the Logical Mechanism and Script Opposition would make the humor in the target text unrelated to its counterpart in the source language text.

It should be noted that the GVTH version used in this research does not resemble the theory to its fullest due to the physical and space limitations of this article. Still, it was attempted to focus on the main ideas of the theory while demonstrating its real-life application in the context of German-language comedy films, thus bringing the theory out of the traditional English-language humor discourse.

BIBLIOGRAPHY

1. Attardo S. Translation and Humour. *The Translator*. 2002. 8:2. P. 173–194. DOI: 10.1080/13556509.2002.10799131 (date of application: 12.17.2023).

2. Chiaro D. Foreword: Verbally Expressed Humour and translation: An Overview of a Neglected Field. *Humour: International Journal of Humour Research*. 2005. 18 (2). P. 135–145.

3. Dore M. Humor in Audiovisual Translation: Theories and Applications. New York and London: Routledge, 2020. 289 p.

4. Friendship! Directed by Markus Goller. Mr. Brown Entertainment, SevenPictures Film, Marco Beckmann, 2010. URL: https://www.netflix.com/search?q=Friendship%21&jbv=81248633 (date of application: 12.17.2023).

5. Moviepilot. (n.d.). Beste Komödien aus Deutschland auf Netflix [Online]. URL: https://www.moviepilot.de/filme/beste/genre-komodie/land-deutschland/online-netflix (date of application: 12.17.2023).

6. Nebenan. Directed by Daniel Brühl. Amusement Park Films, Warner Bros. Film Productions Germany, Gretchenfilm, 2021. URL: https://www.netflix.com/search?q=nebenan&jbv=81647317 (date of application: 12.17.2023)
7. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. Dordrecht-Boston-Lancaster: D. Reidel, 1985. 284 p.
8. The Goldfish. Directed by Alireza Golafshan. SevenPictures, FilmDeutsche, Columbia Pictures Film Produktion, Wiedemann & Berg Filmproduktion, 2019. URL: https://www.netflix.com/search?q=Goldfische&jbv=81497450 (date of application: 12.17.2023).

REFERENCES

1. Attardo S. Translation and Humour. *The Translator*. 2002. 8:2. P. 173–194. DOI: 10.1080/13556509.2002.10799131 (date of application: 12.17.2023).
2. Chiaro D. Foreword: Verbally Expressed Humour and translation: An Overview of a Neglected Field. *Humour: International Journal of Humour Research*. 2005. 18 (2). P. 135–145.
3. Dore M. Humor in Audiovisual Translation: Theories and Applications. New York and London: Routledge, 2020. 289 p.
4. Friendship! Directed by Markus Goller. Mr. Brown Entertainment, SevenPictures Film, Marco Beckmann, 2010. URL: https://www.netflix.com/search?q=Friendship%21&jbv=81248633 (date of application: 12.17.2023).
5. Moviepilot. (n.d.). Beste Komödien aus Deutschland auf Netflix [Online]. URL: https://www.moviepilot.de/filme/beste/genre-komodie/land-deutschland/online-netflix (date of application: 12.17.2023).
6. Nebenan. Directed by Daniel Brühl. Amusement Park Films, Warner Bros. Film Productions Germany, Gretchenfilm, 2021. URL: https://www.netflix.com/search?q=nebenan&jbv=81647317 (date of application: 12.17.2023).
7. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. Dordrecht-Boston-Lancaster: D. Reidel, 1985. 284 p.
8. The Goldfish. Directed by Alireza Golafshan. SevenPictures, FilmDeutsche, Columbia Pictures Film Produktion, Wiedemann & Berg Filmproduktion, 2019. URL: https://www.netflix.com/search?q=Goldfische&jbv=81497450 (date of application: 12.17.2023).

УДК 821.111–6.09
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-29

Тетяна ІВАСИШИНА,
orcid.org/0000-0003-2859-6961
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України
(Київ, Україна) itavitaastra@gmail.com

В. ЧЕРЧИЛЬ ТА Ф. РУЗВЕЛЬТ ПРОТИ ДЯДЕЧКА «ДЖО»: ЕПІСТОЛЯРНІ БАТАЛІЇ ЛІДЕРІВ «ВЕЛИКОЇ ТРІЙКИ»

У статті розглянуто специфіку епістолярного комунікування між державними лідерами «Великої трійки» – В. Черчиллем, Ф. Рузвельтом та Й. Сталіним. Зокрема, висвітлюються стильові особливості ділових (службових) листів, написаних адресантами упродовж Другої світової війни. Джерельною базою наукової студії стали матеріали, що зберігаються в архівах; частина з них опублікована у Великій Британії у збірнику "Reynolds D., Pechatnov V. (eds.) (2018). The Kremlin Letters : Stalin's Wartime Correspondence with Churchill and Roosevelt. Yale University Press". Між кореспондентами (Черчилль, Рузвельт і Сталін) часто виникали суперечності, які переходили в листовні дебати з питань, пов'язаних зі стратегією ведення війни, постачанням військової техніки та амуніції, відкриттям другого фронту, перебудовою політики у післявоєнній Європі тощо.

На основі проведеного аналізу авторка характеризує індивідуальні стилістичні засоби, які адресанти застосовують із метою увиразнення контексту та досягнення впливу на адресатів. Виокремленні стильові особливості, притаманні діловим (напівофіційним) кореспонденціям, можуть бути ключовими чинниками для визначення специфіки й стильової парадигми листовних діалогів «Великої трійки» періоду Другої світової війни. Результати дослідження доводять, що це зокрема, чіткість, послідовність та лаконічність викладу думок, внутрішній такт, яскраво виражена авторська позиція, критичні коментарі та гумор, присутність в епістолярному мовленні кореспондентів (Черчилля, Рузвельта), влучних висловів, прислів'їв, фразеологізмів, що увиразнюють текст (документ), привносять естетичну, культурну та історичну цінність. Авторка статті доповнює також зміст поняття «епістолярного діалогу» та акцентує увагу на індивідуальних стилістичних засобах ділового епістолярію В. Черчилля, що формують його стильову парадигму.

Запропоновані епістолярні діалоги «Великої трійки» можуть слугувати предметом дискусій у літературознавчих студіях та подальших розвідках.

Ключові слова: *епістолярний діалог, адресант, адресат, стильова парадигма, епістолярій, епістолярний код.*

Tetyana IVASYSHYNA,
orcid.org/0000-0003-2859-6961
Ph.D. in Philology, Assistant Professor,
Head of department of Eastern European Languages
National Academy of Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) itavitaastra@gmail.com

W. CHURCHILL AND F. ROOSEVELT AGAINST "UNCLE JOE": EPISTOLARY BATTLES OF "THE BIG THREE" LEADERS

The article deals with specificity of epistolary communication between "The Big Three" Allied leaders – W. Churchill, F. Roosevelt and J. Stalin. The research gives a coverage of stylistic features of business letters (correspondence) written by the addressees during the Second World War. The source base of this scholarly study contains the archival epistolary materials, the part of which were published in Great Britain and compiled into a collection of Reynolds D., Pechatnov V. The Kremlin Letters: Stalin's Wartime Correspondence with Churchill and Roosevelt, Yale University Press (2018). The three correspondents (Churchill, Roosevelt, and Stalin) often got into heated arguments turning into epistolary debates about the weighty issues on the war strategy, launching the second front, military equipment supplies, restructuring the postwar Europe policies, etc.

On carrying out an analysis the author emphasizes the individual stylistic techniques employed by the addressors in order to add more expressiveness to the context and archive influence on the addressee. The results of the research indicate the distinguished stylistic features inherent in business (semi-official) correspondence which can serve as the key factors for identifying the specificity and stylistic paradigm of the Big Three's epistolary dialogues during the Second World War. These features are highlighted in the paper as following: clarity, consistency and conciseness of addressor's thoughts and expression, an inner tact, the clearly expressed author's stance (intention), critical remarks and humor, accumulation in

languages of the correspondents (Churchill, Roosevelt) idiomatic, proverbial and phraseological expressions, that make the text (a document) more expressive, bring the aesthetic, cultural and historical value .Moreover, the author bridges the gap in the concept of the "epistolary dialogue" and also draws attention to individual stylistic tools of W. Churchill's business letters that form his stylistic paradigm.

The suggested epistolary dialogues of "The Big Three" can serve a subject for further literary discussions and future researches.

Key words: *epistolary dialogue, addressor, addressee, stylistic paradigm, epistolary, epistolary code.*

Постановка проблеми. Листи Вінстона Черчилля, відомого британського державного й політичного діяча, лауреата Нобелівської премії в царині письменства «за художню майстерність у висвітленні історичних і біографічних подій, а також за блискучі ораторські промови у відстоюванні найвищих людських цінностей» (The Nobel Prize in Literature, 1953), не втрачають актуальності й сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну. Багато політиків, митців цитують його полум'яні промови та радіозвернення, написані у важкі часи випробувань і битв із фашистською Німеччиною в добу лихоліття Другої світової війни. Проте листовний спадок В. Черчилля, що став лідером нації у надзвичайно трагічний період, коли його країна більше року наодинці протистояла гітлерівській орді, залишається поза увагою дослідників і широкого читацького загалу. Між тим епістолярій британського прем'єра є дуже актуальним для українського читача, адже наші співвітчизники нині, так само, як тоді громадяни Великої Британії, захищають Українську державу від новітньої орди – рашистських загарбників. Тож вивчення досвіду справедливої боротьби за своє існування, зафіксованого в рядках кореспонденцій британського політика й митця, сприятиме становленню української національної самосвідомості реципієнтів.

Епістолярій В. Черчилля 1939–1945 рр. налічує тисячі листів, адресованих його політичним соратникам, державним діячам і помітним історичним особистостям. Більшу його частину становлять офіційно-ділові (службові) кореспонденції та дипломатичні документи. Зокрема, предметом нашої уваги є листування В. Черчилля із Ф. Рузвельтом та Й. Сталіним. Специфіка епістолярного спілкування між державними лідерами (В. Черчилля із Й. Сталіним, В. Черчилля із Ф. Рузвельтом) приваблює насамперед інтенційністю адресанта, його чіткою позицією щодо вирішення важливих історичних проблем та індивідуальною стильовою парадигмою, що передає рівень взаємин і дає змогу розкрити внутрішній світ кожного з кореспондентів.

Аналіз досліджень. В останні роки побачили світ наукові студії, в епіцентрі аналітичних розмислів яких були мемуарні та історичні твори В. Черчилля (Р. Лемб, В. Нестор, М. Столер, Н. Базилевич, С. Єрьоменко, В. Ніконова). Однак листи політика й письменника, які якнайглибше розкривають його ідіостиль та внутрішній світ, залишаються осторонь уваги епістолографів.

Деякі дослідники, які вивчали епістолярну публіцистику Вінстона Черчилля, виділяють неабиякий ораторський хист британського прем'єра (Keegan, 2002), його промови є «шедеврами правильної класичної риторики, вони написані старовікторіанською мовою і містять ідеї шляхетності, жертовності та моралі» (Rose, 1994: 55–56). Науковець Р. Норман акцентує увагу на стильових особливостях епістолярію державного діяча й письменника, стверджуючи, що листовним текстам Черчилля притаманні гумор і чітка граматична структура, вони зрозумілі, описові і розважальні» (Rose, 1994: 61–62). Вивчаючи архівні епістолярні джерела В. Черчилля та Ф. Рузвельта, Дж. Лойце проливає світло на приховані факти й теми епістолярних діалогів лідерів Великої Британії та США, оскільки кореспонденції, написані на початку Другої світової війни, тривалий час залишалися недоступними для широкого загалу (Leutze, 1975: 491).

Дипломатичні здібності В. Черчилля чітко задокументовані в архівних файлах і відображені в «діалогах на відстані» із Ф. Рузвельтом та Й. Сталіним у виданні «Кремлівські кореспонденції : листування Сталіна із Черчиллем і Рузвельтом під час війни» (Reynolds, 2018).

Тож об'єктом нашої розвідки є епістолярій В. Черчилля, а також листи-відповіді Ф. Рузвельта і Й. Сталіна, зокрема архівні документи та кореспонденції, що увійшли до згаданої збірки, саме вони (листи) розкривають епістолярну комунікацію «Великої трійки» (*"The Big Three"*).

Метою статті є дослідження специфіки епістолярних діалогів між державними лідерами (В. Черчилль, Ф. Рузвельт, Й. Сталін) та визначення стильових особливостей і художнього потенціалу епістолярних діалогів кожного з комунікантів.

Виклад основного матеріалу. Значна частина ділового епістолярію В. Черчиль – Ф. Рузвельт – Й. Сталін стосувалася вирішення вагомих питань, таких як: другий фронт, арктичні конвої та доля

Польщі, – на все це Черчилль і Сталін незрідка знаходили вибухові аргументи. Проте в епістолярному спадку В. Черчилля також є листи, які передають дружні та теплі стосунки між державними лідерами: такі листи мають напівофіційний характер, хоча й містять новини із фронту бойових дій, привітання із пам'ятними датами, значними успіхами тощо. Так, скажімо, Черчилль, Рузвельт і Сталін щороку обмінювалися привітаннями з нагоди днів народження кожного з епістолярних співрозмовників.

Незважаючи на дипломатичний характер спілкування, В. Черчилль не довіряв Й. Сталіну. Як стверджує Д. Рейнольд у вступі до збірки «Кремлівські кореспонденції: листування Сталіна із Черчиллем і Рузвельтом під час війни», В. Черчилль ніколи не розумів радянського лідера: аби пояснити, мабуть, низку листів, написаних іноді в один і той же день, водночас Черчилль розробив свою концепцію «двох Сталінів». Дружні повідомлення, на думку Черчилля, нібито були надіслані людиною, натомість неприємні – під тиском «темних сил» у тінях Кремля (Reynolds, 2018: 143). Й. Сталін особисто написав понад шістсот кореспонденцій своїм союзникам (Черчиллю та Рузвельту) впродовж 1939–1945 років.

Черчилль тривалий час підтримував доброзичливість у їхньому службовому спілкуванні, двічі побувавши у москві з робочим візитом. (серпень, 1942 та жовтень, 1944). Перший візит Черчилля до москви його дружина Клементина в одному з листів назвала "a visit to the Ogre in his Den" («відвідини огра (людожера) у його лігві») (Soames, 2001: 466).

У спілкуванні між собою Рузвельт і Черчилль називали Сталіна «дядечко Джо», проте останньому вдалося налагодити стосунки зі своїми союзниками. Лідери «Великої трійки» були здатні приборкати розбіжності й суперечності заради головної місії – перемоги над спільним ворогом людства – Гітлером. Ця тема є провідною у листовних діалогах лідерів – вождів націй.

Частину службових кореспонденцій із епістолярних діалогів В. Черчилль – Ф. Рузвельт дослідниця О. Семенюк диференціює як *ділові записки* або «таємні» *одверті листи*. Ці листи вирізняються стильовим забарвленням, оскільки адресант застосовує індивідуальні стилістичні засоби для увиразнення контенту, зокрема, «епістолярний код, словесна гра із прихованим контекстом, підкріплена жартами та анекдотами», як правило, з метою зняття напруги (Семенюк, 2023: 174).

Особливістю «діалогів на відстані» між представниками «Великої трійки» є саме відмінності в епістолярному мовленні. Спільна «метамова», насичена фразеологізмами, ідіоматичними сполученнями та підтекстом, створює атмосферу взаєморозуміння і легкості між ідейними соратниками (В. Черчилль і Ф. Рузвельт). Дотримання цієї метамови іноді вносить труднощі у сприйняття епістолярного діалогу, створює мовні каламбури на стилістичному рівні. Епістолярне мовлення кореспондентів наповнюють чимало фразеологічних зрощень, серед них виділяємо тематичні групи. Низка ідіоматичних (фразеологічних) фраз, які часто зустрічаються в епістолярному дискурсі Черчилля із Рузвельтом, виконують оцінну функцію. Для прикладу, проаналізуємо фрагменти листовного діалогу Ф. Рузвельта із В.Черчиллем упродовж 1942–1944 рр.

"Please let me know when you send [the] message to Stalin and 1 will immediately send him a similar message, but 1 am certain both our messages should be so phrased as to leave a good taste in his mouth. (October 5, 1942)". («Будь ласка, дайте мені знати, коли Ви надішлете [це] повідомлення Сталіну, і я негайно надішлю йому подібне повідомлення, але я впевнений, що обидва наші повідомлення повинні бути сформульовані так, щоб залишити приємне враження». (Жовтень, 5, 1942)» (Reynolds, 2018: 617). Ідіоматичне словосполучення *"to leave a good taste in his mouth"* у дослівному перекладі українською мовою звучить як *«залишити приємний присмак у роті»*, що відповідає *«залишити (за собою) приємні спогади»* (Ужченко, 1998: 173).

"*I still keep my fingers crossed. 1 hope, Uncle Joe will agree with us [concerning de Gaulle]".* (June 24, 1943). («Я тримаю кулаки в надії, що дядечко Джо погодиться із нами у питанні з Де Голем» (Грудень 24, 1943) (Reynolds, 2018: 277).

"*Over here new political situations crop up every day but so far, by constant attention, I am keeping my head above water*" (June 2, 1944) (Reynolds, 2018: 161). *"I am keeping my head above water"* в українському перекладі відповідає фразеологізму *«триматися на плаву»*, тобто існувати всупереч труднощам, успішно вести справи. Такий колоритний епістолярний дискурс кореспондентів (Рузвельта й Черчилля) вказує на високий рівень взаєморозуміння і дружніх зв'язків, доброзичливість і легкість у спілкуванні.

Листи й телеграми обох кореспондентів рясніють ідентичними соматичними словосполученнями. Найчастіше вони трапляються наприкінці епістолярних текстів, виконуючи при цьому експресивно-образну роль, додаючи оптимістичного забарвлення, почуття людяності, народного колориту, розбавляючи обговорення серйозних політичних військових питань.

Науковець Л. Скрипник, аналізуючи жанрові та граматичні типи фразеологічних одиниць, пояснює «явище широкого функціонування назв частин тіла як організуючих центрів фразеологічних одиниць багатьох мов діянням деяких лінгвістичних факторів» (Скрипник 1973: 102). Таким чином акцентується на системному взаємозв'язку між соматичними словами-номінантами на позначення органів тіла та чуттів, які відіграють важливу функціональну роль у житті людини, та виступають інструментом авторської образно-емоційної оцінки персонажів і явищ.

Соматичні фразеологізми почасти присутні в листуванні Черчилля і Рузвельта, проте коли ці фразеологічні єдності «виринають» у кореспонденції «зненацька», тоді вони виконують не лише комунікативну функцію, а й художньо-естетичну: одразу з'являється іронічний або гумористичний підтекст. Скажімо, в листі до Рузвельта від 14 вересня 1942 року Черчилль у грайливій формі висловлює свою приязнь до співрозмовника, вживаючи прислів'я *"to catch two birds with one stone"* (буквально, *«убити двох зайців одним пострілом»*). У такий спосіб, стисло й лапідарно, адресант наводить свій аргумент щодо польського питання.

"*Unless we can offer Stalin something definite for say December, we shall not get the full facilities we need for preparing airfields etc thereabouts. Moreover if we are able to make a firm offer, albeit contingent on favorable events in Egypt, it would be possible at the same time to ask for some favors for the Poles. Of these there are great numbers in various sorry plights throughout Russia. 1 thought we might help two birds with one piece of sugar"*. (*«Якщо ми не зможемо запропонувати Сталіну щось певне, скажімо, на грудень, ми не отримаємо всі необхідні засоби для підготовки аеродромів тощо. Тим паче, якщо зможемо зробити тверду пропозицію, хоч і залежно від сприятливих подій у Єгипті, можна було б водночас просити якихось послуг для поляків ... Велика кількість їх перебуває у жалюгідних умовах та скрутному становищі по всій росії. Я подумав, що ми зможемо допомогти: «убити двох зайців одним пострілом / каменем»*) (дослівно у листі : *«нагодувати двох птахів одним шматочком цукру»*. – І. Т.) (Reynolds, 2018: 594).

У згаданому вище фрагменті листа адресант демонструє геніальний хист, наводячи у відповідь закодований словесний аргумент, що підтверджує головну думку із яскравою образністю. В. Черчилль у відомому прислів'ї слово «камінь» (англійське прислів'я *"to catch two birds with one stone"*) замінив на *«шматочок цукру»* – і контекст висловлювання став зовсім іншим. Цей приклад може унаочнити так звану маніпулятивну дипломатію.

Епістолярні діалоги між трьома комунікантами (Черчиллем, Рузвельтом і Сталіним) проливають світло не лише на питання історичної ваги, вирішення яких впливало на перебіг подій на фронті; епістолярні розмови передають рівень взаємин між кореспондентами та напругу, яка з'являлася з часом і задавала «спілкуванню на віддалі» інший тон. Між кореспондентами (Черчилль, Рузвельт і Сталін) часто виникали суперечності, які переходили в епістолярні дебати з питань, пов'язаних зі стратегією ведення війни, постачанням військової техніки та амуніції, відкриттям другого фронту (операція «Смолоскип» 1942 року), перебудовою політики у післявоєнній Європі. Черчилль намагався встановити довготривалі і міцні дружні взаємини із Рузвельтом, бо відчував, що Британія потребуватиме допомоги від США не лише у війні, але й у боротьбі із викликами повоєнного світу. Рузвельт вважав Черчилля надійним товаришем та цікавим співрозмовником, а Сталіна – партнером по зброї задля збереження повоєнного миру.

Своєю комуністичною ідеологією Сталін намагався здобути для себе максимум із можливого. Його співпраця із союзниками будувалася значною мірою на власних інтересах, аніж на міцній дружбі із Черчиллем та Рузвельтом. На думку В. Черчилля, Сталін був трохи недолугим (*"simpleton"*) і параноїком, позбавленим механізмів мислення. Особливо палкими і гнівними були послання від Сталіна у відповідь на рішення союзників відтермінувати відкриття другого фронту.

На відміну від Черчилля, який завжди зберігав відчуття шляхетної тактовності, Сталін не був стриманий у своїх бажаннях і висловлюваннях. Під час ворожого наступу на москву у жовтні 1941 року В. Сталін вимагав від В. Черчилля направити до Радянського Союзу 25–30 британських дивізій. Перебуваючи на посаді прем'єр-міністра, Черчилль звернувся до Воєнного кабінету із цим проханням, у підсумку Сталіну було відмовлено. 7 листопада 1941 року Сталін написав Черчиллю листа-телеграму, в якому гнівно висловив своє незадоволення і побоювання: "*There is no definite understanding between our two countries concerning war aims and plans for the postwar organization of peace. Secondly, there is no treaty between the USSR and Great Britain on mutual military aid in Europe against Hitler"*. (*«Між нашими двома країнами немає чіткого розуміння цілей війни та планів повоєнної побудови миру. По-друге, не існує жод-*

ного договору між СРСР та Великою Британією щодо спільної військової допомоги в Європі проти Гітлера») (Reynolds, 2018: 66).

В. Черчилль після свого візиту до москви (серпень 1942 року) відчував відразу до *"sullen sinister Bolshevik state"* (*«похмурої суворої більшовицької держави»*) (Churchill, 1951: 422). Уже тоді він прийняв тверде рішення, про що згодом написав у своїх спогадах: *"No second front in 1942"*. Це рішення він порівняв із процесом *«перенесення великого шматка льоду на північний полюс»* (*"carrying a large lump of ice to the North pole"*) (Churchill, 1951: 428).

Епістолярна комунікація між Черчиллем та Сталіним не ідентифікує гостроти та гнівних звинувачень, оскільки у службовому листуванні державні лідери зберігали письмовий дипломатичний етикет, хоча при зустрічі та під час приватних розмов інколи між ними виникали словесні перепалки та гострі дискусії. У листах до Рузвельта Черчилль називає Сталіна *"Russian Bear"*, критикуючи його запальний характер, дивну поведінку. У листі-меморандумі до В. Черчилля (1942 року) у відповідь на відмову відкриття другого фронту Сталін розкритикував дії Черчилля через низьку якість та затримку із постачанням червоній армії військової техніки. Потім він висловив потік образ на адресу Черчилля, звинувачуючи британську армію і флот у боягузтві, а союзників – у порушені віри та нездатності визнати значення радянської боротьби з фашизмом. Черчилль не намагався зав'язати міцні дружні зв'язки із вождем більшовицького режиму, оскільки вважав, що це рівнозначно дружбі з пітоном (Reynolds 2018: 84).

Епістолярні дебати «Великої трійки» точилися місяцями навколо вирішення головного питання впродовж Другої світової війни: стратегії та військового матеріально-технічного забезпечення у процесі ключових оперативних дій (операція «Смолоскип» ("TORCH") тощо. У кожного із трьох лідерів були свої власні інтереси, проте ні Черчилль, ні Рузвельт не могли зрозуміти занепокоєння Сталіна, а Сталін не зміг осягнути сильні та слабкі сторони його союзників. Саме тому їхні епістолярні розмови зберігають словесний код, підтекст, який інколи вимагає неоднозначного прочитання. Так, у листі Черчилля від 27 травня 1942 року слово *"comradeship"* (*«товаришування, дружба»*) має глибокий підтекст: з однієї сторони воно наділене практичним значенням: *"comradeship-in-arms"* (*«партнерство по зброї»*), що включає зусилля адресанта налагодити зв'язки із адресатом заради спільної мети, з іншої – доповнює тон спілкування між епістолярними комунікантами, вносячи сентиментальні конотації.

Висновки. Із проаналізованого епістолярного матеріалу випливають основні ключові фактори офіційного (ділового) листування між епістолярними кореспондентами (В. Черчилль, Ф. Рузвельт та Й. Сталін), що ідентифікують специфіку і стильову парадигму листовних діалогів «Великої Трійки». Визначаємо такі характерні стильові ознаки епістолярного стилю В. Черчилля та Ф. Рузвельта: чіткість, послідовність та лаконічність викладу думок із переходами до розгорнутого викладу деталей подій тощо; емоційна стриманість, дотримання мовленнєвого етикету, внутрішній такт із переходом до критичних ремарок і коментарів, що виражають ставлення адресанта до викладеного в тексті матеріалу; вироблення власного ідіостилю в епістолярному мовленні: образність та наявність індивідуальних стильових засобів – прислів'їв, фразеологізмів, влучних висловів, що увиразнюють текст (документ), привносять естетичну, культурну та історичну цінність; різнорівнева структура епістолярного тексту, що передбачає двозначне його прочитання, завдяки створенню адресантом словесних кодів, підтексту, метафоризму, іронії тощо.

Для епістолярного комуніканта Й. Сталіна притаманні такі стильові ознаки, як телеграфна чіткість формулювань; безапеляційність; прагнення у будь-який спосіб, навіть із використанням недипломатичного етикету, образ на адресу держави, яку представляє епістолярний співрозмовник, досягти бажаного результату; почасти відверті лестощі (у телеграмах-привітаннях із нагоди днів народження адресатів) тощо.

Перспективи подальших досліджень. Художні особливості «спілкування на віддалі» В. Черчилля з Ф. Рузвельтом, з Б. Шоу та іншими політиками й державними діячами та митцями можуть стати предметом для подальших наукових праць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич Н. В. Дискурсивна специфіка творів історико-мемуарного жанру В. Черчилля. (комунікативно-прагматичний аспект). *Наукові праці*: *Філологія. Мовознавство*. Вип. 207, Т. 219. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 120 с. С. 6–9.

2. Єрьоменко С. Особливості офіційного листування Вінстона Черчилля. *Мовознавчий вісник: збірник наукових праць*. Черкаси. Випуск 11, 2010. С. 218–222.

3. Ніконова В. Г., Базилевич Н. В. Лінгвокогнітивне моделювання дискурсу рефлексії політичного лідера. *Науковий Вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. Вип. 36. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2018. С. 23–35.

4. Семенюк О. Б. Специфіка стилю ділового листування В. Черчилля із Ф. Рузвельтом. «Сучасна філологія : теорія та практика» : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 квітня 2023 : збірник. Київ : НА СБ України, 2023. Т.2. С. 174–178.

5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : [монографія]/ АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1973. С. 278.

6. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ : «Освіта», 1998. С. 204.

7. Churchill Winston 1951. The Second World War, vol. 4 : Hinge of Fate London : Cassell. 917 p.

8. Keegan John. Churchill. London: Phoenix, 2002. 208 p.

9. Kimball W. F. Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence. Vol. 3 Princeton University Press. 2015. 754 p.

10. Lamb Richard. Churchill as War Leader. New York : Carroll & Graf Publishers, 1991. 400 p.

11. Leutze James. The Secret of the Churchill-Roosevelt Correspondence: September 1939 – May 1940. *Journal of Contemporary History*. Volume 10, Issue 3, July 10, 1975, pp. 465–491. https://doi.org/10.1177/002200947501000305

12. Reynolds D., Pechatnov V. (eds.) 2018. The Kremlin Letters: Stalin's Wartime Correspondence with Churchill and Roosevelt. Yale University Press. 680 p.

13. Rose Norman. Churchill : The Unruly Giant. New York : Free Press, 1994. 516 p.

14. Soames Mary. 2001. Winston and Clementine : The personal letters of the Churchills. Boston : Houghton Mifflin Company. 768 p.

15. The Nobel Prize in Literature 1953. Nobel Prize Outreach AB 2023 URL: https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1953/summary/ (дата звернення : 17.07.2023).

REFERENCES

1. Bazylevych N. V. 2013 Dyskursyvna spetsyfika tvoriv istoryko-memuarnoho zhanru V. Cherchyllia. (komunikatyvno-prahmatychnyi aspekt) [The discourse specificity of W. Churchill's historical and memoir genre works (a cognitive pragmatic perspective)]. Naukovi pratsi : Filolohiia. Movoznavstvo. [Scientific works: Philology. Linguistics.]. Mykolaiv : ChDU im. Petra Mohyly. Vyp. [Petro Mohyla Black Sea State University] 207, T. 217, 6-9. [In Ukrainian].

2. Yeromenko S. (2010). Osoblyvosti ofitsiinoho lystuvannia Vinstona Cherchyllia. [The pecularities of Winston Churchill's official correspondence] Movoznavchyi visnyk : zbirnyk naukovykh prats. Cherkasy – Language Bulletin : coll. of science papers, 11, 218-–222. [In Ukrainian].

3. Nikonova V. H., Bazylevych N. V. (2018). Linhvokohntyvne modeliuvannia dyskursu refleksii politychnoho lidera [Linguistic modeling of the reflection discourse of a political leader]. Naukovyi Visnyk kafedry YuNESKO Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriia : Filolohiia. Pedahohika. Psykholohiia. Kyiv : Vydavnychyi tsentr KNLU – Scientific Bulletin YUNESKO Department : Philology, Pedagogy, Psychology, KNLU Publishing house 36, 23–35 [In Ukrainian].

4. Semeniuk O. B. (2023). Spetsyfika styliu dilovoho lystuvannia V. Cherchyllia iz F. Ruzveltom. [Style spesificity of W. Churchill's business correspondence]. Suchasna filolohiia : teoriia ta praktyka" : materialy V Bseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 28 kvitnia 2023 : zbirnyk. ["Modern philology: theory and practice" : V All-Ukrainian scientific practical conference proceedings, April 28, 2023 : col.] Kyiv : Natsionalna akademiia SB Ukrainy. [National academy of SSU] 2, 174–178. [In Ukrainian].

5. Skrypnyk L. H. (1973). Frazeolohiia ukrainskoi movy : monohrafiia [Phraseology of the Ukrainian language] monography / AN URSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni. [O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR] Kyiv : Nauk. dumka [Scientific thought], 278. [In Ukrainian].

6. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (1998). Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy. [A phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv : "Osvita" [Education], 204. [In Ukrainian].

7. Churchill Winston 1951. The Second World War, vol. 4 : Hinge of Fate London : Cassell. 917 p.

8. Keegan John. Churchill. London: Phoenix, 2002. 208 p.

9. Kimball W. F. Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence. Vol. 3 Princeton University Press. 2015. 754 p.

10. Lamb Richard. Churchill as War Leader. New York : Carroll & Graf Publishers, 1991. 400 p.

11. Leutze James. The Secret of the Churchill-Roosevelt Correspondence: September 1939 – May 1940. *Journal of Contemporary History*. Volume 10, Issue 3, July 10, 1975, pp. 465–491. https://doi.org/10.1177/002200947501000305

12. Reynolds D., Pechatnov V. (eds.) 2018. The Kremlin Letters: Stalin's Wartime Correspondence with Churchill and Roosevelt. Yale University Press. 680 p.

13. Rose Norman. Churchill : The Unruly Giant. New York : Free Press, 1994. 516 p.

14. Soames Mary. 2001. Winston and Clementine : The personal letters of the Churchills. Boston : Houghton Mifflin Company. 768 p.

15. The Nobel Prize in Literature 1953. Nobel Prize Outreach AB 2023 URL: https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1953/summary/ (data zvernennia : 17.07.2023).

УДК 801.6:[821.161.2+821.162.1]]"1840/1859"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-30

Павло ІВОНЧАК,
orcid.org/0000-0001-9050-7996
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) p.ivonchak@chnu.edu.ua

УКРАЇНСЬКЕ ВІРШУВАННЯ 1840–1859 РОКІВ У ЗІСТАВЛЕННІ З ПОЛЬСЬКОЮ ВЕРСИФІКАЦІЄЮ

У статті розглядається віршування українських та польських поетів 40–50-х років XIX століття у зрізі метрики, ритміки та строфіки. Частково розглянуто риму. Проведено порівняння основних параметрів української версифікації з аналогічними даними щодо польського віршування означеного періоду. З'ясовано співвідношення класичних і некласичних форм у поезії поетів середини XIX століття, встановлено спільні та відмінні риси версифікації українських та польських авторів. У 40-і та 50-ті роки українські поети вдавалися до силабічного та силабо-тонічного віршування. Частка силабічних форм у цей період переважає – 56%. Серед української силабо-тоніки середини XIX ст. найпопулярнішими були двоскладові розміри. Частка трискладовиків у метричному репертуарі 40-х – 50-х років становила тільки 8%. У 40-і роки серед трискладовиків панують Амф4, Амф2, Амф3. У межах анапестичних розмірів переважали тристопові структури. Українські автори апробовували також Ан2 та впорядковані різностоповики. Удавалися поети і до верлібру та силабо-тонічного відповідника гекзаметра.

Більшість українських творів, написаних у 40–50-х роках XIX століття, мають строфічний характер. 44,3% творів – астрофічні. Серед строф найпоширенішим є катрен. 66,2% творів періоду має саме таку строфічну будову. У польській літературі до катренної будови творів часто зверталися А. Міцкевич та Ц. Норвід,

В українському віршуванні й надалі утримуються точні рими. Маловживаною залишається неточна рима. Приблизних рим значно більше, аніж неточних. У даний період в українській поезії стає звичною дактилічна рима. У польській романтичній поезії панівні позиції займає жіноча рима. В окремих випадках можна засвідчити чоловічі закінчення.

Дані про віршову форму проаналізованих творів чимало додають до розуміння українського віршування XIX століття загалом.

Ключові слова: *метр, ритм, акцентуація, ікт, цезура, клаузула, силабіка, силабо-тоніка,*

Pavlo IVONCHAK,
orcid.org/0000-0001-9050-7996
Candidate of Philological Sciences,
Assistant of the Department of Ukrainian Literature
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) p.ivonchak@chnu.edu.ua

UKRAINIAN POETRY 1840–1850 COMPARED WITH POLISH VERSIFICATION

Speech goes in the article about the versification of Ukrainian and Polish ports of 40s and 50s of the 19th century in terms of metrics, rhythms, and strophes. Rhyme is partially considered. A comparison of the main parameters of Ukrainian versification with similar data on polish versification of the specified period is carried out. The ratio of classical and non-classical forms in the poetry of poets of the middle of the 19th century is clarified, common and distinctive features of versification of Ukrainian and Polish authors are established.

In the 40s – 50s, Ukrainian poets restored to syllabi and syllabic-tonic verse. The share of syllabic forms prevails in this period – 56%. Among the Ukrainian syllabo-tonics of the middle of the 19th century the two-syllable sizes were the most popular. The share of trisyllables in the metrical repertoire of the 40s and 50s was only 8%. In the 1940s, Amf4, Amf2 and Amf3 dominated among trisyllabic compounds. Three-stop structures prevailed within anapestic dimensions. Ukrainian authors also tested An2 and ordered multi-speed units. Poets resorted to verlibre and the syllabo-tonic counterpart of hexameter.

The majority of Ukrainian works written in 40s – 50s of the 19th century have a strophic character. 44.3% of works are no strophic. Among the stanzas, the quatrain is most common. 66.2% of the works of the period have exactly this strophic structure. In Polish literature, the quatrain structure of works was often addressed by A. Mickiewicz and Ts. Norvid. Accurate rhymes are still preserved in Ukrainian poetry. Inaccurate rhyme remains little used. There are much more

approximate rhymes then inaccurate ones. In this period, dactylic rhyme is becoming common in Ukrainian poetry. In Polish romantic poetry, feminine rhyme dominates. In some cases, masculine endings can by withnessed.

Data on the verse of the analyzed works add a lot to the understanding of Ukrainian poetry of the 19th century in general.

Key words: *metrics, rhythmics, accentuation, ictus, caesura, clausula, syllabic, accentual-syllabic verse.*

40–50-ті роки XIX ст. в українській поезії пройшли під знаком активізації й подальшого розвитку романтизму. Проте, як зазначає М. Бондар, «у плані загальних світоглядних і естетичних засад та стильових орієнтацій поезія 40–50-х років являє собою строкату картину паралельного й взаємодоповнюваного співіснування різних художніх напрямів та стильових течій. Провідним серед них є класицизм (у своїх реліктових відгомонах), "просвітницький реалізм", сентименталізм, романтизм, бурлеск» (Жулинський, 2006: 467).

За твердженням Л. Пщоловської, «з точки зору історії польського віршування романтизм та позитивізм – це один часовий період, який триває від 20-х до 80-х років 19 століття. (А якщо говорити про деяких поетів, таких як М. Конопніцька, то триває він довше). Протягом цього цілого часу в літературі переважали способи і стилі віршування, що були прийняті в 20-х та 30-х роках 19 ст. під впливом творчості А. Міцкевича та Ю. Словацького, що лише утверджувалися, зміцнювалися і лише трохи модифікувалися в поезії "народних романтиків" і Залевського» (Пщоловська, 2001: 196).

Для польської романтичної силабіки характерне традиційне переважання трьох основних розмірі: 8-, 11_6- та 13_6-складового вірша. Проте «ровесники Міцкевича або швидко кидають силабічний 8-складовик задля 4-стопового хореїчного розміру, або одразу починають користуватися хореєм; як Міцкевич в усій своїй творчості, так і Словацький в більшості випадків залишаються вірним силабічній формі» (Пщоловська, 2001: 203).

Ю. Словацький користувався силабічним 8-складовиком в 40-х роках і трактував його як форму оповіді й діалогу.

Саме 8-складовиком написаний неримований вірш "Sowiński w okopach Woli". Поет також застосовував його для побудови в кількох драмах міфічного характеру ("Ksiądz Marek", "Sen srebny Solomei", "Książe Niezłotny", "Zawisza Czarny") шматки 8-скадовика складають в драмах понад 200 рядків. На прозодійний період цього вірша – так як в 2 частині "Dziadów" А. Міцкевича – однакові менш-більш частини варіантів «трохеїчних» і «не трохеїчних» в нерегулярному чергуванні. Так само, як і А. Міцкевич, Ю. Словацький часто використовує кільканадцятирядкові серії варіантів одного типу 8-складовиків (переважно трохеїчні) з певною стилістичною функцією. Окремі типи 8-складовика служать тут інколи для розрізнення мови героїв […]:

Z takim to smutkiem, a zręczne
Oczy posławszy na szpiegi
Na ciemne wzgórze miesięczne
I krwią zroszone mogiły,
Aby mi tam wypatrzyły
Na razie ratunku brzegi,
Wszedłem, strachu będąc blisko,
Na te ciemne uroczysko
Z krzyżami – i tam ujrzałem,
Że pomiędzy żywym ciałem
Niektóre resztki z krwawników,
Ciała smętne nieboszczyków [...]

(Sen srebrny Salomei) (Пщоловська, 2001: 204–205).

За даними польської дослідниці, у Ц. Норвіда «8-складовик має вже майже завжди хореїчну тонізацію. Силабічною основою цього розміру поет користувався тільки в короткому вірші "Larwa"» (Пщоловська, 2001: 206–207).

В українській поезії цього періоду із вказаних розмірів поширення набув лише 8-складовик, репрезентований у поезії Я. Щоголева, О. Павловича, М. Шашкевича, І. Гушалевича, Т. Шевченка, М. Устияновича, О. Духновича та С. Руданського (11,3% та 15,4% у 40 та 50-х роках відповідно). При цьому лише в поезії Я. Щоголева розмір дуже хореїзований. Автори, що представляють західну частину України, та Т. Шевченко зберігають більш-менш «чистий силабізм».

Інші найпродуктивніші силабічні розміри польської поезії – 11_5- та 13_7-складовик – в українському віршуванні посідають периферійні позиції. Останній «сплеск» 11-складового вірша фіксуємо в поезії 40-х років, коли його частка становить 7,2%. Вже в 50-ті роки його, як і 13-складовик, фіксуємо лише в окремих творах. При цьому привертають увагу твори з «нетиповою» будовою 8, 5, 8, 5, які належать перу С. Руданського («Світить місяць серед неба», «Лошак», «Там її кінець», «Полотно», «Місяць», «Де спиняли», «Гусак», «Становий», «Голубонько-дівчинонько») та О. Духновича («Пѣснь земледѣльца – весною»). У польській поезії цей розмір «воскресив»

А. Міцкевич у вірші "Baśń o królewnie Lali", якому притаманне цезурове членування 8 + 5.

Продуктивнішими в українській силабіці є короткі силабічні розміри (6- та 7-складові), а також 10_5-складовик. Вони також трапляються і в польській поезії, проте мають характер відверто «баладно-пісенної» або «народної» стилізації (Пщоловська, 2001: 207). Якщо в українській поезії силабічні розміри народнопісенного походження досить прозоро асоціювалися з фольклором і нерідко вживалися саме з метою відповідної стилізації, а силабо-тоніка, натомість сприймалася як літературний вірш, то для А. Міцкевича силабо-тоніка була «завжди формою вірша, який повинен був реалізуватися в пісні або пісеньці, а також баладового вірша, теж позначеного елементами пісенної стилізації» (Пщоловська, 2001: 212). Але вже Ю. Словацький «розкрив цей ареал» (Пщоловська, 2001: 212).

Найпоширенішим розміром української силабіки, як і в 30-ті роки, був 14_8-складовий вірш. 14-складовик став не просто імітацією народного вірша, а справжнім універсальним розміром української поезії епохи романтизму (і не лише), який «обслуговував» якнайрізноманітніші жанри та теми. У статті «14-складовик 8+6 – спільний розмір польської й української версифікації» Л. Пщоловська робить припущення, що цей розмір «зявився спочатку в українській популярній поезії XVII–XVIII ст. на культурному польсько-українському пограниччі, в яку потрапив завдяки безпосередньому сусідству з польською популярною поезією» (Пщоловська, 2007: 82). Та, на жаль, у Л. Пщоловської не знаходимо згадок про побутування цього розміру в польській поезії середини XIX ст.

В українській поезії означеного періоду переважають ямбічні розміри, на які припадає 77,8%, частка хореїв становить 14%, трискладовики залишаються периферійними розмірами (менше 10%). Однак, як уже зазначалося, роль універсального розміру значною мірою відігравав силабічний 14-складовик. Проте й роль ямбічного чотиристоповика також помітна. В українському Я4 тенденції до переходу від «архаїчного» до «традиційного» виду ритму стають помітними вже у 30-х роках, в 40–50-ті рр. твори із «традиційним» (альтернованим) ритмом вже суттєво переважають (70% та 86% відповідно). У польській поезії чотиристоповик постає у своєрідній формі, реалізуючись у 9-складовій (5+4) силабічній структурі з жіночою цезурою (цезуровим нарощенням) та чоловічою клаузулою (зразки такого розміру Л. Пщоловська зафіксувала в А. Міцкевича та Ю. Словацького). Наведемо зразок з сонета Ю. Словацького "Ten sam duchowi płomienny szlak ...":

A tam gdzieś ludu słowiański syn
W zagrodzie swojej w modlitwie śni,
Bo dziś – jak złotych aniołów gmin,
Wieczność – jak złotych tysiące dni (Пщоловська, 2001: 213).

В українській літературі певного поширення Я 5, як самостійний розмір (хоча й не дуже значного – 3,5%) набуває у 40-х роках. Його фіксуємо у творчості М. Костомарова (драма «Переясласвська ніч») та О. Корсуна («Рідна сторона»).

Я5 українських авторів теж має стійку тенденцію до альтернованого ритму. Дуже рідко фіксуємо непостійне за характером цезурне членування, що призводить до появи спадного («англійського» або «німецького») ритму – II стопа дорівнює III. Я5 О. Корсуна та К. Думитрашка теж цезуровані, проте цезура в багатьох рядках ледь помітна і може займати місце як після 2-ої, так і після 3-ої стопи (причому рядків з цезурою на 4-ому та 6-ому складах майже порівну). Здебільшого Я5 українських поетів характеризується «чистотою» розміру, винятком є твір, у якому зрідка фіксуємо «іншометричні» рядки, які «вплітаються» в канву основного пятистоповика. Так, у драмі «Переяславська ніч» М. Костомарова знаходимо «вкраплення» рядків, витриманих у річищі Я6ц. Увесь цей пласт не становить значної частки у творі – 3,7% від загальної кількості.

Маловживаним у цей час є шестистоповий ямб. Він представлений у творчості П. Гулака-Артемовського. Якщо піком уживаності розміру Я6ц стали 10-ті роки (за даними В. Мальцева), коли частка творів із ним досягала 50%, у наступне десятиліття вона зменшується до 25%, а в 30-ті роки, в добу панування романтизму, Я6ц зберігає певні (хоч і далеко не панівні) позиції лише в байці, то у 50-х роках його частка становить 33,3% (від усіх силабо-тонічних творів автора) та 8% (від усіх творів цього періоду).

В українській поезії цим розміром укладено ліричний твір П. Гулака-Артемовського «До Любки», який також має античний «відтінок», оскільки є вільним переспівом оди Горація «До Хлої» (однак у притаманній манері українських авторів) та кілька поезій біблійного характеру: «Переложение псалма 125», «Переложение псалма 132», «Переложение псалма 139» та вірш «Упадок века».

Загалом в українському вірші, не набув значного поширення і вільний ямб. До цього розміру автори звертаються переважно в байкарській

творчості (пік активності тут припадає саме на 50-ті роки, коли кількість байок становить кілька сотень) – 33%. В інших жанрах до вільного ямбу звертаються лише спорадично і, переважно поети старшого покоління – О. Рудиковський, К. Думитрашко, М. Петренко, П. Кореницький, С. Писаревський та П. Писаревський.

Хореїчні розміри були поширені значно менше. Найбільший сегмент таких творів фіксуємо у 40-і роки – 38,7%. Переважно це чотиристоповий хорей (84%), значно рідше – хорей різностоповий.

Для ритму українського Х4 різниця між сильнішою II та слабшою I стопами становить 49%. У чотиристоповому хореї II стопа майже досягає константного показника (99,7%), хоч і проявляється подібна тенденція (особливо в 50-х роках, коли з'являється ряд творів з повнонаголошеною II стопою), проте її наголошуваність, в середньому, нижча – 93,2%.

У 40–50-ті роки фіксуємо кілька творів, укладених різностоповим урегульованим ямбом та хореєм. До них удавалися І. Гушалевич у творах «Родимії поля» та «Введеніє»(зі схемами Я545444 та Я4344 відповідно); П. Гулак-Артемовський у творах «Ну, вже таки» та «Сину моєму» використовує схему Я223. До різностопового урегульованого хорея зі схемами Х443443 та Х4141 звернувся С. Руданський у віршах «Слабий зуб» та «Животинка». М. Петренко у вірші «Ой біда мені, біда» та О. Рудиковський у поезії «Пісня» апробовують схему Х4343. Ці твори є зразками «німецької» традиції різностоповиків (поєднання 3- та 4-стопових рядків).

В українській поезії середини XIX століття трискладовики залишаються маловживаними. Як самостійні розміри, час від часу з'являються Амф 4, Амф 3, Амф 2 та Ан 2. До поєднання 2- та 3-стопових рядків звертаються К. Думитрашко у поезії «Поминки» та Я. Щоголів у вірші «На згадування Климовського» (Ан223), М. Устиянович у творі «Бідна» (Амф223223). У 40-і роки амфібрахічний ритм застосували М. Петренко у творах «Дивлюсь я на небо, тай думку гадаю», «По небу блакитнім очима блукаю», «Туди мої очі, туди моя думка», «Чого ти, козаче, чого ти, бурлаче», П. Писаревський у поезії «Стецько» (Амф 4). У наступному десятилітті, коли поети експериментують з різноманітними розмірами, фіксуємо поодинокі твори з ритмом Ан 2, Амф 3, Амф 4, Амф 4343, проте жоден з них провідним не стає, залишаючись, фактично, периферійним розміром. Лише твори з поєднанням 3- та 4-стопових амфібрахічних рядків з'являються більш-менш регулярно. С. Руданський експериментує із поєднанням хореїчних та анапестичних рядків у пісні «Голе-голе моє поле» (Х4444Ан2Х4).

У польській поезії 40-х – 50-х років до дактиля зверталися рідко. Зате амфібрахій та анапест на польському поетичному ґрунті „прижилися" легше. Щоправда, амфібрахій Ю. Словацький використовував рідко […]. Але власне він став творцем незвичної форми амфібрахічного вірша, яка досі не зустрічалася: нерегулярного, з перебігом рядків з різною кількістю стоп. Ним сформований гімн першого ангела в поетичній повісті "Lambro" […]. В одній з ранніх повістей "Żmii", 4-стоповий амфібрахічний розмір формує довгий фрагмент розповіді. […] Такі ж риси реалізації записані в жанровому коді "Dumy o Wacławie Rzewuskim":

Po morzach wędrował – był kiedyś Farysem,
Pod palmą spoczywał, pod ciemnym cyprysem,
Z modlitwą Araba był w gmachach Khaaba,
Odwiedzał Proroka grobowce (Пщоловська, 2001: 214–215).

За даними Л. Пщоловської, до анапеста удався Ю. Словацький, який «використовував його по-іншому, ніж Міцкевич. Лише один його вірш, елегія "Na sprowadzenie prochów Napoleona", написаний майже повністю анапестовим 3-стоповим рядком, тобто 10-складовиком 4+6; інколи з'являється тут інший з двох основних варіантів 10_4 – трохеїчний. Змішування обох варіантів стане характерним для 10-складовика 4+6 в нерегулярному вірші пізніх драм Ю. Словацького. Наприклад:

NIEWOLNIK
Przynieś, bracie, wody na ten gradyn, t
Polać kwiaty.
DON FERNAND
O wodę prosicie? – an
O, jak dobrze! jak dobrze! że do mnie, an
Który z wami smętne życie wiodę, t
Udajecie się, bracia, po wodę. an

Л. Пщоловська доходить такого висновку: «Відтоді 10-складовик 4+6 буде використовуватися більшістю поетів власне в такій "дворитмованій" формі» (Пщоловська, 2001: 214–215).

Як відомо, дактиль (Дбц) пов'язаний з силаботонічним відповідником гекзаметра. В українській поезії апробував дактило-хореїчну імітацію гекзаметра К. Думитрашко в поетичному творі «Жабомишодраківка», та М. Костомаров у творах «Пантікапея» (переспів «Еллади»), «Співець Митуса».

Не оминули гекзаметра і польські поети. За даними Л. Пщоловської, «перші кроки в цьому напрямку зробили теоретики Ю. Круліковський

та Ю. Ельснер. Обоє вказують на німецьку та італійську поезію, в якій вже давно користувалися гекзаметром наголошеним, побудованим з дактилів і хореїв» (Пщоловська, 2001: 217).

Аналог античного розміру застосував, зокрема, Ц. Норвід у вірші "Bema pamięci rapsod żałobny". У ритмі гекзаметру посувається похоронний кондуїт сучасного народного героя, що передає повільний і урочистий обрядовий похід за тілом праслов'янського бійця. У такому контексті гекзаметр створює ореол героїчної піднесеності:

Czemu, Cieniu, odjeżdżasz, ręce złamawszy na pancerz

Przy pochodniach, co skrami grają około twych kolan?

– Miecz wawrzynem zielony i gromnic płakaniem dziś polan,

Rwie się sokół i koń twój podrywa stopę jak tancerz (Пщоловська, 2001: 219).

Більшість українських творів, написаних у 40–50-х роках XIX століття, мають строфічний характер. 44,3 % творів – астрофічні. Серед строф найпоширенішим є катрен. 66,2% творів періоду має саме таку строфічну будову.

У польській літературі до катренної будови творів часто зверталися А. Міцкевич, Ц. Норвід, дещо рідше – Ю. Словацький. Звичним залишається катрен і для інших польських поетів.

За даними Л. Пщоловської, у XIX ст. у польській поезії з'являється сонет. А. Міцкевич, який «воскресив» його (за висловом Л. Пщоловської) у 20-і роки, використав у сонеті не петрарківський 11-складовик, а 13-складовий вірш (7 + 6). Як зазначає Л. Пщоловська, «можливо, йшлося про більший мовний вміст довшого розміру. Завдяки величезній популярності сонетів Міцкевича, 13-складовик став формою переважної більшості творів цього жанру, що були написані протягом кільканадцяти наступних років» (Пщоловська, 2001: 219).

Творчость саме А. Міцкевича передувала появі сонета і в українській поезії. Проте авторитет польського поета не нав'язав 13-складовий вірш українському сонету. У єдиному циклі з трьох сонетів М. Устияновича «До неї – безнадійної» поет пробував поєднати 13- та 12-складові рядки, запозичивши, при цьому, лише ідею та назви віршів у польського поета. Щоправда і А. Міцкевич «чистоту» 13-складовика повністю не витримав, оскільки в канву його 13-складового силабічного вірша спорадично вплітаються 14- та 15-складові рядки.

В українському віршуванні 40–50-х років XIX століття «пальму першості» й надалі утримують точні рими. Маловживаною залишається неточна рима. Приблизних рим значно більше, аніж неточних.

У даний період в українській поезії стає звичною дактилічна рима. Часто ігнорується правило альтернансу. Нерідко трапляються твори з однорідними римами. Частка дактилічних закінчень усердньому становить близько 30%. В українській силабічній поезії фіксуються твори з постійною жіночою римою, хоча вона і не відновила обов'язковий статус у силабіці. Натомість твори з постійними чоловічими клаузулами поодинокі.

У польській романтичній поезії панівні позиції займає жіноча рима. В окремих випадках можна засвідчити чоловічі закінчення у творчості Ю. Словацького. Однак поет намагався, щоб чоловічі рими були закритими, очевидно, задля співзвучності більшої кількості звуків.

Отже 40-ві – 50-ті роки XIX століття стали помітним етапом розвитку української поезії. Намагання українськими поетами-романтиками розширити жанрово-стилістичне розмаїття своїх творів збагатило і їх форму.

Звичайно, польська поезії середини XIX століття суттєво впливала на метричний та строфічний репертуар українських поетів, однак, українська поезія також залишила в них свій слід. При цьому зразком слугували як версифікаційні засоби польської літератури, так і українські зразки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзеншток І. До перебування Міцкевича на Україні (Адам Міцкевич і П. Гулак-Артемовський). *Міжслов'янські літературні взаємини*. Кн. І. Київ, 1958. С. 97–110.

2. Бунчук Б., Штаєр І. З історії українського гекзаметра XIX століття (власне гекзаметричні форми). *Spheres of Culture. Volume XII*. Lublin, 2015. P. 55–64

3. Вервес Г. Адам Міцкевич в українській літературі. Київ, 1955. 280 с.

4. Вервес Г. Головні проблеми українсько-польських літературних взаємин XIX ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 48 с.

5. Вервес Г. Польська література і Україна: [літ.-крит. нариси]. Київ: *Рад. письменник*, 1985. 381 с.

6. Історія української літератури XIX століття: у 2 кн.: підруч. / М. Г. Жулинський та ін.; за ред. акад. М. Г. Жулинського. Київ: Либідь, 2006. Кн. 2. 712 с.

7. Пщоловська Л. 14-складовик 8+6 – спільний розмір польської й української версифікації. На стику культур: польський та український вірш : зб. наук. пр. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ: Київський університет, 2007. С. 64–87.

8. Pszczołowska L. Wiersz polski. Zarys historyczny . Wrocław, 2001. 429 s.
9. Pszczołowska L., Urbańska D. Wiersz polski. Słowiańska metryka porównawcza. VI. Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich. Warszawa: Wyd-wo IBL, 1995. S. 7–74.

REFERENCES

1. Aizenshtok I. (1958) Do perebuvannia Mitskevycha na Ukraini (Adam Mitskevych i P. Hulak-Artemovskyi). [Before Mickiewicz's stay in Ukraine (Adam Mickiewicz and P. Hulak-Artemovsky] Mizhslovianski literaturni vzaiemyny. Kn. I. Kyiv, Inter-Slavic literary relations. Book I. Kyiv, P. 97-110. [in Ukrainian].
2. Bunchuk B., Shtaier I. (2015) Z istorii ukrainskoho hekzametra KhIKh stolittia (vlasne hekzametrychni formy). [From the history of the Ukrainian hexameter of the 19th century (properly hexametric forms)] Spheres of Culture. Volume XII. Lublin, P. 55–64 [in Ukrainian].
3. Verves H. (1955) Adam Mitskevych v ukrainskii literaturi. [Adam Mickiewicz in Ukrainian literature] Kyiv, 280 p. [in Ukrainian].
4. Verves H. (1958) Holovni problemy ukrainsko-polskykh literaturnykh vzaiemyn KhIKh st. [The main problems of Ukrainian-Polish literary relations in the 19th century]. Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 48 p. [in Ukrainian].
5. Verves H. (1985) Polska literatura i Ukraina: [lit.-kryt. narysy]. [Polish literature and Ukraine: [lit.-crit. essays]] Kyiv: Rad. Pysmennyk – Kyiv: Rad. writer, 381 p. [in Ukrainian].
6. Istoriia ukrainskoi literatury KhIKh stolittia: u 2 kn.: pidruch. (2006) [History of Ukrainian literature of the 19th century: in 2 books: subd.] / M. H. Zhulynskyi ta in.; za red. akad. M. H. Zhulynskoho. Kyiv: Lybid, Kn. – M. G. Zhulynskyi and others; under the editorship Acad. M. G. Zhulynskyi. Kyiv: Lybid, Book. 2. 712 p. [in Ukrainian].
7. Pshcholovska L. (2007) 14-skladovyk 8+6 – spilnyi rozmir polskoi y ukrainskoi versyfikatsii. [Pscholovska L. 14-fold 8+6 – common size of Polish and Ukrainian versification] Na styku kultur: polskyi ta ukrainskyi virsh : zb. nauk. pr. In-t l-ry im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. Kyiv: Kyivskyi universytet – At the crossroads of cultures: Polish and Ukrainian poetry: coll. of science pr. Institute of l-ry named after T. G. Shevchenko, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Kyiv University, P. 64–87.
8. Pszczołowska L. (2001) Wiersz polski. Zarys historyczny. [Polish poem. Historical overview] Wrocław, 429 p. [in Poland].
9. Pszczołowska L., Urbańska D. (1995) Wiersz polski [Polish poem] Słowiańska metryka porównawcza. VI. Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich. Warszawa: Wyd-wo IBL – Slavic comparative metric. VI. European metric patterns in Slavic literatures. – Warsaw: IBL Publishing House, P. 7–74. [in Poland].

УДК 615.825
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-31

Володимир КЛІМУК,
orcid.org/0000-0002-9260-2556
магістр освітніх наук,
викладач кафедри германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) mr.klimuk.ua@gmail.com

Ольга КЛІМУК,
orcid.org/0000-0001-6741-9648
магістр філології,
викладач кафедри германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) olhasadlovska@gmail.com

Анна ІВАСЮК,
orcid.org/0009-0007-8981-1537
студентка ІІІ курсу філологічного факультету
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) a.ivasiuk@ugi.ed.ua

ЗАПОБІГАННЯ ДЕМЕНЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Дана наукова робота присвячена вивченню деменції та методам запобігання цієї хвороби. Акцент спрямований на дослідження позитивного впливу мов на мозок та як ця навичка допомагає нам у житті уникнути великої кількості проблем, а особливо хвороб. У роботі розглянуто поняття деменції з медичної точки зору, а також окреслено причини розвитку захворювання та стадії її перебігу, включаючи особливості кожної з них. Встановлено, що здоровий спосіб життя є чудовим засобом для профілактики будь-яких проявів деменції. Задля уникнення хвороби, яка напряму пов'язана з мисленням та роботою мозку, варто приділяти час інтелектуальній праці, якою і є вивчення іноземних мов. У дослідженні розроблена методика вивчення іноземних мов, яка дозволяє отримувати максимальну користь від вивчення іноземних мов з метою профілактики деменції. Зазначено, як краще розвивається мозок та чи варто вивчати декілька мов одночасно, коли це варто робити і взагалі наскільки ці методики ефективні. Стаття містить сучасні медичні дослідження, щодо роботи мозку людини. Надано дані із Інституту когнітивних функцій людини та мозку Макса Планка, відповідно до яких мова, якою спілкується людина, моделює зв'язки в мозку, які можуть лежати в основі мислення. Проаналізовано, як саме лінгвістичні аспекти навчання впливають на функціонування мозку, зокрема, була надана інформація щодо того, як нова засвоєна інформація в процесі вивчення мови вибудовує нові корисні нейронні зв'язки у нашому мозку, зокрема зазначено як МРТ мозку людини-носія німецької мови відрізняється від знімку носія арабської мови. Можна підкреслити, що будь-який розвиток та прогрес у нашому мозку сприяє запобіганню серйозних хвороб таких як деменція, а вивчення іноземних мов є однією із найбільш ефективних методик її уникнення. У статті надано практичні рекомендації щодо вивчення іноземної мови та вказано яким чином це покращує концентрацію сприйняття інформації. Значний акцент робиться на тому, що вивчення однієї та більше іноземних мов не тільки запобігає виникненню деменції зокрема, але й покращує загальний стан психологічного здоров'я в цілому.

Ключові слова: *деменція, запобіг деменції, функціонування мозку, вивчення мов.*

Volodymyr KLIMUK,
orcid.org/0000-0002-9260-2556
Master of Educational Sciences,
Lecturer at the Department of Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) mr.klimuk.ua@gmail.com

Olga KLIMUK,
orcid.org/0000-0001-6741-9648
Master of Philology,
Lekturer at the Department of Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) olhasadlovska@gmail.com

Anna IVASYUK,
orcid.org/0009-0007-8981-1537
Student of the III year of the Faculty of Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) a.ivasiuk@ugi.ed.ua

DEMENTIA PREVENTION BY MEANS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

This scientific work is devoted to the study of dementia and methods of prevention of this disease. The emphasis is on researching the positive impact of languages on the brain and how this skill helps us avoid a lot of problems in life, especially diseases. The paper considers the concept of dementia from a medical point of view, as well as outlines the causes of the disease and its stages, including the features of each of them. It has been established that a healthy lifestyle is an excellent means of preventing any manifestations of dementia. In order to avoid the disease, which is directly related to thinking and the work of the brain, it is worth spending time on intellectual work, which is the study of foreign languages. The study developed a method of learning foreign languages that allows you to get the maximum benefit from learning foreign languages for the purpose of dementia prevention. It is indicated how the brain develops better and whether it is worth learning several languages at the same time, when it should be done and in general how effective these methods are. The article contains modern medical research on the functioning of the human brain. Data from the Max Planck Institute for Human and Brain Cognition show that the language a person uses to communicate models connections in the brain that may underlie thinking. It was analyzed how exactly the linguistic aspects of learning affect the functioning of the brain, in particular, information was provided about how new information learned in the process of learning a language builds new useful neural connections in our brain, in particular it was indicated how the brain MRI of a German speaker differs from a picture of an Arabic speaker. It can be emphasized that any development and progress in our brain contributes to the prevention of serious diseases such as dementia, and learning foreign languages is one of the most effective methods of its avoidance. The article provides practical recommendations for learning a foreign language and indicates how this improves the concentration of information perception. A significant emphasis is placed on the fact that learning one or more foreign languages not only prevents the occurrence of dementia in particular, but also improves the general state of psychological health in general.

Key words: *dementia, dementia prevention, brain functioning, language learning.*

Актуальність теми дослідження. Однією з типових характеристик 21 століття є стрімкий розвиток технологій. З одного боку, завдяки сучасним технологіям життя людини значно покращилося, адже багато щоденних функцій замість людини роблять машини, що дає можливість заощадити час та зусилля. Однак, статистичні дані показують, що стан здоров'я людства загалом не покращився, а, навпаки, стабільно йде на спад. При цьому, виділяють певні хвороби, які називають хворобами цивілізації, адже розвиток технологій став тригером розвитку цих захворювань у значній кількості та у більш ранньому віці, ніж це спостерігалося раніше. Однією з таких хвороб є деменція, яка стає все більш розповсюдженою. Деменція передбачає порушення когнітивних функцій через ураження мозку, зниження короткочасної та довготривалої пам'яті. Існує чимало факторів, які сприяють розвитку цього захворювання, зокрема, нездорове або ж недостатнє харчування, зайва вага та ожиріння, стрес, малорухливий спосіб життя. Особливе місце серед причин розвитку деменції займає низький рівень освіти та небажання людини розвиватися протягом життя. Багато в чому це зумовлюють технології, адже значно легше подивитися кінокартину, ніж прочитати книгу, або скористатися перекладачем, ніж самому вивчити іноземну мову. Однак, обира-

ючи легший шлях, людина забирає у мозку можливість розвиватися, чим автоматично переміщує себе у зону ризику розвитку деменції. З іншого боку, наразі встановлено, що запобігти деменції та сповільнити її розвиток можливо завдяки тренуванням мозку. Зокрема, одним із найкращих та найефективніших способів запобігання деменції вважається вивчення іноземних мов. Ця розвідка має за ***ціль*** дослідити вплив вивчення мов на запобігання розвитку та покращення перебігу деменції, а також довести ефективність цього методу. Для вирішення поставленої мети необхідно виконати наступні наукові ***завдання*:** визначити поняття деменції, проаналізувати причини її виникнення, особливості перебігу, наслідки та способи профілактики; проаналізувати, який вплив на мозок має вивчення іноземних мов; дослідити, як вивчення іноземних мов допомагає уникнути захворювання; розробити ряд порад щодо максимізації ефективного впливу вивчення іноземних мов на профілактику деменції.

Основні результати дослідження. Деменція у медицині визначається як порушення когнітивних функцій через ураження мозку. Власне термін «деменція» походить з латини і у перекладі означає «слабоумство». У хворого на деменцію спостерігається значна загибель клітин мозку з вираженою атрофією цілих ділянок мозку, що видно на розтині. Особливо схильна до ураження кора головного мозку, а також скроневі та тім'яні долі мозку (Деменція, н. д.). Якщо раніше деменція вважалася хворобою, що вражає людей старшого покоління, то зараз медики стверджують, що деменція «помолодшала», тобто наразі хвороба вражає і представників молодшого покоління. З кожним роком чисельність випадків захворювання зростає. Першопричиною виникнення деменції є стрес, а також мінімальне використання розумових здібностей. Також хвороба є спадковою. Основною ознакою прояву деменції є зниження ефективності короткочасної пам'яті. Проблеми мають наростаючий ефект: спершу ви не можете пригадати якусь подію з життя або куди поклали ключі, а в подальшому вже не зможете пригадати район, в якому проживаєте. У людини пропадає бажання дізнаватися щось нове через погану пам'ять. Все завершується повною деградацією.

В медицині виділяють три стадії розвитку деменції. При першій стадії людина цілком усвідомлює своє становище, проблему (хворобу), з якою вона зіштовхнулася і може звернутися до лікаря по допомогу та встановлення діагнозу. У хворого немає потреби у допомозі, адже вона поки спроможна обслуговувати себе самостійно: прийняти ванну чи душ, приготувати їжу та, навіть, ходити на роботу. На цьому етапі людина починає потроху забувати деякі моменти життя, нюанси побуту чи роботи. На другій стадії у хворого починаються більш серйозні проблеми. Людина перестає критично мислити і не до кінця розуміє своє становище, тому для лікування їй потрібна допомога. Також хворий вже не може виконувати деякі функції, зокрема, доглядати за собою, з'являються труднощі у використанні техніки та побутових приладів. Людина починає забувати членів своєї ж сім'ї та друзів. Третя (остання) стадія характеризується повним розладом особистості. Людина вже не може самостійно нічого виконувати та доглядати за собою, їй необхідна стороння допомога. Хворий забуває своїх рідних повністю, а також, така людина дезорієнтована у просторі. Зрештою, людина стає не в змозі мислити та, навіть, рухатися. Складається враження, що свідомість такої людини ніби покидає цей світ, у той час, як тіло залишається тут (Кудренко, 2018).

На сьогоднішній день ліків від деменції не існує, але є методи завдяки яким можна запобігти або зменшити ризик захворювання деменцією. Це однозначно пов'язано із здоровим способом життя, який сприяє запобіганню багатьох хвороб та покращує фізичний і психологічний стан. Зокрема, наступні методи є досить ефективними:

Фізична активність: регулярні фізичні вправи допомагають запобіганню більшої частини хвороб. 150 хв легкої або середньої фізичної активності або 10 000 кроків на день знижують ризик розвитку деменції. Людям у гарній фізичній формі не завадять більш інтенсивні фізичні навантаження. Дослідження протягом 44 років 1462 жінок віком від 38 до 60 років показало, що висока фізична активність та регулярні фізичні вправи сповільнили вік початку деменції на 9,5 років порівняно з середньою фізичною активністю.

Сон: поганий режим сну пов'язаний із підвищеним ризиком деменції. Здоровий сон це 7–9 годин на добу. Обов'язково потрібно лягати об 10 або 11 годині, бо в цей час починає виділятися мелатонін, що впливає на якість сну, гормон росту та наш стан загалом.

Здорове харчування. Постійна збалансована дієта: багато фруктів та овочів (клітковина допомагає почуватися краще і затримує цукри, що не виснажує організм різкими скачками і дає змогу працювати та сприймати нову інформацію ефективніше), цільні зерна, горіхи (добре впливають

на розумову діяльність), шрот, достатня кількість білку (але у жодному разі не надмірна), вітаміни та мікроелементи, харчові добавки, корисні жири. До раціону варто додати оливкову олію або навіть повністю замінити соняшникову олію. Також кожного дня потрібно приймати потрібну кількість води. Вода виводить токсини з організму та допомагає діяльності мозку та органів

Управління стресом. Дуже важливим чинником розвитку деменції є хронічний стрес, який сприяє погіршенню когнітивних функцій. Найкраще рішення – уникати спілкування з людьми, які псують вам настрій та погано на вас впливають. Варто працювати з психологом, медитувати, робити зарядку та достатньо відпочивати для уникнення стресу.

Утримання від тютюну і алкоголю: ці речовини чинять негативний вплив на весь організм загалом та сприяють розвитку деменції.

Розумова діяльність. Різноманітні кросворди, читання історичних книг та Біблії, набуття нових навичок та знань, головоломки, вивчення мов зменшують ризик деменції та зберігають когнітивні функції. Також участь у різних заходах, цікавих квестах, іграх та івентах дають позитивний вплив на мозок та стимулюють його функцію. Одним з найефективніших методів запобігання розумових хвороб, зокрема деменції, є вивчення мов, яке задіює багато ділянок мозку одночасно.

Вивчення мов це довготривалий процес, який може зайняти пару років, але він є дуже ефективним для стимуляції функції мозку. Вивчаючи нову мови, ми тренуємо навичку говоріння, вчимо нові слова, збільшуємо словниковий запас на двох мовах, а також отримуємо додаткові бонуси у вигляді розширення кругозору та вивчення культурно-ментальних особливостей іншої країни, що теж позитивно впливає на мозок. Серед переваг та позитивного впливу вивчення мови на когнітивно-перцептивні функції мозку виділяємо наступні:

1. Вивчення мови включає багато різних аспектів, зокрема опанування навичками говоріння, читання, письма та аудіювання, освоєння принципово нових граматичних структур. Все це вимагає від людини задіювання різних ділянок і центрів мозку, що позитивно впливає на підтримання загального тонусу мозку. Додатковим бонусом вивчення іноземної мови є покращення інших навичок, зокрема гуманітарних і математичних.

2. Знання ще однієї мови окрім рідної дає людину можливість ефективніше працювати та розвивати свою професійну діяльність, підвищувати кваліфікацію та переймати досвід іноземних колег.

3. Вивчення іноземної мови позитивно впливає на психічний та психологічний стан людини.

4. Вивчення іноземної допомагає людям похилого віку тримати мозок у тонусі і знижує ризик виникнення склерозу.

5. Вивчення іноземної мови допомагає покращити знання своєї власної мови.

6. Вивчення мови сприяє кращій концентрації уваги та вмінню переключати увагу з однієї справи на іншу.

7. Вивчення іноземної мови розширює кругозір та збагачує знання про особливості культури і ментальності інших народів.

8. Мова покращує пам’ять, не даючи їй піти в регресію.

9. Вивчення іноземної мови сприяю покращенню вміння слухати інших, а також вчить проявляти емпатію, розвиваючи емоційний інтелект.

10. Опанування іноземною мовою викликає виділення у мозку дофаміну, що позитивно впливає на роботу мозку та самопочуття людини.

Зазначені вище пункти сприяють активній роботі мозку та його розвитку. Окрім того, коли людина починає відчувати прогрес у вивченні мови, у неї піднімається самооцінка та загальний настрій, що, у свою чергу, знижує рівень стресу і тривожності та допомагає уникати хвороб, особливо деменції.

Для того, щоб вивчення іноземної мови мало максимальну ефективність, потрібно дотримувати кількох простих порад. Зокрема, для початку важливо зосередитися на одній мові і довести її до досконалості або ж до рівня В1, коли людина може вільно говорити на певні теми. Крім того, займатися мовою найкраще вранці, коли мозок максимально ефективно працює і може поглинути якомога більше інформації. Щоденне використання мови у побуті пришвидшує її вивчення та покращує концентрацію. Тома важливо намагатися послуговуватися іноземною мовою не лише на уроках, але й під час виконання буденних справ. Також вивчення мови вимагає системності у підході, тому цьому заняттю важливо виділяти час щодня, хоча б 10–15 хв вранці пробудять мозок на ефективну працю на весь день. Це зарядка для мозку (Як вивчення іноземних, 2020).

Вивчення другої іноземної мови має починатися після опанування першої хоча б на рівні А2. Якщо людина добре володіє рідною мовою, результат від вивчення цієї мови надихає на опанування іншою мовою, а ймовірність успіху стає вдвічі більшою завдяки дофаміну, який виділяється під час роботи з мовами. Крім того, новий нейронний зв’язок вже прокладений та витопта-

ний за час опанування першої мови, а корисна звичка вже набута. Тому зранку людина в будь якому випадку будете сідати по звичці за підручники, бо мозок звик і це відбувається частково на підсвідомому рівні.

Для людини важливо знати свої можливості. Вивчення ще однієї мови може бути плюсом або мінусом для різних людей. Вона може розумово зростати зі ще однією мовою або йти в регресію через нестачу ресурсів на вивчення та опанування більшої кількості інформації, особливо якщо мови зовсім різні. З іншого боку, вивчення іноземної мови передбачає певне тренування дисципліни, адже мова вимагає систематичного підходу. Вивчення мови з часом стає новою корисною звичкою. При надбанні нової навички кожного дня протягом одного-трьох місяців, в мозку з'являється новий сильний нейронний зв'язок. Перші дні введення нової мови найскладніші, адже мозок звик іти по старим нейронним зв'язкам. Якщо звичка укоріниться у повсякденне життя та стане новою сталою нейронною ниткою, по якій нейрони звикли ходити, то з часом закинути цю рутину буде складніше. Вірогідність того, що вивчення мови буде закинуте, з кожним днем буде ставати набагато менше. Мозок буде з часом сам нагадувати про цю звичку кожного дня. Для цього також важливо виокремлювати певний час та дні тижня. Так навичка не забудеться. Люди, які встановлюють чіткий графік занять та займаються регулярно, з меншою вірогідністю покидають навчання. Встановлено, що працівники, які відвідують мовні курси, показують свою дисциплінованість не тільки у цій сфері, але і у роботі. Вони значно краще і ефективніше виконують свої обов'язки. Мозок у таких працівників розвинений краще, тому вони легше перемикаються з однієї справи на іншу. Ці люди доволі багатозадачні та вміють вийти з будь-якої ситуації. Такі працівники скрупульозні і звикли пропрацьовувати кожну деталь.

Вчені з Інституту когнітивних функцій людини та мозку Макса Планка довели, що мова, якою ми розмовляємо, впливає на наш мозок. Порівнявши МРТ мозку 94 носіїв різних мов, науковець Сюеху Вей з'ясував, що мова, якою спілкується людина, моделює зв'язки в мозку, які можуть лежати в основі нашого мислення. Тобто, по різним МРТ людей, ми можемо дізнатися їх рідну мову, адже знімки відрізняться. Різні мови мають різний рівень складності, різну граматику, різну структуру та алфавіти, тому задіюються різні ділянки мозку в меншій або більшій мірі. У цьому і полягає різниця (Сундалов, 2019).

Було проведене ще одне дослідження. Прийняло участь 94 учасники, які розмовляють арабською та німецькою мовами (47 осіб володіло німецькою мовою, а решта – арабською). Рівень освіти та умови були однакові для точності дослідження. Було доведено, що німецька мова впливає більше на ліву півкулю, яка відповідає за мовлення. В арабській мові, навпаки, задіяна більше права півкуля. Це пов'язано зі складним синтаксисом німецької мови (Wei et al, 2023). Будь-яка інформація та оточення має великий вплив на нас. Знання мов не виняток. Вивчення мови змінює структуру мозку та впливає на нейрони, сприяє утворенню між ними зв'язків.

Мозок здатен пристосуватися до обставин та оточуючого середовища, в якому ми народилися. Також він пристосовується і до рідної мови, тому звуки та слова інших мов незрозумілі. Все це відбувається завдяки нервовим шляхам. Ті, що відповідають за звучання рідної мови, посилюються, а всі інші – атрофуються (Бережанський, 2023). Встановлено, що вивчення мови неймовірно розвиває мозок. Він стає більшим за обсягом та вміст сірої рідини збільшується. Важливо додати, що мозок зростає не повністю, але окремі його ділянки: гіпокампа та певних областей кори великих півкуль. Ці ділянки залежать від аспектів мови, які ми вивчаємо. Якщо ми тренуємо говоріння, то розвивається та ділянка мозку, яка відповідає за цю функцію (Hayakawa, Marian, 2019).

Таким чином, завдяки вивченню мов збільшується обсяг сірої речовини у мозку: він є прямопропорційний докладеним до вивчення мови зусиллям та часу. Доведено, що білінгви мають щільнішу кору головного мозку та значно кращий загальний тонус цього важливого органу, що запобігає розвитку багатьох хвороб. Деменція у людей, які володіють двома і більше мовами, практично не зустрічається. Тому, з огляду на вищесказане, сміливо можемо стверджувати, що вивчення іноземної мови є дуже ефективною профілактикою розвитку деменції у людей будь-якого віку.

Висновок. Отже, за темою запобігання деменції за допомогою вивчення іноземних мов можемо зробити наступні висновки: було окреслене поняття деменції (порушення когнітивних функцій через ураження мозку) та дослідити її причини (нездоровий спосіб життя, надмірний стрес, недостатня розумова діяльність) та наслідки (три стадії розвитку захворювання); проаналізовано сучасні медичні наукові дослідження про вплив мови на мозок людини; розроблено поради щодо ефективних методів запобігання захворювання (здоровий спосіб життя:

утримання від паління, алкоголю, збалансоване харчування, фізична та розумова активність, свіже повітря та спокійне оточення, уникнення стресових ситуацій). Під роботи над дослідженням було встановлено, що одним з ефективних і основних методів запобігання цієї хвороби, є розумова діяльність, а особливо – вивчення іноземних мов. Ця корисна навичка завдяки своїй багатогранності впливає на велику кількість ділянок мозку (що допомагає підтримувати цей орган у здоровому тонусі, розвиває нові нейронні зв'язки, тренує функцію мозку загалом, сприяє концентрації та поліпшує інші навички) та на психічний стан (у людини покращується самооцінка та піднімається настрій, виникає бажання та мотивація вивчати щось нове, з'являється впевненість у своїх силах). Ця методика не тільки допомагає при уникненні такої серйозної хвороби як деменція, але і підвищує якість життя загалом: у роботі, у навчанні, у стосунках. Також було зазначено, що мови логічніше вивчати поступово та робити графік, щоб звичка закріпилася надовго та мала позитивний вплив. Чим ефективніше розподіляється час та чим більше інформації ми засвоюємо, тим менша імовірність захворювання на деменцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hayakawa S., Marian V. How Language Shapes the Brain. *Scientific American*. 2019. URL: https://blogs.scientificamerican.com/observations/how-language-shapes-the-brain/.

2. Native language differences in the structural connectome of the human brain / X. Wei et al. *NeuroImage*. 2023. Vol. 270. URL: https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2023.119955.

3. Бережанський І. Мова, якою спілкується людина, впливає на її мозок – дослідження. *ТСН*. 2023. URL: https://tsn.ua/nauka_it/mova-yakoyu-spilkuyetsya-lyudina-vplivaye-na-yiyi-mozok-doslidzhennya-2294995.html.

4. Деменція. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. URL: https://1531.slovaronline.com/37777-деменція.

5. Кудренко Я. Деменція: як вона проявляється, чому розвивається і чи можна її зупинити. *Вінницька обласна клінічна психоневрологічна лікарня ім. акад. О.І. Ющенка Вінницької обласної Ради*. 2018. URL: https://vopnl.vn.ua/one?st=245.

6. Сундалов М. Встигнути все. Як вивчити дві мови одночасно. *NV LIFE*. 2019. URL: https://life.nv.ua/ukr/blogs/uspet-vse-kak-vyuchit-dva-yazyka-odnovremenno-50045760.html.

7. Як вивчення іноземних мов впливає на наш мозок: 6 фактів, які вас здивують. *The Spark*. 2020. URL: https://sparkmedia.com.ua/vyvchennia-inozemnykh-mov-vplyvaie-na-nash-mozok/.

REFERENCES

1. Hayakawa S., Marian V. How Language Shapes the Brain. *Scientific American*. 2019. URL: https://blogs.scientificamerican.com/observations/how-language-shapes-the-brain/.

2. Native language differences in the structural connectome of the human brain / X. Wei et al. *NeuroImage*. 2023. Vol. 270. URL: https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2023.119955.

3. Berezhanskyi I. Mova, yakoiu spilkuietsia liudyna, vplyvaie na yii mozok – doslidzhennia [The language a person uses to communicate affects his brain – research]. *TSN*. URL: https://1531.slovaronline.com/37777-деменція. [In Ukrainian]

4. Dementsiia [Dementia]. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. URL: https://1531.slovaronline.com/37777-деменція. [In Ukrainian]

5. Kudrenko Ya. Dementsiia: yak vona proiavliaietsia, chomu rozvyvaietsia i chy mozhna yii zupynyty [Dementia: how it manifests itself, why it develops and whether it can be stopped]. *Vinnytska oblasna klinichna psykhonevrolohichna likarnia im. akad. O.I.Iushchenka Vinnytskoi oblasnoi Rady*. 2018. [In Ukrainian]

6. Sundalov M. Time for everything. How to learn two languages at the same time [Do everything in time. How to learn two languages at the same time]. *NV LIFE*. 2019. URL: https://life.nv.ua/ukr/blogs/uspet-vse-kak-vyuchit-dva-yazyka-odnovremenno-50045760.html. [In Ukrainian]

7. Yak vyvchennia inozemnykh mov vplyvaie na nash mozok: 6 faktiv, yaki vas zdyvuiut. [How learning foreign languages affects our brain: 6 facts that will surprise you] *The Spark*. 2020. URL: https://sparkmedia.com.ua/vyvchennia-inozemnykh-mov-vplyvaie-na-nash-mozok/. [In Ukrainian]

УДК 811.111'373.612.2:821.111'05.09
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-32

Еліна КОЛЯДА,
orcid.org/0000-0002-5437-1320
кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри практики англійської мови
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) elina.koliada@vnu.edu.ua

Ірина КАЛИНОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-3406-1456
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) kalynovska@vnu.edu.ua

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ФОБІЙ ПЕРСОНАЖІВ У РОМАНІ БЛЕЙКА ПІРСА "CAUSE TO DREAD"

У статті розглядається репрезентація фобій персонажів у романі Блейка Пірса "Cause to Dread". Термін «фобія» означає невмотивований та ірраціональний страх, непропорційний зовнішньому подразнику, що його викликає. Причиною фобій може бути негативний дитячий досвід. Нав'язливий страх помітно впливає на сприйняття, мислення та поведінку індивіда. Людина, яка страждає фобією, намагається уникнути того, що вона вважає небезпечним. У романі персонажі розповідають про свій емоційний досвід, маркуючи його, когнітивно структуруючи, фокусуючи увагу на певних деталях, і роблячи причинно-наслідкові висновки.

Автори статті аналізують вербальне вираження психологічних, фізіологічних і поведінкових проявів аквафобії (боязні води), коулрофобії (боязні клоунів), пірофобії (боязні вогню), танатофобії (страху смерті) і фобофобії (страху появи фобії), виокремлюючи такі симптоми: відчуття раптової паніки, сильне відчуття жаху, постійне відчуття страху; визнання безпідставності страху в поєднанні з нездатністю його контролювати; заціпеніння, надмірне та неконтрольоване фантазування, сповільнене мислення, приплив жару, болі та стиснення в грудях, утруднене дихання; відчуття, наче тонеш; спазми в животі, ридання, сильне серцебиття, бажання кричати, відчуття гострої потреби втекти з небезпечного місця, нудота, блювота та мимовільне сечовипускання.

У романі для вербалізації зазначених вище симптомів фобій письменник використовує прямий і непрямий описи. Прямий опис передбачає пряму номінацію емоційного стану. Непрямий опис виявів аквафобії, коулрофобії, пірофобії, танатофобії і фобофобії здійснюється із залученням метафор, порівнянь та епітетів, які сприяють передачі інтенсивності емоцій і яскраво передають емоційні переживання персонажів, апелюючи до асоціативного мислення читача, щоб останній впізнав і відтворив емоційні стани персонажів у своїй уяві.

Ключові слова: *вербалізація, фобія, страх, опис, метафора, порівняння, епітет.*

Elina KOLIADA,
orcid.org/0000-0002-5437-1320
Candidate of Philological Sciences, Professor,
Head of the Conversational English Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) elina.koliada@vnu.edu.ua

Iryna KALYNOVSKA,
orcid.org/0000-0002-3406-1456
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Conversational English Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) kalynovska@vnu.edu.ua

VERBALIZATION OF CHARACTERS' PHOBIAS IN BLAKE PIERCE'S NOVEL "CAUSE TO DREAD"

The article deals with the representation of characters' phobias in Blake Pierce's novel "Cause to Dread". The term «phobia» refers to unmotivated and irrational fears that are disproportionate to the external stimuli that trigger them. Some phobias are linked to an early negative childhood experience. Phobics shape their lives to avoid what they consider to be dangerous. In the novel, characters talk about their emotional experience by labeling it, cognitively structuring it, calling attention to certain details rather than others, and drawing cause-and-effect conclusions.

The authors of the article focus on the verbalization of psychological, physiological, and behavioural manifestations of aquaphobia (an abnormal fear of water or of drowning), coulrophobia (fear of clowns), pyrophobia (an extreme fear of fire), thanatophobia (an abnormal fear of death) and phobophobia (a morbid fear of developing a phobia), highlighting the following symptoms: a feeling of sudden anxiety, a stark feeling of terror, a constant feeling of fear; acknowledgment that the fear is unreasonable, combined with an inability to control it; fear paralysis, excessive and uncontrolled fantasizing, slow thinking, hot flushes, chest pains and tightness, shortness of breath, a drowning sensation, abdominal pains, sobbing, heart palpitations, the urge to scream, feeling intense need to escape from a dangerous place, nausea, vomiting, and the urge to urinate. In the novel, the above-mentioned symptoms of the phobias are referred to either directly or indirectly. The emotions-related terms are used for the direct description of the characters' reactions to the phobias. The indirect description of the manifestations of aquaphobia, coulrophobia, pyrophobia, thanatophobia, and phobophobia involves metaphors, similes, and epithets.

Key words: *verbalization, phobia, fear, description, metaphor, simile, epithet.*

Постановка проблеми. Страх супроводжує людину впродовж усього життя і має різні форми вияву: острах, боязкість, тривожність, переляк, побоювання, розгубленість, жах, панічний стан (Коляда, Янков, 2015: 138). Особливою формою страху є фобія (Мовчан, 2015: 120). Термін «фобія» означає невмотивований та ірраціональний страх, який є непропорційним зовнішньому подразнику, що його викликає (Calicchio, 2020: 24; Craske M G. et al., 2006: 4). Це дослідження дасть змогу проаналізувати, які саме вербальні засоби використовуються для вербалізації фобій у художньому тексті.

Аналіз останніх досліджень. На сучасному етапі розвитку мовознавства спостерігається значний інтерес дослідників до внутрішнього світу людини. Проблема дослідження емоційного стану «страх» цікавить представників різних галузей науки і має міждисциплінарний характер. Наприклад, Т. Крисанова досліджувала актуалізацію емоції страх в англомовному кінодискурсі (Krysanova, 2019). М. Мовчан вивчав страх як невід'ємний компонент буття, постійну характеристику людської свідомості і фобію як особливий феномен, що безпосередньо пов'язаний з людським страхом (Мовчан, 2015). Автори колективної монографії «Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях: мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід)» досліджують особливості екзистенційних страхів та їхніх проявів (Екзистенція страху, 2022).

Водночас треба зазначити, що вербалізація фобій в художньому тексті не є достатньо дослідженою. У цьому й вбачаємо актуальність нашої розвідки, **мета** якої – розглянути вербалізацію фобій в романі Блейка Пірса "Cause to Dread".

Виклад основного матеріалу. Людина, яка страждає фобією, схильна інтерпретувати об'єкт фобії з внутрішніми психологічними уявленнями, непропорційними реальній небезпеці. Об'єкт фобії стає справжнім тригером, здатним породжувати неконтрольовані реакції (Calicchio, 2020: 24). Фобогенним чинником може виступати будь-який об'єкт або ситуація буденного життя. Найбільш поширеними є страх комах, тварин, висоти, замкнених приміщень, грози, темряви, крові тощо (Медична психологія, 2008: 345).

Як зауважує О. С. Туренко, індивідуальні страхи безкінечні за своїм змістом та виявом (Туренко, 2006: 23). До прикладу: клаустрофобія – страх замкнених просторів, гіпсо- або акрофобія – страх висоти, ніктофобія – страх ночі (темряви), мізофобія – страх перед брудом і мікроорганізмами, які можуть у ньому перебувати, акрофобія – страх польотів, тонітрофобія – страх грози, арахнофобія – страх павуків, кінофобія – страх собак, офідіофобія – страх змій, кардіофобія – боязнь смерті від серцевого захворювання, спідофобія – страх бути ВІЛ-інфікованим, радіофобія – боязнь радіації тощо (Медична психологія, 2008: 345). Однак з-поміж них можна виокремити: а) суто персональні, інколи унікальні (бібліофобія – страх перед книгами, дендрофобія – страх перед деревами, ергофобія – страх перед роботою) і б) страхи, які відчуває більшість людей (страх смерті – (фізіологічної та соціальної), хвороб, божевілля, острах за своїх дітей) (Туренко, 2006: 23).

Польський психолог В. Вітвіцький виокремлює два види інформації, на якій базується наше

знання почуттів, і на підставі якої ми вербалізуємо почуття: перша – це назви емоційних станів та схильностей до певних почуттів, друга – це описи. Учений розрізняє два різновиди опису: 1) прямий, коли ми описуємо емоційний стан і перераховуємо його емоційні компоненти; 2) непрямий, коли ми описуємо не сам емоційний стан, а щось, що дозволить адресату впізнати і відтворити емоційний стан у своїй уяві (Witwicki 1995: 227–228).

Розглянемо приклади текстових фрагментів, дібраних методом суцільної вибірки з роману Б. Пірса "Cause to Dread", в яких вербалізовані психічні, фізіологічні та поведінкові вияви аквафобії, коулрофобії, пірофобії, танатофобії і фобофобії.

Спершу проаналізуємо аквафобії. Аквафобія – боязнь води (англ. aquaphobia – an abnormal fear of water, esp. because of the possibility of drowning (Collins English Dictionary)):

"Just thinking of water made her lungs ache. Blind panic seized her and she suddenly found it very hard to breathe. /.../ Her blood was flooded with what felt like acid as terror spread its arms wide through her body. /.../ Still, she fought to breathe. The fear was like some vise around her lungs. There was not a single drop of water on her, yet she felt like she was drowning. /.../ As she looked at it, her bowels clenched and her lungs seemed to shudder. Her chest grew tight and she started to sob" (Pierce, 2018: 106–107).

Двадцяти двох річна Еббі Костелло панічно боялася води. Одна лише думка про воду викликала болі в легенях. Коли Еббі опинилася біля водойми, її охопила незрозуміла паніка, раптом стало важко дихати. Її ущерть сповнив жах, кров обпекла тіло, наче кислота. І все ж вона намагалася вдихнути. Страх лещатами стискав її легені. На ній не було жодної краплі води, але з'явилося таке відчуття, наче вона тоне. Коли дівчина поглянула на воду, всі її нутрощі стиснулися, а легені, здалося, здригнулися. У грудях теж стиснуло, і вона почала ридати.

У наведеному прикладі вербалізовано такі психічні та фізіологічні вияви аквафобії, як раптова паніка, відчуття, наче тонеш, приплив жару, утруднене дихання, біль та стиснення в грудях, спазми в животі, ридання.

Причина аквафобії – негативний дитячий досвід катання на водних лижах:

"She almost drowned when she was a kid. Like ten or so, I think. Her family went to some lakefront property in Virginia. She was trying to learn to water-ski and there was some sort of freak thing with the rope. She went under for a while and the lifejacket she was wearing was too loose. Her head got trapped in it and it popped right off of her, I think" (Pierce, 2018: 128).

Еббі ледве не втопилася, коли була дитиною. Їй було років десять, коли вона намагалася навчитися кататися на водних лижах. Рятувальний жилет, який був погано зафіксований, зісковзнув, і дівчинка опинилася під водою.

Поведінкові вияви аквафобії:

"Abby was scared of water. I mean, she'd get in a pool as long as there was a shallow end. But open bodies of water scared the hell out of her. /.../ So yeah… she stayed away from water. /.../ She never got in the ocean – always sat up on the sand, as far away as she could without being rude" (Pierce, 2018: 128).

Еббі боялася води. Вона могла зайти в басейн, тільки якщо там було неглибоке дно. Її дуже лякали відкриті водойми. Вона трималася подалі від них. Вона ніколи не заходила в океан – завжди сідала на піску, подалі від води наскільки було можливо, щоб не здатися неввічливою.

Коулрофобія – боязнь клоунів (англ. coulrophobia – fear of clowns (= entertainers who wear funny clothes, have painted faces, and make people laugh by performing tricks and behaving in a silly way) (Cambridge Dictionary)):

"As she pushed the door closed behind her, Janice noticed the mess that the living room was in. It made no sense at first but then a stark feeling of absolute terror seized every nerve and fiber within her body.

A series of clown faces were staring at her. Dolls, stuffed animals, cardboard cutouts that had been taped to the walls. They all smiled at her, their greasy painted grins like bloody gashes. She looked from wall to wall, like a deer caught in headlights. Her mind was too slow to reach the obvious question of where the hell they had come from. In that moment, terror was all she knew.

There were at least thirty clown faces looking at her. They had been propped on her sofa, sitting on the bar area that separated the living room from the kitchen, on the living room floor. Some were the so called cute antique clowns with jolly smiles. Others were the more menacing kind that newer generations had claimed as their own thanks to Stephen King.

She felt a scream rising up in her throat. /.../ That's when a figure rose up from behind the bar from the kitchen side. They'd been hiding there the whole time. It was the figure of a man, dressed in a black hoodie and sweatpants. She did not see his face because it was covered by a clown mask. The skin of it was a mottled gray and the sinister smile stretched from one side to the other, impossibly wide.

The man behind the mask let out a high-pitched giggling noise. And then he brought out the knife.

Still giggling manically, the clown climbed over the bar with insane agility, the knife raised in the air.

Tufts of colorful hair flowed out behind him like pure nightmare fuel. Seeing this, that's when Janice's bladder let go.

Perhaps it was the warm trickle running down her legs that finally broke her free. With her heart slamming like a caged animal in her chest, Janice turned and headed for the door" (Pierce, 2018: 148–149).

Коли Дженіс зайшла в дім, вона помітила безлад у вітальні. Гостре відчуття абсолютного жаху охопило все тіло, кожен нерв, коли вона побачила клоунів. Ляльки, м'які тварини, картонні вирізки, приклеєні скотчем до стін, усміхалися їй. Їхні усмішки нагадували криваві рани. Вона зиркала довкола, як олень у світлі автомобільних фар. Її розум був надто повільним, щоб задати очевидне питання, звідки вони взялися. У ту мить жах був єдиним, що вона знала. На неї дивилося щонайменше тридцять клоунів. Вони сиділи на її дивані, на барній стійці, яка відокремлювала вітальню від кухні, на підлозі у вітальні. Деякі з них були милими, з веселими посмішками, інші – грізними.

Дженіс відчула, як крик підступає до її горла. Ось тоді з-за барної стійки піднялася постать. Це був чоловік, одягнений в чорний худі та спортивні штани. Вона не бачила його обличчя, бо його прикривала сіра маска клоуна із зловісною неймовірно широкою усмішкою. Чоловік захихотів тонким смішком, а потім дістав ніж. Продовжуючи маніакально реготати, клоун із шаленою спритністю переліз через стійку і підняв ніж вгору. Пучки його різнобарвного волосся вселяли жах. Сечовий міхур Дженіс скоротився. Тепла цівка, що потекла по ногах, вивела її із заціпеніння. Серце билося, як тварина в клітці. Дженіс розвернулася й попрямувала до дверей.

З-поміж психічних та фізіологічних виявів коулрофобії можемо виокремити такі: сильне відчуття жаху, заціпеніння, сповільнене мислення, бажання кричати, гостра потреба втекти з небезпечного місця, сильне серцебиття, мимовільне сечовипускання.

Причина коулрофобії – негативний дитячий досвід:

"But more digging revealed that she'd seen a clown on stilts fall at a carnival. When he got up his face was all bloody and he was screaming.

Something about that moment altered something in her mind and she was legitimately terrified of clowns" (Pierce, 2018: 175).

Дженіс боялася клоунів з тих пір, як в дитинстві на карнавалі побачила закривавлене обличчя клоуна, який впав з ходуль.

Поведінкові вияви коулрофобії:

"I had a Halloween party here about two years ago for the people in the neighborhood – a grown-up Halloween party. Janice and her husband came and they dressed up as a witch and her broom, if I recall. Anyway, the night was going splendidly and then one of our neighbors from up the street came over. Another nice couple, really. But the husband was dressed up as a clown. And when Janice saw it, she went into another room. I could tell that she was uneasy" (Pierce, 2018: 166).

Коли Дженіс побачила переодягненого у клоуна чоловіка на костюмованій вечірці на Хелловін, вона пішла в іншу кімнату. Вигляд у неї був стривожений.

Антропоморфні метафори (*Blind panic seized her, terror spread its arms wide through her body, a stark feeling of absolute terror seized every nerve and fiber within her body*) та епітети (*Blind panic, absolute terror*) сприяють передачі інтенсивності емоцій і яскраво передають емоційні переживання героїнь. Досить повно характеризує емоційний стан персонажа-жінки компаративна ідіома *be like a deer caught in the headlights* (бути наче олень у світлі автомобільних фар), значення якої *to be visibly startled and frozen in fear* (The Free Dictionary) (бути помітно зляканим і завмерти зі страху). Порівняння (*Her blood was flooded with what felt like acid, The fear was like some vise around her lungs, she felt like she was drowning, With her heart slamming like a caged animal in her chest*) апелюють до асоціативного мислення читача, щоб останній впізнав і відтворив емоційні стани героїнь у своїй уяві. Особливе емоційно-експресивне навантаження несуть порівняння, що інтенсифікують об'єкт фобії – *their greasy painted grins like bloody gashes, Tufts of colorful hair flowed out behind him like pure nightmare fuel* – і роблять його ще страшнішим.

Пірофобія – боязнь вогню (pyrophobia – the fear of fire (Collins English Dictionary)):

"I'm terrified of fire. I have never once in my life enjoyed a hot bath because I think the intense heat could somehow ignite something in the bathroom. I avoid any sort of hair accessories for the same reason – hair dryers, curling irons, you name it. I shit you not ... everything in my apartment is flame proof. I have one of those convection stoves where everything is heated by magnets – a convection oven – because the thought of a burner on a stove makes me puke. And I meant that literally – I've actually thrown up at my family's Thanksgiving dinner because of the burners on the stove and the candles lit on the dining room table" (Pierce, 2018: 179).

Цей приклад ілюструє втручання пірофобії в особисте і суспільне життя молодої жінки, вплив на її поведінку. Персонаж-жінка боялася вогню.

Ні разу в житті вона не насолоджувалася гарячою ванною, тому що, на її думку, від високої температури могло щось у ванній загорітися. З цієї ж причини вона уникала будь-яких електричних приладів для сушіння та укладання волосся – фенів, плойок. Усе в її квартирі було вогнестійке. У неї була індукційна кухонна плита, бо її нудило від самої думки про конфорку на плиті. Одного разу під час сімейної вечері на День подяки її вирвало, коли вона побачила конфорки на плиті та свічки, запалені на обідньому столі.

До психічних та фізіологічних виявів пірофобії, вербалізованих у текстовому фрагменті, відносимо надмірне фантазування, нудоту, блювоту.

Танатофобія – страх смерті (англ. thanatophobia – an abnormal fear of death (Collins English Dictionary)):

"The clinical word for my fear is thanatophobia – the fear of dying. And not just the act of dying, of one day just not being alive anymore. It's thinking that just about anything could kill me. The cab ride over here. The cold I had two weeks ago. Falling off the treadmill at the gym. The elevator in my building breaking and crashing down five floors" (Pierce, 2018: 178).

У цього персонажа-чоловіка була танатофобія – страх смерті. І не просто боязнь самої смерті, що одного дня він помре. Він думав про те, що будь-що може його вбити, як-от: таксі, застуда, бігова доріжка в тренажерному залі, ліфт у будинку.

Людина, яка страждає від танатофобії, настільки сильно переймалася смертю, що це починає впливати на її повсякденне життя і поведінку:

"*I live with these fears every day. But not just like these small, passing fears. I avoid the elevator at all costs, even when I have a ton of groceries to go up to my apartment. Whenever I get sick, it feels one hundred times worse because I think everything can kill me. Even right now, I'm very aware of the guns on your hips and I'm wondering how they might accidentally go off by themselves. Logically, I know they can't. But I'm still basically terrified that you're in this room"* (Pierce, 2018: 178).

Чоловік жив зі страхами щодня. Він уникав ліфта будь-якою ціною, навіть коли йому потрібно було піднятися до квартири з купою продуктів. Щоразу, коли він хворів, йому ставало набагато гірше від думки, що будь-що може його вбити. Йому було дуже страшно навіть, коли він розмовляв з поліцейськими, бо він не переставав думати про те, що їхні пістолети можуть випадково вистрелити, хоча й усвідомлював усю неймовірність такого розвитку подій.

Психічними виявами танатофобії є: постійне відчуття страху, визнання безпідставності страху у поєднанні з нездатністю його контролювати; надмірне фантазування.

Фобофобія – страх появи страху чи фобії (англ. phobophobia – the fear of fears, or the fear of phobias (Macmillan English Dictionary)):

"I have a legitimate and diagnosed phobia that keeps me scared of just about anything. The thought of even handling a knife scares me. All the knives in my home are butter knives because anything with sharp points has the potential to scare me. Even meeting new people is scary for me because I never know their intentions." /.../ "Everything – every fucking thing – has the potential to scare me. The handcuffs you put me in, this bland room, the evil way everyone has looked at me since you got me here. My mind plays out these scenarios ... about how you'll beat the shit out of me to get some sort of confession or how I'll end up in jail and get raped daily. Just t-t-talking about it makes m-me... makes me go there" (Pierce, 2018: 191).

Наведений приклад ілюструє втручання фобофобії в особисте і суспільне життя людини. Ден Хадсон боявся практично всього. Його лякала навіть сама думка про те, щоб в руки взяти гострий ніж. Усі ножі в його домі – це ножі для масла, тому що будь-що гостре могло його нажахати. Навіть зустрічати нових людей йому було страшно, тому що він ніколи не знав їхніх намірів. Будь-яка річ могла його налякати: наручники, які на нього одягнули; звичайна кімната; злі погляди, які на нього кидали, поки він був під слідством. Його розум розігрував різні сценарії: про те, як його будуть бити, щоб отримати зізнання, або як він опиниться у в'язниці і його будуть щодня ґвалтувати. Про інтенсивність переживання страху персонажем свідчить заїкання (*t-t-talking, m-me*), передане на письмі трикратним повтором літери *t* і двократним повтором літери *m* (написання через дефіс) у словах *talking* та *me* відповідно.

Психічними виявами фобофобії є постійне відчуття страху, неконтрольоване фантазування.

Роман "Cause to Dread" багатий на психологічні нюанси в зображенні почуттів героїв. В авторських описах виявів пірофобії, танатофобії і фобофобії на перший план виходить так звана «розумова жуйка» (rumination) – суб'єктивно неприємні нав'язливі думки, ідеї, психічні образи, роздуми, що створюють перешкоди для природного вирішення буденних рутинних проблем (Медична психологія, 2008: 347): *"I think the intense heat could somehow ignite something in the bathroom", "It's thinking that just about anything could kill me",*

"The thought of even handling a knife scares me". Вживання персонажами дієслова мислення *think* та іменника *thought* вказує на нав'язливі стани, що стосуються інтелектуальної сфери або, іншими словами, на обсесії – різновид нав'язливих станів у вигляді переживань, які не відповідають наявній ситуації (Психологічна енциклопедія, 2006: 229).

Нав'язливі думки, схильність до фантазування, здатність вірити в нафантазоване і яскрава уява, яка малює найнеймовірніші жахи, безперечно погіршують якість життя людини і позбавляють її свободи. Людина стає рабом своїх фобій і це позначається на її сприйнятті, мисленні та поведінці. Причини фобій можуть бути різними. Зокрема, це може бути негативний дитячий досвід. При цьому людина може бути як учасником таких обставин, так і їх свідком, як бачимо з наведених прикладів про аквафобію та коулрофобію відповідно.

У романі назви фобій та емоційних станів репрезентовані термінами (*phobia, thanatophobia*), абстрактними іменниками (*fear, terror*), прикметниками (*terrified, scared, scary*) та дієсловом *scare.* Ці вербалізації є прямими номінаціями. Для передачі виявів внутрішнього стану персонажів використано метафори, порівняння та епітети – це непрямий опис.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Фобія – ірраціональний неконтрольований страх, який не підлягає логічному обґрунтуванню. Нав'язливий страх є емоцією великої сили, яка впливає на сприйняття, мислення та поведінку індивіда. Людина, яка страждає фобією, усіляко намагається уникнути ситуацій або об'єктів, що викликають страх. У романі "Cause to Dread" письменник використовує прямі та непрямі описи психічних, фізіологічних та поведінкових виявів аквафобії, коулрофобії, пірофобії, танатофобії і фобофобії. Прямі описи на відміну від непрямих містять найменування емоційних станів, які переживають персонажі. Основою непрямих авторських описів слугують метафори, порівняння та епітети.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні вербалізацій інших видів фобій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях: мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід) / за заг. ред Г. Католик. [Колективна монографія]. Львів : Місіонер, 2022. 352 с.
2. Коляда Е. К., Янков А. В. Іменникова репрезентація емоції «страх» у сучасній англійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 52. С. 137–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_52_48 (дата звернення 04.06.2023).
3. Мовчан М. М. Рівні страху і фобія: філософський аналіз. *Філософські обрії*. 2015. № 33. С. 118–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2015_33_13 (дата звернення 04.06.2023).
4. Медична психологія / за ред. академіка С. Д. Максименка. Підручник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 520 с.
5. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. М. Степанов]. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
6. Туренко О. С. Страх: спроба філософського усвідомлення феномена : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2006. 216 с.
7. Calicchio S. The psychology of anxiety: Knowing it to understand its functioning mechanisms. Stefano Calicchio, 2020. 49 p.
8. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/
9. Collins English Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/
10. Craske M G., Antony M. M., Barlow D. H. Mastering Your Fears and Phobias. Oxford University Press, 2006. 176 p.
11. Krysanova T. Multimodal Construction of Fear in Film. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2019. VII (59), Issue 195. P. 34–38.
12. Macmillan English Dictionary. URL: https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/
13. Pierce B. Cause to Dread. Seattle : Amazon.com, Inc., 2018. 250 p.
14. The Free Dictionary. URL: https://idioms.thefreedictionary.com/
15. Witwicki W. Psychologia uczuć i inne pisma. Warszawa : Wydaw. Naukowe PWN, 1995 [wyd. 1994]. 436 s.

REFERENCES

1. Ekzystentsiia strakhu zhyttia i smerti v suchasnykh realiiakh: multymodalni ta multykulturalni aspekty (teoretychnyi ta psykhoterapevtychnyi dosvid) [The existence of the fear of life and death in modern realities: multimodal and multicultural aspects (theoretical and psychotherapeutic experience)] / za zah. red H. Katolyk. [Kolektyvna monohrafiia] [a collective monograph]. Lviv : Misioner, 2022. 352 s. [in Ukrainian].
2. Koliada E. K., Yankov A. V. (2015). Imennykova reprezentatsiia emotsii "strakh" u suchasnii anhliiskii movi [Noun representation of the emotion "fear" in Modern English]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia : Filolohichna [Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Philology Series]*, 52. 137–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_52_48. (data zvernennia 04.06.2023) [in Ukrainian].
3. Movchan M. M. (2015). Rivni ctrakhu i fobiia: filosofskyi analiz [Levels of fear and phobia: a philosophical analysis]. *Filosofski obrii*, 33. 118–125. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2015_33_13 (data zvernennia 04.06.2023)
4. Medychna psykholohiia [Medical psychology] / za red. akademika S. D. Maksymenka. Vinnytsia : Nova Knyha, 2008. 520 s. [in Ukrainian].

5. Psykholohichna entsyklopediia [Encyclopedia of Psychology] / [avtor-uporiadnyk O. M. Stepanov]. Kyiv : Akademvydav, 2006. 424 s. [in Ukrainian].
6. Turenko O. S. (2006). Strakh: sproba filosofskoho usvidomlennia fenomena [Fear: an attempt at philosophical understanding of the phenomenon] : monohrafiia [monograph]. Kyiv : PARAPAN. [in Ukrainian].
7. Calicchio S. (2020). The psychology of anxiety: Knowing it to understand its functioning mechanisms. Stefano Calicchio. [in English].
8. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ [in English].
9. Collins English Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/ [in English].
10. Craske M G., Antony M. M., Barlow D. H. (2006). Mastering Your Fears and Phobias. Oxford University Press. [in English].
11. Krysanova T. (2019). Multimodal Construction of Fear in Film. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VII (59), 195, 34–38. [in English].
12. Macmillan English Dictionary. URL: https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/ [in English].
13. Pierce B. (2018). Cause to Dread. Seattle : Amazon.com, Inc. [in English].
14. The Free Dictionary. URL: https://idioms.thefreedictionary.com/ [in English].
15. Witwicki W. (1995). Psychologia uczuć i inne pisma [The Psychology of Feelings and Other Works]. Warszawa : Wydaw. Naukowe PWN. [in Polish].

УДК 821.161.2-31Дро7Доб.09
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-33

Інна КРЕМІНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-0918-0357
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії української літератури
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) imkreminska@gmail.com

РЕЦЕПЦІЯ РОМАНУ «ДОБРА ВІСТЬ» В. ДРОЗДА

У статті розглянуто рецепцію роману В. Дрозда «Добра вість», уперше опублікованого 1971 р. Відзначено, що твір загалом одержав схвальні відгуки радянських критиків (М. Жулинський, К. Журба, А. Кондратюк, О. Парасунько, С. Пінчук, Л. Санов, І. Тарасенко та ін.), що більшою мірою було обумовлено не його естетичною значущістю, скільки відповідністю соцреалістичному канону, зокрема на рівні змісто- й формотвірних елементів. Дослідники, наголошуючи на документальній основі роману, зауважують його приналежність до історико-біографічного жанру, «документального епосу» (І. Дзюба), досить популярного на той період у радянській літературі. Зазначено також про ідейний, образний і сюжетний зв'язок «роману-біографії» з наступним текстом автора – «Ювеналій Мельников» («Серія біографічних творів. Життя славетних»). Науковці акцентують увагу на таких аспектах поетики, як жанрово-стильові, сюжетно-композиційні особливості роману (наприклад, риси хронікального сюжету, превалювання громадської над особистою лінією; категорія типовості (О. Парасунько), лаконізм портретування, ілюстративність (І. Дзюба, М. Кодак) тощо), специфіка системи персонажів, засоби характеротворення, психологізм, художні функції документалізму, історичного контексту (залучення архівних матеріалів, спогадів). У статтях розглянуто концепцію героя, засоби творення головного персонажа, якому властива ідеалізація образу соціал-демократа, що суголосно соцреалістичному канону. Разом із тим критики зауважували непереконливість ідейної еволюції персонажа (С. Пінчук), патетичність останньої частини твору (А. Кондратюк). Сучасний етап вивчення роману є менш презентативним (С. Андрусів, М. Гладкова, О. Січкар, Л. Тарнашинська), разом із тим дослідники вперше звернулися до осмислення мотивного комплексу творчості автора в контексті соцреалізму, документалізму крізь призму інтертекстуальності. Наголошено на питанні пріоритету реалістичної (О. Січкар), соцреалістичної поетики в досліджуваному творі, а також перспективі розгляду роману в контексті постколоніалізму (М. Гладкова).

Ключові слова: *В. Дрозд, поетика, проза, роман, мотив, соціалістичний реалізм, історія української літератури XX століття.*

Inna KREMINSKA,
orcid.org/0000-0002-0918-0357
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of History of Ukrainian Literature
V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) imkreminska@gmail.com

RECEPTION OF THE NOVEL "GOOD NEWS" BY V. DROZD

The paper examines the reception of V. Drozd`s novel "The Good News", first published in 1971. It is noted that the work received favourable reviews altogether from Soviet critics (M. Zhulynskyi, K. Zhurba, A. Kondratyuk, O. Parasunko, S. Pinchuk, L. Sanov, I. Tarasenko, etc.), which to a greater extent was determined not by its aesthetic significance, but by its compliance with the socialist realist canon, in particular at the level of content and form-creating elements. Researchers, while emphasizing the documentary basis of the novel, also mark its belonging to the historical-biographical genre, the "documentary epic" (I. Dzyuba), quite popular at that time in Soviet literature. The ideological, figurative, and plot connection of the "novel-biography" with the next text of the author – "Juvenalius Melnikov" ("Series of biographical works. Lives of the famous") is also perceived.

The scientific articles give consideration to the hero concept, the means of creating the main character, which is characterized by the idealization of the image of a social democrat, which is consistent with the socialist realist canon. At the same time, critics have noted the unconvincing ideological evolution of the character (S. Pinchuk) and the patheticalness of the last part of the work (A. Kondratyuk). The modern stage of novel studying is less representative (S. Andrusiv, M. Hladkova, O. Sichkar, L. Tarnashinska), at the same time, researchers turned for the first time to the understanding of the motive complex of the author's work in the context of socialist realism, the understanding of documentary through the prism of intertextuality. The cognizance of the question of the priority of realistic (O. Sichkar), socialist realist poetics in the studied work is taken, as well as the perspective of considering the novel in the context of postcolonialism (M. Hladkova).

Key words: *V. Drozd, poetics, prose, novel, motif, socialist realism, history of Ukrainian literature of the 20th century.*

Постановка проблеми. В історії української літератури другої половини XX століття В. Дрозд відомий насамперед як автор «химерної прози». Разом із тим у його творчості наявні також тексти, дотичні до соцреалістичної проблематики й поетики («Добра вість», «Ритми життя», «Дорога до матері», «Земля під копитами», «Інна Сіверська, суддя»). Ця проза, невповні осмислена сучасним літературознавством, є важливим складником художньої спадщини митця, що зумовлює актуальність теми студії.

Аналіз досліджень. Зважаючи на ідеологічну маркованість тексту, його рецепція більшою мірою презентована працями радянських дослідників (Бєляєв, 1974; Варгатюк, 1978; Дончик, 1971; Жулинський, 1979; Жулинський, 1986; Журба, 1972; Дзюба, 1987; Здоровега, 1975; Кодак, 1974; Кондратюк, 1972; Маляренко, 1973; Парасунько, 1972; Пінчук, 1973; Санов, 1979; Тарасенко, 1971; Шарова, 1975; та інші), меншою – студіями сучасних літературознавців (Андрусів, 1998; Гладкова, 2022; Січкар, 2006; Січкар, 2008; Січкар, 2010; Тарнашинська, 2013).

Мета статті – систематизувати науково-критичні праці, присвячені рецепції роману «Добра вість» В. Дрозда, і виявити перспективні вектори дослідження твору.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом художнього зображення роману «Добра вість» (1967 р.) є політичноміфологізована біографія соціал-демократа, пропагандиста ідей марксизму Ювеналія Мельникова. Авторське бачення цього персонажа відповідало соцреалістичному канону, про що свідчить концепція героя, з властивою їй ідеалізацією центральної постаті, посилена сюжетним мотивом мучеництва та документально-біографічною лінією фабули. Образ Ювеналія поповнює галерею іконічних персонажів радянської доби, який жертвує собою в ім'я боротьби з «…капіталом і царизмом» (Дрозд, 1971: 186). Критики 1970–1980-х років переважно фокусують увагу на ідейно-тематичному змісті, сюжетно-композиційній специфіці, гармонійному поєднанні документального та художнього матеріалу, особливостях характеротворення, зокрема образу Ювеналія Мельникова, тощо. Авторами відгуків, рецензій на «Добру вість» є М. Жулинський, К. Журба, А. Кондратюк, О. Парасунько, С. Пінчук, Л. Санов, І. Тарасенко, Є. Шарова та інші (Жулинський, 1979; Жулинський, 1986; Журба, 1972; Кондратюк, 1972; Парасунько, 1972; Пінчук, 1973; Санов, 1979; Тарасенко, 1971; Шарова, 1975). Так А. Кондратюк уважає, що роман «Добра вість» є «якісно новим» етапом у творчості В. Дрозда, оскільки автор уперше звертається до історико-революційної теми і жанру біографії (Кондратюк, 1972: 8). Стильовими ознаками цього «роману-біографії» як зразка історико-революційної прози, на думку С. Пінчука (Пінчук, 1973: 157), є «хронікальний принцип побудови», психологічний аналіз, «…вміння… захопити читача цілим напливом думок, вражень, дерзань і найскладніших душевних порухів…», залучення документування як «зовнішнього прийому», засобу «…модернізації форми твору» й динамізації розповіді (Пінчук, 1973: 157). Акцентовано увагу на питанні «манери викладу» автора (Пінчук, 197: 157), яка «…витримана в дусі сучасної реалістичної, густо психологічної прози» (Пінчук, 197: 157). Разом із тим критик пише про неоригінальність композиції твору, а також недоліки фіналу твору (Пінчук, 1973: 157). У рецензії І. Тарасенка зазначено, що в поетиці В. Дрозда важливого значення набуває деталізоване відтворення історичного контексту, за допомогою якого митець передає соціально-політичні колізії доби (Тарасенко, 1971: 3), тож, уточнімо, ідеться про специфіку хронотопу соцреалістичного роману.

Л. Санов у студії «На свої горизонти» звертає увагу на те, що поява різнопланових за проблематикою і поетикою творів В. Дрозда, як-от: «Добра вість», «Ирій», «Люди на землі», «Ритми життя» – засвідчує про «…широкий діапазон його тематичних та жанрово-стильових шукань, про дальше його наближення до народного життя» (Санов, 1979: 64). Так, на думку М. Жулинського, у романі автор репрезентує пошук оригінальних тем та художніх прийомів (Жулинський, 1979: 184). І. Дзюба, навпаки, відзначає типологічну подібність творів, у яких порушено проблему підпільних робітничих організацій, наприклад, «Добра вість» В. Дрозда, «Підземні барикади» В. Близнеця, «Провісники» В. Канівця (Дзюба, 1987: 109). Дослідник стверджує, що ці романи слід інтерпретувати, беручи до уваги формотвірні особливості «документального епосу», оскільки естетичний складник у них поступається функціям упорядкування фактичного матеріалу (Дзюба, 1987: 109).

Твір, на думку О. Парасунька, є зразком історичної белетристики, у якій значущості набуває документальність. Також зауважено, що важливими в поетиці роману є категорії типовості, узагальнення та «життєвості», історичної достовірності тощо (Парасунько, 1972: 3). Очікуваним для радянського літературознавства є трактування художньої ідеї «Доброї вісті» критиком як «єднання пролетарів усіх національностей царської Росії в боротьбі з самодержавством, з

класовим ворогом» (Парасунько, 1972: 3). Подібно В. Бєляєв уважає, що поява творів про «бійців і героїв революції» (В. Дрозд «Добра вість», А. Стась «Товариш Олекса») (Бєляєв, 1974: 140) засвідчує закономірність розвитку стильового розмаїття «національних літератур» соціалістичного реалізму.

Науковці звертають увагу й на сюжетно-композиційну специфіку твору. Так у монографії «Людина як міра часу» М. Жулинський пише, що, з одного боку, письменник підкреслює історичну достовірність, реалістичність зображуваного художнього світу, а з другого – удається до художнього вимислу при розкритті психологічного образу Мельникова (Жулинський, 1979: 184). Натомість Є. Шарова зазначає, що В. Дрозд лише, на перший погляд, дотримується хронікальності у викладі подій, оскільки головним завданням автора було розкрити саме ідеологічне становлення Мельникова (Шарова, 1975: 2). Л. Маляренко констатує довершену злагодженість діалогів та пейзажних малюнків у романі «Добра вість» (Маляренко, 1973: 88). У студії «Художнє дослідження невигаданого» М. Кодак порівнює твори «Понад Славутичем-Дніпром» Є. Кротевича й «Добру вість» В. Дрозда (Кодак, 1974: 118–122), якій властиві лаконізм портретних описів, монтажна композиція, зображення внутрішнього мовлення персонажів (Кодак, 1974: 121). І. Дзюба виділяє такі формотвірні риси аналізованого нами твору, як описовість, ілюстративність, інформативність, відсутність наскрізного пригодницького сюжету (Дзюба, 1987: 109–110). А. Кондратюк звертає увагу на патетичність останнього розділу роману – «Новели в документах»: «маловідомі архівні матеріали і свідчення сучасників підібрано і скомпоновано таким чином, що останні роки динамічного, духовно інтенсивного життя революціонера набувають вражаюче сильного вираження і символічного звучання» (Кондратюк, 1972: 8). Із чим категорично не погоджується С. Пінчук, наголошуючи, що у фіналі наведені матеріали «…досить вправно скомпоновані», проте це «…все-таки підбірка цитат» (Пінчук, 1973: 157).

При аналізі сюжетно-композиційної своєрідності «Доброї вісті» літературознавці (Беляєв, 1974; Дзюба, 1987; Дончик, 1971; Жулинський, 1986; Здоровега, 1975; Журба, 1972; Маляренко, 1973; Парасунько, 1972; Пінчук, 1973; Тарасенко, 1971; Шарова, 1975 та інші) висловлюють дискусійні погляди на особливості втілення документалізму в художньому цілому. Так В. Дончик, К. Журба, О. Парасунько, І. Тарасенко, Є. Шарова та інші відзначають художньо виправдане співвідношення художнього вимислу та достовірного (Дончик, 1971), наприклад, у романі залучені архівні матеріали, спогади очевидців тощо про постать Мельникова (Тарасенко, 1971: 3). І. Дзюба вважає, що письменник «прагне „емоціоналізувати" документальний матеріал…», «романтизувати» образ Ювеналія, «…пов'язавши з українською революційною традицією» (Дзюба, 1987: 109–110). Цитовані документи доби є важливим засобом творення центрального персонажа, збагачують романну розповідь та, як відзначає К. Журба, засвідчують достовірність викладених історико-біографічних фактів (Журба, 1972: 4). М. Кодак уважає, що документальне багатоголосся твору, змодельоване спогадами В. Перазича, Б. Ейдельмана, Ф. Глущенка, М. Мельникової та інших, сприяє переконливості в розкритті автором обраної теми (Кодак, 1974: 120). В. Здоровега, аналізуючи особливості української історичної прози 1970-х років, зокрема і романи В. Дрозда «Добра вість», «Дорога до матері», «Ритми життя», доходить висновку, що «художник-документаліст,… творить свою концепцію світу, самобутню художню структуру з її внутрішніми естетичними законами» (Здоровега, 1975: 134).

Разом із тим існує вповні обґрунтована думка про подекуди невиправдане залучення В. Дроздом прийому «відкритого документалізму» (Маляренко, 1973; Беляєв, 1974): як стверджує В. Бєляєв, у тексті це часто призводить до «небажаного ефекту, коли цитуються не лише архівні матеріали, спогади, які передають неповторний колорит епохи, а й популярні брошури, статті з УРЕ тощо» (Беляєв, 1974: 141), що не завжди доцільно з художнього погляду (Маляренко, 1973: 88).

Особливості втілення образу Ювеналія Мельникова в контексті поетики соцреалізму є предметом уваги більшості критиків (Варгатюк, 1978; Дзюба, 1987; Дончик, 1971; Жулинський, 1986; Здоровега, 1975; Журба, 1972; Маляренко, 1973; Парасунько, 1972; Пінчук, 1973; Тарасенко, 1971; Шарова, 1975 та інших). Дослідники виділяють головно риси, властиві канонічному баченню соціал-демократа, «революціонера», чий життєвий шлях стає ідеологічно вивіреною моделлю для наслідування в українсько-радянській історії, зокрема й літературі, яким унаслідок державної політики властивий помітний ступінь міфологізації (Варгатюк, 1978: 134). Тож перед читачем постає ідеальний герой, наприклад, це образ «великого ентузіаста і романтика» (Тарасенко, 1971: 3), який показаний крізь призму його як ідеологічних

переконань, «естетичних смаків», так і особистого життя (Кондратюк, 1972: 8), «лицарів революції, які були справжніми особистостями» (подібно у творах В. Дрозда «Добра вість», «Дорога до матері», «Ритми життя») (Жулинський, 1986: 138) тощо. На важливості залучення до сюжету особистої лінії персонажа акцентує й М. Кодак, що надає образу Ювеналія драматизму, глибини, оскільки «…зображення останньої позначено тонким смаком і художнім тактом при досить лаконічному психологізмі в показі внутрішнього світу...» героя (Кодак, 1974: 120), позбавляє його схематичності, одноплановості (Пінчук, 1973: 158). М. Кодак звертається також до аналізу жіночих образів роману «Добра вість», які «зуміли піднестись до розуміння смислу життя революціонера і свого місця в ньому» (Кодак, 1974: 120). У творі, зазначає критик, зображення негативних персонажів (дворушників, жандармів та колишнього друга Мельникова – лікаря Данчича та ін.) автор утілює, зокрема, за допомогою портретування – провідного засобу характеротворення (Кодак, 1974: 121). Натомість С. Пінчук зауважує, що «світоглядна еволюція» (Пінчук, 1973: 158) головного героя та другорядних персонажів, однодумців Мельникова, показана непереконливо. До подібних висновків доходять Є. Шарова (Шарова, 1975), А. Кондратюк, який констатує, що персонажі другого плану в романі «залишаються десь за завісою і не набувають індивідуальної своєрідності як художні образи і людські характери» (Кондратюк, 1972: 8).

Пострадянське літературознавство майже оминає дослідницькою увагою «Добру вість» В. Дрозда. Лише кілька сучасних науковців, з-поміж яких С. Андрусів, М. Гладкова, О. Січкар, Л. Тарнашинська, звертаються до аналізу твору письменника (Андрусів, 1998; Гладкова, 2022; Січкар, 2006; Січкар, 2008; Січкар, 2010; Тарнашинська, 2013). Так С. Андрусів, Л. Тарнашинська побіжно згадують документально-біографічні твори митця, справедливо відзначаючи шаблонність жанрової форми та їхню ідеологічну заангажованість (Андрусів, 1998: 322; Тарнашинська, 2013: 9).

О. Січкар у ґрунтовному дослідженні «Проза В. Дрозда: психологічні аспекти», основні положення якого висвітлені в авторефераті дисертації та статтях (Січкар, 2006; Січкар, 2008; Січкар, 2010), як і С. Андрусів, уважає твір «Добра вість» зразком реалістичної прози (Січкар, 2006). Тож специфіка жанрового різновиду «історичного», «біографічного роману», пов'язаного із життєписом Ю. Мельникова (Січкар, 2006), зумовлює покликання на інтертекст зображуваного історичного періоду. Своєю чергою, це впливає на стильові особливості твору: «суха мова канцелярських документів» (Січкар, 2006) зумовлює «деіндивідуалізацію» авторського мовлення (Січкар, 2006). У «Добрій вісті», уважає науковиця, «революційні події – лише тло, на якому показано психологізм переживань головного героя» (Січкар, 2010), відтак описи пролетарської боротьби автор подає «швидше за необхідності, ніж за покликом душі» (Січкар, 2010). Літературознавиця також звертається до розгляду другорядних персонажів роману, зокрема тих, які належать до опозиції «герой – ворог». Наприклад, це унаявнене протиставлення головного героя з його антиподом – конформістом Данчичем, у поетиці характеротворення якого художньо актуалізується дуальна природа людської особистості, соціальне маскування, слабкість натури, удавана відданість революції тощо (Січкар, 2010). Також О. Січкар пише про своєрідність втілення образу царя в художньому тексті, наголошуючи на невідповідності його характеру державному титулу (Січкар, 2010).

М. Гладкова у студії «Проза В. Дрозда 1970–1980-х років: до проблеми сприйняття літературознавцями» доходить висновку, що його романістика, у якій яскраво виявляються риси соцреалізму (наприклад, «Добра вість», «Ритми життя», «Дорога до матері», «Інна Сіверська, суддя», «Земля під копитами» тощо), попри їхню ідеологічну заангажованість, є перспективними для дослідження з погляду мотивного аналізу, постколоніальних студій, соціального міфологізму (Гладкова, 2022: 270–271). Цим художнім текстам, як зазначає науковиця, властивий неповторний стиль у творенні соцреалістичної дійсності, погляд на людину в конфлікті індивідуального й знеособлюючого колективного (Гладкова, 2022: 270–271).

Висновки. Отже, аналіз роману «Добра вість» В. Дрозда представлений порівняно невеликою кількістю наукових праць. Радянські дослідники П. Варгатюк, М. Жулинський, О. Парасунько, С. Пінчук, І. Тарасенко, Л. Санов та інші переважно позитивно оцінювали ідейно-художню своєрідність твору, авторську репрезентацію, бачення історичної постаті Ювеналія Мельникова. Дискусійним у критиці залишається питання художнього втілення, функцій документалізму в аналізованому тексті, яке часом негативно впливає на композицію (В. Бєляєв, Л. Маляренко). Сучасні літературознавці наголошують на жанровій специфіці роману, його приналежності до соцреалістичного канону (С. Андрусів, Л. Тарнашинська, М. Глад-

кова), що впливає на концепцію персонажа як ідеалізованої постаті, проблематику, у якій домінуватиме ідеологічний складник, поетику характеротворення, зокрема психологізм, систему групування персонажів (опозиція «герой – ворог»), агітаційність (О. Січкар) тощо. Отже, подальше вивчення «Доброї вісті» є перспективним, що зумовлено авторською концепцією твору, у якому звернення до історії набуватиме статусу сакральної точки відліку для українського-радянського соціал-демократичного руху, тому значущості набуватиме прийом документальності, залучення інтертексту, як маркера істинності зображуваного, що особливо актуально було в контексті розвитку так званих національних літератур і створення власної галереї героїв. Можливим вектором аналізу роману може бути виховна функція як автора в тоталітарному суспільстві, так і зображуваної ним постаті. Отже, вивчення творчості В. Дрозда українсько-радянського періоду в контексті постколоніальної критики є перспективним для подальшого вивчення поетики письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів С. Володимир Дрозд. Історія української літератури XX ст.: підруч. для студ. гуманітар. спец. вузів: у 2 кн./за ред. В. Г. Дончика. Кн 2. Київ, 1998. С. 322–328.
2. Бєляєв В. Зоря нового дня: історико-революційна проза останніх років. Дніпро. 1974. № 1. С. 137–144.
3. Варгатюк П. Л. Рецензія. Український історичний журнал. 1978. № 12. С. 133–134.
4. Гладкова М. В. Проза В. Дрозда 1970–1980-х років: до проблеми сприйняття літературознавцями. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 21. Т. 1. С. 265–272.
5. Дзюба І. Несходимі стежки минувщини. Л-ра і сучасність: літ.-критич. ст. Київ, 1987. Вип. 20. С. 86–115.
6. Дончик В. Людяне як героїчне. Радянське літературознавство. 1971. № 7. С. 29–44.
7. Дрозд В. Добра вість: роман-біографія. Сер. «Романи й повісті». Київ: Дніпро, 1971. Вип. 10. 187 с.
8. Жулинський М. Людина як міра часу: монографія. Київ: Дніпро, 1979. 275 с.
9. Жулинський М. «Яким корінням живе дерево?». Наближення: літературні діалоги. Київ, 1986. С. 122–170.
10. Журба К. Один з найкращих борців. Деснянська правда. 1972. 26 березня. С. 4.
11. Здоровега В. Прагнення достовірності: про документалізм сучасної прози. Дніпро. 1975. № 6. С. 132–137.
12. Кодак М. Художнє дослідження невигаданого. Вітчизна. 1974. № 9. С. 117–128.
13. Кондратюк А. Життєпис видатного революціонера. Україна. 1972. № 25. С. 8.
14. Маляренко Л. Люди з легендарними долями: нотатки про деякі історико-революц. твори в укр. рад. л-рі. Прапор. 1973. № 4. С. 86–89.
15. Парасунько О. Образ Ювеналія Мельникова. Літературна Україна. 1972. 9 трав. С. 3.
16. Пінчук С. Полум'я вічного вогню. Вітчизна. 1973. № 6. С. 151–159.
17. Санов Л. На свої горизонти. Проблеми. Жанри. Майстерність: літ.-критич. ст. Київ, 1979. Вип. 4. С. 63–82.
18. Січкар О. Жанрово-стильове розмаїття прози В. Дрозда. Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. Житомир, 2006. Вип. 28. С. 199–204. URL: http://eprints.zu.edu.ua/1905/1/5.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
19. Січкар О. Історико-біографічна проза В. Дрозда. Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 2. С. 210–295. URL: https://zubrila.com/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BE-%D0%B1%D1%96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B0-%D0%B2-%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%B0-%D1%81/
20. Січкар О. М. Проза В. Дрозда: психологічні аспекти: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2008. 20 с.
21. Тарасенко І. Слово про орла. Ленінська правда. Суми, 1971. 11 трав. С. 3.
22. Тарнашинська Л. Б. Володимир Дрозд: «Письменник – лише уста народу»: біобібліогр. нарис/І. О. Негрейчук. Київ: Міністерство культури України, Національна парламентська бібліотека України, 2013. Вип. 15. 176 с.
23. Шарова Є. Добра вість з минулого. Літ. Україна. 1975. 25 лют. С. 2.

REFERENCES

1. Andrusiv S. Volodymyr Drozd. [Volodymyr Drozd]. Istoriia ukrainskoi literatury XX st.: pidruch. dlia stud. humanitar. spets. vuziv: u 2 kn./za red. V. H. Donchyka, Book 2. Kyiv, 1998, pp. 322–328 [in Ukrainian].
2. Bieliaiev V. Zoria novoho dnia: istoryko-revoliutsiina proza ostannikh rokiv. [The dawn of a new day: historical and revolutionary prose of recent years]. Dnipro, 1974. Nr. 1, pp. 137–144 [in Ukrainian].
3. Varhatiuk P. L. Retsenziia. [Rewiew]. Ukrainian historical journal, 1978. Nr. 12, pp. 133–134 [in Ukrainian].
4. Hladkova M. V. Proza V. Drozda 1970–1980-kh rokiv: do problemy spryiniattia literaturoznavtsiamy [Prose by V. Drozd 1970–1980s: to the problem of perception by literary critics]. Zakarpatski filolohichni studii, 2022. Nr. 21, Vol. 1, pp. 265–272 [in Ukrainian].
5. Dziuba I. Neskhodymi stezhky mynuvshchyny. [Inexorable paths of the past]. L-ra i suchasnist: lit.-krytych. St.: Kyiv, 1987. Nr. 20, pp. 86–115 [in Ukrainian].
6. Donchyk V. Liudiane yak heroichne. [Human as heroic]. Radianske Literaturoznavstvo, 1971. Nr. 7. Pp. 29–44 [in Ukrainian].

7. Drozd V. Dobra vist: roman-biohrafiia. [Good news: a novel-biography]. Kyiv: Dnipro, 1971. Ser. «Romany y povisti». Vol. 10, 187 p. [in Ukrainian].
8. Zhulynskyi M. Liudyna yak mira chasu: monohrafiia. [Man as a measure of time: monograph]. Kyiv: Dnipro, 1979, 255 p. [in Ukrainian].
9. Zhulynskyi M. «Iakym korinniam zhyve derevo?» [To what roots does a tree live?]. Nablyzhennia: literaturni dialohy. Kyiv, 1987, pp. 122–170 [in Ukrainian].
10. Zhurba K. Odyn z naikrashchykh bortsiv. [One of the best wreestlers]. Desnianska Pravda, 1972, 26 bereznia. P. 4 [in Ukrainian].
11. Zdoroveha V. Prahnennia dostovirnosti: pro dokumentalizm suchasnoi prozy. [Striving for authenticity: about the documentary of modern prose]. Dnipro, 1975. Nr. 6, pp. 132–137 [in Ukrainian].
12. Kodak M. Khudozhnie doslidzhennia nevyhadanoho [An artistic exploration of the uninvented]. Vitchyzna, 1974. Nr. 9, pp. 117–128 [in Ukrainian].
13. Kondratiuk A. Zhyttiepys vydatnoho revoliutsionera. [Biography of an outstanding revolutionary]. Ukraina, 1972. Nr. 25, p. 8 [in Ukrainian].
14. Maliarenko L. Liudy z lehendarnymy doliamy: notatky pro deiaki istoryko-revoliuts. tvory v ukr. rad. l-ri [People with legendary destinies: notes on some historical-revolutionary works in Ukrainian Soviet literature]. Prapor, 1973. Nr. 4, pp. 86–89 [in Ukrainian].
15. Parasunko O. Obraz Yuvenaliia Melnykova [Image of Juvenal Melnikov]. Literaturna Ukraina, 1972, 9 trav., p. 3 [in Ukrainian].
16. Pinchuk S. Polumia vichnoho vohniu [The flame of eternal fire]. Vitchyzna. 1973. Nr. 6, pp. 151–159 [in Ukrainian].
17. Sanov L. Na svoi horyzonty [To your horizons]. Problemy. Zhanry. Maisternist: lit.-krytych. st. Kyiv, 1979, Vol. 4, pp. 63–82 [in Ukrainian].
18. Sichkar O. Zhanrovo-stylove rozmaittia prozy V. Drozda [Genre and stylistic variety of prose by V. Drozd]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka. Zhytomyr: ZhDU, 2006, Vol. 28, pp. 199–204 [in Ukrainian].
19. Sichkar O. Istoryko-biohrafichna proza V. Drozda [Historical and biographical prose of V. Drozd]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2010. Nr. 2, pp. 210–295 [in Ukrainian].
20. Sichkar O. M. Proza V. Drozda: psykhol. Aspekty [Prose by V. Drozd: psychological aspects]: avtoref. dys. … kand. filol. nauk: 10.01.01. Kherson. derzh. un-t. Kherson, 2008, 20 p. [in Ukrainian].
21. Tarasenko I. Slovo pro orla [A word about the eagle]. Leninska pravda. Sumy, 1971, 11 trav, p. 3 [in Ukrainian].
22. Tarnashinska L. Volodymyr Drozd: «Pysmennyk – lyshe usta narodu»: biobibliohr. narys [Volodymyr Drozd: «The writer is only the mouth of the people»: Biobibliogr. essay], 2013, Vol. 15. K.: M-vo kultury Ukrainy, Nats. parlam. b-ka Ukrainy [in Ukrainian].
23. Sharova Ye. Dobra vist z mynuloho. [Good news from the past]. Lit. Ukraina, 1975, 25 liut. P. 2. [in Ukrainian].

ПЕДАГОГІКА

UDC 37.02;371
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-34

Shahnaz Agasamad ABDULLAYEVA,
orcid.org/0000-0003-2861-6045
Ph.D. student in The Theory and Methodology of Education
and Upbringing (in the fields and levels of education)
Baku State University
(Baku, Azerbaijan) shahnaz.aliyeva.aghasamad@bsu.edu.az

THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN AZERBAIJAN AND THEIR REFLECTION IN TEXTBOOKS

The present study explores successful integration of education with Sustainable Development Goals in Azerbaijan and the content of English textbook series which have the potential to be useful resources for the implementation of Sustainable Development Goals. The objective of this study was to examine English textbooks to better understand whether their content is reflective of the values of sustainable development and to raise awareness of the importance of including such content in English language teaching textbooks used widely in Azerbaijan. The framework for the content analysis in this study was constructed by considering the requirements directly related to the Sustainable Development Goals set by the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan for preparing textbooks. Azerbaijan has made significant efforts to follow the Sustainable Development Goals and integrate them into its national development plans. The government has shown commitment to aligning its policies, programs, and initiatives with the Sustainable Development Goals. The Azerbaijani government recognizes the importance of education in achieving sustainable development and has taken various steps to incorporate the Sustainable Development Goals into its education and school textbooks. Regarding Azerbaijan's efforts in education related to the SDGs, the country has made progress in aligning its national policies and strategies with the SDGs. The Azerbaijani government recognizes the importance of education in achieving sustainable development and has taken various steps to incorporate the SDGs into its education and school textbooks. The findings of current research reveal that the themes of sustainability are present in English textbooks to a good extent. However, the results suggest that there must be a more even distribution of such themes throughout the textbook series used in public schools which will be discussed in the article.

Key words: *the Sustainable Development Goals, quality education, textbook, research, educational institutions, reflection of SDGs textbooks.*

Шахназ Агасамад АБДУЛЛАЄВА,
orcid.org/0000-0003-2861-6045
Ph.D. студент спеціальності «Теорія і методика навчання та виховання»
(за напрямами та рівнями освіти)
Бакинського державного університету
(Баку, Азербайджан) shahnaz.aliyeva.aghasamad@bsu.edu.az

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В АЗЕРБАЙДЖАНІ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПІДРУЧНИКАХ

У цьому дослідженні досліджується успішна інтеграція освіти з Цілями сталого розвитку в Азербайджані та зміст серій підручників англійської мови, які можуть стати корисними ресурсами для реалізації Цілей сталого розвитку. Метою цього дослідження було вивчити підручники англійської мови, щоб краще зрозуміти, чи відображає їхній зміст цінності сталого розвитку, а також підвищити обізнаність щодо важливості включення такого вмісту в підручники з англійської мови, які широко використовуються в Азербайджані. Основу для контент-аналізу в цьому дослідженні було побудовано з урахуванням вимог, безпосередньо пов'язаних із Цілями сталого розвитку, встановленими Кабінетом Міністрів Азербайджанської Республіки для підготовки підручників. Азербайджан доклав значних зусиль для досягнення Цілей сталого розвитку та інтеграції їх у свої національні плани розвитку. Уряд продемонстрував готовність узгодити свою політику, програми та ініціативи з Цілями сталого розвитку. Уряд Азербайджану визнає важливість освіти для досягнення сталого розвитку та вживає різноманітних заходів для включення Цілей сталого розвитку до своєї освіти та шкільних підручників. Що стосується зусиль Азербайджану в галузі освіти, пов'язаної з ЦСР, то країна досягла прогресу в узгодженні своєї національної політики та стратегій з ЦСР. Уряд Азербайджану визнає важливість освіти

для досягнення сталого розвитку та вживає різноманітних заходів для включення ЦСР у свою освіту та шкільні підручники. Результати поточного дослідження показують, що теми сталого розвитку значною мірою присутні в підручниках англійської мови. Проте результати свідчать про більш рівномірний розподіл таких тем у серіях підручників, які використовуються в державних школах, про що йтиметься в статті.

Ключові слова: *цілі сталого розвитку, якісна освіта, підручник, дослідження, навчальні заклади, відображення ЦСР підручники.*

Introduction to the problem. The successful attainment of the Sustainable Development Goals (SDGs) relies on ensuring the rights of children. Over 100 Member States have reaffirmed their dedication to upholding children's rights within the framework of implementing the SDGs. UNICEF collaborates with governments, partners, and other United Nations agencies to assist countries in ensuring that the goals yield tangible outcomes for every child, both now and for future generations. By working together, the aim is to create an inclusive and equitable world where children's rights are upheld, enabling them to thrive and contribute to sustainable development.

The main aim of the Sustainable Development Goals (SDGs) is to invest in children and young people with the objective of creating a more equitable, just, and sustainable world that benefits everyone. Recognizing the importance of the younger generation, the SDGs prioritize the well-being, development, and empowerment of children and youth.

By investing in children and young people, societies can ensure that future generations have access to quality education, good health, and essential services. It involves creating an enabling environment where children and young people are provided with equal opportunities, protection from harm, and the support they need to reach their full potential.

Furthermore, investing in children and young people contributes to achieving the broader objectives of the SDGs, including eradicating poverty, reducing inequality, promoting gender equality, fostering economic growth, and addressing climate change. By prioritizing their needs and rights, we can build a sustainable world that not only benefits the current generation but also leaves a positive legacy for future generations.

Through investments in education, healthcare, social protection, and inclusive policies, the SDGs aim to ensure that children and young people have the necessary resources, skills, and opportunities to actively participate in society and contribute to its sustainable development. By recognizing their importance and investing in their well-being, we can work towards a more equitable, just, and sustainable future for all (How the UN is supporting The Sustainable Development Goals in Azerbaijan, 2023: 1). So, the path to this goal starts with education.

The degree of the problem development. There has been a significant amount of research conducted on the Sustainable Development Goals (SDGs) since their adoption in 2015. Researchers from various disciplines, including economics, social sciences, environmental studies, and public policy, have focused on understanding the SDGs, assessing progress, and exploring strategies for their implementation.

The degree of research about SDGs can be seen in the growing body of literature, academic publications, reports, and policy briefs dedicated to examining different aspects of the goals. Researchers have explored topics such as the economic impact of SDGs, social and environmental indicators, policy frameworks, case studies of successful implementation, and challenges faced in achieving the goals.

Moreover, research institutions, think tanks, and international organizations have been actively engaged in analyzing and monitoring progress towards the SDGs. They provide valuable insights through reports and data-driven assessments, which contribute to the global understanding of the SDGs and inform policy-making processes.

There are some prominent organizations and researchers who have contributed significantly to the field of SDGs. Here are a few examples:

United Nations Sustainable Development Solutions Network (SDSN) is a global initiative launched by the United Nations to promote research and solutions for sustainable development. They have a network of researchers and institutions working on various SDG-related topics (What are The Sustainable development Goals?, 2023: 2) which serves to inform people.

1. Many successful projects on the Sustainable Development Goals have been signed in various countries including Azerbaijan in the fields of education. In this regard, the Institute of Professional Development of Educational Workers continues to do successful work in Azerbaijan. The institute goes out of its way to support educators in this endeavor by creating lesson plan samples about the SDGs and providing them to teachers to ease their job (Professional Development İnstitute, 2017: 3).

Various aspects of the topic have attracted the attention of many researchers. The article by researcher M. Hashimov is devoted to the analysis of state expenditures on measures to achieve the Sustainable

Development Goals in Azerbaijan, which examines the state strategy for the development of education in the Republic of Azerbaijan, the strategy for the development of Azerbaijani youth. The collective monograph published in Baku in 2019 is devoted to the study of social, philosophical, economic, and environmental problems of sustainable development. The book, along with Azerbaijani researchers, presents articles by scientists of the Russian Federation, Uzbekistan and Mongolia devoted to philosophical problems of sustainable development. D. Mikailov, F. Hasanov and S. Yusifov are among the rese economic, who pay special attention to the economic aspects of the problem. L. Kasimova studies social and educational values. Researchers Bazavlutskaya L.M., Volkova E.V., Konyaeva E.A. analyzed the ways to implement the SDGs, paying special attention to issues related to the SDGs in education. Numerous studies carried out both in our country and in other countries have shown that by the end of the twentieth century the world had reached an ecological threshold requiring a radical change in the value-ideological, economic, technological foundations of social development. It is in this regard that the «Concept of Sustainable Development» was approved at the UN Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro in 1992. In this regard, in his research Mammadov and some other Russian researchers draw attention to the essence of the SDGs, explore its socio-ecological and economic aspects, linking the foundations of sustainable development directly with the economy. Jeyhun Mikayilov, Fakhri Hasanov, Sabuhi Yusifov can be mentioned among the researchers who focus on this topic from economical point of view (Mikayılov C., Hasanov F., Yusifov S., 2014: 4) in Azerbaijan. In addition, Lazifa Gasimova, Doctor of Pedagogy, should be mentioned regarding values and their instillation in schoolchildren through textbooks (Qasimova L., 2005: 5).

Moreover, according to the decisions adopted at the state level, the SDG are also reflected in these rules for the preparation of school textbook in Azerbaijan: Decision No. 67 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated February 25, 2020 on approval of the "Procedure for the preparation of textbooks, teaching aids and other teaching-methodical tools for general educational institutions" ("Ümumi təhsil müəssisələri üçün dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin və digər tədris-metodik vasitələrin hazırlanması qaydası"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 fevral 2020-ci il tarixli 67 nömrəli qərarı, 2023: 6) and Decision No. 361 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated September 29, 2020 on amending Decision No. 103 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated June 3, 2010 «On approval of the state standard and programs (curricula) of the general education level» (Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı, 2023: 7).

It is important to note that research on the SDGs is an ongoing and evolving process. As new challenges emerge and more data becomes available, researchers continue to explore innovative approaches and solutions to address the complex issues encompassed by the SDGs. How those ideas are reflected in the texts and assignments through the textbooks will be mentioned below.

The purpose and tasks of the research. The purpose of the research task is to study the essence and main characteristics of SDGs, collaboration of Azerbaijan and The United Nations over the SDGs, its influence on Azerbaijan Education, and the SDGs in the textbooks.

Methods. The main methods are literature review, comparative analysis and mixed methods which are used in the article.

Main part. One of the primary priorities for the Republic of Azerbaijan is to establish a model of sustainable development that is just, equitable, and inclusive for all. Azerbaijan has presented its third Voluntary National Review (VNR), highlighting its adoption and integration of the 2030 Agenda into national policies and development strategies. The VNR process is led by the National Coordination Council on Sustainable Development and the Ministry of Economy, with support from the UNDP country office. Various stakeholders, including the parliament, line ministries, public institutions, NGOs, the private sector, and academic institutions, are consulted during the process (Main messages, 2021: 8).

The SDG inside the textbooks in Azerbaijan. Azerbaijan has ancient and historical traditions. In addition, the Azerbaijani people have always been hospitable, multicultural, and tolerant, as many small nationalities live here. It is not accidental that these characteristics have always been passed on by the elderly to the new generation as a hereditary factor. All these features can be seen in Azerbaijani tales, epics, and ancient folk music examples. Throughout history, Azerbaijanis, as a nation that respects women and the elderly, respects differences, and lives in friendly relations with other nations, have always shown sensitivity to human rights (Qasımova L., 2005: 5). Perhaps, it is the reason that Azerbaijan has taken such big steps in a short period of time to easily achieve the Sustainable Development Goals. One of the most important steps that Azerbaijan has taken in this regard is the integration of Continuous

Development Goals into the school textbooks. To keep up with the rapidly evolving world education system, textbooks in Azerbaijan have been revised and reprinted to meet modern requirements. Currently, the latest edition textbooks align with the Continuous Development Goals. All these processes are progressing directly under the supervision and instructions of the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan. The Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan actively participates in the development of modern textbooks and monitors the process. When preparing textbooks, authors must strictly follow the requirements set by the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, and these requirements should be reflected in the textbooks. It is not surprising that the most prominent requirements among them are directly related to the SDGs ("Ümumi təhsil müəssisələri üçün, 2023: 6). Here are some examples which have been mentioned in decisions by Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan ("Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı 2023: 7):

1) Information about human rights
2) Safety for children
3) Abolition of all forms of racial discrimination
4) Prevention and elimination of gender-based sexual selection
5) Elimination of discrimination against women in educational materials and depiction of women in directory positions
6) Education about the negative consequences of early marriage and marriage between relatives
7) Issues related to religions
8) Protection of biological diversity and information about the environment
9) Disaster risk reduction

The above-mentioned examples are just a part of the objectives set by Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan in the writing of textbooks. As it can be seen from the requirements mentioned above, these are directly or indirectly related to the human rights (1-7) and environmental issues (8 and 9) which are related to Sustainable Development Goals (SDGs). Here are some of the SDGs that directly address human rights issues:

1. SDG 1: No Poverty – This goal aims to eradicate extreme poverty, which is considered a violation of the right to an adequate standard of living.

2. SDG 3: Good Health and Well-being – This goal focuses on ensuring access to healthcare services for all, which is linked to the right to the highest attainable standard of physical and mental health.

3. SDG 4: Quality Education – This goal emphasizes inclusive and equitable education, which is tied to the right to education for all individuals.

4. SDG 5: Gender Equality – This goal promotes gender equality and empowerment of all women and girls, aligning with the principles of non-discrimination and equal rights as part of human rights.

5. SDG 8: Decent Work and Economic Growth – This goal advocates for promoting inclusive and sustainable economic growth, ensuring decent work opportunities, and protecting labor rights.

6. SDG 10: Reduced Inequalities – This goal addresses inequalities within and among countries, focusing on promoting social, economic, and political inclusion and reducing discrimination, which are essential aspects of human rights.

7. SDG 16: Peace, Justice, and Strong Institutions – This goal emphasizes promoting peaceful and inclusive societies, providing access to justice for all, and building effective, accountable, and inclusive institutions. It encompasses several human rights principles, including the right to justice, freedom from violence, and the rule of law.

8. SDG 17: Partnerships for the Goals – This goal highlights the importance of global partnerships to achieve sustainable development, including collaboration with human rights organizations and promoting human rights-based approaches in development efforts.

Fourth and sixth topics of 6th grade English textbook are completely dedicated to universal values and reflect global problems. Topic 4 is based on instilling students with love for animals and other living things. There are the stories about friendship of children and animals like dog, rabbit, turtle, parrot, fish, etc. Being careful and treating animals and other living things with care plays a special role in developing a sense of care and responsibility in children. Topic 6 is about protecting or saving the world. The information presented here is related to global issues and steps taken by all member states of the United Nations in 2015 to eradicate poverty, reduce inequality and build a more peaceful and prosperous society, protect nature, reduce water scarcity and hunger by 2030. It is directly related to the Sustainable Development Goals (SDGs), which are aimed at solving global problems (Heydarova K., Qurbanova G., Mammadova S., 2021: 14).

At the same time, in Topic 8 of the 5th grade English textbook , as shown in the terms given above, the topics against the elimination of gender discrimination is also reflected as the description of the role of men and women in housework (Heydarova K., Qurbanova G., Mammadova S., 2020: 96). Moreover, the paragraph on the abolition of all forms of racial discrimination, which is mentioned in the 6th

paragraph, is also included throughout the book. As a human image given in all topics , people are depicted in different colors and represent different races. The picture given on page 123 is a reflection of 8th term (Heydarova K., Qurbanova G., Mammadova S., 2020: 15) Here, women are depicted as doctors, firemen and singers. The image of a female firefighter is a vivid example of stereotype absence about the place of a woman in society.

Topic 3 of the 7th grade textbook is about different skills. In the text on page 48 of this topic, Leyla is trying to prepare a birthday present for her friend. But she could not finish knitting the doll alone. In this text, we learn about Leyla and her family, the unity and support in her family, and the fact that the whole family, regardless of gender, help Leyla to weave the doll. It can be seen in this text that family values are very important for Azerbaijani people, also there is no gender discrimination between children and the division of work in the family is not subjected to gender discrimination.

The 2nd topic of the same textbook about technology provides information about people who made new technological discoveries and their inventions. It is gratifying that information about our compatriots is also reflected here. An example of this is our compatriot Reyhan Jamalova, the founder of Rainergy, which converts rainwater into energy and uses this energy for lighting purposes. As mentioned in the text (Heydarova K., Qurbanova G., Mammadova S., 2022: 25), she made this discovery taking into account poor countries in the world.

While these goals have specific targets and indicators, they are interlinked and mutually reinforcing, aiming to ensure a holistic approach to sustainable development that respects and protects human rights for all individuals.

Several environmental issues have been mentioned among the listed demands in writing of textbooks as well which are closely related to some of the SDGS. Here are some of the goals that specifically address environmental concerns:

1. SDG 6: Clean Water and Sanitation – This goal aims to ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all, addressing water pollution, wastewater treatment, and water scarcity issues.

2. SDG 7: Affordable and Clean Energy – This goal focuses on promoting access to affordable, reliable, sustainable, and modern energy for all, while increasing the share of renewable energy in the global energy mix.

3. SDG 11: Sustainable Cities and Communities – This goal emphasizes making cities and human settlements inclusive, safe, resilient, and sustainable, including aspects such as sustainable transport, waste management, air quality, and green spaces.

4. SDG 12: Responsible Consumption and Production – This goal promotes sustainable consumption and production patterns, encouraging resource efficiency, reducing waste generation, and managing chemicals and hazardous materials sustainably.

5. SDG 13: Climate Action – This goal addresses climate change mitigation, adaptation, and resilience, aiming to strengthen the global response to the threat of climate change.

6. SDG 14: Life Below Water – This goal focuses on conserving and sustainably using marine resources, addressing issues such as marine pollution, overfishing, and ocean acidification.

7. SDG 15: Life on Land – This goal aims to protect, restore, and sustainably manage terrestrial ecosystems, combat desertification, halt biodiversity loss, and promote sustainable land use.

Additionally, other goals such as SDG 2 (Zero Hunger), SDG 9 (Industry, Innovation, and Infrastructure), and SDG 17 (Partnerships for the Goals) also have environmental dimensions and contribute to sustainable development in relation to the environment too.

Thus, the Sustainable Development goals are directly or indirectly among the goals that should be instilled in students at the state level and are taken into account when writing school textbooks. However, the path to the goal is not limited by this. In addition to the materials in the textbooks, lesson overviews dedicated to each of the 17 Sustainable Development Goals of the UN were prepared and made available to educators, according to the project implemented by the Institute for Professional Development of Educators (Professional Development İnstitute of Educational Workers, 2017: 3).

The Result. The United Nations (UN) and its partners in Azerbaijan are working together to achieve the Sustainable Development Goals (SDGs), a set of 17 interrelated and ambitious goals that address key development challenges facing people in Azerbaijan and around the world. To achieve these goals, Azerbaijan is taking great steps and signing successful projects in the field of education. For instance, The Ministry of Education has developed a new project called ‘Supporting students according to their learning needs» to reduce the negative impact of the COVID-19 on education. 1,300 students from 18 schools in 6 districts were supported in accordance with their learning needs. In order to

overcome the negative impact of coronavirus on education, the project identified students' learning needs and the program took into account children with disabilities. According to the decisions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, 17 Sustainable Development goals, including human rights and environmental goals, are widely included in textbooks intended for use in public schools.

BIBLIOGRAPHY

1. How the UN is supporting The Sustainable Development Goals in Azerbaijan, 2023. URL: https://azerbaijan.un.org/en/sdgs
2. What are The Sustainable development Goals? URL: https://www.undp.org/ – accessed 02.05.2023.
3. Professional Development İnstitute of Educational Workers. URL: http://www.tipii.edu.az/az/
4. Mikayılov C, Həsənov F, Yusifov S. Dayanıqlı İnkişaf və Stirpat çərçivəsi. Journal of Qafqaz University-Economics and administration. 2014, volume 2, number 2, p. 178–187. URL: https://www.academia.edu/
5. Qasımova L. Ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsinin nəzəriyyə və təcrübəsi (V-IX siniflərin ədəbiyyat və Azərbaycan tarixi fənləri üzrə) BDU, Bakı: 2005. 302 s.
6. "Ümumi təhsil müəssisələri üçün dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin və digər tədris-metodik vasitələrin hazırlanması qaydası"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 fevral 2020-ci il tarixli 67 nömrəli qərarı URL: https://e-qanun.az/framework/44610 – accessed 02.05.2023.
7. "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)"nın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 3 iyun tarixli 103 nömrəli Qərarında dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 29 sentyabr tarixli 361 nömrəli qərarı. URL: https://e-qanun.az/framework/46052 – accessed 02.05.2023.
8. Main messages for the 3rd VNR of Azerbaijan, 2021. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/azerbaijan
9. Sustainable Development in Azerbaijan, H.Baghirov, 2023. URL: https://www.timeshighereducation.com
10. Azərbaycanda dayanıqlı inkişaf məqsədləri üzrə həyata keçirilmiş fəaliyyətlər və bu istiqamətdə dövlət xərclərinin təhlili. AzH və MEİB-nin Elmi əsərlər toplusu, 2021, cild XLII, p. 380–39.
11. Davamlı inkişafın sosial və fəlsəfi proplemləri. Bakı: "Elm və təhsil", 2019.
12. Heydərova K., Qurbanova G., Mammadova S., Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün İngilis dili (əsas xarici dil) fənni üzrə dərslik. "Şərq-Qərb" ASC, 2021. 160 s.
13. Heydərova K., Qurbanova G., Mammadova S. Ümumi təhsil müəssisələrinin 5-ci sinifləri üçün İngilis dili (əsas xarici dil) fənni üzrə dərslik. "Şərq-Qərb" ASC, 2020. 160 s.
14. Heydərova K., Qurbanova G., Mammadova S. Ümumi təhsil müəssisələrinin 7-ci sinifləri üçün İngilis dili (əsas xarici dil) fənni üzrə dərslik. "Şərq-Qərb" ASC, 2022. 160 s.

REFERENCES

1. How the UN is supporting The Sustainable Development Goals in Azerbaijan, 2023 URL: https://azerbaijan.un.org/en/sdgs
2. What are The Sustainable development Goals? URL: https://www.undp.org/ – accessed 02.05.2023.
3. Professional Development İnstitute of Educational Workers. URL: http://www.tipii.edu.az/az/
4. Mikayılov C., Həsənov F., Yusifov S. Dayanıqlı İnkişaf və Stirpat çərçivəsi [Sustainable Development and Stirpat framework. Journal of Qafqaz University-Economics and administration]. Journal of Qafqaz University-Economics and administration. 2014, volume 2, number 2, p. 178–187. https://www.academia.edu/ [in Azerbaijani].
5. Qasımova L. Ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsinin nəzəriyyə və təcrübəsi (V-IX siniflərin ədəbiyyat və Azərbaycan tarixi fənləri üzrə) [Resolution No. 67 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated February 25, 2020 on approval of the «Procedure for the preparation of textbooks, teaching aids and other teaching-methodical tools for general educational institutions»]. BDU, Bakı: 2005. 302 s. [in Azerbaijani].
6. "Ümumi təhsil müəssisələri üçün dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin və digər tədris-metodik vasitələrin hazırlanması qaydası"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 fevral 2020-ci il tarixli 67 nömrəli qərarı [Resolution No. 67 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated February 25, 2020 on approval of the «Procedure for the preparation of textbooks, teaching aids and other teaching-methodical tools for general educational institutions»]. URL: https://e-qanun.az/framework/44610 – accessed 02.05.2023 [in Azerbaijani].
7. "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)"nın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 3 iyun tarixli 103 nömrəli Qərarında dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 29 sentyabr tarixli 361 nömrəli qərarı [Decision No. 361 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated September 29, 2020 on amending Decision No. 103 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated June 3, 2010 «On approval of the state standard and programs (curricula) of the general education level»]. URL: https://e-qanun.az/framework/46052 – accessed 02.05.2023 [in Azerbaijani].
8. Main messages for the 3rd VNR of Azerbaijan, 2021. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/azerbaijan
9. Sustainable Development in Azerbaijan, H.Baghirov, 2023. URL: https://www.timeshighereducation.com

10. Azərbaycanda dayanıqlı inkişaf məqsədləri üzrə həyata keçirilmiş fəaliyyətlər və bu istiqamətdə dövlət xərclərinin təhlili [Activities carried out in Azerbaijan for the purposes of sustainable development and analysis of state expenditures in this direction]. AzH və MEİB-nin Elmi əsərlər toplusu, 2021, cild XLII, p. 380–39 [in Azerbaijani].

11. Davamlı inkişafın sosial və fəlsəfi proplemləri [Social and philosophical problems of sustainable development]. Bakı: "Elm və təhsil", 2019 [in Azerbaijani]

12. Heydərova K., Qurbanova G., Mammadova S., Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün İngilis dili (əsas xarici dil) fənni üzrə dərslik [Textbook on the subject of English (main foreign language) for 6th grades of general educational institutions.]. "Şərq-Qərb" ASC, 2021. 160 s. [in Azerbaijani].

13. Heydərova K., Qurbanova G., Mammadova S. Ümumi təhsil müəssisələrinin 5-ci sinifləri üçün İngilis dili (əsas xarici dil) fənni üzrə dərslik [Textbook on the subject of English (the main foreign language) for the 5th grades of general educational institutions]. "Şərq-Qərb" ASC, 2020. 160 s. [in Azerbaijani].

14. Heydərova K., Qurbanova G., Mammadova S. Ümumi təhsil müəssisələrinin 7-ci sinifləri üçün İngilis dili (əsas xarici dil) fənni üzrə dərslik [Textbook on the subject of English (main foreign language) for 7th grades of general educational institutions]. "Şərq-Qərb" ASC, 2022. 160 s. [in Azerbaijani].

UDC 378
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-35

Nataliia ALEKSANDROVA,
orcid.org/0000-0002-7902-2434
Candidates of Sciences in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages and Cross-Cultural Communication Department
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
(Kyiv, Ukraine) aleksandrova.nataliia@kneu.edu.ua

Nataliia DRAB,
orcid.org/0000-0001-5071-6136
Candidates of Sciences in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages and Cross-Cultural Communication Department
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
(Kyiv, Ukraine) julia_kiko@ukr.net

BOOSTING ACADEMIC VOCABULARY OF PHD STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH FOR ACADEMIC PURPOSES

The article is devoted to analyzing the essence and practical objectives of Academic language education and cultural understanding of research and academic world abroad, namely in English speaking countries in order to develop global awareness for PhD students, understand and address global issues relating to academic integrity, ethical way of doing business, environmental issues, sustainable development. The goal of the article lies in sharing the experience of practical preparation of PhD at Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman through mastering the course «English for academic purposes». An essential attention is paid to structuring and designing an academic writing, taking into account the audience, purpose, organization of the content, flow and presentation. For this we engage PhD learners in reading articles, abstracts and specifying the relevant audience to be interested in the content, specific terms and vocabulary. Our post graduates are acquainted through flipped learning with various widely acknowledged academic article structures, in other words, ways of organizing information.

The article deals with practical issues of academic training of future PhDs at the University of Economics in order to improve their foreign language academic competence. The authors analyze the practical training course "English for academic purposes", highlight the modules, study topics, ways and practical tasks of improving the academic vocabulary of future scientists. The definition of such terms as "academic language" and "academic dictionary" is clarified. The main final results that must be achieved in the process of mastering and improving academic foreign language competence are defined and singled out. The Flipped learning technique is considered and analyzed. Approaches to the organization of interactive interaction of graduate students in the process of mastering academic vocabulary are studied.

Key words: *academic vocabulary, preparation of PhDs, foreign language for academic purposes, academic integrity, research work.*

Наталія АЛЕКСАНДРОВА,
orcid.org/0000-0002-7902-2434
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
(Київ, Україна) aleksandrova.nataliia@kneu.edu.ua

Наталія ДРАБ,
orcid.org/0000-0001-5071-6136
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
(Київ, Україна) julia_kiko@ukr.net

УДОСКОНАЛЕННЯ АКАДЕМІЧНОГО СЛОВНИКА АСПІРАНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «АНГЛІЙСЬКА МОВА ДЛЯ АКАДЕМІЧНИХ ЦІЛЕЙ»

У статті розглядаються практичні питання академічної підготовки майбутніх докторів філософії в економічному університеті з метою удосконалення їхньої іншомовної академічної компетентності. Автори аналізують практичний курс підготовки «Англійська мова для академічних цілей», виокремлюють модулі, тематику вивчення, шляхи та практичні завдання удосконалення академічного словника майбутніх науковців. Обґрунтовується доцільність та практична необхідність розвитку та удосконалення навичок академічного письмового та усного спілкування, представлені методичні рекомендації щодо покращення взаємодії аспірантів та наукового керівника. Уточнюється визначення таких понять як «академічна мова» та «академічний словник». Визначаються та виокремлюються основні кінцеві результати, які необхідно досягнути в процесі опанування та удосконалення академічної іншомовної компетентності. Автори узагальнюють, що академічна мовна освіта та культурне розуміння дослідницького та академічного світу за кордоном, а саме в англомовних країнах, є основою розвитку глобальної обізнаності, зокрема для майбутніх докторів філософії. Щоб зрозуміти та вирішити глобальні проблеми (академічна доброчесність, етичний спосіб ведення бізнесу, екологічні проблеми, сталий розвиток), важливо розуміти погляди на світ, які носії інших мов висловлюють. Істотна увага приділяється структуруванню та оформленню академічного письма з урахуванням аудиторії, мети, організації змісту, потоку та викладу. З цією метою аспіранти мають бути залучені до читання статей, рефератів і визначення відповідної аудиторії, яка буде зацікавлена у змісті, конкретних термінах і лексиці. Розглядається та аналізується методика Flipped learning. Досліджуються підходи до організації інтерактивної взаємодії аспірантів в процесі опанування академічного словника.

Ключові слова: *академічний словник, підготовка докторів філософії, іноземна мова для академічних цілей, академічна доброчесність, дослідницька робота.*

Problem statement. Involving future researchers and scholar in the excitement of science and research work through mastering an academic foreign language (English, notably), encouraging them to uncover the value of evidence-based reasoning, justification and higher-order cognitive and research skills, and teaching them to become creative problem solvers have become goals of PhD preparation at Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.

It is widely acknowledged and recognized that mastering academic English is a great challenge to most post graduate students. Academic language education is undeniably critical to PhD students' success in the world of their academic and professional future: a world that will require their need and necessity not only to interact effectively with peers during scientific conferences, forums and meetings, but also to master and consequently demonstrate creative and holistic thinking skills in scientific and research problem solving.

We do strongly believe that creativity in a wider sense is not only a single "hard-to-measure property" (Robert L. DeHaan), but also an integral part of research work. The creative research process, as the Professor of Emory University Robert L. DeHaan remarks, can be explained by "reference to increasingly well-understood cognitive skills such as cognitive flexibility and inhibitory control" that are supposed to be profoundly distributed in the world of science and research work (DeHaan, 2022: 48). In this sense mastering academic language skills through boosting academic vocabulary has gained profound opportunities for enhancing creative research problem solving during PhD preparation.

The analysis of the latest research and publications. The essence and content of the notion "academic language" and "academic vocabulary" have always been in the scope of educators and scholars. Analyzing recent publications dedicated to the issues above we can state that there is no need for clarifying the essence of these notions, as it has already been defined. It is widely recognized that "academic language" is the language used in instruction, textbooks and exams and differs mainly in structure and vocabulary from language used in daily social interactions (Sourcebook, 2019). Academic language includes a common vocabulary used in all disciplines, as well as a technical vocabulary inherent to each individual discipline. It is based more upon Latin and Greek roots and it features more complex language and precise syntax than common English.

In this writing we share the approach to defining "academic language" offered by PACT (founded in 1971 non-profit organization aimed at building resilience, improving accountability, and strengthening education, knowledge and skills for sustainable social impact": "Academic language is the language needed by students to understand and communicate in the academic disciplines; it includes such things as specialized vocabulary, conventional text structures within a field (e.g., essays, lab reports) and other language-related activities typical of classrooms, (e.g., expressing disagreement, discussing an issue, asking for clarification)" (Sourcebook, 2019).

It is widely acknowledged that academic language competence is one of the many intertwining components and an integral part of academic participation. As the British professor Jennifer Jenkins states, "individual investment and interest in academic study, the learning environment, and the capacity to deal with disciplinary content are among the other important factors involved" (Jenkins, Leung, 2016: 55). In her view, there are some factors distinguishing the academic language from general-purpose one. Among them the author points out the aspect of the complex nature of academic communication, stating that participatory talk, research debate and public display of knowledge and opinion are valued in most English-speaking events (Jenkins, Leung, 2016: 70). The research concludes that only being fully armed with the necessary language repertoire, having enough time for working up a relevant and well-grounded response and consequently willingness to show oneself up in front of peers all contributed to PhD students' efficient and responsive conduct in class during their academic preparation and peer interaction in future (Jenkins, Leung, 2016: 70). These are clearly issues directly related to language use in academic communication, but they cannot be easily accommodated within an approach that regards language proficiency as something that resides largely within the individual, the authors conclude (Jenkins, Leung, 2016).

On the other hand, nowadays, a new trend is gathering pace, mainly it relates to the issue that real life English communication does not comply neatly with such simple, uniform constructs, and, moreover, that this is true of native as well as non-native English users. The findings have shown that the grammar of native English speech differs in numerous ways from that of the written channel (Jenkins, Leung, 2016: 64).

As Constant Leung, Jo Lewkowicz and Jennifer Jenkins remark the use of English in writing as well as speech has been further complexified by the massive spread of electronic communication, penetration of specific digital and technology vocabulary and the range of grammars and styles employed in email, texting, twitter and the like, and consequently the English language, both spoken and (albeit more slowly) written, is subject to constant change (Jenkins, Leung, 2016: 69). To put it in another way, the research findings have proved that people do not tend to use the language in predictable ways, observing conventional rules of the kind described by language assessment professionals, and that the English language is, itself, in a "state of permanent flux" (take the case, how the Oxford English Dictionary adds and removes words on an annual basis) (Jenkins, Leung, 2016: 66).

Thus, **the goal of the article** lies in justifying the importance of boosting the academic vocabulary, introducing interactive methods and techniques of mastering it for efficient and high-caliber preparation of PhD post graduates and sharing the experience of PhD preparation at Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.

The main part of the article. It goes without saying, that most academic writing requires prior profound researching of a topic and being able to show an understanding of different points of view as well as expressing one's own stance and proving the relevance of one's research. When contrasted with language assessment writing, academic writing is different in many ways. But perhaps the most significant difference is the way PhD learners are taught to develop their argument, justification and reasoning in various types of academic writing (articles, abstracts, theses and dissertations) and the way they are expected to do so in answer to an academic paper, which has also been found to vary according to subject area (Wingate, 2015).

While mastering the English language for academic purposes PhD students' attention is mainly focused on forms giving way to interest in the diversity, fluidity, and variability revealed in the course. The primary objective of covering the academic vocabulary focus therefore switches to a view of academic language as "social practice" with "the community rather than the code, at the center of the stage" (Kalocsai, 2014). It implies exploring the functions fulfilled by the forms, the underlying processes they reveal, and thus the ways in which they "foster understanding of what is going on in the interaction" among speakers from different language backgrounds (Kalocsai, 2014).

As communicative and academic competences have become a more focused goal for preparing PhD students, their foreign language progress in developing higher levels of academic proficiency has also become increasingly important. In order to prepare future researchers adequately for their academic and consequent research work, PhD students will face a long sequence of well-articulated and vocabulary boosted language learning process at the post graduate preparation.

Evidence suggests that instruction to support the development of creativity requires inquiry-based teaching that includes explicit strategies to promote cognitive flexibility. PhD students need to be repeatedly reminded and shown how to be creative, to integrate material across subject areas, to question their own assumptions, and to imagine other viewpoints and possibilities. Further research

is required to determine whether college students' learning will be enhanced by these measures.

In this writing we would like to share the experience of boosting academic vocabulary of future researchers at Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman through mastering the course "English for academic purposes".

The course is introduced by the following two modules: 1. A foreign language of academic communication (lexical, grammar and style peculiarities of academic communication; exchange of scientific information; academic and professional communication; preparing academic presentations and participation in conferences; public speaking skills) and 2. A foreign language of research (references work; processing academic information; translation skills; research work).

The first mode presents lists of frequently used phrases, phraseology and cliches that have a general acceptance in all disciplines that future researchers can use in specific sections of their papers and will help describe findings using conventional language. This is important as referees and readers do not want to be disturbed by strange expressions that could easily be replaced by one of the standard phrases. Where possible, the order of the useful phrases reflects the order that they might appear in a paper, and within a section. Thus, these phrases should help them to structure each section. The second one is supposed to develop and improve information processing skills.

Academic language education also implies several modes such as: Interpersonal mode (namely active oral or written communication in which the participants negotiate meaning to make sure that their message is understood); Interpretive mode (the ability to listen to or read an academic text and interpret the meaning); Presentational mode (written or oral communication in which the presenter must take into account the impact on the audience since this is one-way communication with limited opportunity for feedback).

Aimed at developing academic communicative and language skills this course includes both productive and receptive modalities.

Receptive modalities involve various ways and techniques of PhD students' receiving communications and information from others (e.g., listening to audios and watching videos, reading academic articles, viewing). In this view we practice the technique of flipped learning, a widely experienced teaching method, which implies involving learners in analyzing and covering a new subject or issues at home, especially online, and then discussing them in class. The flipped classroom activities have been defined as an educational pedagogy consisting of two parts: online-based individual instruction outside the classroom and active learning activities inside the classroom. (Bishop, Verleger, 2013).

While mastering the course "English for academic purposes" our future researchers are provided with the online-based theoretical materials introduced on the platform Moodle and corresponding instructions designed in such a way that PhD students have access to a variety of tools to gain first exposure and introduction to theoretical material outside of class: textbook readings, article reviews, listening, mini-lecture videos, and printable PowerPoint slides.

According to Bergmann J. and Sams A., who pioneered and implemented the flipped classroom approach, the benefits gained from this technique include the development of lifelong learning values, creative thinking skills, enhanced engagement with course material, and increased interaction between PhD students and faculty (Rai, Zhu, 2020: 2).

Assessment of receptive modalities mainly focuses on PhD students' rendering and imparting their understanding of the meaning of communications from others. In this case they have to cover interactive assignments on the Moodle platform, notably listening to the speakers or authors of the articles, answering the questions and identifying true / false / not given statements. Examples of students' demonstration of receptive abilities with respect to curriculum content are using tonal qualities of voice to help convey meaning from a passage read aloud, restating a classmate's comment, describing how the key and tempo of a piece of information set a mood.

At the beginning of the association with our PhD learners one of the tasks suggested to PhD learners is to identify writing strategies commonly used in their research career (ranking them from often used, sometimes to rarely used) mainly:

– translating, using English as an international language;

– gathering information or doing research and then writing a paper from one's own notes, data sources, or outlines;

– referring to one or more "model" papers in one's discipline, noticing in particular such matters as how the papers are organized, how phrases are used, and where and why examples or illustrations are provided;

– relying on a mentor (either native or non-native speaker) who "knows the ropes" and can anticipate how a particular written text might be received by a particular set of readers or reviewers, who may also be able to offer advice on which journal or conference a piece might be submitted to and why;

– relying on friends who are not in your field to help you with phraseology; developing a sense of the anticipated audience, particularly with regard to what needs to be said and what does not;

– recognizing the need for some stylistic variation and acquiring the linguistic resources to achieve this;

– finding useful phraseology from other, possibly published papers and using it to string your ideas together;

– constructing an appropriate author style, so that you come across as a member of the disciplinary community;

– concentrating on making sure your sentence-level grammar is accurate because that is the most important aspect of getting your ideas across) (Swales, Feak, 2012: 2).

The selected articles and topics for PhD learners' pondering over imply interdisciplinary themes (management, education abroad, academic degrees abroad, basic tenets of economics, law, marketing, employment, international business) aimed at enhancing global awareness. Academic language education and cultural understanding of research and academic world abroad, namely in English speaking countries, are at the heart of developing global awareness for PhD students in particular. In order to understand and address global issues (academic integrity, ethical way of doing business, environmental issues, sustainable development), it is important to understand the perspectives on the world that speakers of other languages bring to the table. Thus, by reading and analyzing the authentic articles taken from the Economist, the Financial Times post graduate students face a variety of writing tasks throughout their chosen degree programs.

An essential attention is paid to structuring and designing an academic writing, taking into account the audience, purpose, organization of the content, flow and presentation. For this we engage PhD learners in reading articles, abstracts and specifying the relevant audience to be interested in the content, specific terms and vocabulary. Our post graduates are acquainted through flipped learning with various widely acknowledged academic article structures, in other words, ways of organizing information, mainly: problem solution; comparison-contrast; cause-effect (focusing on one cause and multiple effects or describing multiple causes); classification (categorizing) (Swales, Feak, 2012: 15).

One of the objectives of enhancing academic vocabulary is cultivate the researcher's individual academic writing style, so we present some more specific ideas about the characteristics of academic style which future researchers will be able to incorporate into their writing. Our PhD learners are preoccupied with the tasks of replacing verbs, finding synonyms and filling in the gaps in order to reduce the informality of the sentence (*e.g.: look into – investigate, put up with- tolerate, make up – constitute, go up to -increase*). They are offered the choice between two alternatives; the more academic choice may be fairly clear (e.g.: *getting bigger and bigger / increasing; robust / nice results; really important for /an integral part of; a lot of /considerable interest in*).

Grammar issues in academic language is also in the scope: considering using both active and passive voice; the key is to choose the right voice for the right purpose, most of the comments about grammar and language have been designed to help choose the sentence-level choices that may contribute to developing and maintaining a consistent academic style and positioning yourself as knowledgeable and as an authority.

As an integral part of the academic style establishing a smooth flow of ideas is to use logical connectors such as *however* or *furthermore*, repetition and linking words and phrases can help a writer maintain flow and establish clear relationships between ideas (many writers generally try to follow a progression from old or given information, which is in the subject position or early at the left end of the sentence, to new information, which is placed at the right end of the sentence). Placing relevant "old" information in early position establishes a content connection backward and provides a forward content link that establishes the context (Swales, Feak, 2012: 55). Sentence connectors raise an undeniably important issue–namely, punctuation. For this PhD learners are offered "editing text tasks" by adding semicolons or commas where necessary and "supplying linking words or phrases assignments" to enhance the flow of one of these passages.

Our PhD learners also practice doing tasks concerning moving the information from general to specific. Writing general statements of fact or tendency as effective opening sentences can often be useful starting points of papers and sections of papers. By beginning with information that is generally accepted, you begin with something familiar to the readers, and ease them into your paper. While you may worry whether starting with familiar information is a good strategy, in many fields this may be preferred over starting with a highly challenging or provocative claim (Swales, Feak, 2012: 70).

Giving definitions of terms and notions is also broadly experienced by our future scholars (e.g.: *completing the definitions by inserting an appropriate preposition; inserting generalizing verbs; iden-*

tifying and underlining the definitional elements in academic papers).

A sound experience of stating a cause-effect writing structure can be gained from completing the task "underlining the language that establishes a cause-and-effect connection"; "writing -ing clauses of result", "paraphrasing".

Productive modalities engage ways of PhD students' communicating to other peers, e.g., speaking on the issues covered, writing summaries and reflections on the articles, drawing up schemes, tables and diagrams. Consequently, the assessment of productive modalities focuses on PhD student communication of their own understanding or interpretation. Examples of PhD students' demonstration of productive abilities with respect to understanding curriculum content are: "writing an analysis", "drawing and labeling a scale model", "writing a problem-solution text that includes both a process description and a definition", "writing a review of the current state of knowledge in your field that raises a question about it and offers a possible or partial answer", "writing a data commentary about research findings", "writing summaries", "writing a major research paper at key points in a degree program", "writing a proposal", and "writing word critique".

An essential component in the research work constitutes data commentary which implies highlighting the results of research; using the data to support a point or making an argument in a paper; assessing theory, common beliefs, or general practice in light of the given data; comparing and evaluating different data sets; assessing the reliability of the data in terms of the methodology that produced it; discussing the implications of the data; making recommendations (Swales, Feak, 2012: 141).

PhD learners are expected to master summary writing skills which might be applicable for more public communication and published research articles. In general, summary writing is an integral part of overall academic and research work and requires a lot of academic attention, as a researcher will need to summarize some published work to support claims in their papers and build a foundation for research. In each of these cases, we use the work of others to add credibility to our claims and we have an opportunity to reveal our understanding of the work in a particular field.

As John M. Swales and Christine B. Feak state a good summary has to follow principal requirements, notably: focusing on the aspects of the source text or texts that are relevant for the purpose; representing the source material in an accurate fashion; condensing the source material and presenting it in your own words (Swales, Feak, 2012: 376).

While writing summaries it is quite significant to avoid plagiarizing. The best way out is to paraphrase, in other words, restatement (in your own words) of the ideas in the original. Good paraphrasing skills can demonstrate that you have understood the text you have read and can avoid plagiarizing. The most common strategy used to accomplish this involves replacing words in the source with synonyms and perhaps changing the grammar (Swales, Feak, 2012: 379).

PhD students are often expected and encouraged to evaluate journal articles with a critical eye from different angles, sometimes as part of a journal club or joint research work run by an instructor or advisor. Thus, we provide our learners with some linking phrases that help tie sections together and add some stylistic variety (*In an effort to evaluate; In order to establish; To test this hypothesis; To determine; In the interest of obtaining useful data; During the data collection; Prior to collecting this information; In the follow-up phase of the study, we ...; Based on the feedback from the pilot study; On the basis of the literature review; Because of privacy issues~ we ...; In spite of these issues, we ...; In light of these unexpected findings etc.*) (Swales, Feak, 2012: 182).

It is widely recognized that writing introductions can be slow, difficult, and troublesome for many writers. Aa once the Greek philosopher Plato remarked, "The beginning is half of the whole", but my beloved saying is "A good beginning makes a good ending". That is why we spend time on fully arming our learners with relevant academic vocabulary and practice, eventually producing a good Introduction section of an research paper is particularly troublesome. In some kinds of texts, such as term papers or shorter communications (including case reports), it is possible to start immediately with a topic or purpose statement (e.g.: *The purpose of this paper is to ... . This paper describes and analyzes ... . My aim in this paper is to ... . In this case report, we discuss ...*) (Swales, Feak, 2012: 184).

In the Discussion section, we usually expect some "phrases of generality" (*e.g.: Overall, In general, On the whole, In the main, With ... exception(s), The overall results indicate .... The results indicate, overall, that .... In general, the experimental samples resisted .... With one exception, the experimental samples resisted ....*) There are some typical formulations for stating limitations in one's research scope (e.g.: *It should be noted that this study has been primarily concerned with .... This analysis has concentrated on ... The findings of this study are restricted to ... . This study has addressed only the question of ... . The limitations of this study are clear: ... . We would like to point out that we have not ... . Here are some typical*

openings for statements that firmly state that certain conclusions should not be drawn. However, the findings do not imply ... . The results of this study cannot be taken as evidence for ... . Unfortunately, we are unable to determine from this data ... . The lack of ... means that we cannot be certain ... .) (Swales, Feak, 2012: 186).

Thus, we can state that implementing the language learner-centered approach and interacting with a lecturer as facilitator/collaborator in our educational voyage with PhD learners we mainly focus on the three modes: interpersonal, interpretive, and presentational.

The expected outcomes are supposed to be as following:

– backward design focusing on the end goal (preparing theses using the covered academic vocabulary, arranging foreign references and preparing the key academic vocabulary relevant to the issues studied);

– using thematic units, academic vocabulary and authentic resources in presenting theses of the research;

– emphasizing learners as "doer" and "creator" of innovative projects (presenting research findings arranged through diagrams and graphs, practical outcomes gained from the research);

– focusing on the relationship among the perspectives, practices, and findings of the research, benefits for improving the well-being of the society;

– integrating technology into instruction to enhance learning, designing the further learning curve.

Mastering the academic English language pursues and implies some objectives. First of all, it primarily relates to educational mobility. This extensive mobility has been largely facilitated by the widespread use of English in higher education institutions, when seeking further academic and research work and cooperation well beyond the borders of Anglophone countries.

PhD students as effective communicators use an academic language to engage in meaningful conversation, to understand and interpret spoken language and written text, and to present information, concepts, and ideas. Consequently, in the advanced range they are able to narrate and describe using connected sentences and paragraphs in at least three time frames when discussing topics of professional, academic, research, and community interest and can comprehend main ideas and significant details regarding a variety of topics.

Future researchers as collaborators use their native and acquired academic languages to learn from and work cooperatively across cultures with global team members, sharing responsibility and making necessary compromises while working toward a common goal.

Mastering academic vocabulary through analyzing profoundly the authentic articles and texts, research findings we encourage to develop critical thinking and problem-solving skills. PhD students as inquirers frame, analyze, and synthesize information as well as negotiate meaning across language and culture in order to explore problems and issues from their own and different perspectives. Thus, they are engaged in such activities as: exercising sound reasoning in understanding; making complex vocabulary choices and academic writing style decisions; understanding the interconnections among systems in research; identifying and asking significant questions that clarify various points of view and lead to better solutions; framing, analyzing and synthesizing information in order to solve problems and answer question.

Creativity and innovation as required traits shared by future researchers are also enhanced through mastering the course. Students as creators and innovators are expected to respond to new and diverse perspectives using the academic language in imaginative and original ways to make useful contributions. In their final research work they are aimed at: demonstrating originality and inventiveness in their research work; developing, implementing and communicating new ideas to the academic community; being open and responsive to new and diverse perspectives; acting on creative ideas to make a tangible and useful contribution to the domain in which the innovation occurs.

What is becoming more important not only in the professional domain, but also in the academic sphere is flexibility and adaptability. Future researchers as flexible and adaptable academic language learners are open-minded, willing to take risks, and accept the ambiguity of language while balancing diverse global perspectives. They will be able to adapt to varied roles and responsibilities working effectively in a climate of ambiguity and changing priorities.

The final outcome gained from PhD preparation at the University is accessing information efficiently and effectively, evaluating it critically and competently and using it accurately and creatively for the issue or problem at hand and possessing a fundamental understanding of the ethical/legal issues surrounding the access and use of information.

The course is also determined to contribute to the development of initiative and self-direction. PhD students as life-long learners are motivated to set their own academic and professional goals and reflect on their progress as they grow and improve their linguistic, language and cultural competence. While diving

into detail of the academic language they will monitor their own understanding and learning needs; go beyond basic mastery of skills and/ or curriculum to explore and expand their own learning and opportunities to gain expertise; demonstrate initiative to advance skill levels towards a professional level; defining, prioritize and complete tasks without direct oversight; utilize time efficiently and manage workload and demonstrating commitment to learning as a lifelong process.

One of the goals of PhD preparation at our university is to cultivate and maintain social and cross-cultural skills. PhD learners as adept language learners understand diverse cultural perspectives and use appropriate socio-linguistic skills in order to function in diverse cultural and linguistic contexts. Participating in scientific events they will be able to work appropriately and productively with peers, leverage the collective intelligence of groups when appropriate, bridge cultural differences and use differing perspectives to increase innovation and the quality of their research work.

In **conclusion**, we should state that mastering an academic foreign language not only profoundly contributes to PhD students' future career and academic readiness, it also helps develop the individual as language learners take on a new and more invigorating view of the world. They come to understand the world and cultural peculiarities better, they can easily and holistically smoother integrate into academic and scientific cooperation and interaction. According to the Committee for Economic Development (CED), "…cultural competence and foreign language skills can prove invaluable when working on global business teams or negotiating with overseas clients" (Magner, Saltrick, 2020: 21).

Interacting with other scholars, academics and the faculty future researchers are prone to develop and enhance their leadership qualities and responsibility. As responsible leaders they are supposed to leverage their linguistic, language and cross-cultural skills to inspire others to be fair, accepting, open, and understanding within and beyond the local community. Using their interpersonal and problem-solving skills they will learn how to influence and guide others toward a goal and leverage strengths of others to accomplish a common goal. They are expected to demonstrating integrity and ethical behavior and act responsibly with the interests of the larger community in mind.

BIBLIOGRAPHY

1. Bishop J. L., Verleger V. A. (2013). The flipped classroom: A survey of the research [Paper presentation]. 120th ASEE Annual conference & exposition, Atlanta, GA.
2. De Haan R. L. (2022). Treating creativity and inventive problem solving in science. CBE–Life Sciences Education. Vol. 8, No. 3.
3. Kalocsai, K. (2014). Communities of Practice and English as a Lingua Franca. Berlin: De Gruyter Mouton.
4. Leung C., Lewkowicz J., Jenkins J. (2016). English for Academic Purposes: A need for remodeling. English in Practice. 3(3): P. 55–73.
5. Magner J. T., Saltrick S., Wesolowsk. K. (2020). 21st Century Skills Map. Retrieved from // www.battelleforkids.org/networks/
6. Rai B., Zhu J. Y. and others. (2020). An Investigation into the Impact of the Flipped Classroom with Active Learning on the Perception and Performance of Biology Nonmajor Students at the Undergraduate Level. Journal of College Science Teaching–November/December 2020 (Volume 50, Issue 2).
7. Sourcebook for Teaching Science – Strategies, Activities, and Instructional Resources. (2019). Retrieved from: http://www.csun.edu/science/index.html
8. Swales J. M. & Feak C. B. (2012). Academic Writing for Graduate Students, 3rd Edition: Essential Skills and Tasks. Michigan ELT. 421 p. Retrieved from: http://www.press.umich.edu/titleDetailDesc.do?id=2173936
9. Wingate, U. (2015). Academic literacy and student diversity: The case for inclusive practice. Bristol: Multilingual Matters. 243 p.

REFERENCES

1. Bishop J. L., Verleger V. A. (2013). The flipped classroom: A survey of the research [Paper presentation]. 120th ASEE Annual conference & exposition, Atlanta, GA.
2. De Haan R. L. (2022). Treating creativity and inventive problem solving in science. CBE–Life Sciences Education. Vol. 8, No. 3.
3. Kalocsai, K. (2014). Communities of Practice and English as a Lingua Franca. Berlin: De Gruyter Mouton.
4. Leung C., Lewkowicz J., Jenkins J. (2016). English for Academic Purposes: A need for remodeling. English in Practice. 3(3): P. 55–73.
5. Magner J. T., Saltrick S., Wesolowsk. K. (2020). 21st Century Skills Map. Retrieved from // www.battelleforkids.org/networks/

6. Rai B., Zhu J. Y. and others. (2020). An Investigation into the Impact of the Flipped Classroom with Active Learning on the Perception and Performance of Biology Nonmajor Students at the Undergraduate Level. Journal of College Science Teaching–November/December 2020 (Volume 50, Issue 2).

7. Sourcebook for Teaching Science – Strategies, Activities, and Instructional Resources. (2019). Retrieved from: http://www.csun.edu/science/index.html

8. Swales J. M. & Feak C. B. (2012). Academic Writing for Graduate Students, 3rd Edition: Essential Skills and Tasks. Michigan ELT. 421 p. Retrieved from: http://www.press.umich.edu/titleDetailDesc.do?id=2173936

9. Wingate, U. (2015). Academic literacy and student diversity: The case for inclusive practice. Bristol: Multilingual Matters. 243 p.

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-36

Тетяна АТРОЩЕНКО,
orcid.org/0000-0003-4595-1662
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) tatiyana05071976@gmail.com

Мирослава ГАЗДИК,
orcid.org/0000-0001-9220-9861
аспірант кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) gazdyk.myroslava@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОПЕРАТОРІВ З ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ПІДГОТОВКИ

У статті розглянуто проблеми формування професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення у контексті професійної (професійно-технічної) підготовки. З'ясовано, що посилення трансформації професійно (професійно-технічної) освіти зумовлене євроінтеграційними процесами, соціально-економічними чинниками, вимогами ринку праці та інноваційними процесами, які потребують підготовленого конкурентоспроможного й компетентнісного майбутнього фахівця. Однак, питання формування професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного у контексті професійної (професійно-технічної) підготовки зумовлене ринковою економікою, розробленням й імплементацією державних програм з інновацій в освіті. Це зумовлює модернізацію освітнього процесу підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців з належним рівнем професійних навичок, компетенцій, майстерності, творчого мислення, відповідним рівнем фахового капіталу й конкурентоспроможні. Упровадження компетентнісного підходу в професійну (професійно-технічну) освіту з огляду її мети, завдань, принципів відповідає пріоритетам освітньої політики держави. Зазначено, що професійно (професійно-технічна) освіта сприяє формуванню трудових ресурсів з набутими кваліфікованими знаннями, уміннями і навичками. При цьому важливо розвивати особистісно-професійні якості суб'єкта освітньої діяльності з формуванням підсистеми умінь й навичок, гнучкого та системного мислення, загальної та професійної культури, стилю взаємодії у колективі, своєрідності, індивідуальних способів самоствердження у професійному середовищі, здатності до саморозвитку і самовдосконалення. Визначено, що набуття професійної компетентності майбутнім операторам з обробки інформації та програмного забезпечення дозволить оволодіти певними знаннями, уміннями та навичками, зумовить професійне зростання на фаховий та особистісний розвиток, посилить моральні та ділові якості для успішної творчої реалізації, дозволить фахівцям постійно саморозвиватися впродовж життя на досягнення особистісного і професійного успіху.

Ключові слова: *професійна (професійно-технічної) освіта, професійне (професійно-технічне) навчання, освітній процес, професійна компетентність, майбутні оператори з обробки інформації та програмного забезпечення.*

Tetyana ATROSHCHENKO,
orcid.org/0000-0003-4595-1662
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Preschool Pedagogy,
Primary Education and Educational Management
Mukachevo State University
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) tatiyana05071976@gmail.com

Myroslava GAZDYK,
orcid.org/0000-0001-9220-9861
Graduate student at the Department of Preschool Pedagogy,
Primary Education and Educational Management
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) gazdyk.myroslava@gmail.com

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE INFORMATION PROCESSING AND SOFTWARE OPERATORS IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL (VOCATIONAL AND TECHNICAL) TRAINING

The article examines the problems of forming the professional competence of future information processing and software operators in the context of professional (vocational and technical) training. It was found that the strengthening of the transformation of professional (vocational and technical) education is due to European integration processes, socio-economic factors, labor market requirements and innovative processes that require a prepared competitive and competent future specialist. However, the issue of the formation of professional competence of future information and software operators in the context of professional (professional and technical) training is determined by the market economy, the development and implementation of state programs on innovations in education. This determines the modernization of the educational process of training future qualified specialists with the appropriate level of professional skills, competences, mastery, creative thinking, the appropriate level of professional capital and competitiveness. The implementation of the competence approach in professional (vocational and technical) education in view of its purpose, tasks, and principles corresponds to the priorities of the educational policy of the state. It is noted that professional (vocational and technical) education contributes to the formation of labor resources with acquired qualified knowledge, skills and abilities. At the same time, it is important to develop the personal and professional qualities of the subject of educational activity with the formation of a subsystem of abilities and skills, flexible and systematic thinking, general and professional culture, style of interaction in the team, originality, individual ways of self-affirmation in the professional environment, the ability for self-development and self-improvement. It was determined that the acquisition of professional competence for future information and software processing operators will allow them to master certain knowledge, abilities and skills, will lead to professional growth on professional and personal development, will strengthen moral and business qualities for successful creative implementation, will allow specialists to constantly self-develop throughout their lives to achieve personal and professional success.

Key words: *professional (professional and technical) education, professional (professional and technical) training, educational process, professional competence, future operators of information processing and software.*

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки, модернізації освіти, розвитку науково-технічного прогресу, діджиталізації освітнього середовища розширюються функції професійної (професійно-технічної) освіти, відбувається її доцільна трансформація в професійну освіту відповідно до сучасної стратегії розвитку освіти. Основні напрями такої трансформації базуються на Законі України «Про професійну (професійно-технічну) освіту (та із змінами і доповненнями, внесеними Законами України)», «Цілях сталого розвитку України до 2030 року (Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019)», «Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 р. № 419-р)». Посилення такої трансформації зумовлене євроінтеграційними процесами, соціально-економічними чинниками, вимогами ринку праці та інноваційними процесами, які потребують підготовленого конкурентоспроможного й компетентнісного майбутнього фахівця. Водночас заклади професійної (професійно-технічної) освіти, у свою чергу, націлені на підготовку майбутніх фахівців, їх перепідготовку та підвищення кваліфікації відповідно до їх інтересів і здібностей, надання професійної підготовки за освітніми програмами та державними стандартами освіти на компетентнісній

основі (Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року, 2019), забезпечення оволодіння професійними знаннями, уміннями і навичками; розвиток професіоналізму та компетентності; виховання загальної і професійної культури (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань професійно-технічної освіти», 2003). У цьому контексті формування професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного у закладах професійної (професійно-технічної) освіти стає важливим чинником на виконання соціального замовлення щодо підготовки кваліфікований майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень. Підготовці майбутніх фахівців у контексті професійної (професійно-технічної) підготовки приділяють увагу багато науковців, серед них: М. Анісімов, В. Аніщенко, В. Бойчук, Т. Вакалюк, Р. Гуревич, О. Данилова, О. Єжова, С. Жуковський, І. Зязюн, О. Кіяшко, І. Козловська, А. Литвин, І. Лікарчук, Л. Лук'янова, В. Манько, М. Мілохіна, Н. Ничкало, С. Овчаров, Н. Падун, В. Свистун, С. Сисоєва, Я. Сікора, Л. Сліпчишин, Т. Стойчик, Л. Сушенцева, Ф. Шльосек та ін.; питання формування професійної компетентності здобувачів освіти у закладах професійної (професійно-технічної) освіти досліджували науковці: М. Бирко, Р. Гуревич, І. Ратинська та ін.; теоретичні та методологічні основи професійної підготовки майбутніх фахівців у процесі фахової підготовки в професійно (професійно-технічної) закладах освіти досліджували: Т. Вакалюк, О. Грішнова, А. Гуржій, О. Джулик, С. Жуковський, Т. Івченко, М. Кадемія, О. Кіяшко, І. Лікарчук, М. Мілохіна, С. Овчаров, Н. Падун, О. Польона, І. Ратинська, Я. Сікора, М. Швецький, В. Ягупов та ін.

Метою статті полягає в теоретичному обґрунтуванні проблеми формування професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення у контексті професійної (професійно-технічної) підготовки.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу публікацій й наукових досліджень засвідчили, що питання формування професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного у контексті професійної (професійно-технічної) підготовки зумовлене ринковою економікою, розробленням й імплементацією державних програм з інновацій в освіті. Це зумовлює модернізацію освітнього процесу підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців з належним рівнем професійних навичок, компетенцій, майстерності, творчого мислення, відповідним рівнем фахового капіталу й конкурентоспроможні. Упровадження компетентнісного підходу в професійну (професійно-технічну) освіту з огляду її мети, завдань, принципів відповідає пріоритетам освітньої політики держави.

З урахуванням положень Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року підготовка кваліфікованих кадрів зорієнтована на потреби особистості, економіки та суспільства. Варто зазначити, що «професійне (професійно-технічне) навчання передбачає формування і розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної діяльності за певною професією у відповідній галузі, забезпечення її конкурентоздатності на ринку праці та мобільності, перспектив її кар'єрного зростання впродовж життя» (Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту», 1998).

Професійно (професійно-технічна) освіта сприяє формуванню трудових ресурсів з набутими кваліфікованими знаннями, уміннями і навичками. При цьому важливо розвивати особистісно-професійні якості суб'єкта освітньої діяльності з формуванням підсистеми умінь й навичок, гнучкого та системного мислення, загальної та професійної культури, стилю взаємодії у колективі, своєрідності, індивідуальних способів самоствердження у професійному середовищі, здатності до саморозвитку і самовдосконалення. Набуття професійної компетентності дозволятиме майбутнім операторам з обробки інформації та програмного забезпечення задіювати відповідні знання й уміння для ефективної професійної діяльності, здобувати практичні навички для виконання трудових функцій та досягати відчутних результатів праці, реалізувати особистісний потенціал і постійно збагачувати освітній рівень, привносити творчий підхід до будь-якої справи, приймати відповідальні рішення та доводити справу до належного результату, оволодівати цілісними надбаннями на досягнення стандартів у професійній галузі, що забезпечуватиме відповідний рівень професійної кваліфікації та продуктивне відношення до справи.

З огляду на предмет дослідження актуальним постає погляд науковців В. Креміня, В. Бикова, В. Бондара, М. Євтух, І. Зязюна, О. Заблоцької, О. Пометун на поняття компетентність, яке за їх баченням варто розглядати, як:

1) наявність знань, умінь, досвіду для уможливлення ефективної діяльності в певні професійній сфері;

2) системне, кваліфіковане знання своєї справи, уміння сутності виконуваної діяльності, володіння способами і засобами на досягнення поставлених завдань;

3) сукупність знаннєвих надбань, що дозволяють професійно вирішувати та діяти відповідно ситуації (Енциклопедія освіти, 2008; Заблоцька, 2008; Пометун, 2004).

У баченні М. Бирка, компетенцію варто розглядати як діяльність, у якій реалізується суб'єкт освіти, а компетентність – як ступінь реалізації особистості фахівця в відповідній «компетенції» (Бирка, 2017). Зокрема В. Аніщенко наголошує на тому, що професійна компетентність окреслює не нарощення знань й умінь як таких, а зорієнтована на розроблення здатності уміло задіювати компетенції, а також індивідуально-особистісні якості для досягнення результату на конкретному робочому місці та умовах (Аніщенко, 2008: 42). У цьому контексті О. Овчарук додає, що професійну компетентність слід, також, розглядати як процес розвитку особистісної своєрідності майбутнього фахівця готового до трудової діяльності із формування індивідуальних способів самоствердження, здатності до співробітництва, умінь на досягнення ефективного результату на конкретному робочому місці у професійному середовищі (Овчарук, 2004: 13). Водночас професійна компетентності знаходиться у певному зв'язку: з одного боку, еталоном кваліфікованого фахівця відповідно до нормативних документів, де професійно компетентною визначається така робота фахівця, в якій діяльність здійснюється на достатньо високому рівні, а з другого боку, об'єктивними можливостями суб'єкта освіти та його індивідуальними якостями, єдністю теоретичної і практичної готовності до праці, сформованими професійними надбаннями, здатністю кваліфіковано провадити діяльність у відповідності до кожної конкретного завдання (Гуревич, 2011: 33–34).

При цьому поділяємо позицію С. Сисоєвої, яка вважає професійну компетентність сучасних фахівців, однією із провідних якостей та слушно підкреслює, що окрім загальнопрофесійної, професійно-теоретичної, професійно-практичної підготовок слід розвивати низку інших якостей особистостей, які є необхідними сьогодні кожному суб'єкту освіти та обумовлюють позапрофесійні або надпрофесійні сторони водночас. Нинішньому стану української освіти, перш за все, важливо розвивати якості особистості такі як національну самосвідомість, самоцінність, самопроявлення особистості, гнучкість мислення, комунікабельність, здатність до співробітництва, творче відношення до справи й завдань та умінь доводити їх до завершення, критичне відношення до прийняття відповідальних рішень, уміння постійного ціложиттєвого навчання тощо (Сисоєва, 1996: 97).

На думку дослідників Р. Гуревича, М. Кадемії, І. Кірік, І. Мехедок, О. Пометун, І. Ратинської, О. Синиці (Гуревич, 2011; Пометун, 2004; Ратинська, 2018; Синиця, 2014), професійна компетентність майбутніх фахівців є передумовою успішності його самореалізації в професійній діяльності із зорієнтованістю на продуктивну майбутню реалізованість, інтегративним комплексом сукупностей теоретичних знань та наукового світогляду, індивідуально-психологічних особливостей та якостей, професійно значущих умінь, творчого мислення, практичних навичок готовності до виконання кваліфікаційних завдань та праці, зокрема:

– привнесення активної професійної та соціальної позиції; зорієнтованість на особистісне благополуччя, ціннісне ставлення до себе та соціуму;

– набуття інтегральної сукупності знань й умінь, постійне вдосконалення та практичне застосування навичок, ефективне виконання виробничих завдань і професійних функцій;

– надбання умінь продуктивно реалізовувати себе в професійній діяльності; досягнення професійного та загальнокультурного рівня;

– посилення потенціалу до самоорганізації, самовдосконалення, самореалізацію в умовах неперервної освіти.

Водночас ми погоджуємося із точкою зору науковців Омейлі, А. Шамот про те, що професійна компетентність набувається поетапно та виключно за певних умов (O'Malley, Chamot, 1999).

Набуття професійної компетентності майбутнім операторам з обробки інформації та програмного забезпечення дозволить оволодіти певними знаннями, уміннями та навичками, зумовить професійне зростання на фаховий та особистісний розвиток, посилить моральні та ділові якості для успішної творчої реалізації, дозволить фахівцям постійно саморозвиватися впродовж життя на досягнення особистісного і професійного успіху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив встановити, що професійна компетентність майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення є складним комплексним утворенням яке об'єднує сукупність:

– професійних знань й умінь відповідно до рівнів кваліфікації і складності діяльності,

– кваліфікаційних навичок професійних діяльності доведених до автоматизму та роботи в команді, практичних навичок самостійно приймати рішення в нестандартних ситуаціях, індивідуальних творчих навичок самоствердження у професійному середовищі;

– теоретичної і практичної готовності до виконання професійної діяльності, творчої готовності до виконання принципово нових завдань та пошуку нових підходів їх вирішення, комунікативної підготовленості до ділової етики у професійній сфері;

– індивідуально-особистісних якостей суб'єкта освіти, станів психологічної готовності реалізації власного потенціалу на робочому місці, умінь оцінювати власні результати діяльності, здібностей планування та адаптації до трудової діяльності;

– надбань майбутніх фахівців до постійного саморозвитку, особистісної значущості, самоактуалізації, творчості, самореалізації, саморегуляції, втілення власного професійного потенціалу, самопроявлення особистості, здатності проєктувати подальший професійний розвиток.

Відзначимо, що професійно компетентні майбутні фахівці мають володіти необхідним набором конструктивів та методів у своїй професійній галузі, що дозволять їм якісно виконувати трудові функції та швидко адаптуватися відповідно до кожної конкретної ситуації, обираючи оптимальні дії.

Висновки. Вважаємо, що на процес формування професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення впливають зміни системи настанов, зміцнення цінностей, трансформація поглядів й стереотипів, поглиблення всебічного особистісного розвитку, опрацювання та вивчення нормативної документації, удосконалення інформаційного-освітнього середовища, оновлення змісту й форм організації і проведення навчальної діяльності із використанням цифрових технологій, упровадження інноваційних методів навчання, урахування загальних рекомендацій щодо викладання конкретних навчальних дисциплін та виробничої практики, підсилення практичної підготовленості майбутніх фахівців до успішного виконання своїх професійних обов'язків, які упроваджуються в навчально-виховний процес професійних (професійно-технічних) закладів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко В. М. Стандарт професійної компетентності основа підготовки робітничого персоналу фірми у контексті європейської інтеграції. *Професійно-технічна освіта*. 2008. № 3. С. 41–43.
2. Бирка М. Ф. Теоретичні концепти компетентнісного підходу в освіті. *Інноваційна діяльність та дослідно-експериментальна робота в сучасній освіті* : тез. доп. V Всеукр. наук.-практ. конф. (20 жовтня 2017 р., Чернівці-Сєвєродонецьк). Чернівці : ІППОЧО, 2017. С. 16–18.
3. Гуревич Р. С. Як визначити рівень професійної компетентності персоналу? *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2011. № 1. С. 31–36. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/548 (дата звернення: 12.06.2023).
4. Енциклопедія освіти / АПН України; [гол. ред. В. Г. Кремень; редкол. : І. Д. Бех, Н. М. Бібік, В. Ю. Биков, В. І. Бондар, М. Б. Євтух, І. А. Зязюн та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз. *Вісник Житомирського державного університету*. Серія : Педагогічні науки. 2008. Вип. 40. С. 63–68.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань професійно-технічної освіти» (11 вересня 2003 року, № 1158-IV із внесеними змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-15/#Text (дата звернення: 05.06.2023).
7. Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 02.06.2023).
8. Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року (Кабінет міністрів України розпорядження від 12 червня 2019 р. № 419-р Київ). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text (дата звернення: 10.07.2023).
9. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи:* [б-ка з освітньої політики] ; під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : К.І.С., 2004. С. 6–15.
10. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : [б-ка з освітньої політики] ; під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : К.І.С., 2004. С. 15–24.
11. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : [б-ка з освітньої політики] ; під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : К.І.С., 2004. С. 66–72.
12. Ратинська І. О. Формування професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення в процесі вивчення економічних дисциплін : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне, 2018. 21 с.

13. Синиця О., Кірік І., Мехедок І. Інноваційні підходи до формування професійної компетентності майбутнього робітника. *Профтехосвіта*. 2014. № 9. С. 12–14.

14. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: моногр. Київ : Поліграф книга, 1996. 446 с.

15. O'Malley J., Chamot A. Learning Strategies in Second Language Acquisition. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 207 p.

REFERENCES

1. Anishchenko V. M. (2008). Standart profesiinoi kompetentnosti osnova pidhotovky robitnychoho personalu firmy u konteksti yevropeiskoi intehratsii [The standard of professional competence is the basis of training of the working personnel of the company in the context of European integration]. Profesiino-tekhnichna osvita? 3, pp. 41–43. [in Ukrainian].

2. Byrka M. F. (2017.) Teoretychni kontsepty kompetentnisnoho pidkhodu v osviti [Theoretical concepts of the competence approach in education]. Innovatsiina diialnist ta doslidno-eksperymentalna robota v suchasnii osviti : tez. dop. V Vseukr. nauk.-prakt. konf. Chernivtsi, pp. 16–18. [in Ukrainian].

3. Hurevych R. S. (2011). Yak vyznachyty riven profesiinoi kompetentnosti personalu? [How to determine the level of professional competence of personnel?]. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. 1, pp. 31–36. Available at: http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/548 (Accessed 12 Jun. 2023). [in Ukrainian].

4. Entsyklopediia osvity (2008). [Encyclopedia of education]. Kyiv, 1040 p. [in Ukrainian].

5. Zablotska O. S. (2008). Kompetentnisnyi pidkhid yak osvitnia innovatsiia: porivnialnyi analiz [Competency approach as an educational innovation: a comparative analysis]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Seriia : Pedahohichni nauky. 40, pp. 63–68. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy z pytan profesiino-tekhnichnoi osvity" (11 veresnia 2003 roku, № 1158-IV iz vnesenymy zminamy) [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Vocational Education" (September 11, 2003, No. 1158-IV with amendments)]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-15/#Text (Accessed 05 Jun. 2023). [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro profesiinu (profesiino-tekhnichnu) osvitu" [Law of Ukraine "On Professional (Vocational and Technical) Education"]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text (Accessed 02 Jun. 2023). [in Ukrainian].

8. Kontseptsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity "Suchasna profesiina (profesiino-tekhnichna) osvita" na period do 2027 roku (Kabinet ministriv Ukrainy rozporiadzhennia vid 12 chervnia 2019 r. № 419-r Kyiv) [The concept of implementation of the state policy in the field of professional (professional and technical) education "Modern professional (professional and technical) education" for the period until 2027 (Cabinet of Ministers of Ukraine order of June 12, 2019 No. 419-p Kyiv)]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text (Accessed 10 Junl. 2023). [in Ukrainian].

9. Ovcharuk O. V. (2004). Rozvytok kompetentnisnoho pidkhodu : stratehichni oriientyry mizhnarodnoi spilnoty [Development of the competence approach : strategic guidelines of the international community]. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti. Kyiv, pp. 6–15. [in Ukrainian].

10. Pometun O. I. (2004). Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu v dosvidi zarubizhnykh krain [Theory and practice of consistent implementation of the competence approach in the experience of foreign countries]. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti : svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy. Kyiv, pp. 15–24. [in Ukrainian].

11. Pometun O. I. (2004). Dyskusiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu v ukrainskii osviti [Discussion of Ukrainian teachers on the issues of introduction of the competence approach in Ukrainian education]. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy. Kyiv, pp. 66–72. [in Ukrainian].

12. Ratynska I. O. (2018). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh operatoriv z obrobky informatsii ta prohramnoho zabezpechennia v protsesi vyvchennia ekonomichnykh dystsyplin [Formation of professional competence of future information processing and software operators in the process of studying economic disciplines]. Thesis abstract. Rivne, 21 p. [in Ukrainian].

13. Synytsia O., Kirik I., Mekhedok I. (2014). Innovatsiini pidkhody do formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho robitnyka [Innovative approaches to the formation of professional competence of the future worker]. Proftekhosvita. 9, pp. 12–14. [in Ukrainian].

14. Sysoieva S. O. (1996). Osvita i osobystist v umovakh postindustrialnoho svitu: monohr. [Education and personality in the conditions of the post-industrial world]. Kyiv, 446 p. [in Ukrainian].

15. O'Malley J., Chamot A. (1999). Learning Strategies in Second Language Acquisition. Cambridge: Cambridge University Press, 207 p.

УДК 378.14:004.738.5:7.038.5
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-37

Ольга БОБИР,
orcid.org/0000-0002-2563-7011
доктор філософії,
доцент кафедри образотворчого мистецтва і дизайну
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) bobyrolga@gmail.com

ВПЛИВ СВІТОВОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуті основні проблемні питання в підготовці майбутніх фахівців з образотворчого мистецтва, які виникли в ЗВО через вимушений перехід освітнього процесу на дистанційну форму навчання, спричинений світовою пандемією та війною. Вбачаємо, що стрімка цифровізація освітнього процесу вплинула на якісні показники підготовки майбутніх митців. Окреслено два вектори цифровізації освітнього процесу: перехід на дистанційну форму навчання й використання необхідного для цього програмного забезпечення та розробка нових і систематичне оновлення функціоналу вже наявних графічних програмних продуктів. Визначено шість позицій, які вплинули на зниження рівня професійної підготовки означених фахівців; зокрема: відсутність можливості візуального сприйняття натурних постановок та безпосередньої практичної роботи над ними; відсутність особистого контакту між учасниками освітнього процесу; відсутність доступу до матеріалів й обладнання в художніх майстернях; недотримання академічної доброчесності учасниками освітнього процесу; відсутність ґрунтовного, систематизованого та апробованого навчально-методичного забезпечення для викладання фундаментальних практичних художніх дисциплін у дистанційному форматі; часова затримка зворотнього зв'язку між учасниками освітнього процесу. Особливу увагу приділено розкриттю питання відсутності можливості рисування з натури, що унеможливлює підготовку майбутніх художників на високому професійному рівні, адже саме робота з натури є фундаментом академічної освіти в галузі образотворчого мистецтва. Підтверджено необхідність збалансованого поєднання очного та дистанційного форматів навчання при підготовці майбутніх художників; зокрема, лекційні курси доцільно проводити з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; натомість опанування практичних дисциплін (рисунок, живопис, композиція) повинно відбуватися в очному форматі, що забезпечить збереження феномену професії «художник». Відтак, наголошено на важливості навчання майбутніх митців в умовах професійних художніх майстерень.

Ключові слова: *студенти-художники, образотворче мистецтво, викладання, дистанційний формат навчання, професійна художня освіта.*

Olha BOBYR,
orcid.org/0000-0002-2563-7011
PhD,
Associate Professor at the Department of Fine Arts and Design
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) bobyrolga@gmail.com

THE INFLUENCE OF GLOBAL DIGITALIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS ON THE TRAINING OF FUTURE ARTISTS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article examines the main problematic issues in the training of future specialists in fine arts, which arose in higher education institutions due to the forced transition of the educational process to distance learning, caused by the world pandemic and war. We see that the rapid digitization of the educational process has affected the quality indicators of the training of future artists. Two vectors of digitization of the educational process are outlined: the transition to distance education and the use of the software necessary for this, and the development of new and systematic updating of the functionality of existing graphic software products. Six positions have been identified, which affected the decrease in the level of professional training of the specified specialists; in particular: the absence of the possibility of visual perception of full-scale productions and direct practical work on them; lack of personal contact between the participants of the educational process; lack of access to materials and equipment in art workshops; failure to observe academic integrity by participants in the educational process; lack of thorough, systematized and tested educational and methodological support for teaching fundamental practical art disciplines in a distance format; time delay of feedback between participants of the educational process. Particular attention is paid to revealing the issue of the lack of possibility of drawing from

nature, which makes it impossible to train future artists at a high professional level, because it is work from nature that is the foundation of academic education in the field of fine arts. The need for a balanced combination of face-to-face and distance learning formats in the training of future artists has been confirmed; in particular, it is advisable to conduct lecture courses using modern information and communication technologies; instead, the mastering of practical disciplines (drawing, painting, composition) should take place in an eye-to-eye format, which will ensure the preservation of the phenomenon of the "artist" profession. Therefore, the importance of training future artists in the conditions of professional art workshops was emphasized.

Key words: *student artists, visual arts, teaching, distance learning format, professional art education.*

Постановка проблеми. Виклики XXI століття, пов'язані зі світовою пандемією та війною, які постали перед науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти, котрі здійснюють підготовку майбутніх фахівців у царині образотворчого мистецтва, актуалізували застосування учасниками освітнього процесу цифрових інструментів та спричинили перехід на дистанційну форму навчання. Така трансформація освітнього процесу позначилась не лише на загальному рівні підготовки фахівців мистецьких спеціальностей, але й наразі загрожує зникненню феномену «художника» в класичному розумінні. Безумовно, дистанційний формат навчання для вітчизняної художньої школи став викликом, адже впродовж десятків століть становлення образотворчого мистецтва таких прецедентів не було. Відтак, важливо розуміти та усвідомлювати вплив цифровізації на вищу академічну художню освіту задля збереження феномену «художника», неповторне художньо-естетичне світобачення якого не зможуть замінити цифрові технології.

Аналіз досліджень. У зв'язку зі стрімкою цифровізацією вищої освіти, за останні роки з'явилася низка наукових праць, присвячених питанню професійної підготовки майбутніх художників у дистанційному форматі. Примітно, що науковці розділилися на дві групи: одні жорстко критикують означену форму навчання майбутніх фахівців будь-яких творчих спеціальностей (зокрема, фахівців з образотворчого мистецтва), натомість інші – намагаються віднайти можливості для більш-менш якісної їх підготовки, адже освітній процес повинен реалізовуватися навіть у таких складних життєвих умовах нашого сьогодення.

Можливості дистанційного навчання в підготовці майбутніх фахівців з образотворчого мистецтва розкривають у своїх наукових доробках ряд вітчизняних дослідників; зокрема: А. Алтухова, О. Басанець, Ю. Басанець, Л. Ейвас, С. Лопухова, О. Пікущий, Н. Ростовцева, С. Теслюк, О. Школьна тощо.

У колективній розвідці авторства М. Пічкура, Г. Сотської, І. Демченко, А. Короля та А. Гордаша ґрунтовно розкрита академічна та цифрова парадигма підготовки майбутніх фахівців з образотворчого мистецтва. Науковці наголошують на тому, що в сучасних закладах вищої освіти, де здійснюється підготовка означених фахівців, важливим є органічне поєднання академічної й цифрової складових. Крім того, М. Пічкур, Л. Полудень, І. Демченко та Г. Сотська досліджують зміни методології навчання майбутніх художників у зв'язку з потужним впливом на освітній процес сучасних цифрових технологій.

Попри те, що науковці займаються дослідженням можливостей дистанційного навчання рисунку й живопису, однак, вбачаємо, що цей досвід залишається недостатньо відрефлексованим.

Мета статті. Метою статті є аналіз впливу прискореної пандемією та війною цифровізації на вищу академічну художню освіту та узагальнення проблем в підготовці майбутніх художників, які виникли у зв'язку з тривалим дистанційним форматом навчання в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. XXI століття дало розуміння того, що для здобуття освіти сьогодні не існує жодних географічних кордонів, адже все частіше молодь використовує сучасні інформаційно-комунікаційні технології для набуття певних професійних компетентностей. У науково-педагогічній літературі, для позначення цього процесу, вчені використовують поняття «глобальна цифровізація освіти».

Поділяємо дефініцію поняття «цифровізація», яке подає С. Сидоренко – процес розробки, впровадження та розповсюдження сучасних цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності людини (Сидоренко, 2021: 34). О. Савченко зазначає, що в нашому сьогоденні термін «цифровізація» використовується для позначення певної трансформації фізичного ресурсу на цифровий у всіх сферах буття (Савченко, 2022).

Світову цифровізацію освітнього процесу слід розглядати в двох векторах. Перший – вимушений перехід на дистанційну форму навчання, для реалізації якої необхідно використовувати відповідне програмне забезпечення (Zoom, Moodle, Teams тощо). Другий – розробка нових та систематична модернізація вже наявних графічних програмних продуктів (Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, Procreate, Autodesk SketchBook тощо), які дедалі

більше впливають на зміст освітнього процесу підготовки майбутніх художників, що підтверджується введенням в освітньо-професійні програми спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» таких дисциплін як «Цифровий рисунок» та «Цифровий живопис».

Вбачаємо, що стрімка цифровізація освітнього процесу призвела до зниження рівня професійної підготовки майбутніх митців, що обумовлено наступними позиціями:

1. Відсутність можливості візуального сприйняття натурних постановок та безпосередньої практичної роботи над ними. Фундаментом академічної освіти в галузі образотворчого мистецтва є робота з натури, яка дає можливість спостерігати, аналізувати та відтворювати оточуюче середовище в створених митцем художніх образах. Означена методика складалась та апробувалась протягом десятків століть і сьогодні залишається найбільш ефективною, адже підготовка майбутніх художників – це практико-орієнтований процес. Поділяємо тезу С. Лопухової, що лише системна та систематична робота з натурою, вивчення її матеріальних характеристик, які сприймаються візуально, формує та підвищує рівень образотворчої грамоти (Лопухова, 2021).

Проте, такий класичний підхід до навчання майбутніх художників зазнав краху з переходом освітнього процесу у віртуальне середовище. Для побудови освітнього процесу в нових реаліях, науково-педагогічні працівники були змушені переорієнтувати здобувачів від «роботи з натури» до «роботи з фотографією». Робота з фотографією передбачає два вектори діяльності: по-перше – це виконання копій зі вже зроблених робіт за відповідною тематикою; по-друге – написання постановок по фотографіям через «умоглядне рисування».

І хоча метод «копіювання», який є одним із найстаріших, сприяє вивченню технологічних особливостей та оволодінню художньою майстерністю, проте поділяємо тезу Н. Кучми, що така робота зводиться лише до копіювання площинного зображення й не сприяє розумінню зображення структури самої форми, відтворення якої є одним із основних завдань при роботі з натури (Кучма, 2021).

На думку науковців О. Засипкіна та В. Сухенко, в частковій мірі компенсувати відсутність натурного рисування можна за допомогою набутого попереднього досвіду рисування та візуального дослідження моделі, наявної зорової пам'яті та уяви (Засипкін, Сухенко, 2020).

Відтак, освітній процес підготовки майбутніх художників у дистанційному форматі хоча і може бути варіативним, проте джерелом інформації для студента-художника виступає не реальна натура, а фотографія, яка не здатна об'єктивно передати навколишній світ, що призводить до спотворення художнього образу.

2. Відсутність особистого контакту між учасниками освітнього процесу. У навчанні образотворчому мистецтву особистий контакт з викладачем-художником та спілкування з однокурсниками є надзвичайно важливим аспектом побудови освітнього процесу та його подальшої результативності. Дистанційна форма навчання обмежує цю взаємодію, а відтак впливає на мотивацію та професійне зростання здобувачів. Відсутність реального контакту здобувачів із викладачами призводить до втрати принципу «роботи в майстернях», коли знання, вміння та навички роботи передаються від досвідчених викладачів-художників до здобувачів через особистий показ. Відтак, більша частина художньо-творчої роботи зводиться до вербального спілкування, результативність якого є низькою, адже при навчанні академічному рисунку та живопису важливим є присутність викладача-художника в майстернях, який здатен прийти на допомогу при вирішенні поставлених художніх завдань.

Погоджуємося з тезою О. Музики, що на заняттях з рисунка, живопису та композиції викладач стає зразком для наслідування, адже він не лише декламує теоретичну складову означених курсів, але й демонструє на практиці прийоми та технологію роботи різними художніми матеріалами, допомагає знаходити вдалі художні рішення в поставлених завданнях (Музика, 2015).

Відтак, із переходом на дистанційну форму навчання, викладачі фактично втратили можливість передавати здобувачам професійні вміння та навички, що загрожує втраті унікальних художніх шкіл різних регіонів, становлення яких відбувалося століттями.

3. Відсутність доступу до матеріалів й обладнання в художніх майстернях. Заклади вищої освіти, де готують митців, мають художні майстерні з необхідним для роботи обладнанням; наявний певний реквізитний фонд, за допомогою якого викладачі створюють натурні постановки. Відсутність фізичного доступу до таких приміщень обмежує можливості студентів для практичного вдосконалення своїх навичок, адже вони вимушені працювати вдома, де не завжди є відповідні для роботи художника умови.

Л. Макаренко, досліджуючи інформаційно-освітнє середовище ЗВО, наголошує на тому, що

середовище, яке є співзвучним із потребами здобувачів, навчає та виховує їх в тій же мірі, що й викладач (Макаренко, 2013). Таке середовище, на думку М. Братко, повинно забезпечувати запити всіх учасників освітнього процесу, сприяючи їх особистісному розвитку та мотивуючи до саморозвитку (Братко, 2014).

Оскільки освітнє середовище не обмежується стінами закладу вищої освіти, то можна говорити про те, що дистанційний формат навчання не забезпечує повноцінну позааудиторну мистецьку діяльність здобувачів; зокрема: відвідування художніх виставок, музеїв, екскурсій, організація та проведення різнопланових культурно-мистецьких заходів тощо.

Відтак, очний формат навчання в художніх майстернях закладів вищої освіти є незамінною складовою в розвитку та навчанні майбутніх художників, оскільки надає унікальні можливості для їх особистого зростання, набуття практичного досвіду та формування професійних едукаційних компетентностей.

4. Недотримання академічної доброчесності учасниками освітнього процесу. Сьогодні поняття «академічна доброчесність» закріплено на законодавчому рівні й трактується Законом України «Про освіту» як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» (2017). Це визначення дає розуміння того, що художники мають дотримуватися етичних принципів та стандартів під час створення творів образотворчого мистецтва.

Студенти, які ще не навчені працювати самостійно та на засадах академічної доброчесності, в своїх роботах з рисунку, живопису та композиції вдаються до фальсифікації та копіювання. Фальсифікація робіт може відбуватися через роздруківки фотографій постановок, поверх яких студенти фарбою імітують живопис; виконання робіт на значно менших розмірах, ніж зазначені вимоги до завдань у навчальних програмах тощо. Відтак, викладачам доводиться пильнувати роботи студентів; перевіряти їх на плагіат (пошук за зображеннями у Google, Pinterest тощо); встановлювати відповідність розміру й матеріалу, яким виконується робота та мотивувати студентів дотримуватися академічної доброчесності. Крім того, в останні роки студенти почали активно використовувати можливості штучного інтелекту для вирішення художньо-творчих завдань (зокрема, ChatGPT), що призводить до нівелювання роботи митців.

Трапляються випадки недотримання академічної доброчесності й зі сторони науково-педагогічних працівників, які використовують фото постановок та фото прикладів написання робіт, взятих з мережі Інтернет.

Вбачаємо, що вірогідність порушення академічної доброчесності є нижчою в процесі очного навчання, коли учасники освітнього процесу бачать весь хід роботи над художньо-творчим завданням і його кінцевий результат.

5. Відсутність ґрунтовного, систематизованого та апробованого навчально-методичного забезпечення для викладання фундаментальних практичних художніх дисциплін у дистанційному форматі. Навчально-методичне забезпечення дисципліни – це ціла низка навчальних та методичних матеріалів, які уможливлюють реалізацію освітніх компонентів як складових освітньо-професійних програм. До таких документів відносяться: державні стандарти вищої освіти, навчальні плани та програми, підручники, навчальні посібники тощо (Шемелюк, 2003).

За роки становлення образотворчого мистецтва взагалі та методики його викладання зокрема, розроблено, апробовано та впровадження безліч науково-педагогічних результатів досліджень, які є досить ефективними при їх використанні в очному форматі навчання; натомість, не завжди співвідносяться з вимогами дистанційної роботи. За останні чотири роки дистанційного досвіду підготовки майбутніх художників науковці-педагоги розробили та апробували нове навчально-методичне забезпечення освітніх компонент, проте, вбачаємо, що його не достатньо для якісної організації художньо-педагогічного процесу, який має свою специфіку.

Хоча сьогодні існує величезна кількість сайтів та блогерів, які навчають рисувати, однак, відсоток професійних художників серед них є дуже малим, адже справжні фахівці розуміють, що такі знання можуть бути лише як додаткові, а не основні. Проте, переконані, що навіть якісний та змістовний інформаційно-методичний супровід вивчення тріади ключових для майбутніх художників освітніх компонент («Академічний рисунок», «Академічний живопис» та «Композиція») не замінить реального навчання в художніх майстернях із спогляданням реальних постановок та демонстраторів пластичних поз.

6. Часова затримка зворотнього зв'язку між учасниками освітнього процесу. Дистанційна форма навчання може призвести до затримок у

зворотньому зв'язку між студентами та викладачами, адже усні консультації нерідко замінюються листуванням через електронну пошту або чатами, що унеможливлює своєчасну та конструктивну критику.

Відтак, вбачаємо, що використання цифрових технологій, з однієї сторони, допомагає майбутнім митцям розширити й втілити свої образотворчі ідеї; проте, доступність цих технологій залучають мільйони людей, які є псевдофахівцями, до лав художників.

Висновки. «Глобальний експеримент» із дистанційною освітою показав зниження рівень професійної підготовки майбутніх художників. Проте, навчання в закладах вищої освіти вже ніколи не буде таким, як раніше, і головне тут – знайти правильний баланс традиційної очної й дистанційної форм навчання задля збереження мистецьких традицій та культурної спадщини.

Оскільки сьогодні відбувається поступова модернізація навчального контенту та адаптація учасників освітнього процесу до нової реальності, дослідження впливу світової цифровізації на підготовку майбутніх художників у закладах вищої освіти допомагає виявити наявні проблеми, а також зрозуміти, як цифрові технології можуть покращити освітній процес. Із окресленого випливає, що сучасний митець неодмінно має володіти як традиційним, так і цифровим образотворчим інструментарієм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Братко М. В. Освітнє середовище вищого навчального закладу: пошук стратегій управління. *Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць.* Київ : університет ім. Б. Грінченка, 2014. № 22. С. 134–145.

2. Засипкін О., Сухенко В. Академічний рисунок в умовах дистанційного навчання. *Українська академія мистецтв.* 2020. Вип. 29. С. 72–78.

3. Кучма Н. І. Роль сакрального мистецтва у формуванні копіювальних умінь майбутніх художників. *Молодий вчений.* 2021. № 12 (100). С. 145–148.

4. Лопухова С. Рисунок і живопис для майбутніх графічних дизайнерів в умовах дистанційного навчання. *Дизайн-освіта.* 2021. С. 265–275.

5. Макаренко Л. Л. Інформаційно-освітнє середовище вищого навчального закладу як важливий чинник процесу професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер. : Педагогічні та історичні науки.* 2013. Вип. 115. С. 113–126.

6. Музика О. Діалогічність і співтворчість у педагогічному процесі як чинник формування творчої особистості художника-педагога в системі вищої освіти. *Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини*. URL: http://surl.li/dzvgq (дата звернення: 15.06.2023).

7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII зі змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 (дата звернення: 01.07.2023).

8. Савченко О. С. Систематизація наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». *Публічне управління і адміністрування.* 2022. № 2 (76). С. 72–76.

9. Сидоренко С. В. Цифрова трансформація суспільства в умовах четвертої промислової революції. *Мультиверсум. Філософський альманах.* 2021. Вип. 1 (173), т. 1. С. 31–43.

10. Шемелюк Г. О. Особливості науково-методичного забезпечення навчального процесу у технічному коледжі в умовах ступеневої освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2003. 20 с.

REFERENCES

1. Bratko M. V. (2014) Osvitnie seredovyshche vyshchoho navchalnoho zakladu: poshuk stratehii upravlinnia. [The educational environment of a higher educational institution: the search for management strategies]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka : zb. nauk. prats. Kyiv : universytet im. B. Hrinchenka. № 22. P. 134–145. [in Ukrainian].

2. Zasypkin O., Sukhenko V. (2020) Akademichnyi rysunok v umovakh dystantsiinoho navchannia. [Academic drawing in the conditions of distance learning]. Ukrainska akademiia mystetstv. Vyp. 29. P. 72–78. [in Ukrainian].

3. Kuchma N. I. (2021) Rol sakralnoho mystetstva u formuvanni kopiiuvalnykh umin maibutnikh khudozhnykiv. [The role of sacred art in the formation of copying skills of future artists]. Molodyi vchenyi. № 12 (100). P. 145–148. [in Ukrainian].

4. Lopukhova S. (2021) Rysunok i zhyvopys dlia maibutnikh hrafichnykh dyzaineriv v umovakh dystantsiinoho navchannia. [Drawing and painting for future graphic designers in the conditions of distance learning]. Dyzain-osvita. P. 265–275. [in Ukrainian].

5. Makarenko L. L. (2013) Informatsiino-osvitnie seredovyshche vyshchoho navchalnoho zakladu yak vazhlyvyi chynnyk protsesu profesiino-pedahohichnoi pidhotovky maibutnoho vchytelia. [The information and educational environment of a higher educational institution as an important factor in the process of professional and pedagogical training of a future teacher]. Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Ser. : Pedahohichni ta istorychni nauky. Vyp. 115. P. 113–126. [in Ukrainian].

6. Muzyka O. (2015) Dialohichnist i spivtvorchist u pedahohichnomu protsesi yak chynnyk formuvannia tvorchoi osobystosti khudozhnyka-pedahoha v systemi vyshchoi osvity. [Dialogue and co-creation in the pedagogical process as a factor in the formation of the creative personality of the artist-pedagogue in the system of higher education]. Elektronnyi

instytutsiinyi repozytarii Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni P. Tychyny. URL: http://surl.li/dzvgq (data zvernennia: 15.06.2023). [in Ukrainian].

7. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII zi zminamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 (data zvernennia: 01.07.2023). [in Ukrainian].

8. Savchenko O. S. (2022) Systematyzatsiia naukovykh pidkhodiv do poniattia "tsyfrovizatsiia u publichnomu upravlinni". [Systematization of scientific approaches to the concept of "digitalization in public administration"]. Publichne upravlinnia i administruvannia. № 2 (76). P. 72–76. [in Ukrainian].

9. Sydorenko S. V. (2021) Tsyfrova transformatsiia suspilstva v umovakh chetvertoi promyslovoi revoliutsii. [Digital transformation of society in the conditions of the fourth industrial revolution]. Multyversum. Filosofskyi almanakh. Vyp. 1(173), t. 1. P. 31–43. [in Ukrainian].

10. Shemeliuk H. O. (2003) Osoblyvosti naukovo-metodychnoho zabezpechennia navchalnoho protsesu u tekhnichnomu koledzhi v umovakh stupenevoi osvity: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-38

Олеся БОЙВАН,
orcid.org/0000-0002-3512-0315
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії і практики перекладу
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) olesiaboivan@gmail.com

НЕБЕЗПЕКА ТРАНСФОРМАЦІЇ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ В «СТУДЕНТОТЕРОРИЗМ»

Дана наукова розвідка передбачає розкриття суті студентоцентрованого підходу й має на меті теоретично обґрунтувати доцільність вище згаданого освітнього тренду у вищих навчальних закладах та розробити практичні закономірності-правила, що применшують слабкі віхи навчально-виховного процесу, коли студент, будучи ядром освітнього процесу, в тій чи іншій мірі може трансформувати весь накопичений позитивний досвід на протиріччя й складнощі. Схарактеризовано останні дослідження по цій темі й уточнено це поняття з урахуванням специфіки нашого дослідження. Тобто, студентоцентрований підхід в освітньому процесі – це комплекс взаємопов'язаних дій науково-педагогічних працівників і здобувачів, спрямованих на досягнення взаєморозуміння, підтримки, відповідального ставлення й активності студентів, на формування професійно-ділових стосунків із акцентом на самостійний вибір здобувача для досягнення позитивних результатів навчання, що є об'єднувальним фактором усіх учасників освітнього середовища. За таких умов кардинально міняється роль викладача, який стає помічником, поводирем, путівником, натхненником, але, при цьому, зберігає дистанцію, окреслюючи власні кордони, чіткі межі того, хто навчає, для тих, хто навчається. Зазначено, що одним з важливих допоміжних факторів побудови студентоцентрованого підходу вважаєтьсяя вибір здобувачами індивідуальної освітньої траєкторії, де є тенденція чіткого прояву себе, своїх талантів й здібностей. Це незамінна складова студентоцентризму в навчанні, що базується на світових освітніх практиках вищої школи й знайшла своє активне застосування в наших університетах. Окремим пунктом додано також студентське рейтингування, що полягає в оцінці якості викладання й освітніх послуг, що надаються університетом. Ця практика є традиційною в зарубіжних вищих навчальних закладах, але в Україні вона лише набирає обертів. Було визначено певні практичні закономірності-правила, щоб уникнути трансформації студентоцентризму в «студентотероризм». Доведено, що зазначені закономірності-правила студентоцентрованого підходу гарантуватимуть успіх і не трансформують його в «студентотероризм», тому що усе вище сказане може бути реалізованим із урахуванням усіх тих недоліків і слабких моментів, які можуть стати на заваді повного розуміння й сприйняття такого прогресивного світового тренду, що вже зайняв чинну нішу в освітньому просторі України.

Ключові слова: *студентоцентризм, студентоцентрований підхід, «студентотероризм», освітній процес, гуманна педагогіка, комунікація, особистісна цінність, партнерство.*

Olesia BOIBAN,
orcid.org/0000-0002-3512-0315
Senior Lecturer at the Department of Theory and Practice of Translation
Vasyl Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) olesiaboivan@gmail.com

DANGER OF TRANSFORMATION OF STUDENT-CENTERED APPROACH IN THE EDUCATION PROCESS INTO "STUDENT TERRORISM"

This scientific investigation involves revealing the essence of the student-centered approach and aims to substantiate theoretically the feasibility of the above-mentioned educational trend in higher educational institutions and to develop practical rules which minimize the weak milestones of the educational process, when the student, being the core of the educational process, can transform all accumulated positive experience into contradictions and difficulties. The latest researches on this topic are characterized and this concept is clarified, taking into account the specific feature of our research. So, a student-centered approach in the educational process is a complex of interconnected actions of scientific and pedagogical workers and applicants, aimed at achieving mutual understanding, support, responsible attitude and activity of students, on the formation of professional and business relations with an emphasis on the independent choice of the applicant in order to achieve positive results in learning, which is the unifying factor of all participants of the educational environment. In such conditions, the teacher`s role changes radically, he becomes an assistant, guide, inspirer, but at the same time, he keeps his distance, having his own boundaries of the one who teaches, for those who

learn. It is noted that one of the important auxiliary factors of building a student-centered approach is considered to be the choice of an individual educational trajectory, where there is a tendency to manifest themselves, their talents and abilities. This is an indispensable component of the student-centered learning, which is based on the world educational practices of higher education and has found its active application at our universities. Student rating, which consists of evaluating the quality of teaching and educational services provided by the university, has also been added as a separate item. This practice is traditional in foreign higher education institutions, but in Ukraine it is only gaining its importance. Certain practical rules were defined in order to avoid the transformation of student-centrism into "student terrorism". It has been proven that the specified rules of the student-centered approach will guarantee success and will not transform it into "student terrorism", because all mentioned above can be implemented taking into account all those weak points which can stand in the way of full understanding and acceptance of such a progressive world trend, which has already occupied a valid place in the educational space of Ukraine.

Key words: *student-centeredness, student-centered approach, "student terrorism", educational process, humane pedagogy, communication, personal value, partnership.*

Постановка проблеми. Постійні зміни в пріоритетних підходах до навчання й виховання молоді були й залишаються актуальними в освітньому процесі. На сьогодні ведуться різноманітні дискусії щодо позитивних і негативних проявів студентоцентрованого підходу у вищих навчальних закладах. Чи можливо тримати в рамках надані «свободи» здобувачам і як своєчасно нагадувати, що крім прав у кожного свідомого представника людства є ще й обов'язки, що базуються на загальноприйнятих правилах або законах. Акцент у цій науковій розвідці буде спрямований саме на обережне застосування студентоцентризму, оскільки, як свідчить багаторічна практика, цей принцип легко трансформується у «студентотероризм». Це поняття можна вважати неологізмом у педагогіці з саркастичним присмаком.

Загалом, варто дотримуватися загальної концепції щодо розуміння поняття студентоцентризму. Мається на увазі гуманна педагогіка, яка стала однією з основ проблематики, що розглядається. Саме гуманність, побудова гуманних стосунків викладача й студентів може гарантувати успіх у навчально-виховній діяльності. Наголос ставиться на те, що гуманність не означає вседозволеності й анархічних проявів поведінки й дій, це чіткі, строгі правила взаємоіснування й комунікації тих, хто навчає й тих, хто навчається. Вважаємо, що найяскравішим представником розробників і практиків гуманної педагогіки з центром на вихованця є Шалва Амонашвілі, який чітко показав переваги такої роботи з дітьми.

Студентоцентрований підхід передбачає зміщення акцентів, коли викладання навчального предмета й передача необхідної інформації перетворюється на самостійну, активну діяльність здобувача вищої освіти, що має за мету застосування суб'єктно-діяльнісних освітніх технологій, а також уміння вихованця самостійно дати оцінку сильним і слабким моментам освітнього процесу й вчасно зробити висновки, повністю відповідаючи за власний вибір.

Аналіз досліджень. Якщо говорити про гуманність як загальнопедагогічну концепцію, то ідеї стосовно її розвитку належать (Андрущенку В., Беху І., Кремень В., Панченку Г. та ін.). Студентоцентрований підхід став одним із важливих компонентів дослідження у працях (Авшенюк Т., Бабина І., Бєляєвої Н., Заблоцької О., Осадчої К., Попової О., Рашкевича Ю., Ставицького А., Таланової Ж. та ін.).

Студентоцентрований підхід є ключовим методологічним інструментом реалізації цілей Болонського процесу та за своєю сутністю є компетентнісним. Щодо цього твердження треба зазначити точку зору Купрій Т., яка стверджує, що цей підхід до навчання передбачає розширення прав і можливостей тих, хто навчається, розробку нових підходів до викладання і навчання, навчальних програм, що відбивають практичний бік реалізації компетентнісного підходу у вищій освіті (Купрій, 2015: 108).

Аналіз студентоцентрованого освітнього середовища, його ресурсів у закладі вищої освіти, шляхів взаємозв'язків у системі «студент – викладач» здійснили Заблоцька О., Ніколаєва І. (Заблоцька, Ніколаєва, 2021).

Паламарчук О. визначив методи студентоцентрованого навчання та викладання (Паламарчук, 2016).

Беручи до уваги всі значні надбання педагогічних аспектів розвитку вищевказаної проблематики, накопичений вченими й дослідниками, існує потреба у висвітленні наукових питань, пов'язаних зі студентоцентрованим підходом, а саме його слабких сторін і яким чином зарадити тому, щоб інтереси й потреби студента не применшували значущості викладацьких вимог, прохань та правил та ще й не погіршували результати якості освітніх послуг.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування доцільності студентоцетрованого підходу та розробка практичних закономірностей-правил, що мають на меті применшити слабкі віхи навчально-

виховного процесу з опертям на сьогоденний тренд людиноцентризму, коли студент, будучи ядром освітнього процесу, може трансформувати в тій чи іншій мірі весь накопичений позитивний досвід на протиріччя й складнощі.

Виклад основного матеріалу. Студентоцентрований підхід не є новим поняттям у сучасній освітній науці та практиці. Студентоцентризм відповідає вимогам і запитам сучасного суспільства, яке потребує компетентних, творчих, ініціативних фахівців особистостей. Характерною рисою студентоцентризму, як ідеї людиноцентризму, є прагнення реалізовувати підхід, у якому цілісність внутрішнього світу людини забезпечує взаємозв'язок особистості й суспільства. Студентоцентризм поновлює суб'єкта в освіті і скеровує до становлення індивідуальності студента, формування його цілісної особистості. Ідеї студентоцентризму стають підґрунтям проектування освітнього середовища, яке забезпечує умови для саморозвитку, самоорганізації та самореалізації особистості у професійній діяльності, творчості та інших видах діяльності при їх усвідомленому виборі (Болотіна, 2020).

Така думка знайшла широку підтримку серед шанувальників цього підходу й вважається такою, що підтверджена не лише теоретичними аспектами, а й практичними діями.

Студентоцентрований підхід до навчання – тип освітнього процесу, у якому особистість студента й особистість викладача виступають як його суб'єкти; метою підходу є розвиток особистості учня з урахуванням його ціннісних орієнтацій. Переміщення особистості студента в центр процесу вимагає змін багатьох факторів, у тому числі й типу взаємин «викладач-студент» (Кіпень, 2002). Погоджуємося з ідеєю, що висловив науковець Кіпень В., оскільки на сьогодні вона є надзвичайно актуальною у побудові моделі навчально-виховного процесу на основі студентоцентризму. Коли здобувач відіграє центрову роль, то абсолютно все міняється: підходи, методи навчання й виховання, розробка освітніх програм тощо. Саме студентоцентрований підхід передбачає розробку освітніх програм, що зосереджуються на результатах навчання, враховують особливості пріоритетів особи, що навчається, ґрунтуються на реалістичності запланованого навчального навантаження, яке узгоджується із тривалістю освітньої програми. При цьому студенту надаються більші можливості щодо вибору змісту, темпу, способу та місця навчання (Національний освітній глосарій, 2014).

Стецюк Т. вважає, що «Світовими тенденціями розвитку вищої школи є студентоцентризм. Студентоцентризм – це коли в центрі уваги є досягнення студента, який є активним учасником освітнього процесу, коли підвищується його роль у самостійній роботі, підвищуються права студентів, самостійність і відповідальність. Кафедра страхування сприяє цьому, допомагає студентам отримати базові знання і компетентності, сформувати мотивацію до самоосвіти й самовдосконалення, проводить круглі столи і співпрацює з роботодавцями» (Стецюк, 2016: 420).

Беручи до уваги різноманітні визначення студентоцентрованого підходу в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів, є потреба уточнення цього поняття з урахуванням специфіки нашого дослідження. Отож, студентоцентрований підхід – це комплекс взаємопов'язаних дій науково-педагогічних працівників і здобувачів, спрямованих на досягнення взаєморозуміння, підтримки, відповідального ставлення й активності студентів, на формування професійно-ділових стосунків із акцентом на самостійний вибір здобувача для досягнення позитивних результатів навчання, що є об'єднувальним фактором усіх учасників освітнього середовища. За таких умов кардинально міняється роль викладача, який стає помічником, поводирем, путівником, натхненником, але, при цьому, зберігає дистанцію, окреслюючи власні кордони, чіткі межі того, хто навчає, для тих, хто навчається. Такий викладач, має демонструвати обізнаність у використанні різних форм навчання, не застосовуючи надмірної авторитарності в педагогічній діяльності, дослухаючись до думки студента, заохочуючи приймати власні рішення, спонукаючи їх до активного пошуку цілей і результатів навчання. Сучасні дослідження свідчать, що необхідні зміни та висока якість освітнього процесу гарантуються тоді, коли розвиваються не лише студенти, а й самі викладачі. Особистість студента, як і особистість викладача прогресує в діяльності.

За твердженнями Семенкової А. студентоцентризм базується на засадах особистісно-орієнтованої педагогіки, розвитку і саморозвитку особистості та формує ефективну систему життєвих цінностей студента. В основі студентоцентризму покладено принцип індивідуалізації освіти та гасло: «освіта-наука-інновації». Студентоцентроване навчання сприяє формуванню у студента індивідуального стилю своєї навчальної діяльності, а отже виробленні вміння опановувати базовий зміст освіти власним, притаманним лише йому засобом (Семенкова, 2019). Студентоцентроване навчання – це не лише акцент на студенті, як об'єкті освітньої підготовки, але й

відповідність навчальних закладів моделі студентоцентрованого навчання, й студентоцентрована методологічна та методична база викладацької діяльності. До того ж, продовжує дослідиця, студентоцентризм не зводиться тільки до змін в умовах освітнього процесу. Студентоцентроване навчання повинно охоплювати всі основні елементи освітнього процесу, такі як: інтерпретація та операціоналізація соціально значимих цілей; розробка студентоорієнтованих освітніх програм і навчальних планів; відповідність мовним критеріям; формування нових засобів і стилів навчання; активне використання в навчанні технічних, інтернет- та телекомунікаційних систем; значне підвищення фахової та психолого-педагогічної компетентності професорсько-викладацького складу вузу та осучаснення менеджменту освіти в цілому (Семенкова, 2019). Погоджуємося, що всі ці складові відіграють важливу роль у студентоцентрованому підході й допомагають вибудувати правильність розуміння основних завдань цього підходу до освітнього процесу загалом.

Можна стверджувати, що сучасні завдання нашої освіти полягають у тому, щоб підготувати спеціаліста освіченого й людяного, який має сформований світогляд із гуманними цінностями, орієнтується в складних проблемах науки, також допомогти сформувати цілісну, духовно-соціальну людину, яка співчуває, розуміє, володіє мистецтвом комунікації. Одним з важливих допоміжних факторів побудови студентоцентрованого підходу вважається вибір здобувачами індивідуальної освітньої траєкторії, де є тенденція чіткого прояву себе, своїх талантів й здібностей, тому що це змога самому визначати набір вибіркових дисциплін, Minor або СОП. Це незамінна складова студентоцентризму в навчанні, що базується на світових освітніх практиках вищої школи й знайшла своє активне застосування в наших університетах. Окремим пунктом варто додати сюди також студентське рейтингування, що полягає в оцінці якості викладання й освітніх послуг, що надаються університетом. Ця практика є традиційною в зарубіжних вищих навчальних закладах, але в Україні вона лише набирає обертів. До речі, в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса оцінювання саме студентами викладачів проводиться двічі на рік і є традиційною формою роботи, що спонукає й стимулює науково-педагогічних працівників, вказуючи іноді їх недопрацювання або невдалий вибір методик викладання. Така складова студентоцентрованого підходу свідчить про чесність, відкритість, зацікавленість у спільних високих результатах обох сторін навчального процесу.

До того ж, на думку Сосницької Н., завдання студентоцентрованого навчання полягає в тому, щоб надати кожному студенту можливість найбільш ефективно адаптуватися до сучасної реальності. Разом з тим у цьому процесі можуть мати місце суперечності між вимогами студента в межах покращання навчального процесу, прагнення студента впливати на зміст, методи, матеріали і темпи навчання, де студент стає активним суб'єктом освітньої діяльності, покладаючись на свої особливості і потреби. А викладач не прагне впроваджувати гнучкі навчальні траєкторії, різноманітні інноваційні методи, стати порадником та провідником студента в лабіринті знань. І, навпаки, викладач «реалізує нову функцію керівника і консультанта студентів для оволодіння ними тих чи тих компетенцій, систематизації та удосконалення знань. Він покликаний забезпечити вищий рівень консультування й мотивації студентів щодо відбору інформації, її джерел, організації адекватних навчальних ситуацій, ліквідації виявлених прогалин» (Сосницька, 2017: 380).

За висновок до всього вище сказаного, можна використати заключення молодої науковиці Гули Л. «За студентоцентрованого підходу до навчання акцентується увага на критичному й аналітичному навчанні та розумінні, підвищується відповідальність та підзвітність студента, розширюється його автономія». Крім того, Гула Л. стверджує, що «Студентоцентроване навчання – це процес ефективної трансформації освітнього середовища для студентів та інших осіб, що навчаються, метою якого є розширення їх автономії та здатності до критичного мислення на основі результативного підходу, що й передбачає нові підходи до розробки навчальних програм, викладання та навчання взагалі» (Гула, 2020: 159).

Абсолютно підтримуємо й погоджуємося з думками дослідників проблематики, пов'язаної зі студентоцентризмом і прагнемо зробити власні висновки про його користь і позитивний вплив на весь освітній процес. Отже, студентоцентрований підхід має свої сильні сторони в навчанні, що довели свою ефективність на практиці:

– постійний і беззаперечний вибір здобувача вищої освіти; (найяскравішим прикладом може бути індивідуальна траєкторія здобувача);

– оцінювання якості викладання здобувачами вищої освіти; (анонімне оцінювання здобувачами якості викладання дисциплін);

– партнерство тих, хто навчає й тих, хто навчається зі збереженням професійної дистанції;

– інтереси й потреби здобувачів вищої освіти завжди пріоритетні;

– підвищення рівня мотивації здобувачів вищої освіти; (час від часу стикаємося з проблемою незацікавленості, розчарування, тому завдання викладача або куратора – це вміння вислухати й обрати разом найкращі варіанти подальших дій);

– урізноманітнення діяльності науково-педагогічного працівника з опертям на вибір сучасних інтерактивних методик і діджеталізацію процесу навчання;

– оновлення освітніх програм і силабусів з урахуванням вимог сьогодення, зокрема, людиноцентризму;

– впевненість і конкурентоспроможність випускників при працевлаштуванні.

Як бачимо, позитивних складових студентоцентризму можна виділити достатню кількість, але наша наукова розвідка спрямована ще й на певні негативні моменти, які перетворюють всі плюси на мінуси, тобто, студентоцентризм у «студентотероризм». Така метаморфоза може трапитися, якщо здобувач одразу ж не правильно зрозуміє цей підхід і не відчує певні рамки чи обмеження, що, як дороговкази, сприяють плідній, спільній роботі. Звичайно ж, здобувач у центрі освітнього процесу, але він не може бути сонцем навколо якого крутяться планети. Головним є те, щоб одразу дати загальне розуміння, що означає спільну роботу в партнерстві на досягнення високих результатів. Викладач фасилітує й супроводжує, не просто транслює інформацію, а студент завжди може зробити свій вибір. Емпатія присутня в обох сторін, оскільки це важливо для розуміння один одного.

Такій ідеальній картинці можуть перешкоджати певні негативні емоційні моменти учасників освітнього процесу:

– студент, у силу своїх психологічних особливостей, не може прийняти й зрозуміти викладача, вважає його прискіпливим, непрофесійним, занадто вимогливим тощо; викладач сам не зважає на індивідуальні особливості здобувача, керуючись тим, що їх багато, а він один;

– студент забуває про особисті кордони й професійну дистанцію, що перетворює взаємодію на панібратство або конфлікти інтересів;

– нестача уваги студентові з боку викладача;

– недостатня комунікація, що є запорукою побудови здорових стосунків між здобувачем і викладачем, тобто не замовчувати питання чи проблему, а намагатися без страху й з довірою озвучити її, побудувати діалог.

Наше завдання – визначити й виокремити певні практичні закономірності-правила, щоб уникнути трансформації студентоцентризму в «студентотероризм»:

– мотивація для обох сторін освітнього процесу з орієнтацією на результат;

– переорієнтація самого викладача на фасилітатора й тьютора;

– побудова гуманних стосунків між здобувачам і викладачем із емпатійним компонентом;

– акцент уваги викладача на особистісну цінність й унікальність кожного здобувача;

– продуктивна комунікація як гарант побудови діалогу, де варто використовувати компоненти спілкування, визначені Рибалкою В. (потреба і мотиви спілкування; власне обмін інформацією (комунікація) у монологічній, діалогічній чи полілогічній формі, за допомогою вербальної, образної, жестової систем, при використанні рідної, іноземної чи професійної мов; взаєморозуміння партнерів спілкування (перцепція) з його механізмами рефлексії, ідентифікації тощо; взаємодії (інтеракції) між сторонами спілкування на основі рольового очікування, почуття такту тощо; емоційно-почуттєвий супровід міжособистісного спілкування на основі симпатії, антипатії та емпатії) (Рибалка, 2006);

– апріорне позитивне мислення учасників освітнього процесу, що допомагає будувати загальні продуктивні засади взаємостосунків без обтяжень;

– сприймання інших як партнерів із визначеним колом обов'язків і прав зі свободами;

– уникання пасивного стану дієслів, тому що персоніфіковане звернення від свого імені є більш ефективним, бо не завуальовує проблему;

– уміння слухати з установкою на довіру й з щирим проявом емоцій, що стосується обох учасників освітнього процесу.

Висновки. Вважаємо, що саме вище згадані закономірності-правила студентоцентрованого підходу гарантуватимуть успіх і не трансформують його в «студентотероризм». Отже, студентоцентрований підхід може бути реалізованим із урахуванням усіх тих недоліків і слабких моментів, які можуть стати на заваді повного розуміння й сприйняття такого прогресивного світового тренду, що вже зайняв чинну нішу в освітянському просторі України, оскільки орієнтація вищої освіти на особистість студента спонукає підвищити її якість, підготувати конкурентоспроможного фахівця на ринку праці й розвинути професіоналізм у комунікації, самостійність, активність, відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болотіна Є. Студентоцентризм як прояв людиноцентризму в педагогіці вищої школи. Теорія і методика професійної освіти. 2020. С. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/56/part_2/33.pdf (дата звернення 29.07.2023).

2. Гула Л. В. Студентоцентрований підхід до організації самостійної роботи студентів у ЗВО. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27, Том 2. С. 157–161.

3. Заблоцька О.С., Ніколаєва І.М. Студентоцентризм як тренд сучасної освіти. Наукові записки. Серія : Педагогічні науки. 2021. Випуск 194. С. 29–33.

4. Кіпень В. П. Нова філософія освіти та моделі діяльності викладачів вузів. Наука. Релігія. Суспільство. № 3, 2002. Сайт URL: https://scholar.google.com.ua/citations?user=FI_nu7kAAAAJ&hl=ru&oi=sra (дата звернення 29.07.2023).

5. Купрій Т.Г. Філософія студентоцентрованого навчання приватної вищої освіти України. Грані. 2015. № 4, С. 107–111.

6. Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова. За ред. В. Г. Кременя. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 100 с.

7. Паламарчук О. Викладання в університеті на засадах лідерства : навч. посіб. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 40 с.

8. Рибалка В. В. Психологія праці особистості : навч.-мет. посібник. К. ; Кременчук : ПП Щербатих, 2006. 76 с.

9. Семенкова А. М. Студентоцентризм в системі вдосконалення якості освіти. Акт. дослідження в соц. сфері: матеріали чотирнадцятої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 листоп. 2019 р.) гол. ред. В. В. Корнещук. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2019. С. 188–190.

10. Сосницька Н. Л. Студентоцентрований підхід до професійної освіти в умовах сталого розвитку суспільства. Науковий вісник льотної академії. Педагогічні науки. 2017. Вип. 1. С. 377–381.

11. Стецюк Т.І. Студентоцентризм як важлива складова університетської освіти. Студентоцентризм у системі забезпечення якості освіти в економічному університеті, зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. конф. за міжнар. участю (Київ, 2-3 берез. 2016 р.) Київ : КНЕУ, 2016. 434 с.

REFERENCES

1. Bolotina Ye. (2020) Studentotsentryzm yak proiav liudynotsentryzmu v pedahohitsi vyshchoi shkoly. [Studentcentrism as a manifestation of humancentrism in the pedagogy of higher education] Teoriia i metodyka profesiinoi osvity. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/56/part_2/33.pdf [in Ukrainian].

2. Hula L. V. (2020) Studentotsentrovanyi pidkhid do orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv u ZVO. [A student-centered approach in the organization of students`self-studing in higher education institutions] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka.Drohobych: Vydavnychyi dim “Helvetyka”. 27. 157–161. [in Ukrainian].

3. Zablotska O.S., Nikolaieva I.M. (2021) Studentotsentryzm yak trend suchasnoi osvity. [Studentcentrism as a trend of modern education] Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky. 194. 29–33. [in Ukrainian].

4. Kipen V. P. (2002) Nova filosofiia osvity ta modeli diialnosti vykladachiv vuziv. [New philosophy of education and models of activities of university teachers] Nauka. Relihiia. Suspilstvo. 3. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?user [in Ukrainian].

5. Kuprii T.H. (2015) Filosofiia studentotsentrovanoho navchannia pryvatnoi vyshchoi osvity Ukrainy. [Philosophy of student-centered education in private higher education of Ukraine] Hrani. 4. 107–111. [in Ukrainian].

6. Natsionalnyi osvitnii hlosarii: vyshcha osvita (2014) 2-e vyd., pererob. i dop. [National educational glossary: higher education 2nd ed., rev. and ad.] V. M. Zakharchenko, S. A. Kalashnikova, V. I. Luhovyi, A. V. Stavytskyi, Yu. M. Rashkevych, Zh. V. Talanova. Za red. V. H. Kremenia. K.: TOV “Vydavnychyi dim “Pleiady”, 100. [in Ukrainian].

7. Palamarchuk O. (2016) Vykladannia v universyteti na zasadakh liderstva : [Teaching at the university on the basis of leadership] navch. posib. Kyiv: DP “NVTs “Priorytety”, 40. [in Ukrainian].

8. Rybalka V. V. (2006) Psykholohiia pratsi osobystosti : [Psychology of labour of the individual] navch.-met. posibnyk. K. : Kremenchuk : PP Shcherbatykh. 76. [in Ukrainian].

9. Semenkova A. M. (2019) Studentotsentryzm v systemi vdoskonalennia yakosti osvity. [Studentotsentryzm in the system of improving the quality of education] Akt. doslidzhennia v sots. sferi: materialy chotyrnadtsiatoi mizhnar. nauk.-prakt. konf. hol. red. V. V. Korneshchuk. Odesa : FOP Bondarenko M. O., 188–190. [in Ukrainian].

10. Sosnytska N. L. (2017) Studentotsentrovanyi pidkhid do profesiinoi osvity v umovakh staloho rozvytku suspilstva. [Student-centered approach to professional education in the conditions of sustainable development of society] Naukovyi visnyk lotnoi akademii. Pedahohichni nauky. 1. 377–381. [in Ukrainian].

11. Stetsiuk T.I. (2016) Studentotsentryzm yak vazhlyva skladova universytetskoi osvity. [Studentcentrism as an important component of university education] Studentotsentryzm u systemi zabezpechennia yakosti osvity v ekonomichnomu universyteti, zb. materialiv Vseukr. nauk.-metod. konf. za mizhnar. Uchastiu. K.: KNEU. 434. [in Ukrainian].

УДК 372;373;37.02-06
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-39

Денис БОНДАРЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6602-5337
учитель фізики та математики
Харківської гімназії № 12 Харківської міської ради Харківської області,
аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) mathhg2020@gmail.com

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто питання готовності учнів до інноваційної діяльності на уроках дисциплін природничо-математичного циклу. Здійснений нами аналіз дав змогу зробити висновок, що готовність учнів до інноваційної діяльності складне, психолого-педагогічне явище, яке має свою структуру та особливості формування. Визначено, що структурними елементами готовності учнів до інноваційної діяльності є такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний; операційно-діяльнісний. З'ясовано, що в основу мотиваційно-ціннісного компоненту готовності закладено високу зацікавленість та прагнення до здійснення інноваційної діяльності, розуміння важливості такої діяльності для майбутнього життя, стійка мотивація працювати та самовдосконалюватися, саморозвиватися; до інформаційно-когнітивного компоненту готовності закладено інформаційну, розвиваючу, креативну та гуманістичну функції і включає в себе інтелектуальні вміння, а також систему дослідницьких знань, на основі яких будується цілісна картина дійсності, що узагальнює та систематизує результати особистого досвіду інноваційної діяльності, формується стиль мислення, який визначає характер творчості, прагнення і готовність учня шукати, отримувати, опрацьовувати інформацію і обґрунтовано застосовувати її в перетворенні дійсності; а операційно-діяльнісний компонент спирається на сукупність умінь особистості виконувати дослідницькі дії, що необхідні для вирішення дослідницьких завдань в інноваційній діяльності, а саме вмінь застосовувати знання про методи дослідження на практиці.

Також, у процесі дослідження нами було виділено мотиваційно-цільовий, інформаційно-дослідний та інноваційно-діяльнісний критерії готовності учнів до інноваційної діяльності, визначено відповідні їм показники та узагальнено рівні сформованості цієї готовності.

Ключові слова: *інноваційна діяльність, готовність до інноваційної діяльності, критерії готовності, показники готовності, рівні сформованості готовності.*

Denis BONDARENKO,
orcid.org/0000-0002-6602-5337
Teacher of Physics and Mathematics
Kharkiv Gymnasium № 12 of the Kharkiv City Council of the Kharkiv Region,
graduate student of the Department of Education and Innovative Pedagogy
Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda
(Kharkiv, Ukraine) mathhg2020@gmail.com

CRITERIA FOR EVALUATING THE LEVEL OF FORMATION OF STUDENTS' READINESS FOR INNOVATIVE ACTIVITIES

The article examines the issue of students' readiness for innovative activities in the lessons of the disciplines of the natural-mathematical cycle. Our analysis made it possible to conclude that students' readiness for innovative activities is a complex, psychological-pedagogical phenomenon that has its own structure and peculiarities of formation. It was determined that the structural elements of students' readiness for innovative activity are the following components: motivational-value, informational-cognitive; operational. It was found that the basis of the motivational and value component of readiness is a high interest and desire to carry out innovative activities, an understanding of the importance of such activities for the future life, a stable motivation to work and self-improvement, self-development; the informational-cognitive component of readiness includes informative, developmental, creative and humanistic functions and includes intellectual skills, as well as a system of research knowledge, on the basis of which a holistic picture of reality is built, summarizing and systematizing the results of personal experience of innovative activity, a style of thinking is formed, which determines the nature of creativity, aspirations and willingness of the student to search, receive, process information and reasonably apply it in the transformation of reality; and the operational component is based on the set of skills of an

individual to perform research actions necessary for solving research tasks in innovative activities, namely the ability to apply knowledge about research methods in practice.

Also, in the process of research, we identified motivational-target, informational-research, and innovative-active criteria for students' readiness for innovative activity, determined their corresponding indicators, and summarized the levels of formation of this readiness.

Key words: *innovative activity, readiness for innovative activity, criteria of readiness, indicators of readiness, levels of formation of readiness.*

Постановка проблеми. Світовий освітній простір вимагає від закладів освіти фахівців, які володіють не тільки фаховими та предметними знаннями, уміннями та навичками, а й широким світоглядом, здатністю здійснювати інноваційну діяльність та бути готовим до змін. Реформування української системи загальної середньої освіти (як і світової) націлене на формування в особистості учня стійких компетентностей, серед яких, і інноваційність. Випускник Нової української школи перш за все – інноватор, який готовий і здатний до здійснення інноваційної діяльності. Спираючись на передовий педагогічний досвід, очевидною є проблема формування готовності інноваційної діяльності саме на уроках дисциплін природничо-математичного циклу, адже частіше всього зазначені дисципліни через свою складність викликають страх у здобувачів. Також, як зазначають українські педагоги, існує проблема в оцінювані такого явища як готовність, що і виявило нашу зацікавленість до даної педагогічної проблеми. Саме тому, ми вважаємо, що проблема розробки критеріїв готовності учнів до інноваційної діяльності на уроках дисциплін природничо-математичного циклу, відповідних їм показників та рівнів є вкрай актуальною на сьогодні.

Аналіз досліджень показав, що визначаючи критерії готовності учнів до інноваційної діяльності, постає необхідність ґрунтовного аналізу поняття готовність. Дослідженням питання готовності займалися С. Максименко (С. Максименко, 2004), О. Морозов (О. Морозов, 1997), Т. Щербан (Т. Щербан, 1998) та ін. Переважна більшість учених готовність розглядають як інтегрально-особистісно варіативне утворення, у науковій літературі вона має різні назви: загальна готовність та довготривала готовність, підготовленість (С. Максименко, 2004: 14–16; О. Морозов, 1997: 71–77; Т. Щербан, 1998: 101–102 ін.).

Мета статті полягала у висвітленні питання готовності учнів до інноваційної діяльності на уроках дисциплін природничо-математичного циклу та обґрунтуванні критеріїв, відповідних їм показників та рівнів для дослідження рівня сформованості такої готовності.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання готовності ми стикнулися з тим, що значна кількість науковців по різному трактують дану дефініцію. Виходячи з філософського положення про суть поняття готовності, що виражається в єдності різноманітних властивостей і відносин, А. Линенко розуміє готовність як інтегроване системою утворення особистості, що характеризує її вибіркову прогнозуючу активність при підготовці та включенні до діяльності. Готовність виникає в результаті певного досвіду людини, який ґрунтується на реформуванні позитивного ставлення до діяльності, усвідомленні мотивів і потреб у цій діяльності (А. Лисенко, 1995: 23–25). Н. Мойсеюк, підсумовуючи дослідження у педагогіці і психології, які розширили і конкретизували поняття готовність до діяльності як складне утворення в структурі особистості, наголошує, що термін готовність уживається у двох значеннях: 1) навченість, підготовленість до виконання майбутніх завдань; 2) наявність компетентності, знань і умінь, потрібних для виконання поставлених завдань. Таким чином, сутність готовності визначається комплексом фахових, методичних та психолого-педагогічних знань та вмінь учителя (Н. Мойсеюк, 2006: 364–368). Так, В. Татенко (В. Татенко, 2006: 298–01) зауважує, що готовність – це стан і якість особистості, котрі спрямовані на ефективне виконання професійних завдань. Водночас, це й певною мірою самореалізація творчих здібностей особистості як у професії, так і в творенні власної самостійності. Тут готовність до самореалізації виступає як діалектична єдність психічного стану й якостей особистості, спрямованих на творчий підхід у виконанні професійних завдань, з одного боку, на творчий саморозвиток, самоперевершування себе самого – з іншого.

На основі вищевикладеного, можемо зазначити, що готовність – це стан і якість особистості, котрі спрямовані на ефективне виконання певних завдань (у тому числі і інноваційних), що має у своєму складі певні спільні та відмінні для кожного виду діяльності компоненти. На основі аналізу педагогічного досвіду ми виділяємо наступні компоненти готовності учнів до інноваційної діяльності: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний; операційно-діяльнісний.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає в себе високу зацікавленість та прагнення до здій-

снення інноваційної діяльності, розуміння важливості такої діяльності для майбутнього життя, стійка мотивація працювати та самовдосконалюватися, саморозвиватися. Факторами мотиваційно-ціннісного компонента визначають здатність виявляти перспективи діяльності, ставити цілі та задачі, уміння підбирати способи реалізації цих цілей, адекватно підбирати засоби та методи реалізації цих цілей. Ціннісні орієнтації мають в своїй основі спілкування, взаємодія учня з однолітками, учителем, батьками.

Показниками рівня мотиваційно-ціннісної готовності є: інтерес до опанування методів інноваційної діяльності; активність участі в такій діяльності; самостійність у визначенні дослідницьких завдань; прагнення брати участь в конкурсах дослідницьких робіт; участь в наукових конференціях, семінарах; активна участь в обговоренні результатів реалізації інноваційних проектів, що виконані іншими учнями; наполегливість у вирішенні ускладнень в дослідницьких завданнях; активна позиція щодо саморозвитку, прагнення дізнатися більше, ніж пропонує навчальна програма.

Інформаційно-когнітивний компонент відображає інформаційну, розвиваючу, креативну та гуманістичну функції і включає в себе інтелектуальні вміння, а також систему дослідницьких знань, на основі яких будується цілісна картина дійсності, що узагальнює та систематизує результати особистого досвіду інноваційної діяльності, формується стиль мислення, який визначає характер творчості, прагнення і готовність учня шукати, отримувати, опрацьовувати інформацію і обґрунтовано застосовувати її в перетворенні дійсності.

Показниками рівня інформаційно-когнітивної готовності до інноваційної діяльності є розуміння ролі і значення вирішення дослідницьких завдань в інноваційній діяльності; знання типів дослідницьких завдань, що вирішують учні в своїй інноваційній діяльності і вимог до результатів їх вирішення; знання вимог, що висуваються до інноваційних проектів, програм; знання методів вирішення дослідницьких завдань та умов їх застосування.

Операційно-діяльнісний компонент характеризує готовність учня до інноваційної діяльності як до реальної дійсності, що здійснюється в певних умовах. Це сукупність умінь особистості виконувати дослідницькі дії, що необхідні для вирішення дослідницьких завдань в інноваційній діяльності, а саме вмінь застосовувати знання про методи дослідження на практиці.

Показниками операційно-діяльнісної готовності є уміння застосовувати основні дослідницькі методи: моделювання, спостереження, експеримент, спеціальні методи розв'язання певного типу задач, математичний аналіз явищ та процесів, перевірка гіпотез.

З огляду наукової літератури стало зрозуміло, що поняття критерії та показники у наукових дослідженнях науковцями трактуються неоднозначно. Тому, спираючись на передовий педагогічний досвід можемо констатувати, що критерій – це ознака, на підставі якої дається оцінка якого-небудь явища, дії; ознака, взята за основу класифікації, а показники, можна тлумачити як засоби якісної та кількісної оцінки критеріїв.

Відповідно до виділених нами компонентів готовності (мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, операційно-діяльнісний) ми сформували свої критерії та відповідні їм показники.

1. Мотиваційно-цільовий критерій. Показниками даного критерію є: прагнення до дослідження; розвинений пізнавальний інтерес; стійка мотивація до чогось нового; розвинений творчо-пошуковий інтерес; схильність до постійного розвитку, вдосконалення знань; креативність.

Готовність, сформована за цими показниками має наступні рівні:

– *початковий рівень* (учень/учениця має певний хист до здійснення інноваційної діяльності, але без особливої цікавості; мотивація мінлива (виникає у разі особистої потреби); не проявляє активного пошукового інтересу, користується чиїмсь досвідом з цього питання; вдосконалює лише ті знання, які вже набуті раніше, не прагне пізнати нове);

– *середній рівень* (учень/учениця має певний хист до здійснення інноваційної діяльності; виявляє ситуативний інтерес до досліджуваної проблеми (здебільшого задля підвищення оцінки); виявляє ситуативний творчо-пошуковий інтерес; удосконалює лише набуті попередні знання, але неконтрольовано може набувати нових);

– *достатній рівень* (учень/учениця включається у інноваційну діяльність; має мотивацію до пізнання чогось нового; розвинений творчо-пошуковий інтерес; розвиває природні задатки та вдосконалює набуті знання, включається у отримання пропонованих учителем знань; виявляє певні ознаки креативності у своїй діяльності);

– *високий рівень* (учень/учениця активно включається в інноваційну діяльність, пропонує учителю щось нове; має стійку мотивацію до пізнання нового; володіє високим рівнем творчо-пошукової діяльності; має високу схильність до постійного розвитку, саморозвитку, активно вдо-

сконалює набуті раніше знання, не тільки включається у отримання нових знань, які пропонує учитель, а й самостійно здобуває їх, користуючись освітніми сервісами та цифровими ресурсами, має високу здатність до креативності, творчості).

2. Інформаційно-дослідний критерій. Його показниками є: володіння предметними знаннями; здатність до пошуку інформації; володіння знаннями організації інноваційної діяльності; уміння логічно визначити етапи розв'язання проблеми; здатність підбирати методи, способи та засоби розв'язання проблемного завдання; уміння працювати з цифровими освітніми ресурсами.

Визначеним показникам відповідають наступні рівні сформованості готовності:

– *початковий рівень* (учень/учениця володіє елементарними предметними знаннями; має не високу здатність до пошуку інформації; майже не володіє знаннями з організації інноваційної діяльності та не цікавиться ними; робить певні, незначні логічні дії без осмислення, не здатний до підбору методів, способів та засобів здійснення інноваційної діяльності, покладається у цьому питанні на думку інших; знає деякі цифрові ресурси, але не розуміє їх призначення);

– *середній рівень* (учень/учениця володіє певними елементарними знаннями, навіть може частково їх застосувати; має певну здатність до пошуку інформації, але не вміє її осмислювати; володіє елементарними знаннями з організації інноваційної діяльності, частково може виявляти інтерес до неї; робить певні не значні логічні дії з частковим їх осмисленнями, частково здатний до підбору методів, засобів та способів розв'язання проблемної, дослідницької ситуації, уміє користуватися деякими цифровими освітніми ресурсами, частково розуміє їх призначення);

– *достатній рівень* (учень/учениця володіє стійкими предметними знаннями, застосовує їх на практиці; має здатність до пошуку інформації, осмислює її без висновків; володіє знаннями з організації інноваційної діяльності, виявляє інтерес до неї, виконує логічні дії, осмислює їх; здатний до підбору методів, способів та засобів розв'язання проблемної, дослідницької ситуації; уміє застосовувати цифрові освітні ресурси у процесі виконання дослідницької задачі, розуміє їх призначення);

– *високий рівень* (учень/учениця володіє стійкими системними предметними знаннями, активно використовує набуті знання на практиці, на споріднених предметах; здатний до пошуку інформації, її осмислення, вміє робити висновки на основі аналізу цієї інформації; володіє системними знаннями з організації інноваційної діяльності, має схильність до самостійної її організації, виявляє стійкий інтерес до неї, планує та виконує логічні дії пов'язані із нею; здатний до підбору методів, способів та засобів розв'язання проблемної ситуації, постійно шукає нові шляхи вирішення таких або подібних ситуацій; активно застосовує цифрові освітні ресурси у процесі розв'язання проблемної, дослідницької ситуації, розуміє їх призначення).

3. Інноваційно-діяльнісний критерій має наступні показники: уміння шукати, аналізувати отриману інформацію; уміння виділяти головне з-поміж другорядного; уміння впевнено користуватися цифровими освітніми ресурсами в ході розв'язання проблемної ситуації; уміння прогнозувати результат дослідження; уміння захищати отримані результати у публічному виступі; уміння вести дискусію; уміння застосовувати набуті знання на практиці.

Інноваційно-діяльнісний компонент має наступні рівні:

– *початковий рівень* (учень/учениця здатний до пошуку, але майже не здатний до аналізу нової інформації; не уміє виділяти головне з-поміж другорядного, покладається у цьому питанні на інших; майже не уміє користуватися цифровими освітніми ресурсами; не здатний до прогнозу розвитку ситуації, але за власного інтересу може намагатися відслідкувати її розвиток; не бажає захищати отримані результати, хоча має певну схильність до цього; уміє вести дискусію, але не аргументовано; застосовує на практиці лише раніше набуті знання, але частково);

– *середній рівень* (учень/учениця уміє шукати інформацію та частково аналізує її; не виділяє головне з-поміж другорядного, але проявляє певний інтерес у цьому питанні; користується елементарними цифровими освітніми ресурсами (здебільшого для отримання вищого балу), має певну здатність до прогнозування проблемної ситуації, але з допомогою учителя, уміє захищати отримані результати, але без аргументованої дискусії; частково застосовує набуті знання на практиці);

– *достатній рівень* (учень/учениця уміє шукати, аналізувати отриману інформацію, робить елементарні висновки; уміє виділяти головне з-поміж другорядного, частково осмислює; користується цифровими освітніми ресурсами в ході розв'язання проблемної, дослідницької ситуації; здатний до прогнозування результату дослідження, але не впевнений у достовірності прогнозу; уміє аргументовано доносити свою думку

до інших у процесі публічного захисту отриманих результатів; веде дискусію, намагається підбирати факти, аргументи; застосовує набуті нові знання на практиці);

– *високий рівень* (учень/учениця уміє шукати інформацію, аналізувати її, робить аргументовані висновки, наводить приклади; виділяє головне з-поміж другорядного, осмислює; активно користується цифровими освітніми ресурсами в ході розв'язання проблемної, дослідницької ситуації, шукає нові освітні ресурси для раціонального розв'язання поставлених задач; прогнозує результат дослідження, впевнений в його достовірності; уміє аргументовано доносити свою думку до інших у процесі захисту отриманих результатів, здатний до креативного їх подання; веде аргументовану дискусію, наводить приклади, факти; застосовує набуті знання на практиці, активно їх поширює, постійно шукає нові).

Висновки. Таким чином, проведене нами дослідження дало змогу констатувати, що формування готовності учнів до інноваційної діяльності у процесі вивчення дисциплін природничо-математичного циклу повинне проходити у відповідності до компонентів готовності. Нами, у дослідженні було виділено наступні компоненти готовності: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний; операційно-діяльнісний.

Дослідження рівня готовності учнів до інноваційної діяльності (а саме дослідження її компонентів) доцільно проводити за визначених критеріїв. Ми, здійснюючи аналіз науково-педагогічної літератури та передового педагогічного досвіду, виділили такі критерії: мотиваційно-цільовий, інформаційно-дослідний, інноваційно-діяльнісний. До кожного критерію було розроблено показники та відповідні їм рівні сформованості готовності учнів до інноваційної діяльності.

Подальших наукових розвідок потребують питання етапів формування готовності учнів до інноваційної діяльності, дослідження проблематики формування готовності учнів старшої школи до інноваційної діяльності у процесі вивчення філологічних, художньо-естетичних дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Линенко А. Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї : монографія. Одеса : ОКФА, 1995. 80 с.
2. Максименко С. Д. Економічна психологія: навчальна програма та комплекс діагностичних методик для підготовки економістів, менеджерів та психологів. Київ : Міленіум, 2004. 36 с.
3. Максименко С. Д., Щербан Т. Д. Професійне становлення молодого вчителя. Ужгород : Закарпаття, 1998. 106 с.
4. Морозов С. М. Психометричний контроль та конструювання психометричних тестів: навч. посібник для студентів факультету соціології та психології. Київ : КГУ, 1997. 94 с.
5. Мойсеюк Н. Є. Готовність до професійної діяльності : суть і шляхи формування. Збірник наукових праць. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблем. Вінниця, 2006. № 12. С. 364–368.
6. Татенко В.О. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії. Київ : Либідь, 2006. 360 с.

REFERENCES

1. Lynenko A. (1995) Pedahohichna diialnist i hotovnist do nei [Pedagogical activity and readiness for it] monohrafiia. – monograph. OKFA, 80. [in Ukrainian].
2. Maksymenko S. (2004) Ekonomichna psykholohiia [Economic psychology] navchalna prohrama ta kompleks diahnostychnykh metodyk dlia pidhotovky ekonomistiv, menedzheriv ta psykholohiv. – curriculum and set of diagnostic methods for training economists, managers and psychologists. Milenium, 36. [in Ukrainian].
3. Maksymenko S., Shcherban T. (1998) Profesiine stanovlennia molodoho vchytelia [Professional development of a young teacher]. Zakarpattia, 106. [in Ukrainian].
4. Morozov S. (1997) Psykhometrychnyi kontrol ta konstruiuvannia psykhometrychnykh testiv [Psychometric control and construction of psychometric tests] navch. posibnyk dlia studentiv fakultetu sotsiolohii ta psykholohii. – study guide for students of the Faculty of Sociology and Psychology. 94. [in Ukrainian].
5. Moiseiuk N. (2006) Hotovnist do profesiinoi diialnosti : sut i shliakhy formuvannia [Readiness for professional activity: essence and ways of formation] Zbirnyk naukovykh prats. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv : metodolohiia, teoriia, dosvid, problem. – Modern information technologies and innovative teaching methods in training specialists: methodology, theory, experience, problems. Collection of scientific papers. № 12. 364–368. [in Ukrainian].
6. Tatenko V. (2006) Subiekt. Vchynok: Filosofsko-psykholohichni studii [Subject. Action: Philosophical and psychological studies]. Lybid, 360. [in Ukrainian].

УДК 371.32[51](08)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-40

Нелля БУЛАТОВА,
orcid.org/0009-0006-7917-5541
викладач кафедри педагогіки та психології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) nellia7518@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ НАВИЧОК В УЧНЯХ 1–4 КЛАСІВ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

У статті досліджено формування обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні. Розвиток обчислювальних навичок у молодших школярів є вагомим аспектом опрацювання складного предмета – математика, отже вміння та навички обчислювання утворюється завдяки свідомому застосуванню обчислювальних способів. Війна, яка була розв'язана РФ на території України принесла багато змін як в суспільстві в загалом так і в освітньому процесі шкіл. Постійне відчуття небезпеки, стрес, страх, нервова напруга, вимушена зміна місця проживання, не визначеність у майбутньому, апатія, розуміння того, що ти є заручником обставин – усе це приносить травмування будь якому індивідууму, особливо дитині. Тому формування навчального процесу в умовах війни для учнів молодших класів стало не простим завданням для викладачів у зв'язку із тим що багато дітей опинились різних місцях тимчасового проживання, іноді в дуже складних умовах. Отже, організаційні процеси в тому числі і онлайн навчання, формування обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах війни, визначили не стандартний підхід до організації навчального процесу, з врахуванням психологічного стану учнів.

У дослідженні було використано наступні методи: комплексного та системного аналізу, порівняння, узагальнення, що допомогло висвітлити сутність головних питань досліджуваної теми. Результати проведеного дослідження допоміг визначити та сформулювати основні етапи формування обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні. Представлені висновки окреслили сучасні кроки у формуванні обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні.

Актуальність даного дослідження пов'язана з впровадженням новітніх підходів та методів щодо формування обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні, тому що вивчення множення та ділення представляє собою для учнів молодших класів доволі складним процесом. Тому у процес механічного запам'ятовування правильних рішень множення та ділення, потрібно застосовувати сучасні види та форми, які зможуть бути у нагоді в засвоювання матеріалу. Представлене дослідження є актуальним щодо сучасної школи, тому що певна кількість учнів на період завершення програми початкової школи показують доволі невисокий рівень обчислювальних навичок, особливо зараз в період війни, розв'язаною путінським режимом на території України. Наукова новизна полягає у аналізі формування обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні. Це питання на сьогодні ще недостатньо вивчено, отже є актуальним і необхідним спрямуванням щодо майбутнього всебічного вивчання. Представлені данні дослідження можна застосовувати у наступному науковому пошуку та формуванні обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні.

Ключові слова: *учні, в умовах війни, обчислювальні навички, сучасні методи, формування, онлайн-навчання, математика.*

Nellya BULATOVA,
orchid.org/0009-0006-7917-5541
Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology
Ukrainian humanitarian Institute
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) nellia7518@gmail.com

FORMATION OF CALCULATION SKILLS IN STUDENTS OF GRADES 1–4 IN THE CONDITIONS OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE

The article examines the formation of computing skills in students of grades 1–4 in the conditions of military operations in Ukraine. The development of computing skills in younger schoolchildren is an important aspect of studying a complex subject – mathematics, so the ability and skills of computing are formed thanks to the conscious application of computing methods. The war that was unleashed by the Russian Federation on the territory of Ukraine brought many changes both in society in general and in the educational process of schools. A constant feeling of danger, stress, fear, nervous tension, a forced change of residence, uncertainty about the future, apathy, understanding that you are a hostage of circumstances – all this brings trauma to any individual, especially a child. Therefore, the formation of the educational process in the conditions of war for students of junior grades was not an easy task for teachers due to the

fact that many children ended up in different places of temporary residence, sometimes in very difficult conditions. So, the organizational processes, including online learning, the formation of computing skills in students of grades 1–4 in war conditions, determined a non-standard approach to the organization of the educational process, taking into account the psychological state of students.

The following methods were used in the research: complex and systematic analysis, comparison, generalization, which helped to illuminate the essence of the main issues of the researched topic. The results of the conducted research helped to determine and formulate the main stages of the formation of computing skills in students of grades 1–4 in the conditions of military operations in Ukraine. The presented conclusions outlined modern steps in the formation of computing skills in students of grades 1–4 in the conditions of military operations in Ukraine.

The relevance of this study is related to the introduction of the latest approaches and methods for the formation of computing skills in students of grades 1–4 in the conditions of military operations in Ukraine, because the study of multiplication and division is a rather complex process for students of younger grades. Therefore, in the process of mechanical memorization of the correct multiplication and division solutions, it is necessary to apply modern types and forms that can be useful in learning the material. The presented research is relevant for the modern school, because a certain number of students at the end of the primary school program show a rather low level of computing skills, especially now during the war unleashed by the Putin regime on the territory of Ukraine. The scientific novelty consists in the analysis of the formation of computing skills in students of grades 1–4 in the conditions of military operations in Ukraine. This issue has not yet been sufficiently studied, so it is a relevant and necessary direction for future comprehensive study. The presented research data can be used in the next scientific search and formation of computing skills in students of grades 1–4 in the conditions of military operations in Ukraine.

Key words: *students, in the conditions of war, computing skills, modern methods, formation, online learning, mathematics.*

Постановка проблеми. Деякі науковці сучасності представляють питання щодо формування обчислювальних навичок, як застарілі дії минулого, які відійшли на задній план в потоці швидкого розвитку комп'ютерних технологій, що надають сьогодні безмежні обчислювальні ресурси для швидкого використання в будь-яких сферах життєдіяльності школяра в тому числі і в освітньому процесі. Однак отримання навичок в усних обчислюваннях, формують в учнях спостережливість, уважність, збуджують інтерес до занять, тренують увагу пам'ять, розвивають вміння щодо логічних і швидких розумових дій. Отже, проблема формування обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні полягає в використанні сучасних методів та підходів в навчальній програмі в молодших класах. Тому необхідно розробити новітні методики і підходи щодо організації навчання математики в початковій школі.

Аналіз досліджень. За час начала окупаційних дій РФ В Україні питанню формування обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні було присвячено декілька наукових досліджень, так наприклад автори Бурда М., Васильєва Д. в зробленому дослідженні представили особливості процесу навчання математики під час воєнного стану (Бурда, Васильєва, 2022: 3, 110). Науковець Скворцова С., зробила аналіз використання методів та технологій, які варто застосовувати під час формування обчислювальних навичок серед учнів початкових класів у навчальному процесі (Скворцова, 2022: 8, 124). У своєму дослідженні автор Романишин Р. Я. представив методично-теоретичні засади щодо формування в учнях початкової школи навичок обчислювальних методів, окреслив це питання з погляду нейропсихологічних, дидактичних та психологічних досліджень (Романишин, 2020: 212). Дослідники Браун П., Редігер Г., Макденіел М. представили не стандартні високоефективні стратегії, які засновані на сучасних розробках науковців, на противагу методам, що менш ефективні, проте більш поширені, що продиктовані освітніми практиками, інтуїцією та теоріями (Браун, 2019). Також автори Скворцова С. О., Онопрієнко О. В. представили результат своїх досліджень, у вигляді чинників що допоможуть націлити національну освітню систему на гнучке та відкрите навчання, де відбувається компетентнісний підхід, який відбивається на оновленні реєстру досягнень навчання компетентнісних параметрів (Скворцова, 2019: 173). Науковці Гончаренко С. А., Ваврик А. Й., Верещак Є. П. в монографії представили результат зробленого аналізу, що свідчить про вагомий вплив сучасних інформаційних технологій на емоційні, соціальні, когнітивні аспекти розвитку дітей, що в свою чергу спонукає сучасну школу до перебудови методів виховання та навчання згідно із нових умов що утворилися (Гончаренко, 2014. 220 с.). Також дослідник Ілляшенко Т. Д. в своїй статті представив новітній підхід у корекційно-розвивальних заняттях із школярами з першого по четверті класи у позакласній роботі (Ілляшенко, 2014: 13). Автор Хоружа Л. в опрацьованому аналітичному звіті представила спектр проблем та викликів, які стали перепоною для учасників процесу освіти в Україні, в умовах

воєнних дій та систематичних терористичних нападків із сторони країни-агресора. Також були представлені загальні і перспективні потреби учасників освітнього процесу та надані рекомендаційні пропозиції щодо формування методів організації процесу освіти, створення умов для надання психологічної допомоги та організації безпечних умов її учасникам (Хоружа, 2023: 23). Науковці Кондратенко Л. О., Манилова Л. М. в своїх дослідженнях визначили вплив цифрового середовища на дитину, яке викликає необхідність у дослідженні феноменів, що є наслідком як би існування особистості в паралельних реальних та ірреальних сферах (Кондратенко, 2019: 75). Автор Покатіло С. І. представила в дослідженні нестандартні активні та інтерактивні засоби формування обчислювальних навичок в учнях, що надають можливість розвивати їх комунікативні здібності та якості, які б сприяли відчуттю інтелектуальної здатності, успішності, значущості, неповторності, захищеності (Покатіло, 2012: 16). Дослідники Оклі Б., Сейновскі Т., Макконвіл Е. в своїй роботі представили методологію того, як бути успішним в навчанні і як складне може стати доступним, цікавим з використанням різних методів навчання (Оклі, 2019: 9, 134). Науковець Онопрієнко О. В. у своєму дослідженні окреслила структурний та змістовий аналіз математичної компетентності, як засіб зорієнтованої задачі, у формуванні в учнях певних навичок (Онопрієнко, 2013: 23).

Метою статті є дослідження формування обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні.

Виклад основного матеріалу. На протязі останніх десятиліть, у вітчизняному освітньому просторі відбуваються постійне удосконалення методик, форм і змісту, засобів організаційних процесів навчання школярів. Вимоги сучасної світової освіти спонукає вітчизняну школу тримати напрям на формування освітньої програми, де акценти зміщаються від акумуляції визначених нормативних знань, навичок і умінь на розвиток та створення в учнях спроможності діяти, застосовуючи отриманий досвід у життєвих обставинах. Тобто векторний напрям нововведень сприяє в забезпеченні нормативів початкової освіти налаштовуючи на створення інших методів та способів навчання, де замість авторитарності, залучається педагогіка співробітництва і де учень розглядається не тільки учасником певної діяльності, але як індивідуум, який може взяти частину відповідальності у своєму навчанні (Скворцова, 2019: 39). Нажаль ці бурхливі інтеграційні процеси формування сучасної школи в Україні було зупинено віроломним вторгненням країною-агресором РФ. Тому формування навчального процесу в умовах війн призвело до пошуку інших методів і форм, згідно із склавшихся обставин.

Викладання математики, як важливої форми навчання учнів з 1–4 клас в умовах війни визначило певні проблеми, які визначились наступними аспектами: створення безпечного освітнього середовища; емоційний стан учнів (стрес після пережитих та існуючих загроз); міста розташування учнів; достатність комунікаційних та технічних засобів тощо. Навчання в умовах воєнного стану розділилось на декілька форм навчання: дистанційна, сімейна і традиційна (онлайн), також усі учасники навчального процесу належать умовно до двох груп: які знаходяться вдома – території які неокупованих або окупованих; ті, яким прийшлось покинути своє житло – це зовнішньо або внутрішньо переміщені особи. Отже організація дистанційного навчання враховуючи окреслені фактори стало серйозним викликом для викладача.

В ситуації що склалося доцільно перш за все визначити перебування дитини, це зможе допомогти вчителю спланувати навчальний процес із врахуванням часу в залежності від місця знаходження учня. Початок занять необхідно присвятити процесу повторенню. Стрес, який пережили учні, як наслідок воєнних дій в Україні привнесли свої руйнівні дії в психологічний стан дитини, тому необхідний час щодо відновлення отриманих раніш знань та навичок. Далі, необхідно обговорити і виробити із учнями порядок дій під час повітряної тривоги, не залежно від форми навчання. Тобто не залежно від того де залунала повітряна тривога, якщо учень знаходиться в зоні сигналу, він мусить залишити заняття і перейти в небезпечне укриття. Усвідомлюючи той факт, що учні під час небезпеки здатні до панічних дій і не можуть контролювати ситуації, та і сам стан війни певно має вплив на активність, розумову діяльність, емоційне становище тощо. Тому планування уроку було бажано таким чином, щоб вони стали об'єднувальним місточком між минулим, де була стабільність і мир та теперішнім наповненою мінливістю (Бурда, Васильєва, 2022: 76).

Ще одним бажаним аспектом присутнім на кожному уроці математиці є вправи для тіла та вправи для дихання що будуть сприяти стабілізаційним процесам емоційного стану дітей (Вправи, 2022). Також під час занять важливо запропонувати учням не складні вправи, наприклад: на розпізнання геометричних фігур, або вправи на усне обчислювання, або завдання щодо відповідністю між терміном та його означенням, які також

направлені на стабілізацію емоційного стану, тому контроль базових знань при таких таких обставинах бажано проводити не у формі опитування, а як завдання на визначення відповідності. Травматичний емоційний стан утруднює процес перцепції абстрактних понять, тому бажано чергування теоретичної та практичної складової уроку у засвоєнні нового матеріалу. Отже викладання матеріалу повинно супроводжуватися певною чисельністю наочностей, тому важливо, щоб вони мали різний вид. Так наприклад, на уроці із вивчення звичайних дробів, можна застосувати реальне печиво, яке можна поділити на дрібні частини, також малюнок круга або торта що поділений на сектора. Наразі, з одного боку, існує потреба у посиленні практичної спрямованості у навчальному процесі учнів молодших класів. Однак практика показує, що певна частина методистського та вчительського складу не знають, як застосовувати навчальні матеріали у формуванні принципу об'єднання навчання та реальними обставинами життя. Тому процеси створення практичних навичок та умінь на початковому етапі вивчення математики частіш за все проходить випадково, тому що методика втілення даного принципу потребує подальшої розробки (Покатіло, 2012: 21).

Багато психологів і педагогів, описуючи вміння, підкреслюють істотну ознаку вибору правильного способу виконання дії, тобто розглядають формування вміння застосовувати знання при розв'язуванні різних задач і вважають, що між цим завданням і вибором найбільш ефективного способу розв'язання існує тісний взаємозв'язок (Костюк, 1989: 512).

Ті економічно-соціальні зміни, які здійснюються в сучасному суспільстві України в період воєнних подій, вимагають нового науково-методичного підходу до організації освітнього процесу в дитячих навчальних закладах. Він має ґрунтуватися на принципах гармонізації та гуманізації, бути спрямованим на формування наукового світогляду дитини та розвиток її активної життєвої позиції. Кардинальні зміни, що відбуваються в українській системі освіти, вимагають удосконалення навчання першої соціально- значущої діяльності школярів (Гончаренко, 1993: 18). Ці зміни були б неможливими без використання на заняттях інтерактивних методик, які гуртуються на діалозі, вільному обміні мислями, моделюванні обставин та опорі на успішний досвід, які активізують пізнавальну діяльність учнів, підвищують емоційний рівень засвоєння знань і мотивують дітей 1–4 класів до навчання. Однією з найважливіших умов ефективного освітнього процесу є розвиток інтересу до навчання. Це форма прояву пізнавальної потреби, яка забезпечує зосередженість особистості на розумінні мети діяльності, сприяючи тим самим орієнтації на навчання, ознайомлення з новими фактами та більш повному і глибокому розгляду дійсності. Інтерес стимулює волю та увагу, допомагає зробити запам'ятовування легшим і міцнішим. Тому однією з найважливіших проблем у навчанні є те, як викликати в учнів пізнавальний інтерес і домогтися його постійного розвитку.

Ще одним із важливіших кроків є знаходження методів заохочення дітей до математики. Тому інтерактивне навчання широко використовується серед вчителів. Інтерактивність означає здатність взаємодіяти або спілкуватися з чимось, наприклад – комп'ютером. або із кимось – людиною. Отже, інтерактивне навчання – це насамперед інтерактив, де вчитель і учень взаємодіють один з одним. Оскільки інтерактивні методи орієнтовані на реалізацію індивідуальних пізнавальних інтересів і потреб, особлива увага приділяється організації ефективного комунікативного процесу, в якому учасники процесу взаємодії є мобільними, відкритими та активними.

Інтерактивні методи навчання виробили низку цікавих правил, які раніше були чужими для учнів. Наприклад, «всі думки важливі», «не бійтеся висловлюватися», «ми всі партнери», «обговорюйте те, що сказано, а не людину», «думайте, формулюйте і висловлюйте», «говоріть чітко, ясно і красиво», «слухайте, говоріть і слухайте», «надавайте тільки вагомі докази», «погоджуйтеся і не погоджуйтеся», «всі ролі Можу зробити», «Всі ролі важливі» тощо (Оклі, 2019: 89).

Усі технології інтерактивного навчання можна представити трьома групами, в залежності від форми навчальної діяльності, яка підходить для їх використання

Алгоритми роботи вчителя під час проведення інтерактивних уроків:

– визначити доцільність використання інтерактивної технології на даному конкретному уроці;

– ретельний відбір та аналіз навчальних матеріалів, включаючи додаткові матеріали (тести, приклади, ситуації, групові завдання тощо);

– планування уроку – поетапність, хронометраж, приблизний розподіл на підгрупи, рольові дії учасників, можливі запитання та відповіді;

– розробка критеріїв оцінювання ефективності роботи в групі та уроку;

– мотивація навчальної діяльності, наприклад, створення проблемних ситуацій, надання цікавих фактів;

– забезпечення розуміння учнями змісту діяльності та формування очікуваних результатів під час презентації теми;

– надання студентам інформації, необхідної для виконання практичних завдань у найкоротші терміни;

– інтерактивні вправи (на вибір викладача) для забезпечення засвоєння студентами навчального матеріалу;

– рефлексія у різних форматах (підсумкова) – індивідуальна, парна та групова робота, дискусія, малюнки, діаграми та графіки (Савченко, 1997: 317).

Процес опанування обчислювальних навичок – є тривалим і складним етапом, що вимагає значної напруги вчителя, тому що по перше, необхідно дивитись за рівнем засвоєння наданого матеріалу, далі по кроково закріплювати і вдосконалювати набуті навички, повсякчасно урізноманітнювати та ускладнювати завдання для дітей.

Виконання арифметичних дій виконуються як в табличній так і нетабличній, письмовій або усній формі та продовжуються на протязі першого року навчання, при цьому обчислювальні навички залишаються невід'ємною повсякденною часткою життя, тому що це окреслює діяльність індивідуума в будь-якій сфері де вона зустрічається із цифрами, числами або операціями з ними (Ілляшенко, 2014: 16). Отже, засади усіх обчислювальних навичок формуються у початковій школі , тому важливим завданням вчителя на цьому етапі є створення міцних навичок у додаванні і відніманні, множенні та діленні.

У шкільному курсі математики методисти Скворцова С., та Романишин Р. вказували на можливість розкриття учням практичного змісту за наступними напрямками:

– розкриття особливостей відбиття математичної дійсності світу;

– представлення ідей використання математики у розв'язування практичних задач;

– формування вмінь і навичок, необхідних для життя і праці (Скворцова, 2022: 12).

Також Костюк Г. С. зазначає, що «уміння – це готовність людини успішно здійснювати діяльність на основі знань і навичок» (Костюк,1989: 412). Найбільш чітке і лаконічне формулювання понять «уміння» і «навичка» дав академік АПН України Савченко О. Я., де він представив уміння – як готовність індивідуума до результативного виконання справи відповідно умов і цілей, що необхідно для досягнення цієї справи, тоді як навичка – є усталеним засобом здійснення дії, що сформована у результаті багатократного повторення (Савченко, 1997: 228).

Отже важливо в цей означений період надати учням навички у швидкому та правильному виконанні письмового обчислення, яке дуже важливо молодшим школярам щодо продовження занять із числами, також і в практичному значенні цих навичок у подальшому навчальному процесі. Загальний результат даного дослідження дає підставу окреслити, аспекти що стали важливими у формуванні обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні.

Висновок. Аналіз даного дослідження представив сучасні методи застосування викладачем у процесі формування обчислювальних навичок в учнях 1–4 класів в умовах воєнних дій в Україні. Таким чином, формування обчислювальних навичок і компетентностей – це складний, планомірний процес опанування арифметичними практиками із числами в складних умовах воєнних дій на території нашої країни, у ефективній взаємодії між учителем і учнем. Зокрема, вчителю початкової школи необхідно сформувати в учнях міцні вміння та навички пунктуально здійснювати арифметичні дії, засвоїти поняття та розуміти їх призначення, де пов'язуються складники арифметичних дій та дійства щодо них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурда М., Васильєва Д. Особливості навчання математики в умовах воєнного стану. Методичні рекомендації. *Математика в рідній школі*, 2022. № 4 (5). С. 6–155.

2. Скворцова С., Романишин Р. Технології та методи формування обчислювальних навичок в учнів початкової школи. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.* 2022. № 1. С. 137–143.

3. Романишин Р.Я. Теоретико-методичні засади формування обчислювальних навичок в учнів початкової школи: монографія. Івано-Франківськ: Просвіта, 2020. 424 с.

4. Браун П., Редігер Г., Макденіел М. Засіло в голові. Наука успішного навчання / пер. з англ. Ю. Кузьменко. Київ: Наш Формат, 2019. 240 с.

5. Скворцова С.О., Онопрієнко О.В. Нова українська школа: методика навчання математики у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах інтегративного і компетентнісного підходів: навч.-метод. посіб. Харків: Ранок, 2019. 352 с.

6. Гончаренко С. А., Ваврик А. Й., Верещак Є. П. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства : монографія / за ред. Гончаренко С. А., Кондратенко Л.О. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.

7. Ілляшенко Т. Д. Корекційно-розвивальні заняття з молодшими школярами у позакласній роботі. *Практична психологія та соціальна робота : науково-практичний освітньо-методичний журнал*. 2014. № 1. С. 13–19.

8. К.Л. Хоружа. Організація освітнього процесу в школах міста Києва в умовах воєнного стану. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 61 с.

9. Кондратенко Л. О. Манилова Л. М. Нові проблеми в психології, породжені впливом цифрових технологій на людину. *Актуальні проблеми психології.* 2019. 6 (15). С. 75–86.

10. Покатіло С. І. Нестандартні уроки в початкових класах. Активні та інтерактивні форми організації роботи учнів. *Початкове навчання та виховання*. 2012. №16–18. С. 35–38.

11. Оклі Б., Сейновскі Т., Макконвіл Е. Уроки без мороки. Хороші оцінки без зайвих страждань / пер. з англ. Д. Кожедуб. Київ: Наш формат, 2019. 224 с.

12. Онопрієнко О. В. Компетентнісно зорієнтовані задачі як засіб формування математичної компетентності учнів. *Початкова школа.* 2013. № 3. С. 23–26.

13. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Ніка-Центр.1989. 608 с.

14. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Абрис, 1997. 416 с.

15. Гончаренко С.У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень. *Вісник АПН України*. 1993. № 1. С. 11–22.

16. Вправи для стабілізації емоційного стану учнів під час уроку. 2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=scLSyWd1Qn4 (дата звернення15.07.2023).

REFERENCES

1. Burda M., Vasylieva D. (2022). Osoblyvosti navchannia matematyky v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of teaching mathematics under martial law. Guidelines]. Metodychni rekomendatsii. *Matematyka v ridnii shkoli*. № 4 (5). S. 6–155. [in Ukrainian]

2. Skvortsova S., Romanyshyn R. (2022). Tekhnolohii ta metody formuvannia obchysliuvalnykh navychok v uchniv pochatkovoi shkoly [Technologies and methods of forming computing skills in primary school students]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho*. № 1. S. 137–143. [in Ukrainian]

3. Romanyshyn R.Ia. (2020). Teoretyko-metodychni zasady formuvannia obchysliuvalnykh navychok v uchniv pochatkovoi shkoly: monohrafiia [Theoretical and methodological principles of the formation of computing skills in primary school students: monograph]. Ivano-Frankivsk: Prosvita. 424 s. [in Ukrainian]

4. Braun P., Rediher H., Makdeniel M. Zasilo v holovi. (2019). Nauka uspishnoho navchannia [Stuck in my head. The science of successful learning] / per. z anhl. Yu. Kuzmenko. Kyiv: Nash Format. 240 s. [in Ukrainian]

5. Skvortsova S.O., Onopriienko O.V. (2019). Nova ukrainska shkola: metodyka navchannia matematyky u 1–2 klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity na zasadakh intehratyvnoho i kompetentnisnoho pidkhodiv: navch.-metod. Posib [The new Ukrainian school: a method of teaching mathematics in grades 1–2 of general secondary education institutions based on integrative and competency-based approaches: teaching method. manual]. Kharkiv: Ranok. 352 s. [in Ukrainian]

6. Honcharenko S. A., Vavryk A. Y., Vereshchak Ye. P. (2014). Psykholohichna diahnostyka osoblyvostei kohnityvnoho rozvytku molodshykh shkoliariv v umovakh informatsiinoho suspilstva : monohrafiia [Psychological diagnostics of the peculiarities of cognitive development of younger schoolchildren in the conditions of the information society: monograph] / za red. Honcharenko S. A., Kondratenko L.O. Kirovohrad: Imeks-LTD. 228 s. [in Ukrainian]

7. Illiashenko T. D. (2014). Korektsiino-rozvyvalni zaniattia z molodshymy shkoliaramy u pozaklasnii roboti [Corrective and developmental classes with younger schoolchildren in extracurricular work]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota : naukovo-praktychnyi osvitno-metodychnyi zhurnal*. № 1. S. 13–19. [in Ukrainian]

8. K L. Khoruzha. (2023). Orhanizatsiia osvitnoho protsesu v shkolakh mista Kyieva v umovakh voiennoho stanu [Organization of the educational process in the schools of the city of Kyiv under martial law]. Kyiv : Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. 61 s. [in Ukrainian]

9. Kondratenko L. O. Manylova L. M. (2019). Novi problemy v psykholohii, porodzheni vplyvom tsyfrovykh tekhnolohii na liudynu [New problems in psychology caused by the influence of digital technologies on a person]. *Aktualni problemy psykholohii*. 6 (15). S. 75–86. [in Ukrainian]

10. Pokatilo S. I. (2012). Nestandartni uroky v pochatkovykh klasakh. Aktyvni ta interaktyvni formy orhanizatsii roboty uchniv [Non-standard lessons in primary grades. Active and interactive forms of student work organization]. *Pochatkove navchannia ta vykhovannia*. № 16–18. S. 35–38. [in Ukrainian]

11. Okli B., Seinovski T., Makkonvil E. (2019). Uroky bez moroky. Khoroshi otsinky bez zaivykh strazhdan [Lessons without gloom. Good grades without unnecessary suffering] / per. z anhl. D. Kozhedub. Kyiv: Nash format, 2019. 224 s. [in Ukrainian]

12. Onopriienko O. V. (2013). Kompetentnisno zoriientovani zadachi yak zasib formuvannia matematychnoi kompetentnosti uchniv [Competence-oriented tasks as a means of forming students' mathematical competence]. *Pochatkova shkola*. № 3. S. 23–26. [in Ukrainian]

13. Kostiuk H. S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhichnyi rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of personality]. Kyiv : Nika-Tsentr. 608 s. [in Ukrainian]

14. Savchenko O.Ia. (1997). Dydaktyka pochatkovoi shkoly: Pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh fakultetiv [Primary school didactics: Textbook for students of pedagogical faculties]. Kyiv : Abrys. 416 s. [in Ukrainian]

15. Honcharenko S.U. (1993). Metodolohichni kharakterystyky pedahohichnykh doslidzhen [Methodological characteristics of pedagogical research]. *Visnyk APN Ukrainy*. № 1. S. 11–22. [in Ukrainian]

16. Vpravy dlia stabilizatsii emotsiinoho stanu uchniv pid chas uroku [Exercises to stabilize the emotional state of students during the lesson]. (2022). URL: https://www.youtube.com/watch?v=scLSyWd1Qn4 (data zvernennia 15.07.2023). [in Ukrainian]

УДК 378.004
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-41

Олена БУЯНОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-0427-1214
аспірантка кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) olena.buianovska@udpu.edu.ua

АКМЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядається проблема формування професійної компетентності майбутніх учителів англійської мови на засадах акмеології. Представлено обґрунтування акмеологічних засад професійної підготовки майбутніх учителів англійської мови. На думку автора, підготовка майбутніх фахівців на засадах акмеологічного підходу заслуговує особливої уваги через те, що саме вчителі покликані навчати, виховувати та розвивати підростаюче покоління, а це можливо лише за умови цілісно розвинутого педагога. Так, автор зазначає, що професійно-педагогічна підготовка майбутнього учителя англійської мови саме на акмеологічних засадах розв'язує проблему особистісного та професійного розвитку, а відтак і успіху. Провідна ідея дослідження обраної проблеми базується на положенні про те, що професійна підготовка майбутніх учителів англійської мови має бути спрямована на формування у них акмеологічної компетентності, розвиток професіоналізму та здатності до саморозвитку. Одним із найважливіших аспектів акмеологічних засад професійної підготовки майбутніх учителів англійської мови, на думку автора, є шляхи підняття мотивації до навчання, розвитку та самовдосконалення. У статті автор підкреслює, що досягти високого рівня сформованості професійної компетентності майбутніх учителів англійської мови на засадах акмеології можна, якщо в процесі навчання у них розвивати: прогнозування, передбачення розвитку ситуацій, саморегуляцію, що проявляється в умінні керувати своїми емоціями, висоті працездатності, стійкості у стресових ситуаціях, здатності мобілізувати свої ресурси у будь-який час; сміливість, своєчасність і нестандартність під час прийняття правильних рішень; креативність, що проявляється не тільки у високому творчому потенціалі, але й у спеціальних уміннях нестандартно й ефективно розв'язувати професійні задачі; адекватну мотивацію досягнення.

Ключові слова: *акмеологія, акмеологічні засади, акмеологічний підхід, професійна підготовка, майбутні учителі англійської мови, саморозвиток, мотивація.*

Olena BUIANOVSKA,
orcid.org/0000-0003-0427-1214
Postgraduate student at the Department of Pedagogy and Education Management
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) olena.buianovska@udpu.edu.ua

THE ACMEOLOGICAL PRINCIPLES OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE ENGLISH TEACHERS

The article deals with the problem of forming the professional competence of future English teachers on the priciples of acmeology. The article presents a substantiation of the acmeological foundations of professional training of future English teachers. According to the author, the training of future specialists on the basis of the acmeological approach deserves special attention because it is teachers who are called upon to teach, educate and develop the younger generation, and this is possible only if they are holistically developed. Thus, the author notes that the professional and pedagogical training of a future English teacher on acmeological principles solves the problem of personal and professional development, and thus success. The leading idea of the study of the chosen problem is based on the premise that the professional training of future English teachers should be aimed at forming their acmeological competence, developing their professionalism and ability to self-development. According to the author, one of the most important aspects of the acmeological principles of future English teachers' professional training is the ways to increase motivation for learning, development and self-improvement. In the article, the author emphasizes that it is possible to achieve a high level of professional competence of future English teachers on the basis of acmeology if in the process of training they develop: forecasting, anticipation of the development of situations, self-regulation, which is manifested in the ability to control their emotions, high efficiency, resilience in stressful situations, the ability to mobilize their resources at any time; courage, timeliness and non-standard in making the right decisions; creativity, which is manifested not only in high creative potential, but also in special skills to solve professional tasks in an unconventional and effective way; adequate motivation to achieve.

Key words: *acmeology, acmeological principles, acmeological approach, future English teachers, self-development, motivation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розширення міжнародних зв'язків України, прийняття її у світове співтовариство і вступ країни до міжнародних організацій підвищили значущість володіння іноземними мовами. Суспільство відчуває потребу у фахівцях, які на професійному рівні володіють іноземними мовами, є компетентними у суміжних дисциплінах. Зміни у сьогоденні вимагають від педагога й інноваційного мислення, володіння практико-орієнтованим, дослідницьким підходом до розв'язання конкретних освітніх проблем, креативності, творчості тощо. Зміни пріоритетів, що спостерігаються в освітньому просторі зумовлюють певний перегляд місця і функцій учителя як головного модератора навчального процесу в закладах освіти. Тому сучасний стан розвитку системи навчання іноземних мов, спрямування її на компетентнісні засади потребує оновлених поглядів на деякі усталені підходи до формування механізмів іншомовного спілкування і вимагає розглядати іноземну мову важливим засобом міжкультурної комунікації. А це, у свою чергу, змушує інакше визначати пріоритети в роботі вчителя як важливого суб'єкта процесу навчання. Відповідно, актуальним постає пошук ефективних шляхів підготовки сучасних фахівців, професійно компетентних, мобільних та конкурентоздатних на ринку праці. Зважаючи на те, що Україна прагне до активізації процесів європейської то євроатлантичної інтеграції України, утвердження міжнародного іміджу держави у світових глобалізаційних процесах та підвищення рівня її конкурентоспроможності особливої уваги, на нашу думку, потребує професійна підготовка майбутніх учителів англійської мови. Враховуючи те, що досягнення мети сучасної освіти пов'язане з особистісним потенціалом вчителя, його загальною та професійною культурою, вважаємо, що джерелом оновлення підготовки компетентних вчителів англійської мови є акмеологічний підхід. Акмеологічний підхід щодо вивчення закономірностей досягнення вершин професіоналізму та творчості є одним з прогресивних та перспективних для сучасної системи освіти. Саме акмеологічний підхід та акмеологічні технології сприяють розвитку внутрішнього потенціалу, високого професіоналізму та творчої майстерності фахівця, який працює в системі «людина – людина», що складають основу його професійного іміджу й життєвого досвіду. Педагогічна акмеологія передбачає вивчення шляхів досягнення професіоналізму в діяльності вчителів. Таким чином, застосування акмеологічного підходу дає можливість спрямувати процес самоорганізаціії людини (педагога), скерувати механізми руху її життєвого шляху до вершин визнання, грамотна реалізація якого приведе до успіху.

Аналіз досліджень. Проблема формування професійної компетентності майбутніх педагогів на засадах акмеологічного підходу в останнє десятиріччя набула особливого значення. Аналіз науково-методичної літератури доводить, що ученими вивчаються різні аспекти професійної компетентності майбутніх педагогів. Дослідженню проблеми підготовки спеціалістів у вищих педагогічних закладах освіти були присвячені роботи таких авторів, як Г. Алова, А. Алексюк, О. Абдулліна, Л. Артемова, Ю. Бабанський, В. Безпалько, І. Богданова, В. Бондар, В. Вегасов, Л. Вовк, Н. Гузій, І. Зязюн, Е. Карпова, Н. Лисенко, Л. Мітіна, О. Мороз, Н. Ничкало, Г. Підкурганна, Н. Чепєлева, О. Шаров, М. Ярмаченко та ін. У цих наукових розвідках, окрім розкриття змісту, методів, форм, нових технологій навчання студентів, формування фахових умінь та окремих рис характеру майбутніх педагогів, наголошується на визначенні змісту і технологій формування професійної компетентності фахівця.

Упродовж тривалого часу науковців цікавили різноманітні аспекти життєвого шляху людини від народження і до смерті. Саме тому 1928 року науковець Н. А. Рибніков запропонував термін «акмеологія», для позначення науки «… про розвиток зрілих особистостей». Науковці визначають акмеологію як науку, що виникла на стику природничих, суспільних і гуманітарних дисциплін і вивчає закономірності і феномени розвитку людини до ступеня її зрілості і, особливо, при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку. Дослідники цього наукового напряму (Н. Рибніков, Б. Ананьєв, О. Бодальов, В. Бранський, А. Деркач, Н. Кузьміна, С. Пальчевський, С. Пожарський, П. Флоренський) розглядають зрілість людини і вершину цієї зрілості(«акме») як багатомірний стан дорослої людини, що охоплює значний етап її життя і свідчить про те, як вона відбулася (як фізичний індивід, як громадянин, як особистість, як фахівець, як сім'янин тощо). Праці цих вчених є методологічною основою розвитку акмеологічної науки. В них розкривається сутність визначення акме: вищий ступінь розвитку; вершина досконалості у людині; вершина в обраній професійній діяльності; вершина як результат діяльності; вершина як реалізація творчих здібностей; вершина досконалості і могутності. Наукову проблему розробляють вітчизняні вчені І. Зязюн, Г. Данілова, Л. Козак, Т. Люрина, С. Мартиненко, О. Матвійчук, Н. Ничкало, В. Огнев'юк,

Н. Онищенко, Л. Паламарчук, С. Пальчевський, Г. Сазоненко, С. Сисоєва, Л. Хоружа, Н. Чернуха та інші.

Аналіз наукових здобутків з проблеми дослідження показав значний інтерес дослідників і підтвердив нашу думку щодо вагомості акмеологічної спрямованості професійної підготовки майбутніх учителів англійської мови.

Мета статті – теоретично обґрунтувати акмеологічні засади професійної підготовки майбутніх учителів англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні учитель є соціально значущою людиною. Крім того, він ще мусить бути і високопрофесійним, і творчо працюючим спеціалістом. У своїй роботі творчо працюючий вчитель мусить бути ще й і дослідником. Щоденно, спираючись на основні концепції сучасних теорій навчання та виховання, вчитель спостерігає, досліджує діяльність своїх вихованців під час навчально-виховного процесу, робить висновки і узагальнення, експериментує чи апробує нове. Саме тому сучасний учитель повинен приділяти увагу саморозвитку та самовдосконаленню (Роляк, 2011: 30). Ідеї саморозвитку та самоорганізації відповідають акмеологічному підходу до освіти, який народився й розвивається в процесі багаторічного пошуку взаємозв'язку психології і педагогіки як стрижня в системі наук про людину.

Згідно із трактуванням В. Огнев'юка, акмеологія є сферою наукових знань про людину, що виявляє закономірності, фактори й умови самореалізації творчого потенціалу особистості на шляху до вищих досягнень діяльності як професійної, так і непрофесійної, а також закономірності, фактори та умови прогресивного розвитку соціальних спільнот (Огнев'юк, 2014: 15).

Об'єктом акмеології науковці визначають зрілу особистість, яка постійно прагне до саморозвитку й досягає акме-вершин у будь-яких видах діяльності, а її досягнення збагачують і примножують корисні надбання людської спільноти, а предметом – закони та закономірності, умови та фактори, які позитивно сприяють розвиткові як окремої особистості, так і суспільства загалом.

Акмеологічний підхід у сучасній системі професійної освіти полягає у тому, щоб забезпечити посилення професійної мотивації, стимулювання творчого потенціалу, виявлення та плідне використання особистісних ресурсів для досягнення успіху у професійній діяльності педагога. Метою реалізації акмеологічного підходу є здійснення акмеолого-педагогічних впливів на здобувачів для того, щоб у них формувалася акмеологічна спрямованість особистості як стрижнева властивість та найважливіший показник професіоналізму.

Науковці М. Євтух і Т. Скорик у своїй статті «Акмеологічний підхід до становлення професійної успішності майбутнього вчителя» визначають суть акмеологічного підходу у становленні професійної успішності майбутнього вчителя, яка полягає у вивченні особистості як цілісного феномена в єдності її показників: єдність інтелектуального і емоційного її розвитку; її спрямованість на саморозвиток і самоосвіту; мотиваційні чинники досягнення високих результатів професійної діяльності тощо (Євтух, Скорик, 2020: 10). Таким чином, науковці окреслюють значення акмеології у контексті підготовки майбутнього вчителя. Особливістю акмеологічного підходу до покращення підготовки фахівців у вищому навчальному закладі є його спрямованість на самовдосконалення особистості в освітньому середовищі, саморозвиток та просування майбутнього випускника від однієї вершини професійного, духовно-морального та фізичного розвитку до іншої.

Одним із аспектів акмеологічних засад професійної підготовки майбутніх учителів англійської мови є шляхи підняття мотивації до навчання, розвитку та самовдосконалення. Внутрішня мотивація одна з найпотужніших, адже свідчить про власне бажання здобувача вищої освіти до саморозвитку. Зовнішня мотивація менш ефективна, хоча за умови правильно підібраних стимулів теж може дати позитивні результати для успішного навчання. Цей тип мотивації значно залежить від викладача, цікавості до дисципліни, способу її викладання. Численні дослідження, статистичні дані та практика роботи свідчить про те, що найважливішим зовнішнім фактором підвищення мотивації здобувачів до навчання є отримання хороших оцінок. Провідні зарубіжні дослідники і вчені, зокрема Б. Вайнер, Р. Гін, Дж. Рів, дійшли висновку, що сучасні здобувачі мають надмірну зовнішню мотивацію, яка полягає в отриманні хороших оцінок. Вони практично не зосереджуються на отриманні користі від навчального процесу у вигляді знань, тобто не мають внутрішньої мотивації. Саме тому викладачі повинні взяти до уваги фактори, що сприяють формуванню внутрішньої мотивації навчальної діяльності, зокрема і на заняттях англійської мови. Отже, враховуючи акмеологічні засади навчання майбутніх фахівців, важливими є: позитивний емоційний настрій; ситуація успіху; наявність свободи вибору; диференціація, індивідуалізація, опора на типологічні особливості здобувачів; використання різноманітних прийомів і методів інноваційних технологій метод-проектів,

дослідницько-пошукових та інших. На початку заняття здобувач повинен зрозуміти, що корисного і нового він дізнається на ньому, де може застосовувати набуті знання. Викладач може використати кілька видів спонукання студентів до навчальної діяльності: активізувати мотиви, що виникли на попередніх заняттях; збудити мотиви незадоволеності своїми результатами; посилити мотиви здивування, зацікавленості. Мотиваційна компетентність передбачає вміння визначити власні цілі, переборювати труднощі в діяльності, а також здатність навчатися протягом життя, вміння досягати успіху в житті. У вищому навчальному закладі, на нашу думку, дуже важливим є формування позитивного ставлення до обраної професії й об'єкта майбутньої праці на рівні стійких інтересів і нахилів, надання знань про обрану діяльність та умінь для творчого розв'язання задач. З позицій акмеологічного підходу цей вид компетентності передбачає розвиток спеціальних здібностей в обраному виді діяльності і якостей особистості для їх реалізації, а також емоційно-вольової сфери, яка знаходить свій вираз у саморегуляції власних дії, самоосвіті і самовихованні.

Для підняття інтеграційної та інструментальної мотивації варто удосконалювати роботу з мобільності студентів, адже реальні можливості можуть сприяти досягненню амбітних цілей навчання за кордоном за обміном чи брати участь у гостьових лекціях провідних фахівців, що транслюються їхньою рідною мовою (англійською). Також значно допомагає навчальна та виробнича практики, де майбутні учителі іноземних мов можуть спостерігати, що саме вони потребуватимуть, коли почнуть свою професійну діяльність.

Аналіз наукових праць, специфіка професійної діяльності свідчать про необхідність становлення майбутніх учителів англійської мови як професіоналів у процесі професійної підготовки у закладі вищої освіти. Реалізація акмеологічного підходу в системі вищої освіти відбувається з урахуванням вікових особливостей студентів. Як правило, це період пізньої юності (18–23 роки), коли освіта набуває соціально-професійних рис, а провідною сферою діяльності стає осмислена продуктивна праця перетворювального характеру. До особливостей цього життєвого періоду майбутніх фахівців належить і перехід від виховання до самовиховання, що вимагає складання перспективних планів на майбутнє. За таких умов цей віковий період можна вважати дуже сприятливим як для навчання, так і для професійної підготовки.

Професійна компетентність учителя, за визначенням Г. Л. Рурик, – це інтегративне особистісне утворення на засадах теоретичних знань, практичних умінь, особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність учителя до виконання педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації (Дубасенюк, 2011). Компетентність як складова фахової підготовки майбутніх вчителів іноземної мови полягає у формуванні професійних теоретичних і практичних навичок і вмінь, мотивів діяльності, особистісних якостей, наявності досвіду професійної діяльності, умінні творчо мислити, в розвитку творчого потенціалу, ціннісних орієнтацій, які дозволяють самостійно й ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу.

Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови на акмеологічних засадах повинне здійснюватися через зміст освіти і являти собою процес оволодіння стійкими, інтегрованими, системними знаннями з педагогіки, психології, методики навчання іноземної мови, уміннями застосовувати їх у нових нестандартних ситуаціях, розвиток особистісних якостей і властивостей, що забезпечить особистості здатність до продуктивної професійної діяльності. Відповідно, досягти високого рівня сформованості професійної компетентності майбутніх учителів англійської мови на засадах акмеології можна, якщо в процесі навчання у них розвивати: прогнозування, передбачення розвитку ситуацій, що виникають у процесі виконання професійної діяльності; саморегуляцію, що проявляється в умінні керувати своїми емоціями, висоті працездатності, стійкості у стресових ситуаціях, здатності мобілізувати свої ресурси у будь-який час; сміливість, своєчасність і нестандартність під час прийняття правильних рішень; креативність, що проявляється не тільки у високому творчому потенціалі, але й у спеціальних уміннях нестандартно й ефективно розв'язувати професійні задачі; адекватну мотивацію досягнення (Перевозчиков, 2010: 16).

Професійна підготовка майбутніх учителів англійської мови на основі акмеологічного підходу має здійснюватися з дотриманням визначених педагогічною наукою принципів: гуманізації (ґрунтується на визнанні цінності кожного суб'єкта навчання, його особистісних якостей та права на вільний вияв індивідуальних здібностей); демократизації (створення умов рівноправності всіх учасників освітнього процесу з дотриманням плюралізму думок); неперервності (формування мотиваційних налаштувань та психічних якостей для самоосвіти протягом всього життя); фундаменталізації (направленість педагогічного процесу на опанування комплексними

міжпредметними знаннями як основи когнітивного компонента); персоніфікації (організація освітньогопроцесу з урахуванням особистісно-діяльнісних здатностей та морально-ціннісних якостей кожного учасника педагогічної взаємодії); діалогічності (сприянняефективній комунікації через інтерактивне навчання для обміну емоційними, інтелектуальними, моральними цінностями); культуровідповідності (врахування під час підбору навчального матеріалу культурних надбань людства, свого народу, етносу, регіону) (Данилова, 2007: 58).

Запровадження акмеологічного підходу в професійній освіті забезпечує якісне засвоєння студентами знань та технологій, необхідних для їхньої подальшої самореалізації в педагогічній діяльності, розвиток їхнього творчого потенціалу, посилення мотиваційних установок до самовдосконалення протягом усього життя, формування інтересів для досягнення успіху в професійній діяльності. Випускники закладу вищої освіти будуть здатні самостійно мислити, вибудовувати індивідуальну траєкторію розвитку, знаходити шляхи досягнення професійного та особистісного успіху.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище можемо стверджувати, що акмеологічні засади професійної підготовки майбутніх учителів англійської мови є рушійною силою для становлення майбутніх фахівців. Суть впровадження акмеологічного підходу у професійну підготовку майбутніх учителів англійської мови полягає у спрямованості на актуалізацію їхнього творчого потенціалу, підвищення у них професійної мотивації та мотивації досягнення успіху в діяльності, що передбачає створення умов для засвоєння здобувачами прогресивних, сучасних методик і технологій навчання та виховання, самовиховання і саморозвитку. Цілеспрямована та послідовна реалізація акмеологічного підходу виводить на домінуючі позиції розвиток здатності до самостійного вибору, професіоналізму, самовдосконалення, самореалізації особистості в мінливих соціально-економічних умовах. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у обґрунтуванні педагогічних умов формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх учителів англійської мови на основі акмеологічного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гладкова В., Пожарський С. Основи акмеології : підручник. Львів : Новий світ–2000, 2007. 320 с.
2. Данилова Г. Вершини професіоналізму педагога як акмеологічний синтез тріади його компонентів. Педагогіки вищої школи: методологія, теорія, технології. Рівне. 2007. Т. 3. С. 57–62.
3. Євтух М., Скорик Т. Акмеологічний підхід до становлення професійної успішності майбутнього вчителя. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки. 2020. Вип. 7(163). С. 8–13. URL: https://lib.iitta.gov.ua/720423/1/visnik_163(7)-8-13.pdf.
4. Огнев'юк В. Акме-особистість, акме-суспільство, акме-країна. Акмеологія – наука XXI століття : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф., 30 травня 2014 р., м. Київ. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. С. 3–19.
5. Перевозчиков В. Актуальні питання розвитку акмеологічної науки в Україні. Акмеологія в Україні: теорія і практика. 2010. № 1. С. 14–17.
6. Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід : монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 389 с.
7. Проценко О. Акмеологічні засади формування професійної компетентності викладача вищого навчального закладу. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2011. № 6. С. 295–302.
8. Роляк А. Професійна підготовка вчителів у вищих навчальних закладах Данії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2011. 290 с.
9. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 744 с.

REFERENCES

1. Gladkova V., & Pozharskyi S. (2007). Osnovy akmeolohiyi: pidruchnyk [Basics of acmeology: a textbook]. Lviv, 320 p. [in Ukrainian].
2. Danilova G. (2007). Vershyny profesionalizmu pedahoha yak akmeolohichnyy syntez triady yoho komponentiv [The peaks of the teacher's professionalism as an acmeological synthesis of the triad of its components]. Pedahohiky vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii, 3. 57–62 [in Ukrainian].
3. Yevtukh M., & Skoryk T. (2020). Akmeolohichnyi pidkhid do stanovlennia profesiinoi uspishnosti maibutnoho vchytelia [Acmeological approach to the formation of professional success of the future teacher]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskyi kolehium» imeni T. H. Shevchenka. Seriia: pedahohichni nauky, 7(163). 8–13. URL: https://lib.iitta.gov.ua/720423/1/visnik_163(7)-8-13.pdf. [in Ukrainian].
4. Ohneviuk V. (2014). Akme-osobystist, akme-suspilstvo, akme-kraina [Acme-personality, acme-society, acme-country] Akmeolohiia – nauka KhKhI stolittia : mater. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 30 travnia 2014 r., m. Kyiv. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 3–19 [in Ukrainian].

5. Perevozchykov V. (2010). Aktualni pytannia rozvytku akmeolohichnoi nauky v Ukraini [Actual issues of the development of acmeological science in Ukraine] Akmeolohiia v Ukraini: teoriia i praktyka, 1. 14–17. [in Ukrainian].

6. Dubasenyuk O. (2011). Profesiyna pedahohichna osvita: akme-synerhetychnyy pidkhid [Professional pedagogi-cal education: acme-synergistic approach]. Zhytomyr. 389 p. [in Ukrainian].

7. Protsenko O. (2011). Akmeolohichni zasady formuvannya profesiynoyi kompetentnosti vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [Acmeological principles of formation of professional competence of a teacher of a higher educa-tional institution] Scientific Bulletin of the Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy, 6. 295–302 [in Ukrainian].

8. Roliak A. (2011). Profesiina pidhotovka vchyteliv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Danii [Professional training of teachers in higher education institutions in Denmark] (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

9. Shinkaruk V. (2002). Filosofsky entsyklopedychny slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv, 744 p. [in Ukrainian].

УДК 81-13
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-42

Наталія ВАРЄШКІНА,
orcid.org/0000-0002-2184-1007
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Одеса, Україна) vareshkinanv@gmail.com

НАВЧАННЯ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА ЯК ПРОЦЕС ПРИЛУЧЕННЯ ДО КУЛЬТУРИ ІНШОГО НАРОДУ

Метою статті є висвітлення важливості засвоєння лінгвокраїнознавчого матеріалу як складової частини іншомовної комунікативної компетентності під час вивчення іноземної мови. Вивчення культурного (екстралінгвістичного) компонента слів є важливою умовою результативного оволодіння іноземною мовою.

Слово є позначенням, знаком реалії, дійсності й тому в його семантиці можна знайти певний екстралінгвістичний зміст, який безпосередньо відображає культуру та історію країни. Саме через значення здійснюється зв'язок лексичних одиниць з позамовною дійсністю.

Семантика слова одним лексичним поняттям не вичерпується. Слова що є еквівалентними в понятійній області, часто розходяться в іншій сфері своєї семантики. Порівняємо такі понятійно-еквівалентні одиниці як школа та school. Школа є навчальним закладом що запезпечує загальну освіту і здійснює виховання молодого покоління. School is an institution for educating children. Це слово в англійській і рідній мовах викликає сукупність знань, пов'язаних з позначеним явищем. Школа може бути середня, загальноосвітня, спортивна, музична. School can be: grammar, public, day, comprehensive, junior, seniour, modern. Таким чином, можна не тільки визначити місце лексичного фону в значенні слова, але й виявити його глибоко лінгвістичний зміст: екстралінгвістичні знання визначають місце слова в лексичній системі і його вживання в мові. Часто слова, які позначають один і той самий предмет в культурі двох народів, пов'язують з нетотожнім змістом, що дозволяє говорити про національні смисли мовних знаків.

Тому безсумнівно, формування лінгвокраїнознавчої компетенції є нагальною потребою в процесі вивчення будь-якої іноземної мови на всіх етапах. Сформованість цілісної системи уявлень про національні культурні особливості дозволяє асоціювати з мовною одиницею ту саму інформацію що й носії мови, і досягти у такий спосіб повноцінної комунікації.

Можна стверджувати, що актуальним завданням сучасної освіти в галузі іноземних мов залишається розробка прийомів, методів і методики паралельного засвоєння мови і формування лінгвокраїнознавчої компетентності, встановлення діалогу культур. Тому цей напрямок залишається перспективним для подальших досліджень.

Ключові слова: *лінгвокраїнознавство, іншомовна комунікативна компетентність, культурний (екстралінгвістичний) компонент слів.*

Natalia VARIESHKINA,
orcid.org/0000-0002-2184-1007
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
National University "Odesa Academy of Law"
(Odesa, Ukraine) vareshkinanv@gmail.com

TEACHING COUNTRY CULTURAL STUDIES AS PROCESS OF INVOLVEMENT IN ANOTHER NATION CULTURE

The purpose of the article is to highlight the importance of assimilation of linguistic and country cultural studies material as a component of foreign language communicative competence while foreign language learning. Studying cultural (extralinguistic) component of lexical units is an important condition for effective mastery of a foreign language.

Any word is a designation, a sign of reality, and therefore in its semantics you can find a certain extralinguistic meaning that directly reflects the culture and history of the country. It is through meaning that lexical units are related to extra-linguistic reality.

The semantics of a word cannot be fully comprehensive only by one lexical meaning. Words that are equivalent in a conceptual area often differ in another area of their semantics. We compare such conceptually equivalent units as школа and school. School (in Ukraine) is an educational institution that provides general education and brings up the younger generation. School (in Britain) is an institution for educating children. This word in English and Ukrainian language

evokes a set of knowledge related to the indicated phenomenon. School (in Ukraine) can be secondary, comprehensive, sports, music. School (in Britain) can be grammar, public, day, comprehensive, junior, senior, modern. Thus, it is possible not only to determine the place of the lexical background in the meaning of the word, but also to reveal its deep linguistic meaning: extralinguistic knowledge determines the place of the word in the lexical system and its use in the language. Often, words which denote the same object in the culture of two nations, are associated with non-identical meanings. It allows us to talk about the national meanings of language signs.

Therefore, there is no doubt that the formation of linguistic and country cultural studies competence is an urgent need in the process of learning any foreign language at all stages. The formation of a complete system of ideas about national cultural features allows to associate the same information with the lexical unit as the native speakers, and in this way to achieve full-fledged communication.

It has been proved that the development of methods and techniques of parallel language acquisition and the formation of linguistic and country studies competence, establishing a dialogue of cultures, remains an urgent task of modern education in the field of foreign languages. Therefore, this direction remains promising for further research.

Key words: *country cultural studies, foreign language communicative competence, cultural (extralinguistic) component of words.*

Навчання іноземної мови, особливо англійської, у зв'язку з поступовим набуттям англійською мовою статусу основної мови міжнародного спілкування, стало одним з найважливіших напрямків вищої освіти в Україні.

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх фахівців вимагає від викладачів вищих навчальних закладів формування лінгвокраїнознавчої компетентності у студентів гуманітарних спеціальностей, бо це є однією з умов практичного володіння англійською мовою як засобом спілкування разом із мовною, тобто лінгвістичною підготовкою.

Останнім часом в педагогіці, мовознавстві, методиці викладання іноземних мов особлива увага приділяється процесу комунікації в рамках різних підходів: лінгвокраїнознавчого, лінгвокультурологічного, культурологічного, соціокультурного, тощо. Теоретичною основою цих підходів є взаємодія представників різних культур на основі національно-культурної складової.

Проблема необхідності паралельного вивчення мови та культури народу налічує багато десятиліть. Ще в 1957 році відомий лінгвіст Роберт Ладо підкреслював важливість порівняння як мовних, так і культурних систем при вивченні іноземної мови (Lado, 1957).

Загальною рисою більшості дисциплін гуманітарного циклу в університеті є сприяння формуванню шанобливого відношення до національної культури, прагнення до діалогу з іншими народами і культурами.

У цьому контексті можна говорити про два основні напрямки в навчанні іноземної мови: а) пізнання самої мови (тобто знання та володіння мовними засобами, за допомогою яких висловлюється зміст; б) знання та розуміння культури, реалій іншої дійсності, цивілізації країни тої мови, що вивчається. Останнє передбачає засвоєння знань та відомостей країнознавчого, лінгвокраїнознавчого та культурно-соціального характеру, пізнання іншого світу, людських відносин, закладених у ньому, якими не володіє людина що не знає цієї мови (Варєшкіна, Ковбасюк, 2023: 246).

Залучення до загальнолюдських цінностей та загальнолюдської культури має гуманістичне значення, стимулює мотивацію оволодіння чужою мовою, розширює можливості комунікації.

На думку українського лінгвіста Анатолія Загнітко, культура (у вузькому розумінні) – цілісний історичний феномен, локальна цивілізація, яка виникла на грунті територіальної, етнічної, мовної, політичної, економічної та психологічної спільності (Загнітко, 2012: 12). Але поняття культури, хоча і є фундаментальним, не має універсальної дефініції. Одна з причин полягає в тому, що культура вивчається багатьма науками і кожна наука вносить свої елементи до її визначення. Лінгвістика, так само як і методика викладання іноземних мов, наголошує на важливості врахування культурного фактору в опануванні будь-якою мовою. Таким чином, до процесу вивчення іноземної мови залучають не тільки лінгвістичні, але й екстралінгвістичні фактори. Відомо, що для лінгвістики важливі як мовна/мовленнєва компетентність, що відображає рівень володіння мовою, так й екстралінгвістичні фактори – інформація про мову як національно-культурний феномен, що відображає історичний і духовний досвід народу, формує моральні цінності, уявлення про співвідношення мови з національними традиціями народу. Тому вивчення іноземної мови не є простим процесом. Опанування іноземною мовою відбувається завдяки долученню до культурної та історичної спадщини країни через мову, що вивчається.

Аналіз досліджень. Останнім часом кількість робіт, що свідчать про прагнення лінгвістів до дослідження явищ мови у широкому екстралінгвістичному контексті, значно зросла. Викладачі

різних мов усвідомлюють, що розуміння історії та культури народу, системи понять має не тільки освітнє, а й комунікативно-практичне значення, оскільки повноцінне спілкування між представниками різних культур може відбуватися тільки за наявності деякого спільного, так званого фонового знання, притаманного як адресанту, так і адресату. Це ставить учасників акту комунікації в рівноправне становище по відношенню один до одного, тому що знання іншої культури дозволяє краще порозумітися людям що спілкуються.

З'являється все більше робіт, автори яких намагаються дослідити обумовленість мови через значення лексичних одиниць, виділити культурний (екстралінгвістичний) компонент значення, розкрити лінгвістичну природу фонових знань, показати особливість і своєрідність їх функціонування в мовній спільноті; але все ж таки їх існує поки недостатньо щоб звітувати про повне і остаточне вирішення проблеми.

У вітчизняній науці питання одночасного оволодіння іноземною та національною культурою знайшло відображення у роботах багатьох авторів. Ними був зроблений істотний внесок в розгляд соціальної, історичної обумовленості змісту семантики слова, а також в розробку теоретичних і методичних аспектів впровадження лінгвокраїнознавчого підходу у вивчення мови. Дослідженням цього питання займалися вчені-лінгвісти та фахівці у галузі викладання іноземних мов (Р. Ладо, 1957; С. В. Полякова, Л. А. Мамонова, 2006; 2008; В. Редько, 2008; С. Ю. Ніколаєва, 2010; Ю. Веклич, 2012; О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, 2013; Л. В. Цвяк 2014; Л. Антонова, 2017; І. Грищенко 2018; С. І. Заволока, 2020 та інші).

Теоретичне осмислення даної проблеми нерозривно пов'язане з цілями і завданнями наукових досліджень; прагненням викладачів та вчених знайти найбільш раціональні методи викладання іноземної мови, доцільністю навчання культури іншої країни крізь призму мови, її національного змісту. Однак необхідно зазначити, що останні, найбільш значні досягнення, наявні в даному напрямку, були зроблені, головним чином, в рамках лінгвокраїнознавства.

Тому одним з центральних напрямків лінгвістичних досліджень соціальної обумовленості мови є лінгвокраїнознавчий напрямок. Лінгвокраїнознавство має досить багато невирішених питань, значна частина яких носить проблемний характер. На жаль, їх складність не завжди дозволяє дати вичерпні відповіді.

Метою статті є висвітлення важливості засвоєння лінгвокраїнознавчого матеріалу як складової частини іншомовної комунікативної компетентності під час вивчення іноземної мови. Нашою спільною головною метою є засвоєння здобувачами вищої освіти матеріалів та інформації лінгвокраїнознавчого характеру, тобто забезпечення комунікативної компетенції в спілкуванні представників різних народів та культур, насамперед через коректне сприйняття усного мовлення співрозмовника, а також розуміння автентичних письмових текстів, розрахованих на носія мови.

Виклад основного матеріалу. Вивчення культурного (екстралінгвістичного) компонента слів і висловів є важливою умовою результативного оволодіння іноземною мовою, що, в свою чергу воно входить до більш широкого кола культурно-історичних значень відповідної соціальної дійсності, засвоєння яких є важливою умовою використання мови як засобу спілкування. Так, наприклад, варто підкреслити, що неодмінною умовою реалізації будь-якого комунікативного акту повинно бути обопільне знання реалій мовцем і слухачем, що є основою спілкування, воно отримало в лінгвістиці назву фонових або екстралінгвістичних знань.

Дослідниці С. В. Полякова та Л. А. Мамонова небезпідставно стверджують, що лінгвокраїнознавство забезпечує розв'язання низки проблем, зокрема головної, на їх погляд, – розуміння тексту (Полякова, Мамонова 2006). Викладання лінгвокраїнознавства, таким чином, має своєю метою передачу здобувачу освіти фонових/екстралінгвістичних знань, якими володіє носій мови. Той, хто вивчає іноземну мову залишається, звісна річ, носієм своєї рідної мови та культури, проте його фонові/екстралінгвістичні знання збагачуються, певною мірою ця особистість стає носієм іншої культури, водночас розуміє і цінує свою власну (Грищенко, 2018: 68).

Наступна думка дає відповідь на питання стосовно вирішення нагальних завдань викладання іноземної мови як засобу комунікації. Всі мови повинні вивчатися в єдності зі світоглядом і культурою народів, які розмовляють цими мовами. Кожне заняття з іноземної мови є практикою міжкультурного спілкування, тому що майже кожне іноземне слово відображає інший світ і культуру, виявляє присутність національної свідомості та обумовлено світоглядом. Тісні взаємовідносини та взаємозалежність викладання іноземних мов і міжкультурної комунікації безперечні. Справжнє мовлення, а не використання окремих іншомовних слів, значною мірою визначається знанням суспільного і культурного життя людей певного мовного колективу.

Представники напрямку вивчення соціальної обумовленості мови зосереджують свою увагу на дослідженні значення слова. Вони виходять з того, що слово є, перш за все, позначення, знак тієї чи іншої реалії дійсності і тому в його семантиці можна знайти певний екстралінгвістичний зміст, який безпосередньо відображає культуру та історію країни, мова якої вивчається. Таким чином, саме через значення здійснюється зв'язок лексичних одиниць з позамовною дійсністю.

Даний напрямок можна назвати лінгвокраїнознавчим, тому що з одного боку, він сформувався під впливом проблеми про співвідношення мови і культури, а з іншого боку його виникнення було обумовлено саме прагматичними передумовами: підходом до викладання іноземної мови як засобу спілкування, необхідністю вивчення мови в тісному зв'язку з культурою країни, мова якої вивчається.

Так наприклад, певний час потому одним з лінгвістів було запроваджено поняття культурно-історичного компонента значення, висловивши думку про те, що слово, яке відображує предмет або явище дійсності певного соціуму, не тільки позначає, але й створює його. Тому в його семантиці повинен міститися певний компонент, що фіксує саме той соціальний фон, в якому це слово існує. «Визнаючи наявність внутрішнього змісту слова-знаку, тобто факту, що слово-знак виражає щось крім самого себе, ми маємо визнати і наявність культурного компонента» (Бігич та ін., 2013).

Багато лінгвістів-дослідників розглядають фонові або екстралінгвістичні знання як основний об'єкт лінгвокраїнознавства у своїх роботах. З їх дослідженнями пов'язане становлення лінгвокраїнознавства як окремої науки, і не можна заперечувати, що всі досягнення лінгвокраїнознавства відповідають цілям і задачам методики викладання іноземних мов в цілому.

Звичайно, ми не можемо не брати до уваги той факт, що вчені-лінгвісти, заклавши теоретичний фундамент лінгвокраїнознавства, стикнулися з проблемами, що є актуальними і досі. Ними переймаються вчені різних галузей знань: лінгвісти, психологи, психолінгвісти, соціологи, соціолінгвісти.

Всім відомо, що лінгвокраїнознавство розглядає фонові знання як компонент семантики слова, звідси походить лінгвістична спрямованість досліджень. Одним з методів об'єктивізації фонових знань є асоціативний експеримент що широко застосовується в психолінгвістиці, яка намагається дослідити яким є співвідношення суспільного і особистого в процесі комунікації.

Раніше вже було доведено об'єктивність існування фонових знань та розкрито їхню лінгвістичну природу. Саме фонові/екстралінгвістичні знання розкрили накопичувальну функцію лексичної семантики, а також сутність кумулятивної функції мови. Відповідно, одиниці мови містять в собі знання соціальної дійсності осягнуті людиною.

Слово певним чином інтерпретує інформацію про світ, воно одночасно є засобом оцінки та актом впливу на одержувача інформації. Фіксація або кодування сприйнятого людського досвіду у формі лінгвістичного знаку дозволяє інформації передаватися від одного носія мови до іншого і зберігатися в часі і просторі. На думку В. Гумбольдта, «мова – це світ між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» (Глухоман, 2006: 57).

Семантика слова одним лексичним поняттям не вичерпується. Слова що є еквівалентними в понятійній області, розходяться в іншій сфері своєї семантики. Розглядаючи значення слова розчленовано, як сукупність семантичних складових або семантичних часток, можна виділити лексичний фон наступним чином: він буде складатися з тих непонятійних семантичних часток, які утворюють залишок, якщо з усієї семантики, всього плану змісту слова (семеми), відокремити понятійні семантичні частки. Порівняємо, наприклад, такі понятійно-еквівалентні одиниці, як школа і school. Школа є навчальним закладом що запезпечує загальну освіту та здійснює виховання молодого покоління. School is an institution for educating children. Це слово в англійській і рідній мовах викликає сукупність знань, пов'язаних з позначеним явищем. Школа може бути середня, загальноосвітня, спортивна, музична. School can be: grammar, public, day, comprehensive, junior, seniour, modern. Таким чином, за допомогою прикладів, можна не тільки визначити місце лексичного фону в значенні слова, але й виявити його глибоко лінгвістичний зміст: екстралінгвістичні знання визначають місце слова в лексичній системі і його вживання в мові.

Якщо порівняти понятійно-еквівалентні слова boarding school і школа–інтернат в англійській та українській мовах, вони будуть відрізнятися одне від одного, тому що кожне з них пов'язане з певною сукупністю знань. Необхідно відзначити, що в разі перекладу подібних словосполучень методом калькування (high school – вища школа) можна спостерігати явище лінгвокраїнознавчої інтерференції, оскільки в українській мові вищою школою називають навчальні заклади, в яких можна здобути вищу освіту. Проте в англійській

мові high school вживається для позначення старших класів середньої школи, іноді це словосполучення має конотацію головна, основна, школа міста, наприклад: Saint Ives High School (in the town of Saint Ives).

Можна навести доволі багато інших прикладів за темою «Освіта», які доводять це положення. Наприклад, якщо запитати студента з Великої Британії, на що він витратив свою стипендію, це питання буде для нього доволі дивним, тому що стипендія для британського студента не є грошовим бонусом, який він отримує на будь-які витрати. Ці гроші перераховуються на отримання освіти і є оплатою за навчання. Отож, таке питання для британського студента не має сенсу: в цьому випадку ми стикаємось з явищем лінгвокраїнознавчої інтерференції. Цей приклад наочно демонструє, яким чином повсякденні явища життя британських студентів співвідносяться з нашою дійсністю. Наприклад, іноземним здобувачам освіти що протягом семестру опановували українську мову в рамках обміну студентів, було запропоновано завдання закінчити певну кількість речень, значення яких було їм цілком зрозуміло і визначалося темою «Навчання, освіта». Наприклад, здобувачам освіти було запропоновано закінчити речення: (початок речення). Студенти I групи потоку відрізняються від студентів IV групи тим, що… (кінець речення) вони більш здібні та розумні. Це наочно доводить, що недостатньо знайомі з вітчизняною системою освіти, іноземні студенти повністю ототожнювали лексичне поняття і лексичний фон слів системи своєї мови (в даному випадку, слово stream) зі словами нерідної для них мови. Відомо, що у Великій Британії потоки студентів поділяються на групи залежно від їхніх здібностей, але це не є характерним для нашої системи освіти.

При розгляді схожих одиниць фонової лексики, певну частину можна назвати безеквівалентними, тому що національно-культурний зміст в цих словах складає сутність їх значення, і вони позначають поняття, що не мають повних співпадінь з нашою дійсністю. Наведемо декілька прикладів: streaming = granting = banding – це розподіл студентів у групи в залежності від їхньої успішності. Eleven plus = 11 + –іспити в одинадцять років (або трохи старше), що включають відбіркові інтелектуальні тести. Tripartitism – розподіл шкіл Британії на три види – сучасні, граматичні та технічні. May week – (насправді) два тижні в червні, наприкінці навчального року. Commemoration – день поминання (день, коли згадують засновників університетів, шкіл).

Слід зазначити, що перш за все, фрагменти історичного, соціального досвіду, обумовленого діяльністю певного етносу або народу, відбиваються в лексичному складі мови. Існування тих чи інших лексичних одиниць пояснюється здебільшого практичними потребами. Так, представники народів Азії розрізняють різноманітні сорти рису, кожному з яких відповідає своя назва, тому що він там дуже розповсюджений і без нього неможна уявити існування. У різних країнах неоднакові традиції позначення кольору. Точніше, їх тлумачення, наприклад, сірий колір асоціюється в українській мові з посередніми здібностями та буденністю. Ми говоримо сіра буденність, або така сірість, коли говоримо про обмежених людей. Але в Британії сірий колір є кольором елегантності, шляхетності, тобто має зовсім інші конотації. Навіть одній і тій самій фізичній речі можуть відповідати абсолютно різні семантичні описи залежно від того, в рамках якої цивілізації розглядається ця річ. Тому справедливим є твердження про існування національних смислів, змістів. Не можна заперечувати, що два слова в двох різних мовах, що позначають один і той самий предмет в культурі двох народів, і є перекладними еквівалентами, неминуче пов'язуються з нетотожнім змістом, і це дозволяє говорити про національні смисли мовних знаків. Наведений вище приклад із усім відомими словами школа та school наочно це доводить.

У деяких мовах поява певних слів або словосполучень, що позначають ті чи інші поняття, було викликано певними соціальними причинами. Наприклад, характерними рисами епохи королеви Вікторії в позаминулому столітті стали промислова революція, розвиток капіталізму, а також кодекс моралі суспільства, що відобразив консервативні цінності. Така мораль призвела до подвійних стандартів у поведінці, що не могло не відбитися в мові. В Англії вікторіанської доби вважалось неприйнятним говорити такі слова, як груди, ніжка, навіть якщо йшлося про курку, тому з'явилися словосполучення white meat та black meat. Існування подібних евфемізмів в інших мовах було присутнє меншою мірою, або взагалі зафіксовано не було.

Відомо, що лінгвокраїнознавство може бути дисципліною що викладається як окремий предмет (на факультеті іноземних мов або на філологічному факультеті), так і на заняттях з практики іноземної мови в процесі роботи над семантикою мовних одиниць. Таким чином, якщо приділяти увагу фоновому/екстралінгвістичному фактору у вивченні іноземних мов, він може забезпечити

глибокий додатковий смисловий рівень всьому процесу навчання.

Тому безсумнівно, формування лінгвокраїнознавчої компетенції є нагальною потребою в процесі вивчення будь-якої іноземної мови на всіх етапах. Доречно також розглядати лінгвокраїнознавчу компетенцію як складову професійної комунікативної компетенції. Професори Ю. Веклич і Д. Миронець включають у це поняття знання культури, історії, географії, політичного устрою, а також соціальний розвиток країни на сучасному етапі; знання особливостей мовленнєвої і немовленнєвої поведінки носіїв мови, що вивчається. Тобто сформованість цілісної системи уявлень про національні культурні особливості, що дозволяє асоціювати з мовною одиницею ту саму інформацію що й носії мови, і досягти у такий спосіб повноцінної комунікації (Веклич, Миронець 2012: 118).

На при кінці хочу процитувати дослідницю Л. Звяк, яка наголошує що лінгвокраїнознавчий підхід забезпечує не тільки ефективне вирішення практичних, розвивальних і навіть виховних завдань у вивченні іноземної мови, але й містить величезні можливості формування і подальшої підтримки мотивації навчання (Цвяк, 2014: 202).

Висновки. Отже, спираючись на дослідження явищ лінгвокраїнознавчої інтерференції, можна стверджувати, що це явище обумовлюється відмінністю лексичних фонів одиниць що зіставляються. Ми можемо не тільки визначити місце лексичного фону в значенні слова, але і показати його глибоко лінгвістичний зміст: фонові/екстралінгвістичні знання визначають місце слова в лексичній системі і його вживання в мові. Однак, лексичний фон може виноситися нібито за межі слова, деякі автори тлумачать його як самостійну одиницю. Остаточно не вирішено питання про визначення меж екстралінгвістичних знань, часом до них відносять майже всі знання, якими володіють особи на час спілкування.

Вищевикладене свідчить про те, що за останні десятиліття у вивченні соціальної зумовленості мови намітився певний прогрес. Якщо раніше твердження вчених-лінгвістів про культурно-соціальну сутність мови носило скоріше декларативний характер, то зараз існує напрям досліджень, що доволі успішно проводяться. Лінгвокраїнознавчий підхід враховує комунікативну поведінку народу або етносу як компонент його власної національної культури, фрагмент національної духовної культури що корегує комунікативну поведінку.

Лінгвокраїнознавчий аспект варто враховувати при підготовці методичних рекомендацій і посібників, він має бути представленим у цілях і завданнях навчання іноземної мови, у змісті та прийомах навчання, що дозволить спрямовано здійснювати формування фонових знань з самого початку вивчення мови (Антонова, 2017: 167).

Лінгвісти-дослідники разом із методистами доводять, що актуальним завданням сучасної освіти в галузі іноземних мов залишається розробка прийомів, методів і методики паралельного засвоєння мови і формування лінгвокраїнознавчої компетентності, встановлення діалогу культур. Через те що однією з основних функцій мови, тісно пов'язаних з комунікативною, є зберігання та передача традицій, історії та культури, національної свідомості, під час вивчення іноземної мови необхідно враховувати цю функцію, бо мова є універсальнім кодом, за допомогою якого можна зрозуміти спосіб життя і мислення, притаманний певному народу. Таким чином відбувається розширення поняття комунікативної компетентності завдяки долучення до широкого кола явищ, пов'язаних з життям народу – носія мови що вивчається. Такі екстралінгвістичні явища відображають загальнолюдські та національні особливості. Тому характер цих явищ, їх повнота та способи включення в мову обумовлюють аспекти викладання іноземної мови. Прийоми та методи передачі та засвоєння явищ що використовуються під час навчання певної мови постійно удосконалюються, що й може бути темою наступних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Л. Лінгвокраїнознавчий аспект вивчення іноземних мов у старших класах. Скарбниця методичних ідей. *Таврійський вісник освіти*. 2017. № 1 (57). С. 164–169.

2. Варєшкіна Н.В., Ковбасюк С.В. Навчання іноземної мови у контексті діалогу культур. Наук. зб. «*Актуальні питання гуманітарних наук*»: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2023. Вип. № 59, Том І. С. 244–250.

3. Веклич Ю., Миронець Д. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції в процесі професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови. *Молодь і ринок*. № 3 (86). 2012. С. 118–121.

4. Глухоман І. В. Філософські засади та філософське значення лінгвістичної концепції В. фон Гумбольдта. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. Київ: Київський національний університет, 2006. Т. 80. С. 56–59.

5. Грищенко І. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції у процесі вивчення української мови як іноземної. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 1(39). 2018. С. 67–69.

6. Заволока С. І. Лінгвокраїнознавчий аспект викладання іноземної мови. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73, Т. 1. С. 59–62.

7. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. Том 2. К – О. 350 с.

8. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. та ін. / за загальн. ред. С.Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.

9. Полякова С. В., Мамонова Л. А. Лінгвокраїнознавство – освіта засобами іноземної мови [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: http:// www.rusnauka.com/ESPR2006/Philologia/10poljakova%20s.v.doc.htm

10. Редько В. Відчинити вікно в інший світ. *Іноземні мови в навчальних закладах.* 2008. № 1. С. 22–26.

11. Цвяк Л. В. Значення лінгвокраїнознавства для формування іншомовної комунікативної компетенції майбутнього офіцера прикордонника. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, соціальна робота*. Вип. 34. 2014. С. 200–203.

12. Bennet M.J. Basic concepts of intercultural communication: Paradigms, principles and practices. 2nd ed. Boston, MA: Itercultural Press, 2013. P. 105–136.

13. Dignen, Bob. Communicating across cultures. Professional English. Cambridge University Press, 2014. 96 p.

14. Lado, R. Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers. University of Michigan Press: Ann Arbor, 1957. 110 p.

15. Longman Dictionary of English Language and Culture. Edinburgh Gate, Harlow: Longman, 2002. 1658 p.

16. Oxford Guide to British and American Culture. Oxford University Press, 2000. 599 p.

REFERENCES

1. Antonova L. Linhvokrainoznavchyi aspekt vyvchennia inozemnykh mov u starshykh klasakh. [Linguistic aspect of learning foreign languages in senior classes]. Skarbnytsia metodychnykh idei. *Tavriiskyi visnyk osvity*. 2017. № 1 (57). S. 164–169. [in Ukrainian]

2. Varieshkina N.V., Kovbasiuk S.V. Navchannia inozemnoi movy u konteksti dialohu kultur. [Learning a foreign language in the context of the dialogue of cultures]. Nauk. zb. «*Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*»: *mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Drohobych, 2023. Vyp. № 59, Tom I. S. 244–250. [in Ukrainian]

3. Veklych Yu., Myronets D. Formuvannia linhvokrainoznavchoi kompetentsii v protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy. [Formation of linguistic and country studies competence in the process of professional training of future foreign language teachers]. *Molod i rynok*. № 3 (86). 2012. S. 118–121. [in Ukrainian]

4. Hlukhoman I. V. Filosofski zasady ta filosofske znachennia linhvistychnoi kontseptsii V. fon Humboldta. [Philosophical foundations and philosophical significance of V. von Humboldt's linguistic concept]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia: Filosofiia. Politolohiia*. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet, 2006. T. 80. S. 56–59. [in Ukrainian]

5. Hryshchenko I. Formuvannia linhvokrainoznavchoi kompetentsii u protsesi vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi. [Formation of linguistic and country studies competence in the process of learning the Ukrainian language as a foreign language]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Filolohiia*. Vyp. 1(39). 2018. S. 67–69. [in Ukrainian]

6. Zavoloka S. I. Linhvokrainoznavchyi aspekt vykladannia inozemnoi movy. [Linguistics aspect of foreign language teaching]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 2020. № 73, T. 1. S. 59–62. [in Ukrainian]

7. Zahnitko A. Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy. [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]. Donetsk: DonNU, 2012. Tom 2. K – O. 350 s. [in Ukrainian]

8. Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka: pidruchnyk dlia studentiv klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv. [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: textbook for students of classical, pedagogical and linguistic universities] / Bihych O.B., Borysko N.F., Boretska H.E. ta in. / za zahaln. red. S.Iu. Nikolaievoi. Kyiv: Lenvit, 2013. 590 s. [in Ukrainian]

9. Poliakova S. V., Mamonova L. A. Linhvokrainoznavstvo – osvita zasobamy inozemnoi movy [Linguistic studies – education by means of a foreign language]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu URL: http:// www.rusnauka.com/ESPR2006/Philologia/10poljakova%20s.v.doc.htm. [in Ukrainian]

10. Redko V. Vidchynyty vikno v inshyi svit. [Open a window to another world]. *Inozemni movy v navchalnykh zakladakh*. 2008. № 1. S. 22–26. [in Ukrainian]

11. Tsviak L. V. Znachennia linhvokrainoznavstva dlia formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii maibutnoho ofitsera prykordonnyka. [The value of linguistic and regional studies for the formation of foreign language communicative competence of the future border guard officer]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pedahohika, sotsialna robota*. Vyp. 34. 2014. S. 200–203. [in Ukrainian]

12. Bennet M.J. Basic concepts of intercultural communication: Paradigms, principles and practices. 2nd ed. Boston, MA: Itercultural Press, 2013. P. 105–136.

13. Dignen, Bob. Communicating across cultures. Professional English. Cambridge University Press, 2014. 96 p.

14. Lado, R. Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers. University of Michigan Press: Ann Arbor, 1957. 110 p.

15. Longman Dictionary of English Language and Culture. Edinburgh Gate, Harlow: Longman, 2002. 1658 p.

16. Oxford Guide to British and American Culture. Oxford University Press, 2000. 599 p.

УКД 37(09)+373. 31+371. 12
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-43

Вікторія ВДОВЕНКО,
orcid.org/0000-0002-0884-6209
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) violeta_vv@ukr.net

Оксана АБРАМОВА,
orcid.org/0000-0003-1802-8274
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри технологічної та професійної освіти
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) abramova1978oks@gmail.com

ВПЛИВ ОСВІТНЬОЇ АВТОНОМІЇ НА ЯКІСТЬ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКИХ ПОЧАТКОВИХ УЧИЛИЩ ПІВДНЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.)

На основі архівних джерел автори зробили спробу дослідити вплив автономії німецьких початкових училищ півдня України (кінець XIX – початок XX ст.) на якість освіти. Перші німецькі переселенці мали досить широкі права й користувалися прихильністю імперської влади. Вони прагнули, з одного боку, до збереження своєї ідентичності, національної, культурної й общинної автономії, певного дистанціювання від органів місцевої влади, а з іншого – до участі в житті нової батьківщини.

Автори стверджують, що саме через те, що німецькі поселенці тривалий час мали значну адміністративну, релігійну, в тому числі й освітню, автономію, це позитивно вплинуло на якість їхньої початкової ланки освіти. Німецькі поселенці зуміли створити широку мережу початкових шкіл, якою охопили майже всіх дітей. Також позитивно вплинув на рівень писемності серед німців збільшений термін навчання (6–7 років). Автори статті зазначають, що навчання в тогочасних німецьких школах було змішаним і охоплювало як хлопчиків так і дівчат. За цим показником рівень охоплення початковою освітою дівчат у німецьких колоніях був набагато вищим, ніж у інших національностей. Німецькі колоністські громади усвідомлювали важливість початкового всеобучу для німецьких дітей, тому вкладали значні кошти у розвиток та функціонування своїх початкових шкіл.

Також установлено, що вчителі німецьких початкових училищ мали можливість більшість предметів викладати рідною мовою дітей, використовувати більш прогресивні методики навчання, часто це були унікальні авторські розробки, постійно обмінюватися передовим педагогічним досвідом, підвищувати свій фаховий рівень.

Досліджено історію проведення конференцій учителів німецьких початкових училищ. На основі архівних джерел автори встановили, що саме конференції вчителів німецьких початкових училищ були першими в тогочасній Російській імперії – їх почали проводити ще у 30-х рр. XIX ст. Єдина перерва в їх проведенні була наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XIX ст. в період посилення реакції. На думку авторів, усі ці фактори позитивно вплинули на те, що відсоток письменних серед німців був найвищим в Російській імперії.

З часом німці Російської імперії поступово втрачали свої права й привілеї, а їх утиски посилювалися. Все це спричинило до появи першої могутньої хвилі еміграції німців з Росії до Канади, США, Аргентини, Бразилії.

Ключові слова: *освітня автономія, якість освіти, початкові училища, німецькі колоністи, педагогічні конференції.*

Viktoriia VDOVENKO,
orcid.org/0000-0002-0884-6209
PhD (Pedagogical Sciences),
Associate Professor at the Department of Preschool and Primary Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) violeta_vv@ukr.net

Oksana ABRAMOVA,
orcid.org/0000-0003-1802-8274
PhD (Pedagogical Sciences),
Associate Professor at the Department of Technology and Professional Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) abramova1978oks@gmail.com

THE INFLUENCE OF EDUCATIONAL AUTONOMY ON THE QUALITY OF EDUCATION (ON THE EXAMPLE OF GERMAN PRIMARY SCHOOLS IN THE SOUTH OF UKRAINE IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES)

Based on archival sources, the authors attempted to investigate the influence of the autonomy of German primary schools in the south of Ukraine (end of the 19th – beginning of the 20th century) on the quality of education. The first German immigrants had quite broad rights and enjoyed the favor of the imperial authorities. They sought, on the one hand, to preserve their identity, national, cultural and communal autonomy, a certain distance from local authorities, and on the other hand, to participate in the life of their new homeland.

The authors claim that precisely because the German settlers had significant administrative, religious, including educational autonomy for a long time, this had a positive effect on the quality of their primary education. German settlers managed to create a wide network of primary schools, which covered almost all children. Also, the increased duration of education (6–7 years) had a positive effect on the level of literacy among Germans. The authors of the article note that education in German schools at that time was mixed and included both boys and girls. According to this indicator, the level of coverage of primary education for girls in the German colonies was much higher than that of other nationalities. German colonial communities were aware of the importance of primary education for German children, so they invested heavily in the development and operation of their primary schools.

It was established that the teachers of German primary schools had the opportunity to teach most subjects in the children's native language, use more progressive teaching methods, often these were unique author's developments, constantly exchange advanced pedagogical experience, and improve their professional level.

The authors investigated the history of conferences of teachers of German primary schools. On the basis of archival sources, the authors established that it was the conferences of teachers of German primary schools that were the first in the Russian Empire at that time – they began to be held in the 1830s. The only break in their implementation was in the late 80s – early 90s of the 19th century. in the period of increased reaction.

According to the authors, all these factors had a positive effect on the fact that the percentage of literates among Germans was the highest in the Russian Empire.

Over time, the Germans of the Russian Empire gradually lost their rights and privileges, and their oppression intensified. All this led to the appearance of the first powerful wave of emigration of Germans from Russia to Canada, the USA, Argentina, and Brazil.

Key words: *educational autonomy, quality of education, primary schools, German colonists, pedagogical conferences.*

Постановка проблеми. На сьогодні в українському суспільстві існує запит на реформування вітчизняної освіти на шляху входження її у загальноєвропейський простір. Старі освітні стандарти перестають бути дієвими та задовольняти потреби сучасного покоління здобувачів, тож наша система освіти потребує оновлення та упровадження новітніх стандартів. У нещодавно прийнятих Державних стандартах початкової та базової середньої освіти (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020), з поміж інших важливих положень, закладено академічну свободу закладу освіти, фахову автономію вчителя, право самостійно розробляти освітні програми, визначати режим роботи, структуру навчального року, форми й методи навчання та оцінювання здобувачів тощо.

Поняття «автономія» – це право самостійно здійснювати внутрішнє управління. Головною метою автономізації діяльності закладів освіти є підвищення якості освіти та якості надання освітніх послуг за рахунок підвищення ефективності управління закладом (Сеїтосманов, Фасоля, Мархлєвскі, 2019: 6). Закон України «Про освіту» визначає академічну, організаційну, кадрову, фінансову автономії закладів освіти, а Закон України «Про повну

загальну середню освіту» закріплює та розширює автономні повноваження закладів загальної середньої освіти, уточнюючи деталі кожного з їх видів.

Проте в історії вітчизняної освіти був досвід функціонування освітньої автономії навчальних закладів німецьких громад, які проживали на півдні України в XIX – на початку XX ст., саме тому вивчення, переосмислення та творче впровадження історичного досвіду з даного питання є актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень з історії німецьких переселенців на території України переважають роботи, що розкривають соціально-економічні, політико-правові та міграційні питання. Також деякі праці присвячені окремим аспектам історії освіти німецьких колоністів. Насамперед, варто відзначити дослідження І. Задерейчука, який провів комплексне дисертаційне дослідження, присвячене вивченню системи освіти німців на Півдні України 1789–1938 рр. (Задерейчук, 2005). Інші дослідження мають більш вузьке спрямування з цієї проблематики. Так, О. Сараєва дослідила вплив діяльності земських установ на культурно-просвітницький розвиток національних меншин, в тому числі і німців, південно-східної України кінця XIX – початку XX ст. (Сараєва, 2009), монографія О. Іваненко присвячена культурно-освітньому життю етнічних меншин Наддніпрянської України, де з-поміж інших меншин згадуються і німецькі колоністи. Вчена вважає, що упродовж другої половини XIX – початку XX ст. діяльність освітян з німецьких поселень сприяла привнесенню на український ґрунт основ європейської педагогічної культури (Іваненко, 2021).

Мета статті. На основі архівних джерел, нами зроблено спробу вивчити тяжіння німецьких переселенців до свого історичного й культурного коріння та дослідити як впливала освітня автономія німецьких громад, що проживали на півдні України, на якість початкової ланки освіти.

Виклад основного матеріалу. Перші німецькі колонії-поселення з'явилися на території України майже відразу після приходу до влади Катерини II. Саме в цей період відбувалося остаточне знищення козацького самоуправління, а згодом і ліквідація Запорізької Січі. Царський уряд вирішив змінити етнічний склад південного сходу України і заселити цей край колоністами інших національностей, зокрема, німцями. Щоб заохотити німецькі громади до переселення в південну та східну частини України, царат був змушений піти на серйозні поступки, адже традиційні тогочасні моделі управління, що передбачали широке втручання у внутрішні справи сільських громад, навряд чи зацікавили б німецьких колоністів. Лідери німецьких громад у перемовинах із російськими дипломатами вимагали збереження як релігійної, так і адміністративної автономії майбутніх поселенців. Усвідомивши важливість створення для німецьких колоністів режиму найбільшого сприяння, можновладці пішли назустріч цим вимогам, які були закріплені у положенні Маніфесту 1763 р. про «внутрішню юрисдикцію колоній» (Канєнберг-Сандул, 2020: 27).

Таким чином, Маніфестом 1763 р. уряд закріпив законодавчу основу для переселення німців в Російську імперію, куди їх запрошували з метою заселення, укріплення й економічного розвитку нових завойованих, але ще неосвоєних територій імперії. Німецьким селянам пропонувалася цілинна земля по 30 десятин на сім'ю в необжитих районах південної частини України, свободу розвитку національної культури й віросповідання, внутрішнє самоуправління (Вдовенко, 2004: 406). Шість поселень було засновано німцями ще в 1763–1774 рр. у Борзенському повіті Чернігівської губернії. Проте внаслідок пільгових умов, що були надані царським урядом західнонімецьким колоністам, кількість їхніх поселень швидко зросла, особливо в південно-українських землях (лише у Мелітопольському повіті протягом 1804–1858 рр. ними було засновано 87 колоній). А в цілому за період з 1858 р. по 1897 р. чисельність німецького населення в південній частині України зросла з 138,8 тис. до 377,8 тис. осіб, що становило 3,5 % загальної кількості населення цього краю. Лише на Правобережній Україні мешкало 190,1 тис. німців, більшість яких була зосереджена на Волині – 171,3 тис. осіб, або 5,7 % усіх жителів. Західноєвропейські емігранти у своїй більшості були селянами або представниками найбідніших верств міського населення. Серед них було багато сектантів, які зазнавали у своїх країнах переслідувань за релігійні переконання (Наулко, Артюх, Горленко, 1993: 40–41). В силу наданої колоністам комунальної автономії, вони користувались правом обирати сільського й верховного старост, які були підзвітними зборам села або району. Губернські управи колоністів були підпорядковані не місцевій державній владі, а Попечительському Комітету в Одесі, а останній напряму був підпорядкований урядові у Петербурзі (Вдовенко, 2004: 408).

До 1881 р. школи німецьких колоній користувалися повною автономією, а викладання в них велося німецькою мовою, хоча діти також були зобов'язані вивчати й такі предмети як російська мова, історія й географія Росії. Мережа початко-

вих шкіл була добре розвиненою. О. Замуруйцев у своєму дослідженні наводить факти, які вигідно вирізняли початкову ланку освіти німецьких поселенців: по-перше, тривалість навчання у німецьких школах становила в середньому 6–7 років, тоді як для початкових шкіл інших категорій (земських, міських, міністерських) цей показник дорівнював 3–4 роки. По-друге, навчання в німецьких школах було змішаним і охоплювало як хлопчиків так і дівчат. За цим показником рівень охоплення початковою освітою дівчат у німецьких колоніях був набагато вищим, ніж у інших національностей. По-третє, загалом система початкового навчання практично охоплювала основну масу дітей німецьких поселень. І, звичайно, щоб реалізувати ці положення на практиці було необхідне відповідне фінансування. Колоністські громади, усвідомлюючи важливість даної проблеми, вкладали значні кошти у розвиток та функціонування своїх початкових шкіл. Наприклад, згідно зі статистичними даними по Таврійській губернії за 1886–1887 рр., німецьким колоністам, які становили лише 6,8 % населення губернії, належали 47,3 % сільських початкових шкіл південного регіону. На їх утримання німці та меноніти виділяли 49 % від загальної суми коштів, що надавалися сільськими громадами на підтримку народної освіти в губернії (Замуруйцев, 2013: 69).

Недарма перепис 1897 р. показав, що відсоток письменних серед німців був найвищим у Російській імперії – 59,9 % серед чоловіків і 58,6 % серед жінок (для порівняння, відсоток письменних серед українців становив 23,3 % серед чоловіків і 3,9 % серед жінок) (Постернак, 1920: 9).

Відсоток письменних по губерніях України у 1897 р. був таким:

№ п/п	Губернії	% письменних серед усього населення
1	Херсонська	25,9
2	Катеринославська	21,5
3	Чернігівська	18,4
4	Київська	18,1
5	Волинська	17,2
6	Полтавська	16,9
7	Харківська	16,8
8	Подільська	15,5

Радянський історик М. Гриценко пояснював вищий рівень письменності в Херсонській та Катеринославській губерніях, насамперед, тим, що «в цих губерніях проживало багато німців-колоністів, серед яких було більше письменних порівняно з корінним населенням» (Гриценко, 1966: 9). Проте, на нашу думку, цей аргумент не є досить переконливим: на Волині відсоток німецького населення був дещо вищим (5,7 % від усіх жителів), ніж на півдні України (3,5 %), проте цей факт не вплинув позитивно на грамотність усього населення Волинської губернії. Можливо, тут мали місце й інші фактори, які вплинули на рівень писемності на півдні України, і вони ще потребують подальшого дослідження та уточнення.

Франко-прусська війна й утворення Германської імперії в 1871 р. спричинили до згортання протекціоністської політики царату щодо німців-переселенців і до відміни їхнього колоніального статусу та наданих при поселенні «на довічні часи» прав і привілеїв. Починаючи з 1871 р. національні й економічні права німців в Росії постійно звужувалися. Було скасовано їх самоуправління. Німецька мова почала втрачати в суто німецьких районах статус офіційної мови (в адміністративних органах та суді). В 1874 р. на німців була розповсюджена загальна військова повинність. Укладання в 1879 р. германо-австрійського союзу спричинило до нагнітання внутрішньополітичних пристрастей проти німців у Росії. При Олександрі III (1881–1894) політика русифікації німців стала більш жорсткою. В 1881 р. німецькі училища почали підпорядковуватися Міністерству народної освіти, а з 1891 р. починається поступове витіснення німецької мови з німецьких шкіл (Вдовенко, 2004: 9). Збереглося лише право німецького духовенства наглядати за релігійною освітою в німецьких початкових училищах (Державний архів Одеської області: 28). Як слушно зауважила О. Іваненко, основною причиною такого урізання прав німців в галузі освіти було те, що «створені німецькими колоністами на теренах Наддніпрянської України навчальні заклади, що ґрунтувалися на засадах самоврядування й були спрямовані на збереження національних традицій і прищеплення молодому поколінню патріотичних ідей, різко дисонували із засадами самодержавства та офіційною русифікаторською політикою царського уряду» (Іваненко, 2021: 278).

Ще починаючи з 30-х рр. XIX ст. в німецьких колоніях Таврійської, Херсонської, Катеринославської та Бессарабської губерній регулярно, двічі на рік, проводилися конференції вчителів. Єдина перерва в їх проведенні була в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XIX ст. в період посилення реакції (Державний архів Одеської області: 7). На жаль, про конференції цього періоду відомостей майже не збереглося через те, що самі німці свої вчительські конференції не розголошували, а часто проводили їх напівлегально через побоювання забо-

рони. І ці застороги були не марними. В різних регіонах час від часу конференції німецьких учителів владою заборонялися. Так, в Орловському центральному училищі Херсонського повіту в період 1905–1907 рр. німецькі вчительські конференції проводити не дозволяли (Державний архів Одеської області: 16). Саме тому німці проводили подібні конференції найчастіше без відома навчального керівництва і громадянської влади. Німецькі освітяни діяли таким чином: лютеранські пастори мали право скликати підлеглих їм кістерів для обговорення поточних справ. Але кістери одночасно були ще й учителями, тому збори кістерів, в більшості випадків, носили характер учительських з'їздів, на яких обговорювалися всі важливі шкільні питання. Аналогічні освітянські конференції в німецьких колоніях проводили також представники інших конфесій: католики, меноніти та ін.

У 1903 р., в період чергової політичної відлиги, дирекцією народних училищ Херсонської губернії було порушено питання про конференції німецьких вчителів. Попечитель Одеського навчального округу з розумінням і прихильністю поставився до цього питання і направив до Міністерства народної освіти прохання дозволити в подальшому проводити подібні німецькі вчительські конференції. Міністерство задовольнило клопотання (відношення від 2 квітня 1903 р. за № 11257) (Державний архів Одеської області: 21).

З 1907 р. в імперії почалася нова хвиля реакції. Проведення місцевих з'їздів народних учителів влада намагалася під різними приводами забороняти. Дійшла черга й до німецьких учительських конференцій. У 1910 р. директор народних училищ С. Маргаритов порушив це питання на нараді інспекторів народних училищ Таврійської губернії та доповів, що в Криму без дозволу освітянського керівництва і влади, проходили щорічні педагогічні конференції вчителів німецьких училищ усіх конфесій. Конференції скликалися пасторами (у лютеран), пфарерами або проповідниками, пастором Сімферопольської римо-католицької церкви; у менонітів – час, місце і програма наступної конференції визначались і узгоджувались на попередній. За свідченнями одного з учителів, конференції збиралися в Криму менонітськими духовними старійшинами. Лютеранські пастори скликали вчителів на конференції під тим приводом, що вони скликають кістерів, оскільки вчителі одночасно були й кістерами. Владою було виявлено, що в Криму утворилась менонітська училищна рада, до складу якої входили кримські духовні старійшини, проповідники, деякі вчителі й представники громадськості. Ця кримська училищна рада брала активну участь в організації та проведенні педагогічних конференцій і проводила серед кандидатів екзамени на право викладання Закону Божого (Державний архів Одеської області: 2).

Обуренню царської навчальної адміністрації не було меж: «Поруч із інспекторами народних училищ відбувалися педагогічні з'їзди, але інспектори про з'їзди нічого не знали. Керівництво педагогічною справою в німецьких школах, значною мірою, випало з рук інспекторів. Безумовно, деякі інспектори знали про існування конференцій, але вважали їх законними й не доповідали про них керівництву» (Державний архів Одеської області: 6).

Було проведено ретельне розслідування цієї справи. Виявилося, що конференції в різних повітах проходили з різним інтервалом і мали деякі несуттєві відмінності в їх організації. Так, у квітні 1910 р. при ревізії німецьких училищ Перекопського повіту, інспектор С. Маргаритов дізнався, що в Криму вчителі німецьких лютеранських училищ кожного приходу двічі на рік (у квітні, або травні та в серпні) збиралися на конференції, які проходили під головуванням пасторів. У Найманському приході Перекопського повіту лише за період з 1900 до 1910 рр. було проведено до 20 конференцій в селах Найман, Тотанай, Конрад, Коктейн, Аджі-Кат. Коло питань, що обговорювалися на конференціях учителів, було різноманітним: загальні педагогічні питання, методики викладання Закону Божого, російської мови, арифметики, історії, географії. Вчителі проводили також пробні уроки, зачитували реферати, обговорювали їх, виносили резолюції. Також неодноразово порушувалося питання щодо викладання більшої частини навчальних предметів рідною мовою учнів – німецькою. Так, на конференції лютеранських вчителів в лютому 1906 року, яка проходила під орудою пастора Грундштрема, обговорювалося клопотання Одеського товариства розповсюдження освіти серед німців про дозвіл в початкових училищах викладати всі предмети німецькою мовою (окрім російської мови, історії та географії Росії). Також німецькі вчителі пропонували при кожному початковому училищі заснувати попечительство з місцевого пастора і виборних від поселян, яке б займалося призначенням та звільненням учителів, господарською частиною училища тощо (Державний архів Одеської області: 4).

В Херсонському повіті проводили два типи конференцій: загальні й кущові. Загальні конференції відбувалися один раз на рік (у травні). Збиралися вчителі всіх німецьких шкіл волості (в тому числі й центрального училища) й протягом

цілого дня обговорювали запропоновані питання й теми. Матеріал для роботи конференції збирався так: а) кожен учитель протягом всього навчального року надсилав голові конференцій ті питання й проблеми, які в нього виникали під час роботи; б) вчителі готували реферати (автори й теми дуже часто були намічені ще на попередній конференції). Обговорювані питання викликали великий інтерес і жвавий обмін думок і носили здебільшого педагогічно-виховний характер: наприклад, чи допускаються винагороди й покарання в народній школі, коли переходити до вивчення російського алфавіту, як вчитель повинен готуватися до занять, як використовувати хороший гумор на уроках, викладати арифметику російською чи німецькою мовою тощо.

Кущові конференції відбувалися кожні два тижні. Їх розклад складався за загальною згодою вчителів волості на весь навчальний рік на його початку. Всі вчителі округи приїздили в суботу в заплановану школу. Вчитель-господар конференції проводив відкритий урок. Тему цього уроку було намічено ще на початку навчального року. Потім урок активно аналізувався й обговорювався: колеги вказували вчителю на позитивні й негативні моменти, пропонували свої способи ознайомлення учнів з даним матеріалом.

Про існування вчительських конференцій було відомо інспектору народних училищ I району П. Голубєву. Постанови конференцій не завжди носили обов'язковий характер, але вчителі намагалися виконувати їх (Державний архів Одеської області: 16–17).

Подібні конференції проводились і в селі Арциз Акерманського повіту Бессарабської губернії. Ці конференції були санкціоновані ще у 80-х рр. XIX ст., а після деякої перерви вони були відновлені на початку 90-х років. З тих пір конференції влаштовували щорічно, маючи особливий дозвіл місцевого губернатора. Але інспекцію про ці конференції не повідомляли. Учасниками конференцій були вчителі Акерманського та Ізмаїльського повітів. Допускались і сторонні вчителі в ролі «гостей». У 1909 р. на конференцію приїхало 75 осіб. Конференції проходили під головуванням місцевого пастора. Мовою конференції була німецька мова і конференція тривала декілька днів. Теми рефератів охоплювали не лише питання релігійного характеру й викладання німецької мови. Наприклад, серед доповідей були й такі: «Про колегіальність серед учителів», «Перший урок по звуковому методу» тощо. Деякі вчителі навчали дітей за авторськими підручниками. На конференціях вони звітували про результати своєї роботи. Директор народних училищ Бессарабської губернії, активний супротивник німецьких вчительських конференцій, в листі до попечителя Одеського шкільного округу писав: «Конференції фактично перетворюються в з'їзди вчителів, а не лише кістерів, до того ж вони мають незаконний характер». Директор наполягав на тому, щоб ці конференції поставити в жорсткі рамки обмежень і заборон згідно розпорядження Міністерства народної освіти від 11 листопада 1897 р. за № 29868 (Державний архів Одеської області: 27–28).

На нараді інспекторів народних училищ деякі виступаючі захищали вчительські конференції. Так, завідуючий Орловським центральним училищем Морозов говорив: «Конференції не протидіють інспекторам народних училищ, а навпаки, саме на конференціях більш рельєфно і випукло висвітлюється кожна думка, кожне педагогічне положення, висловлене інспекторами». Доповідач підкреслював значення таких конференцій. На його думку, вони: «1) освіжають вчителя, примушують його хоч раз на рік обернутися на пройдений шлях та самому оцінити виконану за рік роботу; 2) спонукають до читання педагогічних творів, до підготовки для захисту або спростування висунутого на конференції того чи іншого тезису; 3) підтримують в учителеві інтерес до справи; 4) обмін думками на конференціях сприяє поліпшенню викладання в школах даного району й притому в кращий бік» (Державний архів Одеської області: 21).

Опираючись на вищесказане, Морозов пропонував впорядкувати це питання, поставивши його на законну основу, і розповсюдити вчительські конференції на інші початкові школи імперії.

А пастор Гершельман закликав не змішувати ці конференції з короткотерміновими педагогічними курсами: «Курси мають на меті методичну підготовку вчителів для їхньої практичної діяльності загалом, паралельно з цим, на курсах повторюються й загальноосвітні предмети. На конференціях найчастіше обговорюються лише деякі методичні питання, що випливають, перш за все, з місцевих умов; конференції прагнуть до установлення єдиних вимог у викладанні. Конференції дають можливість досвідченим учителям поділитися своїм досвідом. Реферати знайомлять учасників з поточними питаннями в частині викладання окремих предметів і релігійно-морального виховання. Конференції необхідні крім короткотермінових педагогічних курсів і одночасно з ними. Конференції – для всіх вчителів, молодих і старих, досвідчених і початківців; на курси ж найчастіше викликаються молоді, малодосвідчені вчителі. Конференції й

педагогічні курси не виключають і не замінюють одне одного – а є необхідними як одні, так й інші» (Державний архів Одеської області: 7).

Але такі виступи на нараді були поодинокими. Більшість інспекторів схилялися до думки, що «конференції вчителів німецьких училищ є незаконними й небажаними» (Державний архів Одеської області: 2).

З часом німці Російської імперії поступово втрачали свої права й привілеї, а їх утиски посилювалися. Все це спричинило до появи першої могутньої хвилі еміграції німців з Росії до Канади, США, Аргентини, Бразилії. Наприкінці першої світової війни до Північної та Південної Америки виїхало близько 300 тис. німців (Вдовенко, 2004: 407).

Висновки. Отже, перші німецькі переселенці мали досить широкі права й користувалися прихильністю влади. Вони прагнули, з одного боку, до збереження своєї ідентичності, національної, культурної й общинної автономії, певного дистанціювання від органів місцевої влади, а з іншого – до участі в житті нової батьківщини. Ми вважаємо, що саме через те, що німецькі поселенці тривалий час мали значну адміністративну, релігійну, в тому числі й освітню, автономію, це позитивно вплинуло на якість їхньої початкової ланки освіти. Передусім, учителі німецьких початкових училищ мали можливість більшість предметів викладати рідною мовою дітей, використовувати більш прогресивні методики навчання, часто це були унікальні авторські розробки, постійно обмінюватися передовим педагогічним досвідом, підвищувати свій фаховий рівень. Як наслідок – відсоток письменних серед німців був найвищим в Російській імперії.

Проте відсутність гнучкості й виваженості царату у здійсненні національної політики, ставка лише на силові методи вирішення питань, політика русифікації лише загострювали проблеми, доводили їх до антагонізмів. Недолуга імперська політика, в тому числі й в освітній галузі, не перетворювала переселенців на росіян, а робила їх чужими на новій батьківщині, врешті-решт виштовхувала їх за межі імперії, подалі від землі, яка не виправдала їхніх надій і сподівань на кращу долю й краще життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт базової середньої освіти від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16 (дата звернення: 15.07.2023).

2. Вдовенко В.В. Конференції вчителів німецьких початкових училищ на півдні України (кін. XIX – поч. XX ст.). *Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 13–14 травня 2004 р. Київ: Світогляд, 2004. С. 400–408.

3. Гриценко М.С. Нариси з історії школи в УРСР (1917–1965). Київ: Радянська школа, 1966. 260 с.

4. Державний архів Одеської області. Ф. 42. Оп. 35. Спр. 2763. Арк. 2, 4–28.

5. Задерейчук І.П. Розвиток системи освіти в німців на Півдня України 1789- 1938 рр.: дис. … канд. істор. наук: 07.00.01 «Історія України». Сімферополь, 2005. 245 с.

6. Замуруйцев О. Система початкової освіти у німецьких поселеннях Таврійської губерній в середині XIX – на початку XX ст. *Українознавчий альманах*. Вип. 13. 2013. С. 67–73.

7. Іваненко О.А. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина XIX – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. 280 с.

8. Канєнберг-Сандул О.К. Запровадження особливої системи місцевого самоврядування німецьких колоній на півдні України: історико-правовий аналіз (кінець XVIII ст. – 60-і рр. XIX ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія: Право. Вип. 61, т. 1. С. 26–31.

9. Культура і побут населення України: Навч. посібник. [Наулко В.І., Артюх Л.Ф., Горленко В.Ф. та ін.]. Київ: Либідь, 1993. 288 с.

10. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–19 рр. Київ: Друкар, 1920. 127 с.

11. Сараєва О.В. Вплив діяльності земських установ на культурно-просвітницький розвиток національних меншин, в тому числі і німців, південно-східної України кінця XIX – початку XX століття. *Історичний архів.* 2009. Вип. 3. С. 71–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2009_3_14 (дата звернення: 15.07.2023).

12. Сеїтосманов А., Фасоля О., Мархлєвскі В. Автономія як шлях до ефективного менеджменту школи. Методичні рекомендації. Київ, 2019. 47 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/07/13/2020-07-13-avtonomy.pdf (дата звернення: 15.07.2023).

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity vid 30 veresnia 2020 r. № 898. [State standard of basic secondary education from September 30, 2020]. [in Ukrainian].

2. Vdovenko V.V. (2004). Konferentsii vchyteliv nimetskykh pochatkovykh uchylyshch na pivdni Ukrainy (kin. XIX – poch. XX st.). [Conferences of German primary school teachers in the south of Ukraine (late 19th – early 20th centuries)]. *Problemy intehratsii krymskykh repatriantiv v ukrainske suspilstvo. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kyiv, 13–14 travnia 2004 r. Kyiv: Svitohliad, S. 400–408.* [in Ukrainian].

3. Hrytsenko M.S. (1966). Narysy z istorii shkoly v URSR (1917–1965). [Essays on the history of schools in the Ukrainian SSR (1917–1965)]. Kyiv: Radianska shkola, 260 s. [in Ukrainian].

4. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. [State archive of Odesa region] F. 42. Op. 35. Spr. 2763. Ark. 2, 4–28. [in Ukrainian].

5. Zadereichuk I.P. (2005). Rozvytok systemy osvity v nimtsiv na Pivdnia Ukrainy 1789–1938 rr. [Development of the education system among the Germans in the South of Ukraine 1789–1938]: dys… kand. istor. nauk: 07.00.01 "Istoriia Ukrainy". Simferopol, 245 s. [in Ukrainian].

6. Zamuruitsev O. (2013). Systema pochatkovoi osvity u nimetskykh poselenniakh Tavriiskoi hubernii v seredyni XIX – na pochatku XX st. [The system of primary education in the German settlements of the Tavria province in the middle of the 19th – at the beginning of the 20th century]. *Ukrainoznavchyi almanakh.* Vyp. 13. S. 67–73. [in Ukrainian].

7. Ivanenko O.A. (2021). Kulturno-osvitnie zhyttia etnichnykh menshyn Naddniprianskoi Ukrainy: na prykladi Kyivskoho navchalnoho okruhu (druha polovyna XIX – pochatok XX st.). [Cultural and educational life of ethnic minorities of Trans-Dnieper Ukraine: on the example of the Kyiv educational district (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 280 s. [in Ukrainian].

8. Kanienberh-Sandul O.K. (2020). Zaprovadzhennia osoblyvoi systemy mistsevoho samovriaduvannia nimetskykh kolonii na pivdni Ukrainy: istoryko-pravovyi analiz (kinets XVIII st. – 60-i rr. XIX st.). [Introduction of a special system of local self-government of German colonies in the south of Ukraine: historical and legal analysis (end of the 18th century – 60s of the 19th century)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* Seriia: Pravo. Vyp. 61, t. 1. S. 26–31. [in Ukrainian].

9. Naulko V.I., Artiukh L.F., Horlenko V.F. ta in. (1993). Kultura i pobut naselennia Ukrainy: Navch. posibnyk. [Culture and life of the population of Ukraine: Education manual]. Kyiv: Lybid, 288 s. [in Ukrainian].

10. Posternak S. (1920). Iz istorii osvitnoho rukhu na Ukraini za chasy revoliutsii 1917–19 rr. [From the history of the educational movement in Ukraine during the revolution of 1917–19]. Kyiv: Drukar, 127 s. [in Ukrainian].

11. Saraieva O.V. (2009). Vplyv diialnosti zemskykh ustanov na kulturno-prosvitnytskyi rozvytok natsionalnykh menshyn, v tomu chysli i nimtsiv, pivdenno-skhidnoi Ukrainy kintsia XIX – pochatku XX stolittia. [The influence of the activity of Zemstvo institutions on the cultural and educational development of national minorities, including Germans, of southeastern Ukraine in the late 19th and early 20th centuries]. *Istorychnyi arkhiv.* Vyp. 3. S. 71–74. [in Ukrainian].

12. Seitosmanov A., Fasolia O., Markhlievski V. (2019). Avtonomiya yak shlyakh do efektyvnoho menedzhmentu shkoly. [Autonomy as a way to effective school management]. Metodychni rekomendatsii. Kyiv, 47 s. [in Ukrainian].

УДК 373.3/5.013.43:39(477)«1990/2010»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-44

Ганна ВИШНЕВСЬКА,
orcid.org/0009-0003-8454-1145
методист вищої категорії навчально-методичного відділу
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти»
(Київ, Україна) ozdoba@i.ua

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1990–2010-ТІ РР.) ЯК ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена розкриттю ступеню дослідження наукової проблеми етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні в хронологічних межах 1990-х – 2010-х рр. У змісті висвітлені результати теоретичного аналізу з актуальної проблеми наукового пошуку етнокультурних витоків шкільної освіти на тлі трансформацій освітніх парадигм в Україні (в окреслених хронологічних межах), охарактеризовано різні аспекти розкриття міждисциплінарної проблематики в теоретичних джерелах. За проблемним критерієм здійснено відбір і групування джерел та охарактеризовано їх, відповідно до виокремлених груп, що дало змогу встановити палітру дослідницьких інтересів у сучасному науковому дискурсі. Встановлено, що актуалізація проблематики етнокультурних аспектів в українському науковому дискурсі зумовлена розривом з науковою традицією попереднього періоду, що ґрунтувалась на політичних ідеологемах і ціннісних пріоритетах становлення та розбудови шкільництва в Україні. Дослідницька царина збагатилась науковими працями, які висвітлюють історико-культурні процеси розвитку освіти, зокрема шкільної, розкривають особливості регіональних традицій шкільної освіти, висвітлюють вплив цінностей етнокультурних середовищ на виховання особистості учня. У змісті статті розкрито наукову та практико зорієнтовану спрямованість наукових праць із етнокультурних проблем розвитку шкільної освіти. Висвітлено підходи впровадження нових етнокультурних знань в освітній процес закладів загальної середньої освіти та професійну підготовку вчителів. Значний пласт досліджень цих років розкриває методологічні та методичні підходи до організації шкільної освіти (за окремими освітніми галузями), що засвідчує практичну спрямованість наукових пошуків із проблеми. Результати студіювання джерел, що висвітлюють етнокультурні змістові лінії в навчанні та вихованні учнів дали змогу узагальнити пріоритети досліджень у руслі нової освітньої парадигми, а саме: особистісно орієнтованої. Попри те, що в сучасному науковому полі зріс інтерес дослідників до етнокультурних питань в галузі освіти, здебільшого у працях, які проаналізовані у змісті статті, автори розкривають методичні аспекти окремих галузей знань. З-поміж досліджень з історії освіти значний пласт напрацювань сучасних українських науковців присвячено розкриттю нових знань щодо впровадження етнокультурного змісту шкільної освіти в регіонах України (поліському, закарпатському, прикарпатському). Результати теоретичного аналізу підтверджують узагальнене міркування про відсутність у сучасному науковому дискурсі досліджень із актуальної проблеми: «Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (1990–2010-ті рр.)».

Ключові слова: *культура, етнокультурні тенденції, освіта, шкільна освіта, учні, зміст освіти, етнокультурне виховання.*

Hanna VYSHNEVSKA,
orcid.org/0009-0003-8454-1145
Methodist of the Highest Category at the Educational and Methodological Department
Educational and Scientific Institute of the Educational Management University
"University of Education Management"
(Kyiv, Ukraine) ozdoba@i.ua

ETHNO-CULTURAL TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF SCHOOL EDUCATION IN UKRAINE (1990–2010S) AS A RESEARCH PROBLEM

The article is devoted to the disclosure of the degree of research of the scientific problem ethno-cultural trends in the development of school education in Ukraine within the chronological limits of the 1990s – 2010s. The content highlights the results of a theoretical analysis of the current problem of the scientific search for ethnocultural origins of school education against the background of transformations of educational paradigms in Ukraine (within the outlined chronological limits), various aspects of the disclosure of interdisciplinary issues in theoretical sources are characterized. According to the problematic criteria, the sources were selected and grouped and characterized according to the selected groups, which made it possible to establish a palette of research interests in the modern scientific discourse. It has been

established that the actualization of the issues of ethno-cultural aspects in the Ukrainian scientific discourse is caused by a break with the scientific tradition of the previous period, which was based on political ideologues and value priorities of the formation and development of school education in Ukraine. The field of research has been enriched by scientific works that highlight the historical and cultural processes of the development of education, in particular school education, reveal the peculiarities of regional traditions of school education, highlight the influence of the values of ethno-cultural environments on the education of the student's personality. The content of the article reveals the scientific and practically oriented orientation of scientific works on ethno-cultural problems of the development of school education. Approaches to the introduction of new ethnocultural knowledge into the educational process of general secondary education institutions and professional training of teachers are highlighted. A significant layer of research of these years reveals methodological and methodical approaches to the organization of school education (in separate educational fields), which proves the practical orientation of scientific research on the problem. The results of the study of sources highlighting the ethno-cultural content lines in the education and upbringing of students made it possible to generalize the priorities of research in the direction of a new educational paradigm, namely: personally oriented. Despite the fact that in the modern scientific field, the interest of researchers in ethnocultural issues in the field of education has increased, mostly in the works analyzed in the content of the article, the authors reveal methodological aspects of certain fields of knowledge. Among the studies on the history of education, a significant layer of the work of modern Ukrainian scientists is dedicated to the disclosure of new knowledge regarding the introduction of ethnocultural content of school education in the regions of Ukraine (Polish, Zakarpattia, Prikarpattia). The results of the theoretical analysis confirm the general reasoning about the lack of research on the current problem in the modern scientific discourse: «Ethnocultural trends in the development of school education in Ukraine (1990s – 2010s)».

Key words: *culture, ethnocultural trends, education, school education, students, content of education, ethnocultural upbringing.*

Постановка проблеми. Студіювання проблеми етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в незалежній Україні містить значний науковий і практичний інтерес. Зміни, характерні для відрізку історії, зазначеного в статті зумовлені насамперед становленням нової місії освіти, після проголошення Акту про Державний суверенітет України (1991). Тож розвиток освіти в Україні, зокрема шкільної освіти учнів цих років зумовлений новими політичними, соціально-економічними стратегіями. Відповідно до нових суспільних завдань школа мала виконувати місію забезпечення умов для виховання, розвитку, навчання (освіти) нової ґенерації громадян. У цих умовах на суспільному рівні простежуємо зацікавленість витоками про традиційні цінності людини, як на національному, так і глобальному рівнях (загальнолюдські цінності). Зацікавленість культурними надбаннями, що мають визнання в експертних середовищах слугувала поштовхом до більш ретельного відбору етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти, його наближення до потреб соціокультурних середовищ, що надалі визначало вдосконалення змісту освіти на етапі становлення системи шкільної освіти України пострадянського часу. Інтерес українських учених і педагогів-практиків до широкого спектру проблематики щодо етнокультурного поступу в освіті зумовив розвиток теоретичних і практичних доробків, які є цікавими для сучасних дослідників і організаторів освітніх реформ з метою розбудови якісної шкільної освіти на ціннісних засадах і світоглядних традиціях.

Актуальність висвітлених результатів історико-освітніх студій зумовлена потребою розширення дослідницького поля про нові знання та можливості творчої адаптації цікавих ідей, виоснуваних ученими, педагогами (різних років) щодо вдосконалення шкільної освіти в новій українській школі. Тому важливо з'ясувати дослідженість заявленої наукової проблеми для визначення шляхів подальших історико-освітніх студій в окреслених хронологічних і територіальних межах.

Аналіз досліджень. Студіювання та аналіз джерельної бази дав змогу встановити пріоритетні напрями дослідження заявленої в статті проблематики. На філософському рівні важливими є нові знання і трактування про взаємозв'язки між суспільними цілями та змінами в освітній галузі в умовах становлення національної системи освіти, вплив соціокультурного середовища на функціонування освітніх систем, розкриті сучасними українськими вченими, а саме: В. Андрущенко (Андрущенко, 2003), І. Зязюн (Зязюн, 2000), В. Кремень (Кремень, 2003), В. Лутай (Лутай, 1996), М. Романенко (Романенко, 2000), А. Ярошенко (Ярошенко, 2006).

Ми свідомі того, що ідеї про етнокультурне виховання і навчання учнів не нові .На різних етапах розвитку державності в Україні педагоги, суспільні діячі поверталися до проблематики щодо етнокультурного простору як ресурсу ціннісної та світоглядноорієнтованої освіти, зокрема шкільної. До цієї когорти належать педагоги різних років – Г. Ващенко (Ващенко, 1994; Ващенко, 2000), С. Сірополко (Сірополко, 2003), М. Стельмахович (Стельмахович, 1985; Стельмахович, 1997). На підставі аналізу праць варто зауважити, що об'єднуючою науковою ідеєю їхніх

праць є визнання першорядності етнокультурного змісту(ціннісного ресурсу) в навчанні та вихованні учнів. Проблематика, заявлена в статті знаходиться в міждисциплінарному науковому полі (філософії, культурології, педагогіки, історії освіти). Актуальність проблематики статті зумовлена суспільними потребами розбудови української школи на ціннісних і світоглядних засадах. Тому студіювання етнокультурних витоків, висвітлення продуктивного практичного досвіду, напрацьованого вченими та педагогами-практиками, може слугувати для вдосконалення якісної шкільної освіти учнів.

Мета статті – дослідити та висвітлити стан дослідження наукової проблеми в сучасному науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. За результатами аналізу джерельної бази дослідження з наукової проблеми, яка розкриває етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (90-ті рр. 20–10-ті рр. 21 ст.) з'ясовано зацікавленість наукової спільноти різними аспектами теми у міждисциплінарному вимірі. Відповідно до проблематики заявленої статті науковий інтерес становлять дослідження, в яких розкрито різні підходи до аналізу етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти, що увиразнюють соціокультурний контекст в окреслених хронологічних і територіальних межах.

Задля реалізації мети статті, ми обрали проблемний критерій відбору джерельної бази, що дало змогу групувати джерела та узагальнити результат наукового пошуку.

До другої групи віднесено праці сучасних учених, що опосередковано розкривають історіографію та ґенезу проблеми. З-поміж низки наукових доробків інтерес становить праця А. Якубової «Тенденції етнокультурного життя УРСР у контексті коренізації (1925–1935 рр.) (Якубова, 2006). Авторка розкриває особливості духовного розвитку громад етнічних груп в контексті політики коренізації, що відображала намагання партійно-державних інтегрувати більшовицьку ідеологію на українському (етнокультурному) ґрунті. Тих років отримало розвиток таке явище, як політико-культурна двомовність, що заклало проблему відкидання назад української ідентичності та освіти. Окремі положення та узагальнені висновки, що містить зазначена вище наукова праця, можуть слугувати для розгляду передумов, сформованих у попередні періоди щодо етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в перше двадцятиріччя незалежності України.

У руслі історико-освітніх студій заявленої в статті проблеми, суголосними є аспекти, що розглядає Ю. Липчанська у праці «Етнокультурна направленість навчання та виховання у вищій школі» (Липчанська, 2021). Авторка ретельно здійснила категоріальний аналіз основних понять наукового пошуку та коректно їх обґрунтувала. Заслуговує на увагу подане авторське визначення поняття етнокультурна направленість, що корелюється з поняттями «етнос» і «культура»; значна увага приділена розкриттю сутності та особливості формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів. Дослідниця подає принципи етнокультурної направленості навчання та виховання у вищій школі – «включення в етнокультурну традицію, перехід від національної культури до пізнання культур народів спільного проживання, діалог культур» (Липчанська, 2021: 118).

В добу Незалежності України вчені простежуємо відродження наукових інтересів учених до етнокультурного контексту досліджень в освітній галузі. Наукова скарбниця поповнилась чисельними дослідженнями з етнокультурних проблем розвитку шкільної освіти в Україні на регіональному ґрунті. У праці Г. Русин, Г. Розлуцької «Етнопедагогічні характеристики моделей шкільної освіти українців на західноукраїнських землях наприкінці 18 – на початку 20 століття» (Русин, Розлуцька, 2022) виокремлено та охарактеризовано за демографічним, соціально-економічним, етнокультурним і соціально-культурним індикаторами три моделі розвитку шкільної освіти в зазначених територіальних і хронологічних межах, а саме: точково-фрагментарну, лінійно-фрагментарну, ступенево-фрагментарну. Попри те, що наведена праця належить до іншого часового періоду та в її змісті розкриті регіональні особливості змісту шкільної освіти цих років, окремі аспекти можемо розглядати в джерелознавчому та історіографічному аспектах.

Особливості етнокультурної складової у змісті навчання та виховання учнів у різних регіонах України нашого часу достатньо широко популяризуються українськими вченими. Так, у праці «Головні напрями етнокультурологічної підготовки в освітньо-виховних системах Полісся» О. Березюк висвітлює соціально-економічну та культурну зумовленість етнокультурної підготовки учнів у пострадянський період. З опорою на дослідження провідних українських учених, авторка розкриває провідні напрями змісту етнокультурологічної підготовки учнів, а саме: вдосконалення народознавчої компоненти, організація життєдіяльності дітей і молоді на народних традиціях із урахуванням принципів народності, природо-

відповідності, культуровідповідності, етнічної соціалізації (Березюк, 2009).

Проблема етнокультурного контексту в історико-педагогічній площині Волинського регіону досліджена українською вченою Л. Антонюк у кандидатській дисертації з теми «Виховання дітей національних меншин на Волині (19 – початок 20 ст.): порівняльний аналіз» (Антонюк, 2015). Зміст дослідження містить питання етноконфесійних і етнопедагогічних основ змісту виховання дітей національних меншин, що сприяє осмисленню притаманних особливостей організації процесу виховання.

Зростання інтересу дослідників до різних питань зазначеної в статті наукової проблеми в регіональному вимірі розглядаємо в руслі розбудови українського шкільництва цих років на засадничих принципах демократизації ,децентралізації, гуманізації, народності. У праці А. Ковач «Етнокультурний розвиток Закарпаття в період незалежності України» (Ковач, 2008) висвітлено поступ етнічних спільнот до національно-культурного відродження. На думку автора зазначеної вище праці, гармонізації етнокультурної взаємодії сприяли правочинні процеси державного рівня. Нормативно-правова база цих років спряла гармонізації етнонаціональних інтересів представників усіх етнонаціональних спільнот. Відповідно до чинної нормативно-правової бази 2000-х років на теренах Закарпаття унормовано шкільну мережу з урахуванням етнокультурних освітніх потреб національних меншин. У статті подано фактологічний матеріал, що містить розлогу статистику про впровадження етнокультурної компоненти в зміст шкільної освіти учнів. Дослідницький інтерес становить матеріал щодо використання мов: національних меншин і державної в полікультурному середовищі. Окремі ідеї прописані в статті мають історіографічний характер.

У контексті проблематики статті інтерес становлять дослідження, в яких опосередковано розкриті окремі аспекти, зокрема й підготовка вчителя до впровадження етнокультурного змісту освіти учнів загальноосвітніх шкіл (ці праці відносимо до третьої групи джерел). Так у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук «Формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музичного» (Соляр, 2018) Л. Соляр подано розгорнуту характеристику категоріального апарату дослідження наукової проблеми, що являє собою дослідницький інтерес. У роботі представлено широку палітру форм етнокультурної діяльності вчителя в освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти, зміст спецкурсу.

У контексті підготовки вчителя до реалізації етнокультурного підходу, розкриває зазначену в нашій статті проблематику О. Цуняк у праці «Етнокультурна підготовка майбутніх педагогів у контексті етнокультурної парадигми» (Цюняк, 2016). Авторка, наведеної вище праці, висвітлює загальні підходи до вдосконалення змісту етнокультурної підготовки педагогів в освітньому процесі закладу вищої освіти в руслі сучасних наукових концептів.

Аналіз наукових праць два змогу з'ясувати розвиток в Україні етнокультурних процесів в історичному етногенезі. Системно висвітлено перебіг етнокультурних явищ і процесів у колективній монографії сучасних українських учених: В. Баран, С. Бойко, О. Гула (та інші) «Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення» (Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення, 2018).

У сув'язі дослідження проблематики заявленої статті, науковий інтерес становлять праці, що розкривають питання формування етнокультурної компетентності особистості, етнокультурне виховання нинішніх поколінь в контексті оновлення етнокультурної домінанти змісту освіти (Березюк, 2015). Варто зазначити, що попри глибокий аналіз поданий авторкою О. Березюк у наведеному вище тексті, поза дослідженням залишається поступ етнокультурного контексту змісту шкільної освіти учнів в роки становлення та розбудови системи освіти в Незалежній Україні.

Як засвідчують результати теоретичного аналізу, етнокультурні аспекти змісту шкільної освіти учнів є предметом наукових розвідок учених – розробників сучасного змісту шкільної освіти, зокрема галузі історії. Так сучасна українська вчена Т. Мацейків висвітлює наукову проблему етнокультурної компоненти змісту історії України як засобу громадянського виховання учнів та формування громадянської компетентності (Мацейків, 2020). Авторка наведеної праці подає широкий пласт культурологічного та історичного матеріалу, що формує ціннісне світосприйняття та поведінкові еталони в учнів у процесі вивчення освітньої галузі. Наукові ідеї про культурологічно-історичний компонент змісту освіти учнів може слугувати для подальших наукових розвідок з історії освіти.

У статті «Філософсько-освітній потенціал етнопедагогічного знання у сучасній професійній підготовці педагога» (Семікін, 2012) автор обґрунтовує сутнісні особливості етнопедагогічної освіти в контексті професійних стандартів на прикладі

змісту навчальної дисципліни «Етнопедагогіка» на основі детермінант людиномірності. Оновлення змісту професійної підготовки педагогів подано у руслі етнокультурних тенденцій, а саме: розкриття світоглядного потенціалу знань про людину та її цінності в історико-філософському поступі.

Аналіз джерел із проблематики дослідження ,що подано в статті, засвідчує актуалізацію різних етнокультурних в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. У статті «Педагогічні умови формування етнокультурної компетентності здобувачів початкової освіти», авторка Л. Московчук висвітлює змістово-діяльнісне наповнення активностей учнів в освітньому процесі початкової школи (Московчук, 2022).

Перспектива дослідження наукової проблеми етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти, в зазначених у статті територіальних і хронологічних межах, полягає в урахуванні міждисциплінарних наукових пошуків. У науковому полі чільне місце належить дослідженню методичних засад формуванню етнокультурної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти. З-посеред значного масиву наукових праць, зазначена вище за текстом проблема достатньо розлого розкрита в праці М. Зубрицької (Зубрицька, 17). Авторка розкриває методичні засади формування етнокультурної компетентності у руслі мовно-літературної освітньої галузі. Дібраний матеріал із різних змістових модулів може слугувати засобом формування здатності та готовності учнів діяти в етнокультурному середовищі.

Студіювання та аналіз джерел, що увиразнюють заявлену в статті проблематику, дають підстави встановлення інтересу наукового середовища до дослідження різних етнокультурних аспектів в освітній галузі. Чисельні дослідження етнокультурної компоненти у змісті шкільної освіти та підготовки майбутніх педагогів до її реалізації в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти здійснено провідними українськими вченими і науковцями в умовах становлення особистісно орієнтованої парадигми освіти в Україні доби незалежності. Однак ми не виявили цілісного та системного дослідження наукової проблеми щодо розкриття етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні в 1990–2010-ті рр. Актуальність проблеми та її недостатня дослідженість у науковому полі, зумовлюють можливість подальших наукових пошуків.

Висновки. Реформування системи освіти в Україні, зокрема шкільної на ціннісних засадах актуалізує повернення до етнокультурних витоків, вивчення кращих зразків упровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти етнокультурного змісту виховання та навчання учнів.

Розвій етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні припадає на добу здобуття незалежності та роки становлення і модернізації національної системи освіти. Саме цих років українські вчені зробили вагомий внесок у розроблення філософських концептів, що лягли в основу методології досліджень із етнокультурного розвитку освіти. Аналіз джерел із зазначеної проблематики дає підстави стверджувати про зростання чисельності досліджень і розкриття тих тем, що були під забороною в радянську добу.

Попри значний пласт різнопланових досліджень, етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (в окреслених хронологічних межах) не вивчені. Тому зазначена наукова проблема є перспективною для подальших досліджень .За результатами дослідження виснуваної наукової проблеми будуть отримані нові знання з історії освіти, що можуть бути адаптовані до сучасного освітнього простору України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. Київ : К. І. С., 2003. 296 с.

2. Антонюк Л. М. Виховання дітей національних меншин на Волині (XIX – початок XX ст.): порівняльний аналіз : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. Житомир, 2015. 214 с.

3. Березюк О. Головні напрями етнокультурологічної підготовки в освітньо-виховних системах Полісся. *Етнокультурний компонент освітньо-виховних систем Полісся* : Збірник наукових праць молодих дослідників. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2009. С. 8–13.

4. Березюк О. С. Тенденції формування етнокультурної компетентності особистості. *Проблеми освіти: наук-метод. зб.* / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. № 85. Спецвипуск. С. 10–14.

5. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді та батьків : в 2 ч. Полтава: Полтав. вісн., 1994. Т. 1. 192 с.

6. Ващенко Г. Праці з педагогіки та психології. К.: Школяр, 2000. 416 с.

7. Зубрицька М. Методичні засади формування етнокультурної компетентності школярів. URL: https://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-63.pdf (дата звернення: 10.07.2023).

8. Зязюн І. А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу. *Рідна школа*. 2000. № 8. С. 8–13.

9. Ковач Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття в період незалежності України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 37. С. 187–201. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovach_etnokulturnyi.pdf (дата звернення: 12.07.2023).

10. Кремень В. Г. Освіта і наука України – шлях модернізації. Київ: Грамота, 2003. 213 с.

11. Липчанська Ю. В. Етнокультурна направленість навчання та виховання у вищій школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 76. Т. 2. С. 117–120.

12. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. К.: Центр «Магістр-S» Творчої спілки вчителів України, 1996. 256 с.

13. Мацейків Т. І. Етнокультурний складник курсу історії України як засіб формування громадянської компетентності старшокласників. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 77. С. 142–146. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33335/Matseykiv.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 02.07.2023).

14. Московчук Л. М. Педагогічні умови формування етнокультурної компетентності здобувачів початкової освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2022. № 32. С. 153–175.

15. Романенко М. І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем: наукова монографія. Дніпропетровськ: «Промінь», 2000. 160 с.

16. Русин Г. А., Розлуцька Г. М. Етнопедагогічні характеристики моделей шкільної освіти українців на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – на початку XX століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. Том 1. № 2(104). С. 113–125. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/553 (дата звернення: 05.07.2023).

17. Семікін М. О. Філософсько-освітній потенціал етнопедагогічного знання у сучасній професійній підготовці педагога. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка.* 2012. № 9. С. 95–102.

18. Сірополко С. О. Завдання нової школи. *Маловідомі джерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.):* Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. Київ: Наук. світ, 2003. С. 155–163.

19. Соляр Р. І. Формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка; ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 299 с.

20. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. Київ: Пед. думка, 1985. 234 с.

21. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ: Ін-т змісту і методів навчання, 1997. 231 с.

22. Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення: колективна монографія / Баран В. Д. та ін. Київ : НДІУ, 2018. 304 с.

23. Цюняк О. Професійна підготовка майбутніх педагогів у контексті етнокультурної парадигми. *Гірська школа Українських Карпат*. 2016. № 15. С. 84–86.

24. Якубова Л. Д. Тенденції етнокультурного життя УСРР у контексті коренізації (1924–1935 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 2. С. 74–88. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2006_2_74 (дата звернення: 12.07.2023).

25. Ярошенко А. О. Гуманізація вітчизняної освіти : філософсько-педагогічні роздуми. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. 2006. Вип. 4. С. 29–36 URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3928/Yaroshenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.05.2023).

REFERENCES

1. Andrushchenko V. P. (2003). Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini : rekomendatsii z osvitnoi polityky [Education reform strategy in Ukraine: recommendations on educational policy]. Kyiv : K. I. S. 296. [in Ukrainian].

2. Antoniuk L. M. (2015). *Vykhovannia ditei natsionalnykh menshyn na Volyni (XIX – pochatok XX st.): porivnialnyi analiz [Education of children of national minorities in Volyn (XIX – beginning of XX centuries): comparative analysis]. (Candidate's thesis).* Zhytomyr. derzh. un-t imeni Ivana Franka – Zhytomyr. state Ivan Franko University. Zhytomyr. 214. [in Ukrainian].

3. Bereziuk O. (2009). Holovni napriamy etnokulturolohichnoi pidhotovky v osvitno-vykhovnykh systemakh Polissia [The main directions of ethnocultural training in educational systems of Polissia]. *Etnokulturnyi komponent osvitno-vykhovnykh system Polissia – Ethnocultural component of educational systems of Polissia* : Zbirnyk naukovykh prats molodykh doslidnykiv. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU. 8–13. [in Ukrainian].

4. Bereziuk O. S. (2015). Tendentsii formuvannia etnokulturnoi kompetentnosti osobystosti [Trends in the formation of ethnocultural competence of the individual]. *Problemy osvity: nauk-metod. zb*. / Instytut innovatsiinykh tekhnolohii i zmistu osvity MON Ukrainy – *Problems of education: science and method. coll.* / Institute of Innovative Technologies and Content of Education of the Ministry of Education and Culture of Ukraine . Kyiv. № 85. Spetsvypusk. 10–14 [in Ukrainian].

5. Vashchenko H. (1994). Vykhovnyi ideal : pidruch. dlia pedahohiv, vykhovateliv, molodi ta batkiv [Educational ideal: tutor. for teachers, educators, youth and parents]: v 2 ch. Poltava: Poltav. visn, 1. 192. [in Ukrainian].

6. Vashchenko H. (2000). Pratsi z pedahohiky ta psykholohii [Works on pedagogy and psychology]. K. : Shkoliar. 416. [in Ukrainian].

7. Zubrytska M. Metodychni zasady formuvannia etnokulturnoi kompetentnosti shkoliariv [Methodological principles of formation of ethnocultural competence of schoolchildren]. URL: https://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-63.pdf (data zvernennia: 10.07.2023). [in Ukrainian].

8. Ziaziun I. A. (2000). Humanistychna stratehiia teorii i praktyky navchalnoho protsesu [Humanistic strategy of the theory and practice of the educational process]. *Ridna shkola – Native school*, 8. 8–13. [in Ukrainian].

9. Kovach L. (2008). Etnokulturnyi rozvytok Zakarpattia v period nezalezhnosti Ukrainy [Ethnocultural development of Transcarpathia during the period of independence of Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy* – Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 37. 187–201. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovach_etnokulturnyi.pdf (data zvernennia: 12.07.2023). [in Ukrainian].

10. Kremen V. H. (2003). Osvita i nauka Ukrainy – shliakh modernizatsii [Education and science of Ukraine – the path of modernization]. Kyiv: Hramota. 213. [in Ukrainian].

11. Lypchanska YU. V. (2021). Etnokulturna napravlenist navchannia ta vykhovannia u vyshchii shkoli [Ethnocultural orientation of education and upbringing in higher education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 76 (2). 117–120. [in Ukrainian].

12. Lutai V. S. (1996). Filosofiia suchasnoi osvity [Philosophy of modern education]: navch. posib. K.: Tsentr "Mahistr-S" Tvorchoi spilky vchyteliv Ukrainy. 256. [in Ukrainian].

13. Matseikiv T. I. (2020). Etnokulturnyi skladnyk kursu istorii Ukrainy yak zasib formuvannia hromadianskoi kompetentnosti starshoklasnykiv [Ethnocultural component of the history of Ukraine course as a means of forming civic competence of high school students]. *Naukovyi chasopys npu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy* – Scientific journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5 Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives, 77. 142–146. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33335/Matseykiv.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data zvernennia: 02.07.2023). [in Ukrainian].

14. Moskovchuk L. M. (2022). Pedahohichni umovy formuvannia etnokulturnoi kompetentnosti zdobuvachiv pochatkovoi osvity [Pedagogical conditions of formation of ethnocultural competence of students of primary education]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical Education: Theory and Practice,* 32. 153–175. [in Ukrainian].

15. Romanenko M. I. (2000). Osvitnia paradyhma: henezys idei ta system: naukova monohrafiia [Educational paradigm: genesis of ideas and systems: scientific monograph]. Dnipropetrovsk: "Promin". 160 [in Ukrainian].

16. Rusyn H. A., Rozlutska H. M. (2022). Etnopedahohichni kharakterystyky modelei shkilnoi osvity ukraintsiv na zakhidnoukrainskykh zemliakh naprykintsi XVIII – na pochatku XX stolittia [Ethno-pedagogical characteristics of models of school education of Ukrainians in Western Ukrainian lands at the end of the XVIII th – beginning of the XX th century]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of a personality: methodology, theory and practice*. Tom 1. № 2(104). 113–125. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/553 (data zvernennia: 05.07.2023). [in Ukrainian].

17. Semikin M. O. (2012). Filosofsko-osvitnii potentsial etnopedahohichnoho znannia u suchasnii profesiinii pidhotovtsi pedahoha [Philosophical and educational potential of ethnopedagogical knowledge in modern professional teacher training]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohika – Scientific Bulletin Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy,* 9. 95–102. [in Ukrainian].

18. Siropolko S. O. (2003). Zavdannia novoi shkoly [Tasks of a new school]. *Malovidomi dzherela ukrainskoi pedahohiky (druha polovyna XIX – XX st.): Khrestomatiia – Little-known sources of Ukrainian pedagogy (second half of the XIX th – XX th centuries): Chrestomatiya* / Uporiad.: L.D. Berezivska ta in. Kyiv: Nauk. svit. 155–163. [in Ukrainian].

19. Soliar R. I. (2018). *Formuvannia etnokulturnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Formation of ethnocultural competence of future music teachers]. (Candidate's thesis).* Kremenetska oblasna humanitarno-pedahohichna akademiia im. Tarasa Shevchenka; DVNZ "Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka" – Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy; Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. 299. [in Ukrainian].

20. Stelmakhovych M. H. (1985). Narodna pedahohika [Folk pedagogy]. Kyiv: Ped. dumka. 234. [in Ukrainian].

21. Stelmakhovych M. H. (1997). Ukrainska narodna pedahohika [Ukrainian folk pedagogy]. Kyiv: In-t zmistu i metodiv navchannia. 231. [in Ukrainian].

22. Ukraina y ukrainstvo v etnokulturnykh protsesakh: kontseptualni uzahalnennia [Ukraine and Ukrainianness in ethnocultural processes: conceptual generalizations]: kolektyvna monohrafiia – collective monograph / Baran V. D. ta in. Kyiv : NDIU, 2018. 304. [in Ukrainian].

23. Tsiuniak O. (2016). Profesiina pidhotovka maibutnikh pedahohiv u konteksti etnokulturnoi paradyhmy [Professional training of future teachers in the context of the ethnocultural paradigm]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat – Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 15. 84–86. [in Ukrainian].

24. Yakubova L. D. (2006). Tendentsii etnokulturnoho zhyttia USRR u konteksti korenizatsii (1924–1935 rr.) [Trends of ethnocultural life of the USSR in the context of indigenization (1924–1935)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2. 74–88. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2006_2_74 (data zvernennia: 12.07.2023). [in Ukrainian].

25. Yaroshenko A. O. (2006). Humanizatsiia vitchyznianoi osvity: filosofsko-pedahohichni rozdumy [Humanization of national education: philosophical and pedagogical reflections]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 11 : Sotsiolohiia. sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. Upravlinnia – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 11: Sociology. Social work. Social pedagogy. Management,* 4. 29–36 URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3928/Yaroshenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data zvernennia: 10.05.2023) [in Ukrainian].

УДК 373.3/.5.016:811.161.2]004-027.31
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-45

Олександр ВОРОБЕЦЬ,
orcid.org/0000-0002-9289-2637
аспірант кафедри початкової освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) oleksandrvorobec36@gmail.com

Надія ЛУЦАН,
orcid.org/0000-0001-6239-1535
доктор педагогічних наук,
професор кафедри початкової освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) lutsan.nadia@gmail.com

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК МЕТОДИЧНА ПРОБЛЕМА

Аналізуючи сучасні технології навчання української мови, стаття висвітлює методичні проблеми, пов'язані з використанням цих технологій. Актуальність дослідження теми «Сучасні технології навчання української мови як методична проблема» полягає в необхідності вивчення та оцінки впливу сучасних технологій на процес навчання української мови. У зв'язку зі зростанням ролі технологій у суспільстві, важливо дослідити, як ці технології можуть оптимізувати процеси навчання, забезпечити доступність та підвищити ефективність вивчення української мови, а також виявити та вирішити методичні проблеми, пов'язані з їхнім впровадженням.

Досліджується роль технологій у покращенні якості навчання мови та виклики, що виникають у процесі їх впровадження. Пропонуються рекомендації щодо ефективного використання технологій для досягнення мети – покращення навчання української мови.

У статті проаналізовано різні аспекти використання сучасних технологій у навчанні мови та ідентифіковано методичні проблеми, пов'язані з їх впровадженням, такі як: Інтерактивність. Технології надають можливість створювати інтерактивні вправи, відеоуроки, веб-квести та інші інтерактивні матеріали, що сприяють активному залученню учнів до навчального процесу. Доступність. Електронні підручники, онлайн-ресурси та навчальні платформи забезпечують доступ до матеріалів незалежно від місця та часу, дозволяючи учням навчатися у власному темпі. Мотивація. Використання технологій може стимулювати мотивацію учнів через ігрові елементи, відстеження прогресу, нагороди та інші мотивуючі фактори. Візуалізація. Відеоуроки, аудіозаписи та графічні матеріали допомагають учням краще усвідомлювати та запам'ятовувати мовні структури, лексику та правила. Проте, впровадження сучасних технологій у навчання мови також супроводжується методичними проблемами, які розкриваються у статті.

Розкрито сучасні технології навчання української мови. Розглянуті різні види технологій, такі як відео-конференції, вебінари, соціальні мережі, блоги, віртуальна реальність (VR) та розширена реальність (AR). Виявлено виклики та перешкоди, з якими стикаються вчителі та учні при впровадженні сучасних технологій у навчання української мови.

Ключові слова: *сучасні технології, навчання української мови, методична проблема, оцінка, підготовка вчителів, відповідність змісту, альтернативні форми оцінки.*

Oleksandr VOROBETS,
orcid.org/0000-0002-9289-2637
Graduate student at the Department of Primary Education
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oleksandrvorobec36@gmail.com

Nadiia LUTSAN,
orcid.org/0000-0001-6239-1535
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Elementary Education
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) lutsan.nadia@gmail.com

MODERN TECHNOLOGIES OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A METHODOLOGICAL PROBLEM

Analyzing the modern technologies of teaching the Ukrainian language, the article highlights the methodological problems associated with the use of these technologies. The relevance of research on the topic «Modern technologies of teaching the Ukrainian language as a methodical problem» lies in the need to study and evaluate the impact of modern technologies on the process of learning the Ukrainian language. In connection with the growing role of technologies in society, it is important to investigate how these technologies can optimize learning processes, ensure accessibility and increase the effectiveness of learning the Ukrainian language, as well as identify and solve methodological problems associated with their implementation.

The role of technologies in improving the quality of language learning and the challenges that arise in the process of their implementation are investigated. Recommendations are offered for the effective use of technologies to achieve the goal of improving Ukrainian language learning.

The article analyzes various aspects of the use of modern technologies in language learning and identifies methodological problems associated with their implementation, such as: Interactivity. Technologies provide an opportunity to create interactive exercises, video lessons, web quests and other interactive materials that contribute to the active involvement of students in the educational process. Accessibility. E-textbooks, online resources and learning platforms provide access to materials regardless of place and time, allowing students to learn at their own pace. Motivation. The use of technology can stimulate student motivation through game elements, progress tracking, rewards, and other motivating factors. Visualization. Video lessons, audio recordings and graphic materials help students better understand and remember language structures, vocabulary and rules. However, the implementation of modern technologies in language teaching is also accompanied by methodological problems, which are revealed in the article.

Modern technologies of Ukrainian language learning are disclosed. Various types of technology are covered, such as video conferencing, webinars, social media, blogs, virtual reality (VR) and augmented reality (AR). The challenges and obstacles that teachers and students face when implementing modern technologies in teaching the Ukrainian language are identified.

Key words: *modern technologies, teaching the Ukrainian language, methodical problem, assessment, teacher training, content matching, alternative forms of assessment.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань шкільної мовної освіти є модифікування загально-педагогічних технологій в конкретні методичні моделі. З появою нових технологій та інтернет-ресурсів, учні мають доступ до різноманітних онлайн-матеріалів, інтерактивних програм та мобільних додатків, які можуть значно полегшити процес навчання та зробити його більш захоплюючим. Сьогодні мовна компетенція є важливою навичкою, оскільки світ стає все більш глобалізованим. Використання сучасних технологій дозволяє учням взаємодіяти з носіями мови, спілкуватися з іншими учнями та отримувати реальний практичний досвід використання української мови.

Сучасні технології навчання української мови дозволяють створити інтерактивне навчальне середовище, в якому учні можуть працювати у своєму власному темпі, отримувати зворотний зв'язок та індивідуалізовану підтримку.

Незважаючи на це, у популярній практиці викладання мов дуже часто переважають формальні та дещо спрощені підходи, недооцінюється роль рідної мови у формуванні духовної та гармонійної мовної особистості, а нові методики навчання учнів використовуються лише в обмеженій мірі.

С.П. Бондар так пояснює причини цих проблем: «У вчителів досі існує психологічний бар'єр перед новим та інноваційним. Цей бар'єр проявляється в обмеженості самого вчителя, як у думках, так і в діях», а також у поверхневій необізнаності вчителя щодо нових освітніх технологій та їхнього розмаїття (Бондар, 2003: 5).

Аналіз останніх досліджень. Дослідження з використання сучасних технологій навчання української мови проводять вчені та педагоги, які спеціалізуються у галузі мовної освіти та методики навчання. Оскільки мовна освіта є важливим аспектом освітньої системи, багато досліджень було проведено з метою виявлення ефективних підходів та методик навчання української мови за допомогою технологій.

Серед відомих вчених та дослідників, які займалися дослідженням сучасних технологій можна виділити: Семеног О., яка проводить дослідження з використанням електронних засобів навчання в мовній освіті, Марушкіну Н., яка зосереджується на використанні мультимедійних технологій у навчанні української мови, Бондаренка О., який займається дослідженням використання комп'ютерних програм та інтерактивних платформ у навчанні української мови, Жабінська Т., яка проводить дослідження з використанням онлайн-ресурсів та інтерактивних завдань у навчанні української мови. Дослідження Корнієнко Н. спрямовані на використання відео та аудіо матеріалів

у навчанні української мови, Васильєва І. досліджує можливості використання комп'ютерних ігор та мобільних додатків у навчанні української мови, Журавель О. проводить дослідження щодо використання веб-квестів та онлайн-ресурсів для навчання української мови.

Гречаник Марія, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, проводить дослідження з використання інформаційних технологій у навчанні української мови. Її дослідження зосереджені на використанні сучасних інформаційних технологій, таких як комп'ютерні програми, онлайн-ресурси, інтерактивні платформи та інші засоби, для покращення процесу навчання та розвитку мовних навичок учнів.

У своїх дослідженнях Марія Гречаник може вивчати ефективність використання цих інформаційних технологій, їх вплив на мотивацію та залученість школярів, а також розробляти методичні рекомендації для викладачів української мови щодо впровадження інформаційних технологій у навчальний процес.

Розробка та впровадження інноваційних методик та підходів до навчання української мови за допомогою сучасних технологій є активним напрямом досліджень в освітній сфері та потребує подальших досліджень.

Мети статті – провести аналіз ефективності використання сучасних технологій у навчанні української мови з точки зору покращення мовних навичок, мотивації школярів та забезпечення індивідуалізації навчання.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку становлення Нової української школи характеризується інтенсивними пошуками нового в теорії та практиці освітнього процесу, в управлінні педагогічною інноватикою. Педагогічна інновація – це результат творчого пошуку оригінальних і нестандартних розв'язань різноманітних педагогічних проблем. Продуктом творчого пошуку є нові педагогічні технології, оригінальні педагогічні ідеї, форми і методи навчання, нестандартні підходи до управління. Побічним продуктом інновацій є зростання педагогічної майстерності, рівня освіти, мислення та світогляду вчителів. Інноваційний процес є механізмом інтенсивного розвитку школи та педагогіки.

Розвиток сучасної системи освіти порушує низку питань щодо змісту й організації викладання української мови (літератури) та методичного забезпечення її викладання. Ключовою проблемою є пошук оптимальних шляхів розвитку в учнів інтересу до навчання, заохочення творчості та самостійності, активізації їхньої розумової діяльності.

Загальновідомо, що рушійною силою підвищення ефективності освітнього процесу є суперечність. Необхідність застосування технологічного підходу до навчання іноземних мов на сучасному етапі розвитку національної школи зумовлена такими суперечностями:

– недостатня розвивальна спроможність традиційної системи освіти та потреба сучасного суспільства у формуванні цілісної та гармонійної особистості;

– традиційною системою освіти, спрямованою на формування базових мовленнєвих і мовленнєвих знань, умінь і навичок, та об'єктивною необхідністю застосування нового педагогічного досвіду, інноваційних педагогічних технологій, зорієнтованих на розвиток духовної сфери та посилення комунікативного аспекту у формуванні мовної особистості;

– інтенсивний розвиток традиційної системи навчання мови, розвитку мовлення та інформаційних технологій;

– повільний темп навчальної діяльності учнів на середньому рівні;

– зростання інтересу до мови обдарованих учнів;

– пізнавальна активність учнів на просунутому рівні;

– поточний стан успішності учнів у галузі викладання мови та об'єктивна необхідність постійного самовдосконалення, самонавчання і саморозвитку.

Організація навчального процесу, спрямована на розв'язання наявних протиріч шляхом використання передових технологій, сприяє якісному поліпшенню викладання мови.

«Коли ми говоримо про XXI століття, ми маємо на увазі не лише сучасний технологічний світ, а й глобальний простір, побудований на повазі, довірі, співпраці та єдності думки в пошуках нових ідей – внеску кожної людини в досягнення спільної мети. Усе це – результат системи освіти, що ґрунтується на потребах сучасної економіки», – пояснила у своєму вступному слові про необхідність змін у сучасній українській системі освіти Ірена Корбабіч-Путко, директор НВК«Новопечерська школа» (EDERA, 2023).

У теорії та практиці освіти розроблено та науково обґрунтовано низку освітніх технологій. Сучасні технології навчання української мови впроваджуються з метою поліпшення процесу вивчення мови та забезпечення ефективності

навчання. Однак, їх використання може стикається з рядом методичних проблем, на які необхідно звернути увагу. Основні методичні проблеми пов'язані з такими аспектами, які розкриті в табл. 1.

Сучасні технології навчання української мови охоплюють широкий спектр інструментів і ресурсів, що сприяють покращенню процесу вивчення української мови. Серед них:

1. Мультимедійні матеріали. Мультимедійні матеріали відіграють важливу роль у сучасних технологіях навчання української мови. Вони включають в себе аудіо-, відео- та зображення, які можуть бути використані для засвоєння та покращення мовних навичок. Ось кілька способів, як мультимедійні матеріали можуть бути використані:

Записи розмов, діалогів, аудіокниг або аудіопрезентацій можуть бути використані для покращення аудіювання та вимови. Учні можуть слухати реальні розмови на українській мові, розуміти інтонацію, акцент та мовні структури.

Відеоролики, відео уроки або відео презентації дозволяють учням візуально сприймати мовні конструкції, жестові вирази, міміку та інші аспекти мови. Відеоматеріали можуть бути використані для розвитку слухання, говоріння, читання та письма.

Фотографії, малюнки, схеми та інші зображення можуть бути використані для візуалізації слів, фраз, концепцій та мовних структур. Вони допомагають учням легше запам'ятовувати нову лексику, розуміти значення слів у контексті та розвивати творчість.

Мультимедійні матеріали можуть бути використані для створення інтерактивних вправ, які спонукають учнів до активної участі. Наприклад, відеоролики з пустими прогалинами, де учні повинні вставити відсутні слова, або аудіо файли з завданнями на визначення правильної відповіді.

2. Онлайн-ресурси є важливою складовою сучасних технологій навчання української мови. Вони надають широкий доступ до різноманітних навчальних матеріалів та інтерактивних інструментів, що полегшують і покращують процес вивчення української мови. Ось кілька типів онлайн-ресурсів, які використовуються:

Інтерактивні веб-сайти пропонують різноманітні навчальні матеріали, вправи, тести та ігри, які допомагають учням вивчати українську мову. Вони можуть містити відео уроки, аудіо файли, текстові матеріали та інші корисні ресурси.

МОН спільно з компанією Google Україна створили Всеукраїнський онлайн-розклад для учнів 1–11 класів. Зовнішній вигляд вікна наведено на рис. 1.

Усі охочі можуть використовувати платформу «Всеукраїнська школа онлайн», що містить відеоуроки, конспекти, тестові завдання, а також Кабінет вчителя, який допомагає залишатися на зв'язку з учнями; для зручності розроблено мобільний застосунок, а Youtube-канал МОН містить інформацію, що може стати у пригоді

Електронні підручники є цифровими версіями підручників, які містять розширені можливості навчання. Вони можуть містити аудіо- та відеоматеріали, інтерактивні вправи, посилання на додаткові ресурси та інші інструменти для поглиблення розуміння та вивчення української мови.

Таблиця 1

Основні методичні проблеми пов'язані з впровадженням сучасних технологій навчання української мови

№	Проблема	Обґрунтування
1	Вибір підходу	Застосування технологій навчання української мови передбачає вибір підходу до викладання. Необхідно розглянути різні методичні концепції, такі як комунікативний підхід, контекстний підхід, інтерактивний підхід та інші, і визначити, який підхід або комбінація підходів є найбільш ефективним для вивчення української мови з використанням технологій.
2	Відповідність змісту	Ефективні технології навчання української мови повинні враховувати особливості мови, її структуру, граматику та лексику. Важливо, щоб вміст, який надається за допомогою технологій, був точним, актуальним і відповідав вимогам навчальної програми.
3	Мотивація і зацікавленість	Використання технологій в навчанні української мови може забезпечити інтерактивність, цікавість та мотивацію студентів. Однак, необхідно розробити та використовувати контент, який буде цікавим та відповідатиме інтересам студентів, щоб стимулювати їх до навчання мови.
4	Індивідуалізація навчання	Індивідуалізація навчання – це підхід, який передбачає налаштування навчального процесу на потреби та інтереси кожного окремого учня. Цей підхід зосереджується на унікальних особливостях кожного учня, його темпі навчання, рівні знань, стилі навчання та індивідуальні потреби.

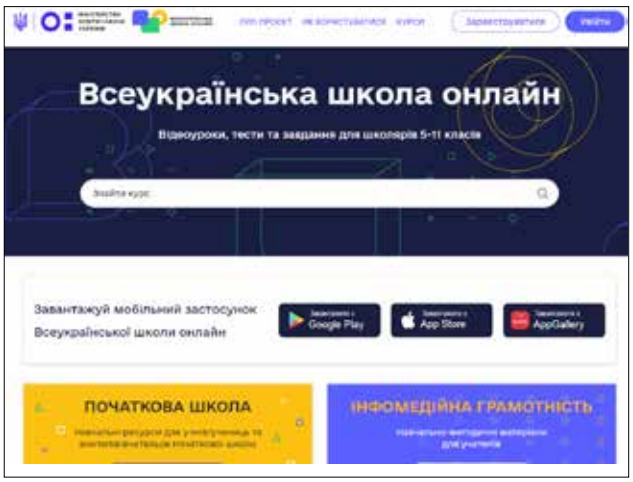

Рис. 1. Зовнішній вигляд вікна «Всеукраїнської школи онлайн»

Онлайн-платформи надають широкий спектр навчальних матеріалів та інструментів для вивчення української мови. Вони можуть містити відео уроки, вправи, тести, чати для спілкування з вчителем та інші можливості взаємодії.

Мобільні додатки дозволяють учням вчитися української мови зі своїх смартфонів або планшетів. Вони можуть містити різні типи вправ, словники, граматичні пояснення, карти пам'яті та інші корисні ресурси, які допомагають у покращенні лексичного запасу, граматики та навичок читання, слухання та говоріння.

Віртуальні навчальні середовища створюють іммерсивну мовну атмосферу, де учні можуть взаємодіяти з віртуальними персонажами, середовищами та завданнями. Це дозволяє створити іммерсивне досвід навчання української мови та покращити комунікативні навички.

Онлайн-словники та ресурси надають широкий доступ до словникових даних, перекладів, прикладів вживання слів та фраз, синонімів та антонімів, фразеологізмів та інших лінгвістичних ресурсів. Вони допомагають учням розширити свій лексичний запас та зрозуміти значення слів у контексті.

Ці онлайн-ресурси надають учням гнучкість та доступність для вивчення української мови в будь-якому місці та в будь-який час. Вони розширюють можливості для самостійного навчання, інтерактивної взаємодії та залучення учнів до активного вивчення мови.

3. Спеціалізовані навчальні програми для вивчення української мови можуть надавати інтерактивні уроки, вправи на закріплення, автоматичну перевірку правильності відповідей та індивідуалізований підхід до кожного учня. Ось кілька типів комп'ютерних програм, які можуть бути використані:

– Існують спеціальні комп'ютерні програми, які допомагають у вивченні української мови. Вони можуть містити вправи на вимову, граматику, лексику, читання та письмо. Ці програми часто мають інтерактивний ігровий формат, що допомагає зробити процес навчання цікавим та залучити учнів.

– Комп'ютерні програми можуть містити електронні словники та граматичні довідники, які дозволяють швидко знаходити переклади, визначати граматичні правила, вчитися правильній вимові та отримувати пояснення щодо мовних явищ.

– Комп'ютерні програми можуть містити інтерактивні вправи та тести, які дозволяють учням перевіряти свої знання української мови. Вони можуть охоплювати різні аспекти мови, такі як лексика, граматика, читання, аудіювання та письмо.

– Деякі комп'ютерні програми можуть створювати віртуальні мовні середовища, де учні можуть практикувати українську мову у віртуальному середовищі з використанням віртуальних персонажів та ситуацій. Це може бути особливо корисним для вправи учнів у реальних комунікативних ситуаціях, вдосконалення навичок слухання і говоріння, розуміння мовлення та реакції на різні ситуації.

– Комп'ютерні програми можуть містити мультимедійні інтерактивні матеріали, такі як відео, аудіо, зображення та анімації, що допомагають учням вивчати українську мову у цікавій та залучаючій формі. Вони можуть бути використані для вдосконалення вимови, розширення лексичного запасу, вивчення граматики та інших аспектів мови.

– Деякі комп'ютерні програми надають автоматизовані засоби оцінювання, які допомагають вчителям оцінювати прогрес учнів у вивченні української мови. Вони можуть включати тести, завдання з відповідями, перевірку правопису та граматики тощо (Дев'ятка, 2023).

Ці комп'ютерні програми допомагають зробити процес навчання української мови більш цікавим, ефективним та інтерактивним. Вони надають учням можливість практикувати, отримувати негайну зворотну інформацію та індивідуалізувати своє навчання відповідно до своїх потреб та рівня знань.

Наприклад, «Мова ДНК нації» допомагає засвоїти правила правопису, вивчити наголоси і фразеологізми, а також боротися з калькою і русизмами, рис. 2.

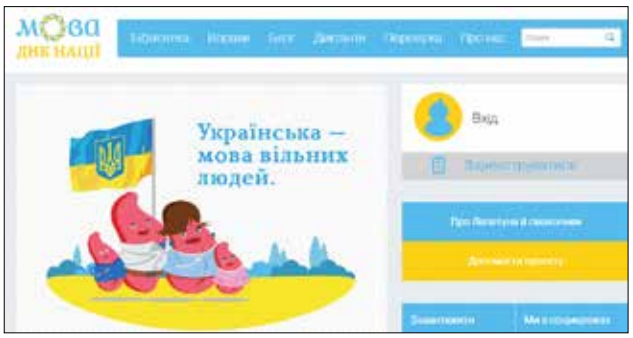

Рис. 2. Зовнішній вигляд сайту і додатку «Мова ДНК нації»

Крім того, у додатку є вправи на засвоєння матеріалу, а веселі та корисні картинки з правилами можна додавати у вибране.

4. Мобільні додатки. Мобільні додатки є сучасною технологією навчання української мови. Вони надають учням зручну та доступну можливість вчитися мови безпосередньо зі своїх мобільних пристроїв, таких як смартфони або планшети. Ось кілька переваг мобільних додатків у навчанні української мови:

– Мобільні додатки дозволяють учням вчитися української мови в будь-якому місці та в будь-який час. Вони можуть мати доступ до навчального матеріалу навіть без підключення до Інтернету, що робить їх дуже зручними для самостійного навчання.

– Мобільні додатки можуть містити широкий спектр матеріалів для навчання української мови, таких як вправи на граматику, лексику, вимову, читання та письмо. Вони можуть включати аудіо- та відеоматеріали, інтерактивні завдання та тести, словники та граматичні пояснення.

– Мобільні додатки часто пропонують можливість індивідуалізувати навчання відповідно до потреб та рівня знань кожного учня. Вони можуть вести статистику про прогрес учня, пропонувати персоналізовані вправи та матеріали, а також надавати зворотний зв'язок для покращення навичок мовлення.

– Багато мобільних додатків для навчання української мови мають ігровий формат або елементи гри, що допомагають зробити процес навчання цікавим та захоплюючим. Вони можуть містити різні головоломки, завдання з логічним мисленням, квести, конкурси та інші активності, які спонукають учнів до активної участі та залучення. Це допомагає збільшити мотивацію до вивчення української мови і підтримує постійний інтерес до навчання.

– Деякі мобільні додатки надають можливість спілкування та співпраці з іншими учнями або носіями мови. Це може бути реалізовано через функцію обміну повідомленнями, форуми, спільні проекти тощо. Взаємодія з іншими учасниками сприяє практиці мовлення, розвитку комунікативних навичок та розширенню культурного розуміння.

– Деякі мобільні додатки можуть надавати автоматичну оцінку та зворотний зв'язок щодо виконання вправ та завдань. Це дозволяє учням миттєво отримувати повідомлення про правильність відповідей, помилки та можливі шляхи вдосконалення. Цей зворотний зв'язок сприяє самоконтролю та самокорекції учня, що покращує ефективність навчання.

Мобільні додатки стали популярним інструментом для навчання української мови, оскільки вони забезпечують доступну, цікаву та інтерактивну форму навчання. Вони допомагають учням розвивати різні мовні навички, практикувати мовлення, розширювати лексичний запас та вдосконалювати граматику.

5. Відеоконференції та вебінари. Застосування відеоконференційних засобів та вебінарів дає можливість вчителям та учням спілкуватися та взаємодіяти в режимі реального часу, незалежно від географічного розташування. Це дозволяє проводити віртуальні уроки, тренінги та консультації з використанням відеозв'язку, чату, спільного доступу до документів тощо. Відеоконференції та вебінари створюють можливості для інтерактивної комунікації, обговорення тем та вирішення завдань разом з учнями.

Відеоконференції та вебінари є сучасними технологіями навчання української мови, які дозволяють вчителям та учням спілкуватися та взаємодіяти в режимі реального часу, незалежно від географічного розташування.

Відеоконференції та вебінари забезпечують глобальний доступ до навчання української мови. Вони дозволяють учням з різних країн та регіонів з'єднуватися з вчителем або викладачем, незалежно від відстані. Це особливо корисно для учнів, які проживають за межами України, але мають бажання вивчати українську мову.

Використання відеоконференцій та вебінарів дозволяє ефективно використовувати час навчання. Учні можуть вивчати українську мову безпосередньо вдома або в будь-якому зручному для них місці, що зменшує витрати на подорожі та забезпечує гнучкість у розкладі навчання.

6. Соціальні мережі та блоги. Соціальні мережі та блоги виступають як сучасні технології навчання української мови, оскільки вони надають широкі можливості для комунікації, співп-

раці та обміну інформацією. Ось кілька способів, як соціальні мережі та блоги можуть бути використані для навчання української мови:

– Вчителі та учні можуть створювати спільноти на соціальних мережах, присвячені навчанню української мови. У цих спільнотах вони можуть обговорювати теми, ділитися матеріалами, задавати та відповідати на питання, виконувати вправи та надавати підтримку один одному.

– Вчителі та учні можуть створювати блоги або публікувати свої тексти на соціальних мережах, що стосуються української мови. Вони можуть ділитися своїми дослідженнями, творчими напрацюваннями, граматичними порадами та іншими корисними матеріалами для навчання та вдосконалення вмінь використовувати українську мову.

– Соціальні мережі дозволяють вчителям та учням створювати та ділитися відео та аудіо контентом, пов'язаним з українською мовою. Це можуть бути уроки, відеоуроки, вимовні практики, аудіо записи текстів тощо. Використання мультимедійних матеріалів сприяє кращому сприйняттю та розумінню мови.

– Взаємодія та комунікація є ключовими аспектами навчання української мови, і соціальні мережі надають цінні можливості для цього.

7. Віртуальна реальність (VR) та розширена реальність (AR). Віртуальна реальність (VR) та розширена реальність (AR) є сучасними технологіями, які можуть бути використані для навчання української мови. Вони надають інноваційні та інтерактивні способи поглиблення розуміння та використання мови. Ось кілька прикладів, як VR та AR можуть бути використані для навчання української мови:

VR дозволяє створювати віртуальні мовні середовища, де учні можуть взаємодіяти з віртуальними персонажами та ситуаціями, що сприяють практиці мовлення. Вони можуть спілкуватися з віртуальними розмовниками, грати рольові ігри або виконувати завдання, що стосуються реальних ситуацій, таких як покупки, подорожі або ділові переговори.

VR та AR дозволяють учням відчути себе в різних місцях, історичних періодах чи культурних подіях пов'язаних з українською мовою. Вони можуть відвідати віртуальні музеї, пам'ятки, локації та інші цікаві місця, де вони матимуть можливість досліджувати, слухати розповіді та вчитися новому словнику та граматиці.

VR та AR можуть бути використані для створення віртуальних уроків та тренажерів, де учні можуть виконувати вправи, тестування та інші навчальні завдання.

8. Марина Пристінська, вчителька української мови, розповідає про методики «Daily 5» та «Writing for Yourself», які є новими для більшості українських вчителів. Вона підкреслює, що головне завдання цих методик – розвинути в дітей бажання висловлювати свої думки в письмовій формі (EDERA, 2023).

«Писати для себе» означає писати у вільній формі, без будь-яких правил чи структури. Ця діяльність схожа на гру без суворих правил і заохочує творчість, нові ідеї та самовираження.

Інна Большакова, тренерка міжнародного проєкту «Читання та письмо для критичного мислення», розповідає про рафтинг, кубування та розповідання історій в окремих відео на EdEra (EDERA, 2023).

Зокрема, суть техніки «кубування» полягає в тому, щоб дати учням можливість створювати автентичні викривальні та міркувальні тексти. Ця техніка також використовується для обговорення з учнями різних тем, про які вони вже знають, з метою виявлення так званих «темних плям».

Для використання цього методу вам знадобиться куб, який ви можете зробити самостійно з картону чи тканини. На кожному боці цього куба написані інструкції, які учні мають використовувати під час роздумів над певною темою. Це має допомогти учням отримати повне розуміння та пояснення досліджуваної теми.

Назва методики, RAFT, є акронімом для позначення ролі, аудиторії, формату та теми. Основне завдання учнів у цій діяльності – узяти на себе роль і висловити, пояснити та розповісти свої основні роздуми щодо заданої теми з погляду конкретної обраної людини. При цьому учні мають враховувати особливості аудиторії, до якої вони звертаються, та обрати відповідний формат листа. У відеоролику Інна Большакова на прикладах пояснює, як вчителі можуть використовувати цей метод у класі та які інструменти їм слід застосовувати для кращої організації цієї діяльності (EDERA, 2023).

Не менш важливою є методика розповіді, яка допомагає учням узагальнити свої думки та навчитися розповідати про себе. Використання вчителями цієї методики – гарний привід для учнів пояснити свої дії та почуття, проаналізувати свою поведінку, оцінити наслідки та зробити висновки на майбутнє.

На платформі EdEra вже є рекомендовані відеоролики з методики для п'яти програм початкової школи (літературне читання, англійська мова, математика, інформатика та українська мова). Крім того, до відео з математики додано нове відео з методології, яке становить інтерес для вчителів.

Проєкт з оновлення програми початкової школи та підготовки відеоматеріалів було реалізовано спільно Міністерством освіти і науки та проєктом EdEra за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» (EDERA, 2023).

Ці сучасні технології навчання української мови сприяють покращенню мотивації учнів, інтерактивності, індивідуалізації навчання та доступності навчального матеріалу. Вони можуть допомогти створити стимулююче та ефективне середовище для вивчення української мови, сприяючи розвитку комунікативних навичок, лексичного багатства та граматичної точності.

Сучасний урок рідної мови (літератури) – плід майстерності й творчості вчителя-словесника, його професійності, ґрунтовних знань рідної мови, літератури, історії, мовознавства, народознавства, його патріотизму.

А, сучасні технології навчання української мови відкривають нові можливості та принципово змінюють підхід до викладання та вивчення мови. Однак, їх впровадження також відображає методичні проблеми, які потребують уваги та вирішення. Основними проблемами залишаються:

1. Недостатня підготовка вчителів. Використання сучасних технологій вимагає від вчителів не тільки знання української мови, але й вміння використовувати ці технології в навчальному процесі. Недостатня підготовка вчителів може бути перешкодою для ефективного використання технологій та реалізації їх потенціалу.

2. Доступ до технологій. Не всі школи та навчальні заклади мають доступ до сучасних технологій, таких як комп'ютери, Інтернет, програмне забезпечення або спеціалізоване обладнання для віртуальної реальності. Недостатній доступ до цих ресурсів обмежує можливості використання сучасних технологій у навчальному процесі.

3. Відповідність змісту та методики. Використання технологій повинно бути належно інтегровано в навчальний план та методику викладання української мови. Важливо забезпечити відповідність між використовуваними технологіями та основними метою та змістом навчання, щоб забезпечити ефективну та збалансовану освіту.

4. Оцінка та організація навчання Використання сучасних технологій вимагає перегляду традиційних методів оцінки та організації навчання. Традиційні методи оцінки, які базуються на тестах та письмових завданнях, можуть бути обмеженими, оскільки сучасні технології навчання української мови дозволяють більше інтерактивності та творчого вияву здібностей учнів.

Отже, сучасні технології навчання відіграють важливу роль як для учня, так і вчителя. Така робота розвиває в дітей навички аналізу та синтезу, вміння виділяти головне в теоретичному матеріалі.

Висновки. Однією з умов формування нових українських шкіл є впровадження інноваційних технологій у навчальний процес, що дає змогу зменшити навантаження та оптимізувати процес удосконалення освіти. Глобальні інновації у сфері освіти останніми роками спрямовані на інтеграцію предметів. Це пов'язано з тим, що в реальному житті застосування конкретних галузевих знань не регламентується чітким графіком. З огляду на цю позицію, найперспективнішими формами організації освітнього процесу в контексті реалізації ключових компетентностей, проголошених у концепції «Нова українська школа», є STEM-освіта та інноваційні інтерактивні технології. Метою використання інноваційних технологій є створення умов для прояву пізнавальної активності, розвитку та світогляду особистості. Сучасні технології навчання української мови відкривають нові можливості та кардинально змінюють підхід до викладання та вивчення української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дев'ятка Г. В. Сучасні форми інноваційної діяльності вчителя української мови та літератури в умовах відкритого інформаційного простору. Провідна педагогічна ідея досвіду. URL: https://znz30.zp.ua/wp-content/uploads/2020/01/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%94%D0%B5%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D0%93.%D0%92.pdf (дата звернення: 30.06.2023).

2. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті: Навчальний посібник. За заг. ред. С.П. Бондар. Рівне: Тетіс, 2003. 200 с.

3. Сучасні методики і технології навчання української мови викладені на онлайн-платформі EDERA URL: https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2016-11-10-suchasni-metodiki-i-texnologiyi-navchannya-ukrayinskoyi-movi-vikladeni-na-onlajn-platformi-edera (дата звернення: 30.06.2023).

REFERENCES

1. Deviatka H. V. (2023) Suchasni formy innovatsiinoi diialnosti vchytelia ukrainskoi movy ta literatury v umovakh vidkrytoho informatsiinoho prostoru. [Modern forms of innovative activity of the teacher of Ukrainian language and litera-

ture in the conditions of an open information space.] Providna pedahohichna ideia dosvidu. The leading pedagogical idea of experience. [in Ukrainian].

2. Bondar S.P. (2003) Perspektyvni pedahohichni tekhnolohii v shkilnii osviti [Promising pedagogical technologies in school education]. Za zah. red. S.P. Bondar. Rivne: Tetis. Study guide/ In general. ed. S.P. Cooper. Rivne: Tetis,. 200. [in Ukrainian].

3. Suchasni metodyky i tekhnolohii navchannia ukrainskoi movy vykladeni na onlain-platformi EDERA [Modern methods and technologies of teaching the Ukrainian language are presented on the online platform] [in Ukrainian].

UDC 378.147:811
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-46

Lolita VOROBIOVA,
orcid.org/0000-0002-1001-1016
PhD in Education,
Lecturer at the Department of Foreign Philology, Ukrainian Studies and Social and Legal Disciplines
Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tuhan-Baranovskyi
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) vorobiova_lv@donnuet.edu.ua

Anna POKULEVSKA,
orcid.org/0000-0002-2531-0430
PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology,
Ukrainian Studies and Social and Legal Disciplines
Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tuhan-Baranovskyi
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) pokulevska@donnuet.edu.ua

TRAINING PECULIARITIES OF FUTURE TRANSLATORS IN THE FIELD OF SPECIALIZED TRANSLATION

Since the year 2022, Ukraine has faced a demand for professional translators and interpreters in the field of specialized translation that is increasing exponentially. Rapid growth in demand for expert translators is observed in such areas of specialized translation as military and medical. Ukraine united the civilized world in its desire to resist Russian aggression and terrorism; therefore, weapons donated as a result of cooperation between multiple countries, training, intelligence, logistical support, rehabilitation of the Ukrainian soldiers and civilians injured and suffered from the russian attacks – all these aspects cause the paramount need for translators in the field of specialized translation.

The objective of the article is to explore the training peculiarities of future translators that occur while meeting the challenges of specialized translation, and to identify a more detailed definition of the term "specialized translation" as «галузевий переклад».

Authors suppose that for the term «галузевий переклад» the best stands the term "specialized translation". The other variants, such as "industrial translation", "branch translation", "scientific-technical", and "translation in the field of professional communication", do not cover all types of translation activities. Translation in the philological, economic, medical, and legal spheres remains outside this type of translation. Therefore, the type of translation that interests the authors of the article should be mentioned as "specialized translation"/«галузевий переклад». This type of translation includes translations in philological, economic, medical, military, and legal fields. The translator who performs this type of translation we interpret as an "expert interpreter" or "expert translator".

The peculiarities that occur while training future translators in the spectrum of specialized translation are identified. They may be considered as follows: mastery of multiple languages; subject-matter expertise; familiarity with industry tools and technologies; cultural competence and sensitivity; continuous professional development; and emphasis on ethical considerations. The peculiarities and their characteristics are given briefly.

Key words: *specialized translation, future translators, training.*

Лоліта ВОРОБЙОВА,
orcid.org/0000-0002-1001-1016
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) vorobiova_lv@donnuet.edu.ua

Анна ПОКУЛЕВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-2531-0430
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) pokulevska@donnuet.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ У СФЕРІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ПЕРЕКЛАДУ

З 2022 року в Україні спостерігається попит на професійних перекладачів у сфері спеціального перекладу, який стрімко зростає. Попит на експертів-перекладачів спостерігається в таких сферах галузевого перекладу, як військовий і медичний. Україна об'єднала цивілізований світ у прагненні протистояти російській агресії та тероризму, тому зброя, передана в результаті співпраці між багатьма країнами, навчання, розвідка, матеріально-технічна підтримка, реабілітація українських військових і цивільних осіб, поранених і постраждалих від російських атак, всі ці аспекти викликають першочергову потребу в перекладачах у сфері галузевого перекладу.

Метою статті є дослідити особливості підготовки майбутніх перекладачів, які виникають при виконанні завдань фахового перекладу, надати більш детальне визначення терміну "specialized translation" у контексті «галузевий переклад».

Автори вважають, що до терміну «галузевий переклад» найкраще підходить термін "specialized translation" Інші варіанти, такі як "industrial translation", "branch translation", "scientific-technical" and "translation in the field of professional communication" не охоплюють усіх сфер перекладацької діяльності. Поза вищезазначеними видами перекладу залишається переклад філологічних, економічних, медичних, юридичних текстів тощо. Тому вид перекладу, який цікавить авторів статті, слід назвати "specialized translation" /«галузевий переклад». Цей вид перекладу обумовлює переклади у будь-якій сфері, включаючи переклади в філологічній, економічній, медичній, військовій, юридичній сферах. Перекладач, який виконує цей вид перекладу, ми трактуємо як «експерт-перекладач».

Визначено особливості, які виникають під час підготовки майбутніх перекладачів у спектрі галузевого перекладу. Розглядаємо наступні особливості: володіння кількома мовами; предметна експертиза; знайомство з галузевими інструментами та технологіями; культурна компетентність і чутливість; постійний професійний розвиток; і наголос на етичних міркуваннях. Коротко наведена характеристика вищезазначених особливостей.

Ключові слова: *галузевий переклад, майбутні перекладачі, підготовка.*

Introduction. Translation is a very fast evolving field, and its exponential growth is rapidly shaping the sphere of translation. In today's globalized world, the demand for specialized translation services is on the rise. Especially since the full-scale invasion of Ukrainian territory by russia in 2022, Ukraine has faced a demand for professional translators and interpreters in the field of specialized translation.

The number of foreign humanitarian organizations delivers medical aid where it is needed most in Ukraine. Expert inerpreters and translators in medical translation together with foreign medical stuff and volunteers deal with rehabilitation of the Ukrainian soldiers and civilians injured and suffered from russian attacks. The expert interpreters and translators work directly with representatives of the medical organizations and in partnership with local organizations to increase access to medical supplies and services as well, mental health and psychosocial support. Military translation is a very specific discipline. Ukraine united the civilized world in its desire to resist Russian aggression and terrorism. Weapons donated as a result of cooperation between multiple countries, training, intelligence, treatment of soldiers, logistical support, all these aspects are expanding internationally and cause the paramount need for translators in military field. Training future translators to excel in specialized translation requires a unique approach that goes beyond language proficiency.

The objective of the research is to explore the peculiarities of educating process while preparing future translators for the challenges of specialized translation, to identify more detailed definition of the term specialized translation. In order to be in demand on the modern labor market, specialized translation has been integrated into the educational process as a kind of translation. Therefore, the authors of the article think it is expedient to more thoroughly investigate the training peculiarities for this type of translation.

Analysis of research testifies to the fact that many scientists deal with the issues of translation. Among them, the translation in law sphere is actively studied by Brieger N., Karaban V., Komarova T., Kovalenko A., McKay W.R., Nikolenko A., Simkova I., Zinukova N.

Karaban V., Chernovatyi L., Smith Roger H.C. deal with the problem of studying the scientific and technical translation.

Karaban V., Chernovatyi L. deal with translation in economic sphere.

Medical and military translation is the subject of research of such scientists as Balabin V. and Rebrii O.

The professional training of future translators is a subject of research of such scientists as Matsyuk O., Pavlyk O., Pidruchna Z., Rohulska O., Shtepulyak O.

The basic set of knowledge, skills and abilities needed for a professional translator is a subject of research for Ganicheva T., Morska L., Pidruchna Z., Simkova I., Bell R. The following scientists as Gile D., Havrylenko N., Hurtado A., Neubert A., and Newmark P. research formation of subject competence.

Therefore, the training peculiarities of future translators which occur while meeting the challenges of specialized translation have not yet been the subject of research by domestic scientists.

Results and discussion. Ukraine united the civilized world in its desire to resist Russian aggression and terrorism, therefore weapons donated as a result of cooperation between multiple countries, training, intelligence, logistical support, rehabilitation of the Ukrainian soldiers and civilians injured and suffered from the russian attacks, all these aspects cause the paramount need for translators in the field of specialized translation. The translation of the term «галузевий переклад» from Ukrainian into English is ambiguous; therefore let's choose the closest value to its content. The Ukrainian term «галузевий переклад» can be translated as "specialized", "industrial translation", "branch translation" and sometimes "scientific-technical" and even as "translation in the field of professional communication" as well.

According to the authors of the article, the term "scientific-technical" «науково-технічний» translation does not cover all types of the sphere of occupation. Sometimes the Ukrainian term «галузевий переклад» is translated as "industrial translation" but in this case it will not cover medical, military, legal etc. ones. The term "translation in the field of professional communication" covers the sphere of translation into its own professional environment without distinguishing the fields.

Therefore, the type of translation that interests the authors of the article should be mentioned as "specialized translation"/«галузевий переклад». This type of translation includes the translation in philological, economic, medical, military, legal fields. The translator who performs this type of translation, we interpret, as an "expert interpreter" or "expert translator".

Nowadays in Ukraine the phenomenon of the translation should be studied in the context of training professional translators in higher education institutions and highly raised scope of translation activities to be done, which is caused by globalized voluntary and military activity trigged with the full scale invasion into Ukraine in February 2022. The university programs of traditional translation speciality include the study of "specialized translation" focused in military and medical translations. The spectrum of translation activities is developing as well. Nowadays are in demand consecutive, simultaneous translations and especially video conferences translation and accompanying translation (tour guidance) (Ryabukha, 2017: 138).

Let's consider the important, in our opinion, peculiarities in the spectrum of specialized translation. The subject Specialized Translation is introduced to students, who are studying under the program "Translation". As a rule, to become an Expert translator/interpreter requires a detailed knowledge of the translated sphere of interest: military science, technology, medicine, economy, jurisprudence etc. If an expert translator/interpreter in addition to translator's diploma has speciality diploma, it should be taken into consideration. A military translator and medical translator should have a huge sense of responsibility (Balabin, 2018: 10). Talking about the basic requirements, we can say that the translator needs to be proficient in foreign language, the topic of the text to be translated and mastery of translation techniques based on the knowledge of information technologies.

We can identify six peculiarities which occur while training the future translators in the spectrum of specialized translation. They may be considered as following:

– Mastery of Multiple Languages;
– Subject-Matter Expertise;
– Familiarity with Industry Tools and Technologies;
– Cultural Competence and Sensitivity;
– Continuous Professional Development;
– Emphasis on Ethical Considerations.

The first aspect we start with is a perfect Mastery of Multiple Languages. It is obvious that a fundamental requirement for future specialized translators is a mastery of multiple languages. A translator has an in-depth knowledge and understanding of the source and target languages. The training of the future translators must also comprise a profound understanding of the nuances, cultural references, and specific jargon relevant to both languages. The ability to accurately convey context and connotations, to reproduce the context or tone of the original text, and a deep-rooted understanding of the etymological and linguistic correlations between the two languages required for the translation is essential in specialized translation, where precision is crucial.

The second peculiarity of training future translators in specialized fields is the necessity to develop subject-matter expertise. Universities and educational institutions need to offer specialized translation programs that include courses in specific fields, ensuring that students gain the necessary expertise to tackle complex and specialized texts effectively. An expert translator/interpreter needs to be familiar with the subject whether it's legal, medical, technical, or financial translation. It is also advisable, if necessary, to encourage students to be consulted by experts in the field of the subject and previous related translations.

Expert translator/ interpreter in specialized translation subject knowledge should not only enable understanding what specialists say or write, but likewise being understood. Such translators must possess in-depth knowledge of the respective domain. Talking about military translation, for example, armies have differences; hierarchical structures in the army could be different. It could be mostly observed in rank names. In the British army rank *field marshal* in some nations can be equivalent to the title of *marshal* or *field marshal general*. In the case of military translation as a field of specialized translation, it is advisable that the students are familiar with the military standard documentation. (English styleguide, 2023: 4) As an example, we can give document STANAG 2116, agreed by NATO. It covers the common standards for translating of the ranks. (Stanag, 2023: 6). Apart from a vast content of the terminology, there is also one feature characteristic of military and medical translation: accuracy and laconism and the absence of figurative and emotional expression. Especially for these two types of the specialized translation: medical and military, wrong translation of one word can lead to a lack of understanding, even a fatal misunderstanding. It can result in weapon misuse or fatal mistakes while providing medical services.

The third in our list is Familiarity with Industry Tools and Technologies. Language technologies are the ever-evolving environment, demanding that future translators are well-versed in industry-specific tools and software. Training programs for the future translators in the field of specialized translation should emphasize hands-on experience with digital tools to equip the future translators with the necessary skills for the digital age from Computer-Assisted Translation (CAT) tools, which play an important part in the translation process to Machine Translation (MT) systems and Speech Recognition Software. In addition to advanced knowledge of word processing software (Microsoft Word, Excel, and PowerPoint), familiarity with these technologies enhances the efficiency and accuracy of specialized translation (Chernovatyi, 2007: 136).

The fourth item is Cultural Competence and Sensitivity. A language is not just a set of words and grammatical rules, but also an extensive system of connotations and cultural references. Thus, expert translator/interpreter can be also called a cultural or cross-cultural mediator. Specialized translation often involves communication with diverse cultures and communities. Cultural awareness training should be integrated into specialized translation programs to ensure that graduates are well-equipped to navigate cross-cultural communication. Quality training programs for future translators must develop cultural competence and sensitivity. It is necessary for appropriate translations' adaptation. Cultural nuances, taboos, and regional preferences can significantly impact the effectiveness of a translation.

The fifth peculiarity of training future translators in specialized field is Continuous Professional Development. The translation field is dynamic, with new terminology, trends, and technologies emerging constantly. Students of the specialty "Translation" should be taught about lifelong learning. Four years of Bachelor training and one year or year and a half of Master course are only a basis, start for the development. It is obvious, that a quality training program considers that developing good research and information processing skills takes practice because it involves learning how to find useful, relevant, and trustworthy information online. Expert translators are those who embrace lifelong learning and continuous professional development to stay relevant and effective in their roles. Expert translators/interpreters are always researching things – terminology, wording, meanings, and subject-specific information. Institutions should encourage students to participate in workshops, attend conferences, and engage with industry professionals to expand their knowledge and stay abreast of the latest developments in specialized translation.

The last peculiarity in the offered list is Emphasis on Ethical Considerations. Specialized translation may sometimes be involved into confidential and sensitive information. The training of the future translators must also consider the adhesion to ethical guidelines, maintaining confidentiality and ensuring the accuracy while specialized translation. Training programs should emphasize the importance of professional ethics and the impact of translations on various stakeholders, promoting a responsible and principled approach to specialized translation. Therefore, it has to be taken into consideration.

Conclusions and recommendations. The peculiarities of training future translators in the field of specialized translation call for a comprehensive and dynamic approach to education. Beyond language proficiency, subject-matter expertise, familiarity with language technologies, and cultural sensitivity are crucial attributes for success in this domain. Emphasizing continuous learning and ethical considerations ensures that future translators are well-prepared to meet the demands of the globalized world. As the importance of specialized translation continues to grow, investing in tailored training programs will yield skilled and competent translators capable of bridging linguistic and cultural gaps on a global scale.

This approach will allow graduates to be clearer to imagine the ways of their professional growth and take into account your personal qualities when choosing specialty.

BIBLIOGRAPHY

1. Балабін, В.В. Визначення поняття «військовий переклад». *Філологічні трактати.* 2018. Т. 10, № 3. С. 7–14.
2. Черноватий Л., Якушева Н. Проблеми формування фахової компетенції майбутніх перекладачів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Каразіна.* 2007. Харків: Константа. С. 135–137.
3. Рябуха Т., Зінченко Н., Хостіщева Н. Формування аудитивної компетенції майбутніх перекладів під час навчання усного послідовного перекладу. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницкого. Сер. Педагогіка.* 2017. № 2(19). С. 137–144.
4. Brieger N. Test Your Proffessional English: Law. Penguin English, 2003. 103 p.
5. Smith Roger H.C. English or Electrical Engineering in Higher Education Studies. Garnet Education, 2014. 136 p.
6. STANAG 2116. URL: https://militaria.lv/stanag.htm (дата звернення: 29.07.2023).
7. English styleguide.URL: https://www.nato.int/clearwriting/ (дата звернення: 29.07.2023).
8. Translation And Interpreting Methods And Approaches. URL: http://www.translationdirectory.com/articles/article1239.htm (дата звернення: 25.07.2023).
9. Translation procedures, strategies and methods. URL: http://www.translationdirectory.com/articles/article1413.php (дата звернення: 26.07.2023).

REFERENCES

1. Balabin V. (2018) Vyznachennia poniattia “viiskovyi pereklad”. [Definition of the meaning “military translation”] Filologichni traktaty-Philological essays, 10/3. 7–14. [in Ukrainian].
2. Chernovatyi L., Yakusheva N. (2007). Problemy formuvannia fakhovoi kompetentsii maibutnikh perekladachiv. [Problems of formation of professional competence of future translators] Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.Karazina- Bulletin of V.Karazin Kharkiv National university. Kharkiv: Konstanta, 135–137.
3. Ryabukha T., Zinchenko N., Hostishcheva N. (2017). *Formuvannia audytyvnoii kompetentsii maibutnikh perekladachiv pid chas navchannia usnoho poslidovnoho perekladu* [Formation of auditory competence of future translators during training of oral sequential translation]. Naukovyi visnyk of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytskyi. Pedagogics, no.2(19), 137–144.
4. Brieger N. (2003). Test Your Proffessional English: Law. Penguin English. 103 p.
5. Smith Roger H.C. (2014). English or Electrical Engineering in Higher Education Studies. Garnet Education, 136 p.
6. STANAG 2116. URL: https://militaria.lv/stanag.htm
7. English styleguide.URL: https://www.nato.int/clearwriting/
8. Translation And Interpreting Methods And Approaches. URL: http://www.translationdirectory.com/articles/article1239.htm
9. Translation procedures, strategies and methods. URL: http://www.translationdirectory.com/articles/article1413.php

УДК 316.61+811.111'27](=161.2)-054.73(410)(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-47

Майя ГАЛИЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-4785-5623
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму
Національного університету фізичного виховання і спорту України
(Київ, Україна) mhalytska@uni-sport.edu.ua

Юлія ГРИЩУК,
orcid.org/0000-0002-5306-0301
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Київського національного лінгвістичного університету
(Київ, Україна) yuliia.hryshchuk@knlu.edu.ua

СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

У статті представлено аналітичний звіт про результати опитування українських біженців щодо їх соціокультурної адаптації у Великій Британії. Соціокультурна адаптація (за Володько В., Ровенчаком О.) розглядається як процес і результат взаємодії, взаємопристосування та взаємозмін біженця/групи біженців, який входить у нове соціокультурне середовище суспільства, що приймає, та цього ж соціокультурного середовища, що передбачає взаємне засвоєння (успішне або неуспішне) чи не засвоєння нових соціальних і культурних норм, цінностей, способів поведінки, притаманних біженцю/групі біженців і соціокультурному середовищу суспільства, що приймає. Розроблений опитувальник складається з двох частин: перша частина містить демографічні характеристики (стать, вік, освітній рівень, професійна зайнятість, рівень володіння англійською мовою), друга – 10 питань, які дозволяли з'ясувати різні аспекти соціокультурної адаптації українських біженців. Вибірка – 74 досліджуваних, з яких: 60 жінок і 14 чоловіків. Для опрацювання результатів опитування застосовувалися статистичні методи перевірки гіпотез (t-критерій Стьюдента; U-критерій Манна-Уітні; Хі-квадрат тест; непараметричний метод (коефіцієнт рангової кореляції r-Спірмена). Зроблено висновок, що всі респонденти відчували різний рівень прояву культурного шоку. 42,9% респондентів відзначають часткове прийняття норм і цінностей приймаючого суспільства поруч зі своїми власними. Негативним чинником, який впливає на процес соціокультурної адаптації визначено дискримінацію. Результати дослідження показують, що невелика кількість респондентів відчувала прояви дискримінації відносно себе (1,4% опитаних відчували до себе відкриту ненависть і упередження; 6,8% – нерівні умови та права; 2,7% – психологічний тиск; 4,1% – уникання). Висунуто припущення, що для переважної більшості опитаних характерною моделлю соціокультурної адаптації є модель творення діаспор.

Ключові слова: *біженці, дискримінація, культурний шок, моделі соціокультурної адаптації, соціокультурна адаптація.*

Maiia HALYTSKA,
orcid.org/0000-0003-4785-5623
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Tourism Department
National University of Ukraine on Physical Education and Sport
(Kyiv, Ukraine) mhalytska@uni-sport.edu.ua

Yuliia HRYSHCHUK,
orcid.org/0000-0002-5306-0301
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Researcher
Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine) yuliia.hryshchuk@knlu.edu.ua

SOCIO-CULTURAL ADAPTATION OF UKRAINIAN REFUGEES IN GREAT BRITAIN

The article presents an analytical report on the results of a survey of Ukrainian refugees on their socio-cultural adaptation in the UK. Socio-cultural adaptation (according to Volodko V., Rovenchak O.) is considered a process and result of interaction, mutual adaptation, and interchange of a refugee/group of refugees entering a new socio-cultural environment of the host society and the same socio-cultural environment, which involves mutual assimilation (successful or unsuccessful) or non-assimilation of new social and cultural norms, values, ways of behavior inherent in the refugee/group of refugees and the socio-cultural environment of the host society. The developed questionnaire consists of two parts: the first part contains demographic characteristics (gender, age, educational level, professional employment, level of English language proficiency), and the second part contains 10 questions that allowed us to find out various aspects of socio-cultural adaptation of Ukrainian refugees. The sample included 74 respondents: 60 women and 14 men. To process the survey results, statistical methods of hypothesis testing were used (Student's t-test; Mann-Whitney U-test; Chi-square test; non-parametric method (Spearman's rank correlation coefficient or Spearman's ρ). It is concluded that all respondents experienced different levels of culture shock. 42,9% of respondents noted a partial acceptance of the norms and values of the host society alongside their own. Discrimination was identified as a negative factor affecting the process of socio-cultural adaptation. The results of the research show that a small number of respondents experienced discrimination against themselves (1,4% of respondents felt open hatred and prejudice; 6,8% – unequal conditions and rights; 2,7% – psychological pressure; 4,1% – avoidance). It has been suggested that for the vast majority of respondents, the model of diaspora formation is a characteristic model of socio-cultural adaptation.

Key words: *refugees, discrimination, culture shock, models of socio-cultural adaptation, socio-cultural adaptation.*

Постановка проблеми. З моменту російського повномасштабного вторгнення в Україну понад 8 мільйонів українців були вимушено переміщені по всій Європі, переважна більшість – 86% – жінки та діти (Jones, Kogut, 2023). За даними ООН (URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine) станом на 04.07.2023 у Європі зафіксовано 5 967 100 біженців з України, за межами Європи – 364 000. У Великій Британії кількість українських біженців станом на 20.06.2023 становить 205 700 тисяч осіб. Згідно з останніми опитуваннями Управління національної статистики (Office for National Statistics), проведеного серед приймаючих осіб/спонсорів і біженців, більшість спонсорів (74%) все ще приймають українців у рамках спонсорських програм (відомих як «домівки для України»/«homes for Ukraine») (Jones, Kogut, 2023). З огляду на це особливо гостро постає проблема соціокультурної адаптації українських біженців. Як зазначають дослідники, «соціокультурна адаптація стосується здатності керувати повсякденним життям у контексті приймаючої культури. Позитивна соціокультурна адаптація покращує стан психологічного здоров'я, а психологічне благополуччя сприяє навчанню особистості, розвитку міжкультурної взаємодії та комунікативних навичок» (Chen, Liu, Mao, 2019:2).

Аналіз досліджень. Проблема соціокультурної адаптації різних соціальних груп була предметом вивчення як українських вчених (Гранде К., Лугова Т., Максименко Н., Ніколаєва Л. та ін. – соціокультурна адаптація іноземних студентів; Володько В., Ровенчак О., Плющ В., Тарасюк І. та ін. – соціокультурна адаптація мігрантів), так і закордонних (Adler P., Chen X., Jones S., Kennedy A., Kogut N., Liu X., Mao Z., Ward C. та ін.).

Науковий інтерес становить дескриптивне дослідження Коробанової О. та Шульженко Н., пов'язане з вивченням перебігу соціально-психологічної адаптації українських біженців за кордоном. За результатами цього дослідження зроблено висновок, що під час інтеграції в суспільство приймаючої країни триває процес освоєння мігрантами нових релевантних комунікативних і соціальних ролей. У такому процесі важливе значення має групова підтримка (Korobanova, Schulzhenko, 2022: 15). У рамках дослідницького проєкту «Post-Socialist Britain?» (URL: https://postsocialistbritain.bham.ac.uk/) було опитано українців у Великобританії про їхній досвід міграції. Результати цього опитування свідчать, що Східна Європа часто сприймається у Великій Британії як «наздоганяюча» у порівняні з Заходом, і це впливає на життєві шанси мігрантів (Jones, Kogut, 2023).

З огляду на вищезазначене, вважаємо за доцільне представити результати власного оригінального дослідження соціокультурної адаптації українських біженців у Великій Британії.

Мета статті – представити аналітичний звіт про результати опитування українських біженців щодо їх соціокультурної адаптації у Великій Британії.

Дизайн дослідження та етичні положення. Анкета, яка була розроблена для цього дослідження, складається з двох частин: перша частина містить демографічні характеристики (стать, вік, освітній рівень, професійна зайнятість, рівень

володіння англійською мовою), друга – 10 питань, які дозволяють з'ясувати різні аспекти соціокультурної адаптації українських біженців у Великій Британії: реакції на приймаюче суспільство, реакції приймаючого суспільства на українських біженців, прояви дискримінації та культурного шоку, наявність близьких осіб серед корінного населення, участь в українських організаціях або спільнотах, спосіб проведення дозвілля та вільного часу, бажання переїхати в іншу іноземну країну або ж повернутися до України, пріоритетний вид підтримки від приймаючого суспільства. Розроблена анкета була завчасно протестована, неповні або проблемні питання були вилучені.

Для проведення опитування ми отримали дозвіл від відділу етики Кентерберійського університету Крайст-Черч. Опитування проводилося серед слухачів курсів з вивчення англійської мови на базі цього університету в період з 01 березня 2023 року по 28 квітня 2023 року. Перед початком опитування усі респонденти були належним чином проінструктовані, зокрема й про необхідність відповідати на всі питання анкети незалежно й анонімно. Респондентам було гарантовано, що будь-які ризики участі в опитуванні відсутні.

Статистичний аналіз. Для опрацювання результатів опитування застосовувалися такі статистичні методи: 1) метод статистичної перевірки гіпотез, заснований на порівнянні з розподілом Стьюдента (t-критерій Стьюдента); 2) метод статистичної перевірки гіпотез, що використовується для оцінки різниці між двома вибірками за рівнем будь-якої ознаки, виміряної якісно (U-критерій Манна-Уітні – непараметричний статистичний критерій); 3) метод статистичної перевірки гіпотез – Хі-квадрат тест (критерій узгодженості Пірсона або критерій згоди χ^2); 4) непараметричний метод, який застосовується для дослідження кореляційного взаємозв'язку між двома ранговими змінними (коефіцієнт рангової кореляції r-Спірмена).

Демографічна характеристика вибірки дослідження. Вибірка склалась з 74 досліджуваних: 60 жінок і 14 чоловіків, віком від 16 до 75 років. Середній вік досліджуваних – 46,7 років.

Як бачимо з рис. 3 переважна більшість досліджуваних (91,9%) мають вищу освіту. 5,4% мають науковий ступінь кандидата наук. Разом з тим, працевлаштованими виявилися лише 31,1% опитаних (рис. 4).

Як відомо, мовні компетенції є одним із чинників, які визначають культурну дистанцію. Саме тому для нашого дослідження було важливо з'ясувати рівень володіння англійською мовою у респондентів. Виявилося, що лише 27% опитаних мають середній рівень володіння англійською мовою (рис. 5).

Аналітичний звіт за результатами дослідження. Соціокультурну адаптацію біженців можна розглядати як процес і результат взаємодії, взаємопристосування та взаємозмін біженця/групи біженців, який входить у нове соціокультурне середовище суспільства, що приймає, та цього ж соціокультурного середовища, що передбачає взаємне засвоєння (успішне або неуспішне) чи не засвоєння нових соціальних і культурних норм, цінностей, способів поведінки, притаманних біженцю/групі біженців і соціокультурному середовищу суспільства, що приймає (Володько, Ровенчак, 2008: 192). На думку дослідників, соціокультурна адаптація пов'язана зі здатністю набувати культурно відповідних навичок середовища перебування (Ward, Kennedy, 1999: 660). Двосторонній процес соціокультурної адаптації біженців

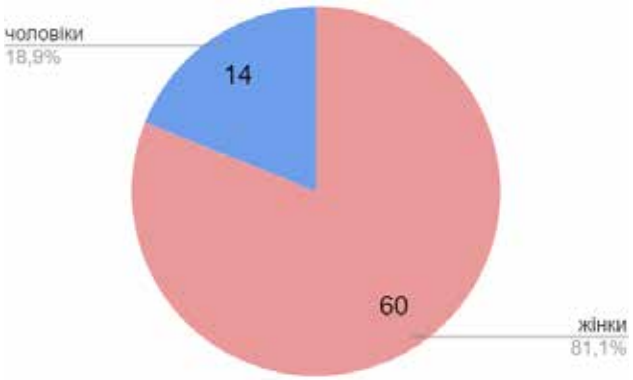

Рис. 1. Розподіл вибірки за статтю

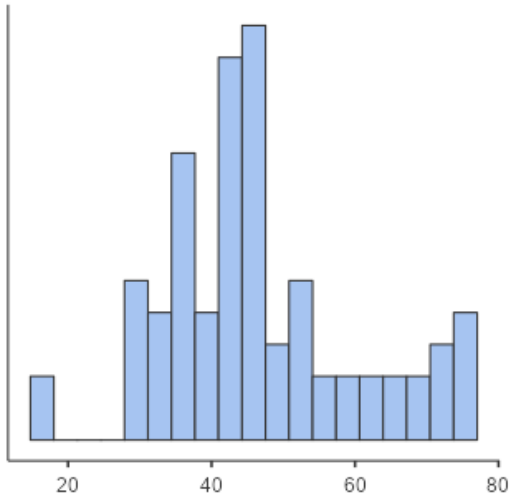

Рис. 2. Гістограма віку досліджуваних

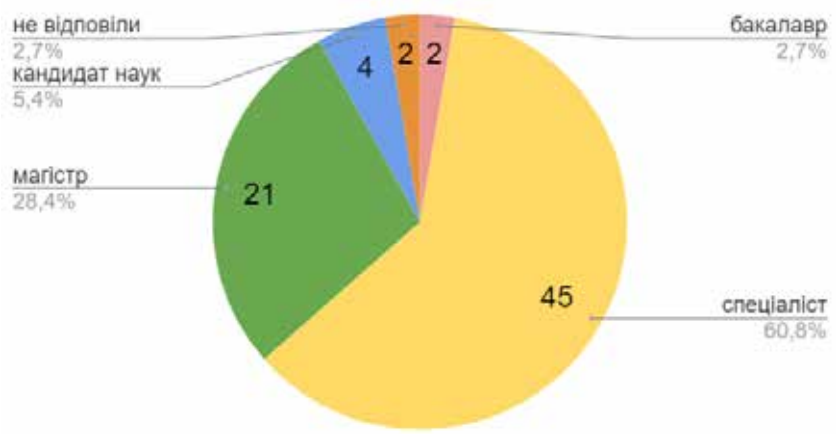

Рис. 3. Розподіл вибірки за рівнем освіти

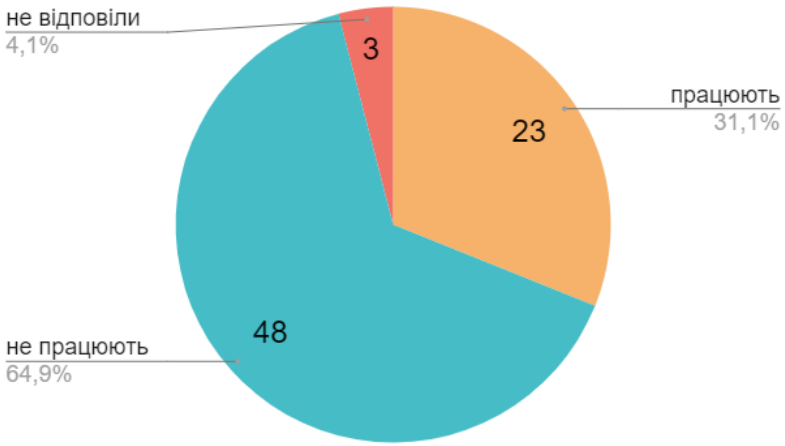

Рис. 4. Розподіл вибірки за професійною зайнятістю

Рис. 5. Розподіл вибірки за рівнем володіння англійською мовою

окреслюється наступними моделями (Володько, Ровенчак, 2019: 122–123): протест, добровільна сеґреґація, творення діаспор, сеґреґація, марґіналізація, асиміляція.

Не зважаючи на те, що не було встановлено кореляції між наведеними шкалами (табл. 1), з огляду на надані респондентами реакції (табл. 2, табл. 3), можемо припустити, що для переважної більшості опитаних характерною моделлю соціокультурної адаптації є модель творення діаспор. Процеси, які відбуваються у межах цієї моделі дослідники співвідносять з процесами соціальної інтеґрації біженців (Володько, Ровенчак, 2008: 197).

Тарасюк І. (2011: 236) зазначає, що найбільш вагомим чинником, котрий впливає на адаптацію

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки шкали «реакції українських біженців на приймаюче суспільство» зі шкалою «реакції приймаючого суспільства на українських біженців»

		Реакції на приймаюче суспільство
Реакції на українських біженців	коеф. Спірмена	0,178
	p	0,169

Таблиця 2

Найбільш характерні реакції на приймаюче суспільство, наведені респондентами

Реакції українських біженців на приймаюче суспільство	**К-сть наданих реакцій (%)**
Повне прийняття та засвоєння норм і цінностей приймаючого суспільства при відмові від власних	28,6
Часткове прийняття норм і цінностей приймаючого суспільства поруч зі своїми власними	42,9
Часткове прийняття норм і цінностей приймаючого суспільства	27,0
Активний протест проти насадження норм і цінностей приймаючого суспільства	1,6

Таблиця 3

Найбільш характерні реакції приймаючого суспільства, наведені респондентами, на українських біженців

Реакції приймаючого суспільства на українських біженців	**К-сть наданих реакцій (%)**
Прийняття членів імміґрантських спільнот як нових членів суспільства зі спільними нормами та цінностями	67,6
Часткове прийняття норм і цінностей імміґрантських спільнот поруч із вже існуючими у суспільстві	25,0
Заперечення норм і цінностей імміґрантських общин, намагання асимілювати їх	5,9
Спротив імміґрації, заперечення норм і цінностей імміґрантських спільнот	1,5

до іншої культури, є культурні відмінності між культурою країни виходу та культурою країни поселення мігрантів/біженців. Учений підтверджує гіпотезу про те, що культурна дистанція – основна детермінанта «культурного шоку» (Тарасюк, 2011: 237). Результати нашого дослідження показують, що українські біженці відчували деякі симптоми культурного шоку, серед яких (рис. 6): напруженість, спричинену зусиллями, необхідними для досягнення соціально-культурної адаптації (41,9%); відчуття втрати (54,1%); відчуття власного несприйняття представниками нової культури (9,5%); невиправдання рольових очікувань, цінностей, почуттів і самоідентифікації (17,6%); несподівана тривога, відраза та злість через усвідомлення культурних відмінностей (9,5%); меншовартість через нездатність пристосуватися до нового середовища (24,3%); відчуття себе «чужим» у новому середовищі (21,6%).

Разом з тим, не зважаючи на негативну конотацію культурного шоку, Адлер П. переконаний, що культурний шок може бути важливим аспектом міжкультурного навчання, саморозвитку та особистісного зростання. Проблеми та розчарування, які виникають у процесі культурного шоку, важливі для розуміння рушійних змін та отримання досвіду, який може бути джерелом розвитку особистості (Adler, 1975: 14).

Негативним чинником, який впливає на процес соціокультурної адаптації є дискримінація. Результати дослідження показують, що невелика кількість респондентів відчувала прояви дискримінації відносно себе (рис. 7). До жодного із респондентів не застосовували фізичну розправу (побиття). Лише 1,4% опитаних відчували до себе відкриту ненависть і упередження; 16,2% – надання переваги іншим без очевидної на те причини у професійному плані; 6,8% – нерівні умови та права; 2,7% – психологічний тиск; 4,1% – уникання.

На думку Гранде К. та Ніколаєва Л. (2020: 48) успішність соціокультурної адаптації до інокультурного середовища залежить від таких аспектів: позитивні соціальні взаємозв'язки; активна участь у соціальному та культурному житті суспільства; адекватність у міжкультурних взаєминах. Результати опитування показують, що 29,7% респондентів мають близьких осіб (родичів, друзів) серед

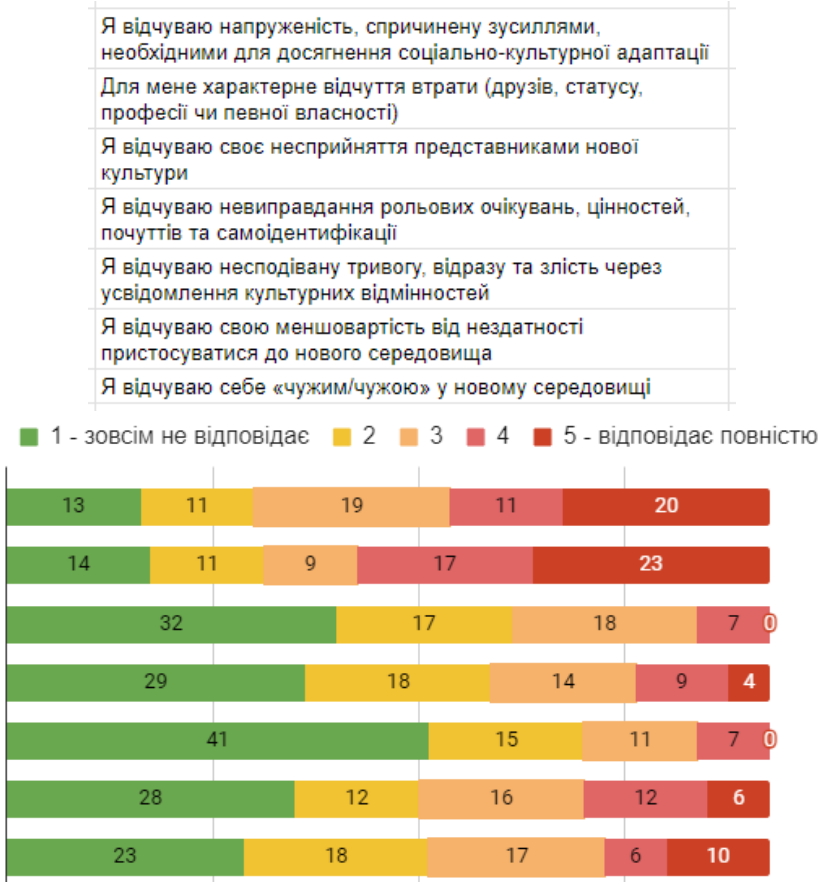

Рис. 6. Розподіл вибірки за симптомами культурного шоку

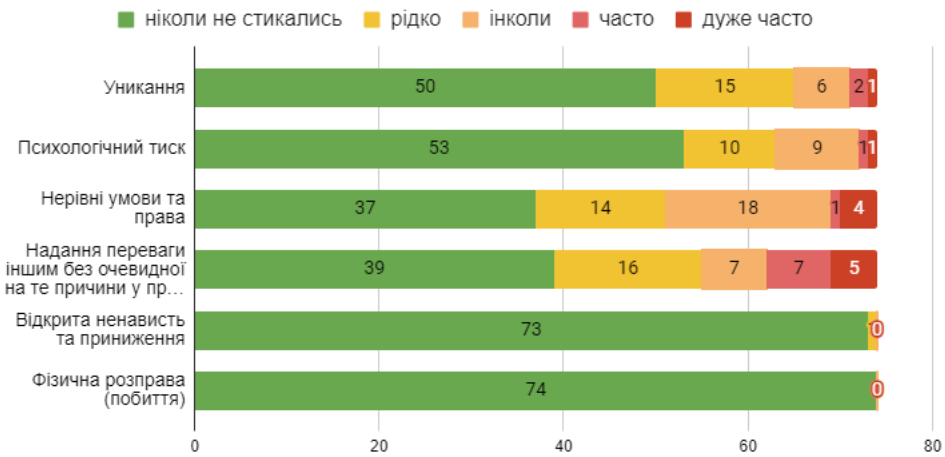

Рис. 7. Діаграма розподілу відповідей на питання «Чи стикалися ви з наведеними нижче проявами дискримінації у Великій Британії?»

корінного населення. 47,3% є учасниками українських організацій або спільнот, які функціонують у Великій Британії. Зважаючи на коробкові діаграми (рис. 8), припускаємо, що ті, хто мають близьких осіб серед корінного населення, мають нижчий рівень за шкалою «Для мене характерне відчуття втрати (друзів, статусу, професії чи певної власності)» (табл. 4).

Порівнюючи тих, хто мають близьких осіб серед корінного населення (22 особи) з тими, хто не мають (52 особи), не було встановлено жодної статистично-достовірної відмінності за шкалами проявів деяких ознак культурного шоку.

Цікавим є той факт, що 64,9% респондентів зазначають про зміну способу проведення дозвілля та вільного часу під час перебування у Великій Британії. Як бачимо з таблиці 5, серед тих, хто є учасниками українських організацій, значно більша частка тих, хто відвідує кінотеатри, концерти, театри, музеї тощо (45,7%),

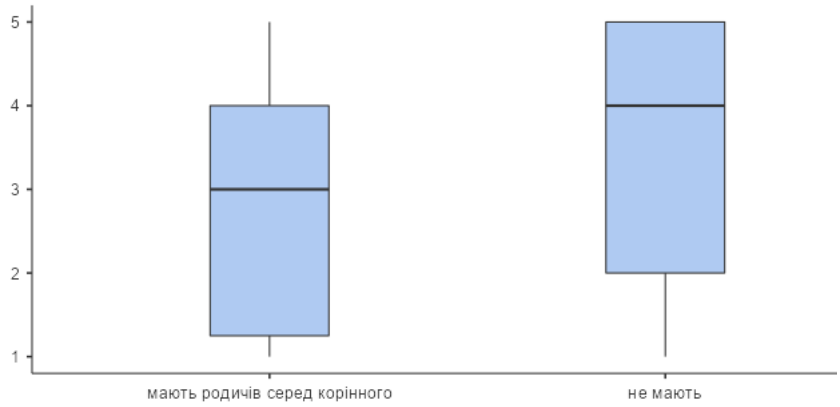

Рис. 8. Коробкові діаграми за шкалою «Для мене характерне відчуття втрати (друзів, статусу, професії чи певної власності)» в групах осіб, які мають близьких осіб серед корінного населення та тих, хто не мають

Таблиця 4

Перевірка гіпотези про взаємозв'язок між наявністю у біженців близьких осіб та проявами деяких ознак культурного шоку

Шкала	Критерій	Статистика	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Я відчуваю напруженість, спричинену зусиллями, необхідними для досягнення соціально-культурної адаптації	U критерій Манна-Уітні	476	0,247	мають близьких осіб серед корінного населення ≠ не мають
Для мене характерне відчуття втрати (друзів, статусу, професії чи певної власності)	U критерій Манна-Уітні	432	0,090	мають близьких осіб серед корінного населення ≠ не мають
Я відчуваю своє несприйняття представниками нової культури	U критерій Манна-Уітні	478	0,242	мають близьких осіб серед корінного населення ≠ не мають
Я відчуваю невиправдання рольових очікувань, цінностей, почуттів та самоідентифікації	U критерій Манна-Уітні	558	0,863	мають близьких осіб серед корінного населення ≠ не мають
Я відчуваю несподівану тривогу, відразу та злість через усвідомлення культурних відмінностей	U критерій Манна-Уітні	563	0,911	мають близьких осіб серед корінного населення ≠ не мають
Я відчуваю свою меншовартість від нездатності пристосуватися до нового середовища	U критерій Манна-Уітні	571	0,995	мають близьких осіб серед корінного населення ≠ не мають
Я відчуваю себе «чужим/ чужою» у новому середовищі	U критерій Манна-Уітні	486	0,297	мають близьких осіб серед корінного населення ≠ не мають

Таблиця 5

Таблиця спряженості при встановленні взаємозв'язку між приналежністю до організацій та відвідуванням заходів за допомогою критерію хі-квадрат

	Відвідують заходи	Не відвідують	Кількість осіб
не є учасниками організацій	20,5 %	79,5 %	100 % (39 осіб)
учасники організацій	45,7 %	54,3 %	100 % (35 осіб)

аніж серед тих, хто не є учасниками організацій (20,5%).

При перевірці гіпотез про рівність середніх в групах тих, хто є учасниками українських організацій (35 осіб) та тих, хто не є учасниками (39 осіб), встановлено достовірну відмінність за шкалою «реакція українських біженців на приймаюче суспільство» (t-критерій Стьюдента = 2,783, p = 0,007) та не було встановлено відмінності за шкалою «реакція приймаючого суспільства на українських біженців» (t-критерій Стьюдента = 0,115, p = 0,909).

Можна зробити висновок, що ті, хто не є учасниками українських організацій, мають вищий рівень прояву прийняття та засвоєння норм і цінностей приймаючого суспільства, аніж ті, хто є учасниками українських організацій або спільнот, які функціонують у Великій Британії.

Висновки. Результати проведеного опитування серед 74 українських біженців у Великій Британії показують, що незалежно від наявності близьких осіб усі респонденти відчували різний рівень прояву культурного шоку. 42,9% респондентів відзначають часткове прийняття норм і цінностей приймаючого суспільства поруч зі своїми власними. Висунуто припущення, що для переважної більшості опитаних характерною моделлю соціокультурної адаптації є модель творення діаспор.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні основних напрямів підтримки українських біженців у Великій Британії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Володько В. В., Ровенчак О. А. Моделі соціокультурної адаптації імміґрантів. *Вісник Львівського університету (серія соціологічна).* 2008. Вип. 2. С. 182–210.

2. Володько В. В., Ровенчак О. А. Особливості соціокультурної адаптації українських імміґрантів у США. *Наукове пізнання: методологія та технологія* 2019. № 1(42). С. 118–144.

3. Гранде К., Ніколаєва Л. Психологічна та соціокультурна адаптація підлітків в інокультурному середовищі. *Humanitarium*. 2020. Т. 44. Вип. 1. С. 42–51.

4. Тарасюк І. В. Культурний шок як один із чинників адаптації та реадаптації мігрантів до нового соціокультурного середовища. *Психологічні перспективи*. 2011. Вип. 17. С. 232–240.

5. Adler P. The transitional experience: An alternative view of culture shock. *Journal of Humanistic Psychology*. 1975. Vol. 15. P. 13–23.

6. Chen X., Liu X., Mao Z. Socio-Cultural Adaptation and Its Related Factors for Chinese Medical Aid Team Members (CMATMs) in Africa. *Int J Environ Res Public Health.* 2019. № 16(17):3132. P. 1–14. DOI: 10.3390/ijerph16173132.

7. Jones S., Kogut N. Ukraine war: a year on, here's what life has been like for refugees in the UK. *The Conversation.* 2023. URL: https://theconversation.com/ukraine-war-a-year-on-heres-what-life-has-been-like-for-refugees-in-the-uk-199923 (дата звернення: 06.07.2023).

8. Korobanova O., Schulzhenko N. (2022). Psychology of home and Ukrainian migrants' socio-psychological adaptation abroad. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. P. 1–15. DOI: 10.33120/sssppj.vi50(53).604.

9. Operational Data Portal. Ukraine Refugee Situation. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (дата звернення: 06.07.2023).

10. Ward C., Kennedy A. The measurement of sociocultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*. 1999. Vol. 23, Issue 4. P. 659–677. DOI: 10.1016/S0147-1767(99)00014-0.

REFERENCES

1. Volod'ko V. V., Rovenchak O. A. Modeli sotsiokulturnoi adaptatsii immigrantiv [The models of immigrants' sociocultural adaptation]. *Visnyk of the Lviv University (sociological series)*. Issue 2. P. 182–210. [in Ukrainian].

2. Volod'ko V. V., Rovenchak O. A. Osoblyvosti sotsiokulturnoi adaptatsii ukrainskykh immigrantiv u SShA [Characteristic of sociocultural adaptation of ukrainian immigrants in USA]. *Scientific cognition: methodology and technology.* 2019. № 1(42). P. 118–144. [in Ukrainian].

3. Grande K., Nikolaiev L. Psykholohichna ta sotsiokulturna adaptatsiia pidlitkiv v inokulturnomu seredovyshchi [Psychological and sociocultural adaptation of adolescents in a foreign cultural environment]. *Humanitarium*. 2020. Vol. 44. Issue 1. P. 42–51. [in Ukrainian].

4. Tarasiuk I. V. Kulturnyi shok yak odyn iz chynnykiv adaptatsii ta readaptatsii mihrantiv do novoho sotsiokulturnoho seredovyshcha [Cultural shock as one of the factors of adaptation and readaptation the migrants to the new sociocultural environment]. *Psychological perspectives*. Issue 17. P. 232–240. [in Ukrainian].

5. Adler P. The transitional experience: An alternative view of culture shock. *Journal of Humanistic Psychology*. 1975. Vol. 15. P. 13–23.

6. Chen X., Liu X., Mao Z. Socio-Cultural Adaptation and Its Related Factors for Chinese Medical Aid Team Members (CMATMs) in Africa. *Int J Environ Res Public Health.* 2019. № 16(17):3132. P. 1–14. DOI: 10.3390/ijerph16173132.

7. Jones S., Kogut N. Ukraine war: a year on, here's what life has been like for refugees in the UK. *The Conversation.* 2023. URL: https://theconversation.com/ukraine-war-a-year-on-heres-what-life-has-been-like-for-refugees-in-the-uk-199923 (Access date: 06.07.2023).

8. Korobanova O., Schulzhenko N. (2022). Psychology of home and Ukrainian migrants' socio-psychological adaptation abroad. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. P. 1–15. DOI: 10.33120/sssppj.vi50(53).604.

9. Operational Data Portal. Ukraine Refugee Situation. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (Access date: 06.07.2023).

10. Ward C., Kennedy A. The measurement of sociocultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*. 1999. Vol. 23, Issue 4. P. 659–677. DOI: 10.1016/S0147-1767(99)00014-0.

УДК 37.02+51:373.3
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-48

Наталя ДИКА,
orcid.org/0000-0002-8868-0033
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) fasollka@i.ua

Олена МАРЧЕНКО,
orcid.org/0009-0005-5198-9570
вчитель початкових класів
Новолатівського ліцею Новолатівської сільської ради
Криворізького району Дніпропетровської області
(Новолатівка, Дніпропетровська область, Україна) amarcenko984@gmail.com

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБОМ МІНІ-ДОСЛІДЖЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню проблеми формування дослідницьких умінь у здобувачів освіти засобом міні-досліджень на уроках математичної освітньої галузі, з'ясуванню того, що міні-дослідження на уроках математики в початковій школі можуть допомогти учням розвивати дослідницькі вміння, зрозуміти, як математика пов'язана з реальним життям та розв'язувати проблеми в повсякденному житті. У статті визначено дидактичні умови формування дослідницьких умінь учнів початкової школи на уроках математичної освітньої галузі засобом міні-досліджень: інтеграція математичної освітньої галузі з іншими освітніми галузями початкового курсу математики; створення дослідницької атмосфери; систематичне залучення учнів початкових класів до дослідницької діяльності шляхом проведення на уроках математики міні-досліджень; доступ до засобів навчання, необхідних для проведення міні-досліджень. Охарактеризовано рівні сформованості дослідницьких умінь: низький, середній, високий, в основу яких покладено такі критерії: узагальнення мислення і навчальних досягнень, узагальнення даних, гнучкість, логічність мислення, досвід евристично-пошукової діяльності. Здійснено аналіз стану проблеми формування дослідницьких умінь в учнів 2 класу за відповідними рівнями та узагальнено вихідні показники рівнів дослідницьких умінь учнів серед учнів контрольної та експериментальної груп.

Розроблено та проведено експериментальну роботу з формування дослідницьких умінь в учнів 2 класу на уроках математичної освітньої галузі засобом міні-досліджень, яка передбачала проведення серії з 10 уроків з математики, в тому числі – інтегрованих уроків, на кожному з яких було запропоновано досліджувати навчальний матеріал за допомогою міні-досліджень.

Задля позитивної динаміки рівнів дослідницьких умінь, учнів було систематично залучено до активного обговорення проблемних питань, дослідження навчального матеріалу, розв'язування задач, дидактичних ігор. Матеріал на уроках поєднувався з матеріалом інших змістових ліній, а саме: з природничою освітньої галуззю та технологічною освітньою галуззю. Всі проведені уроки були комбінованими, тобто досліджувався матеріал різних змістових ліній: «Числа, дії з числами. Величини»; «Математичні задачі і дослідження»; «Вирази, рівності, нерівності», «Геометричні фігури». Після експерименту отримано наступні результати: в експериментальній групі спостерігалася динаміку всіх критеріїв та безпосередньо рівнів сформованості дослідницьких умінь учнів. Позитивним є те, що високий рівень сформованості дослідницьких умінь в експериментальній групі збільшився на 12%, а низький рівень знизився на 11%, що підтверджує доцільність експериментальної роботи, яка забезпечувала проведення уроків з застосуванням міні-досліджень на уроках математики в 2 класі.

Ключові слова: *початкова школа, дослідницькі уміння, міні-дослідження, дидактичні умови, рівні дослідницьких умінь, експеримент.*

Natalia DYKA,
orcid.org/0000-0002-8868-0033
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Primary Education
Kryvyi Rih State Pedagogical University
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) fasollka@i.ua

Olena MARCHENKO,
orcid.org/0009-0005-5198-9570
Teacher of Primary School
Novolativsk Lyceum Novolativsk Village Council Kryvyi Rih District, Dnipropetrovsk Region
(Novolativka, Dnipropetrovsk region, Ukraine) amarcenko984@gmail.com

DIDACTIC CONDITIONS FOR DEVELOPING RESEARCH SKILLS IN ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS USING MINI-INVESTIGATIONS

The article is devoted to the study of the problem of developing research skills in students through mini-investigations in the mathematical education field. It aims to explore how mini-investigations in mathematics lessons in primary school can help students develop research skills, understand the relevance of mathematics to real-life situations, and solve problems everyday life. The article defines the didactic conditions for the formation of research skills in primary school students through mini-investigations in the mathematical education field, which include integrating mathematical education with other subjects, creating a research-friendly atmosphere, systematically involving students in research activities through mini-investigations during math lessons, and providing access to learning resources necessary for conducting mini-investigations. The article characterizes the levels of research skill development, namely low, medium, and high, based on criteria such as thinking and academic achievements generalization, data generalization, flexibility, logical thinking, and heuristic problem-solving experience. The current state of the problem regarding the formation of research skills in 2nd-grade students is analyzed, and the initial indicators of research skill levels among students in the control and experimental groups are summarized.

An experimental work was developed and carried out on the formation of research skills in 2nd-grade students during mathematics lessons using mini-investigations. The study involved a series of 10 math lessons, including integrated lessons, where students were encouraged to explore educational material through mini-investigations. To achieve positive dynamics in research skill levels, students were actively engaged in discussing problem issues, exploring educational material, solving problems, and participating in didactic games. The material covered during the lessons was combined with content from other areas, such as natural and technological education. All lessons were conducted in a combined manner, exploring material from various content lines, including "Numbers, operations with numbers. Quantities"; "Mathematical problems and investigations"; "Expressions, equations, inequalities"; "Geometric figures".

The results of the experiment indicated positive changes in all criteria and levels of research skill development among students in the experimental group. Notably, the high level of research skill development increased by 12%, while the low level decreased by 11%. This confirms the effectiveness of the experimental approach, which involved conducting lessons with the application of mini-investigations during mathematics lessons in the 2nd grade.

Key words: *primary school, research skills, mini-investigations, didactic conditions, levels of research skills, experiment.*

Постановка проблеми. В Державному стандарті початкової освіти зазначається що реалізація мети початкової освіти ґрунтується на певних ціннісних орієнтирах, серед яких – радість пізнання, що обумовлюється використанням в освітньому процесі дослідницької та проектної діяльності. Відповідно, до ключових компетентностей, що мають формуватися в учнів початкової школи, належать компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій, що передбачають формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи в групі спостерігати та досліджувати, формулювати припущення і робити висновки на основі проведених дослідів, пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження та дослідження. У процесі вивчення математичної освітньої галузі у здобувача освіти мають формуватися такі компетентності: досліджує ситуації і визначає проблеми, які можна розв'язувати із застосуванням математичних методів; моделює процеси і ситуації, розробляє стратегії (плани) дій для розв'язування різноманітних задач; критично оцінює дані, процес та результат розв'язання навчальних і практичних задач; застосовує досвід математичної діяльності для пізнання навколишнього світу (Державний стандарт). Запити Нової української школи (далі – НУШ) доводять важливість формування дослідницьких умінь не тільки на уроках природничої освітньої галузі, а і на уроках математики, на яких

доцільно організовувати дослідницьку діяльність. Виклики НУШ дозволили нам обрати для дослідження проблему з формування дослідницьких умінь у здобувачів освіти засобом міні-досліджень на уроках математичної освітньої галузі.

Аналіз досліджень. Формуванню дослідницьких умінь учнів початкової школи присвячено багато досліджень таких науковців, як М. Бойчук, Л. Божович, А. Зимова, Н. Лалак, А. Маркова, О. Марченко, А. Мешкова, О. Подд'яков, О. Савенков, А. Поліщук, Г. Черненко та ін. Серед досліджень останніх років, присвячених проблемі формування дослідницьких умінь здобувачів освіти, можна виокремити роботи Н. Бібік, А. Гладкової, Н. Семенової, О. Савченко та ін. Щодо формування дослідницьких умінь безпосередньо на уроках математики окремо виділяємо напрацювання таких учених, як О. Кондратюк, С. Скворцова, О. Онопрієнко, Р. Шульга. Доцільно виділити зарубіжних науковців, які приділяють увагу навчанню через дослідницькі методи: П. Граймс, Т. Каур, А. Маклафлін, Н. Натале, Л. Різаєва, А. Тіфі та ін.

Як зазначає великий дидакт О. Савченко молодші школярі – «чомучки», «вони все хочуть дослідити, побачити, випробувати. Вони неодмінно хочуть знати причину події, обставини, як і що відбувалося» (Савченко, 2012: 74). Відповідно, допитливість є невід'ємною особистісною характеристикою дитини, яка проявляючи зацікавленість будь-яким явищем, намагається про нього дізнатися.

Наукове дослідження – це цікаво, тому що воно дає можливість усебічно, об'єктивно та ґрунтовно вивчати явища, процеси, а також отримувати результати, які є корисними для діяльності людини (Мантур-Чубата, 2018: 9).

З аналізу дотичних до теми психолого-педагогічних джерел, підсумовуємо, що дослідження в початковій школі – процес вироблення нових знань в учнів шляхом використання різних засобів і прийомів. Дослідження повинно бути спланованим, організованим і проведеним так, щоб воно давало позитивний результат.

Залучення учнів до дослідницької діяльності та безпосередньо проведення дослідження ґрунтуються на дослідницькому методі пізнання, який передбачає організацію процесу вироблення нових знань. Зауважимо, що мета дослідницького методу у навчальному процесі – створити таку діяльність, під час якої учні навчалися б відкривати нові знання.

Дослідницька діяльність – це спеціально організована пізнавальна творча діяльність учнів, що характеризується цілеспрямованістю, активністю, наочністю, вмотивованістю і свідомістю, результатом якої є формування пізнавальних мотивів, дослідницьких умінь, суб'єктивних нових для учнів знань або способів діяльності (Черненко, 2013: 222).

Погоджуємося з думкою А. Мешкової про те, що головною метою дослідницької діяльності завжди є отримання нового знання про світ, що нас оточує – у цьому її принципова відмінність від діяльності навчальної, просвітницько-пізнавальної: дослідження завжди передбачає виявлення якоїсь проблеми, якогось протиріччя, білої плями, які потребують вивчення і пояснення, тому вона починається з пізнавальної потреби, мотивації пошуку (Мешкова, 2018: 12).

Одним із компонентів дослідницької діяльності є дослідницькі вміння, формування яких є метою нашого дослідження.

Дослідницькі вміння – це вміння планувати і здійснювати науковий пошук, розробляти задум, логіку та програму дослідження, підбирати наукові методи та вміло їх застосовувати, організовувати та здійснювати дослідницько-експериментальну роботу, обробляти та аналізувати отримані результати, оформляти їх у вигляді наукового тексту, формулювати висновки та успішно їх захищати перед однокласниками та вчителем (Черненко, 2013: 224).

О. Онопрієнко та С. Скворцова вважають, що формування дослідницьких умінь молодших школярів засобами інтегрованого навчання на уроках математики є завданням кожного уроку математики, оскільки на підставі розуміння інтеграції як поєднання раніше відокремлених частин у ціле, можна стверджувати, що математична освітня галузь вже є інтегрованою, бо поєднує в собі арифметику цілих невід'ємних чисел та величин, алгебру та геометрію. Результатом інтеграції має бути системність знань та вміння переносити ідеї та методи, способи розумової діяльності (Онопрієнко, 2017).

П. Граймс, Т. Каур, М. Маклафлін підтримують ідею інтегрованого навчання математики та природознавства, яка може реалізуватися через інтегровані навчальні програми STEM (Tandeep, 2022).

Формування дослідницьких умінь учнів початкової школи потребує створення системи, яка б мала свої власні, характерні тільки їй, цілі й завдання, тобто створення такого сприятливого дослідницького середовища, яке б містило класні приміщення, пришкільні ділянки, лабораторії, зорієнтовані на формування дослідницьких умінь у школярів (Черненко, 2013: 222).

На думку Г. Черненко, у процесі формування дослідницьких умінь важливу роль відіграють принципи: інтегрованості (об'єднання і взаємовплив навчальної і дослідницької діяльності учнів, коли досвід і навички безпосередньо впливають на успішність учнів); неперервності (процес довготривалого навчання і виховання, що проявляється, перш за все, в творчому об'єднанні учнів та їх вчителів); міжпредметних зв'язків (дослідження будь-якої проблеми вимагає знання досліджуваного предмета та широку ерудицію при вивченні всіх навчальних дисциплін) (Черненко, 2013: 225).

О. Кондратюк та Р. Шульга під час реалізації інтегрованого навчання вважають, що формування дослідницьких умінь молодших школярів на уроках математики можливе за таких педагогічних умов: систематичне та цілеспрямоване застосування вчителем засобів інтегрованого навчання і його різновидів на уроках математики; формування комплексу дослідницьких умінь учнів; надання пріоритету умінню молодших школярів співпрацювати (Кондратюк, 2021: 102).

Мета статті – визначення дидактичних умов формування дослідницьких умінь в учнів початкової школи на уроках математичної освітньої галузі засобом міні-досліджень; перевірка та динаміка рівнів сформованості дослідницьких умінь в учнів 2 класу: низький, середній, високий, в основу яких покладено такі критерії: узагальнення мислення і навчальних досягнень, узагальнення даних, гнучкість, логічність мислення, досвід проєктної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Вирішити проблему формування дослідницьких умінь можливо за рахунок систематичного включення учнів у дослідницьку діяльність з виконання міні-досліджень на уроках математики. Міні-дослідження на нашу думку – це дослідницька діяльність, що передбачає проведення досліджень невеликого обсягу з метою отримання нових знань або перевірки гіпотези чи будь-якого припущення. Міні-дослідження можуть стати цікавою та змістовною формою роботи, що сприяє активній участі учнів у процесі навчання, забезпечуючи діяльнісний підхід НУШ.

На уроках математики учні початкової школи можуть досліджувати різні математичні поняття, виконувати математичні обчислення та розв'язувати математичні сюжетні задачі. Наприклад, учні можуть дослідити кути, величини, різні види математичних задач та їх розв'язування, коло і круг, таблицю Піфагора, ваги та їх різновиди, час та його вимірювання за різними видами годинників, співвідношення між довжиною та шириною прямокутника та використовувати ці знання для побудови геометричних фігур тощо. Фактично будь-яку тему, що вивчають учні на уроках математики, можна розглядати з позиції її дослідження учнями з побудовою певних закономірностей, правил або алгоритмів дії.

Так, в підручниках з математики С. Скворцової та О. Онопрієко дуже багато уроків, на яких учні мають досліджувати математичні поняття або навчальний матеріал. Наприклад, автори підручника для учнів 2 класу пропонують такі теми для дослідження: «Досліджуємо таблиці додавання чисел у межах 20» (Скворцова, 2019: 32), «Досліджуємо задачі, у яких бракує числових даних» (Скворцова, 2019: 35), «Досліджуємо кут» (Скворцова, 2019: 73), «Досліджуємо коло і круг» (Скворцова, 2019: 81–82), «Досліджуємо взаємозв'язок множення та ділення» (Скворцова, 2019: 112) тощо.

На підставі узагальнення наукової літератури виокремлюємо дидактичні умови, що сприятимуть формуванню дослідницьких умінь засобом міні-досліджень. Вважаємо, що вирішенню даної проблеми сприятимуть такі умови:

1. Інтеграція математичної освітньої галузі з іншими освітніми галузями початкового курсу математики, а саме з природничою та технологічною освітніми галузями.
2. Створення дослідницької атмосфери за допомогою побудови навчального процесу через дослідницький метод навчання.
3. Систематичне залучення учнів початкових класів до дослідницької діяльності шляхом проведення на уроках математики міні-досліджень.
4. Доступ до засобів навчання, необхідних для проведення міні-досліджень: роздатковий матеріал, наочні посібники, реальні предмети побуту тощо.

Перша дидактична умова – інтеграція математичної освітньої галузі з іншими освітніми галузями початкового курсу математики, передбачає поєднання вивчення математики з іншими освітніми галузями знань або інтегрованими курсами. Наприклад, математичні концепції можуть використовуватись для розв'язання задач з інших наук, таких як природознавство або ЯДС. Інтегруючи математику з іншими предметами, учні можуть краще розуміти практичні застосування математичних знань у різних контекстах.

Друга дидактична умова – створення дослідницької атмосфери за допомогою побудови навчального процесу через дослідницький метод навчання, покликана створити сприятливе серед-

овище для активного дослідницького мислення учнів. Вчитель стимулює учнів до питань, пошуку власних відповідей і розв'язання проблем за допомогою власних досліджень. Такий підхід допомагає розвивати творчий потенціал учнів, підвищує їхню зацікавленість у навчанні та сприяє розвитку критичного мислення.

Третя дидактична умова – систематичне залучення учнів початкових класів до дослідницької діяльності шляхом проведення на уроках математики міні-досліджень, покликана активно залучати учнів до дослідницької роботи шляхом проведення невеликих досліджень під час уроків математики. Учні можуть ставити запитання, знаходити шляхи розв'язання проблем та виконувати короткі дослідження для отримання практичних знань. Це допомагає забезпечити активну участь учнів у процесі навчання і розвивати їхні аналітичні та дослідницькі навички.

Четверта дидактична умова – доступ до засобів навчання, необхідних для проведення міні-досліджень, означає, що для успішної реалізації міні-досліджень на уроках математики учні повинні мати доступ до засобів навчання та матеріалів, які дозволяють проводити практичні дослідження. Це можуть бути різноманітні математичні ігри, комп'ютерні програми, моделі або лабораторні засоби. Доступність цих ресурсів забезпечує більш інтерактивне і цікаве навчання, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу учнями.

Досліджуючи проблему формування дослідницьких умінь в учнів початкової школи, ми визначали наявний рівень сформованості дослідницьких умінь в учнів 2-х класів. У дослідженні прийняли участь 39 учнів з двох шкіл. 18 учнів 2 класу Новолатівського ліцею Новолатівської сільської ради Криворізького району Дніпропетровської області були обрані до експериментальної групи, 21 учень 2 класу Криворізької гімназії №44 Криворізької міської ради – до контрольної групи. Учнів було протестовано за рівнями сформованості дослідницьких умінь: низький, середній, високий. В основу інтерпретації рівнів покладено такі критерії: узагальнення мислення і навчальних досягнень, узагальнення даних, гнучкість, логічність мислення, досвід евристично-пошукової діяльності. Для перевірки розвитку узагальненості мислення і навчальних досягнень, узагальнення даних, гнучкості і логічності мислення з математики нами було взято завдання діагностичних методик, запропонованих у статті С. Мартиненко (Мартиненко, 2008: 53), досвід евристично-пошукової діяльності з'ясовували за опитувальником.

Нами було запропоновано наступні рівні дослідницьких умінь учнів. Низький рівень сформованості дослідницьких умінь – учень початкової школи не здатний самостійно виділити суттєве, визначити закономірності, запропонувати шляхи вирішення проблеми, узагальнити матеріал, не може зробити висновки; має низький рівень логічного мислення, не здатний дати власну оцінку подіям; для розв'язування нестандартного завдання потребує допомоги вчителя або батьків, епізодично здійснює пошукову діяльність в мережі Інтернет. Дослідницька робота не викликає у них інтерес.

Середній рівень сформованості дослідницьких умінь – учень початкової школи здатний частково визначати закономірності, узагальнювати матеріал, виділяти в ньому головне; володіє недостатніми вміннями у роботі з нестандартними завданнями, завдання з логічним навантаженням розв'язує частково; має достатній або середній рівень логічного мислення; у процесі дослідницької діяльності епізодично здійснює інформаційний пошук в мережі Інтернет, потребує допомоги вчителя або батьків.

Високий рівень сформованості дослідницьких умінь – учень початкової школи уміє аналізувати проблемні завдання чи здійснювати дослідницьку діяльність; визначає певну закономірність, виділяти головне, робить узагальнення і висновки; логічно мислить, розв'язуючи нестандартні задачі з математики; має високий рівень логічного мислення; із задоволенням включається в евристично-пошукову діяльність; у процесі дослідницької діяльності використовує різні джерела та здійснює інформаційний пошук в мережі Інтернет. Дослідницька робота визиває у них інтерес.

Тож, проаналізувавши отримані дані, було визначено рівні сформованості дослідницьких умінь учнів контрольної та експериментальної груп, які демонструємо на діаграмі (див. рис. 1).

Задля підвищення високого рівня дослідницьких умінь для учнів експериментальної групи було проведено 10 уроків з математики, на кожному з яких було запропоновано досліджувати навчальний матеріал за допомогою міні-досліджень.

Так, на уроці за темою «Досліджуємо таблиці додавання чисел у межах 20» пропонувалися такі міні-дослідження:

1. Дослідити властивості суми чисел: учням треба було скласти таблицю з декількома парами чисел та записати їх суму. Дослідити, чи змінюється сума, якщо порядок чисел змінюється. Наприклад, чи буде сума чисел 3 і 5 такою ж, як сума чисел 5 і 3?

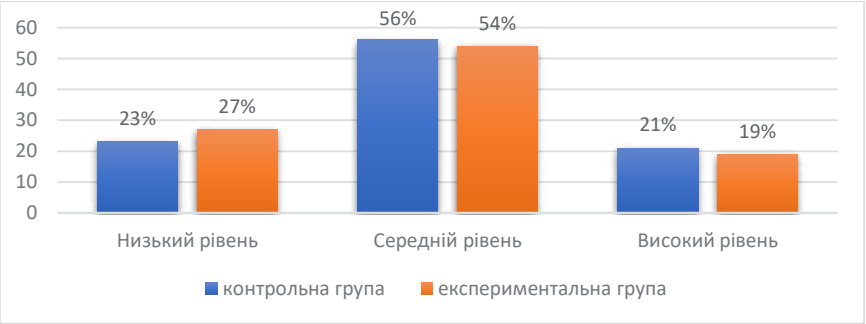

Рис. 1. Рівні дослідницьких умінь учнів серед учнів 2-х класів

2. Дослідити властивості сусідів чисел: учням треба було знайти пари чисел-друзів, які разом дають певну суму. Наприклад, числа-друзі 3 та 5 разом дають суму 8. Вони досліджували, які інші числа можуть бути числами-друзями.

На уроці за темою «Обчислюємо периметр многокутника» пропонувалися наступні міні-дослідження:

1. Дослідити геометричні фігури: учням було запропоновано вивчити різні геометричні фігури, такі як прямокутник, квадрат, коло, трикутник тощо. Вони досліджували властивості цих фігур, такі як кількість сторін, кути та їхні розміри та класифікували за різними ознаками.

2. Дослідити властивості вимірювання: учням треба було виміряти довжину та висоту різних предметів у класі або вдома за допомогою шкали або лінійки. Далі вони порівнювали результати та досліджували, чи є різниця між вимірами учнів і які фактори можуть впливати на точність вимірювання.

3. Дослідити периметр многокутника: учням треба було накреслити, вирізати і порівняти многокутники, виміряти довжини їх сторін, обчислити периметри, порівняти. Дослідження відбувалося поетапно, продовжуючи попередню роботу, коли учні малювали многокутники.

Інструкція: 1) Виріжте по 2 бідь-які фігури з тих, що ви малювали.

2) Порівняйте фігури. Чим вони схожі, чим відрізняються?

3) Візьміть одну фігуру і виміряйте довжини всіх її сторін. Що можна з цими даними зробити? Якщо ми додами довжини всіх сторін многокутника, то дізнаємося його периметр.

4) Обчисліть периметр фігури. Які числа ви отримали (вчитель записує на дошці)?

5) Візьміть іншу фігуру і спробуйте самостійно визначити її периметр. Які числа ви отримали?

6) Порівняйте периметри різних многокутників. Чи є многокутники з однаковим периметром? Чому так?

На уроці за темою «Досліджуємо дві послідовні задачі» пропонувалося міні-дослідження з задачами на дві дії: учням у групах треба було ознайомитися із задачами на дві дії та виконати завдання за інструкцією.

Задача 1: В магазині було 8 яблук, і продавець додав ще 3 яблука. Потім він продав 5 яблук. Скільки яблук залишилося в магазині?

Задача 2: На столі лежало 12 олівців. Вчитель взяв 5 олівців для учня і 3 олівці для себе. Скільки олівців залишилось на столі?

Задача 3: У квітникарки було 15 троянд, і вона додала ще 5 троянд. Потім вона вирішила дати 4 троянди своїй подрузі. Скільки троянд залишилось у квітникарки?

Інструкція: 1) Прочитайте свої задачі. Обговоріть і розв'яжіть їх.

2) Представте свої розв'язання та обґрунтуйте відповіді.

3) Підкресліть важливі кроки у розв'язанні, використані арифметичні дії та логічний процес дій.

4) Придумати свою задачу з двома діями та обмінятися зі своїми однокласниками для розв'язання.

На уроці за темою «Досліджуємо залежність результату арифметичної дії від зміни її компонента» пропонувалися такі міні-дослідження:

1. Дослідити властивості додавання та віднімання: учні складали по декілька простих прикладів додавання та віднімання, а потім досліджували, чи змінюється результат, якщо порядок чисел змінюється. Наприклад, чи буде різниця між числами 8 і 3 такою ж, як різниця між числами 3 і 8?

2. Дослідити взаємозв'язок між числами: учні знаходили взаємозв'язки між числами шляхом розв'язання різних завдань та головоломок. Наприклад, які числа потрібно додати, щоб отримати певну суму, або які числа можна отримати, використовуючи лише певні операції.

3. Дослідити властивості числових послідовностей: учням було запропоновано побудувати

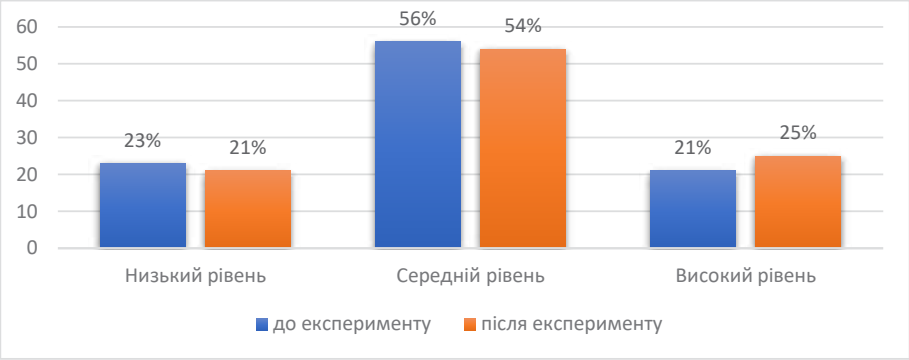

Рис. 2. Зіставлення рівнів дослідницьких умінь в учнів КГ

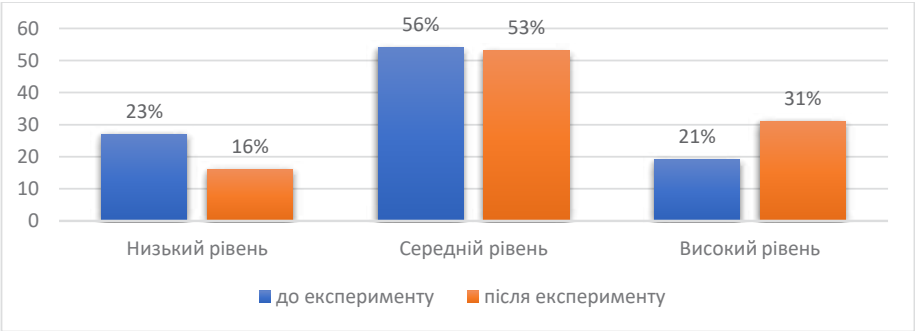

Рис. 3. Зіставлення рівнів дослідницьких умінь в учнів ЕГ

різні числові послідовності за допомогою простих правил, наприклад, додавання або віднімання числа. Вони досліджували, які властивості мають ці послідовності, такі як зростання або спадання.

Висновки. Після аналізу результатів, отриманих за діагностичними методиками, опитувальником та узагальненими рівнями сформованості дослідницьких умінь учнів після формувального експерименту контрольної та експериментальної груп учнів отримали такі результати: в експериментальній групі спостерігаємо динаміку всіх компонентів та безпосередньо рівнів сформованості дослідницьких умінь учнів. Позитивним є те, що високий рівень сформованості дослідницьких умінь збільшився на 12%, а низький рівень знизився на 11%, що підтверджує доцільність експериментальної роботи, яка забезпечувала проведення міні-досліджень на уроках математики в 2 класі. Високий рівень сформованості дослідницьких умінь також збільшився на 4% і в експериментальній роботі через те, що з учнями цієї групи також деякі завдання вивчалися з дослідженням матеріалу.

Результати констатувального експерименту другого порядку за рівнями сформованості дослідницьких умінь в учнів контрольної та експериментальної груп для наглядності представляємо на діаграмах (див. рис. 2 і рис. 3).

Отже, узагальнюючи показники рівнів дослідницьких умінь серед учнів експериментальної групи, які засвідчили позитивні зрушення за використання дидактичних умов формування дослідницьких умінь на уроках математики з використанням міні-досліджень підтверджуємо доцільність експериментальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт початкової освіти. URL : http://dano.dp.ua/attachments/article/303/ (дата звернення: 20.05.2023)

2. Кондратюк О., Шульга Р. Педагогічні умови формування дослідницьких умінь молодших школярів на уроках математики засобами інтегрованого навчання. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*, 2021. № 44. С. 99–104.

3. Мантур-Чубата О. С., Дубілей Ю. А., Міхалець А. В. Особливості наукового дослідження у сучасному світі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 21. С. 9–11.

4. Мартиненко С. Діагностичні методики вивчення навчально-пізнавальної діяльності учнів початкової школи. *Початкова школа. 2008.* № 4. С. 52–55.

5. Мешкова А. В. Формування дослідницьких умінь молодших школярів у процесі навчання засобами наочності : магістер. роб. на здобуття квал. «Магістр педагогічної освіти. Викладач педагогіки і методик початкової освіти, вчитель початкової школи» : спец. 013 Початкова освіта. Ніжин, 2018. 124 с.

6. Онопрієнко О., Скворцова С. Інтеграція у навчанні молодших школярів математики. Початкова школа. 2017. № 9. С. 22–29. URL : https://lib.iitta.gov.ua/714041/1/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf (дата звернення: 12.01.2023)

7. Савченко О. Я. Навчальне середовище як чинник стимулювання дослідницької діяльності молодших школярів. Наукові записки Малої академії наук України. 2012. №1. С. 41–49.

8. Скворцова С., Онопрієнко О. Математика : підруч. для 2 кл. закл. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 144 с.

9. Черненко Г. М. Формування дослідницьких умінь у молодших школярів при вивченні природознавства. Педагогічні науки. 2013. Випуск 114. С. 222–228.

10. Tandeep K., McLoughlin E., Paul G. Mathematics and science across the transition from primary to secondary school: a systematic literature review. *International Journal of STEM Education*, №9, 2022. URL : (дата звернення: 19.02.2023)

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity. [State standard of primary education]. URL: http://dano.dp.ua/attachments/article/303/ (data zvernennia: 20.05.2023) [in Ukrainian].

2. Kondratiuk O., Shulha R. (2021) Pedahohichni umovy formuvannia doslidnytskykh umin molodshykh shkoliariv na urokakh matematyky zasobamy intehrovanoho navchannia. [Pedagogical conditions for forming research skills of junior schoolchildren in mathematics lessons through integrated learning] *Liudynoznavchi studii. Seriia "Pedahohika" – Studies in Anthropology. "Pedagogy Series"*, 44. 99–104. [in Ukrainian].

3. Mantur-Chubata O. S., Dubilei Yu. A., Mikhalets A. V. (2018) Osoblyvosti naukovoho doslidzhennia u suchasnomu sviti. [Peculiarities of scientific research in the modern world] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy, 21. 9–11. [in Ukrainian].

4. Martynenko S. (2008) Diagnostychni metodyky vyvchennia navchalno-piznavalnoi diialnosti uchniv pochatkovoi shkoly. [Diagnostic methods for studying the educational-cognitive activity of primary school students] *Pochatkova shkola – Primary School*, 4. 52–55. [in Ukrainian].

5. Meshkova A. V. (2018) Formuvannia doslidnytskykh umin molodshykh shkoliariv u protsesi navchannia zasobamy naochnosti : mahister. rob. na zdobuttia kval. "Mahister pedahohichnoi osvity. Vykladach pedahohiky i metodyk pochatkovoi osvity, vchytel pochatkovoi shkoly" : spets. 013 Pochatkova osvita. [Formation of research skills of primary school students in the process of teaching with visual aids : master's thesis on "Master of Pedagogical Education. Teaching pedagogy and methods of primary education, primary school teacher" : specialty 013 Primary Education] Nizhyn. 124 s. [in Ukrainian].

6. Onopriienko O., Skvortsova S. (2017) Intehratsiia u navchanni molodshykh shkoliariv matematyky. [Integration in the teaching of mathematics for junior schoolchildren] *Pochatkova shkola – Primary School*, 9. 22–29. URL: https://lib.iitta.gov.ua/714041/1/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf (data zvernennia: 12.01.2023). [in Ukrainian].

7. Savchenko O. Ya. (2012) Navchalne seredovyshche yak chynnyk stymuliuvannia doslidnytskoi diialnosti molodshykh shkoliariv. [Learning environment as a factor in stimulating research activities of junior schoolchildren] *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy – Scientific Notes of the Junior Academy of Sciences of Ukraine*, 1. 41–49. [in Ukrainian].

8. Skvortsova S., Onopriienko O. (2019) Matematyka: pidruch. dlia 2 kl. zakl. sered. osvity. [Mathematics: textbook for 2nd grade of secondary education institutions] Kharkiv: Vyd-vo "Ranok". 144 s. [in Ukrainian].

9. Chernenko H. M. Formuvannia doslidnytskykh umin u molodshykh shkoliariv pry vyvchenni pryrodoznavstva. [Formation of research skills in junior schoolchildren in the study of natural sciences] *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, 114. 222–228. [in Ukrainian].

10. Tandeep K., McLoughlin E., Paul G. (2022) Mathematics and science across the transition from primary to secondary school: a systematic literature review. [Mathematics and science across the transition from primary to secondary school: a systematic literature review] *International journal of STEM education*, 9. URL: https://stemeducationjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40594-022-00328-0 (data zvernennia: 19.02.2023).

УДК 371.3:004.738.5.07
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-49

Антон ІВАЩУК,
orcid.org/0000-0002-7800-5296
доктор філософії у галузі педагогіки,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) anton.ivashuk@gmail.com

ДО ПИТАННЯ КРИТЕРІЇВ АНАЛІЗУ СУЧАСНИХ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ З ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті проаналізовано проблему створення критеріїв аналізу сучасних навчально-методичних комплексів з іноземних мов. Доведено, що переосмислення критеріїв аналізу навчально-методичних комплексів з іноземних мов з урахуванням сучасних підходів є необхідним та актуальним кроком для покращення навчального процесу та забезпечення ефективного засвоєння мови учнями та студентами. Проведено детальний аналіз наявних критеріїв аналізу навчально-методичних комплексів з іноземних мов, а також запропоновано власні компоненти для їх вдосконалення. Актуальність дослідження обумовлена постійним розвитком освітніх технологій та необхідністю адаптації навчання до потреб сучасних учнів та студентів. Проаналізовано існуючі критерії, використовувані для оцінки якості та ефективності навчально-методичних комплексів. Розроблено нові критерії аналізу, які дозволяють оцінити якість навчально-методичних комплексів з урахуванням нових компонентів. При цьому наголошено на необхідності індивідуалізації навчання, розвитку комунікативних навичок та стимулюванні творчості учнів та студентів. Запропоновано нові компоненти для аналізу навчально-методичних комплексів. Зокрема, були враховані сучасні педагогічні підходи, такі як комунікативний підхід, інтерактивність, індивідуалізація навчання та використання інформаційно-комунікаційних технологій. Запропоновано також враховувати наявність інтерактивних завдань, мультимедійних матеріалів, веб-сайтів, мобільних додатків, соціальних мереж та інших технологій для покращення навчання та залучення учнів до процесу. Отримані результати дослідження свідчать про те, що врахування сучасних педагогічних підходів та медіа технологій у розробленні критеріїв аналізу навчально-методичних комплексів з іноземних мов допомагає обрати навчально-методичний комплекс, який сприятиме покращенню якості навчання та підвищенню ефективності освітнього процесу. Отримані результати можуть бути корисними для педагогів, які займаються вивченням іноземних мов, а також для науковців, що працюють в галузі педагогічної та методичної діяльності.

Ключові слова: *методика навчання іноземних мов, критерій, аналіз, навчально-методичний комплекс, сучасні підходи до вивчення іноземних мов.*

Anton IVASHCHUK,
orcid.org/0000-0002-7800-5296
PhD in the field of Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) anton.ivashuk@gmail.com

ON THE QUESTION OF THE ANALYSIS CRITERIA OF MODERN EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL COMPLEXES FOR FOREIGN LANGUAGE LEARNING

The article analyses the problem of creating criteria for the analysis of modern educational and methodological complexes in foreign languages. It has been proven that rethinking the criteria for the analysis of educational and methodological complexes of foreign languages, taking into account modern approaches, is a necessary and relevant step for improving the educational process and ensuring effective language acquisition by pupils and students. A detailed analysis of the existing criteria for the analysis of educational and methodological complexes in foreign languages was carried out, as well as proposed own components for their improvement. The relevance of the research is due to the constant development of educational technologies and the need to adapt education to the needs of modern pupils and students. The existing criteria used to assess the quality and effectiveness of educational and methodological complexes were analysed. New analysis criteria have been developed that allow to evaluate the quality of educational and methodical complexes taking into account new components. At the same time, the need to individualize education, develop communication skills, and stimulate the creativity of pupils and students is emphasized. New components for the analysis of educational and methodical complexes are proposed. In particular, modern pedagogical approaches were taken into account, such as a communicative approach, interactivity, individualization of learning and the use of information and communication

technologies. It is also suggested to take into account the availability of interactive tasks, multimedia materials, websites, mobile applications, social networks and other technologies to improve learning and involve students in the process. The obtained results of the study indicate that taking into account modern pedagogical approaches and media technologies in the development of criteria for the analysis of educational and methodological complexes in foreign languages helps to choose an educational and methodological complex that will contribute to improving the quality of education and increasing the efficiency of the educational process. The obtained results can be useful for teachers who study foreign languages, as well as for scientists working in the field of pedagogical and methodical activities.

Key words: *foreign language teaching methodology, criterion, analysis, educational and methodological complex, modern approaches to foreign language learning.*

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку педагогічної науки методи навчання іноземних мов розвиваються та змінюються з врахуванням нових технологій, наукових досліджень та потреб суспільства. Постійні зміни в сфері технологій, міжнародних зв'язків та глобалізації ставлять нові вимоги до засобів та методів навчання іноземних мов. Одним із ключових аспектів удосконалення методики навчання іноземних мов є переосмислення критеріїв аналізу навчально-методичних комплексів (далі – НМК).

Критерії аналізу НМК повинні відповідати потребам сучасного світу. Це означає, що навчання мов повинно бути спрямоване на розвиток комунікативних навичок, що дозволить студентам або учням ефективно спілкуватись у різних ситуаціях, які вони можуть зустріти у реальному житті. Підкреслимо, що сучасна методика навчання іноземних мов та культур повинна включати в себе використання інноваційних технологій та цифрових ресурсів. Комп'ютерні програми, мобільні додатки та онлайн-ресурси, що їх також слід враховувати при аналізі сучасних НМК, можуть зробити навчання більш захопливим, ефективним і доступним для учнів.

Ще одним важливим фактором, який слід враховувати є те, що кожен індивід, який вивчає іноземну мову має свої індивідуальні потреби та особливості. НМК повинні бути гнучкими і давати можливість педагогам вибирати підходи та матеріали, які найкраще підходять для конкретного курсу, групи, класу або учня. Також сучасний підхід до навчання мов має сприяти розвитку критичного мислення та аналітичних здібностей учнів, а отже НМК повинні стимулювати учнів досліджувати, аргументувати свої думки і робити висновки (Cuq, 2003: 164).

Критерії аналізу сучасних НМК повинні орієнтуватися на співпрацю педагогів, студентів, учнів, батьків та авторів, що створюють НМК, оскільки зворотний зв'язок допомагає вдосконалювати навчальні матеріали та методики на основі реальних потреб та вимог. Загалом, переосмислення критеріїв аналізу НМК з іноземних мов допоможе забезпечити ефективне та сучасне навчання, а також підвищити якість засвоєння іноземної мови учнями.

Аналіз досліджень. У сучасній методиці навчання іноземних мов та культур створено численні критерії аналізу НМК. У вітчизняній науці цим питанням займалася Н.Ф. Бориско (2000), яка розпрацювала критерії аналізу НМК. У французькій науці про методику навчання іноземних мов критерії аналізу підручників для читання створено А. Луі (Louis, 2015). У викладах зарубіжних вчених у галузі методики навчання іноземних мов детально описано критерії аналізу НМК науковцями М.-С. Бертолетті та П. Дале (Bertoletti & Dahlet, 1984), які здійснили ергономічний аналіз НМК, типи матеріалів, які містяться у ньому, запропонували констатувати наявність додатків, лінгвістичний та тематичний вміст, наявність тестових завдань та засобів оцінювання.

Вагомий внесок у вироблення критеріїв аналізу НМК внесла французька асоціація SAVOIR-LIVRE, заснована видавцями НМК Belin, Bordas, Hachette, Hatier, Nathan та інших видань (Comment bien choisir son manuel scolaire?, 2008).

Мета статті полягає у систематизації та огляді сучасних підходів до вироблення критеріїв аналізу НМК з іноземних мов, виявленні найбільш актуальних рис, притаманних сучасним НМК з іноземних мов, а також у виробленні нових підходів до аналізу НМК, базуючись на сучасних технологіях, педагогічних ідеях та дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Сучасні підходи до вивчення іноземних мов активно розвиваються та враховують нові технології, педагогічні теорії та наукові дослідження. Серед найбільш популярних сучасних підходів до навчання іноземних мов та культур згадаємо комунікативний, інтерактивний, технологічний, контекстуальний, аудіовізуальний, особистісно-орієнтований та когнітивний підходи. Ці підходи можуть використовуватися окремо або комбінуватися залежно від потреб учнів, цілей навчання та особливостей навчального середовища. Використання сучасних підходів допомагає зробити навчання іноземних мов цікавішим, ефективнішим та більш адаптованим до сучасних умов. Говорячи про підходи,

у яких основним матеріалом для навчання слугує НМК, важливо виробити такі критерії їх аналізу, які допоможуть оцінювати сучасні НМК, які відповідають реаліям сучасного світу та включають в себе найкращі надбання науково-технічного прогресу.

У нашій науковій розвідці нами буде здійснено спробу синтезувати вже наявні критерії аналізу НМК та поєднати їх із проблематикою сучасної методики навчання іноземних мов та культур. Нами будуть запропоновані критерії, що їх можна використовувати для аналізу та для виявлення доцільності використання того чи іншого НМК у процесі навчання іноземної мови у сучасних освітніх закладах.

Питання оцінювання змісту НМК нерозривно пов'язане з критеріями аналізу й оцінки НМК з іноземних мов, які уможливлюють об'єктивне оцінювання, аналіз, та узагальнення накопиченого досвіду, зумовленого невпинними трансформаційними процесами. Говорячи про вивчення іноземних мов у закладах вищої та загальної середньої освіти, об'єктивним критерієм оцінювання якості НМК вважаємо орієнтацію на вимоги чинної програми (Іващук, 2020). Погоджуємося із методистом Н. Бориско (2000) про те, що НМК виступає підсистемою всередині системи навчання іноземних мов, покликаний відобразити та змоделювати всі її елементи. Таким чином, до основних об'єктів аналізу й оцінки належать усі елементи системи навчання іноземних мов. Таке призначення НМК випливає з його основних функцій, тобто комунікативної, інформаційної, організаційно-управлінської, розвиваючої та виховної.

Аналіз структури і змісту НМК розроблені Н. Ф. Бориско, найкраще відповідають можливості аналізу підручників, створених у другій половині XX – початку XXI століття. Серед них наявні такі критерії як соціальне замовлення суспільства; конкретні навчальні й методичні умови; психолого-педагогічна і методична концепція НМК; цілі навчання іноземної мови; зміст навчання іноземної мови; зміст предмета, його відбір і розподіл; зміст навчально-виховного процесу; структура і обсяг НМК; макроструктура НМК; мікроструктура НМК; технічне виконання окремих компонентів НМК (Бориско, 2000).

У вищезгаданих критеріях оцінювання НМК, розроблених асоціацією SAVOIR-LIVRE, знаходимо їх поділ на три великих розділи, а саме практичні, дидактичні та педагогічні критерії. До практичних критеріїв вчені відносять формат НМК, розміщення навчального матеріалу на сторінках з точок зору естетичності та функціональності, якість ілюстративного матеріалу, різноманітність джерел поданої інформації, різноманітність поглядів, поради для педагога, учня, бібліографічний список, чіткість та ясність структури НМК, чітко оголошені наміри упорядників, або авторів. Метою дидактичних критеріїв є перевірка змісту НМК на відповідність змісту книги діючій програмі, року вивчення іноземних мови, наявність мовних та мовленнєвих ситуацій, які допомагають студентові стати активним користувачем мови, наявність проблемних ситуацій, джерел інформації, вправ у достатній кількості, вправ на закріплення, засіб оцінювання, види діяльності для повторення, ігровий аспект, тощо. Окрім того, аналізуються міжпредметні зв'язки, допоміжні матеріали для педагога та можливість учня самому здійснювати пошук. Вагомими дидактичними критеріями є також відповідність матеріалу НМК реаліям сучасності, актуальним питанням та колу інтересів учнів. З-поміж педагогічних критеріїв спостерігаємо відповідність теоретичного матеріалу практичним завданням, відповідність мовних та мовленнєвих компетентностей, що їх має набути учень, ситуаціям, запропонованим у НМК; наявність активностей, що спонукають учня до ініціативності; чітке виділення інформації, яку необхідно запам'ятати. До педагогічних критеріїв також належать можливість учня самостійно планувати систему навчання на матеріалі НМК, набуття автономності та читацької компетентності, а також розвиток здатності до аналізу та синтезу отриманої інформації (Comment bien choisir son manuel scolaire?, 2008).

Здійснивши детальний аналіз критеріїв для аналізу НМК не оминемо також увагою використання сучасних технологій у процесі навчання іноземних мов. Їх врахування при розробленні критеріїв аналізу сучасних НМК з іноземних мов має ключове значення з ряду причин. Сучасні індивіди зростали в умовах розвитку цифрової епохи, тому для них використання інформаційних технологій стало звичним. Застосування технологій у НМК допомагає посилити привернення їхньої уваги до процесу навчання, зробити його цікавим та зручним. Завдяки інтернет-технологіям, учні мають можливість вивчати іноземну мову в будь-який зручний для них спосіб. Завдяки інтернет-ресурсам педагог може постійно оновлювати навчальні матеріали та пропонувати учням актуальну інформацію, тематичні завдання та вправи. Це розширює можливості навчання та сприяє більш рівномірному розподілу набуття знань. Також, застосування інтерактивних вправ, мультимедійних матеріалів, аудіо та відео допомагає покра-

щити сприйняття і засвоєння іноземної мови, що зробить процес навчання більш ефективним. Застосування інформаційних технологій дозволяє адаптувати навчальний матеріал до потреб кожного учня. Можливість вибору рівня складності, тем і темпу навчання у свою чергу також допомагає підвищити ефективність навчання.

Врахування наявності вправ для підготовки до міжнародних іспитів на знання мови також є важливим при розробленні критеріїв аналізу навчально-методичних комплексів з іноземних мов. Вправи для підготовки до міжнародних іспитів орієнтовані на розвиток конкретних навичок, які вимагаються для успішного складання таких іспитів. Наприклад, це можуть бути навички усного та письмового мовлення, читання, аудіювання, граматика тощо. Це сприяє системному та цілеспрямованому навчанню мови. Студенти, які мають можливість тренуватись на вправах для міжнародних іспитів, мають більш чітку мету та мотивацію для вивчення мови. Вони розуміють, що успішне володіння мовою допоможе їм подолати міжнародний іспит та отримати визнання своїх знань.

Таким чином, здійснивши аналіз наявних критеріїв аналізу НМК та врахувавши використання у процесі навчання іноземної мови сучасних методів та технологій навчання, запропонуємо критерії, які можуть допомогти сучасному педагогу у виборі НМК. Пропоновані критерії унаочнимо в таблиці (табл. 1).

Висновки. В контексті сучасного освітнього середовища необхідно постійно переосмислювати критерії аналізу НМК з іноземних мов,

Таблиця 1

Критерії аналізу сучасних навчально-методичних комплексів з іноземних мов

Критерії аналізу структури та змісту НМК		**Наявність/ відсутність**
1		**2**
ПРАКТИЧНІ КРИТЕРІЇ		
Формат НМК зручний у використанні		
Розміщення навчального матеріалу на сторінках естетичне та функціональне		
Структура НМК зручна та зрозуміла (містить зміст, словник, покажчик, глосарій та ін.)		
Якість ілюстрацій (різноманітність, естетична та інформативна функція)		
Різноманітні додаткові інформаційні ресурси (документальні тексти, фотографії, схеми, малюнки, діаграми та ін.)		
Наміри авторів чітко визначено у передмові або у книзі для вчителя		
Наявні рекомендації для викладача		
Наявні рекомендації для студента		
Наявна бібліографія для викладача та/або студента		
У НМК наявні додатки	аудитивний	
	друкований	
	відеоматеріали	
	інтерактивний комп’ютерний додаток або онлайн-вправи	
	додаток для інтерактивної дошки	
ДИДАКТИЧНІ КРИТЕРІЇ		
У НМК запропоновано	навчальний матеріал відповідно до загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти	
	ситуації, які спонукають студента до власного, творчого пошуку	
	навчальний матеріал, що спонукає студента до власної рефлексії	
	тренувальні вправи у достатній кількості	
	вправи для закріплення вивченого матеріалу	
	засіб оцінювання набутих знань	
	ігровий аспект	
НМК дозволяє нелінеарне використання (вибір окремого матеріалу педагогом у відповідності до теми, яка вивчається)		
НМК передбачає	вивчення матеріалу у тій послідовності, яка пропонується авторами НМК	
	звернення до інших навчальних дисциплін	
	звернення до інших навчальних матеріалів або інформаційних ресурсів	

Продовження таблиці 1

1		2
У НМК враховано	питання повсякденного життя	
	актуальні проблеми суспільства	
	різноманітні зацікавлення та способи навчання студентів	
Відбір та моделювання мовних мінімумів	фонетичного	
	лексичного	
	граматичного	
Наявність вправ на формування навичок і розвиток вмінь	лексики	
	граматики	
	фонетики	
	аудіювання	
	читання	
	говоріння	
	письма	
	перекладу	
Вправи для розвитку лінгвістичної компетентності спрямовані на	автоматизацію	
	концептуалізацію	
	творче використання вивченого матеріалу	
Соціокультурну інформацію подано	імпліцитно (через навчальний матеріал)	
	експліцитно (у вигляді окремої секції у розділі чи уроці)	
Текстовий матеріал запропонований у НМК	аутентичний	
	адаптований	
У НМК наявні вправи та завдання для підготовки до міжнародних іспитів		
ПЕДАГОГІЧНІ КРИТЕРІЇ		
Теоретичний матеріал та практичні завдання перебувають у тісному взаємозв'язку		
Студентові чітко анонсовано який саме навчальний матеріал він вивчатиме в розділі чи уроці		
Навчальний матеріал та завдання спонукають студента до творчості та ініціативності		
Чітко виділено матеріал, який слід запам'ятати		
НМК відповідає віку студентів		
Завдання, запропоновані студентові є різноманітними (пошук, відкриття, тренування, використання, закріплення та ін.)		
НМК допомагає студентові	виробити власну стратегію навчання	
	набути автономності у процесі навчання	
	набути вміння власного пошуку інформації	
	підсумувати набуті у процесі навчання знання	

Джерело: складено автором за результатами огляду публікацій із додаванням власних компонентів.

оскільки вимоги та потреби студентів та учнів постійно змінюються. Аналіз наявних критеріїв дозволив виявити їхні переваги та недоліки, а також визначити зони, в яких вони потребують покращення з огляду на сучасні погляди на навчання. Створення нових критеріїв аналізу сприяло врахуванню актуальних педагогічних підходів, технологій та практик, зокрема використання мультимедіа технологій у процесі навчання іноземних мов. Завдяки розробленим критеріям, педагоги зможуть більш ефективно вибирати НМК, адаптувати їх до потреб своїх студентів, що сприятиме зростанню їхнього інтересу до вивчення іноземних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бориско Н. Ф. Теоретичні основи створення навчально-методичних комплексів для мовної міжкультурної підготовки вчителів іноземних мов (на матеріалі інтенсивного навчання німецької мови) : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.02. Київ : Київський держ. лінгвістичний ун-т., 2000. 36 с.

2. Іващук А. Зміст та структура підручників з французької мови у Галичині (1867–1890 рр.). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2020. № 3. С. 64–76.

3. Bertoletti M. C., Dahlet P. Manuels et matériels scolaires pour l'apprentissage du F.L.E. Ébauche d'une grille d'analyse. *Le français dans le monde*. 1984. No. 186. P. 55–63.

4. Comment bien choisir son manuel scolaire? URL: https://www.letudiant.fr/educpros/enquetes/manuels-scolaires:-pourquoi-tant-de-haine/comment-bien-choisir-son-manuel-scolaire.html.

5. Cuq J. P. Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde. Paris : CLE international, 2003.

6. Louis A. Analyse des manuels scolaires homologués pour l'enseignement de la compréhension en lecture en français langue seconde au niveau de la 3e année de l'enseignement fondamental haïtien. 2015. 228 p. URL: https://archipel.uqam.ca/8048/1/M13947.pdf.

REFERENCES

1. Borysko N. F. Teoretychni osnovy stvorennia navchalno-metodychnykh kompleksiv dlia movnoi mizhkulturnoi pidhotovky vchyteliv inozemnykh mov (na materiali intensyvnoho navchannia nimetskoi movy). [Theoretical basics of the creation of educational and methodological complexes for linguistic cross-cultural training of teachers of foreign languages (on the material of intensive German language training)] : avtoref. dys. ... d-ra. ped. nauk: 13.00.02. Kyiv : Kyivskyi derzh. linhvistychnyi un-t. Kyiv State Linguistic University. 2000. 36 s. [in Ukrainian].

2. Ivashchuk A. Zmist ta struktura pidruchnykiv z frantsuzkoi movy u Halychyni (1867–1890 rr.). [The content and structure of French language textbooks in Galicia (1867–1890)]. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University. 2020. № 3. S. 64–76. [in Ukrainian].

3. Bertoletti M. C., Dahlet P. Manuels et matériels scolaires pour l'apprentissage du F.L.E. Ébauche d'une grille d'analyse. [Textbooks and school materials for learning French. Outline of an analysis grid.]. Le français dans le monde. French in the world. 1984. No. 186. P. 55–63.

4. Comment bien choisir son manuel scolaire? [How to choose a school textbook?]. URL: https://www.letudiant.fr/educpros/enquetes/manuels-scolaires:-pourquoi-tant-de-haine/comment-bien-choisir-son-manuel-scolaire.html. [in French].

5. Cuq J. P. Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde. [Dictionary of didactics of French as a foreign and second language]. Paris : CLE international, 2003. [in French].

6. Louis A. Analyse des manuels scolaires homologués pour l'enseignement de la compréhension en lecture en français langue seconde au niveau de la 3e année de l'enseignement fondamental haïtien. [Analysis of approved textbooks for teaching reading comprehension in French as a second language at the 3rd year level of Haitian basic education]. 2015. 228 p. URL: https://archipel.uqam.ca/8048/1/M13947.pdf. [in French].

УДК 373.014.54(474)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-50

Катерина ІСТОМІНА,
orcid.org/0000-0003-2643-0300
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) k.y.istomina@gmail.com

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: СИНХРОННИЙ ТА АСИНХРОННИЙ РЕЖИМ ВЗАЄМОДІЇ

У статті представлені результати теоретичного дослідження основних видів дистанційного навчання: синхронного та асинхронного. Представлено та обґрунтовано актуальність обраної проблематики у контексті сучасного розвитку освіти та викликів, з якими стикаються студенти та викладацький склад у процесі навчання та роботи. Ознайомлення з сучасними науковими розвідками на цю тему дало змогу узагальнити опрацьовану інформацію, дати визначення поняттям синхронне навчання, асинхронне навчання та змішане навчання. Наукові дискусії сучасних науковців у контексті вивчення дистанційного навчання дають можливість краще зрозуміти модель онлайн навчання у порівнянні з традиційною моделлю, основні та додаткові джерела знань, а також ролі студентів та викладачів, які є невід'ємними складовими процесу навчання. У статті описані основні принципи організації навчального процесу та взаємодії між викладачем та студентами у контексті роботи з різними режимами дистанційного навчання, описані переваги, на яких наголошують учасники навчального процесу, а також недоліки, з якими можуть стикатись студенти та викладачі. У ході наукової розвідки було визначено вплив різних способів онлайн організації навчального процесу на успішність та мотивацію студентів до навчання, їхній психологічний комфорт у ході навчання. Важливим елементом дослідження є аналіз організації процесу оцінювання студентів, які навчаються відповідно до різних режимів дистанційного навчання, висвітлені труднощі з відстежуванням прогресу студентів, забезпечення ефективним зворотнім зв'язком, конструктивною критикою. Важливим аспектом у ході дистанційного навчання є самодисципліна студентів та викладачів, оскільки за відсутності традиційної моделі навчання, ефективність навчання залежить також і від відповідального підходу, вміння керувати власним часом та визначати пріоритети. З'ясовано, що успіх дистанційного навчання безпосередньо залежить від ефективного використання новітніх освітніх технологій, вдало підібраної зручної освітньої платформи, вільному доступу студентів та викладачів до мережі Інтернет, а також від умінь та навичок викладачі використовувати потенціал технологій для організації навчального процесу.

Ключові слова: *дистанційне навчання, синхронне навчання, асинхронне навчання, змішане навчання.*

Kateryna ISTOMINA,
orcid.org/0000-0003-2643-0300
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) k.y.istomina@gmail.com

DISTANCE LEARNING: SYNCHRONOUS AND ASYNCHRONOUS REGIMES OF INTERACTION

The article presents the results of theoretical study of the main types of distance learning: synchronous and asynchronous. The relevance of the selected issue in the context of modern education development and challenges faced by students and teaching staff in the process of learning and teaching is presented and substantiated. Acquaintance with modern scientific researches on this topic made it possible to summarize the processed information, to define the concepts of synchronous learning, asynchronous learning and blended learning. Scientific discussions of modern scientists in the context of studying distance learning provide an opportunity to better understand the model of online learning in comparison with the traditional model, the main and additional sources of knowledge, as well as the roles of students and teachers, which are integral components of the learning process. The article describes the main principles of the organization of the educational process and interaction between the teacher and students in the context of application of different modes of distance learning, describes the advantages emphasized by the participants of the educational process, as well as the disadvantages that students and teachers may face. In the course of the scientific research, the influence of various methods of online organization of the educational process on the success and motivation of students to study were described, their psychological comfort during study was determined. An important element of the research is the analysis of the organization of the assessment process of students who study according to different modes of distance learning,

the paper highlights the difficulties with tracking the progress of students, providing effective feedback, constructive criticism. Self-discipline of students and teachers is an important aspect in the course of distance learning, because in the absence of a traditional learning model, the effectiveness of learning also depends on a responsible approach, the ability to manage one's own time and determine priorities. It has been found that the success of distance learning directly depends on the effective use of the latest educational technologies, a well-chosen convenient educational platform, free access of students and teachers to the Internet, as well as on the abilities and skills of teachers to use the potential of technology to organize the educational process.

Key words: *distance learning, synchronous learning, asynchronous learning, blended learning.*

Постановка проблеми. Ґрунтовне вивчення основних принципів та понять дистанційного навчання є важливою складовою освіти сьогодення, яка щораз стикається з новими викликами, які ускладнюють навчання у межах традиційної моделі очного навчання. Актуальною стає проблема розробки та впровадження нових методів та стратегій розвитку знань, умінь та навичок студентів з метою професійної підготовки фахівців. Необхідність впровадження дистанційного навчання зумовило імплементацію синхронного та асинхронного способів організації навчального процесу як одних з пріоритетних стратегій в освіті у найближчі роки (Educational Technology and Mobile Learning).

Аналіз досліджень. Різним аспектам організації та впровадженню дистанційної освіти присвячено численні наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів. Зокрема, проблеми проектування змісту, моніторингу онлайн навчання, розробки моделей онлайн навчання досліджували В. Бикова, В. Кухаренко, О. Гаєвська. Сучасні стратегії розвитку вищої освіти у контексті інноваційних технологій описані у працях В. Сиченко, В. Садковой, В. Гордієнко. Підвищення якості професійної комунікації в умовах дистанційного навчання досліджували І. Синельник, А. Стонога.

Однак, недостатньо висвітленими є порівняння особливостей застосування стратегій синхронного та асинхронного навчання у вищому навчальному закладі.

Метою цього дослідження є проаналізувати попередні наукові дискусії та розвідки щодо переваг та недоліків застосування синхронних та асинхронних методів навчання та викладання, а також визначити, який із цих методів є оптимальним для студентів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Положенням про дистанційне навчання (2020) поняття дистанційного навчання – це організація освітнього процесу (за дистанційною формою здобуття освіти або шляхом використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти) в умовах віддаленості учасників один від одного та опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікаційних технологій.

Дистанційне навчання відбувається у середовищі віртуального класу, де обидві сторони (студенти, викладач) співпрацюють; викладач як інструктор, який намагається використовувати різні стратегії щоб передати потрібну кількість вхідних даних, а з іншого боку – студенти як учасники, які намагаються отримати якомога більше інформації, крім того, приймають участь, щоб опанувати вміння та навички. Електронне навчання є важливим для економічного розвитку суспільства. Сучасна глобальна економіка потребує освічених, висококваліфікованих, технічно грамотних фахівців. Оскільки ринок праці розвивається відповідно до змін в економіці, фахівці повинні навчатися новим вмінням та навичкам протягом усього життя (Amiti, 2020).

Модель дистанційного навчання відрізняється від моделі традиційного навчання, що показано у таблиці 1.

Таблиця 1

Моделі навчання та їх характеристики

Модель навчання	Традиційна освітня модель	Модель дистанційного навчання
Основні джерела знань	викладач	Основна інформація знаходиться на обраній освітній платформі
Додаткові джерела знань	Книги, посібники, відео та аудіо матеріали	Традиційні джерела, викладач
Оцінювання	викладач	Електронна система та викладач відповідальний за фінальне оцінювання
Якість освіти	Залежить від кваліфікації викладача, його/її знань, умінь та навичок	Залежить від якості електронних джерел знань, дидактичних матеріалів та обраного стилю викладання

Згідно з таблицею 1, є деякі відмінності, показані в двох моделях освіти. У традиційному методі аудиторного навчання вчитель є основним джерелом знань і кожна діяльність відбувається очно,

натомість у моделі електронного навчання важливу роль відіграють онлайн-ресурси, ефективна співпраця, але викладач є інструктором.

Існує три способи онлайн-навчання: асинхронний, синхронний і змішаний (гібридний).

Синхронне навчальне середовище – це середовище, де викладач і студенти зустрічаються онлайн на спеціальній онлайн-платформі для навчання та спілкування. Така організація навчального процесу може мати свої переваги і недоліки. Переваги використання синхронного навчального середовища включають обмін у реальному часі знаннями, вмінням та навичками, а також фактична взаємодія з викладачем та іншими студентами у групі. Однак цей тип середовища вимагає встановлення дати та часу зустрічей, що суперечить принципу онлайн-курсів навчатися будь-коли та будь-де.

Важливо зазначити, що незалежно від географічної відстані, синхронне навчання гуртує студентів. Студенти-інтроверти можуть стикатися з труднощами в традиційному навчанні, тому навчання у комфортному середовищі власного дому є для них вдалою альтернативою. Заняття можна записувати та додавати в електронну бібліотеку. Використовуючи архівну електронну бібліотеку, студенти можуть переглядати та повторювати лекції стільки разів, скільки потрібно, щоб засвоїти матеріал (Perveen, 2016).

Синхронне заняття має бути орієнтованим на студента, коли викладач дає вказівки на початку, а потім студенти здійснюють активність відповідно до запланованих завдань. Дискусійні форуми, онлайн-чат кімнати мають більший потенціал для покращення викладання та вивчення мови, оскільки вони уможливлюють взаємодію між учасниками заняття у реальному часі. Така взаємодія може допомогти уникнути непорозумінь, а студенти отримають негайний зворотний зв'язок (Mick, Middlebrook, 2020).

Науковці пропонують деякі корисні рекомендації для проведення синхронного онлайн заняття: 1. Створіть вітальне повідомлення, яке відображається приблизно за 15 хвилин до початку заняття. 2. Повідомте студентів про свою присутність і заохочуйте перевірку обладнання. 3. Надайте легкодоступні методи підключення/входу у віртуальний клас. 4. Записуйте проведені заняття. 5. Не заохочуйте непотрібне і надмірне використання спільної трансляції відео матеріалів. 6. Дотримуйтесь віртуальних робочих годин. 7. Попередньо завантажте програмне забезпечення, яке використовуватиметься під час презентації. 8. Якщо можливо, використовуйте більше, ніж один монітор/дисплей. 9. Обладнайте своє навчальне приміщення різними варіантами відео зв'язку. 10. Використовуйте електронні підручники та інші дидактичні матеріали. 11. Заохочуйте студентів брати участь у віртуальних навчальних сесіях/групових зустрічах. 12. Інтегруйте додаткові системи програмного забезпечення, щоб розширити досвід віртуального заняття (Amiti, 2020).

Для викладачів синхронних занять важливо мати розроблені плани занять та навчальну програму курсу, а також інтегрувати програмне забезпечення, щоб активувати всі навички, щоб студенти могли мати кращі результати онлайн-навчання.

Сучасні стратегії розвитку дистанційної освіти передбачають, що онлайн-навчання має бути асинхронним, але мати визначені терміни та часові обмеження. Це забезпечує студентам бажану гнучкість навчального процесу, однак повинен бути часовий проміжок, коли студенти повинні завершити виконання завдань з неперервним доступом до навчальної платформи в межах цього часу.

Асинхронне навчання – це навчання, яке реалізується згідно з власним розкладом і не потребує сталої очної взаємодії з викладачем. Гнучкість динаміки та виключно індивідуальний підхід відрізняють асинхронне навчання від синхронного, яке здійснюється у аудиторному чи дистанційному форматах, і зазвичай вимагає, щоб студенти відвідували заздалегідь заплановані заняття зі своїм викладачем. Асинхронне навчання, своєю чергою, означає, що навчальний процес відбувається в різний час для студентів, зарахованих на курс. Студенти отримують доступ до навчальних матеріалів курсу – лекцій, читань і завдань – у вільний час. Іншими словами, навчання відбувається в різний час для студентів, оскільки немає встановленого часу занять.

Асинхронне онлайн-навчання є несинхронізованим методом навчання, за умови, що присутність викладача та студентів може бути неодночасною. Синхронний метод навпаки передбачає одночасну присутність викладача та студентів, вони повинні зустрітися онлайн на будь-якій платформі, на якій вирішено працювати, і співпрацювати так само, як вони це роблять у класі. Натомість гібридний метод є комбінацією як синхронних, так і асинхронних способів навчання онлайн.

Асинхронні середовища забезпечують студентам навчальний матеріал у вигляді аудіо/відео лекцій, роздаткових матеріалів, статей та презентації. Цей матеріал доступний у будь-який час (Perveen, 2016).

Асинхронне навчання може включати такі активності: перегляд попередньо записаних лекцій; проведення незалежних досліджень і підготовка проектів; участь в онлайн-дискусійному форумі; опрацювання відео та аудіо матеріалів та виконання тестових завдань; участь у командних та індивідуальних проектах під керівництвом ментора тощо.

Вчитель/викладач/ментор може використовувати елементи асинхронного навчання, щоб доповнити синхронне заняття. Наприклад, вони можуть розробити навчальні матеріали, лекції, тестові завдання в Інтернеті, щоб учні користувались ними у свій час. Найчастіше асинхронне навчання представлене онлайн-курсами, розробленими таким чином, щоб студенти могли навчатися у вільний час.

Існують різні моделі асинхронного навчання. Навчальні заклади, які реалізують методи асинхронного навчання пропонують студентам курси навчальних дисциплін, у яких є призначений інструктор/викладач, який готовий оцінити ваші завдання та відповісти на запитання. Навчальний процес, ймовірно, корелюється з семестрами, а завдання мають різні дати виконання або відповідають загальному графіку. У цьому випадку ви можете навчатися у своєму власному темпі, але протягом встановленого періоду часу.

Однак на деяких онлайн-курсах є інструктор, який підготував усі матеріали, але не контролює курс кожного разу, коли він пропонується. Замість цього, ймовірно, ви будете дивитися відеолекції, які вимагатимуть проходження тестів, щоб просунутися вперед – без прямого зворотного зв'язку. У деяких випадках у вас може бути більше часу для завершення роботи або ви можете продовжити терміни, якщо вам потрібно більше часу.

Асинхронне навчання набуло великої популярності після того, як пандемія перенесла значну частину освіти у віртуальний простір. Існує багато переваг, пов'язаних з асинхронним навчанням, зокрема:

– гнучкість: оскільки немає встановлених занять для відвідування, ви можете працювати над навчанням між іншими своїми зобов'язаннями;

– самостійний темп: часто ви можете вчитися у своєму власному темпі, не поспішаючи, щоб повністю зрозуміти нові концепції та ближче ознайомитися з ключовими поняттями;

– повторення: ви можете повернутися до минулих уроків або лекцій, щоб переглянути те, що ви могли пропустити;

– розвиток навичок: навчання за власним розкладом і у власному темпі часто вимагає певної наполегливості та відданості. Навчання за цією структурою часто означає, що ви отримуєте можливість удосконалити цінні робочі навички, такі як управління часом, увага до деталей і вирішення проблем (Amiti, 2020).

Оцінювання є способом проаналізувати ефективність взаємодії між викладачем та студентами, ефективність обраних методів навчання, результати роботи студентів. Оцінювання є способом організації зворотного зв'язку та мотивації студентів. Загалом, не існує разючої відмінності між методами оцінювання під час очного та дистанційного навчання. Традиційні методи оцінювання (виконання тестових завдань, контрольних робіт, написання ессе, дискусії, творчі проєкти тощо) можуть бути адаптовані до формату онлайн проведення.

Ще одним викликом під час дистанційного навчання є необхідність постійної стимуляції інтересу студентів до навчання та взаємодії, оскільки без фізичної присутності на заняттях та участі у груповій роботі цей інтерес може згасати. Тому важливо урізноманітнювати заняття, робити їх цікавими та насиченими (Marshall & Kotska, 2020).

Мотивація служить основою для кращого розуміння наукових концепцій та сприяє результативності навчального процесу. Дослідження спирається на результати опитування студентів Іліганського комп'ютерного інституту про результати вивчення онлайн курсу з генної інженерії. У ході дослідження здійснено аналіз шести сфер мотивації, а саме: самоефективність, стратегії активного навчання, цінність наукового навчання, цілі навчання, досягнення, стимуляція навчального середовища (Amiti, 2020).

Кількісні дані, а також якісний аналіз показав, що студенти помірно мотивовані до навчання організованого у асинхронному режимі. Автономність студентів під час навчального процесу вказує на те, що студенти вважають науку актуальною для повсякденного життя, що мотивує їх навчатись навіть у дистанційному режимі, де немає прямого контакту та нагляду. Самоефективність і цілі продуктивності отримали найменші показники, що свідчить про те, що студенти найменш стурбовані власною здатністю добре виконувати завдання. У асинхронному навчанні менш впливовими є фактори конкуренції між студентами та бажання похвали від викладача. Сукупні результати опитування показали, що студенти є задовільно вмотивовані у контексті асинхронного навчання і показують досить високу академічну успішність (Marshall & Kostka, 2020).

Використання синхронного та асинхронного навчання здається простим для викладачів, але відсутність фізичної присутності студентів на занятті часто унеможливлює розуміння прогресу студентів у ході навчання. Це є причиною проведення подальший досліджень у цій царині.

Згідно з дослідженням (Perveen, 2016), в якому було використано три методи: спостереження, збірка думок студентів за допомогою структурованої анкети та дискусія зі студентами про переваги а/синхронних режимів навчання, 82% учасників віддавали перевагу змішаній формі навчання. Результати дослідження дійшли висновку, що змішане навчання є найбажанішим серед респондентів. Результати цього дослідження показують, що викладання у синхронному та асинхронному режимах збільшили когнітивні навчальні вміння та навички студентів. Дані далі показують, що студенти, які навчаються за допомогою асинхронного електронного навчання показали більш високі когнітивні досягнення, ніж ті, що навчаються через синхронне електронне навчання.

Численні дослідження у цій галузі, проведені різними науковцями підтверджують ефективність поєднання синхронних та асинхронних моделей онлайн навчання та їх інструментів комунікації для розробки оптимального середовища для онлайн навчання. Респонденти під час опитування стверджують, що їм комфортно, використовувати асинхронні комунікаційні інструменти в порівнянні з синхронними інструментами зв'язку, оскільки вони могли легко отримати доступ до них. Також студенти настійно погодилися з тим, що присутність інструктора та зворотній зв'язок під час заняття змушують їх навчатися краще. Асинхронний режим очевидно комфортніший для інтровертних студентів, проте групова робота та обговорення у такому випадку є ускладнені. На підставі таких результатів, можна стверджувати, що скільки синхронні та асинхронні методи онлайн навчання та відповідні інструменти взаємодії мають свої переваги та недоліки, слід використовувати суміш синхронних та асинхронних моделей (Amiti, 2020).

Успіх дистанційного навчання вимагає використання новітніх інструментів та технологій. Викладачі мають навчатись використовувати різні інструменти та інтерактивні програми під час електронного навчання, обробляти інформацію про хід роботи та успішність студентів по-новому в залежності від обраних методів роботи онлайн.

Висновки. Результати багатьох досліджень показують, що дослідники все ще розділені щодо того, який спосіб організації навчання онлайн є найоптимальнішим, оскільки завжди будуть мінуси та плюси у використанні кожного з них. У цьому випадку викладач може приймати рішення, спираючись на стратегію навчального закладу, фахово оцінюючи навчальне середовище, відповідність умов для навчання, вподобання студентів для досягнення найкращих результатів навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордієнко В.М. Основні аспекти синхронного та асинхронного режиму дистанційного навчання фізики на етапі профільної освіти. Режим доступу від 21 липня 2023 року: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/15649
2. Положення про дистанційне навчання, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 1115 від 08.09.2020. Режим доступу від 19 липня 2023 року: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#n2
3. Синельник, І. В. , & Стонога, А. О. (2021). Підвищення якості професійної комунікації викладача ЗВО в умовах віддаленого навчання засобами інформаційнокомунікаційних технологій. Проблеми інженерно-педагогічної освіти, 71, 79–88. Режим доступу від 19 липня 2023 року: https://doi.org/10.32820/2074-8922-2021-71-79-88
4. Amiti, F. (2020). Synchronous and asynchronous learning. European Journal of Open Education and E-Learning Studies, Volume 5, Isuue 2, 2020, Retrieved July 18, 2023 from https://oapub.org/edu/index.php/ejoe/article/view/3313.pdf
5. Marshall, H. W., & Kostka, I. (2020). Fostering Teaching Presence through the Synchronous Online Flipped Learning Approach. The Electronic Journal for English as a Second Language, 24(2). Retrieved July 18, 2023 from https://www.teslej.org/wordpress/issues/volume24/ej94/ej94int/
6. Mick, C. S., & Middlebrook, G. (2020). Asynchronous and Synchronous Modalities. 129–148. Retrieved July 18, 2023 from https://wac.colostate.edu/docs/books/owi/chapter3.pdf
7. Perveen, A. (2016). Synchronous and Asynchronous E-Language Learning: A Case Study of Virtual University of Pakistan. Open Praxis, 8(1), 21–39. Retrieved July 18, 2023 from https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1093436.pdf

REFERENCES

1. Hordiienko V.M. Osnovni aspekty synkhronnoho ta asynkhronnoho rezhymu dystantsiinoho navchannia fizyky na etapi profilnoi osvity [The main aspects of synchronous and asynchronous regimes of learning phusics on the stage of profile education]. Retrieved July 21, 2023 from http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/15649: [in Ukrainian].
2. Polozhennia pro dystantsiine navchannia, zatverdzhenoho nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1115 vid 08.09.2020 [Decree on distance learning based on the order of the Ministry of education of Ukraine № 1115 of 08.09.2020]. Retrieved July 19, 2023 from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#n2: [in Ukrainian].

3. Synelnyk, I. V. , & Stonoha, A. O. (2021). Pidvyshchennia yakosti profesiinoi komunikatsii vykladacha ZVO v umovakh viddalenoho navchannia zasobamy informatsiinokomunikatsiinykh tekhnolohii. Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity [The enhancement of quality of professional communication of the teacher of higher educational institution in terms of distance learning by means of informational technologies], 71, 79–88. Retrieved July 19, 2023 https://doi.org/10.32820/2074-8922-2021-71-79-88: [in Ukrainian].

4. Amiti, F. (2020). Synchronous and asynchronous learning. European Journal of Open Education and E-Learning Studies, Volume 5, Isuue 2, 2020, Retrieved July 18, 2023 from https://oapub.org/edu/index.php/ejoe/article/view/3313.pdf

5. Marshall, H. W., & Kostka, I. (2020). Fostering Teaching Presence through the Synchronous Online Flipped Learning Approach. The Electronic Journal for English as a Second Language, 24(2). Retrieved July 18, 2023 from https://www.teslej.org/wordpress/issues/volume24/ej94/ej94int/

6. Mick, C. S., & Middlebrook, G. (2020). Asynchronous and Synchronous Modalities. 129- 148. Retrieved July 18, 2023 from https://wac.colostate.edu/docs/books/owi/chapter3.pdf

7. Perveen, A. (2016). Synchronous and Asynchronous E-Language Learning: A Case Study of Virtual University of Pakistan. Open Praxis, 8(1), 21–39. Retrieved July 18, 2023 from https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1093436.pdf

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Nataiia BOZHKO, Olha TSUBOVA
INNOVATIVE CHANGES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF EASTERN HALYCHYNA AT THE TURNS OF THE XIX–XX CENTURIES (THE HREDLI BARONS MANAGEMENT EXPERIENCE) **4**

Степан БОРЧУК, Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, Петро КОСТЮЧОК
ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО **11**

Валентина ВЛАСОВА, Ірина ТАРНОВСЬКА, Наталія ПАХОТА
РОЗВИТОК КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ В МІНЛИВИХ БЕЗПЕКОВИХ УМОВАХ **17**

Петро ГАВРИЛИШИН
ОСОБИСТА ЕФЕКТИВНІСТЬ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА **23**

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Віктор АРЕФ'ЄВ
ВІЗУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДИГІТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В ФОТОДИЗАЙНІ **31**

Юлія БОБРОВНИК, Валентина НЕДІЛЬКО, Світлана НЕЖИВА
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ВЗАЄМОДІЇ МИСТЕЦТВА ТА СУСПІЛЬСТВА: ВПЛИВ, СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЛЬ У КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ **36**

Юлія БОБРОВНИК, Валентина НЕДІЛЬКО
СУЧАСНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У НАРОДНІЙ ХОРЕОГРАФІЇ: ВІДРОДЖЕННЯ МИНУЛОГО В СУЧАСНИХ ТАНЦЮВАЛЬНИХ ПОСТАНОВКАХ **42**

Андрій БУДНИК, В'ячеслав СНІСАРЕНКО, Вікторія ОЛІЙНИК
АНІМАЛІСТИЧНА ТЕМА У ТВОРАХ МОЛОДИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИЗАЙНЕРІВ ПЕРІОДУ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ **48**

Ван КЕ
ЛЮ ШИКУНЬ – ЗАСНОВНИК СИСТЕМИ ПРИВАТНОЇ ФОРТЕПІАННОЇ ОСВІТИ В КИТАЇ **56**

Олександр ВАСИЛЕНКО
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЖАНРУ КОНЦЕРТУ ДЛЯ БАЯНА З ОРКЕСТРОМ У СВІТОВОМУ МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ **62**

Оксана ГИСА
МИСТЕЦЬКІ ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ ЯГЕЛЛОНСТВА У ТВОРЧОСТІ ОТТО КІНКЕЛЬДЕЯ **70**

Катерина ГОНЧАР
АВТОРСЬКА КОНЦЕПЦІЯ МИТЦЯ ЯК СТИЛЕТВОРЧИЙ ЧИННИК ОБРАЗОТВОРЧОГО ФОЛЬКЛОРУ У СУЧАСНІЙ КЕРАМІЦІ **75**

Юрій ГОРПИНИЧ
СКУЛЬПТУРА МИКОЛИ МАЛИШКА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ **82**

Алла ГОЦАЛЮК, Рада МИХАЙЛОВА
НОВІТНІ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДИЗАЙНІ СУЧАСНОГО СЦЕНІЧНОГО ПРОСТОРУ **91**

Алла ДЯЧЕНКО
АНАЛІЗ ПРЕДСТАВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ Й КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ОБРАЗОТВОРЧИХ МИСТЕЦТВАХ КРАЇН БАЛТІЇ ТА УКРАЇНІ **97**

Михайло ЄНЧЕВ
ШОУ ЯК ДИЗАЙН-ПРОЕКТ **104**

Олександр КОСТЕНЬОВ, Олександр ОПАНАСЮК
ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЖАЗОВИХ МУЗИКАНТІВ-ІНСТРУМЕНТАЛІСТІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ: ТВОРЧО-ВИКОНАВСЬКИЙ АСПЕКТ **109**

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Nurana Ramiz gizi ALEKBEROVA
THE LITERARY HERITAGE OF MAHAMMADALI BEY MAJRUH MUGHANI **117**

Ірина БАКЛАН, Ангеліна КОВАЛЬСЬКА
ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОР ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ПРОМОВ О. ШОЛЬЦА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ **122**

Катерина БРОВКО
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ УТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО МЕРЕЖЕВОГО СЛЕНГУ **128**

Надія ВІТРУК, Яна ПЕТРІВ
ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО **134**

Нахіда Магсад гизи ГАСАНОВА
МОВА – ВІД МИСЛЕННЯ ДО МОВЛЕННЯ **141**

Наталія ГОРБАЧ
ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ФЕНОМЕНУ ІНАКШОСТІ ЯК ПІДҐРУНТЯ ІНКЛЮЗІЇ (ЗА ПОВІСТЮ Д. МАТІЯШ «МАРТА З ВУЛИЦІ СВЯТОГО МИКОЛАЯ») **148**

Olena HORLOVA
NEOHUMANS AS A POSTHUMAN FUTURE IN MICHEL HOUELBECK'S NOVEL "POSSIBILITY OF THE ISLAND" **154**

Наталія ДМИТРАСЕВИЧ, Ярина СТЕЦЬКО
ХУДОЖНІ ІМЕНА ФРАНСУА РАБЛЕ В ПЕРЕКЛАДІ АНАТОЛЯ ПЕРЕПАДІ **160**

Олег ДЬОМКІН
КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ТЕКСТІВ ДЛЯ АУДІЮВАННЯ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ІНШОМОВНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ) **165**

Анна ЄЛІСЕЄНКО
БІБЛІЙНІ АЛЮЗІЇ В РОМАНІ Д.Г. ЛОУРЕНСА «ВЕСЕЛКА» **172**

Vitalii ZHUHAI
HUMOROUS DISCOURSE IN GERMAN LINGUISTIC CULTURE IN THE CONTEXT OF CINEMA **179**

Тетяна ІВАСИШИНА
В. ЧЕРЧИЛЬ ТА Ф. РУЗВЕЛЬТ ПРОТИ ДЯДЕЧКА «ДЖО»: ЕПІСТОЛЯРНІ БАТАЛІЇ ЛІДЕРІВ «ВЕЛИКОЇ ТРІЙКИ» **186**

Павло ІВОНЧАК
УКРАЇНСЬКЕ ВІРШУВАННЯ 1840–1859 РОКІВ У ЗІСТАВЛЕННІ З ПОЛЬСЬКОЮ ВЕРСИФІКАЦІЄЮ **192**

Володимир КЛІМУК, Ольга КЛІМУК, Анна ІВАСЮК
ЗАПОБІГАННЯ ДЕМЕНЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ **198**

Еліна КОЛЯДА, Ірина КАЛИНОВСЬКА
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ФОБІЙ ПЕРСОНАЖІВ У РОМАНІ БЛЕЙКА ПІРСА "CAUSE TO DREAD" **204**

Інна КРЕМІНСЬКА
РЕЦЕПЦІЯ РОМАНУ «ДОБРА ВІСТЬ» В. ДРОЗДА **211**

ПЕДАГОГІКА

Shahnaz Agasamad ABDULLAYEVA
THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN AZERBAIJAN
AND THEIR REFLECTION IN TEXTBOOKS..... **217**

Nataliia ALEKSANDROVA, Nataliia DRAB
BOOSTING ACADEMIC VOCABULARY OF PHD STUDENTS IN THE PROCESS
OF LEARNING ENGLISH FOR ACADEMIC PURPOSES..... **224**

Тетяна АТРОЩЕНКО, Мирослава ГАЗДИК
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ОПЕРАТОРІВ З ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ
ТА ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ
(ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ПІДГОТОВКИ..... **233**

Ольга БОБИР
ВПЛИВ СВІТОВОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА ПІДГОТОВКУ
МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... **239**

Олеся БОЙВАН
НЕБЕЗПЕКА ТРАНСФОРМАЦІЇ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО ПІДХОДУ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ В «СТУДЕНТОТЕРОРИЗМ»..... **245**

Денис БОНДАРЕНКО
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ
ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... **251**

Нелля БУЛАТОВА
ФОРМУВАННЯ ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ НАВИЧОК В УЧНЯХ 1–4 КЛАСІВ
В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ..... **256**

Олена БУЯНОВСЬКА
АКМЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ..... **262**

Наталія ВАРЄШКІНА
НАВЧАННЯ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА ЯК ПРОЦЕС ПРИЛУЧЕННЯ
ДО КУЛЬТУРИ ІНШОГО НАРОДУ..... **268**

Вікторія ВДОВЕНКО, Оксана АБРАМОВА
ВПЛИВ ОСВІТНЬОЇ АВТОНОМІЇ НА ЯКІСТЬ ОСВІТИ
(НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКИХ ПОЧАТКОВИХ УЧИЛИЩ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.)..... **275**

Ганна ВИШНЕВСЬКА
ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ (1990–2010-ТІ РР.) ЯК ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ..... **283**

Олександр ВОРОБЕЦЬ, Надія ЛУЦАН
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК МЕТОДИЧНА ПРОБЛЕМА..... **290**

Lolita VOROBIOVA, Anna POKULEVSKA
TRAINING PECULIARITIES OF FUTURE TRANSLATORS IN THE FIELD
OF SPECIALIZED TRANSLATION..... **299**

Майя ГАЛИЦЬКА, Юлія ГРИЩУК
СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ
У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ..... **304**

Наталя ДИКА, Олена МАРЧЕНКО
ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ В УЧНІВ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБОМ МІНІ-ДОСЛІДЖЕНЬ..... **312**

Антон ІВАЩУК
ДО ПИТАННЯ КРИТЕРІЇВ АНАЛІЗУ СУЧАСНИХ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ З ІНОЗЕМНИХ МОВ..... **320**

Катерина ІСТОМІНА
ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: СИНХРОННИЙ ТА АСИНХРОННИЙ РЕЖИМ ВЗАЄМОДІЇ..... **326**

CONTENTS

HISTORY

Nataiia BOZHKO, Olha TSUBOVA
INNOVATIVE CHANGES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF EASTERN HALYCHYNA AT THE TURNS OF THE XIX–XX CENTURIES (THE HREDLI BARONS MANAGEMENT EXPERIENCE) **4**

Stepan BORCHUK, Volodymyr VELYKOCHYY, Petro KOSTYUCHOK
FOLKLORE ACTIVITIES OF MYKHAIL ZUBRYTSKY **11**

Valentyna VLASOVA, Iryna TARNOVSKA, Nataliia PAKHOTA
DEVELOPMENT OF CREATIVE INDUSTRIES IN CHANGING SECURITY CONDITIONS **17**

Petro GAVRYLYSHYN
PERSONAL EFFICIENCY OF BOGDAN HAWRYLYSHYN **23**

ART STUDIES

Viktor AREFIEV
VISUAL PRINCIPLES OF FORMING DIGITAL SPACE IN PHOTO DESIGN **31**

Yuliia BOBROVNYK, Valentyna NEDILKO, Svitlana NEZHYVA
SOCIOLOGICAL APPROACH TO ANALYZING THE INTERACTION OF ART AND SOCIETY: IMPACT, PERCEPTION, AND ROLE IN CULTURAL DEVELOPMENT **36**

Yuliia BOBROVNYK, Valentyna NEDILKO
CONTEMPORARY HISTORY OF UKRAINE IN FOLK CHOREOGRAPHY: REVIVING THE PAST IN MODERN DANCE PRODUCTIONS **42**

Andriy BUDNIK, Viacheslav SNISARENKO, Viktoriia OLIINYK
ANIMALISTIC THEME IN THE WORKS OF YOUNG UKRAINIAN DESIGNERS DURING THE PERIOD OF FULL-SCALE RUSSIAN INVASION **48**

Wang KE
LIU SHIQUN – THE FOUNDER OF THE SYSTEM OF PRIVATE PIANO EDUCATION IN CHINA **56**

Oleksandr VASYLENKO
DEVELOPMENT TENDENCIES OF THE CONCERT GENRE FOR ACCORDION WITH ORCHESTRA IN WORLD MUSICAL ART THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY **62**

Oksana HYSA
ARTISTIC IMPLEMENTATION OF THE IDEAS OF JAGELLONIA IN THE WORK OF OTTO KINKELDEY **70**

Kateryna HONCHAR
THE AUTHOR'S CONCEPTION OF THE ARTIST AS A STYLISTIC FACTOR OF FINE ART FOLKLORE IN MODERN UKRAINIAN CERAMICS **75**

Yurii HORPYNYCH
MYKOLA MALYSHKO'S SCULPTURAL CREATION IN THE CONTEXT OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURIES UKRAINIAN ART DEVELOPMENT **82**

Alla HOTSALYUK, Rada MYKHAILOVA
THE LATEST INFORMATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DESIGN OF MODERN STAGE SPACE **91**

Alla DIACHENKO
ANALYSIS OF THE REPRESENTATION OF NATIONAL IDENTITY AND CULTURAL HERITAGE IN THE FINE ARTS OF THE BALTIC COUNTRIES AND UKRAINE **97**

Mykhailo YENCHEV
THE SHOW AS A DESIGN PROJECT.....104

Oleksandr KOSTENOV, Oleksandr OPANASIUK
CREATIVITY OF THE FAMOUS FOREIGN JAZZ MUSICIANS
OF THE SECOND HALF XX CENTURY:
CREATIVE AND PERFORMING ASPECT.....109

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Nurana Ramiz gizi ALEKBEROVA
THE LITERARY HERITAGE OF MAHAMMADALI BEY MAJRUH MUGHANI.....117

Iryna BAKLAN, Anhelina KOVALSKA
CONCEPTUAL METAPHORS RENDERING DURING THE TRANSLATION
OF THE SPEECHES OF O. SCHOLZ INTO UKRAINIAN LANGUAGE.....122

Kateryna BROVKO
THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION
OF THE ENGLISH SOCIAL MEDIA SLANG.....128

Nadia VITRUK, Yana PETRIV
FORMAL-SYNTACTIC PECULIARITIES OF THE VOCATIVE SENTENCES
IN THE HISTORICAL NOVELS OF PAVLO ZAGREBELNY.....134

Nakhida Magsad gizi HASANOVA
LANGUAGE – FROM THINKING TO SPEECH.....141

Natalia HORBACH
THE ARTISTIC RECEPTION OF THE PHENOMENON OF OTHERNESS
AS A BASIS FOR INCLUSION (BASED ON THE NOVEL
"MARTHA FROM ST. NICHOLAS STREET" BY D. MATIYASH).....148

Olena HORLOVA
NEOHUMANS AS A POSTHUMAN FUTURE IN MICHEL HOUELBECK'S NOVEL
"POSSIBILITY OF THE ISLAND".....154

Nataliia DMYTRASEVYCH, Yaryna STETSKO
ARTISTIC FRENCH NAMES OF FRANCOIS RABLET TRANSLATED
BY ANATOL PEREPADIA.....160

Oleh DOMKIN
CRITERIA FOR SELECTING TEXTS FOR LISTENING AS A MEANS
OF FORMING ANOTHER LANGUAGE SOCIOCULTURAL COMPETENCE
FOR STUDENTS OF A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION
(BASED ON LEARNING FRENCH LANGUAGE).....165

Anna IELISEIENKO
BIBLICAL ALLUSIONS IN THE NOVEL "RAINBOW" BY D.H. LAWRENCE.....172

Vitalii ZHUHAI
HUMOROUS DISCOURSE IN GERMAN LINGUISTIC CULTURE
IN THE CONTEXT OF CINEMA.....179

Tetyana IVASYSHYNA
W. CHURCHILL AND F. ROOSEVELT AGAINST "UNCLE JOE":
EPISTOLARY BATTLES OF "THE BIG THREE" LEADERS.....186

Pavlo IVONCHAK
UKRAINIAN POETRY 1840–1850 COMPARED WITH POLISH VERSIFICATION.....192

Volodymyr KLIMUK, Olga KLIMUK, Anna IVASYUK
DEMENTIA PREVENTION BY MEANS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES.....198

Elina KOLIADA, Iryna KALYNOVSKA
VERBALIZATION OF CHARACTERS' PHOBIAS IN BLAKE PIERCE'S NOVEL
"CAUSE TO DREAD".....204

Inna KREMINSKA
RECEPTION OF THE NOVEL "GOOD NEWS" BY V. DROZD..... **211**

PEDAGOGY

Shahnaz Agasamad ABDULLAYEVA
THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN AZERBAIJAN
AND THEIR REFLECTION IN TEXTBOOKS..... **217**

Nataliia ALEKSANDROVA, Nataliia DRAB
BOOSTING ACADEMIC VOCABULARY OF PHD STUDENTS IN THE PROCESS
OF LEARNING ENGLISH FOR ACADEMIC PURPOSES..... **224**

Tetyana ATROSHCHENKO, Myroslava GAZDYK
THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE
OF FUTURE INFORMATION PROCESSING
AND SOFTWARE OPERATORS IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL
(VOCATIONAL AND TECHNICAL) TRAINING..... **233**

Olha BOBYR
THE INFLUENCE OF GLOBAL DIGITALIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS
ON THE TRAINING OF FUTURE ARTISTS IN INSTITUTIONS
OF HIGHER EDUCATION..... **239**

Olesia BOIBAN
DANGER OF TRANSFORMATION OF STUDENT-CENTERED APPROACH
IN THE EDUCATION PROCESS INTO "STUDENT TERRORISM"..... **245**

Denis BONDARENKO
CRITERIA FOR EVALUATING THE LEVEL OF FORMATION
OF STUDENTS' READINESS FOR INNOVATIVE ACTIVITIES..... **251**

Nellya BULATOVA
FORMATION OF CALCULATION SKILLS IN STUDENTS OF GRADES 1–4
IN THE CONDITIONS OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE..... **256**

Olena BUIANOVSKA
THE ACMEOLOGICAL PRINCIPLES OF PROFESSIONAL TRAINING
OF FUTURE ENGLISH TEACHERS..... **262**

Natalia VARIESHKINA
TEACHING COUNTRY CULTURAL STUDIES AS PROCESS OF INVOLVEMENT
IN ANOTHER NATION CULTURE..... **268**

Viktoriia VDOVENKO, Oksana ABRAMOVA
THE INFLUENCE OF EDUCATIONAL AUTONOMY ON THE QUALITY
OF EDUCATION (ON THE EXAMPLE OF GERMAN PRIMARY SCHOOLS
IN THE SOUTH OF UKRAINE IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES)..... **275**

Hanna VYSHNEVSKA
ETHNO-CULTURAL TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF SCHOOL EDUCATION
IN UKRAINE (1990–2010S) AS A RESEARCH PROBLEM..... **283**

Oleksandr VOROBETS, Nadiia LUTSAN
MODERN TECHNOLOGIES OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE
AS A METHODOLOGICAL PROBLEM..... **290**

Lolita VOROBIOVA, Anna POKULEVSKA
TRAINING PECULIARITIES OF FUTURE TRANSLATORS IN THE FIELD
OF SPECIALIZED TRANSLATION..... **299**

Maiia HALYTSKA, Yuliia HRYSHCHUK
SOCIO-CULTURAL ADAPTATION OF UKRAINIAN REFUGEES
IN GREAT BRITAIN..... **304**

Natalia DYKA, Olena MARCHENKO
DIDACTIC CONDITIONS FOR DEVELOPING RESEARCH SKILLS
IN ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS USING MINI-INVESTIGATIONS.....**312**

Anton IVASHCHUK
ON THE QUESTION OF THE ANALYSIS CRITERIA OF MODERN EDUCATIONAL
AND METHODOLOGICAL COMPLEXES FOR FOREIGN LANGUAGE LEARNING..... **320**

Kateryna ISTOMINA
DISTANCE LEARNING:
SYNCHRONOUS AND ASYNCHRONOUS REGIMES OF INTERACTION.....**326**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers

ВИПУСК 65. ТОМ 1
ISSUE 65. VOLUME 1

Редактори-упорядники
Микола Пантюк
Андрій Душний
Василь Ільницький
Іван Зимомря

Здано до набору 14.08.2023 р. Підписано до друку 01.09.2023 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 39,53. Зам. № 0823/538. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.